

ISSN 2222-4459 (Print)
ISSN 2311-116X (Online)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«БІЗНЕС ІНФОРМ»
№ 8 '2015 г. (451)

Періодичність 1 раз на місяць

Видається з січня 1992 р.

Свідоцтво про реєстрацію

КВ №19905-9705 ПР від 02.04.2013 р.

ЗАСНОВНИКИ:

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ
НАН УКРАЇНИ (ХАРКІВ)

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВИДАВЕЦЬ:

ФОП Лібуркіна Л. М.

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор: д-р екон. наук, проф.

В. С. Пономаренко

Науковий редактор: д-р екон. наук, проф.

М. О. Кизим

Випусковий редактор: канд. екон. наук,
доцент

В. Є. Хаустова

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

д-р екон. наук, проф.

Алексєєв І. В. (Львів)

д-р екон. наук, проф.

Амосов О. Ю. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Благуни І. С. (Івано-Франківськ)

д-р екон. наук, проф.

Гізатуллин Х. Н. (Єкатеринбург, Росія)

канд. екон. наук, проф.

Гонда В. (Братислава, Словачія)

д-р екон. наук, проф.

Жуковський М. (Люблін, Польща)

д-р екон. наук, проф.

Заруба В. Я. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Іванов Ю. Б. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Клебанова Т. С. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Ковальчук К. Ф. (Дніпропетровськ)

д-р екон. наук, проф.

Орлов П. А. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Погорлецький О. І. (С.-Петербург, Росія)

д-р екон. наук, проф.

Христиановський В. В. (Донецьк)

д-р філософії (економіка)

Шоша Жан-Юг (Ліон, Франція)

**У журналі можуть друкуватися основні
результати дисертаційних робіт
з економічних наук**

Журнал реферується у загальнодержавній
реферативній базі даних «Україніка наукова» та
в українському реферативному журналі «Джерело»

ЖУРНАЛ «БІЗНЕС ІНФОРМ» ПРЕДСТАВЛЕНО В МІЖНАРОДНИХ НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ ДАНИХ, РЕПОЗИТОРІЯХ І ПОШУКОВИХ СИСТЕМАХ:

- Ulrichsweb Global Serials Directory (США);
- Research Papers in Economics (США);
- Російський індекс наукового цитування (Росія);
- Index Copernicus (Польща);
- Directory of Open Access Journals;
- CiteFactor (США);
- Academic Journals Database (Швейцарія);
- Research Bible (Японія);
- Соціонет (Росія);
- Open Academic Journals Index;
- GetInfo (Німеччина);
- BASE (Німеччина);
- OpenAIRE (Європейський Союз);
- SUNCAT Union Catalogue (Велика Британія);
- COPAC Union Catalogue (Велика Британія);
- J-Gate (Індія);
- Open Access Library;
- Scientific Indexing Services;
- Advanced Science Index;
- Академия Google (США);
- InfoBase Index;
- WorldCat

ЗІ СПИСКУ

ДРУКОВАНИХ (ЕЛЕКТРОННИХ) ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ, ЩО ВКЛЮЧАЮТЬСЯ ДО ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ

Журнал «Бізнес Інформ» («Бизнес Информ», «Business Inform»)
(Співзасновники: Харківський національний економічний університет,
НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України)

Додаток 10 до Наказу Міністерства освіти і науки України
від 12.05.2105 р. № 528

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

- Легомінова С. В.** Теоретичні підходи до визначення конкурентоспроможності людського капіталу на ринку праці 8
- Соболева М. В.** Потенціал інституційної методології та його застосування при дослідженні сучасних проблем української економіки 13
- Кіндзерський В. В.** Методологічні контури інституціоналізму в теорії регулювання економіки 18

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЕКОНОМІЦІ

- Сивак Р. Б., Пода А. С.** Сутність трансформації логістичних центрів у системі глобального логістичного сервісу 23

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

- Шлапак А. В.** Генезис формування регіонального фінансового простору в зійському мегареґіоні 29

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

- Юхимець Р. С.** Напрямки трансформації державного регулювання контрактних відносин на ринку природного газу України в контексті третього енергетичного пакета ЄС 35
- Бутенко Н. В., Халковський О. М.** Державний сектор економіки: сучасний стан та перспективи розвитку 41
- Карпенко О. О.** Кластерна соціальна відповідальність як основа розвитку кластерів 47

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

- Захарченко С. В.** Ефективність управління як фактор конкурентоспроможності регіонів України: міжнародний вимір 52
- Миленький В. М., Строкань О. А.** Методика визначення різноякісних факторів у відтворювальному процесі функціонування регіону 58

ОСВІТА І НАУКА

Сало А. В. Проблеми працевлаштування випускників ВНЗ в Україні.....64

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

Скіцько В. І., Ігнатова Ю. В. Моделювання логістичних процесів виконання замовлень Інтернет-магазином як мережі масового обслуговування.....70

Пілько А. Д., Савчук Н. В. Моделювання процесу оцінювання рівня економічної безпеки регіону.....77

Глотов Є. О. Статистичний аналіз результатів імітаційного моделювання інвестиційного проекту засобами MS Excel.....84

Криворучко М. Ю. Аналіз впливу ресурсної орієнтованості експортної та імпоротної складових економіки на рівень міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку в Україні.....90

ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Захожай В. Б., Казак О. О. Методика аналізу структурних зрушень інвестиційних доходів машинобудівних підприємств.....102

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Лучик С. Д., Лучик М. В. Інноваційний потенціал Карпатського регіону: оцінка розвитку та ефективність використання.....108

ЕКОНОМІКА ПРОМИСЛОВСТІ

Верхоглядова Н. І., Письменна О. Б. Підходи до управління ресурсозбереженням в уранодобувній галузі.....113

ЕКОНОМІКА ТРАНСПОРТУ І ЗВ'ЯЗКУ

Проноза П. В. Світове автомобілебудування: сучасні тенденції та перспективи розвитку.....118

ЕКОНОМІКА ТОРГІВЛІ ТА ПОСЛУГ

Кушнір Т. Б. Концепція розвитку локальних споживчих ринків.....126

Таньков К. М., Куракін О. Б. Методичні підходи до формування мережевої обслуговуючої системи.....134

Ястремська О. О. Кількісно-якісне оцінювання атрактивності туристичних компаній.....139

ЕКОНОМІКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І АПК

Бондаревська К. В. Концепція державного регулювання АПК: історичний екскурс.....146

Забловський А. В., Петруха С. В., Назукова Н. М. Сучасний стан і перспективні напрями державної підтримки молочного господарства України.....153

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Безверхий К. В. Звітність про результати соціальної діяльності підприємства.....165

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Мірошник В. В. Обліково-аналітичне забезпечення матеріально-технічної та інвестиційної складових економічної безпеки суб'єктів господарювання.....175

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 61001, Харків,
пров. Інженерний, 1а,
Бібліотечний корп., 2 пов., к. 203
Тел./факс ((057) 702-08-67
e-mail: biz_inf@ukr.net
www.business-inform.net

АДРЕСА ВИГОТІВНИКА:

Україна, 61145, Харків,
вул. Космічна, 26.
Тел./факс (057) 701-0-701

ПЕРЕДПЛАТА:

- у Видавця;
- **Агентство «Меркурій»:**
49056, Дніпропетровськ,
Набережна Леніна, 15-а, оф. 39.
Тел. (056) 744-16-61,
744-72-87, 778-52-85

Науковий журнал

БІЗНЕС ІНФОРМ БИЗНЕС ИНФОРМ BUSINESS INFORM

Видається 1 раз на місяць

Мова видання – українська, російська, англійська

Рекомендовано до друку рішеннями
вченої ради ХНЕУ № 1 від 31.08.2015 р.
вченої ради НДЦ ІПР НАНУ
№ 8 від 21.08.2015 р.

Здано до набору 23.07.2015 р.

Підписано до друку 31.08.2015 р.

Формат 60 x 84/8.

Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 39,0. Обл.-вид. арк. 50,7.

Надруковано у ТОВ «Золоті сторінки»
Замовлення № 1310. Наклад 100 прим.

© БІЗНЕСІНФОРМ, 2015

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Завгородня О. С. Використання інформаційних технологій для навчання та розвитку працівників українських видавництв..... 183

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК І АУДИТ

Харламова О. В. Архітектура Приміток до МСФЗ-звітності..... 188
Гуріна Н. В. Формування облікової політики підприємства щодо витрат і доходів..... 194
Грицишен Д. О. Розробка механізму ідентифікації та визнання відходів у бухгалтерському обліку..... 199

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

Кучер Г. В. Борговий механізм фінансування державних витрат 207
Портна О. В. Процесна форма відтворення сукупного фінансового потенціалу України 215
Шелудько С. А. Ефективність валютних інтервенцій: критерії оцінки та результати аналізу інтервенцій НБУ на внутрішньому валютному ринку 220
Бачо Р. Й. Стан ринку страхових послуг Автономної Республіки Крим і м. Севастополь у нових умовах функціонування 225
Білоус Н. М. Інтегральна оцінка стійкості страхових компаній на регіональному рівні..... 232

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ

Матвієнко-Біляева Г. А. Методичні рекомендації проведення контролінгу логістичної діяльності на машинобудівних підприємствах..... 238

Моргун Г. В. Методичний підхід до стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства 242

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

Дороніна М. С., Голубев С. М. Соціальні резерви розвитку сукупного трудового потенціалу колективу. Рольовий контекст..... 249
Крупський О. П. Вплив стилю лідерства на характеристичні риси організаційної культури туристичних підприємств 253
Савченко С. О. Гендерний аналіз в HR-менеджменті 261
Момот Т. В., Чжан Х. Ю. Визначення індикаторів кадрової безпеки в складі фінансово-економічної безпеки 266
Бабяк Н. Д., Іванюк К. Б. CVP-аналіз: традиційний та управлінський підходи 272
Скакальський Ю. С. Стратегічне планування ризиків на основі збалансованої системи показників (BSC)..... 277
Скриньковський Р. М., Харук К. Б., Максимчук Я. С. Діагностика підприємства у сферах професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку 282
Мочона Л. Г. Аналіз та вибір інструментарію оперативного контролінгу на підприємстві 288
Лях О. О. Удосконалення бюджетування в системі фінансового контролінгу на підприємстві 297
Романов А. Д. Оцінка стану соціально-психологічного клімату на підприємстві..... 303

РЕЦЕНЗІЇ

Рецензія на монографію Назарової К. О. 309

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

- Легоминова С. В.** Теоретические подходы определения конкурентоспособности человеческого капитала на рынке труда 8
- Соболева М. В.** Потенциал институциональной методологии и его применение при исследовании современных проблем украинской экономики 13
- Киндзерский В. В.** Методологические контуры институционализма в теории регулирования экономики 18

ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ЭКОНОМИКЕ

- Сывак Р. Б., Пода А. С.** Сущность трансформации логистических центров в системе глобального логистического сервиса 23

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

- Шлапак А. В.** Генезис формирования регионального финансового пространства в азиатском мегарегионе... 29

МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

- Юхимец Р. С.** Направления трансформации государственного регулирования контрактных отношений на рынке природного газа Украины в контексте третьего энергетического пакета ЕС..... 35
- Бутенко Н. В., Халковський А. Н.** Государственный сектор экономики: современное состояние и перспективы развития..... 41
- Карпенко О. А.** Кластерная социальная ответственность как основа развития кластеров..... 47

РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

- Захарченко С. В.** Эффективность управления как фактор конкурентоспособности регионов Украины: международное измерение 52
- Миленский В. Н., Строкань О. А.** Методика определения разнокачественных факторов в воспроизводственном процессе функционирования региона 58

ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА

- Сало А. В.** Проблемы трудоустройства выпускников ВУЗ в Украине 64

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ

- Скицко В. И., Игнатова Ю. В.** Моделирование логистических процессов выполнения заказов Интернет-магазином как сети массового обслуживания..... 70
- Пилько А. Д., Савчук Н. В.** Моделирование процесса оценивания уровня экономической безопасности региона 77

- Глотов Е. А.** Статистический анализ результатов имитационного моделирования инвестиционного проекта средствами MS Excel 84
- Криворучко М. Ю.** Анализ влияния ресурсной ориентированности экспортной и импортной составляющих экономики на уровень межрегиональной дифференциации социально-экономического развития в Украине 90

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

- Захожай В. Б., Казак О. А.** Методика анализа структурных сдвигов инвестиционных доходов машиностроительных предприятий 102

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

- Лучик С. Д., Лучик М. В.** Инновационный потенциал Карпатского региона: оценка развития и эффективность использования..... 108

ЭКОНОМИКА ПРОМЫШЛЕННОСТИ

- Верхоглядова Н. И., Письменная О. Б.** Подходы к управлению ресурсосбережением в уранодобывающей области 113

ЭКОНОМИКА ТРАНСПОРТА И СВЯЗИ

- Проноза П. В.** Мировое автомобилестроение: современные тенденции и перспективы развития..... 118

ЭКОНОМИКА ТОРГОВЛИ И УСЛУГ

- Кушнир Т. Б.** Концепция развития локальных потребительских рынков..... 126
- Таньков К. Н., Куракин А. Б.** Методические подходы к формированию сетевой обслуживающей системы... 134
- Ястремская О. А.** Количественно-качественное оценивание аттрактивности туристических компаний 139

ЭКОНОМИКА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И АПК

- Бондаревская К. В.** Концепция государственного регулирования АПК: исторический экскурс..... 146
- Забловский А. В., Петруха С. В., Назукова Н. Н.** Современное состояние и перспективные направления государственной поддержки молочного хозяйства Украины 153

ЭКОНОМИКА ТРУДА И СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

- Безверхий К. В.** Отчетность о результатах социальной деятельности предприятия..... 165

ЭКОНОМИКА ПРЕДПРИЯТИЯ

- Миροшник В. В.** Учетно-аналитическое обеспечение материально-технической и инвестиционной составляющих экономической безопасности субъектов хозяйствования..... 175

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ

Завгородняя О. С. Использование информационных технологий для обучения и развития работников украинских издательств..... 183

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЁТ И АУДИТ

Харламова Е. В. Архитектура Примечаний к МСФО-отчетности 188

Гурина Н. В. Формирование учетной политики предприятия о расходах и доходах..... 194

Грицишен Д. А. Разработка механизма идентификации и признания отходов в бухгалтерском учете..... 199

ФИНАНСЫ, ДЕНЕЖНЫЙ ОБОРОТ И КРЕДИТ

Кучер Г. В. Долговой механизм финансирования государственных расходов..... 207

Портная О. В. Процессная форма воспроизводства совокупного финансового потенциала Украины 215

Шелудько С. А. Эффективность валютных интервенций: критерии оценки и результаты анализа интервенций НБУ на внутреннем валютном рынке 220

Бачо Р. И. Состояние рынка страховых услуг Автономной Республики Крым и г. Севастополь в новых условиях функционирования..... 225

Билоус Н. М. Интегральная оценка устойчивости страховых компаний на региональном уровне..... 232

МЕТОДОЛОГИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В ЭКОНОМИКЕ

Матвиенко-Беляева Г. А. Методические рекомендации проведения контроллинга логистической деятельности на машиностроительных предприятиях..... 238

Моргун А. В. Методический подход

к стратегическому контроллингу экспортно-импортной деятельности предприятия 242

МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Доронина М. С., Голубев С. Н. Социальные резервы совокупного трудового потенциала коллектива. Роль контекста 249

Крупский А. П. Влияние стиля лидерства на характеристические особенности организационной культуры туристических предприятий..... 253

Савченко С. О. Гендерный анализ в HR-менеджменте 261

Момот Т. В., Чжан Х. Ю. Определение индикаторов кадровой безопасности в составе финансово-экономической безопасности..... 266

Бабяк Н. Д., Иванюк Е. Б. CVP-анализ: традиционный и управленческий подходы 272

Скакальский Ю. С. Стратегическое планирование рисков на основе сбалансированной системы показателей (BSC) 277

Скрыньковский Р. Н., Харук Е. Б., Максимчук Я. С. Диагностика предприятия в сферах профессионального образования, трудовой активности и мотивации, инновационного труда и социального развития..... 282

Мочоная А. Г. Анализ и выбор инструментария оперативного контроллинга на предприятии..... 288

Лях А. О. Усовершенствование бюджетирования в системе финансового контроллинга на предприятии 297

Романов А. Д. Оценка состояния социально-психологического климата на предприятии 303

РЕЦЕНЗИИ

Рецензия на монографию Назаровой К. А. 309

CONTENT

ECONOMIC THEORY

- Lehominova S. V.** Theoretical Approaches for Determining Competitiveness of Human Capital at Labor Market..... 8
- Sobolieva M. V.** Potential of the Institutional Methodology and its Application in Studying the Contemporary Problems of the Ukrainian Economy ... 13
- Kindzersky V. V.** Methodological Outlines of Institutionalism in the Economic Regulation Theory..... 18

GLOBALIZATION PROCESSES IN ECONOMICS

- Syvak R. B., Poda A. S.** Essence of Transformation of Logistic Centers in a System of Global Logistic Service..... 23

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

- Shlapak A. V.** Genesis of Formation of the Regional Financial Space within the Asian Mega-Region 29

MECHANISMS OF REGULATION OF THE ECONOMY

- Yuhimets R. S.** Directions of Transforming the State Regulation of Contractual Relations at the Natural Gas Market of Ukraine in the Context of the European Third Energy Package 35
- Butenko N. V., Khalkovsky O. M.** State Economic Sector: Current Status and Prospects for Development 41
- Karpenko O. O.** Cluster's Social Responsibility as the Basis for Cluster Development 47

REGIONAL ECONOMY

- Zakharchenko S. V.** Management Efficiency as a Factor of Competitiveness of the Regions of Ukraine: the International Dimension..... 52
- Mylenkyi V. M., Strokan O. A.** Methods for Determining Heterogeneous Factors in the Reproduction Process of a Region's Functioning..... 58

EDUCATION AND SCIENCE

- Salo A. V.** Problems of Graduates' Employment in Ukraine 64

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING

- Skitsko V. I., Ignatova Iu. V.** Modeling Logistic Processes of Orders Fulfillment by Online Store as a Queueing Network..... 70
- Pilko A. D., Savchuk N. V.** Modeling the Process of Evaluation of the Level of Economic Security of Region 77
- Hlotov Ye. O.** Statistical Analysis of Results of Simulation Modeling the Investment Project with MS Excel 84
- Kryvoruchko M. Yu.** Analysis of the Impact of the Resource Orientation of the Export and Import Economy Components on the Level of Interregional Differentiation in the Socio-Economic Development of Ukraine 90

INVESTMENT PROCESSES

- Zakhozhai V. B., Kazak O. O.** Methods of Analyzing the Structural Shifts of the Investment Income of Machine-Building Enterprises 102

INNOVATIVE PROCESSES

- Luchyk S. D., Luchyk M. V.** The Innovative Potential of the Carpathian Region: an Estimation of Development and the Economic Efficiency..... 108

ECONOMICS OF INDUSTRY

- Verhoglyadova N. I., Pismennaya O. B.** Approaches to the Management of Resources Saving in the Uranium Mining Sector 113

ECONOMICS OF TRANSPORT AND COMMUNICATIONS

- Pronoza P. V.** World Automobile Production: Modern Trends and Development Prospects 118

ECONOMICS OF TRADE AND SERVICES

- Kushnir T. B.** The Conception of Developing Local Consumer Markets 126
- Tankov K. N., Kurakin A. B.** Methodical Approaches to the Formation of a Network Service System 134
- Iastrem'ska O. O.** Quantitative-Qualitative Evaluation of Attractiveness of Tourism Companies 139

AGRICULTURAL ECONOMICS AND AGRIBUSINESS

- Bondarev'ska K. V.** The Conception of the State regulation of the Agrarian-Industrial Complex: a Historical Overview..... 146
- Zablov'skiy A. V., Petrukha S. V., Nazukova N. M.** Current Status and Future Directions of the State Support for Ukrainian Dairy Sector 153

LABOR ECONOMICS AND SOCIAL POLICY

- Bezverkhyi K. V.** The Reporting of Results of the Social Activity of Enterprise..... 165

ECONOMICS OF ENTERPRISE

- Miroshnyk V. V.** The Accounting-Analytical Provision of Both the Material-Technical and the Investment Constituents of the Economic Safety of Business Entities 175

INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS

- Zavgorodnia O. S.** Use of Information Technologies for Learning and Development of Workers at the Ukrainian Publishers..... 183

ACCOUNTING AND AUDITING

- Kharlamova O. V.** Architectonics of the Notes to IFRS-Reporting..... 188

Gurina N. V. Formation of Accounting Policy of Enterprise on the Expenditure and Revenue	194
Grytsyshen D. O. Development of a Mechanism for the Identification and Recognition of Waste in Accounting.....	199

FINANCE, MONEY CIRCULATION AND CREDIT

Kucher G. V. The Debt Mechanism for Financing Public Expenditures.....	207
Portna O. V. Process Form of Reproduction of the Aggregate Financial Potential of Ukraine.....	215
Sheludko S. A. Efficiency of Currency Interventions: Estimation Criteria and the Results of Analysis of the NBU Interventions in the Internal Currency Market.....	220
Bacho R. J. Condition of the Market of Insurance Services of the Autonomous Republic of Crimea and the Sevastopol in the New Conditions of Operation	225
Bilous N. M. Integrated Score for Sustainability of Insurance Companies at the Regional Level	232

METHODOLOGY OF SCIENTIFIC RESEARCH IN ECONOMICS

Matviienko-Biliaieva G. L. Methodical Recommendations for Controlling Logistic Activities at the Machine-Building Enterprises	238
Morhun H. V. A Methodical Approach to Strategic Controlling of the Export-Import Activity of Enterprise.....	242

MANAGEMENT AND MARKETING

Doronina M. S., Golubiev S. M. Social Reserves of Development of the Collective Total Labor Potential. Role Context.....	249
Krups'kyy O. P. Influence of Style of Leadership onto the Characteristic Features of the Organizational Culture of Tourism Enterprises.....	253
Savchenko S. O. Gender Analysis in HR Management ...	261
Momot T. V., Zhang Haoyu. Determining Indicators of Personnel Security as Constituent of Financial-Economic Security	266
Babiak N. D., Ivaniuk K. B. CVP Analysis: Traditional and Managerial Approaches.....	272
Skakalskyi Yu. S. Strategic Planning of Risks on the Basis of Balanced Scorecard (BSC).....	277
Skrynkovskyy R. M., Kharuk K. B., Maksymchuk Ia. S. Diagnostics of Enterprise in the Areas of Vocational Education, Employment Activity and Motivation, Innovative Labor and Social Development.....	282
Mochona L. G. Analysis and Selection of Operational Controlling Tools in the Enterprise.....	288
Liakh O. O. Improving the Budgeting in Terms of the System of Financial Controlling in the Enterprise..	297
Romanov A. D. Assessing the Status of Socio-Psychological Climate in the Enterprise	303

REVIEWS

Review on monograph Nazarova K. O.	309

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ НА РИНКУ ПРАЦІ

© 2015 ЛЕГОМІНОВА С. В.

УДК 330.34:378:336.14

Легомінова С. В. Теоретичні підходи до визначення конкурентоспроможності людського капіталу на ринку праці

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до визначення поняття «конкурентоспроможність людського капіталу», визначення стадій його життєвого циклу. Окреслено напрями ефективної практичної освіти, зокрема, інтерактивного навчання. Основоположним компонентом, який визначає конкурентоздатність людського капіталу, визначено інвестиції, які повинні мати достатній, безперервний та ефективний характер. Інструментами формування конкурентоздатного людського капіталу як стратегічного фактора виробництва є оптимізація державних витратків та ефективне їх використання на освіту, науку, наукові дослідження та розробки, проведення структурних інституціональних реформ з метою підвищення якості знань, вдосконалення інституціональної архітектури суб'єктів зі збереженням їх самостійності, адекватне регулювання економіки, стимулювання конкуренції виробників, створення сприятливих умов для малого та середнього бізнесу. Доцільним є врахування політики доходів, підтримки загальних цінностей існування людини. Перспективою подальших досліджень є розроблення методів інституціонального реформування та фінансування освіти, науки з метою знаходження системних підходів урегулювання проблем і формування підґрунтя для сталого економічного розвитку.

Ключові слова: людський капітал, конкурентоспроможність, інвестиції.

Рис.: 1. **Бібл.:** 13.

Легомінова Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та права, Державний університет телекомунікацій (вул. Солом'янська, 7, Київ, 03680, Україна)

УДК 330.34:378:336.14

UDC 330.34:378:336.14

Легомінова С. В. Теоретические подходы определения конкурентоспособности человеческого капитала на рынке труда

Целью статьи является обобщение теоретических подходов к определению понятия «конкурентоспособность человеческого капитала», определение стадий жизненного цикла. Очерчены направления эффективного практического образования, особенно интерактивного. Основоположающим компонентом, который определяет конкурентоспособность человеческого капитала, являются инвестиции, которые должны иметь достаточный, непрерывный и эффективный характер. Инструментами формирования конкурентоспособного человеческого капитала как стратегического фактора производства является оптимизация государственных расходов и эффективное их использование на образование, науку, научные исследования и разработки, проведение структурных институциональных реформ с целью повышения качества знаний, усовершенствование институциональной архитектуры субъектов с сохранением их самостоятельности, адекватное регулирование экономики, стимулирование конкуренции производителей, создание благоприятных условий для малого и среднего бизнеса. Целесообразно учитывать политику доходов, общепринятые человеческие ценности. Перспективой дальнейших исследований является разработка методов институционального реформирования и финансирования образования и науки для достижения устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: человеческий капитал, конкурентоспособность, инвестиции.

Рис.: 1. **Библ.:** 13.

Легомінова Светлана Владимировна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, предпринимательства и права, Государственный университет телекоммуникаций (ул. Соломенская, 7, Киев, 03680, Украина)

Lehominova S. V. Theoretical Approaches for Determining Competitiveness of Human Capital at Labor Market

The article is aimed at synthesis of the theoretical approaches to the definition of «competitiveness of human capital», as well as determination of the life cycle stages. Directions of an effective practical education and interactive education in particular have been outlined. The fundamental component that determines competitiveness of human capital are investments, which should be of adequate, continuous and effective nature. Tools of formation of a competitive human capital as a strategic factor are optimization of public costs and effective use of resources to education, science, research and development, implementing structural institutional reforms to improve the quality of knowledge, betterment of the architectonics of entities with preserving their independence, adequate regulation of the economy, promotion of competition of producers, creation of favorable conditions for small and medium-sized businesses. It is advisable to take into account the income policy, as well as the generally accepted human values. Prospect of further research is development of methods for institutional reforming and financing education and science to provide sustainable economic development.

Key words: human capital, competitiveness, investments.

Pic.: 1. **Bibl.:** 13.

Lehominova Svitlana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Economics, Business and Law, State University of Telecommunications (vul. Solom'yanska, 7, Kyiv, 03680, Ukraine)

У сучасному інформаційному світі не виникає сумніву, що людський капітал все більшою мірою стає джерелом життєвої сили й розвитку будь-якого підприємства і суспільства в цілому. Людський капітал, а не виробничі фонди, є основним і визначальним чинником підвищення конкурентоспроможності підприємств, економічного зростання та ефективності економіки в цілому. Домінування інформаційних технологій, як продуцента розповсюдження знань, визнані рушієм далекоюсяжних структурних змін, що забезпечує швидкий прогрес країни у сфері політики та економіки, розвиток суспільства і добробут його громадян. За-

стосування інформаційних технологій значно збільшує можливості для самоосвіти, набуття додаткових спеціальностей, компетенцій, пришвидшує трансфер корисними відомостями, знаннями, досвідом щодо діяльності у будь-якій сфері народного господарства. Сучасні інформаційні системи та технології є засобом формування матеріально-технічної бази розвитку і відтворення людського капіталу підвищення продуктивності та ефективності господарчої діяльності, формуючи та створюючи умови зростання суспільної цінності.

Актуальність цих питань у сучасній економіці обумовлена зростаючим інтересом до творчих здібностей

людини, їх активізації, інтелектуальної діяльності, які обумовлені раціоналістичною поведінкою, але необхідно врахувати ірраціональність і опортунізм, зміну векторів цілей та ціннісну якість доступних благ і обмежень.

Людський капітал стає не тільки фактором економічного зростання, але його рівень і ступень розвитку та умови формування визначають конкурентоспроможність і відповідне місце країни у світовій економіці.

Проблема розвитку людського капіталу має давні корені в історії економічної думки. Передумови до виникнення та розробки теорії людського капіталу були закладені в працях класиків політекономії: У. Петті, А. Сміта, А. Маршалла, Д. Рікардо, К. Маркса. Сфері взаємозв'язку людського капіталу та освіти приділяли увагу такі вчені, як Р. Акофф, Е. Брукінг, Б.-А. Лундвалл, М. Портер, Л. Едвінссон. Значний внесок у розробку оцінки людського капіталу зробили вітчизняні науковці: Д. Богиня, В. Данилюк, А. Колот, О. Уманський.

Незважаючи на пильну увагу до цієї проблеми значених авторів, теоретичні аспекти формування людського капіталу інноваційного рівня розвитку економіки залишаються актуальними. Автор ставить завдання виявити перспективні напрями та вимоги до формування конкурентоспроможного людського капіталу, обґрунтувати необхідність системного підходу до визначення проблем і знаходження шляхів рішення для успішного функціонування економіки.

Умови формування сучасної інноваційної економіки, яка постійно знаходиться у стані руху, модернізації та оновлення, вимагає формування стратегічного ресурсу, а саме – конкурентоспроможного людського капіталу. Світовий досвід доводить, що за допомогою внутрішніх факторів (людиноресурсу, його компетенціям, умінням, здатності працювати, знанням, особливої динаміці процесів навчання, нематеріальним активам) деяким компаніям вдається зайняти позиції лідерів на ринку, працюючи у традиційних галузях економіки.

Інформаційні потоки, знання різного ступеня матеріалізації виступають головними чинниками виробництва, а інтелектуальні та творчі здібності людини – основною продуктивною силою. Визнання важливості інтелектуальної складової в досягненні сильних конкурентних позицій на світовій арені привело до внесення змін у зміст конкурентоспроможності.

Якщо звернутися до класичних визначень конкурентоспроможності як прояву здібності конкурувати, змагатися щодо своїх характеристик як товарів, послуг, людей, територій, інститутів, то дефініція «конкурентоспроможність» характеризує затребуваність ступеню відповідності характеристик об'єкта ринковим вимогам у порівнянні з аналогічними характеристиками конкурента на різних ринках: місцевому, національному, міжнародному та глобальному з урахуванням фактора часу та місцезнаходження.

Онтологічними основами конкурентоспроможності є зміни в характері та в результативному континуумі економічної діяльності, які відображають: 1) логіку соціоприродного походження людини та умови її виживання через продуктивну працю; 2) трансформацію

предметно-перетворюючої діяльності людини у виокремлену галузь, законом економічного розвитку якої стає закон ефективності; 3) формування принципово нового, ринкового механізму організації економічної діяльності, якому відповідає принципово новий імператив виживання суб'єкта розвитку – імператив конкурентоспроможності. [1, с. 244].

Результативний континуум – єдиний і неподільний потік результатів, у якому властивості рівневої організації діяльності визначаються імперативами функціонування суб'єкта за наявного технологічного укладу [2, с. 81].

Якщо онтологічною основою конкурентоспроможності є зміни в соціальному механізмі організації економічної діяльності та в її результативному континуумі, то в гносеологічному плані конкурентоспроможність набула статусу економічної категорії як продукт «інтелектуального освоєння» цих змін, а отже виступає як мова відбиття – тезаурус, або відображення в категоріальній формі імператива функціонування – існування суб'єкта економічного розвитку [3, с. 15].

Слід погодитися з Янченко Е. у тому, що поки інтелектуальні здібності або елементи людського капіталу знаходяться поза економічних, трудових відносин, вони залишаються ресурсом, наділеним потенційною ефективністю, і лише з моменту використання набувають сутності капіталу.

Фактор конкуренції універсальний для ресурсу будь-якого виду і носить примусовий характер. Конкурентоспроможність людських ресурсів розуміється як набір якостей, який визначає переваги їх носія в системі трудових відносин у порівнянні з іншими їх учасниками. Якості, які даний набір утворюють і за різними критеріями виявляються краще, ніж у інших їхніх носіїв (конкурентів), являють собою конкурентні переваги [4].

Таким чином, конкурентоспроможність людського капіталу є агрегованою сукупністю властивостей, яка охоплює психофізіологічні, особисті, інтелектуальні, емоційні, творчі та професійно-кваліфікаційні компоненти трудового потенціалу в цілому, а також урахування вимог роботодавців щодо змісту праці робітника в порівнянні з аналогічними характеристиками конкурента, що є конкурентними перевагами та забезпечує робітнику володіння властивістю конкурентоспроможності та забезпечує її визнання на ринку праці.

Беззаперечно, багато залежить від вимог роботодавця та особливостей бізнесу, а також важливим є врахування норм моралі, координат відліку моральних установок, зовнішніх факторів впливу. Інші компоненти можна розглядати як потенціал розвитку, які вимагають створення умов для їх розвитку.

На думку Ю. Одегова, крім розумових і фізичних характеристик, що впливають на ресурси людини і визначають їх якість, є такі фактори, як чесність, порядність, совісність, відповідальність, дисциплінованість, ініціативність, фізичне і душевне здоров'я, законслухняність, богобоязливність, патріотизм, честолюбство, прагнення до кар'єри. До важливих компонентів люд-

ських ресурсів він відносить здоров'я, потенціал трудової мобільності, репутацію, запас мотивацій [5, с. 341].

Така трактовка конкурентоспроможності людського капіталу можлива при вступі робітника в трудові відносини, які обумовлюють його участь у трудовій діяльності. Але не слід зневажати такими стадіями людського капіталу, як формування, що включає в себе процес отримання освіти, навчання професії, а також вихід на ринок праці з метою працевлаштування (процес найму на роботу), далі – саме використання накопичених знань та вмінь (трудова діяльність), наступне – посттрудова діяльність, яка передбачає пенсійне забезпечення та соціальне обслуговування. Фактично це стадії життєвого циклу людського капіталу (рис. 1).

Рис. 1. Стадії життєвого циклу людського капіталу

На *першій стадії* відбувається формування людського капіталу за допомогою отримання знань, умінь та компетенцій в університетах, інститутах, спеціальних навчальних закладах. Цей процес можна вважати створенням індивідуальної конкурентоспроможності безпосереднього носія людського капіталу, який набуває таких властивостей, як наявність освіти, професійна кваліфікація, рівень здоров'я (фізіологічні характеристики), рівень культури.

Друга стадія – система підготовки та перепідготовки, підвищення кваліфікації із залученням стейкхолдерів. Якщо першу і другу стадії можна охарактеризувати формуючими ознаками, *третья* – носить тільки ознаку споживання надбаного людського капіталу у вигляді гарантованих пенсійного забезпечення та соціального обслуговування. Умовою існування посттрудової стадії життєвого циклу є конкурентоздатне функціонування перших двох.

К. Фрімен провів дослідження японської економіки, де він проаналізував стрімкий розвиток Японії у другій половині ХХ ст. і зробив науковий висновок щодо причин такого розвитку. За допомогою порівняльного аналізу розвитку економік різних країн у 80 – 90-ті роки ХХ ст. він дійшов висновку, що вони мають принципові відмінності. К. Фрімен довів, що динамічне зростання нових індустріальних країн (Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Гонконг), яке тривало понад десятиліття, стало наслідком розвитку в цих країнах науки, освіти та передових наукоємних галузей. Водночас, спостерігалась стагнація у країнах Латинської Америки, де ігнорували високотехнологічне виробництво та не приділяли достатньої уваги фінансуванню науки [6].

Таким чином, процес формування конкурентоспроможного людського капіталу, а саме – політика економічного та соціального розвитку віддзеркалюють добробут країни в цілому.

Представниками «Ольбурзької школи» (м. Ольбург, Данія), а саме – Б.-А. Лундваллом була запропонована ідея інтерактивного навчання, з акцентом уваги на визначній ролі знання, навчання та інститутів у інноваційних процесах [7].

Б.-А. Лундвалл окреслив основні умови економічного зростання:

- ✦ знання – як найголовнішого ресурсу сучасної економіки, що робить навчання важливим і необхідним процесом;
- ✦ навчання, яке є інтерактивним, тобто соціальним процесом.

Стимулюючи спільне інтерактивне навчання досить широкого кола суб'єктів, стає можливим отримання необхідних знань. Концепція «економіки, що базується на знаннях» є базою успіхів у конкурентному середовищі. У 2002 р. Б.-А. Лундвалл вперше анонсував інтерактивне навчання в роботі по дослідженню економіки Данії. Поняття «локалізоване знання» було використано при аналізі територіальних агломерацій та зовнішнього середовища фірм регіону, що обумовило локальну концентрацію знання для географічної кластеризації господарської діяльності в довгостроковій перспективі, яка забезпечує економічне зростання регіону за рахунок внутрішніх факторів [8].

Нові знання, які затребувані на сучасному етапі розвитку, за економічним змістом володіють самозростаючою вартістю, тому що використовуються в суспільному виробництві як засоби виробництва з метою отримання доходу, є об'єктом власності та трансформуються в нові товари та послуги, що забезпечує конкурентоздатність економіки. Нові знання формують конкурентоспроможність індивіда. Важливим є механізм не тільки доступу до знань, а також урахування здатності, бажання до навчання та прагнення до постійного оновлення, швидкої реакції на все нове, розвинені потреби до самостійних дій і, таким чином, забезпечення освіти протягом всього життя.

Слід розрізнити поняття «людський потенціал» і «людський капітал». Людський потенціал передбачає накопичення знань, здатність акумулювати, а людський капітал – це використання нових знань, знаходження причинно-наслідкових зв'язків в економічній та господарчій діяльності з метою створення конкурентоздатного продукту.

Відтворення інтелектуального капіталу – це безперервний повторюваний процес поновлення знань, творчості, креативу тощо. Його зміст полягає в підтримці, нагромадженні та поновленні творчого інтелектуального потенціалу економічних суб'єктів, що забезпечує збільшення доходу та самореалізацію окремої людини (для персоніфікованого інтелектуального капіталу), зростання прибутку та конкурентоспроможності фірми (для інтелектуального капіталу організації), підвищення темпів економічного зростання в країні (для національного інтелектуального капіталу) та економічний прогрес світової економіки (для глобального інтелектуального капіталу). Відтворення інтелектуального капіталу в сучасній економіці визначається загальноцивілізаційним

вектором розвитку, який проходить у координатах глобалізації й постіндустріальних тенденцій [9, с. 4].

У цьому ракурсі виникає форма економічних відносин між суб'єктами, які беруть участь у науковому виробничому процесі з приводу виробництва нових знань з метою отримання доходу. З одного боку, це інститути освіти та науки, з другого – набувач конкурентоздатності.

Створення знань стає усе більш динамічним процесом: університети та інститути повинні інтегруватися в глобальні потоки знань, оскільки самостійно виробляти всі необхідні знання стає практично неможливо і недоцільно. Вигідно виробляти знання, які цінні для інших учасників, оскільки це дозволяє стати повноправним партнером у мережах знань. Значущими стають процеси «вивчати діючі» (*learning by doing*) та «вивчати взаємодіючі» (*learning by interacting*). Тобто, наскільки нові знання формуються залежно від характеру завдань, які реалізуються при виконанні планів економічного розвитку регіону, і наскільки тісно взаємодіють місцеві еліти (перш за все вчені та підприємці) з метою обміну знаннями, правильного вибору напрямку для власних інтелектуальних зусиль, а якщо необхідно – коригування процесів розвитку [10, с. 145].

Наявність цілеспрямованої політики соціально-економічного розвитку з виконанням необхідних структурних реформ у галузі освіти може дати поштовх до економічного зростання. Основоложним компонентом, який визначає конкурентоздатність людського капіталу, є інвестиції, які мають достатній безперервний та ефективний характер функціонування. Проведені Л. В. Козарезенко розрахунки за період 2000–2012 рр. в Україні показали, що в середньому збільшення бюджетних видатків на освіту на 1 гривню збільшувало валовий регіональний продукт на 0,71 грн [11, с. 32].

Р. Саескун довів, що в країнах із середнім рівнем економічного розвитку на один долар державних видатків на освіту припадає близько \$0,40 зростання ВВП, при тому, що видатки на освіту досягають 4,89% ВВП [12, с. 17].

В Україні визнано неефективність інвестицій та їх недостатній обсяг в освіту, що фінансується за залишковим принципом і гальмує відтворення людського капіталу. Світовою практикою доведено, що залежно від частки ВВП, яка виділяється на освіту, формуються умови розвитку людського потенціалу. У стратегії, прийнятої на Лісабонському саміті 2000 р., рекомендовано фінансування освіти в обсязі не менше 3% ВВП, наукових досліджень та розробок – 3% ВВП. Країни, які зацікавлені в прориві економічного розвитку, фінансують науку і освіту значно більшими обсягами, стимулюють приватних інвесторів вкладати кошти в цю сферу, налагоджують тісні зв'язки між інституціями освіти та безпосередньо сферою виробництва.

Серед причин низької ефективності бюджетних видатків на освіту вчені називають: відсутність функціонально-структурної спадковості та послідовності державних видатків, порушення законодавчо встановлених обсягів державної підтримки, накладення мораторію на механізми, що забезпечують утілення стимулюючих засад

розвитку освіти, відсутність раціональних співвідношень при фінансуванні окремих елементів складових людського потенціалу, у тому числі їх необґрунтований перерозподіл у межах загальних і недостатніх обсягів фінансування, обмежене застосування прямих і непрямих форм підтримки і стимулів, брак належного контролю за цільовим і ефективним використанням ресурсів [11, с. 33].

При наявності достатньо високого рівня інтелектуального потенціалу України використання його відбувається за умови низької оплати праці, що знижує мотивацію до генерації нових творчих ідей, унеможливорює подальше навчання, обумовлене браком коштів, що призводить до несумлінної конкуренції та ризиків. Незацікавленість інституцій в підвищенні оплати праці на даному етапі дає їм можливість зниження собівартості товарів виробництва та послуг й утримання ринків збуту, але про нові сегменти охоплення не має бути мови без втілення новітніх досліджень та технологій. Розуміння проблеми надасть конкурентні переваги, сприятиме вчасному реагуванню на виклики розвитку сучасності.

Важливим аспектом є об'єднання на новому рівні взаємодії: науки з виробництвом, регуляторної державної політики з ринком, регіонів із центром, де сконцентровані конкретна діяльність, носії знань та механізм їх використання [10].

З політекономічної точки зору формується глобальний споживчий попит на освітні послуги, з одного боку, під дією вимог глобалізованого ринку праці, а з іншого – внаслідок розвитку транснаціональної освіти й кроскультурної уніфікації. Загалом, глобалізація справедливо розглядається як чи не найфундаментальніший виклик університетській освіті за понад тисячолітню її історію, що обумовлено, у першу чергу, безпрецедентною інтенсифікацією якісно обновлюваних потоків наукової інформації. Щоби бути конкурентоспроможним на сучасному ринку освітніх послуг, університет має функціонувати як динамічна інноваційна система, інтегрована не тільки у національну, але й у глобальну інноваційну систему [13, с. 92].

Вища освіта повинна стати лідером у проведенні наукових досліджень у своїх закладах, нівелювати розрив між роботодавцями та освітянами, між освітою та ринком праці. Реформування системи підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів має ґрунтуватись на принципі «освіта протягом усього життя». Створення розгалуженої системи підготовки та перепідготовки, у тому числі дистанційне навчання, може розглядатись як перспективний напрямок, що дозволить отримати знання в Україні та Європі (за умов володіння англійською мовою). Формування нової еліти менеджерів не тільки МВА, а й анти-МВА, що включає поняття менеджерів-аналітиків стратегічного рівня, є метою якісно нового рівня розвитку знань і економіки в цілому. Міжнародна мобільність студентів, викладачів і науковців, освітніх програм є шляхом до глобалізації, але і тут виникають проблеми з достатньою підготовкою з іноземних мов та великою різницею в рівні життя України та країн Європи.

ВИСНОВКИ

Інструментами формування конкурентоздатного людського капіталу як стратегічного фактора виробництва є оптимізація державних видатків та ефективне їх використання на освіту, науку, наукові дослідження та розробки, проведення структурних інституційних реформ з метою підвищення якості знань, вдосконалення інституційної архітектури суб'єктів зі збереженням їх самостійності, адекватне регулювання економіки, стимулювання конкуренції виробників, створення сприятливих умов для малого та середнього бізнесу. З метою підвищення конкурентоспроможності людського капіталу доцільно враховувати політику доходів, підтримку загальних цінностей існування людини. Перспективою подальших досліджень є розроблення методів інституційного реформування та фінансування освіти та науки з метою знаходження системних підходів урегулювання проблем і формування підґрунтя для сталого економічного розвитку. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Ведерників М.** Генезис конкурентоспроможності робочої сили в контексті розвитку управління персоналом / М. Ведерників, А. Крисько // Економічний аналіз : зб. наук. пр. кафедри економічного аналізу. – Тернопіль : Вид. ТНЕУ «Економічна думка», 2010. – Вип. 7. – С. 244–246.
- 2. Коломієць В. М.** Принципи визначення конкурентоспроможності персоналу підприємства / В. М. Коломієць // Економіка та держава. – 2006. – № 12. – С. 81–82.
- 3. Богиня Д. П.** Конкурентоспроможність робочої сили: її сутність та розвиток у ринковій економіці / Д. П. Богиня // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки : наукові доповіді. – Т. 2. – К., 2000. – С. 10–27.
- 4. Янченко Е. В.** Конкурентоспособность человеческих ресурсов в системе трудовых отношений современного общества / Е. В. Янченко // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 343 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/konkurentosposobnost-chelovecheskih-resursov-v-sisteme-trudovyh-otnosheniy-sovremennogo-obschestva>
- 5. Одегов Ю. Г.** Экономика труда / Ю. Г. Одегов, Г. Г. Руденко, Л. С. Бабынина. – Т. 2. – М. : Альфа-Пресс, 2007. – 922 с.
- 6. Freeman C.** Technology Policy and Economic Performance: Lesson for Japan / C. Freeman. – London, New York : Printer, 1987. – 155 p.
- 7. Lundvall B.-A.** National Systems of Innovation: Towards a theory of innovation and interactive Learning / B.-A. Lundvall. – London : Pinter, 1992. – 317 p.
- 8. Коломієць Г. М.** Вища освіта в механізмі відтворення інтелектуального капіталу: зміст і моделі / Г. М. Коломієць, І. І. Помінова // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2014. – № 2 – С. 3–7.
- 9. Lundvall B.-A.** Growth, Innovation and Social Cohesion: the Danish Model / B.-A. Lundvall. – London : Edward Elgar Publishing, Incorporated, 2002. – 219 p.
- 10. Коюда О. П.** Інституційний підхід до формування інноваційних систем на регіональному рівні / О. П. Коюда // Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». – 2012. – № 4. – С. 140–148.
- 11. Козаренко Л. В.** Бюджетне регулювання розвитку людського потенціалу / Л. В. Козаренко // Економічний часопис-XXI (EconomicAnnals-XXI). – 2015. – № 1-2(2) [Елек-

тронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cceol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=6d4df5d4-517d-4bb7-bc18-1e4567b7cefd&articleid=58a87a10-13bb-4540-80e2-285be43fa7ae>

12. Suescun R. The role of fiscal policy in Human development and growth / R. Suescun, 2007. – 54 p. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://siteresources.worldbank.org/INTLAC/Resources/Fiscal0Policy0LAC0Suescun.pdf>

13. Лук'яненко Д. Г. Освітньо-інтелектуальний ракурс інноваційного розвитку / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник // Стратегія розвитку України: (економіка, соціологія, право). – 2011. – Том 1. – № 4. – С. 89–94.

REFERENCES

- Bohynia, D. P. "Konkurentospromozhnist robochoi syly: ii sutnist ta rozvytok v rynkovii ekonomitsi" [The competitiveness of the labor force: its nature and the development of a market economy]. *Sotsialni priorytety rynku pratsi v umovakh strukturnoi modernizatsii ekonomiky*, vol. 2 (2000): 10-27.
- Freeman, C. *Technology Policy and Economic Performance: Lesson for Japan*. London; New York: Printer, 1987.
- Kolomiiets, V. M. "Pryntsyvy vyznachennia konkurentospromozhnosti personalu pidpriemstva" [Principles determining the competitiveness of personnel]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 12 (2006): 81-82.
- Kolomiiets, H. M., and Pominova, I. I. "Vyshcha osvita v mekhanizmi vidtvorennia intelektualnoho kapitalu: zmist i modeli" [Higher education in the mechanism of reproduction of intellectual capital: the content and model]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, no. 2 (2014): 3-7.
- Koiuda, O. P. "Instytutsiinyi pidkhid do formuvannia innovatsiinykh system na rehionalnomu rivni" [Institutional approach to building innovation systems at regional level]. *Visnyk Sums'koho derzhavnogo universytetu. Serii "Ekonomika"*, no. 4 (2012): 140-148.
- Kozarenko, L. V. "Biudzhetne rehuliuвання rozvytku liudskoho potentsialu" [Budgetary adjustment of human development]. <http://www.cceol.com/aspx/issuedetails.aspx?issueid=6d4df5d4-517d-4bb7-bc18-1e4567b7cefd&articleid=58a87a10-13bb-4540-80e2-285be43fa7ae>
- Lundvall, B. -A. *National Systems of Innovation: Towards a theory of innovation and interactive Learning*. London: Printer, 1992.
- Lundvall, B. -A. *Growth, Innovation and Social Cohesion: the Danish Mode*. London: Edward Elgar Publishing, Incorporated, 2002.
- Lukianenko, D. H., and Poruchnyk, A. M. "Osvitno-intelektualnyi rakurs innovatsiinoho rozvytku" [Educational and intellectual perspective innovation]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy: (ekonomika, sotsiologia, pravo)*, vol. 1, no. 4 (2011): 89-94.
- Odegov, Yu. G., Rudenko, G. G., and Babynina, L. S. *Ekonomika truda* [Labor Economics]. Moscow: Alfa-Press, 2007.
- Suescun, R. "The role of fiscal policy in Human development and growth". <http://siteresources.worldbank.org/INTLAC/Resources/Fiscal0Policy0LAC0Suescun.pdf>
- Vedernykyv, M., and Krysko, A. "Henezys konkurentospromozhnosti robochoi syly v konteksti rozvytku upravlinnia personalom" [Genesis labor force competitiveness in the context of human resource management]. *Ekonomichniy analiz*, no. 7 (2010): 244-246.
- Yanchenko, E. V. "Konkurentosposobnost chelovecheskikh resursov v sisteme trudovykh otnosheniy sovremennogo obshchestva" [Competitiveness of human resources in the system of labor relations in modern society]. [http://cyberleninka.ru/article/n/konkurentosposobnost-chelovecheskikh-resursov-v-sisteme-trudovykh-otnosheniy-sovremennogo-obschestva](http://cyberleninka.ru/article/n/konkurentosposobnost-chelovecheskih-resursov-v-sisteme-trudovykh-otnosheniy-sovremennogo-obschestva)

POTENTIAL OF THE INSTITUTIONAL METHODOLOGY AND ITS APPLICATION IN STUDYING THE CONTEMPORARY PROBLEMS OF THE UKRAINIAN ECONOMY

© 2015 SOBOLIEVA M. V.

UDC 330.341.1:338.49

Sobolieva M. V. Potential of the Institutional Methodology and its Application in Studying the Contemporary Problems of the Ukrainian Economy

The article is aimed at actualization of the potential of the institutional methodology in order to develop the effective economic policies in Ukraine, taking into account best current practices from scientists, belonging to the institutional school of economic thought, as well as the allied schools, in particular, schools of the mental-psychological, synergistic and general-methodological directions. An analysis of the contemporary realities of the socio-economic development of Ukraine confirms the usefulness and relevance of inclusion into the scope of the objects for institutional analysis of such phenomena as human mentality and human views. Understanding the institutional properties of mentality enables to identify different mental models, organize and study them, estimate the grade of their prevalence in society as well as the plausibility of domination of certain among them. Further on, considering the sensitivity of the human psyche to the external influences, in particular, perception of stereotypes that appear in mass media, it will be entirely justified to develop and implement special economic policy tools, which means applying positive manipulative information technologies aimed at overcoming the archaic views and elaborating the contemporary adequate mental constructions in the public mind, directed towards stimulating both the economic activity and initiative.

Key words: institutionalism, social class, Ukraine, reforming, neo-feudalism, archaization, mental models.

Рис.: 1. **Бібл.:** 21.

Sobolieva Mariia V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Economic Theory, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: mariya_soboleva@ukr.net

УДК 330.341.1:338.49

Соболева М. В. Потенціал інституційної методології та його

застосування при дослідженні сучасних проблем української економіки
Метою статті є розкриття потенціалу інституційної методології для розробки ефективної економічної політики в Україні, з урахуванням сучасних напрацювань представників інституційної школи економічної думки та суміжних з нею шкіл, зокрема, ментально-психологічного, синергетичного та загальнометодологічного напрямів. Аналіз сучасних реалій соціально-економічного розвитку України підтверджує доцільність та обґрунтованість включення до кола об'єктів інституційного аналізу такого феномена, як людська ментальність та людські уявлення. Розуміння інституційних властивостей ментальності дозволяє виявляти різні ментальні моделі, систематизувати та вивчати їх, оцінювати ступінь їх розповсюдженості у суспільстві та вірогідність домінування певних з них. Крім того, враховуючи вразливість людської психіки до зовнішніх впливів, зокрема, до сприйняття стереотипів, що з'являються у мас-медіа, цілком виправдані є розробка та запровадження особливого інструментарію економічної політики, який зводиться до застосування позитивних маніпулятивних інформаційних технологій, спрямованих на подолання архаїчних уявлень та конструювання сучасних адекватних ментальних конструкцій у суспільній свідомості, спрямованих на стимулювання економічної активності та ініціативності.

Ключові слова: інституціоналізм, соціальний стан, Україна, реформування, неофеодалізм, архаїзація, ментальні моделі.

Рис.: 1. **Бібл.:** 21.

Соболева Марія Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: mariya_soboleva@ukr.net

УДК 330.341.1:338.49

Соболева М. В. Потенциал институциональной методологии и его применение при исследовании современных проблем украинской экономики

Целью статьи является раскрытие потенциала институциональной методологии для разработки эффективной экономической политики в Украине, с учетом современных наработок представителей институциональной школы экономической мысли и смежных с ней школ, в частности, ментально-психологического, синергетического и общеметодологического направлений. Анализ современных реалий социально-экономического развития Украины подтверждает целесообразность и обоснованность включения в круг объектов институционального анализа такого феномена, как человеческая ментальность и человеческие представления. Понимание институциональных свойств ментальности позволяет выявлять различные ментальные модели, систематизировать и изучать их, оценивать степень их распространенности в обществе и вероятность доминирования определенных из них. Кроме того, учитывая уязвимость человеческой психики к внешним воздействиям, в частности, к восприятию стереотипов, которые появляются в масс-медиа, вполне оправданной является разработка и внедрение особого инструментария экономической политики, который сводится к применению положительных манипулятивных информационных технологий, направленных на преодоление архаичных представлений и конструированию современных адекватных ментальных конструкций в общественном сознании, направленных на стимулирование экономической активности и инициативности.

Ключевые слова: институционализм, сословие, Украина, реформирование, неофеодализм, архаизация, ментальные модели.

Рис.: 1. **Библ.:** 21.

Соболева Мария Владимировна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)
E-mail: mariya_soboleva@ukr.net

Actual state of the Ukrainian economy is quite dramatic. The reasons for this are widely known and quite diversified. A well illustrative diagram of the specified state was provided by V. Lanoviy (see Fig. 1).

As is obvious from Fig. 1, during the years of national independence, the Ukrainian economy has passed through the first two cycles of economic development and now is found in the third cycle. Peaks of GDP downfall in relation to

the pre-crisis level in 1990 comprise: in the first cycle – 40,2% (1999), in the second cycle – 63,3% (2009), in the third cycle, which is going on currently, – 56,7% (according to estimation by V. Lanoviy as of 2015). The area above the diagram of GDP dynamics in Figure 1 specifies the losses from all three cyclic downfalls, when it is supposed that the level of 1990 would be preserved for the next 25 years. According to V. Lanoviy, content of the area above the curve is equal to 40,1% of the

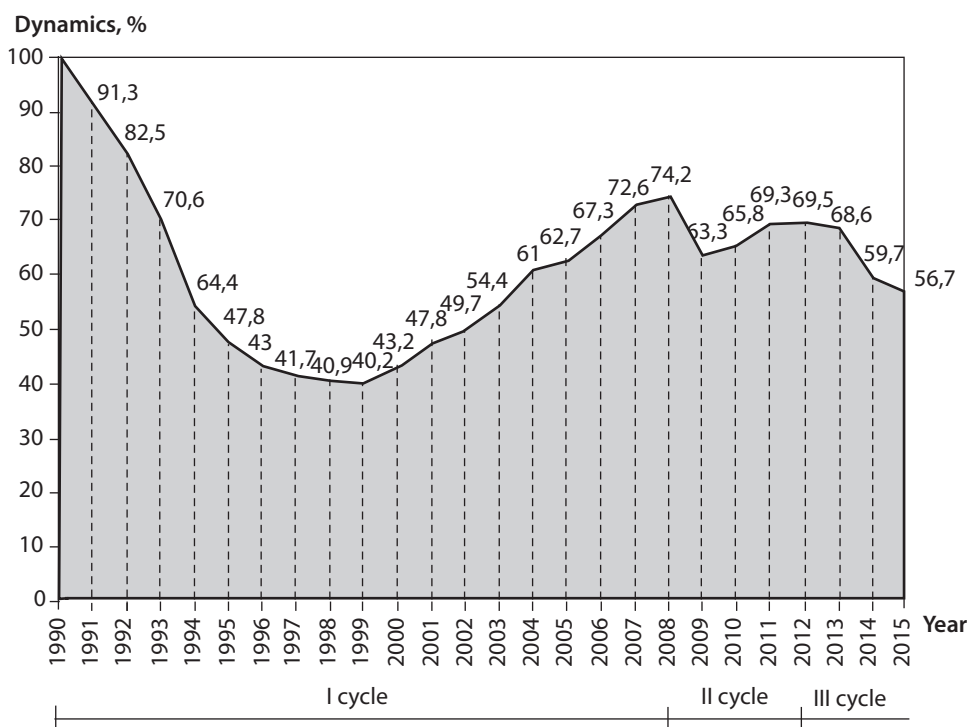

Fig. 1. Dynamics of Ukraine's GDP growth in relation to 1990, %

Source: [13].

total area of Fig. 1 (respectively, the color-filled area below the curve is equal to 59,9%). If we have assumed that the dynamics of GDP production and domestic consumption in this period approximately coincide, given the population decline from 53 mio. people to 43 mio. people during 1990–2014 (i.e., to the level of 81,1% in relation to 1990), it means that personal consumption in Ukraine has decreased on average to the level of 73,9% (0,599:0,811) in relation to 1990, i.e., the fall makes up 26,1%, or more than a quarter.

None of the countries of Eastern Europe and none of the republics of the former USSR had experienced a fall of such extent. Unlike the countries of Eastern Europe, the up-trend of 2000-es in Ukraine, which replaced the transformational recession of 1990-es, was interrupted by crisis twice.

Among the main factors in the formation of this specific vector of development of Ukrainian economy are usually considered lack of real market transformations, bureaucratization of governance, preservation of backward economic structure along with lack of incentives for implementing all types of innovation, aging of production apparatus and withdrawal of a significant portion of jobs, massive emigration of the working population abroad, etc.

By itself, a confirmation of existence of these factors that definitely are present and take effect, is nothing more than a confirmation, which explains very little virtually, because the substantial (if not surpassing) number of the indicated factors was representative also for the previous administrative-command system with the dominating role of State ownership. The paradox is that all these factors were intact after privatization, in contrast to other countries of the former socialist system, where privatization has helped to eliminate their influence. Moreover, privatization in Ukraine was accompanied by both increase in their nega-

tive influence and the emergence of new negative factors of growth retardation.

And until there is no adequate scientific explanation of these features, Ukraine unlikely will break out of the vicious circle of permanent interrupts of any positive trends of economic development.

What is then that economic science was able to offer on this matter?

Analyzing the recent sources and literature. To begin with, a distinct megatrend in the development of world economic science in the last years should be considered, which is a kind of powerful brainstorming, materialized in the implantation of non-economic factors of economic development into the current models of economic analysis systems. Its purpose is to at least push back if not eliminate the claim for mainstream, put forward by some representatives of the formal mathematical apologetics in the field of economic development modeling. Quite typical position is articulated by K. Basu, who notes in this regard: «The key concept ... is that the economy cannot be seen isolated from society and politics... we will have – in some cases – the need to cast aside shackles of the «methodological individualism»... Denying this approach (*i. e., deliverance.* – M. S.)... is a source of conservatism... we must make room for societal norms and identity: regarding their impact on the economy as much as their formation by the economy. If everything is done right, the result can radically change both our view on the economy and the approaches to developing economic policy» (*emphasis added.* – M. S.) [3, p. 12].

Thus, it appears completely natural that the institutional economic theory, set forth as an alternative to methodological individualism, enjoys a more favorable position, since institutions represent the outright mechanism for

collective actions, which «initiates» the economic processes and controls their progressions.

There is no economy without institutions. Among the most interesting contemporary scientific achievements in this direction can be noted, in particular, the works by A. Greif [5], D. Acemoglu and J. Robinson [20], A. Moskovskii [15] and others. A closer attention to the institutional theory in studying problems of market transformation, including the relevant problems of Ukrainian economy, is characteristic of some recent studies by the domestic scholars [see, in particular: 8, 16].

Another way of overcoming the dominance of formal mathematics direction was implemented by publications on mental-psychological principles of economic activities, as well as by finding additional motives of economic activity, beyond the pragmatic desire to gain profit. Here come under notice recent studies by G. Kolodka [9] T. Sedlacek [21] and other well-known and reputable authors. It is significant that directly the psychological and mental factors of perception by the population of market transformations of the Polish economy at the end of 1980-ies (and not the transformations themselves) were of prime interest to I. Balcerowicz – as a scientist [2], and as a politician – the author and conductor of these transformations [1]. Unfortunately, we do not observe any attention to these aspects of the elaboration and implementation of economic policies on the part of the active Ukrainian politicians.

Lastly, recent years have enriched the economic science with many interesting studies of the general-methodological orientation, called to rethink traditional approaches to both the subject and the method of economic science in the context of increased uncertainty and nonlinearity of economic development. Among them are works by such authors as O. Grigoriev [6], L. Evstigneev and R. Evstigneev [7] Yu. Lachinov [14], G. Papava [17] and others.

Unsettled parts of the general problem. Despite the obvious relevance of institutional theory for elaborating effective economic policies in the context of the market transformation of the Ukrainian economy and the need to overcome the specific transformational cyclicity, the domestic science stays out from solving these issues. The normative analysis of the market transformations is still prevailing, when the researchers are focused on a description of the world experience to solve one or other problem and suggest the desired schemes, algorithms and mechanisms to address these problems in Ukraine, totally disregarding the real state of the relevant issues and peculiarities of functioning of the Ukrainian economy, which also include mental peculiarities of the economic agents [see, for example: 3]. Commonly, the researchers believe that the market economy is a reality in Ukraine, which holds sway in all types of economic activity, determining the state of minds of all economic actors and, similarly, of the economic policy, which is carried out.

Meanwhile, as a matter of fact, the economic reality is very far from such optimistic assumptions.

On the basis of the above observations, the **objective** of this article has been determined as follows: actualization of the potential of the institutional methodology in order to develop the effective economic policies in Ukraine, taking into

account best current practices from scientists, belonging to the institutional school of economic thought, as well as the allied schools, in particular, schools of the mental-psychological, synergistic and general-methodological directions.

Research results. As a matter of course, all aspects concerning the stated objective cannot be covered within the limits of this only article. Therefore, we have to focus on the most essential and important questions, correct answering of which will provide a successful solution of all others. Firstly, we can refer to determining the type of socio-economic model of development of the contemporary Ukraine, and secondly, to estimating the level of actual spread of inadequate views regarding that type in society.

Regarding the first question, it should be noted that in everyday life, similarly as in the theoretical reflections of most scholars, prevails the belief that the current socio-economic structure of Ukrainian society belongs to the capitalist model, which apparently has been developed in the past 25 years. In the same vein are found the views, according to which Ukraine has allegedly moved to the market economy, as allegedly evidenced by liquidation of the planning system, privatization of State property, creating the social class of entrepreneurs, rejection from centralized pricing and some other conspicuous attributes of a market economy management. Sometimes, however, we have to admit that our reality is not entirely a market economy model, but rather its crony oligarchical version with fairly substantial modifications (mutations) of the market mechanisms.

However, such views are overly simplistic and not considered (or insufficiently considered) with a significant impact on the economy from the part of political institutions. Speaking in terms of the institutional economic theory, if we do not take into account the real processes that took place in the political system of Ukraine throughout the period of the national independence, we will not be able to adequately describe its contemporary economic system.

Meanwhile, D. Acemoglu and J. Robinson believe that studies of modern societies need to take as a premise the key role of political institutions notably, concerning the formation of one or another vector of the economic development of a country [20]. But was it the case in Ukraine in 1991? We need to face the fact that, unlike in the Eastern European countries, we had not any political screening, so virtually all party-komsomol nomenclature stayed in power. The national-patriotic forces, aware of their lack of experience in economic management, practically signed an informal non-aggression pact with the former nomenclature. Perhaps they expected that in the wake of the unpopular market reforms the nomenclature would be forced to leave the historical arena, clearing the way to the political Olympus in favor of the independence supporters. Maybe they simply did not want to take political responsibility for these reforms. But this was their main fault, since the nomenclature successfully seized the historic opportunity and, having carried out a crony oligarchical privatization in the 1990-ies, having laid their hands on access to the former State-owned property and, consequently, income from this property, was able to amass in a short period giant financial flows, which were

successfully converted into political dominance, i.e. had actually privatized the State itself. A monopolization of economic, political and, more importantly, information space was successfully accomplished, because the new oligarchs gained control over the main media as well.

Thus, the institution of private property – systemically important in a market-capitalist system, legally established as a result of the State property privatization, – in fact remained a purely formal institution after this privatization of the State, being not secured by the supremacy of law institution, rather having to be contented with a quasi self-protection mechanism, based thereupon that guaranteeing of property rights in Ukraine were (and still continue to be) not actually provided by a reliable system of independent judicature, but were dependent on the rights owner's degree of approximation to the authorities and his loyalty to them.

All this existed against the background, when not only the judicial, but also the whole law enforcement system was not changed much since the days of Stalin's dictatorship, except for ceasing the practice of extra-judicial killings, banishment to Siberia and use of punitive psychiatry.

Further on, so-called forceful entrepreneurship was widely growing, when virtually every business in the country, in order to somehow make ends meet, had to take care of a «cover» - could this be a tax collector, a public prosecution office, the internal affairs bodies or even the national safety.

Thus, as a result of so-called market transformations, in Ukraine has established the socio-economic order based on the vertical informal relationships of power holders, binded by personal devotion of those on the lower levels towards those on the parent levels of the power pyramid. In return for their loyalty, the subjects received from their overlord (in our conditions - president) a system of preferences, especially regarding the property acquisition and assignment of a specific link of the State mechanism (customs, State border, State monopolies, energy production, public procurements, public loans, etc.) for personal enrichment. This system of real plundering the national economy was draped by the decorative institutions like the rule of law, accompanied by castration of the electoral process and the actual deprivation of the overwhelming majority of citizens of their social and political rights and freedoms, degradation of the judicial and law enforcement systems and actual enslavement of the people. As for certain subsystems of the State structure, the actual slave-holding relationships reigned (and continue to reign) in there. A striking example of such is the penitentiary subsystem.

It can be assumed that such social organization has been established in most parts of the former Soviet Union, with the exception of the Baltic States and Georgia. However, research in this area most noticeable were carried out only in Russia. Specifically researchers from Russia have been actively using the term of «society archaization» [see in particular: 12, 18]. By archaization is usually understood semination in society of endorsement impressions and perceptions regarding the distant past. Archaization is distinguished from traditionalism, which is similar to archaization, but applies to a relatively «fresher» past. Ultimately,

the studies use the term of «neo-traditionalism», when, in addition to the sympathizing statements concerning the times passed, the idea is actively promoted (and is likely to become materialized in practice) about a relatively possible return to the past in terms of the contemporary social practices. A typical example of such neo-traditionalism is the glorification of Stalin and propagating a restoration of the USSR, which in Russia has become not only the declared policy, but also the ideological curtain of the war against Ukraine, unleashed in 2014.

A deeper analysis of archaization by the sociologists S. Kordonskii [10, 11] and V. Shlapentokh [19] has led them to the conclusion on creation of a feudal class society in the contemporary Russia.

Unfortunately, there have not been such fundamental researches in Ukraine so far, although the formation of a contemporary feudal society (or neo-feudalism) draws attention of the individual researchers (including the author herself, in [8, p. 16, 26, 179, 235, 242]). Nevertheless, we believe that in this sphere, Ukraine, as a matter of fact, is not very far from Russia.

A gravity of the formation of such socio-political organization for the continuous development of Ukraine's economy consist therein that our confidence in the established market economy creates substantial illusions as to the possible ways out of the current systemic crisis. Unrecognizing the feudalisation of all sides of the public life is inherent in the current power «elites» as well. Remaining confident (even if sincerely) in their devotion to the idea of a European future for Ukraine, these «elites» in their mentality and the way of decision-making are still a fragment of the former nomenclature and do not feel a cognitive dissonance when they declare a desire to associate with the EU and, at the same time, are continuing to use schemes of illicit enrichment by means of financial flows from the State budget and State monopolies. In addition, a Soviet mentality of these people naturally goes along with a market-based thinking, though it could be counter-intuitively used to address the issues of governance under the management patterns of commercial entities, oriented not towards the public interest but the private interest of the State managers.

CONCLUSIONS

In sum, our analysis of the contemporary realities of the socio-economic development of Ukraine confirms the usefulness and relevance of inclusion into the scope of the objects for institutional analysis of such phenomena as human mentality and human views. Along with that, one must recognize that in the mind of an individual human being can simultaneously be effective different models of economic behavior that can be alternatively used for different occasions, which makes any predictions, related to the economic development in society, highly uncertain.

However, understanding the institutional properties of mentality enables to identify different mental models, organize and study them, estimate the grade of their prevalence in society as well as the plausibility of domination of certain among them. Further on, considering the sensitivity of the human psyche to the external influences, in particular,

perception of stereotypes that appear in mass media, it will be entirely justified to develop and implement special economic policy tools, which means applying positive manipulative information technologies aimed at overcoming the archaic views and elaborating the contemporary adequate mental constructions in the public mind, directed towards stimulating both the economic activity and initiative.

Certainly, such a policy cannot be an end in itself. It is able to fulfill its positive potential only in an integrated approach to reforming the economic system, including changing the value orientations of the ruling elites or their replacement by a new elites with new values. This problem is no less complicated than a restructuring of the economy, but, without solving it, all market reforms in Ukraine are doomed to defeat. ■

LITERATURE

1. **Бальцерович Л.** 800 дней: краткая история великих перемен 1989 – 1991 / Лешек Бальцерович ; записал Ежи Бачинский ; в сотрудничестве с Ежи Козьминским / Пер. с пол. М. Мановой. – Харьков : Золотые страницы, 2014. – 204 с.
2. **Бальцерович Л.** Социализм, капитализм, трансформация: Очерки на рубеже эпох / Л. Бальцерович / Пер. с польск. – М. : Наука, Изд-во УРАО, 1999. – 352 с.
3. **Басу К.** По ту сторону невидимой руки: Основания новой экономической науки / К. Басу / Пер. с англ. А. Аполлонова, Т. Котельниковой / Под ред. И. Чубарова. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2014. – 432 с.
4. **Брайловський І.** Моделі і механізми державно-приватного партнерства: реалізація в Україні: монографія / І. А. Брайловський. – Донецьк : ТОВ «Східний видавничий дім», 2014. – 376 с.
5. **Грейф А.** Институты и путь к современной экономике: уроки средневековой торговли / А. Грейф / Пер. с англ. И. Кушнаревой. – М. : ИД Высшей школы экономики, 2013. – 532 с.
6. **Григорьев О. В.** Эпоха роста. Лекции по неэкономике. Расцвет и упадок мировой экономической системы / Олег Григорьев. – М. : Карьера Пресс, 2014. – 448 с.
7. **Евстигнеева Л. П.** Экономика как синергетическая система / Л. П. Евстигнеева, Р. Н. Евстигнеев. – М. : ЛЕНАНД, 2010. – 272 с.
8. Институційні чинники розвитку фінансового сектора економіки в умовах ринкової трансформації : монографія / Кол. авторів ; за заг. ред. В. М. Соболева. – К. : УБС НБУ, 2010. – 350 с.
9. **Колодко Г. В.** Куда идет мир: политическая экономия будущего / Г. В. Колодко / Пер. с польск. Ю. Чайникова. – М. : Магистр, 2014. – 528 с.
10. **Кордонский С.** Россия. Поместная федерация / С. Кордонский. – М. : Издательство «Европа», 2010. – 312 с.
11. **Кордонский С. Г.** Сословная структура постсоветской России. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2008. – 216 с.
12. **Ламажаа Ч. К.** Проблема архаизации общества / Ч. К. Ламажаа // Знание. Понимание. Умение. – 2009. – № 4. – С. 44 – 48.
13. **Лановий В.** Загадка олігархоніміки / В. Лановий // Економічна правда. – 07.10.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2014/10/7/496321/>
14. **Лачинов Ю. Н.** Новая экономическая теория – новая классика: Революционный прорыв во всех представлениях о сущностях экономики / Ю. Н. Лачинов. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 104 с.
15. **Московский А. И.** Современные экономические институты. – М. : Экономический факультет МГУ, 2010. – 172 с.

16. **Пайманова В. А.** Институційний дизайн ринку капіталів як економічна категорія / В. А. Пайманова // Бизнес Информ. – 2014. – № 7. – С. 23 – 27.

17. **Папава Г.** Методология познания качеств реалій смешанной рыночной экономики и паралолизма. – Стокгольм, CA&CC Press®, 2009. – 344 с.

18. **Рябов А.** Возрождение «феодальной» архаики в современной России: практика и идеи / А. Рябов // Московский центр Карнеги. Рабочие материалы. – 2008. – № 4. – 16 с.

19. **Шляпентох В. А.** Современная Россия как феодальное общество / В. А. Шляпентох. – М. : Столица-Принт, 2008. – 368 с.

20. **Acemoglu Daron and Robinson James A.** Why Nation Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty. – New York : Crown Publishers, 2012. – 571 p.

21. **Sedlacek Tomas.** Economics of Good and Evil. The Quest for Economic Meaning from Gilgamesh to Wall Street. – Oxford, New York : Oxford University Press, 2011. – 368 p.

REFERENCES

- Acemoglu, D., and Robinson, J. A. *Why Nation Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. New York: Crown Publishers, 2012.
- Baltserovich, L. *Sotsializm, kapitalizm, transformatsiia: Ocherki na rubezhe epoch* [Socialism, Capitalism, Transformation: Essays on the turn of the eras]. Moscow: Nauka; lzd-vo URAO, 1999.
- Basu, K. *Po tu storonu nevidimoy ruki: Osnovaniia novoy ekonomicheskoy nauki* [Beyond the Invisible Hand: Foundations of the new economics]. Moscow: lzd-vo Instituta Gaydara, 2014.
- Brailovskyi, I. *Modeli i mekhanizmy derzhavno-privatnoho partnerstva: realizatsiia v Ukraini* [Models and mechanisms of state-private partnership: implementation in Ukraine]. Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim, 2014.
- Baltserovich, L. *800 dney: kratkaia istoriia velikikh peremen 1989–1991* [800 days: a brief history of great change 1989–1991]. Kharkiv: Zolotyie stranitsy, 2014.
- Evstigneeva, L. P., and Evstigneev, R. N. *Ekonomika kak sinergeticheskaia sistema* [Economics as a synergetic system]. Moscow: LENAND, 2010.
- Grigorev, O. V. *Epokha rosta. Lektsii po neekonomike. Rastsvet i upadok mirovoy ekonomicheskoy sistemy* [The era of growth. Lectures on neoeconomics. The rise and decline of the world economic system]. Moscow: Karera Press, 2014.
- Greyf, A. *Instituty i put k sovremennoy ekonomike: uroki srednevekovoy trgovli* [Institutions and the path to a modern economy: lessons from medieval trade]. Moscow: ID Vyshey shkoly ekonomiki, 2013.
- Institutsiini chynnyky rozvytku finansovoho sektoru ekonomiky v umovakh rynkovoi transformatsii [Institutional factors of the development of the financial sector in a market transformation]. Kyiv: UBS NBU, 2010.
- Kordonskiy, S. *Rossii. Pomestnaia federatsiia* [Russia. The local federation]. Moscow: Evropa, 2010.
- Kordonskiy, S. G. *Soslovnaia struktura postsovetskoy Rossii* [The class structure of post-Soviet Russia]. Moscow: Institut Fonda «Obshchestvennoe mnenie», 2008.
- Kolodko, G. V. *Kuda idet mir: politicheskaia ekonomiiia budushchego* [Where is the world: the political economy of the future]. Moscow: Magistr, 2014.
- Lanoviy, V. *“Zahadka oliharkhonomiky”* [Riddle oliharkhonomiks]. <http://www.epravda.com.ua/publications/2014/10/7/496321/>
- Lachinov, Yu. N. *Novaia ekonomicheskaiia teoriia - novaia klassika: Revoliutsionnyy proryv vo vsekhn predstavleniakh o sushchnostiakh ekonomiki* [The new economic theory - a new classic: A revolutionary breakthrough in all of the nature of the economy]. Moscow: lzd-vo LKI, 2008.

Lamazhaa, Ch. K. "Problema arkhazatsii obshchestva" [The problem archaism society]. *Znanie. Poniianie. Umenie*, no. 4 (2009): 44-48.

Moskovskiy, A. I. *Sovremennye ekonomicheskie instituty* [Modern economic institutions]. Moscow: Ekonomicheskii fakultet MGU, 2010.

Papava, G. *Metodologiya poznaniia kachestv realiy smeshanoy rynochnoy ekonomiki i paralogizmy* [The methodology of knowledge qualities of the realities of a mixed market economy and paralogisms]. Stokgolm: CA&CC Press®, 2009.

Paimanova, V. A. "Instytutsiinyi dizain rynku kapitaliv iak ekonomichna katehoriia" [The institutional design of the capital market as an economic category]. *Biznes Inform*, no. 7 (2014): 23-27.

Riabov, A. "Vozrozhdenie «feodalnoy» arkhaiki v sovremennoy Rossii: praktika i idei" [The revival of "feudal" archaism in modern Russia: the practice and ideas]. *Moskovskiy tsestr Karnegi. Rabochie materialy*, no. 4 (2008).

Shliapentokh, V. A. *Sovremennaiia Rossiia kak feodalnoe obshchestvo* [Modern Russia as a feudal society]. Moscow: Stolitsa-Print, 2008.

Sedlacek, T. *Economics of Good and Evil. The Quest for Economic Meaning from Gilgamesh to Wall Street*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2011.

УДК 338.24.01

МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНТУРИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В ТЕОРІЇ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

© 2015 КІНДЗЕРСЬКИЙ В. В.

УДК 338.24.01

Кіндзерський В. В. Методологічні контури інституціоналізму в теорії регулювання економіки

У статті висвітлено теоретико-методичні аспекти сутності й окреслено методологічні контури інституціоналізму в регулюванні економіки, державного регулювання як інституційної системи забезпечення взаємодії економічних агентів. Дана характеристика найбільш відомим концепціям інституціоналізації регулювання та методологічним постулатам здійснення регуляторної політики держави в економіці у контексті наукових трактатів, які позиціоновані різними науковцями. Дослідницька увага прикута до регуляторної політики впливів на економічних агентів в ареалі міждисциплінарного синтезу, конкурентних умов господарювання, підприємницької ініціативи тощо. Визначена роль регулювання як інституту становлення ринкового підприємницького середовища, а також розвитку конкуренції. Охарактеризовано теоретичні основи регулювання економіки з позицій інституціоналізму з проекцією їх на аграрну галузь. Акцентовано увагу на сутнісно-функціональних ознаках інституційного регулювання, що фундаментально впливає на пріоритети й завдання держави у системі упорядкування господарських, соціальних, ринкових, фінансово-економічних та інших відносин.

Ключові слова: інституціоналізм, регулювання, механізм, методологія, економіка, інституції.

Табл.: 2. **Бібл.:** 21.

Кіндзерський Віталій Володимирович – аспірант Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, 58012, Україна)

E-mail: v.kindzersky@meta.ua

УДК 338.24.01

Кіндзерський В. В. Методологічні контури інституціоналізму в теорії регулювання економіки

В статье определены теоретико-методические аспекты сущности и очерчены методологические контуры институционализма в регулировании экономики, государственного регулирования как институциональной системы обеспечения взаимодействия экономических агентов. Дана характеристика наиболее значимым концепциям институционализации регулирования и методологическим постулатам осуществления регуляторной политики государства в экономике в контексте научных трактатов, которые позиционированы разными исследователями. Исследовательское внимание привлечено к регуляторной политике влияющей на экономических агентов в ареале междисциплинарного синтеза, конкурентным условиям хозяйствования, предпринимательской инициативе и пр. Определена роль регулирования как института становления рыночной предпринимательской среды, а также развития конкуренции. Охарактеризованы теоретические основы регулирования экономики с позиций институционализма с проекцией их на аграрную отрасль. Акцентировано внимание на сущностно-функциональных характеристиках институционального регулирования, которое фундаментально влияет на приоритеты и задания государства в системе упорядочения хозяйственных, социальных, рыночных, финансово-экономических и прочих отношений.

Ключевые слова: институционализм, регулирование, механизм, методология, экономика, институты.

Табл.: 2. **Библ.:** 21.

Кіндзерський Віталій Володимирович – аспірант Черновицького національного університету ім. Ю. Федьковича (ул. Коцюбинського, 2, Черновці, 58012, Україна)

E-mail: v.kindzersky@meta.ua

UDC 338.24.01

Kindzersky V. V. Methodological Outlines of Institutionalism in the Economic Regulation Theory

The article determines the theoretical and methodical aspects of the essence, outlines the methodological boundaries of institutionalism in regulating the economy and the State regulation as an institutional system for ensuring interaction of economic agents. The most important conceptions of institutionalization of regulation as well as methodological postulates concerning the implementation of the regulatory policy of the State in the economy area are characterized in the context of the scientific treatises, issued by various researchers. The author's attention is drawn to the regulatory policy of influences on economic agents in the areal of the interdisciplinary synthesis and, further on, to the competitive conditions of management, entrepreneurial initiative, etc. The role of regulation as an institution for establishing the market business environment, as well as development of competition, has been determined. The theoretical bases of the economic regulation have been characterized from the perspective of institutionalism, projecting them upon the agrarian sector. Special attention is paid to the essential-functional characteristics of the institutional regulation that fundamentally impacts the priorities and tasks of the State in the system for harmonization of economic, social, market, financial-economic and other relations.

Key words: institutionalism, regulation, mechanism, methodology, economics, institutions.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 21.

Kindzersky Vitaliy V. – Postgraduate Student, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (2 Kotsjubyński Str., Chernivtsi, 58012, Ukraine)

E-mail: v.kindzersky@meta.ua

Lamazhaa, Ch. K. "Problema arkhazatsii obshchestva" [The problem archaism society]. *Znanie. Ponimanie. Umenie*, no. 4 (2009): 44-48.

Moskovskiy, A. I. *Sovremennye ekonomicheskie instituty* [Modern economic institutions]. Moscow: Ekonomicheskii fakultet MGU, 2010.

Papava, G. *Metodologiya poznaniia kachestv realiy smeshanoy rynochnoy ekonomiki i paralogizmy* [The methodology of knowledge qualities of the realities of a mixed market economy and paralogisms]. Stokgolm: CA&CC Press®, 2009.

Paimanova, V. A. "Instytutsiinyi dizain rynku kapitaliv iak ekonomichna katehoriia" [The institutional design of the capital market as an economic category]. *Biznes Inform*, no. 7 (2014): 23-27.

Riabov, A. "Vozrozhdenie «feodalnoy» arkhaiki v sovremennoy Rossii: praktika i idei" [The revival of "feudal" archaism in modern Russia: the practice and ideas]. *Moskovskiy tsentr Karnegi. Rabochie materialy*, no. 4 (2008).

Shliapentokh, V. A. *Sovremennaya Rossiya kak feodalnoe obshchestvo* [Modern Russia as a feudal society]. Moscow: Stolitsa-Print, 2008.

Sedlacek, T. *Economics of Good and Evil. The Quest for Economic Meaning from Gilgamesh to Wall Street*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2011.

УДК 338.24.01

МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНТУРИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В ТЕОРІЇ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

© 2015 КІНДЗЕРСЬКИЙ В. В.

УДК 338.24.01

Кіндзерський В. В. Методологічні контури інституціоналізму в теорії регулювання економіки

У статті висвітлено теоретико-методичні аспекти сутності й окреслено методологічні контури інституціоналізму в регулюванні економіки, державного регулювання як інституційної системи забезпечення взаємодії економічних агентів. Дана характеристика найбільш відомим концепціям інституціоналізації регулювання та методологічним постулатам здійснення регуляторної політики держави в економіці у контексті наукових трактатів, які позиціоновані різними науковцями. Дослідницька увага прикута до регуляторної політики впливів на економічних агентів в ареалі міждисциплінарного синтезу, конкурентних умов господарювання, підприємницької ініціативи тощо. Визначена роль регулювання як інституту становлення ринкового підприємницького середовища, а також розвитку конкуренції. Охарактеризовано теоретичні основи регулювання економіки з позицій інституціоналізму з проекцією їх на аграрну галузь. Акцентовано увагу на сутнісно-функціональних ознаках інституційного регулювання, що фундаментально впливає на пріоритети й завдання держави у системі упорядкування господарських, соціальних, ринкових, фінансово-економічних та інших відносин.

Ключові слова: інституціоналізм, регулювання, механізм, методологія, економіка, інституції.

Табл.: 2. **Бібл.:** 21.

Кіндзерський Віталій Володимирович – аспірант Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, 58012, Україна)

E-mail: v.kindzersky@meta.ua

УДК 338.24.01

Кіндзерський В. В. Методологічні контури інституціоналізму в теорії регулювання економіки

В статье определены теоретико-методические аспекты сущности и очерчены методологические контуры институционализма в регулировании экономики, государственного регулирования как институциональной системы обеспечения взаимодействия экономических агентов. Дана характеристика наиболее значимым концепциям институционализации регулирования и методологическим постулатам осуществления регуляторной политики государства в экономике в контексте научных трактатов, которые позиционированы разными исследователями. Исследовательское внимание привлечено к регуляторной политике влияющей на экономических агентов в ареале междисциплинарного синтеза, конкурентным условиям хозяйствования, предпринимательской инициативе и пр. Определена роль регулирования как института становления рыночной предпринимательской среды, а также развития конкуренции. Охарактеризованы теоретические основы регулирования экономики с позиций институционализма с проекцией их на аграрную отрасль. Акцентировано внимание на сущностно-функциональных характеристиках институционального регулирования, которое фундаментально влияет на приоритеты и задания государства в системе упорядочения хозяйственных, социальных, рыночных, финансово-экономических и прочих отношений.

Ключевые слова: институционализм, регулирование, механизм, методология, экономика, институты.

Табл.: 2. **Библ.:** 21.

Кіндзерський Віталій Володимирович – аспірант Черновицького національного університету ім. Ю. Федьковича (ул. Коцюбинського, 2, Черновці, 58012, Україна)

E-mail: v.kindzersky@meta.ua

UDC 338.24.01

Kindzersky V. V. Methodological Outlines of Institutionalism in the Economic Regulation Theory

The article determines the theoretical and methodical aspects of the essence, outlines the methodological boundaries of institutionalism in regulating the economy and the State regulation as an institutional system for ensuring interaction of economic agents. The most important conceptions of institutionalization of regulation as well as methodological postulates concerning the implementation of the regulatory policy of the State in the economy area are characterized in the context of the scientific treatises, issued by various researchers. The author's attention is drawn to the regulatory policy of influences on economic agents in the areal of the interdisciplinary synthesis and, further on, to the competitive conditions of management, entrepreneurial initiative, etc. The role of regulation as an institution for establishing the market business environment, as well as development of competition, has been determined. The theoretical bases of the economic regulation have been characterized from the perspective of institutionalism, projecting them upon the agrarian sector. Special attention is paid to the essential-functional characteristics of the institutional regulation that fundamentally impacts the priorities and tasks of the State in the system for harmonization of economic, social, market, financial-economic and other relations.

Key words: institutionalism, regulation, mechanism, methodology, economics, institutions.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 21.

Kindzersky Vitaliy V. – Postgraduate Student, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (2 Kotsjubyński Str., Chernivtsi, 58012, Ukraine)

E-mail: v.kindzersky@meta.ua

Розвиток економічних систем, якщо їх розглядати в множинному, а також ідентифікаційно-одиночному аспектах, відбувається під впливом державних і ринкових регуляцій. Задана взаємозалежність доведена часом, ще давні мислителі у своїх філософських трактатах на теми державотворення й природи функцій держави, суспільного розвитку вказували на об'єктивну зумовленість управлінських дій, а також креативність інституту влади. Тому теорія регулювання економічних систем проглядається в державній політиці з усіх «куточків» наукового дискурсу, втілюється на практиці, інакше кажучи – демонструє еволюційність. Означена логіка наукового дискурсу дає нам вагомий підстави для пропагування й наукового позиціонування глобальних дослідницьких напрацювань, серед яких загальноконцептне означення методологічних контурів інституціоналізму в теорії регулювання. Попередньо наголошуємо на тому, що інституції та механізми імплементації державного регулювання забезпечують формування визнаного державою, суспільством, підприємцем й індивідом господарського порядку соціо-економічних взаємодій задля задоволення потреб.

Економічні системи, так склалися історично, на макро-, мезо- і мікрорівнях є боротьбою суперечностей, що детермінують певні норми, правила, традиції, які унормовують поведінку економічних агентів у форматі наслідування певних ефектів. Це, на нашу думку, означає лише одне – теорія регулювання сьогодні перекваліфікувалася із суто економічних аспектів у міждисциплінарні – інституціональні. Логіка такого висновку може бути визнана неконструктивною, але об'єктивна реальність й історизм процесів розвитку-упорядкування господарського буття, що межують з фіксацією безперервних трансформацій, створюють нові якості суспільно-економічних явищ, а також теоретичних конструкцій їх наукової ідентифікації. Ми не претендуємо на остаточність суджень, але висловлюємо думку про те, що в регулюванні економічних систем обов'язково присутні методологічні контури інституціоналізму.

Зародження такого напрямку економічної думки, як інституціоналізм, який відкидав як цілковите панування держави в економіці, так і домінування ринку, стало своєрідною альтернативою розв'язання дискусійного питання місця та ролі держави в економічних процесах. Інституціоналізм сформувався як система доктрин, що ґрунтується на міждисциплінарних підходах.

Дослідження обраної проблеми, як засвідчує практика й еволюція наукових розвідок, представлені широким колом напрацювань науковців, серед яких виокремлюються:

- ✦ *у методології інституціоналізму:* Й. Шумпетер [1], Л. фон Мізес і Ф. Хайек [2], Дж. Доннеллі [3], М. Вебер [4], В. Ойкен [5], Т. Веблен [6], Д. Норт [7], О. Вільямсон [8], В. Дементьев [9, 10], О. Шпикуляк [11], Н.Вдовенко [12], А. Лісовий [13] та інші;
- ✦ *у теорії регулювання економічних систем:* В. Сивоконь [14], С. Сафронов [15], Б. Селігмен [16], О. Сайкевич [17], О. Могильний [18], А. Желтов [19], вагомий вклад у розробку теоретико-

методологічних основ регулювання здійснили В. Кіп Віскузі та Дж. Е. Гарингтон [20].

Необхідно зазначити, що з моменту зародження інституту влади, держава завжди впливала на суб'єктів господарювання, а питання, пов'язані з її роллю у регулюванні, із самого початку виникнення економічної науки перебували в полі зору наукових інтересів вчених. Отже, проблема надзвичайно важлива, тому її потрібно досліджувати за різносторонніми підходами – інституційний підхід особливий, адже дає можливість окреслити традиції регулювання.

Формально-функціональним приводом позиціонування заданого аспекту наукового пошуку в означенні інституційних конструкцій у теорії регулювання, для нас зокрема, став висновок Й. Шумпетера про те, що трансформація суспільного порядку є безперервним процесом [1]. Трансформації ж продукують еволюційність і виступають власне продуктом еволюційності, що стосується як практики розвитку господарського буття, так і наукових кодифікацій теорії, що чітко вписується в методологічний конструкт інституціоналізму.

Наведені вище аргументи, вважаємо, реконструюють логічність, об'єктивність і навіть продуктивність нашого дослідницького конструкту шляхів науково-теоретичного вирішення піднятої проблеми. Надалі позиція наших дослідницьких уподобань висвітлюватиме авторське бачення дефініцій з розкриття методологічних контурів інституціоналізму в теорії регулювання економічних систем, провідником якого власне виступає держава.

З теорії відомо, що інституціоналізм в загальнотеоретичному плані структурує наукові гіпотези на засадах унормування аспектів еволюції правил, а регулювання впроваджує правила, тому зв'язок цих методологічних конструкцій є нерозривним. Наукові ж постулати обох напрямів дослідницького процесу відповідно зафіксовані в напрацюваннях науковців – провідників інституціоналізму: Й. Шумпетер [1] – розробник сучасної теорії підприємництва як базисного інституту ринку; Л. фон Мізес і Ф. Хайек [2] – дослідження природи відношень людей до правил як регуляторних актів, що змінюють їх поведінку; Дж. Доннеллі [3] – розгляд ринків як соціальних інституцій – проєктантів ефективності; М. Вебер [4] – ідеї раціональної поведінки індивіда під впливом відповідних соціально-економічних ринкових регуляцій; В. Ойкен [5] – ідентифікація норм поведінки індивіда через різні потреби й можливості їхнього задоволення; Т. Веблен [6] – позиціонував концепцію природного добору інститутів, які виникають в процесі життя людини, регулюючи потім її поведінку; Д. Норт [7] – науково обґрунтував виключну значимість норм упорядкування поведінки економічних агентів, як формальних означень регулювання, у конструюванні ефективності й раціональності; О. Вільямсон [8] – надав виключного значення інституціональному середовищу у формуванні ефектів і забезпеченні функцій регулювання; В. Дементьев [9; 10] – окреслив предметну сферу політико-економічної ідентифікації інститутів, концепцію їх походження, функції в суспіль-

стві, методологічний конструкт походження й підходи до оцінки ефективності; О. Шпикуляк [11] – визначив місце та особливості позиціонування інституцій розвитку й регулювання в системі аграрного ринку у поєднанні з механізмами і ознаками транзитивності агрогалузі; О. Могильний [18] – представив дослідження й теоретичні обґрунтування проблем державного регулювання економіки в умовах транзитивності; В. Кіп Віскузі та Дж. Е. Гарингтон [20] – розробили теорію регулювання економіки, методологічну основу якої складають заходи запобігання монополізації ринків.

Інституції визначають механізми регулятивних впливів на учасників обміну, наповнюючи їх правилами, нормами, традиціями й оформлюючи функціональну спроможність до набуття результативних ефектів від поведінки суб'єкта й об'єкта регулювання. Зазначимо, що в нашому конкретному випадку ідентифікації предметної області дослідження об'єктом регулювання є взаємодії учасників аграрної сфери, а суб'єктом – держава та установи – провідники її політики. Механізми ж державного регулювання забезпечують втілення на практиці заходів регуляторної політики та досягнення стратегіко-тактичних цілей розвитку економіки, соціуму, а також окремої галузі. Вони наслідують інституційну основу нормотворчих, заборонних, стимуляційних упорядкувань господарського обміну, поведінки економічних агентів й задоволення потреб соціуму. При цьому держава, як зазначає Ю. Лопатинський [21, с. 205], нав'язує суспільству правила гри (забезпечує правові рамки) і контролює їх дотримання (користуючись правами примусу до виконання зобов'язань).

Теоретичні конструкції регулювання в інституційному плані їх наукового позиціонування представлені науковцями з різних позицій, зокрема А. Лісовий [13, с. 11] виділяє ринково-інституційне регулювання, в основу якого покладені дії інститутів-чинників, інститутів-механізмів та інститутів-умов [13, с. 11–13]; схожої думки дотримується О. Шпикуляк [11], виділивши із сукупності регулятивних інститутів фундаментальні (базисні) й надбудовні (похідні). Ці інститути, на наше переконання, й становлять організаційну схему і функціональну основу регулювання економіки, тобто визнання

їх такими дає можливість об'єктивно-стверджувального висновку щодо ідентифікації інституційних контурів формування теорії регуляції з упорядкування поведінки учасників ринку.

Різні комбінації поєднання методів, інструментів, принципів та важелів державного втручання формують різні моделі державного регулювання економіки (табл. 1).

Застосування на практиці кожної з наведених моделей здійснюється через механізм державного регулювання. Сам процес посилення ролі держави та її інститутів у регулюванні аграрного сектора економіки в сучасних умовах вважається об'єктивною вимогою та загальносвітовою тенденцією.

Регулювання економіки, державне регулювання зокрема, як інституційно-зумовлена система, мають вирішальне значення у забезпеченні суспільно-економічного добробуту, адже ринок у чистому вигляді неспроможний збалансувати економічні інтереси «в угоду кожному». Саме тому інституційні засади наукової ідентифікації залежностей соціально-економічних явищ, ринкових процесів від певних правил, норм, традицій і становлять, на наше глибоке переконання, методологічні контури інституціоналізму в теорії регулювання економічних систем. Концепції ж регулювання надзвичайно різноманітні, а держава обирає для себе найбільш прийнятні з погляду національної традиції, способи впливу на визначені для упорядкування об'єкти. Наприклад, державна підтримка розвитку аграрної сфери передбачає різні механізми здійснення, залежно від фінансових можливостей бюджету.

Хотілося б наголосити на тому, що сучасна «глобалізована» економіка розглядається як синтез ринкового механізму та елементів державного регулювання, які постійно змінюються під впливом розвитку світових господарських зв'язків і суспільства, інституціоналізуючи правила, норми, традиції, закони. Така конструкція закладена історично, адже чистої, нерегульованої економіки не існує, тому що об'єктивним є процес боротьби економічних агентів за ресурси, товари й ринки. Об'єктивна реальність розвитку господарського процесу в ринковій економіці вимагає регулювання, адже нерегульований ринок не може бути ефективним – цей постулат доведений часом.

Таблиця 1

Основні моделі державного регулювання економіки

Назва моделі	Сутність моделі
Американська	Ліберальна концепція з мінімізацією втручання держави, яке зводиться до створення правил функціонування економічної системи та мотиваційного поля
Японська	Централізоване втручання державних структур, владних утворень, які ринковими методами створюють сприятливе середовище для суб'єктів ринку
Шведська	Активне втручання держави в ринковий процес через механізм раціонального перерозподілу доходів і соціально спрямовану податкову політику
Німецька	Дослідження ринкових регуляторів у поєднанні зі створенням ефективної системи соціального захисту за рахунок підприємців
Англосаксонська	Ліберальний підхід, який передбачає мінімальне втручання держави в економіку виключно через формування сприятливого інституційного поля

Джерело: систематизовано автором на основі опрацьованої літератури.

Державне регулювання, наприклад аграрного сектора, за традиціями і механізмами є особливою системою, завдання якої в політико-управлінській площині визначаються такими аспектами позицій суспільства, нації, держави як: природно-економічні умови; національна продовольча безпека; місце держави в глобальній системі ринку продовольства (табл. 2).

Держава як суспільний інститут, який єдиний наслідує можливість юридичного закріплення права застосовувати методи владного примусу до економічних агентів, формує необхідні механізми державного регулювання і забезпечує їхню інституціоналізацію на практиці. Отже, пропонуємо розглянути теоретико-методичні засади формування й застосування механізмів регулювання через призму державно-владного примусу. Вважаємо, що словосполучення «механізми державного регулювання» у спрощеному вигляді означає «порядок дій держави і (або) їх уповноважених органів з упорядкування» певної сфери соціо-економічного буття. Також зазначимо, що цей порядок дій унормовується інституційно, імплементується визначеними методами й передбачає досягнення цілей, ефектів, ракурс яких означений державою. Дія механізму державного регулювання як інституційної системи покликана запобігти неефективним саморегуляціям ринку, деструктивним діям його «невидимої руки» в ціноутворенні, балансуванні попиту-пропозиції, формуванні купівельної спроможності споживачів, гарантуванні якості виробленого продукту.

Втручання держави в економіку завжди мало місце, але його характер, методи, форми та специфіка можуть бути різні. Це залежить від рівня розвитку країни, її можливостей, зобов'язань держави, умов здійснення економічної діяльності, навіть традицій, які сформувалися впродовж століть та ін. Якщо держава позиціонує себе як планово-економічна система, то процес підтримки, зазвичай, має характер прямих дотацій. Що ж стосується ринкової економіки, то тут, як правило, ви-

користовуються непрямі дотації, субсидії, страхування ризиків, пільгове кредитування та ін.

Суть процесу втручання держави в економічні відносини розглядається дослідниками через призму цілого ряду термінів і категорій. Найбільш вживаними є «державна економічна політика», «державне управління економікою» та «державне регулювання».

Досить часто у твердженнях економістів основними завданнями державної економічної політики в сучасних моделях економіки ринкового типу є:

- а) пом'якшення, усунення недоліків ринкової економіки;
- б) захист головного елемента механізму ринку – конкуренції – від монополістичного впливу.

Отже, державна економічна політика є складовою частиною загальної державної політики разом із соціальним, гуманітарним, екологічним та іншими напрямками. Можемо стверджувати, що державна економічна політика є фундаментальною основою, на якій ґрунтуються всі подальші дії законодавчої та виконавчої гілок влади у сфері економіки щодо визначення мети, завдань, пріоритетів, організаційно оформлених засобів і методів для їхнього досягнення. Державна економічна політика визначає цілі та правила, за якими здійснюється процес державного управління.

Механізм державного регулювання, на відміну від механізму ринкового саморегулювання, сформованого самим ринком, має чіткі формальні рамки, означені законом, а також іншими – спеціальними кодифікаціями правил, стратегічними орієнтирами політико-економічного плану та функціонально визначені інституційною спроможністю держави реалізовувати регуляторний вплив. Він включає економічні, соціальні, політичні норми, але держава обирає найбільш доступні й ефективні засоби, що визначено рівнем організаційно-управлінської, економіко-фінансової та навіть глобальної здатності до їх використання в певному обсязі.

Таблиця 2

Контури державного регулювання розвитку аграрного сектора та механізмів його здійснення в інституційній системі ринку

Контури вибору механізмів державного регулювання	Об'єкт регулювання і стратегіко-тактичні орієнтири	Статус механізмів і регулятивних актів впливу
Природно-економічні умови	Збереження природно-ресурсних можливостей з виробництва продуктів, провідником у створенні яких у тій чи іншій мірі є агросфера	Механізми забезпечення сталого – відновлюваного розвитку й стимулювання – примусу до «розумної достатності». За статусом механізми ідентифікуються як національні, що унормовують стратегію забезпечення ефектів для майбутніх поколінь
Національна продовольча безпека	Процеси із забезпечення достатності та доступності продовольства на рівні, достатньому для збереження генофонду нації	Державні акти й механізми у сфері регламентації видової сукупності агро товарів, їх якості, а також забезпечення цінової доступності для споживача й відтворювальної здатності для виробника
Місце держави в глобальній системі ринку продовольства	Експортно-імпорتنі операції й тарифне регулювання якісних параметрів ринкового позиціонування продовольства	Механізми стимулювання (заборони) експорту-імпорту й формування каналів збуту продукції на глобальних ринках

Джерело: визначено автором на основі опрацьованої літератури і методологічних узагальнень.

ВИСНОВКИ

Означення методологічних контурів інституціоналізму в теорії регулювання економіки, судячи з викладеного, є системним підходом і глибинним проявом міждисциплінарності як методологічного підходу. Наука сьогодні виходить далеко за межі класичних положень, оскільки складність процесів, у яких задіяна людина, є беззаперечною, а інституціоналізм, судячи з поглядів на механізм регулювання, надає можливість задоволення запитів на широкоплановість і навіть щодо гнучкості у сферах, відносно яких традиційні методи вже не діють. Тож зазначимо, що теоретичні концепції регулювання все більше покладаються на методи еволюційної науки, якою є інституціоналізм, що розглядає регулювання як квінтесенцію правил, норм, традицій. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Шумпетер Й. А. Движение к социализму / Й. А. Шумпетер // В кн. : Капитализм, Социализм и Демократия. – М. : Экономика, 1995. – 540 с.
2. Корнай Я. Системная парадигма / Я. Корнай // Вопросы экономики. – 2002. – № 4. – С. 4 – 22.
3. Доннелі Дж. Права людини, демократія та розвиток / Дж. Доннелі // У кн. : Лібералізм : антологія. – К. : Смолоскип, 2002. – С. 1069 – 1086.
4. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер / Перекл. з нім. – К. : Основи, 1994. – 261 с.
5. Ойкен В. Основи національної економіки // В. Ойкен. – М. : Экономика, 1996. – 352 с.
6. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен / Пер. с англ. ; вступ. ст. Сорокиной С. Г. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.
7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт / Пер. с англ. – М. : Начала, 1997. – 180 с.
8. Вільямсон О. Е. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / Вільямсон Олівер Е. – К. : АртЕк, 2001. – 472 с.
9. Дементьев В. В. Политическая экономия институтов: проблема определения предмета исследования / В. В. Дементьев // JOURNAL OF INSTITUTIONAL STUDIES (Журнал институциональных исследований). – 2014. – Том 6, № 3. – С. 96 – 121.
10. Дементьев В. В. О некоторых особенностях предмета институциональной теории / В. В. Дементьев // JOURNAL OF INSTITUTIONAL STUDIES (Журнал институциональных исследований). – 2013. – Том 5, № 3. – С. 5 – 13.
11. Шпикуляк О. Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку : монографія / О. Г. Шпикуляк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.
12. Вдовенко Н. М. Еволюція теоретичних поглядів на державне регулювання розвитку аграрного сектора / Н. М. Вдовенко // Механізм регулювання економіки. – 2012. – № 3. – С. 112 – 125.
13. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій / А. В. Лісовий. – К. : Дія, 2007. – 400 с.
14. Сивоконь В. О. Історія економічних учень і розвиток економічної думки в Україні / В. О. Сивоконь. – Х. : ХарPI УАДУ «Магістр», 2002. – 120 с.
15. Сафронов С. А. Государство в экономической системе общества / С. А. Сафронов. – Д. : Січ. – 1999. – 212 с.
16. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1968. – 600 с.
17. Сайкевич О. Д. Українські економісти другої половини XIX – початку XX ст. про необхідність та конкретні форми державного регулювання ринкової економіки / О. Д. Сайкевич // Історія народного господарства та економічної думки України : міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 31-32. – К., 2000. – С. 195 – 204.

18. Могильний О. М. Державне регулювання економіки / О. М. Могильний. – К. : Ін-т підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2006. – 490 с.

19. Желтов А. М. Государственное регулирование экономики / А. М. Желтов. – Нижний Новгород : Волго-Вятская академия государственной службы, 2000. – 157 с.

20. Віскузі В. Кіп. Економічна теорія регулювання та антімонопольна політика / В. Кіп Віскузі, Джозеф Е. Гарингтон (мол.) / Пер. з англ. ; наук. ред. пер. та авт. передм. О. Колієвич. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 1047 с.

21. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади : монографія / Ю. М. Лопатинський. – Чернівці : Рута, 2006. – 344 с.

Науковий керівник – Лопатинський Ю. М., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

REFERENCES

- Donneli, Dzh. "Prava liudyny, demokratiia ta rozvytok" [Human rights, democracy and development]. In *Liberalizm*, 1069-1086. Kyiv: Smoloskyp, 2002.
- Dementev, V. V. "Politicheskaia ekonomiiia institutov: problema opredeleniia predmeta issledovaniia" [The Political Economy of: the problem of defining the subject of research]. *JOURNAL OF INSTITUTIONAL STUDIES*, vol. 6, no. 3 (2014): 96-121.
- Dementev, V. V. "O nekotorykh osobennostiakh predmeta institutsionalnoy teorii" [Some features of the object of institutional theory]. *JOURNAL OF INSTITUTIONAL STUDIES*, vol. 5, no. 3 (2013): 5-13.
- Kornai, Ya. "Sistemaia paradigma" [System paradigm]. *Voprosy ekonomiki*, no. 4 (2002): 4-22.
- Lisovyi, A. V. *Derzhavne rehuliuivannia rozvytku silskykh terytorii* [State regulation of rural development]. Kyiv: Diia, 2007.
- Lopatynskiy, Yu. M. *Transformatsiia ahrarnoho sektora: instyutsionalni zasady* [The transformation of the agricultural sector: institutional framework]. Chernivtsi: Ruta, 2006.
- Mohylnyi, O. M. *Derzhavne rehuliuivannia ekonomiky* [State regulation of Economy]. Kyiv: In-t pidhotovky kadriv derzhavnoi sluzhby zainiatosti Ukrainy, 2006.
- Nort, D. *Instituty, instyutsionalnye izmeneniia i funktsionirovaniie ekonomiki* [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]. Moscow: Nachala, 1997.
- Oyken, V. *Osnovy natsionalnoy ekonomiki* [Basics of the national economy]. Moscow: Ekonomika, 1996.
- Shumpeter, Y. A. "Dvizhenie k sotsializmu" [Movement to Socialism]. In *Kapitalizm, Sotsializm i Demokratiia*. Moscow: Ekonomika, 1995.
- Shpykuliak, O. H. *Instyutsii u rozvytku ta rehuliuivanni ahrarnoho rynku* [The institutions in the development and regulation of the agricultural market]. Kyiv: NNTs IAE, 2010.
- Syvokon, V. O. *Istoriia ekonomichnykh uchen i rozvytok ekonomichnoi dumky v Ukraini* [History of economic studies and the development of economic thought in Ukraine]. Kharkiv: Mahistr, 2002.
- Safronov, S. A. *Gosudarstvo v ekonomicheskoy systeme obshchestva* [The state in the economic system of society]. Dnipropetrovsk: Sich, 1999.
- Seligmen, B. *Osnovnye techeniia sovremennoy ekonomicheskoy mysli* [The main course of modern economic thought]. Moscow: Progress, 1968.
- Saikevych, O. D. "Ukrainski ekonomisty drugoi polovyny XIX – pochatku XX st. pro neobkhidnist ta konkretni formy derzhavnoho rehuliuivannia rynkovo ekonomiky" [Ukrainian economists of the late nineteenth – early twentieth century. the need and specific forms of government regulation of the market economy]. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy*, no. 31-32 (2000): 195-204.
- Vdovenko, N. M. "Evoliutsiia teoretichnykh pohliadiv na derzhavne rehuliuivannia rozvytku ahrarnoho sektora" [The evolution

of theoretical views on government regulation of the agricultural sector]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, no. 3 (2012): 112-125.

Veber, M. *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu* [The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism]. Kyiv: Osnovy, 1994.

Villiamson, O. E. *Ekonomichni instytutsii kapitalizmu: firmy, marketynh, ukkladennia kontraktiv* [The economic institutions of capitalism: firms marketing contracts]. Kyiv: ArtEK, 2001.

Viskuzi, V. K., and Harynhton, Dzh. E. *Ekonomichna teoriia rehulivannia ta antymonopolna polityka* [The economic theory of regulation and competition policy]. Kyiv: Osnovy, 2004.

Veblen, T. *Teoriia prazdnogo klassa* [Theory of the Leisure Class]. Moscow: Progress, 1984.

Zheltoy, A. M. *Gosudarstvennoe regulirovanie ekonomiki* [State regulation of the economy]. Nizhnyy Novgorod: Volgo-Viatskaia akademiia gosudarstvennoy sluzhby, 2000.

УДК 65.013012.34

СУТНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛОГІСТИЧНИХ ЦЕНТРІВ У СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНОГО ЛОГІСТИЧНОГО СЕРВІСУ

© 2015 СИВАК Р. Б., ПОДА А. С.

УДК 65.013012.34

Сивак Р. Б., Пода А. С. Сутність трансформації логістичних центрів у системі глобального логістичного сервісу

Метою статті є окреслення еволюції сутності логістичних центрів у процесі формування глобальної логістичної системи світового господарства. Глобальний логістичний центр визначено як ланку глобального ланцюга поставок, функціональним призначенням якого є логістичне управління глобальними матеріальними потоками з метою їх логістичної трансформації та/або адаптації до вимог наступних ланок означеного ланцюга. Філософія створення та управління глобального логістичного центру, а також стратегічні пріоритети його функціонування мають враховувати глобальні виклики світового господарства, зокрема – необхідність дотримання параметрів сталого розвитку, упорядкування глобальних ланцюгів поставок і скорочення транзакційних витрат на переміщення та споживання матеріальних потоків. Виокремлено чотири рівні логістичних центрів, що послужило базисом для формування різноманітних концептуальних моделей таких центрів, а також сформульовано еволюційні ознаки виникнення логістичних центрів кожного з цих рівнів. Зроблено висновок про те, що формування мережі міжнародних логістичних центрів в Україні, з огляду на низку адміністративно-правових, методичних та інституційних обставин, може реалізуватися на принципах державно-приватного партнерства із залученням глобальних логістичних провайдерів, що володіють значним досвідом та інвестиційним і організаційним потенціалом.

Ключові слова: логістика, логістична система, глобальний логістичний центр, світове господарство.

Бібл.: 12.

Сивак Роман Богданович – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри менеджменту організацій та інноваційного підприємництва, Тернопільський національний економічний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна)

E-mail: syvak_roman@ukr.net

Пода Анастасія Станіславівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародних фінансів та глобальної економіки імені С. І. Юрія, Тернопільський національний економічний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна)

E-mail: nastypoda@yahoo.com

УДК 65.013012.34

UDC 65.013012.34

Сивак Р. Б., Пода А. С. Сущность трансформации логистических центров в системе глобального логистического сервиса

Syvak R. B., Poda A. S. Essence of Transformation of Logistic Centers in a System of Global Logistic Service

Целью статьи является определение эволюции сущности логистических центров в процессе формирования глобальной логистической системы мирового хозяйства. Глобальный логистический центр определен как звено глобальной цепи поставок, функциональным назначением которого является логистическое управление глобальными материальными потоками с целью их логистической трансформации и/или адаптации к требованиям следующих звеньев указанной цепи. Философия создания и управления глобальным логистическим центром, а также стратегические приоритеты его функционирования должны учитывать глобальные вызовы мирового хозяйства, в частности – необходимость соблюдения параметров устойчивого развития, упорядочение глобальных цепей поставок и сокращение транзакционных издержек на перемещение и потребление материальных потоков. Выделены четыре уровня логистических центров, что послужило базисом для формирования различных концептуальных моделей таких центров, а также сформулированы эволюционные признаки возникновения логистических центров каждого из этих уровней. Сделан вывод о том, что формирование сети международных логистических центров в Украине, в силу ряда административно-правовых, методических и институциональных обстоятельств, может реализоваться на принципах государственно-частного партнерства с привлечением глобальных логистических провайдеров, обладающих значительным опытом, инвестиционным и организационным потенциалом.

The article is aimed to define the evolution of essence of logistic centers in the process of establishing a global logistic system of the world economy. A global logistic center is defined as a link in the global supply chain, whose function is the logistic management of the global material flows with a view to their logistic transformation and/or adaptation to requirements of the next links in the indicated chain. Philosophy of creation and management of a global logistic center, as well as strategic priorities of its operation, should take into account the global challenges of the world economy, in particular the need to take into consideration the parameters of sustainable development, harmonizing of the global supply chains and reducing the transaction costs for relocation and consumption of material flows. Four levels of the logistic centers have been allocated, providing a basis for building different conceptual models of such centers; the evolutionary signs of appearance of the logistics centers as to each of these levels have been formulated as well. It has been concluded that formation of a network of international logistic centers in Ukraine, due to a number of administrative-legal, methodical and institutional circumstances, can be materialized on the principles of public-private partnership, involving the global logistics providers with their considerable experience as well as both investment and institutional potential.

Key words: logistics, logistic system, global logistic center, world economy.

Bibl.: 12.

Ключевые слова: логистика, логистическая система, глобальный логистический центр, мировое хозяйство.

Библ.: 12.

Сивак Роман Богданович – кандидат экономических наук, доцент, докторант кафедры менеджмента организаций и инновационного предпринимательства, Тернопольский национальный экономический университет (ул. Львовская, 11, Тернополь, 46020, Украина)

E-mail: syvak_roman@ukr.net

Пода Анастасия Станиславовна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры международных финансов и глобальной экономики им. С. И. Юрия, Тернопольский национальный экономический университет (ул. Львовская, 11, Тернополь, 46020, Украина)

E-mail: nastypoda@yahoo.com

Syvak Roman B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree of the Department of Management of Organizations and innovative business, Ternopil National Economic University (vul. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine)

E-mail: syvak_roman@ukr.net

Poda Anastasiya S. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer of the Department of International Finance and the Global Economy named after S. I. Yurii, Ternopil National Economic University (vul. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine)

E-mail: nastypoda@yahoo.com

of theoretical views on government regulation of the agricultural sector]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, no. 3 (2012): 112-125.

Veber, M. *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu* [The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism]. Kyiv: Osnovy, 1994.

Villiamson, O. E. *Ekonomichni instytutsii kapitalizmu: firmy, marketynh, ukkladennia kontraktiv* [The economic institutions of capitalism: firms marketing contracts]. Kyiv: ArtEK, 2001.

Viskuzi, V. K., and Harynhton, Dzh. E. *Ekonomichna teoriia rehulivannia ta antymonopolna polityka* [The economic theory of regulation and competition policy]. Kyiv: Osnovy, 2004.

Veblen, T. *Teoriia prazdnogo klassa* [Theory of the Leisure Class]. Moscow: Progress, 1984.

Zheltoy, A. M. *Gosudarstvennoe regulirovanie ekonomiki* [State regulation of the economy]. Nizhnyy Novgorod: Volgo-Viatskaia akademiia gosudarstvennoy sluzhby, 2000.

УДК 65.013012.34

СУТНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛОГІСТИЧНИХ ЦЕНТРІВ У СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНОГО ЛОГІСТИЧНОГО СЕРВІСУ

© 2015 СИВАК Р. Б., ПОДА А. С.

УДК 65.013012.34

Сивак Р. Б., Пода А. С. Сутність трансформації логістичних центрів у системі глобального логістичного сервісу

Метою статті є окреслення еволюції сутності логістичних центрів у процесі формування глобальної логістичної системи світового господарства. Глобальний логістичний центр визначено як ланку глобального ланцюга поставок, функціональним призначенням якого є логістичне управління глобальними матеріальними потоками з метою їх логістичної трансформації та/або адаптації до вимог наступних ланок означеного ланцюга. Філософія створення та управління глобального логістичного центру, а також стратегічні пріоритети його функціонування мають враховувати глобальні виклики світового господарства, зокрема – необхідність дотримання параметрів сталого розвитку, упорядкування глобальних ланцюгів поставок і скорочення транзакційних витрат на переміщення та споживання матеріальних потоків. Виокремлено чотири рівні логістичних центрів, що послужило базисом для формування різноманітних концептуальних моделей таких центрів, а також сформульовано еволюційні ознаки виникнення логістичних центрів кожного з цих рівнів. Зроблено висновок про те, що формування мережі міжнародних логістичних центрів в Україні, з огляду на низку адміністративно-правових, методичних та інституційних обставин, може реалізуватися на принципах державно-приватного партнерства із залученням глобальних логістичних провайдерів, що володіють значним досвідом та інвестиційним і організаційним потенціалом.

Ключові слова: логістика, логістична система, глобальний логістичний центр, світове господарство.

Бібл.: 12.

Сивак Роман Богданович – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри менеджменту організацій та інноваційного підприємництва, Тернопільський національний економічний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна)

E-mail: syvak_roman@ukr.net

Пода Анастасія Станіславівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародних фінансів та глобальної економіки імені С. І. Юрія, Тернопільський національний економічний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна)

E-mail: nastyapoda@yahoo.com

УДК 65.013012.34

UDC 65.013012.34

Сивак Р. Б., Пода А. С. Сущность трансформации логистических центров в системе глобального логистического сервиса

Целью статьи является определение эволюции сущности логистических центров в процессе формирования глобальной логистической системы мирового хозяйства. Глобальный логистический центр определен как звено глобальной цепи поставок, функциональным назначением которого является логистическое управление глобальными материальными потоками с целью их логистической трансформации и/или адаптации к требованиям следующих звеньев указанной цепи. Философия создания и управления глобальным логистическим центром, а также стратегические приоритеты его функционирования должны учитывать глобальные вызовы мирового хозяйства, в частности – необходимость соблюдения параметров устойчивого развития, упорядочение глобальных цепей поставок и сокращение транзакционных издержек на перемещение и потребление материальных потоков. Выделены четыре уровня логистических центров, что послужило базисом для формирования различных концептуальных моделей таких центров, а также сформулированы эволюционные признаки возникновения логистических центров каждого из этих уровней. Сделан вывод о том, что формирование сети международных логистических центров в Украине, в силу ряда административно-правовых, методических и институциональных обстоятельств, может реализоваться на принципах государственно-частного партнерства с привлечением глобальных логистических провайдеров, обладающих значительным опытом, инвестиционным и организационным потенциалом.

Ключевые слова: логистика, логистическая система, глобальный логистический центр, мировое хозяйство.

Библ.: 12.

Сивак Роман Богданович – кандидат экономических наук, доцент, докторант кафедры менеджмента организаций и инновационного предпринимательства, Тернопольский национальный экономический университет (ул. Львовская, 11, Тернополь, 46020, Украина)

E-mail: syvak_roman@ukr.net

Пода Анастасия Станиславовна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры международных финансов и глобальной экономики им. С. И. Юрия, Тернопольский национальный экономический университет (ул. Львовская, 11, Тернополь, 46020, Украина)

E-mail: nastyapoda@yahoo.com

Syvak R. B., Poda A. S. Essence of Transformation of Logistic Centers in a System of Global Logistic Service

The article is aimed to define the evolution of essence of logistic centers in the process of establishing a global logistic system of the world economy. A global logistic center is defined as a link in the global supply chain, whose function is the logistic management of the global material flows with a view to their logistic transformation and/or adaptation to requirements of the next links in the indicated chain. Philosophy of creation and management of a global logistic center, as well as strategic priorities of its operation, should take into account the global challenges of the world economy, in particular the need to take into consideration the parameters of sustainable development, harmonizing of the global supply chains and reducing the transaction costs for relocation and consumption of material flows. Four levels of the logistic centers have been allocated, providing a basis for building different conceptual models of such centers; the evolutionary signs of appearance of the logistics centers as to each of these levels have been formulated as well. It has been concluded that formation of a network of international logistic centers in Ukraine, due to a number of administrative-legal, methodical and institutional circumstances, can be materialized on the principles of public-private partnership, involving the global logistics providers with their considerable experience as well as both investment and institutional potential.

Key words: logistics, logistic system, global logistic center, world economy.

Bibl.: 12.

Syvak Roman B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree of the Department of Management of Organizations and innovative business, Ternopil National Economic University (vul. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine)

E-mail: syvak_roman@ukr.net

Poda Anastasiya S. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer of the Department of International Finance and the Global Economy named after S. I. Yurii, Ternopil National Economic University (vul. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine)

E-mail: nastyapoda@yahoo.com

Динаміка сучасного глобального економічного середовища обумовлює пошук резервів підвищення ефективності глобальних ланцюгів поставок. З огляду на підвищення складності таких ланцюгів, пов'язаної з географічним розпорощенням виробничих ланок і ланок споживання, виникає необхідність пошуку нових інструментів управління ними на мікро-, мезо-, макро- та глобальному рівнях.

Розвиток теорії логістики в цілому та розвиток концепції ланцюгів поставок зокрема і впровадження напрацьованих у цій сфері наукових результатів у практику підприємств, а також тенденції логістизації сфер виробництва, торгівлі й транспорту на глобальному, міжнародному, національному та регіональному рівнях актуалізують необхідність поглиблення досліджень формування та функціонування логістичних центрів з метою вироблення теоретико-методологічного, інституційного, нормативно-правового та методичного забезпечення діяльності таких центрів.

Вітчизняні та зарубіжні вчені, які здійснюють дослідження у сфері логістики, мають неоднозначні розуміння сутності логістичного центру.

Зокрема, В. Ширяєва визначає логістичні центри як функціональні елементи логістичної системи, що є ланкою логістичного ланцюга з доставки вантажів між постачальниками і споживачами. Вони також є стиковими пунктами, у яких здійснюється координація та взаємодія видів транспорту, відбувається концентрація вантажопотоків та їх подальший розподіл між споживачами. Як правило, у межах логістичного центру відбувається співробітництво логістичних посередників, транспортних структур та організацій, що надають додаткові послуги (митні брокери, охоронні служби, страховики, банки, поштові послуги, відділення зважування й міри, заправні станції, ремонтні майстерні, ветеринарні служби тощо) [1, с. 133].

Є. Крикавський визначає логістичний центр як вузловий об'єкт логістичних мереж, в якому відбуваються процеси розподілу вантажопотоків, зміна транспортних засобів, складування, зберігання, управління запасами [2, с. 39].

І. Стутинська трактує логістичний центр як діловий центр (складну систему), що складається з численних взаємопов'язаних елементів, який акумулює резерви матеріальних ресурсів, необхідних для демпфування коливань обсягів постачань і попиту, а також синхронізації швидкостей потоків товарів у системах просування від виробників до споживачів або потоків матеріалів у виробничих системах на національному, і міжнародно-му рівнях [3, с. 38].

Н. Жуманіязов дійшов висновку, що логістичний центр – це великий портал, призначений для обробки великого обсягу вантажів. Інфраструктура такого комплексу залежить від специфіки бізнесу і охоплює об'єкти різноманітного функціонального спрямування. Це можуть бути складські та офісні приміщення, зони митного контролю, холодильні та морозильні камери, зони зберігання небезпечних вантажів, шоу-руми, мийки автомобілів, ремонтні зони для обслуговування транспорту, місця відпочинку [4].

Метою статті є окреслення еволюції сутності логістичних центрів у процесі формування глобальної логістичної системи світового господарства.

Беручи за основу наведені трактування, визначимо *глобальний логістичний центр* як ланку глобального ланцюга поставок, функціональним призначенням якого є логістичне управління глобальними матеріальними потоками з метою їх логістичної трансформації та/або адаптації до вимог подальших ланок означеного ланцюга. Глобальний вимір логістичного центру передбачає його позиціонування як елемента глобальної логістичної системи світового господарства, тобто філософія створення та управління таким центром, а також стратегічні пріоритети його функціонування мають враховувати глобальні виклики світового господарства, зокрема – необхідність дотримання параметрів сталого розвитку, упорядкування глобальних ланцюгів поставок і скорочення трансакційних витрат на переміщення та споживання їхніх матеріальних потоків.

Важливим аспектом розуміння сутності логістичного центру як елемента глобальної логістичної системи є його класифікаційні ознаки.

Обираючи основною класифікаційною ознакою площу господарювання та радіус дії, Є. Крикавський виділяє такі види логістичних центрів: міжнародні (100–150 га, 500–800 км); регіональні (20–50 га, 50–80 км); локальні, галузеві та центри логістичних послуг [5, с. 265].

І. Стутинська класифікує логістичні центри, беручи за основу класність складських площ: міжнародні (класу А), національні (класу А), регіональні (класу А і В), місцеві (класів ABCD), центри фірм (класів ABCD) [6, с. 304].

А. Пасічник, В. Кутирев класифікують транспортно-логістичні центри (ТЛЦ) за спектром клієнтів [7]:

- ✦ ТЛЦ певної компанії, що надає транспортні послуги (використовуються наявні на підприємстві виробничі потужності);
- ✦ ТЛЦ, що має певну виробничу базу як термінал (включає потужності з приймання, відправлення, переробки і доставки вантажів та контейнерів, складські потужності, власний автопарк);
- ✦ регіональний ТЛЦ (розташовується в місцях скупчення, сортування або перевантаження товарів і виконує особливо важливі завдання, забезпечує прискорене проходження вантажів);
- ✦ ТЛЦ функціонального значення, який належать декільком компаніям і здійснює один вид транспортної діяльності;
- ✦ ТЛЦ, що спеціалізується на перевезеннях певним видом транспорту;
- ✦ комплексний ТЛЦ, що надає послуги всім компаніям всіма видами транспорту (завдання такого центру – забезпечити конкурентоспроможність держави у сфері міжнародних і транзитних перевезень).

Теоретичне організування фрагментарних досліджень логістичних центрів дозволило виокремити чотири рівні логістичних центрів, що служило базисом

для формування різноманітних концептуальних моделей таких центрів. Нами відстежено також формування еволюційних ознак виникнення логістичних центрів кожного з цих рівнів.

До логістичних центрів *першого рівня* віднесемо центри, сформовані за принципом виробничо-торговельної доцільності. Такі центри формуються, як правило, одним чи декількома виробничими та/або торговельними підприємствами для обслуговування власних матеріальних потоків. Мотиваційними елементами створення логістичних центрів першого рівня виступили тенденції географічного розширення спочатку ринків збуту, а з розвитком глобалізаційних процесів – виробничих структур.

Перевагою логістичних центрів першого рівня є доволі просте управління, пов'язане з їхнім підпорядкуванням одному суб'єкту господарювання.

До логістичних центрів *другого рівня* віднесемо такі, що сформовані через необхідність налагодження координації різних видів магістрального та локального транспорту. Такі логістичні центри формуються, в основному, магістральними перевізниками, і основною їхньою функцією є формування кількісних і часових параметрів транспортних партій. Становлення таких центрів прямо пов'язане з розвитком транспортних засобів, транспортних технологій, а також динамікою та структурою товарного обміну як основного споживача транспортних послуг. Учасники ланцюгів поставок, що проходять через означені логістичні центри, мають опосередкований вплив на їхню діяльність, який обмежується, в основному, контрактними умовами.

Особливим різновидом центрів другого рівня є митні логістичні центри, що створюються на прикордонних і регіональних митницях з метою митної очистки міжнародних товарних потоків. Варто зазначити, що операції з митної очистки можуть проводитися у логістичних центрах першого рівня та транспортних логістичних центрах, або навпаки: транспортно-складські операції можуть проводитися у митних логістичних центрах.

До логістичних центрів *третього рівня* віднесемо логістичні центри, створені вузькоспеціалізованими логістичними операторами, які пропонують частковий або повний спектр логістичних послуг (від надання спеціалізованих складських площ до комплексної системи управління ланцюгами поставок). По суті, на відміну від логістичних центрів першого та другого рівнів, які виконують фізичні операції з транспортно-складської обробки матеріальних потоків, основними у центрах третього рівня є операції з управління ланцюгами поставок, а фізичні логістичні операції є обслуговуваними, тобто такими, що допомагають реалізовувати комплексні управлінські логістичні рішення. Особливість таких логістичних центрів полягає в тому, що їхнім ключовим завданням є узгодження функціональних, ділових, а іноді й корпоративних стратегій учасників ланцюгів поставок. Складність управління ними поглиблюється масштабами діяльності та розмаїттям видів діяльності, рівнем інформаційних систем управління та ступенем

відкритості систем стратегічного управління означених учасників.

Еволюція розвитку таких логістичних центрів простежується у трансформації логістичних операторів: з 1PL до 4PL провайдерів логістичних послуг, розвиток яких пов'язаний, в основному, з реалізацією концепції аутсорсингу в цілому та аутсорсингу логістичних і управлінських процесів зокрема.

До логістичних центрів *четвертого рівня* віднесемо такі, що створені галузевими, кластерними або регіональними адміністративними структурами з метою підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості галузі, кластера чи регіону, а в багатьох випадках – їхнього поєднання. Як правило, ініціатори створення таких центрів надають різні переваги, земельні ділянки та доступ до комунікаційної, комунальної та транспортної інфраструктури. Особливістю таких центрів є економічно обґрунтоване формування пропозиції логістичних послуг широкого спектра, зокрема – залучення логістичних провайдерів. Як показує практика, за умови якісного стратегічного й техніко-економічного обґрунтування такі центри перетворюються у «магніти» ланцюгів поставок, учасники яких переносять до них виконання не тільки транспортно-складських і логістично-управлінських, а й виробничих операцій.

Щодо виконання логістичних операцій, варто зазначити, що у логістичних центрах четвертого рівня, як правило, виконуються всі види операцій, притаманних логістичним центрам першого – третього рівня.

Логістичні центри усіх рівнів можуть набувати ознак глобальних за умови їхньої участі у глобальних ланцюгах поставок (розмір, радіус дії, структура та характеристики задіяних логістичних потужностей, а також спектр виконуваних логістичних операцій у цьому випадку не мають, на наш погляд, суттєвого значення).

Як зазначає В. Дикань, діяльність міжнародних транспортно-логістичних центрів повинна будуватися на таких основних принципах [8, с. 173]:

- ✦ пропозиція максимально повного переліку транспортних і супутніх послуг на основі договірних відносин з кожним учасником логістичного ланцюга (формування банку даних логістичних ланцюгів та інформаційного банку даних щодо існуючих світових пропозицій сучасних за технічними характеристиками сировини, матеріалів, модулів, вузлів тощо);
- ✦ організація комплексного транспортного обслуговування на основі єдиного договору на комплексне обслуговування та єдине замовлення на всі послуги, формування завдань для учасників логістичного ланцюга на підставі замовлення користувача транспортних послуг;
- ✦ максимальна стандартизація та уніфікація перевізних та інших документів з метою забезпечення можливості створення єдиного інформаційного простору;
- ✦ єдина маркетингова стратегія і тактика учасників логістичного ланцюга на ринку транспорт-

них послуг, спільне проведення дослідження ринків і маркетингових заходів, що забезпечують просування всіх учасників логістичного ланцюга на ринку транспортних послуг;

- ✦ організація співробітництва з українськими та міжнародними організаціями, що займаються питаннями транспортної логістики;
- ✦ інтеграція з міжнародними логістичними центрами і забезпечення інформаційного обміну з ними;
- ✦ формування та реалізація основ інноваційної логістики.

У цьому контексті варто проаналізувати використання двох термінів, які досить часто використовуються як тотожні або як синоніми до терміна «логістичний центр». Мова йде про терміни «логістичний хаб» і «логістичний кластер». На наш погляд, використання терміна «хаб», з огляду на його змістовне навантаження (англ. *«hub»* – вузол), доцільно використовувати для просторово-географічного опису об'єкта (у тому числі й логістичного), а не для опису різновиду логістичного центру.

Логістичний кластер, у нашому розумінні, – це об'єднання логістичних провайдерів з метою створення логістичного продукту. У такому трактуванні логістичні центри швидше виступають засобами реалізації мети, аніж самою метою діяльності кластера. Подібної думки дотримується С. Гриценко, зазначаючи, що транспортно-логістичний кластер передбачає об'єднання окремих регіонально, функціонально і економічно пов'язаних між собою логістичних ланок: міжнародних транспортних коридорів, транспортних вузлів магістральної інфраструктури, транспортно-розподільчих логістичних центрів, магістральних, регіональних і локальних шляхів сполучення в єдину систему перевізного процесу, здатне надати якісний логістичний сервіс внутрішнім або зовнішнім споживачам при мінімізації загальних логістичних витрат [9]. Ознак кластера можуть набувати також об'єднання зацікавлених сторін (не тільки логістичних провайдерів), метою якого є створення логістичних центрів четвертого рівня.

А. Сумець та Ю. Кушнерук подають визначення регіонального логістичного кластера як добровільне договірне об'єднання суб'єктів господарювання (ядро кластера – підприємство або логістичний центр, постачальники, споживачі, страхові організації, фінансово-кредитні установи, конструкторські та науково-дослідні організації, навчальні заклади, консалтингові та аудиторські компанії, регіональні органи влади та інші суб'єкти) в межах регіону, які надають повний комплекс логістичних послуг, пов'язаних з переміщенням вхідних і вихідних вантажопотоків по території цього регіону, орієнтований на обробку різноманітних, різноформатних вантажів (у тому числі тих, що вимагають специфічних умов зберігання) та володіє в сукупності достатніми потужностями для переробки цих вантажів. Функцію управління матеріальними потоками в кожному регіональному логістичному кластері виконує регіональний логістичний центр, територіально розташований в ме-

жах кожного конкретного кластера. Цілями створення такого регіонального логістичного кластера визначено [10, с. 28]:

- 1) підвищення конкурентоспроможності організації, що формують кластер;
- 2) сприяння економічному розвитку регіону;
- 3) отримання синергічного ефекту від співпраці організації, що формують кластер;
- 4) розвиток транзитного потенціалу країни;
- 5) інтенсифікація ринкових механізмів;
- 6) покращення соціально-економічної взаємодії регіонів країни;
- 7) реалізація масштабних проектів у сфері логістики;
- 8) забезпечення високих темпів економічного зростання і диверсифікації економіки;
- 9) підвищення рівня національної технологічної бази;
- 10) підвищення рівня економічної безпеки регіону;
- 11) зростання економічного потенціалу країни.

Створення логістичних центрів як елементів глобальної логістичної інфраструктури сприяє формуванню цілісної глобальної логістичної системи.

Саме з розвитком трансєвропейської мережі логістичних центрів формується уявлення та розробляються проекти, що пов'язані з єврологістичною системою, тобто логістикою в європейському масштабі.

Створення великих логістичних центрів у Європі розпочалося нещодавно. Знадобилося 10–15 років для того, щоб поодинокі приклади будівництва мультимодальних центрів перетворилися в незворотну тенденцію, і такі центри стали основною частиною транспортної, виробничої та соціальної інфраструктури в європейських країнах. Довгострокове щорічне зростання транспортно-логістичних послуг в Європі оцінюється в межах 4–8% [4].

Досвід країн Західної Європи показує суттєву роль таких транзитних логістичних центрів у формуванні бюджету. Так, у Голландії діяльність транзитних логістичних центрів приносить 40% доходу транспортного комплексу, у Франції – 31%, у Німеччині – 25%. У країнах Центральної та Східної Європи ця частка в середньому складає 30%. Усього ж загальний обіг європейського ринку логістичних послуг сягає понад 600 млрд євро, з них близько 30% логістичних функцій у всіх галузях економіки щороку реалізується логістичними компаніями [11].

Мережа логістичних центрів країн Європейського Союзу (ЄС) дозволила об'єднати їх логістичні системи та логістичні системи магістральних видів транспорту в єдину європейську логістичну систему. Дещо складнішою є ситуація у країнах Східної Європи, що не є членами ЄС або приєдналися до нього порівняно недавно.

Упродовж 2009–2011 рр. Європейською комісією реалізовано проект «Міжнародні логістичні центри для країн Закавказзя та західних нових держав (Азербайджан, Вірменія, Болгарія, Грузія, Молдова, Румунія, Туреччина, Україна)», головною метою якого визначено створення фінансових, технічних, екологічних та

інституційних умов, а також проведення досліджень, спрямованих на створення мережі логістичних центрів коридором ТРАСЕКА. У процесі дослідження експертами згруповано категорії виявлених проблемних питань щодо створення міжнародних логістичних центрів, характерних для усіх означених країн:

- ✦ невідповідність організаційних та адміністративних процедур;
- ✦ невідповідність правового поля;
- ✦ невідповідність чи недієвість законів та процедур, включаючи корупційну практику;
- ✦ надлишковий контроль транспортних операторів;
- ✦ фізичні недоліки: земля, інфраструктура, технології.

Крім того, експертами конкретизовано основні проблемні питання для України [12]:

- ✦ відсутність офіційної транспортної політики (лише концепція, що охоплює стратегічні цілі);
- ✦ існування адміністративних процедур, що перешкоджають формуванню чіткої політики для усіх адміністрацій по усіх видах транспорту;
- ✦ відсутність сприяння правової системи процесам реалізації намірів законодавців (зокрема, некоректне використання митного законодавства, недотримання міжнародних конвенцій);
- ✦ обмеженість напрямів залізничних контейнерних перевезень та низька швидкість змішаних залізничних перевезень;
- ✦ необґрунтовано високі ставки на страхування вантажів;
- ✦ неадекватне, порівняно з країнами-конкурентами, податкове навантаження на українських перевізників.

Окрім необхідності вдосконалення адміністративно-правового забезпечення, процес створення міжнародних логістичних центрів в Україні потребує вироблення адаптованого організаційно-методичного інструментарію. Зокрема, в Україні логістична інфраструктура в цілому та транспортно-логістичні центри зокрема, за винятком Київської області, – це, в основному, застаріла інфраструктура магістральних видів транспорту, яка потребує логістичного реінжинірингу та стратегічної переорієнтації на обслуговування глобальних ланцюгів поставок, а також створення та імplementації сучасних логістичних елементів (зокрема, міжнародних логістичних центрів).

ВИСНОВКИ

Загалом формування мережі міжнародних логістичних центрів в Україні, з огляду на низку адміністративно-правових, методичних та інституційних обставин, може реалізуватися на принципах державно-приватного партнерства із залученням глобальних логістичних провайдерів, що володіють значним досвідом та інвестиційним і організаційним потенціалом.

Глобальна виробнича кооперація, стрімкий розвиток глобальних торговельних відносин та пов'язані з ними виклики сталого поступу світового господарства потребують прискореного розвитку логістичного забез-

печення глобальних ланцюгів поставок, зокрема – вдосконалення глобальної логістичної інфраструктури у частині створення мережі глобальних логістичних центрів. Сучасне глобалізоване світове господарство висуває до таких центрів низку вимог, які зумовлюють оновлення їхньої концептуальної сутності – становлення логістичних інтеграторів в управлінні глобальними матеріальними потоками на засадах сталого розвитку, у першу чергу – через упорядкування глобальних ланцюгів поставок і зменшення глобальних транзакційних витрат. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Ширяєва Л. В. Форми та види взаємодії учасників логістичного ланцюжка з логістичним центром / Л. Ширяєва, І. Козиренко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 6. – С. 133 – 136. – С. 133.

2. Крикавский Е. В. Логистический центр – это узловой объект логистических сетей / Е. Крикавский // Логистика: проблемы и решения. – 2008. – № 5. – С. 38 – 39. – С. 39.

3. Струтинська І. Логістичні центри як чинник становлення глобальних логістичних систем / І. Струтинська // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 5. – С. 54 – 61. – С. 58.

4. Жуманиязов Н. Мировая практика создания мультимодальных логистических центров и возможности ее применения в условиях Центральной Азии / Н. Жуманиязов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.cps.uz/ru/analitika-i-publikatsii/mirovaya-praktika-sozdaniya-multimodalnykh-logisticheskikh-tsentrov-i-vozmoz

5. Крикавський Е. Логістика. Основи теорії / Е. Крикавський // Львів : Інтелект-захід, 2004. – 416 с. – С. 265.

6. Струтинська І. Класифікаційні ознаки в діяльності логістичних центрів / І. Струтинська // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – № 2. – С. 299 – 307. – С. 304.

7. Пасічник А. М. Транспортно-митні логістичні центри в Україні: проблеми і перспективи розвитку / А. Пасічник, В. Кутирєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.irbis.nbu.com.ua/./cgjirbis_64.exe

8. Дикань В. Л. Трансформація діяльності транспортно-логістичних центрів в умовах міжнародних транспортних коридорів та їх роль в інформаційному забезпеченні інтелектуалізації вітчизняного промислового комплексу / В. Дикань // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 30. – С. 172 – 173.

9. Гриценко С. И. Транспортно-логистические кластеры в Украине: пути становления и развития : монография / С. Гриценко. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2009. – 218 с.

10. Сумец А. Методика определения рациональной структуры системы региональных логистических кластеров / А. Сумец, Ю. Кушнерук // Логистика: проблемы и решения. – 2012. – № 2. – С. 26 – 30. – С. 28.

11. Пасічник А. М. Світовий досвід створення транспортно-логістичної інфраструктури: стан та перспективи застосування в Україні / А. Пасічник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vuzlib.com.ua/articles/book/13511-Sv%D1%96tovijj_dosv%D1%96d_stvorennja_/1.html

12. International Logistics Centres for Western NIS and the Caucasus – Final Report, Annexes 1-3, Additional Materials [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.traceca-org.org/fileadmin/fm-dam/TAREP/63ram/63ram6.pdf>

REFERENCES

Dykan, V. L. "Transformatsiia diialnosti transportno-lohistrychnykh tsentriv v umovakh mizhnarodnykh transportnykh korydoriv ta ikh rol v informatsiinomu zabezpecheni intelektualizatsii

vitchyznianoho promyslovoho kompleksu" [The transformation of the transport and logistics centers in terms of international transport corridors and their role in the information provided intellectualization of domestic industrial complex]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 30 (2010): 172-173.

Gritsenko, S. I. *Transportno-logisticheskie klasteri v Ukrainie: puti stanovleniia i razvitiia* [Transportation and logistics clusters in Ukraine: Ways of formation and development]. St. Petersburg: Izd-vo SPbGUEF, 2009.

"International Logistics Centres for Western NIS and the Caucasus – Final Report, Annexes 1-3, Additional Materials" <http://www.traceca-org.org/fileadmin/fm-dam/TAREP/63ram/63ram6.pdf>

Krykavskiy, Ye. *Lohistyka. Osnovy teorii* [Logistics. Basic theory]. Lviv: Intellect-zakhid, 2004.

Krikavskiy, E. V. "Logisticheskiy tsentr - eto uzlovy obekt logisticheskikh setey" [The logistics center - a hub facility of logistics networks]. *Logistika: problemy i resheniia*, no. 5 (2008): 38-39.

Pasichnyk, A., and Kutyriv, V. "Transportno-mytni lohistychni tsentry v Ukraini: problemy i perspektyvy rozvytku" [Transportation and customs logistics centers in Ukraine: problems and prospects]. www.irbis.nbu.com.ua/.../cgiirbis_64.exe

Pasichnyk, A. M. "Svitovyi dosvid stvorennia transportno-lohistychnoi infrastruktury: stan ta perspektyvy zastosuvannia v Ukraini" [World experience of transport and logistics infrastructure: state and prospects of Ukraine]. http://vuzlib.com.ua/articles/book/13511-Sv%D1%96tovijj_dosv%D1%96d_stvorennja_/1.html

Shyriaieva, L., and Kozyrenko, I. "Formy ta vydy vzaiemodii uchastnykiv lohistychnoho lantsiuzhka z lohistychnym tsentrom" [Forms and types of interaction between participants of supply chain logistics center]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no. 6 (2010): 133-136.

Sumets, A., and Kushneruk, Yu. "Metodika opredeleniia ratsionalnoy struktury sistemy regionalnykh logisticheskikh klasterov" [Methods of determining the rational structure of the system of regional logistics clusters]. *Logistika: problemy i resheniia*, no. 2 (2012): 26-30.

Strutynska, I. "Klasyfikatsiini oznaky v diialnosti lohistychnykh tsentriv" [Classification of signs in logistics centers]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*, no. 2 (2012): 299-307.

Strutynska, I. "Lohistychni tsentry iak chynnyk stanovleniia hlobalnykh lohistychnykh system" [Logistics centers as a factor of global logistics systems]. *Halytskyi ekonomichni visnyk*, no. 5 (2012): 54-61.

Zhumaniiazov, N. "Mirovaia praktika sozdaniia multimodalnykh logisticheskikh tsentrov i vozmozhnosti ee primeneniia v usloviakh Tsentralnoy Azii" [The world practice of creating multimodal logistics centers and the possibility of its application in the conditions of Central Asia]. www.cps.uz/ru/analitika-i-publikatsii/mirovaya-praktika-sozdaniya-multimodalnykh-logisticheskikh-tsentrov-i-vozmoz

ГЕНЕЗИС ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ФІНАНСОВОГО ПРОСТОРУ В АЗІЙСЬКОМУ МЕГАРЕГІОНІ

© 2015 ШЛАПАК А. В.

УДК 005.21:005.591.61:336.71(5-11)(5-13)

Шлапак А. В. Генезис формирования регионального финансового пространства в азиатском мегарегионе

Метою статті є дослідження етапів формування регіонального фінансового простору в азієському регіоні. У статті проаналізовано процеси регіональної фінансової інтеграції в Азії, що розгорнулися після фінансової кризи 1997–1998 рр., яка повною мірою показала величезну залежність економік держав регіону від глобальних фінансових шоків та турбулентності припливів і відпливів фінансового капіталу, а також дискредитувала рекомендації іноземних фінансових радників щодо забезпечення фінансової, монетарної та грошово-кредитної рівноваги. Охарактеризовано ініціативи Чіанг-Май, що передбачають, крім домовленостей про обмін інформацією щодо потоків капіталу, розвиток загально регіональної системи захисту від можливих фінансових потрясінь на основі нарощування сукупних обсягів фінансової підтримки в регіоні з 200 млн до 1 млрд дол. США, а також розширення сфери дії міждержавних своп-угод в АСЕАН. Визначено, що фінансова інтеграція в регіоні Південно-Східної Азії, як і її вплив на диверсифікацію національних фінансових ринків держав регіону, докорінно відрізняється від інтеграційних процесів на європейському континенті як з погляду застосовуваних механізмів та важелів фінансової конвергенції країн – членів регіональних угруповань, так і її інституційно-регуляторного оформлення. Запропоновано кілька сценаріїв формування регіонального фінансового простору за участі країн Південно-Східної Азії.

Ключові слова: інтеграційне угруповання, фінансовий простір, азієський регіон, регіональна фінансова інтеграція.

Рис.: 2. **Бібл.:** 10.

Шлапак Алла Василівна – здобувач кафедри міжнародного обліку і аудиту, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: kirikma@ukr.net

УДК 005.21:005.591.61:336.71(5-11)(5-13)

Шлапак А. В. Генезис формирования регионального финансового пространства в азиатском мегарегионе

Целью статьи является исследование этапов формирования регионального финансового пространства в азиатском регионе. В статье проанализированы процессы региональной финансовой интеграции в Азии, развернувшиеся после финансового кризиса 1997–1998 гг., который в полной мере показал зависимость экономик государств региона от глобальных финансовых шоков и турбулентности приливов и отливов финансового капитала, а также дискредитировал рекомендации иностранных финансовых советников по поводу обеспечения финансового, монетарного и денежно-кредитного равновесия. Охарактеризованы инициативы Чанг-Май, которые предусматривают, кроме договоренностей об обмене информацией по поводу потоков капитала, развитие общерегиональной системы защиты от возможных потрясений на основе наращивания общих объемов финансовой поддержки в регионе с 200 млн до 1 млрд дол. США, а также расширение сферы действия межгосударственных своп-соглашений в АСЕАН. Определено, что финансовая интеграция в регионе Юго-Восточной Азии, как и ее влияние на диверсификацию национальных финансовых рынков стран региона, в корне отличается от интеграционных процессов на европейском континенте как с точки зрения механизмов и рычагов финансовой конвергенции стран – членов региональных сообществ, так и ее институционально-регуляторного оформления. Предложено несколько сценариев формирования регионального финансового пространства при участии стран Юго-Восточной Азии.

Ключевые слова: интеграционное сообщество, финансовое пространство, азиатский регион, региональная финансовая интеграция.

Рис.: 2. **Библ.:** 10.

Шлапак Алла Васильевна – соискатель кафедры международного учета и аудита, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: kirikma@ukr.net

UDC 005.21:005.591.61:336.71(5-11)(5-13)

Shlapak A. V. Genesis of Formation of the Regional Financial Space within the Asian Mega-Region

The article is aimed at studying the stages of formation of the regional financial space within the Asian region. The article analyzes the processes of regional financial integration in Asia that unfolded after the 1997-1998 financial crisis, which fully showed the dependence of economies of the region's countries from the global financial shocks and turbulence of the tides of financial capital, as well as discredited the foreign financial advisors' recommendations regarding the financial, monetary, money-and-credit equilibrium. A characteristic of the Chiang Mai initiatives has been provided, which include, in addition to agreements on the exchange of information about capital flows, development of a region-wide system of protection from possible shocks through build-up of the total volumes of financial support in the region from 200 million up to 1 billion US-dollars, as well as extension of the inter-state ASEAN Swap Arrangements. It has been determined that financial integration in the region of Southeast Asia, as well as its influence on diversification of the national financial markets of the region's countries, is quintessentially different from the integration processes of the European continent, in terms of the mechanisms and instruments of financial convergence of the member countries of the regional communities and of its institutional-regulatory clearance. Several scenarios concerning formation of a regional financial space with participation of the countries in Southeast Asia have been proposed.

Key words: integration community, financial space, Asian region, regional financial integration.

Pic.: 2. **Bibl.:** 10.

Shlapak Alla V. – Applicant of the Department of International Accounting and Auditing, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: kirikma@ukr.net

Витоки ідеї щодо формування регіонального фінансового простору в азієському мегарегионі, як своєрідної інтеграційної моделі диверсифікації фінансових ринків країн Південно-Східної Азії (ПСА) та формування їх політичного й фінансово-економічного альянсу, фактично беруть свій початок ще з 1960-х років і пов'язані із заснуванням у 1967 р. за участі п'яти азієських держав (Індонезії, Малайзії, Сінгапуру, Таїланду і

Філіппін) такого інтеграційного угруповання, як Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН). Головною метою функціонування даного блоку, членами якого є нині 10 держав (Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, М'янма (колишня Бірма), було визначено формування митного союзу країн-членів у рамках укладеної угоди про преференційну торгівлю, розбудову спільних промислових об'єктів,

заснування різного роду галузевих асоціацій країн – виробників продукції з метою нарощування конкурентоспроможного впливу на світові ринки, створення форуму нових незалежних держав для обговорення шляхів їх економічного розвитку, а також протистояння геоекономічному тиску більш потужних економічних гравців у світі та збереження азійської культурної ідентичності.

Однак на той час подібні інтеграційні ініціативи в силу обмеженості капітальних і фінансових ресурсів країн Південно-Східної Азії, а також недостатнього рівня інтернаціоналізації їх фінансових ринків не мали значного економічного ефекту. Достатньо сказати, що в перші десятиліття існування АСЕАН було реалізовано тільки 15 проектів спільного підприємництва за участі інвестиційного капіталу країн – членів даного угруповання, переважно у машинобудуванні та хімічній промисловості. І хоча при цьому й було реалізовано перший в історії регіональних інтеграційних процесів у регіоні ПСА фінансовий механізм підтримки міждержавних інвестиційних проектів (за яким до 60% сукупних витрат покривались країною, на території якої створювався об'єкт, а 40% ділились порівну між державами-партнерами), однак говорити про формування на той час зрілої моделі фінансової інтеграції немає підстав. Так, тільки у 1981 р. у структурі АСЕАН було засновано перші інституції підтримки регіональної фінансової інтеграції – фінансову корпорацію і корпорацію «ASEAN – Japan Development Corp.» за участі японського капіталу [1], функціональними компетенціями яких були підтримка міжкрайового переміщення інвестиційного капіталу, створення сприятливого середовища для внутрішнього регіонального транскордонного переміщення фінансового капіталу, а також нарощування масштабів, капіталізації та ліквідності національних фінансових ринків країн – членів даного інтеграційного угруповання.

Повноцінні ж процеси регіональної фінансової інтеграції в Азії розгортаються набагато пізніше, а саме – після азійської фінансової кризи 1997–1998 рр., яка повною мірою продемонструвала величезну залежність економік держав регіону від глобальних фінансових шоків та турбулентності припливів і відпливів фінансового капіталу, а також дискредитувала рекомендації іноземних фінансових радників (перш за все МВФ) щодо забезпечення фінансової, монетарної та грошово-кредитної рівноваги. Саме азійська фінансова криза внесла суттєві корективи у валютно-фінансову політику країн Південно-Східної Азії, стала переломним етапом в їх економічній історії, поклавши край періодам їх динамічного зростання, економічних «див» і давши старт важкому етапу реформування національних фінансових секторів і посилення регіональної інтеграційної взаємодії у валютно-фінансовій та банківській сферах. Саме у відповідь на кризу практично в усіх країнах ПСА було вжито рішучих заходів щодо безпрецедентного збільшення обсягів обов'язкових банківських резервів, нарощування капіталізації фондового ринку, а також розробки механізмів захисту від фінансових ризиків, покликаних у випадку погіршення економічної ситуації в регіоні забезпечувати фінансову підтримку

від країн-сусідів, а також нівелювати різкі коливання валютних курсів без звертання за допомогою до міжнародних фінансових інститутів.

З цього часу на найвищому державному рівні країн Південно-Східної Азії остаточно утвердилась ідея про те, що функціонування в регіоні ефективної системи валютно-фінансової кооперації є життєво необхідною не тільки з погляду пом'якшення негативного впливу регіональних економічних криз, але й у більш широкому контексті забезпечення регіональної безпеки у фінансовій сфері. І це при тому, що ще на початку 1997 р. Японія на офіційній зустрічі представників країн – членів МВФ і Групи Світового банку вперше внесла пропозицію щодо формування Азійського валютного фонду, ідентичного моделі МВФ, яка хоча й не була підтримана через протест США і МВФ [2], однак стала сигналом змін світової спільноти до ідеї регіональної фінансової інтеграції в Азії.

Подальшого потужного імпульсу розвитку фінансової інтеграційні ініціативи отримали у Південно-Східній Азії з 2002 р. під впливом запровадження так званих *ініціатив Чіанг-Май*, що передбачають, крім домовленостей про обмін інформацією щодо потоків капіталу, розвиток загальнорегіональної системи захисту від можливих фінансових потрясінь на основі нарощування сукупних обсягів фінансової підтримки в регіоні з 200 млн до 1 млрд дол. США, а також розширення сфери дії міждержавних своп-угод в АСЕАН, що передбачають «спільне використання національних валютних резервів шляхом укладення угод між центральними банками країн-учасниць» [3]. У даному контексті слід відзначити, що хоча подібні угоди між центральними банками країн – учасниць АСЕАН існували і раніше, однак усі вони укладались на невеликі суми і на короткий (переважно тримісячний) термін, а відтак – були нездатними суттєво вплинути на процеси регіональної фінансової інтеграції в регіоні.

Крім того, в ініціативах Чіанг-Май були закладено механізми підвищення гнучкості валютної політики країн Південно-Східної Азії, спільного хеджування їх центральними банками валютних ризиків, нарощування ліквідності національних фінансових ринків, а також ведення політичного діалогу та координації міждержавних зусиль з підтримки фінансової стабільності в азійському регіоні. Однак, оцінюючи в загальному результативність інтеграційних ініціатив Чіанг-Май, слід відзначити їх недостатній рівень в силу того, що країни ПСА у випадку входження їх економік у кризову фазу бізнес-циклу могли розраховувати на отримання тільки 10% загальної суми укладених угод до моменту залучення кредитного фінансування МВФ [4]. Інакше кажучи, навіть ці ініціативи не давали змогу державам Південно-Східної Азії повністю знівелювати свою залежність від фонду, з огляду на обов'язковість бути учасницями його кредитних програм.

Усвідомлюючи наявні «вузькі» місця інтеграційної фінансової стратегії в рамках ініціатив Чіанг-Май, у 2009 р. вона була кардинально реформована, зокрема, у напрямку розвитку регіональної системи підтримки ліквідності через запровадження багатосторонніх своп-

угод. Йдеться про те, що всі угоди Багатосторонньої ініціативи Чіанг-Май були об'єднані в єдиний загальний пул, що функціонує на основі самокерувального резервного пула (*Self-Managed Reserve Pooling Arrangement*). Згідно з даною угодою, що набула чинності у 2010 р., розмір резервів пула становить 120 млрд дол. США за умови такого країнового розподілу фінансових ресурсів: 20% – для країн АСЕАН; 16% – для Республіки Корея і по 32% – для Японії та КНР. При цьому максимальний обсяг запозичень, на який може претендувати країна, розраховується, виходячи з її частки у фонді, а розмір квоти, яким можна скористатись без звернення до МВФ, був підвищений до 20% [3].

Ще одним важливим кроком у розвитку інтеграційної фінансової стратегії країн Південно-Східної Азії стало рішення на найвищому рівні про прискорений розвиток фінансових ринків країн – учасниць регіонального блоку АСЕАН+16 [5]. На відміну від усіх попередніх ініціатив даний проект передбачає заснування спільного ринку азійських облігаційних позик у національних валютах з метою диверсифікації фінансових ринків і ресурсів, скорочення надмірної залежності суб'єктів господарювання від кредитів банківських установ, насамперед тих, що зазнають впливу кризових явищ.

Фінансова інтеграція в регіоні Південно-Східної Азії, як і її вплив на диверсифікацію національних фінансових ринків держав регіону, докорінно відрізняється від інтеграційних процесів на європейському континенті як з погляду застосовуваних механізмів та важелів фінансової конвергенції країн – членів регіональних угруповань, так і її інституційно-регуляторного оформлення. Йдеться насамперед про переважну орієнтацію інтеграційних процесів в АСЕАН на поглиблення мікрорівневої взаємодії економічних суб'єктів на основі діяльності азійських ТНК. Підтвердженням цього є той факт, що лівова частка зовнішньої торгівлі країн-учасниць припадає на торгівлю між місцевими філіями японських, американських, канадських, а також тайванських і південнокорейських корпорацій. Наприклад, у всіх країнах АСЕАН на компанії з японським капіталом припадає 40–70% виробництва радіоапаратури [6].

Ще однією рисою фінансової інтеграції в регіоні Південно-Східної Азії є її «паралельність» інтеграційним процесам у торговельній та інвестиційній сферах. Йдеться як про укладення країнами регіону численних угод про вільну торгівлю (дво- і багатосторонніх, у тому числі трансконтинентальних), так і про реалізацію низки загально регіональних фінансових ініціатив. Тим не менше, рівень взаємозалежності країн Азії у фінансовій сфері сьогодні суттєво випереджає ступінь інтеграційної взаємодії в торговельному й інвестиційному співробітництві, що дає підстави авторитетним міжнародним експертам стверджувати про певну унікальність азійської моделі інтеграції. Так, ще у середині 1990-х років держави – лідери азійського регіону (насамперед Японія) неодноразово стверджували, що класичному типу інтеграції в регіоні Південно-Східної Азії в обов'язковому порядку має передувати фінансова інтеграція. Стосовно

регіону Південно-Східної Азії під нею розуміють, насамперед, зближення цін на фінансові активи, обсягів пропозиції споживачам фінансових продуктів, а також показників їх ефективності та доходності. Досягнення цієї мети вимагає як гармонізації фінансової інфраструктури країн, так і конвергенції їх платіжних систем і систем управління фінансами, зближення регуляторних норм фінансового законодавства, фінансової звітності, правил ведення бізнесу та ін.

Загальновідомо, що економічні ефекти регіональної інтеграції поділяються на статичні, економічні наслідки яких пов'язані зі зниженням імпорتنих тарифів країн-учасниць у взаємній внутрішньорегіональній торгівлі та торгівлі з третіми країнами, а відтак – виявляються в короткостроковому періоді одразу після утворення зон вільної торгівлі чи митних союзів (так звані ефекти «створення» або «відхилення» торгівлі), а також динамічні. Економічні наслідки останніх випливають з впливу регіональної інтеграції на такі індикатори країн-інтегрантів, як інвестиційний клімат, науково-технологічний та інноваційний розвиток, міжнародна конкурентоспроможність країн та продуктивність їх економіки, економічне зростання та рівновага платіжного балансу.

Що стосується інтеграційного угруповання АСЕАН та його розширених інституційних форматів, то їх інтеграційна політика (подібно НАФТА, КОМЕСА, МЕРКОСУР та ін.) зорієнтована на розвиток поглиблених форм регіональної інтеграції (спільні ринки, економічні та монетарні союзи), інакше кажучи – на досягнення динамічних ефектів інтеграції. Більше того, глобалізаційні тенденції розвитку азійських економік, криза Ямайської валютної системи, а також нагромадження глобальних фінансових дисбалансів, свідками яких всі ми є в останнє десятиліття, дають підстави стверджувати, що на сьогодні практично склались об'єктивні передумови формування спільного азійського фінансового простору. Він відкриває доволі обнадійливі перспективи поглиблення інтеграційних процесів у фінансовій сфері та диверсифікації національних фінансових ринків азійських держав. Так, до факторів, які сприяють фінансовій інтеграції країн Південно-Східної Азії, слід віднести, насамперед, подібність господарських структур держав, їх соціально-економічну взаємопов'язаність, територіальну близькість та високу динаміку макроекономічного зростання в регіоні. Хоча абсолютний показник валового регіонального продукту регіонального блоку АСЕАН у період з 2000 р. до 2014 р. суттєво поступається відповідному показнику Євросоюзу, НАФТА та МЕРКОСУР (його частка відносно вказаних угруповань на кінець періоду становила відповідно 8,4%, 9,0% і 69,7%), однак середньорічні темпи його приросту за вказаний період суттєво перевищували відповідний показник для інших інтеграційних угруповань і становили 5,2%, тоді як у МЕРКОСУР – 3,5%, КОМЕСА – 4,1%, ЄС і НАФТА – по 1,9% відповідно [7].

Другою передумовою формування регіонального фінансового простору в Південно-Східній Азії є відносно високий рівень торговельної, технологічної та

інвестиційної взаємодії країн на регіональному рівні. У даному контексті слід відзначити, що на сьогодні держави АСЕАН беруть активну участь у процесах регіональної інтеграції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, а відтак – даний інтеграційний блок разом із зоною вільної торгівлі, яка формується в його рамках (АФТА), та багатосторонніми торговельними зв'язками може стати основною «консолідуючою» ланкою формування субконтинентального інтеграційного блоку країн Південно-Східної Азії. Достатньо сказати, що частка внутрішньорегіонального експорту в загальних експортних поставках азійських країн зросла з 35% у 1980 р. до 45% у 1990 р. і 57% у 2014 р. (рис. 1). Це суттєво перевищує відповідний показник НАФТА (40% на кінець періоду), хоча й поступається Євросоюзу (70% відповідно) [8].

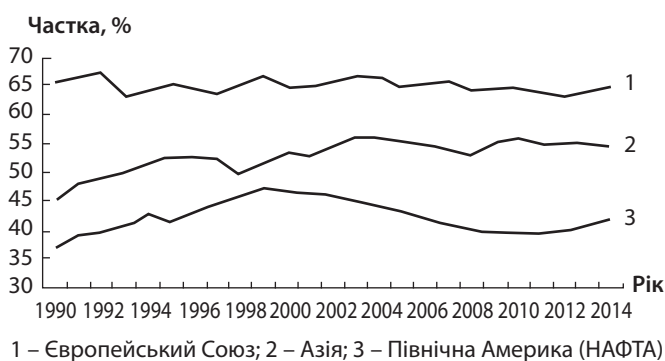

Рис. 1. Частка внутрішньорегіонального експорту в загальних торговельних потоках регіональних блоків країн протягом 1990–2014 рр., % [8]

Загалом, досягнуті на сьогодні показники регіональної інтеграції країн Азії засвідчують, що в останнє десятиліття вона суттєво поглибилась завдяки нарощуванню обсягів транскордонної торгівлі та інвестиційних потоків, внутрішньо- і міжрегіональному володінню фінансовими активами, а також міграційним і туристичним потокам. Найбільшої тісноти міждержавної взаємодії досягнуто нині у таких субрегіональних блоках на теренах азійського мегарегіону, як АСЕАН + 3 і Гонконг (частка внутрішньорегіональних потоків ПШ – 53,9%, торгівлі – 45,4%, володіння акціями – 2,6% і облигаціями – 11,0%), Східна (54,7%; 33,5%; 15,4%; 7,9%) та Південно-Східна Азія (16,2%; 24,2%; 8,6%; 11,0% відповідно) [8; 4.]

При цьому в низці країн ПСА, що мають брак робочої сили, у тому числі середньо- і висококваліфікованої (Сінгапурі, Японії, Малайзії), ця проблема доволі ефективно вирішується за рахунок імпорту трудових ресурсів з країн регіону, котрі мають її надлишок (Індії, Китаю, Філіппін), що обумовлює відносно високий рівень розвитку внутрішньорегіонального туризму. Натомість Центральна і Південна Азія, Тихоокеанський регіон і Океанія зорієнтовані переважно на зовнішньорегіональну взаємодію з відносно низькими показниками внутрішньорегіональної кооперації як у сфері реального виробництва, так і міжнародної й інвестиційної взаємодії, а також співробітництва у фінансовій сфері.

У той час як середня частка внутрішньорегіональної торгівлі дає змогу оцінити ступінь неоднорідності інтеграційного угруповання, індекс симетричності торговельної інтроверсії (що розраховується як відношення різниці гомогенних індексів внутрішньої та зовнішньої торгівлі до їх суми) дозволяє порівняти інтенсивність внутрішньої і зовнішньої торгівлі регіону. Так, у 2014 р., за нашими підрахунками, Індекс інтенсивності внутрішньорегіональної торгівлі в АСЕАН становив 3,75, в АСЕАН + 3 – 1,59 (для порівняння для ЄС відповідний показник становив 1,73, для НАФТА – 2,4, для МЕРКОСУР – 9,2); гомогенний індекс інтенсивності внутрішньорегіональної торгівлі становив відповідно 4,89 і 2,39 (3,79; 3,95 та 11,2 відповідно); гомогенний індекс інтенсивності зовнішньорегіональної торгівлі – 0,75 і 0,70 (0,39; 0,69 та 0,79 відповідно); а індекс симетричності торговельної інтроверсії – 0,69 та 0,51 (0,75; 0,68 та 0,80 відповідно). Примітно також, що у період з 2010 р. до кінця 2014 р. ситуація щодо динаміки інтенсивності внутрішньорегіональної торгівлі азійських країн ще більше погіршилась: її показник знизився з 1,8% до 1,5% (рис. 2).

Подібна ситуація, як і відставання АСЕАН+3 від ЄС, НАФТА та МЕРКОСУР за гомогенним індексом внутрішньорегіональної торгівлі та індексом симетричності торговельної інтроверсії, свідчить про те, що країни Південно-Східної Азії перебувають нині на початковому етапі економічної інтеграції, а відтак – інтеграційні механізми диверсифікації національних фінансових ринків розвинуті досить слабо.

Характеризуючи передумови формування регіонального фінансового простору в Південно-Східній Азії, не можна оминати увагою і наростаючу тенденцію щодо *технологічної реструктуризації національних економік* країн Південно-Східної Азії, високий рівень розвитку в регіоні інформаційних технологій та інфраструктурних об'єктів. Підтвердженням цього є, зокрема, динамічний розвиток в останні десятиліття таких новітніх інституційних форм регіональної інтеграції в АСЕАН, як *трикутники економічного зростання*. Їх ядром, як відомо, є підрозділи азійських ТНК, що працюють у прикордонних регіонах трьох держав з дешевою робочою силою, висококваліфікованими

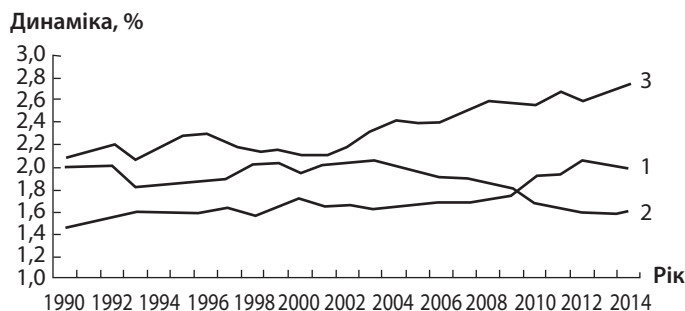

Рис. 2. Динаміка інтенсивності внутрішньорегіональної торгівлі різних груп країн протягом 1990–2014 рр., % [8]

професійними кадрами та розвинутою інфраструктурою. Серед найвідоміших подібних структур слід назвати Південний трикутник (Сінгапур та штат Джохор – Малайзія), провінція Ріау (Індонезія), Північний трикутник (південь Таїланду, північ Малайзії, острів Суматра), Платиновий трикутник (по річці Меконг з півдня Китаю через Камбоджу та В'єтнам), а також Золотий трикутник (Таїланд, М'янма, Лаос, Південний Китай) [1].

Крім того, потужною рушійною силою інтеграційних процесів в АСЕАН є і динамічний розвиток їх *інфраструктурного забезпечення*. Достатньо сказати, що сукупний обсяг запланованих капіталовкладень у розвиток регіональної інфраструктури у період з 2010 р. до 2020 р. становить 320 млрд дол. США, половину з якої буде витрачено на розбудову регіональної транспортної та логістичної систем, решта – на розвиток транскордонних інфраструктурних об'єктів [9; р. 36]. Ці витрати включають насамперед будівництво і модернізацію Азійської автодорожньої мережі та Транс-Азійської мережі залізничного транспорту, а також реалізацію великомасштабної програми Азійських контейнерних портів та транспортних й енергетичних проєктів. Уже сьогодні за *Індексом ефективності логістики* Світового банку країни Південно-Східної Азії (3,02 у 2012 р.) суттєво випереджають як середньосвітовий показник (2,87), так і показники Центральної Азії (2,51), азійських країн, що розвиваються (2,82), Латинської Америки і Карибського басейну (2,71), Близького Сходу на Північній Африки (2,58) [9; р. 40].

Ще однією *передумовою* формування регіонального фінансового простору у Південно-Східній Азії є, на нашу думку, і *відносно високий рівень інституційного забезпечення інтеграційних процесів в регіоні*, з огляду на культурну та історичну подібність країн-учасниць; схожість їх національних моделей економічного розвитку, зорієнтованих на експортну експансію на світові ринки, інвестиційні джерела зовнішнього фінансування економік та активну участь місцевих суб'єктів господарювання в розбудові регіональних і глобальних виробничих ланцюгів доданої вартості. Так, прикметною рисою інтеграційного блоку АСЕАН є його трансформація з класичної зони вільної торгівлі та форуму для обговорення найбільш актуальних питань політичного, економічного та соціально-культурного співробітництва в повноцінну економічну спільноту азійських держав з делегуванням частини управлінських функцій з національного на наднаціональний рівень. Так, хоча ще у 2003 р. лідери країн регіону задекларували, що головною метою регіональної економічної інтеграції на період до 2020 р. є створення Економічного співтовариства (ЕС) АСЕАН [10], однак тільки у 2007 р. на дванадцятому Саміті даного регіонального угруповання було ухвалено так званий Проєкт заснування ЕС АСЕАН. Даний документ є по суті своєрідною «дорожньою картою» для якнайскорішого досягнення поставлених інтеграційних цілей і передбачає заходи щодо інтеграції національних ринків капіталу і фінансових послуг, їх поступової лібералізації та конвергенції, а також гармонізації систем міждержавних розрахунків та емісії

облігацій. Крім того, даний проєкт передбачає план лібералізації всіх трансакцій по рахунку поточних операцій платіжних балансів країн (експортно-імпорتنих операцій з товарами і послугами, виплата доходів за інвестиціями та односторонніми переказами), фінансових послуг у банківському секторі АСЕАН, а також інституційно-регуляторних систем з метою посилення міждержавної координації у фінансовій сфері та розширення можливостей надання країнами-учасницями даного регіонального блоку взаємної фінансово-валютної допомоги у випадку кризових явищ.

Підтвердженням достатньо високого рівня інституціоналізованості в рамках АСЕАН є також функціонування відповідних наднаціональних регуляторних інституцій, які наділені доволі широкими функціональними повноваженнями. При цьому самі країни – учасниці АСЕАН більшою мірою зорієнтовані на пошук консенсусу під час ухвалення рішень, а Економічне співтовариство АСЕАН розглядається як своєрідна платформа для інтеграції країн-учасниць у глобальну економіку та фінансову систему. Цим АСЕАН принципово відрізняється від ЄС, зорієнтованого на поглиблення внутрішньорегіональних зв'язків та формування потужного регіонального ринку товарів, послуг, капіталів та фінансових ресурсів.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, слід відзначити, що на сьогодні в субрегіоні Південно-Східної Азії вже сформувались об'єктивні передумови для поглиблення інтеграційних процесів з їх переходом від найпростішої торговельної форми міждержавної взаємодії до більш складних інвестиційно-кредитних та фінансово-валютних форм, що закладає підвалини для інтеграційної диверсифікації національних фінансових ринків країн регіону. На нашу думку, у перспективі можливі *кілька сценаріїв формування регіонального фінансового простору* за участі країн Південно-Східної Азії.

Перший сценарій – це повна і системна фінансова інтеграція в регіоні за зразком європейської континентальної моделі інтеграції у фінансовій сфері. Даний сценарій передбачає, зокрема, посилення міждержавної координації та контролю у проведенні єдиної економічної та фінансово-валютної політики; формування спільного азійського ринку фінансових послуг на засадах вільної та справедливої конкуренції; забезпечення вільного міждержавного руху капіталу і фінансових послуг; пом'якшення міжкраїнових диспропорцій соціально-економічного розвитку через регіональний перерозподіл фінансових ресурсів між багатими і бідними країнами; досягнення монетарної єдності із запровадженням єдиного режиму курсоутворення та єдиної валюти хоча б у безготівкових (не кажучи вже про готівкові) розрахунках; «закриття» регіонального фінансового ринку з метою недопущення можливих зовнішніх кризових впливів, а також формування наднаціональних органів фінансово-валютного та грошово-кредитного регулювання.

Другий можливий сценарій регіональної фінансової інтеграції в Азії – це максимальне використання потенціалу фінансової інтеграції, закладеного в континент-

тальних і трансконтинентальних зонах вільної торгівлі за участі країн Південно-Східної Азії і держав інших регіонів (насамперед Північної Америки і Західної Європи). Так, на сьогодні в Азійсько-Тихоокеанському регіоні не існує жодного інтеграційного угруповання, яке б охоплювало всі країни регіону, як і немає чіткої стратегії щодо формування регіонального інтеграційного блоку з боку лідера регіональних інтеграційних процесів – Японії (на відміну від активної позиції США у розвитку інтеграційних процесів у панамериканському регіоні та найрозвинутіших європейських країн щодо девелопментизації регіонального угруповання ЄС). Багато в чому це пов'язано з переважною орієнтацією Японії на розвиток неглибоких (поверхневих) інтеграційних зв'язків з країнами Південно-Східної Азії на рівні й у формах, що не виходять за межі зони вільної торгівлі.

І, нарешті, *третій можливий сценарій* регіональної фінансової інтеграції в Азії – це так звана фрагментарна фінансова конвергенція «різних швидкостей», яка передбачає насамперед поетапне включення до інтеграційних стратегій, що їх реалізують найрозвинутіші країни регіону (Японія, Республіка Корея, Австралія, Нова Зеландія та Китай), відсталих держав Південно-Східної Азії. Це стимулюватиме країни, котрі нині мало включені в інтеграційні фінансові ініціативи в регіоні або негативно їх сприймають (Лаос, М'янма, Бруней, Східний Тимор), активніше долучатись до міждержавної інтеграційної взаємодії на теренах ПСА. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Міжнародна економіка : підручник / Д. Лук'яненко, А. Поручник, Я. Столярчук. – К. : КНЕУ, 2014. – 762 с. – С. 596.
2. **Park Y. C.** Monetary and Financial Integration in East Asia: The Relevance of European Experience / Y. C. Park, C. Wyplosz / European Commission. Economic and Financial Affairs // European Economy. Economic Papers 329. Sept. 2008. – P. 70 [Electronic resource]. – Mode of access : http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication_summary_12720_en.htm
3. **Трифонов И. И.** Региональные инициативы стран Восточной Азии по развитию валютно-кредитных отношений / И. И. Трифонов, В. М. Ягодкина // Известия УрГЭУ. – 2014. – № 4 (54). – С. 20 – 26. – С. 21.
4. **Kenen P. B.** Monetary Integration in East Asia / P. B. Kenen, E. E. Meade / Federal Reserve Bank of San Francisco, 2004. – P. 8 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.frbsf.org/economic-research/files/Kenen.pdf>
5. **Осипова М. Г.** Финансовая интеграция в Азии: АСЕАН плюс...? / М. Г. Осипова // Юго-Восточная Азия: актуальные проблемы развития. – 2009. – № 13. – С. 66 – 70. – С. 69.
6. Міжнародна економіка : підручник / Д. Лук'яненко, А. Поручник, Я. Столярчук. – К. : КНЕУ, 2014. – 762 с. – С. 597.
7. UNCTAD Stat [Electronic resource]. – Mode of access : <http://unctadstat.unctad.org>
8. Asian Economic Integration Monitor. – Asian Development Bank, November 2014 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.adb.org/publications/asian-economic-integration-monitor-november-2014>
9. Asian Economic Integration Monitor, March 2013 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.adb.org/publications/asian-economic-integration-monitor-march-2013>
10. Declaration of ASEAN Concord II (Bali Concord II). – Bali, 2003 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.asean.org/news/item/declaration-of-asean-concord-ii-bali-concord-ii>

REFERENCES

- "Asian Economic Integration Monitor. – Asian Development Bank, November 2014". <http://www.adb.org/publications/asian-economic-integration-monitor-november-2014>
- "Asian Economic Integration Monitor, March 2013". <http://www.adb.org/publications/asian-economic-integration-monitor-march-2013>
- "Declaration of ASEAN Concord II (Bali Concord II)". <http://www.asean.org/news/item/declaration-of-asean-concord-ii-bali-concord-ii>
- Kenen, P. B., and Meade, E. E. "Monetary Integration in East Asia". <http://www.frbsf.org/economic-research/files/Kenen.pdf>
- Lukianenko, D., Poruchnyk, A., and Stoliarchuk, Ya. *Mizhnarodna ekonomika* [International Economics]. Kyiv: KNEU, 2014: 596.
- Lukianenko, D., Poruchnyk, A., and Stoliarchuk, Ya. *Mizhnarodna ekonomika* [International Economics]. Kyiv: KNEU, 2014: 597.
- Osipova, M. G. "Finansovaia integratsiia v Azii: ASEAN plus...?" [Financial Integration in Asia: ASEAN plus...?]. *Yugo-Vostochnaia Azia: aktualnye problemy razvitiia*, no. 13 (2009): 66-70.
- Park, Y. C., and Wyplosz, C. "Monetary and Financial Integration in East Asia: The Relevance of European Experience". http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication_summary12720_en.htm
- Trifonov, I. I., and Yagodkina, V. M. "Regionalnye initsiativy stran Vostochnoy Azii po razvitiu valiutno-kreditnykh otnosheniy" [Regional initiatives of East Asian countries for the development of monetary and credit relations]. *Izvestiia UrGEU*, no. 4 (54) (2014): 20-26.
- UNCTAD Stat. <http://unctadstat.unctad.org>

НАПРЯМКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРАКТНИХ ВІДНОСИН НА РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТРЕТЬОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПАКЕТА ЄС

© 2015 ЮХИМЕЦЬ Р. С.

УДК 338.26.01, 338.242.4, 339.972

Юхимець Р. С. Напрямки трансформації державного регулювання контрактних відносин на ринку природного газу України в контексті третього енергетичного пакета ЄС

Європейське законодавство не встановлює конкретних правил, за якими мають бути реформовані національні ринки, натомість визначаючи лише базові принципи їх подальшого функціонування. У даній статті проводиться аналіз формальних засад у сфері встановлення мінімального рівня стандартів якості функціонування ринку, визначаються можливі впливи ринкових методів державного регулювання на поведінку суб'єктів господарювання при запровадженні європейських норм і принципів. Виявлено відмінності в сутності ліцензування та газотранспортних договорів з операторами: головною метою ліцензування є захист кінцевих споживачів, а головною метою укладання контрактів з TSO – забезпечення господарських відносин на ринку. Тому, виходячи з таких позицій, були проаналізовані провідні європейські практики регулювання ліцензування та газотранспортних договорів, досліджено вплив основних та додаткових вимог до національного ринку та зауважено, як дані вимоги можуть стати бар'єрами для відкритості українського ринку.

Ключові слова: ринок природного газу, ліцензування, третій енергетичний пакет, мережеві оператори.

Бібл.: 9.

Юхимець Роман Сергійович – аспірант, молодший науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України (вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна)

E-mail: r.uhimets@gmail.com

УДК 338.26.01, 338.242.4, 339.972

Юхимець Р. С. Направления трансформации государственного регулирования контрактных отношений на рынке природного газа Украины в контексте третьего энергетического пакета ЕС

Европейское законодательство не устанавливает конкретных правил, по которым должны быть реформированы национальные рынки, оно лишь определяет базовые принципы их дальнейшего функционирования. В данной статье проводится анализ формальных основ в сфере установления минимального уровня стандартов качества функционирования рынка, определяется возможное влияние рыночных методов государственного регулирования на поведение хозяйственных субъектов при введении европейских норм и принципов. Выявлены различия в сущности лицензирования и газотранспортных договорах с операторами: главной целью лицензирования является защита конечных потребителей, а главной целью заключения контрактов с TSO – обеспечение хозяйственных отношений на рынке. Поэтому, исходя из данных позиций, были проанализированы ведущие европейские практики регулирования лицензирования и газотранспортных договоров, исследовано влияние основных и дополнительных требований к национальному рынку и отмечено, как данные требования могут стать барьерами для открытости украинского рынка.

Ключевые слова: рынок природного газа, лицензирование, третий энергетический пакет, сетевые операторы.

Библ.: 9.

Юхимець Роман Сергеевич – аспірант, младший научный сотрудник Института экономики и прогнозирования НАН Украины (ул. Панаса Мирного, 26, Киев, 01011, Украина)

E-mail: r.uhimets@gmail.com

UDC 338.26.01, 338.242.4, 339.972

Yuhimets R. S. Directions of Transforming the State Regulation of Contractual Relations at the Natural Gas Market of Ukraine in the Context of the European Third Energy Package

The European legislation does not impose specific rules, according to which national markets must be reformed, it merely defines the basic principles for their continued functioning. This article analyzes the formal foundations in the field of establishing minimum level of the quality standards as to market operation, determines the possible impact of market methods of the State regulation on the behavior of economic agents in the course of the introduction of European standards and principles. Differences in both licensing and natural gas contracts with operators have been disclosed: the main purpose of licensing is to protect end-users, whereas the main purpose of contracts with the TSO is provision of economic relations at the market. Therefore, on the basis of these positions, the leading European practices for regulating the licensing and natural gas contracts have been analyzed, influence of the basic and advanced requirements for the national market has been examined and a conclusion has been made that these requirements can become barriers to the openness of Ukrainian market.

Key words: natural gas market, licensing, third energy package, network operators.

Bibl.: 9.

Yuhimets Roman S. – Postgraduate Student, Junior scientific researcher, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine (vul. Panasa Myrnogo, 26, Kyiv, 01011, Ukraine)

E-mail: r.uhimets@gmail.com

Ринок природного газу України знаходиться на роздоріжжі в умовах зростаючих викликів забезпечення надійності постачання палива та адаптації внутрішніх правил до європейських вимог. Європейське законодавство не встановлює конкретних правил, за якими мають бути реформовані національні ринки, натомість визначаючи лише базові принципи їх подальшого функціонування. Однак існування проблем у перешкоджанні вільному доступу до включення в місячні проекти балансу, фактичну залежність транспортного оператора від монопольного впливу однієї компанії, державні зловживання привілейованим становищем

НАК «Нафтогаз України» стає актуальним для України в межах потреби реформування газового ринку задля забезпечення нових вимог до безпеки ринку та якості надання послуг, виконання попередньо взятих на себе європейських зобов'язань та досягнення власних національних пріоритетів розвитку енергетичних ринків. Прийняття нового закону України «Про ринок природного газу» повинно забезпечити формування нової інституційної бази для функціонування ринку, що передбачала б відповідну трансформацію підходів до державного регулювання діяльності галузевих підприємств. Нова роль держави на ринку визначатиметься тепер

значною мірою за допомогою ліцензування як контрактного договору, що визначає новий стандарт діяльності суб'єктів, а також договорами з газотранспортними операторами, що безпосередньо формують правила господарських відносин на ринку.

Мета роботи полягає у визначенні нової ролі державного регулювання під впливом третього енергетичного пакета у сфері ліцензування та контрактних відносин з газотранспортними операторами задля підвищення енергетичної безпеки, диверсифікації поставок і зниження енергоемності економіки.

Відповідно до законів України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» і «Про заходи функціонування ринку природного газу», Указу Президента України від 23.11.2011 р. № 1059 «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики» на ринку газу для здійснення господарської діяльності з транспортування природного газу трубопроводами, розподілу природного газу, постачання природного газу за регульованим тарифом, постачання природного газу за нерегульованим тарифом та зберігання природного газу необхідно отримати ліцензію [1]. Незважаючи на зазначений перелік видів економічної діяльності, що потребують ліцензування, нормативно окресленого регламенту (окрім загальних процедур для всіх видів ліцензій), що відображав би на законодавчому рівні процедуру ліцензування в нафтогазовому секторі, не існує. Згідно зі ст. 12 ЗУ «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» ліцензування видів економічної діяльності, що стосується використання обмежених ресурсів, до яких відноситься постачання та зберігання природного газу, у разі надходження кількох заяв про видачу ліцензій, здійснюється за процедурою відкритих конкурсів [2]. Порядок видачі ліцензій визначено на рівні наказу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), яке в даному випадку є лише однією зі стадій процедури ліцензування. Також процедури ліцензування економічної діяльності в нафтогазовому секторі доцільно розділяти на одержання спеціальних дозволів користування нафтогазоносними надрами (діяльність з видобутку нафти та газу) та діяльність з подальшої реалізації нафти і газу, що стосується певних видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню.

Основним законодавчим актом, що визначає нормативну базу транспортування природного газу, є Закон України «Про трубопровідний транспорт». В Україні лише дві державні компанії (Укртрансгаз і Чорноморнафтогаз) володіють ліцензіями на транспортування газу магістральними трубопроводами. Однак у 2014 р. Верховна Рада України внесла поправки до Закону, якими дозволяє приватизувати 49% газотранспортної системи (ГТС), у разі чого структура управління ГТС України зазнає змін, а на український ринок зможуть зайти іноземні оператори.

На сьогоднішній день існує близько 280 компаній, що мають ліцензію на постачання газу за нерегульованим тарифом в Україні. Однак всупереч тому, що дані постачальники вважаються постачальниками за нерегульова-

ними тарифами, НКРЕКП встановлює цінові обмеження на природний газ, що має постачатися для промислових і комерційних споживачів. До набуття чинності нового закону про ринок природного газу газові трейдери (оптові постачальники) для здійснення своєї діяльності все ще зобов'язанні отримати ліцензію на постачання природного газу за нерегульованими тарифами [3]. Також існує проблема домінуючого становища НАК «Нафтогаз України» на ринку природного газу України, коли вона може бути не завжди згідною з експортно-імпортними замовленнями приватних компаній, і тому є ймовірність здійснення ціленаправлених дій з перешкоджання включенню даних обсягів газу в проект балансу. Таким чином, поки оператор передачі газу не буде остаточно незалежним від державної монопольної компанії, усі подібні замовлення будуть узгоджуватися з потребами власне самої НАК «Нафтогаз України».

Учасники ринку, що прагнуть здійснювати господарчу діяльність, таку як постачання газу кінцевим споживачам (постачальники), оптову торгівлю (трейдери) або забезпечення транспортування газовими мережами (*shippers*), потребують установлення загальних рамок регулювання, що обумовлює необхідність затвердження відповідних вимог до критеріїв забезпечення даних функцій на ринку. Дані рамки регулювання можуть забезпечуватися двома основними формами:

- ✦ ліцензіями або іншими дозволами, що видаються державними органами відповідного відання;
- ✦ договорами передачі газу з газотранспортними операторами (TSO).

Необхідно чітко розрізнити дані основні форми регулювання ринку природного газу, оскільки вони як відрізняються у застосуванні, так і несуть різні наслідки для учасників ринку. Ліцензування слід розуміти як дозвіл відповідного державного органу здійснювати певну економічну діяльність на ринку. У даному випадку ліцензія виступає як договір, контракт між державою та господарючим суб'єктом, в якому держава засвідчує відповідність суб'єкта економічної діяльності встановленим вимогам на ринку. Цим самим держава, в особі відповідних органів, встановлює та контролює певний якісний поріг функціонування ринку, що має забезпечувати його безпеку, прозорість та відкритість. Користувачі мережі, що мають намір отримати доступ або забезпечити необхідні пропускі потужності в газотранспортній мережі, укладають контракти на дані послуги з TSO. Якщо головною ціллю ліцензування є захист кінцевих споживачів, то головною метою укладання контрактів з TSO є забезпечення господарських процесів на ринку.

Сутність ліцензування полягає в тому, що воно застосовується до постачальників з урахуванням їхніх зобов'язань по відношенню до кінцевих споживачів. Ліцензія має забезпечувати мінімальний рівень якості, що досягається встановленням регулюючим органом певного набору вимог. У ЄС не встановлено чіткого переліку вимог до отримання ліцензій на ринку природного газу, тому вимоги, залежно від країни – члена ЄС, варіюються. Однак, виходячи з європейського досвіду,

у сфері ліцензування діяльності господарюючих суб'єктів на ринку природного газу доцільно виділяти загальні та додаткові вимоги [4].

У більш широкому значенні під загальними вимогами розуміється здатність суб'єкта ринку виконувати свої зобов'язання. Дані вимоги до ліцензування можуть включати такі [5]:

- ✦ вимоги до юридичної особи як суб'єкта господарювання щодо його добросовісності та відсутності правопорушень за попередні періоди. Дана вимога включає відсутність скасованих ліцензій за правопорушення, відсутність кримінальних злочинів, що пов'язані з економічною діяльністю, тощо;
- ✦ вимоги до наявності певного рівня експлуатаційних та технічних можливостей (операційні, технічні, ІТ вимоги, професійна компетентність персоналу);
- ✦ установлення критеріїв певної фінансової відповідності (достатня наявність обігових коштів, кредитоспроможність, що повинна підтверджуватися відповідними балансами та річними звітами за попередні 3 роки);
- ✦ вимоги із забезпечення (наприклад, надання доказів того, що заявник у змозі покрити поточні та майбутні зобов'язання протягом наступних 5 років; докази того, що заявник у змозі покрити мінімум 10% від очікуваного доходу в межах обслуговуючої зони наданням банківських гарантій або гарантій материнської компанії);
- ✦ вимоги до обслуговування клієнтів (вимоги щодо якості обслуговування, можливості спілкуватися зі споживачем на місцевій мові, вимоги щодо комунікації та відкритості доступу до інформації про послуги, що надаються);
- ✦ вимоги до звітності (щорічна або за запитом національного регулятора).

Деякі загальні вимоги, такі як кваліфікація персоналу або необхідні суми застави, можуть бути причиною потенційних бар'єрів для окремих учасників ринку, особливо для нових або невеликих суб'єктів ринку [6]. Також, з досвіду деяких держав ЄС, вищезгадані групи загальних вимог іноді можуть мати особливі наслідки для деяких категорій учасників ринку, що негативно впливає на ефективність функціонування ринку. Зокрема:

- ✦ *місцеві відділення та звітність.*

Вимоги до представництв іноземних компаній можуть суттєво відрізнятись від вимог до місцевих організацій (як у Болгарії). Прикладом високих вимог до звітності є Франція, де всі транспортні та постачальні компанії повинні надавати у відповідне міністерство свої сценарії постачання газу за різних погодних умов окремо для кожної категорії споживачів з урахуванням різних можливих джерел надходження ресурсу (за довгостроковими контрактами, з газосховищ, зі спотових ринків тощо);

- ✦ *установлення юридичного чи економічного розмежування між постачальниками внутрішніх ресурсів та імпортерами.*

Наприклад, у Румунії та Болгарії необхідно отримувати окрему ліцензію на імпорт природного газу;

- ✦ *установлення юридичного чи економічного розмежування між постачальниками з держав ЄС або членів Енергетичного Співтовариства та країнами, що не входять до даних міжнародних утворень.*

Для України запровадження даної норми може ґрунтуватися на політичному підтексті задля досягнення вищого рівня національної безпеки, однак у даному випадку необхідно дотримуватися балансу між політичною безпекою та економічною ефективністю ринку. Різниця у процедурі видачі ліцензій для постачальників не з держав ЄС та країн, що не входять до Енергетичного Співтовариства, існує в Іспанії, Польщі, Болгарії, Люксембургу. Однак надто жорсткі відмінності у процедурі видачі ліцензій можуть призвести до встановлення більш тривалих і жорстких процедур для міжнародних гравців ринку, що мають намір увійти на український ринок.

Деякі держави ЄС установлюють додаткові вимоги для отримання ліцензії на постачання природного газу кінцевим споживачам. Як правило, такі додаткові вимоги покликані забезпечити більший захист кінцевих споживачів та вищу безпеку постачання. Найчастіше застосовуються такі додаткові вимоги до ліцензування:

- ✦ *надання підтвердження в спроможності постачати природний газ.*

Дана вимога передбачає не лише підтвердження постачальником спроможності надавати послуги постачання, наявності ресурсу, але й наявність в постачальника можливостей до диверсифікації своїх джерел надходження природного газу для постачання кінцевим споживачам за різних умов;

- ✦ *вимога стосовно обов'язкової диверсифікація зарезервованих транспортних потужностей.*

Зокрема, у Франції постачальники, що постачають більше 5% на національному ринку, повинні замовити можливості потужностей мінімум на 2-х точках входу, якщо більше 10% – то мінімум на 3-х точках входу. Окрім цього, постачальник зобов'язаний надати перелік контрактів на поставку у відповідне міністерство (у тому числі вказати інформацію про тривалість контракту, постачальників ресурсу, країн – джерел ресурсу, законтрактовані обсяги, точки поставки і точки входу законтрактованих обсягів) [7];

- ✦ *вимога з приводу обов'язкового резервування певного обсягу природного газу на зберігання.*

Даний випадок притаманний Польщі, де є різниця в процедурі ліцензування постачальників, що здійснюють економічну діяльність лише на внутрішньому ринку, і постачальників, що здійснюють міжнародні поставки. Компанії, що займаються міжнародною торгівлею природним газом, повинні мати газ у сховищах, який тотожний щонайменше середньому 30-денному імпорту даної компанії. У свою чергу, сховища повинні мати можливість вивести даний обсяг природного газу максимум протягом 40 днів. Однак дана вимога стосується не всіх постачальників природного газу в Польщі. Якщо

максимальний обсяг імпорту природного газу протягом календарного року не перевищує 100 млн куб. м, а кількість клієнтів компанії не перевищує 100 тис., то дана компанія звільняється від обов'язків утримувати запаси природного газу [8]. Невиконання даної вимоги може бути причиною до позбавлення ліцензії.

Однак дані додаткові вимоги до ліцензування є потенційними бар'єрами для входження на ринок нових гравців, особливо нових і невеликих кандидатів. Такі наслідки виникають з низки причин:

- ✦ вимоги продемонструвати відповідні запаси газу та надійні джерела постачання природного газу на практиці можуть спричинити більшу зорієнтованість споживачів до роботи за довгостроковими контрактами.

Це, у свою чергу, може вплинути на спотову торгівлю та ліквідність ринку, а також призвести до завищення цін для кінцевих споживачів, якщо ціна на спотових ринках буде нижчою, ніж за довгостроковими контрактами. Також великі гравці завдяки привабливішим контрактним умовам та більшим обсягам зазвичай мають більше переваг при укладанні комерційних угод у порівнянні з новими та невеликими гравцями на ринку;

- ✦ вимоги, що стосуються необхідності забезпечення диверсифікації поставок на практиці складно однаково виконати всім учасникам ринку.

По-перше, великим гравцям легше забезпечити виконання даної вимоги завдяки їх спроможності замовляти великі обсяги природного газу за привабливішими умовами. По-друге, можуть виникати складнощі участі компаній у спотовій торгівлі, оскільки сторони на даному сегменті ринку не завжди можуть бути проінформованими про походження ресурсу;

- ✦ вимога щодо забезпечення достатнього страхового обсягу природного газу передбачає, що всі постачальники мають вільний доступ до газосховищ.

Водночас, через адміністративні або технічні обмеження, особливо у перевантажених мережах, така вимога може бути потенційною перешкодою виходу на ринок нових гравців. Також дана вимога призводить до значного збільшення витрат для учасників ринку.

У договорах з TSO з транспортування газу також висуваються вимоги, лише при дотриманні яких можливо укласти подібного характеру контракти. Загальні вимоги до суб'єктів, що виконують функції з транспортування і постачання природного газу (*shippers*), що застосовують в договорах з TSO, схожі до загальних вимог ліцензування (виконання функцій «постачальника останньої надії» або зобов'язання з обслуговування споживачів). Дані вимоги потрібні для того, щоб можна було придбати послуги, що надає суб'єкт, який здійснює управління газотранспортною системою (послуги надання потужностей, балансування, доступ до точок входу та виходу, віртуальної точки). За аналогією до вимог при ліцензуванні вимоги до договорів передачі газу з TSO також можливо розділити на *загальні* та *додаткові*.

З метою ефективного функціонування газотранспортної мережі до TSO встановлюються детальні ви-

моги відносно комунікації IT-систем. Дані вимоги в більшості випадків не можуть спричинювати скільки-небудь серйозних перешкод для заходу на ринок нових учасників, що, правда, існуючі великі компанії все ж зберігатимуть конкурентну перевагу порівняно з новими та невеликими учасниками ринку завдяки меншій частці транзакційних витрат.

Подібно до вимог, що застосовуються державними органами до постачальників, додаткові вимоги стосовно контрактів із транспортування газу покликані забезпечити досягнення більшої безпеки постачання та підтвердити, що суб'єкти, які виконують функції забезпечення транспортного постачання природного газу (*shippers*), спроможні виконувати свої контрактні обов'язки. Наприклад, у Словаччині суб'єкти ринку, що бажають виконувати функції забезпечення транспортного постачання природного газу (*shippers*), повинні надати підтвердження, що оператори мереж спроможні забезпечити транспортування газу з точки входу до точки виходу. Як правило, TSO на європейських ринках вводять додаткові вимоги не так часто в порівнянні з державними органами. Однак так само, як і з додатковими вимогами, пов'язаними з ліцензуванням, додаткові вимоги, що стосуються договірної бази з TSO, потенційно можуть мати негативні наслідки як для торгівлі на спотовому ринку та ліквідності, так і для ефективності ринку, оскільки великі компанії, як правило, будуть мати перевагу над новими та невеликими учасниками ринку [9].

Україна, реформуючи національний газовий ринок, зобов'язана вдосконалити дозвільну систему відповідно до нових викликів ринку та задля його ефективного функціонування (з урахуванням норм безпеки та захисту прав кінцевих споживачів). У межах цього реформування у сфері ліцензування та запровадження типових договорів з TSO необхідно дотримуватися таких принципів:

- ✦ *прозорість і доступність інформації.*

Україні необхідно уніфікувати термінологію або, запроваджуючи нові терміни, що характеризують раніше не виконувані роботи або послуги, користуватися загальноєвропейським тлумаченням цих термінів (напр., «клієнт», «споживач»). Різні розуміння термінів європейськими регуляторами та вітчизняними TSO ускладнює інтеграцію українського та європейського газових ринків (нечітке або неповне трактування визначень «безпека постачання природного газу», «вразливі споживачі», «постачальник останньої надії», «кризова ситуація з надходження природного газу» та ін.). Інформація з приводу ліцензування, типових договорів та діяльності на внутрішньому ринку повинна бути відкритою та повною мірою доступною на відповідних веб-сайтах організацій, які відповідальні за дану економічну діяльність. Уся інформація повинна бути доступна в повному обсязі в одному інформаційному порталі та не має бути розбита між різними веб-сайтами з відсиланнями до різних законів, нормативних актів та відомств. Мережеві кодекси, що регулюють технічне функціонування газових систем України, мають бути перекладеними

хоча б англійською та також доступними для вільного користування;

- ✦ *принцип єдиного вікна при ліцензуванні як засіб скорочення адміністративного навантаження.*

Ліцензування та договірні відносини з TSO необхідно сприймати лише як складову нормативно-правового забезпечення функціонування ринку, а тому самі по собі вони не забезпечують достатньої інформації про практичні наслідки від запровадження або відсутності окремих вимог для суб'єктів ринку. Крім того, вимоги до ліцензування або договорів з TSO повинні розглядатися в комплексі як такі, що не суперечать та взаємодоповнюють один одного. Лише при такому підході вони не будуть створювати надмірне регуляторне навантаження та перешкоджати у доступі до системи або віртуальної точки торгівлі (VP) для учасників ринку. Тому одним із прогресивних підходів до ліцензування та взаємодії з TSO, що використовують в ЄС, є так званий принцип єдиного вікна. У деяких випадках загальні вимоги, що застосовуються TSO до суб'єктів, які виконують функції забезпечення транспортного постачання природного газу (*shippers*), схожі на ті, які національний регулятор висуває до постачальників. У таких випадках доцільно видавати одну ліцензію, що автоматично дає дозвіл на здійснення даних господарських видів діяльності на ринку. Наприклад, в Україні немає необхідності видавати окрему ліцензію на постачання газу оптовими постачальниками, посилаючись на необхідність забезпечення безпеки поставок, оскільки ці ж функції можуть бути передбачені в договорі з оператором. Крім того, у Португалії запроваджена ефективна практика, коли постачальники, які отримали ліцензії на постачання природного газу кінцевим споживачам в інших країнах ЄС, автоматично отримують дозвіл здійснювати таку ж діяльність у Португалії. Це зменшує бар'єри для входу на ринок міжнародним гравцям та є корисним досвідом для запровадження в Україні.

- ✦ Додаткові вимоги як бар'єр для спотової торгівлі та ліквідності ринку.

Загальні вимоги висуваються до суб'єктів ринку задля того, щоб забезпечити виконання певних обов'язків та стандартів. У всіх державах ЄС існує більш-менш стандартний набір таких вимог, які, по суті, характеризують вже існуючу ділову традицію, а тому не можуть вважатися об'єктивною перешкодою для нових учасників ринку. Наявність додаткових вимог варіюється від національних особливостей, однак головна їх мета – захист кінцевих споживачів і забезпечення безпеки поставок за будь-яких обставин. Раніше в Україні запровадження низки таких вимог було неактуальним, однак з ускладненням господарських відносин між учасниками ринку, а також появою суспільного запиту на підвищення надійності та безпеки поставок вони виходять на перший план. Такі вимоги, як продемонструвати достатні запаси газу, мати надійне джерело надходження ресурсу, забезпечити диверсифікацію постачання на практиці часто стають перешкодами для окремих гравців на ринку. Великі підприємства зазвичай знаходяться в більш вигідному становищі за рахунок «ефекту порт-

феля», ніж нові та малі підприємства. Окрім того, такі вимоги можуть значною мірою переорієнтувати споживачів на купівлю природного газу за довгостроковими контрактами, що негативно вплине на спотову торгівлю та ліквідність ринку;

- ✦ спільні та непропорційні вимоги як бар'єр для спотової торгівлі та ліквідності ринку.

На ринку природного газу учасники зазвичай виконують декілька функцій. Більше того, для виконання своїх зобов'язань у деяких випадках учасники просто змушені виконувати декілька функцій. Наприклад, постачальникам необхідно доставити газ для своїх споживачів за допомогою трубопроводів, а отже, вони повинні виконати функції забезпечення транспортного постачання природного газу (*shippers*). Таким чином, різні види ринкової діяльності (торгівля, транспортування та постачання) повинні бути забезпечені однією компанією, навіть у тих випадках, якщо відповідні зобов'язання не були передбачені ліцензійними або договірними умовами. У випадках, коли такі зобов'язання все ж таки є обов'язковими, вони самі по собі не є перешкодою, оскільки більшістю учасників ринку й так виконуються (діяльність об'єктів). Однак обов'язкові зобов'язання можуть стати бар'єром у тих випадках, коли вимоги, що накладаються на окремі види діяльності, є непропорційними (невідповідними) цій діяльності. Наприклад, у разі єдиної ліцензії на постачання та оптової торгівлі накладання додаткових вимог щодо безпеки поставок буде значною мірою непропорційним для учасників ринку, що займаються лише торгівлею на відміну від компаній, що також здійснюють постачання природного газу кінцевим споживачам. Тому в таких випадках доцільно або розділити одну ліцензію на дві окремі, або надати можливість для трейдерів бути звільненими від виконання таких вимог, що й було здійснено в новому Законі «Про ринок природного газу».

ВИСНОВКИ

У країнах ЄС не існує єдиної моделі реалізації всіх вимог третього енергетичного пакета у внутрішнє законодавство, такий самий підхід стосується питань ліцензування та газотранспортних договорів. Тому кожна держава самостійно приймає рішення щодо адаптації європейських вимог енергетичного законодавства до особливостей внутрішнього ринку. Однак існують загальні принципи, які мають служити базою ділової культури національних ринків та гармонічно створювати єдиний європейський інтегрований енергетичний простір. Зміна у підході держави до стандартів ліцензування та регулювання договірних відносин з газотранспортними операторами виникла з появою запиту в суспільстві щодо якіснішого надання послуг постачання та забезпечення вищого рівня безпеки – як самого постачання на внутрішній ринок газу (надійності), так і, власне, безпеки постачання природного газу споживачам за конкурентними та доступними цінами.

Головна мета загальних і додаткових вимог, що висуваються під час ліцензування до постачальників, полягає у досягненні гарантованого рівня безпеки поставок

кінцевим споживачам. Однак за певних обставин дані вимоги несуть потенційну загрозу негативного впливу на спотовий ринок та ліквідність, а також появи додаткових бар'єрів для невеликих і нових учасників ринку. Тому, запроваджуючи конкретні вимоги до суб'єктів господарювання на ринку природного газу, необхідно виходити з позицій компромісу між безпекою постачання, розширенням конкуренції та ліквідністю ринку. Актуальність кожної з вимог не є постійною, тож залежно від ситуацій на ринку окремі вимоги можуть бути посилені або, навпаки, скасовані.

Загальні вимоги до суб'єктів, що виконують функції з транспортування і постачання природного газу (*shippers*), які застосовують у договорах з TSO, схожі до загальних вимог ліцензування. Головною вимогою до контрактів з транспортним оператором є забезпечення ефективного господарського процесу на ринку. Тому договори з TSO, як правило, перш за все повинні не ускладнювати процес ведення бізнесу в порівнянні з правилами ліцензування, а забезпечувати ефективний господарський процес і контролювати безпосередньо надійність та безпеку постачання природного газу. Договори з TSO не повинні ставати скільки-небудь серйозною перешкодою для заходу нових учасників на ринок, оскільки перш за все відображають звичну бізнескультуру на даному сегменті національного ринку.

Україна, реформуючи внутрішній газовий ринок відповідно до нових суспільних запитів на підвищення надійності та безпеки поставок, зобов'язана вдосконалити дозвільну систему задля врахування нових вимог суспільства та забезпечення його ефективного функціонування. Європейські практики дозволяють отримати весь необхідний спектр ефектів від запровадження європейських принципів до загальних і додаткових вимог у сфері ліцензування та регулювання договорів з транспортними операторами.

Однак надто складні додаткові вимоги або високі, неспівмірні загальні вимоги можуть ставати бар'єрами для відкритості ринку, що загалом спричиняють негативні тенденції для розвитку. Це може призвести до того, що через надмірну зарегульованість та складну дозвільну систему на ринку й далі будуть існувати бар'єри для заходу нових трейдерів, що означатиме продовження монополії НАК «Нафтогаз». Тому Україна, запроваджуючи певні норми, враховуючи політичну необхідність досягнення вищого рівня національної безпеки та підвищення надійності ГТС, повинна однаково дотримуватися балансу між національною безпекою та економічною ефективністю ринку. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Кацуба О. В. Поняття та особливості ліцензійно-дозвільної діяльності та подальшої реалізації нафти та природного газу / О. В. Кацуба // Форум права. – Харків, 2012. – № 3. – С. 215 – 256.
2. Про ринок природного газу : Закон України № 329-VIII від 09.04.2015 // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 27. – С. 234.

3. Воронін Я. Г. Поняття та види дозвільних процедур у нафтогазовому комплексі / Я. Г. Воронін // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – № 3. – С. 94 – 98.

4. Центр Разумкова. Аналітична доповідь «Розвиток газового сектора України в контексті євроінтеграції». – Київ, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/1392734130_file.pdf

5. Фетисова С. В. Ліцензування як засіб державного регулювання господарської діяльності / С. В. Фетисова // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – Ірпінь, 2009. – № 4 (47). – С. 226 – 232.

6. Directorate-General for Energy «Study on tariff design for distribution systems» / European Commission., 2014 [Electronic resource]. – Mode of access : https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/20150313%20Tariff%20report%20final_revREF-E.PDF

7. Захманн Г. Удосконалення механізму регулювання газотранспортної системи України шляхом впровадження правил Енергетичного Співтовариства : аналітична доповідь німецького консультативного центру – 2014 / Георг Захманн, Софія Рустер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files//publications/Policy_papers/German_advisory_group/PP_03_2014_ukr.pdf

8. Lohmann H. The German Path to Natural Gas Liberalization / H. Lohmann // Oxford Institute for Energy Studies. – Berlin, 2006. – P. 90.

9. DNV Kema & Cowi: Entry-exit regimes in gas Country Factsheets / Prepared for the European Commission under Contract. – Groningen, 2013 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/201307-entry-exit-regimes-in-gas-parta.pdf>

Науковий керівник – Подолець Р. З., кандидат економічних наук, завідувач паливно-енергетичного сектора ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (м. Київ)

REFERENCES

“DNV Kema & Cowi: Entry-exit regimes in gas Country Factsheets”. <https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/201307-entry-exit-regimes-in-gas-parta.pdf>

Fetysova, S. V. “Litsenzuvannia iak zasib derzhavnogo rehu-liuvannia hospodarskoi diialnosti” [Licensing as a means of state regulation of economic activity]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy (ekonomika, pravo)*, no. 4 (47) (2009): 226-232.

Katsuba, O. V. “Poniattia ta osoblyvosti litsenziino-dozvilnoi diialnosti ta podalshoi realizatsii nafty ta pryrodnoho hazu” [The concept and features of the licensing activities and further realization of oil and natural gas]. *Forum prava*, no. 3 (2012): 215-256.

[Legal Act of Ukraine] (2015).

Lohmann, H. *The German Path to Natural Gas Liberalization*. Berlin: Oxford Institute for Energy Studies, 2006.

https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/20150313%20Tariff%20report%20final_revREF-E.PDF

“Tsentrazumkova. Analitichna dopovid «Rozvytok hazovoho sektora Ukrainy v konteksti ievrointehratsii»” [Razumkov Centre. Analytical report “Development of Ukraine’s gas sector in the context of European integration”]. http://www.razumkov.org.ua/upload/1392734130_file.pdf

Voronin, Ya. H. “Poniattia ta vydy dozvilnykh protsedur u naf-tohazovomu kompleksi” [Concept and types of licensing procedures in the oil and gas sector]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya «Yurydychni nauky»*, no. 3 (2014): 94-98.

Zakhmann, H., and Ruster, S. “Udoskonalennia mekhanizmu rehu-liuvannia hazotransportnoi systemy Ukrainy shliakhom vprovadzhennia pravyl Enerhetychnoho Spivtovarystva : analitichna dopovid nimetskoho konsultatyvnoho tsentru – 2014” [The mechanism of regulation of gas transportation system of Ukraine by implementing the rules of the Energy Community analytical report of the German Advice Centre - 2014]. http://www.ier.com.ua/files//publications/Policy_papers/German_advisory_group/PP_03_2014_ukr.pdf

ДЕРЖАВНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

© 2015 БУТЕНКО Н. В., ХАЛКОВСЬКИЙ О. М.

УДК 330.311

Бутенко Н. В., Халковський О. М. Державний сектор економіки: сучасний стан і перспективи розвитку

Метою статті є визначення особливостей функціонування та макроекономічного регулювання підприємств державного сектора економіки та обґрунтування на цій основі завдань з його модернізації. Проаналізовано сучасні характеристики державного сектора економіки та зроблено висновок, що він відіграє важливу роль у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки, має загальнонаціональне та стратегічне значення для економіки та безпеки держави. Проаналізовано частку держсектора у ВВП України та розглянуто питання оптимального співвідношення між приватною і державною власністю. Акцентовано увагу на тенденціях розвитку державного сектора в економіці України. Визначено ключові проблеми державних підприємств в Україні в основних секторах економіки, а саме: електр енергетиці, виробництві нафти і газу, транспорті, машинобудуванні, продовольчому секторі та сільському господарстві, хімічній промисловості, видобуванні вугілля. Визначено основні заходи щодо модернізації державного сектора економіки.

Ключові слова: державний сектор, приватизація, корпоративне управління, антикорупційна реформа, партнерські відносини.

Табл.: 2. **Бібл.:** 9.

Бутенко Наталія Василівна – кандидат економічних наук, доцент, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна)

E-mail: n_butenko@ukr.net

Халковський Олександр Миколайович – здобувач, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна)

E-mail: o_khalkovsky@ukr.net

УДК 330.311

UDC 330.311

Бутенко Н. В., Халковський А. Н. Государственный сектор экономики: современное состояние и перспективы развития

Целью статьи является определение особенностей функционирования и макроэкономического регулирования предприятий государственного сектора экономики и обоснование на этой основе задач его модернизации. Проанализированы современные характеристики государственного сектора экономики и сделан вывод, что он играет важную роль в обеспечении конкурентоспособности национальной экономики, имеет общенациональное и стратегическое значение для экономики и безопасности государства. Проанализирована доля госсектора в ВВП Украины и рассмотрен вопрос оптимального соотношения между частной и государственной собственностью. Акцентируется внимание на тенденциях развития государственного сектора в экономике Украины. Определены ключевые проблемы государственных предприятий в Украине в основных секторах экономики, а именно: электроэнергетике, производстве нефти и газа, транспорте, машиностроении, продовольственном секторе и сельском хозяйстве, химической промышленности, добыче угля. Намечены основные мероприятия по модернизации государственного сектора экономики.

Ключевые слова: государственный сектор, приватизация, корпоративное управление, антикоррупционная реформа, партнерские отношения.

Табл.: 2. **Библ.:** 9.

Бутенко Наталья Васильевна – кандидат экономических наук, доцент, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко (ул. Владимирская, 60, Киев, 01601, Украина)

E-mail: n_butenko@ukr.net

Халковский Александр Николаевич – соискатель, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко (ул. Владимирская, 60, Киев, 01601, Украина)

E-mail: o_khalkovsky@ukr.net

Butenko N. V., Khalkovsky O. M. State Economic Sector:

Current Status and Prospects for Development

The article is aimed to define the features of both functioning and macroeconomic management of enterprises in the State economic sector as well as substantiate on this basis objectives for its modernization. The contemporary characteristics of the State economic sector have been analyzed, which has led to concluding that it plays an important role in ensuring competitiveness of the national economy, has the national and strategic importance to the economy and national security. The State sector share in the GDP of Ukraine has been analyzed, the topic of an optimal balance between private and public property has been considered. Special attention is paid to the development trends of the State sector in the economy of Ukraine. Key issues of the State-owned enterprises in the main economic sectors in Ukraine have been identified, namely: electric energy, oil and gas production, transport, machine-building, foods sector and agriculture, chemical industry, coal mining. The basic activities for modernization of the State economic sector have been projected.

Key words: State sector, privatization, corporate management, anti-corruption reform, partnerships.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 9.

Butenko Natalia V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: n_butenko@ukr.net

Khalkovsky Oleksandr M. – Applicant, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: o_khalkovsky@ukr.net

Одним із найважливіших завдань на сучасному етапі реформування національної економіки в Україні є визначення сучасного стану та перспектив розвитку державного сектора. Істотні зміни, що відбулися останніми роками у світовій економіці у зв'язку з інтернаціоналізацією ринків і посиленням процесів глобалізації, з одного боку, і несприятлива макроекономічна ситуація на тлі політичної нестабільності – з іншого, гостро ставлять перед національною економікою питання підвищення її конкурентоспроможності та

забезпечення високих темпів економічного зростання. Водночас дослідження перспектив економічних реформ національної економіки засвідчує наявність низки головних ризиків для її стабільності та сталого розвитку, серед яких слід відзначити структурні диспропорції, недосконалу конкурентну політику, низьку ефективність функціонування державного сектора, які стримують розвиток внутрішнього ринку та в цілому звужують можливості для стимулювання економіки України. Тож виділена проблема дослідження сучасного стану та перспектив

розвитку державного сектора економіки має досить важливе практичне і теоретичне значення, є актуальною на сучасному етапі розвитку в Україні, адже ефективне функціонування підприємств державного сектора економіки забезпечує повноцінне виконання державою своїх функцій, що мають загальнонаціональне та стратегічне значення для економіки та безпеки держави.

Слід зазначити, що окремим аспектам функціонування державного сектора національної економіки приділено увагу в наукових працях таких вчених, як: Е. Аткинсон, Д. Норт, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, М. Фрідмен. Різноманітні аспекти функціонування державного сектора економіки відображені й у працях провідних українських науковців. Зокрема, слід відзначити роботи О. Амоші, О. Ддугопольського, О. Мандибури, А. Мельник, К. Павлюк, М. Шкільняк та інших.

Однак, незважаючи на вагомий доробок у сфері дослідження різноманітних аспектів функціонування державного сектора національної економіки, існує необхідність дослідження специфічної структурної системи макроекономічного регулювання підприємств державного сектора через призму сучасних викликів забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, його загальнонаціонального та стратегічного значення для економіки та безпеки держави.

Відповідно, метою даної статті є визначення особливостей функціонування макроекономічного регулювання підприємств державного сектора економіки, та обґрунтування на цій основі завдань модернізації цього сектора.

Нині частка держсектора у ВВП України становить близько 37%, що вище, ніж у більшості розвинених країнах світу (Канаді, Англії, Італії – близько 15%, у США й Німеччині – близько 20%, у Польщі – 25%) [7]. Питання оптимального співвідношення між приватною і державною власністю є досить дискусійним і привертає увагу багатьох науковців та практиків. Проте, незважаючи на гостру актуальність, заполітизованість даного питання не сприяє формуванню єдиної наукової думки щодо ролі та величини державного сектора. Так, більшість країн світу проводять політику оздоровлення національної економіки шляхом пошуку оптимального співвідношення між державним та приватним секторами. Світовий досвід переконує, що стандартів відносно оптимального розміру державного сектора не існує. У деяких країнах він достатньо великий (Греція, Італія, Франція), а в інших майже відсутній (Японія, Люксембург). Наприклад, у Нідерландах державний сектор сконцентрований у невеликій кількості галузей, у той час як у Франції та Португалії він присутній практично у всіх галузях економіки. Різняться національні моделі й за рівнем ефективності. У Швеції та Франції державний сектор є високоефективним, тоді як функціонування підприємств державного сектора у Бельгії та США експерти оцінюють як неефективне [7].

Прихильники збереження значної частки державного сектора в економіці наводять такі аргументи [3, 4]:

- ✦ тільки уряд здатний забезпечити потужні інвестиції, необхідні для технічної модернізації

провідних галузей господарства країн, що розвиваються;

- ✦ тільки прямий державний контроль за відповідними підприємствами може зупинити неприйнятне зростання цін на найважливіші для населення товари і послуги (електроенергія, житло, транспорт тощо);
- ✦ тільки збереження державної власності на найбільші промислові підприємства може дозволити уникнути масового безробіття у перехідні періоди.

Визначення напрямів модернізації державного сектора потребує узагальнених даних щодо діяльності державних підприємств (табл. 1).

Таблиця 1

Загальна характеристика державних підприємств (станом на 01.09.2014 р.)

Загальна кількість підприємств	3,350
з них: працюючі	1,833
з них: збиткові	646
неприбуткові	94
непрацюючі	1,102
інформація відсутня	415
корпоратизовані	18
Кількість прибуткових ДП зі 100 найбільших	47
Кількість працівників, млн осіб	1,2
Затримка по зарплатах, млрд грн	0,4
Сукупні активи, млрд грн	812,5
Ступінь амортизації активів, %	96,2
Чистий дохід від реалізації, млрд грн	135,6
Чистий прибуток/(збиток) млрд грн	(67,0)

Результати діяльності 100 найбільших державних підприємств включають 94 найбільші підприємства та 6 банків, які мають частку державної власності більше 50%, складають 82% загального обсягу активів та 80% загальної виручки.

За результатами 2013 р. рентабельність активів державних підприємств була від'ємною і склала -3%. Для порівняння, середня рентабельність активів у приватному секторі складає 7-10%. Застосовуючи такі показники рентабельності приватного сектора до 100 найбільших державних підприємств, можна дійти висновку про можливість зростання щорічного прибутку державних підприємств до рівня 50-70 млрд грн.

Тридцять найбільших держпідприємств України у 2014 р. отримали 7,6 млрд грн у вигляді податкових пільг і 6,2 млрд грн – у формі субсидій з бюджету, не враховуючи поповнення статутного фонду НАК «Нафтогаз України». Гарантований державою борг склав майже 53 млрд грн. Це видаткова частина. До держбюджету ці підприємства заплатили близько 36 млрд грн у вигляді податків, але ці гроші держава отримала б незалежно від форми власності компанії. Але ось як власник держава отримала лише 1,2 млрд грн у вигляді дивідендів, що, звісно, є мізером на тлі пільг та субсидій [2].

Найбільший ризик представляє «Нафтогаз»: із 100 млрд грн консолідованого збитку ТОП-30 держкомпаній у 2014 р. на його частку припадає 85 млрд грн. У 2014 р. держава поповнила статутний фонд НАК на 96,6 млрд грн, надало податкових пільг на 3,6 млрд грн. Однак і податкові надходження від цієї компанії найбільші – 12 млрд. грн.

Згідно з даними Фонду державного майна України, функція управління державним майном здійснюється неефективно – понад 500 підприємств із 4000, у яких понад 50% акцій належить державі, перебувають на стадії банкрутства, і в понад 400 підприємствах розмір державних корпоративних прав є недостатнім для ефективного здійснення державою

повноважень з управління ними. Діяльність державних компаній та їх корпоративне управління є непрозорими, важко контролюваними й неефективними. М. Шкільняк причинами подібної ситуації вважає несистемний характер приватизації за рахунок виключення підприємства зі списку таких, що не підлягають приватизації; використання державного майна не за призначенням, його руйнування, відчуження за нелегальними схемами і, як наслідок, втрати інвестиційної привабливості; недостатній розвиток ринкових інститутів, що забезпечують захист прав власності [7].

У рамках програми «UK-UA: Reform Assistance» було проведено дослідження сучасного стану державного сектора в Україні, отримані в ході якого ключові проблеми їх діяльності систематизовано в табл. 2 [1].

Таблиця 2

Ключові проблеми державних підприємств в Україні

Ключова проблема/Сектор	Електроенергетика	Нафта і газ	Транспорт	Машинобудування	Продовольство та сільське господарство	Хімічна промисловість	Видобування вугілля
Низькі показники продажу через: неоптимальний асортимент продуктів		+	+				
низька конкурентноспроможність	+	+	+	+	+	+	+
непрозорі тарифи, нижчі за собівартість	+	+	+				+
одноманітна клієнтська база				+		+	
інфраструктурні обмеження			+				
Неефективна структура витрат на виробництво за рахунок: застаріле обладнання та технології	+	+	+				+
неефективне використання ресурсів		+		+			
значне навантаження соціальної сфери			+				
Негативний вплив військового конфлікту та напружених відносин з Росією на: обсяги продажу	+	+	+			+	
ціни на продукцію/наявність попиту	+	+		+		+	
вартість/зношеність активів	+	+	+		+		+
Негативний вплив девальвації національної валюти на: попит					+	+	
виробничі затрати	+	+			+	+	
Обмежене та дороге зовнішнє фінансування	+	+	+	+	+	+	+
Потенційна соціальна напруженість в разі реформ, що призведуть до масових звільнень			+				+
Високе боргове навантаження		+	+	+	+	+	
Погані стандарти корпоративного управління	+	+	+	+	+	+	+
Потреба в іноземних інвесторах/стратегічних партнерах		+	+	+		+	
Висока зношеність активів	+	+	+			+	+

Міністерство економіки має намір створити Раду Реформи державних підприємств, до складу якої увійдуть авторитетні економісти та експерти. Основними цілями цієї Ради буде нагляд за процесом реформ і відслідковування прогресу, а також надання рекомендацій щодо впровадження кращих міжнародних практик в управлінні державними підприємствами. Окрім цього, основними завданнями в модернізації державного сектора економіки слід відзначити такі.

Прозорість і підзвітність. Варто зазначити, що суспільству та акціонерам доступна досить обмежена інформація про діяльність державних підприємств. Навіть якщо фінансова інформація доступна, вимоги щодо її змісту та стандарти щодо доступу до неї досить слабкі. Державні підприємства не перевіряються зовнішніми аудиторами; аудити деяких компаній – акціонерних товариств здійснюються з поганою якістю. Відтак мають бути розроблені чіткі вимоги щодо прозорості та підзвітності державних підприємств, підвищення транспарентності та доступу до інформації, удосконалення стандартів розкриття інформації, підготовка детальних оглядів підприємств державного сектора, введення фінансового аудиту та підвищення стандартів.

Чіткість цілей. Здебільшого цілі діяльності державних підприємств або взагалі не визначені, або суперечливі. Окрім цього, спостерігається громіздка бюрократична процедура для затвердження фінансових планів державних підприємств. Ситуацію може покращити встановлення чітких цілей діяльності, удосконалення стандартів стратегічного планування, упровадження правил щодо стратегічного управління акціонерами державних підприємств.

Корпоративне управління. Більшість членів правління державних підприємств є державними службовцями, деякі з них не мають достатньої кваліфікації. Крім того, вони зазвичай не мають підприємницького мислення і не вмотивовані належно виконувати свої функції. Не дотримується краща практика щодо функціонування керівництва (введення аудиту, комітети з оплати і призначень, підготовка інформації тощо). Потенційно слабкий внутрішній контроль, державні підприємства не мають типової корпоративної структури. Вирішенню вказаних проблем сприятиме призначення незалежних членів рад директорів, створення комітетів з аудиту та поліпшення внутрішнього контролю, запровадження професійної та прозорої процедури призначень, введення стимулюючої політики оплати праці.

Приватизація. Великі сподівання щодо стимулювання національної економіки покладаються на приватизацію державних підприємств. Варто зауважити, що приватизація в Україні досить часто розглядається більше як джерело наповнення державного бюджету і недостатньо прив'язана до комплексного стратегічного розвитку економіки, виходячи із цілісних програм розвитку ключових галузей (електроенергетика, військово-оборонна промисловість, вугільна промисловість і нафтовий сектор, житлово-комунальне господарство разом з інфраструктурою). Програмою діяльності Кабінету Міністрів України та Коаліційною угодою депутатських фракцій у Верховній Раді України VIII скликання в рамках нової

політики управління державною власністю визначено напрямок подальшого розвитку процесу реформування відносин власності в Україні шляхом проведення масштабної прозорої приватизації державної власності за відповідних економічних умов. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів № 271 від 12 травня 2015 р. «Про проведення прозорої та конкурентної приватизації в 2015 році», опублікованою на сайті уряду, у переліку також державні вугільні підприємства і шахти, концерн «Укрторф», НПП «Електронмаш», «Президент-Готель» і морські порти, однак на продаж останніх необхідно отримати дозвіл Верховної Ради [6]. Фонд державного майна у 2015 р. має забезпечити виставлення на продаж об'єктів із застосуванням як основного способу продажу – конкурсу з відкритістю пропонування ціни за принципом аукціону без встановлення обмежень для допуску учасників, крім випадків, передбачених законодавством, і з урахуванням установлених санкцій. Окрім цього, уряд доручив Мінекономрозвитку і ФДМ у необхідних випадках проводити роуд-шоу із залученням радників.

Усього в затверженому переліку на приватизацію визначено 286 об'єктів усіх груп (від групи «А» – «мала приватизація»; до групи «Г» – «велика приватизація»; і груп «Е» – «частки в спільних підприємствах» і «Ж» – «об'єкти соціальної інфраструктури»). Крім того, ще 43 об'єкта в даний час внесені до переліку захищених до приватизації, тому для їх продажу необхідне рішення Верховної Ради. Також Постанова містить список об'єктів державної власності, що підлягають приватизації в 2015 р. після їх виключення із Закону «Про об'єкти права державної власності, що не підлягають приватизації».

Проте, з метою вдосконалення процедури приватизації, виникає потреба перегляду її процедури щодо кращої оцінки активів та стандартів доступу до інформації, застосування аналітичного підходу в підготовці переліку державних підприємств на можливу приватизацію, вдосконалення існуючої приватизаційної практики. Також надзвичайно важливим є вдосконалення механізмів, спрямованих на усунення монополії та корупційних схем в управлінні держмайна і в процесі роздержавлення державних підприємств.

Антикорупційна реформа. Високий рівень корупції в органах державної влади апріорі прирікає Україну на невдачу в будь-яких спробах здійснити необхідні соціально-економічні перетворення. У 2013 р. Україна за рівнем сприйняття корупції в державному секторі посіла 144-е місце зі 177 країн світу [8]. Експерти відносять нашу державу до групи країн так званого кумівського капіталізму (*crony capitalism*), для яких характерними є наявність корупційних зв'язків між державним і приватним секторами, хабарництво, відсутність конкуренції та механізмів регулювання, а також передача за заниженими цінами державних активів у власність приватному сектору [9]. Неefективне використання державної власності руйнує фінансовий потенціал держави, сприяє розвитку корупції, знижує довіру економічних суб'єктів до фінансової політики держави. Так, М. Шкільняк вважає, що обмеженість реальних прав держави як власника і відсутність ефективного механізму контролю призводять до

«розтягування» активів, перетікання фінансових ресурсів у «тіньову економіку» [7]. Володіння акціями, частками й іншими активами не забезпечує участі держави в реальному управлінні й ухваленні рішень, що робить практично неможливим збільшення надходжень до бюджету і використання державних активів як інструменту державної політики на користь забезпечення економічного зростання і стимулювання інвестиційної активності.

Звісно, ефективній антикорупційній реформі сприятиме створення Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції, запровадження проведення щорічного зовнішнього антикорупційного аудиту органів державної влади, системна робота над ліквідацією корупційних схем у державному секторі.

Партнерські відносини. Початок приватизації у 90-х роках ХХ ст. суттєво скоротив масштаби державного підприємництва в Україні, що спонукало розвиток партнерських відносин між державою і приватним бізнесом, оскільки у приватний сектор перейшло багато підприємств і галузей, що раніше знаходилися у власності держави.

Відтак варто стверджувати про необхідність широкого застосування підприємствами державного сектора нових форм взаємовідносин із суб'єктами ринку – промислових кластерів, технопарків, бізнес-інкубаторів, зв'язанодиверсифікованих фінансово-промислових структур (корпорації, фінансово-промислові групи тощо), які спроможні активізувати виробничого господарську діяльність. Вибір методів впливу та технологій економічних взаємовідносин підприємств-партнерів має бути адекватним загальним цілям та очікуваним результатам обох учасників, що, зрештою, сприятиме одержанню глобального позитивного ефекту від процесу партнерських відносин. При цьому варто зауважити, що глобалізація забезпечує стимули для розвитку нових форм партнерських відносин, сприяє розробці погодженої позиції щодо їх стратегії поведінки на ринку, самостійної координації дії учасників та орієнтації на довгострокові переваги.

Попри динамізм формальної інституціоналізації системи партнерських відносин (розробки нормативно-правових регуляторних норм, формування організаційно-управлінської ієрархії партнерських структур та відповідних елементів ринкової інфраструктури), застосування стандартів, вироблених світовою практикою, і наповнення їх реальним змістом поки що не відповідають сучасним вимогам. При цьому дієві механізми подолання негативних наслідків розвитку партнерських відносин, покликани мінімізувати наслідки їх негативних тенденцій, що спостерігаються в економіці України, практично відсутні. Відсутня також науково обґрунтована концепція розвитку партнерських відносин в умовах глобальної конкуренції, яка б урахувала специфіку вітчизняного інституційного середовища національної економіки та пропонувала б дієві інструменти антимонопольної політики.

На думку К. Павлюк і С. Павлюк, трактування поняття державно-приватного партнерства включає кон-

структивну взаємодію держави, приватного сектора, громадянських інститутів в економічній, політичній, соціальній, гуманітарній та інших сферах суспільної діяльності [5]. У зв'язку з цим державно-приватне партнерство автори розглядають як суспільно-приватне партнерство, визначаючи його як конструктивне співробітництво держави, суб'єктів підприємницької діяльності і громадянських інститутів в економічній, політичній, соціальній, гуманітарній та інших сферах діяльності для реалізації суспільно значимих проектів на засадах пріоритетності інтересів держави, її політичної підтримки, консолідації ресурсів сторін, ефективного розподілу ризиків між ними, рівноправності і прозорості відносин для забезпечення поступального розвитку суспільства. Разом з тим, дослідники чітко розмежовують державно-приватне партнерство та приватизацію. Під приватизацією розуміється відчуження майна, що знаходиться у власності держави та органів місцевого самоврядування у власність фізичних і юридичних осіб за певну плату. Якщо приватизація означає передачу державної та комунальної власності у приватне володіння і вихід держави із певного виробництва сфери діяльності, то створення партнерства означає лише передачу приватному сектору частини функцій держави стосовно державних об'єктів і функцій місцевої влади стосовно об'єктів комунальної власності. Однак ці об'єкти залишаються у власності держави. На відміну від приватизації у партнерствах держава зберігає певну економічну активність. Її діяльність при цьому можна розглядати як державне регулювання економічних процесів. З точки зору економічної теорії такі партнерства означають інституціональні перетворення державного сектора економіки і являють собою реформування державної політики й управління для забезпечення поступального розвитку економіки і надання населенню суспільних послуг.

Важливість партнерських взаємодій влади та бізнес-структур продиктовано необхідністю посилення державного впливу на господарські та соціальні процеси, але при цьому – у формах і рамках, що не протистоять ідеї «дерегулювання» підприємницької діяльності та не призводять до посилення бюрократичного тиску на економіку. У цьому контексті практику різних взаємодій слід визначити як інституціональну альтернативу прямим формам посилення ролі держави в економіці. Основний акцент партнерської взаємодії в цих умовах переноситься на створення сукупності передумов і джерел інноваційної модернізації економіки. Роль партнерства полягає в тому, щоб подолати інституційну, а часто і ресурсну, незабезпеченість проектів інноваційною модернізацією, скоротити ризики фінансування інноваційних розробок, сформувати реальну затребуваність інновацій в економіці. Це дозволяє різноманітним формам партнерських взаємодій (поряд з іншими заходами державної інноваційної політики), «замкнути» інноваційний процес як послідовне ціле і базувати його на системі узгоджених інтересів держави (як національної економіки, так і її регіонів) і всього підприємницького співтовариства.

ВИСНОВКИ

Викладене дає можливість зробити такі висновки.

1) Державний сектор економіки відіграє важливу роль у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки, має загальнонаціональне та стратегічне значення для економіки та безпеки держави.

2) Діяльність підприємств державного сектора та їх корпоративне управління є непрозорою, важко контролюваною й низькоефективною.

3) Водночас ефективне застосування державного управління підприємствами можливе лише за таких умов:

- ✦ прозорість та підзвітність (розроблені чіткі вимоги щодо прозорості та підзвітності державних підприємств, підвищення транспарентності та доступу до інформації, удосконалення стандартів розкриття інформації, підготовка детальних оглядів підприємств державного сектора, введення фінансового аудиту та підвищення стандартів);
- ✦ установлення чітких цілей діяльності, удосконалення стандартів стратегічного планування, впровадження правил щодо стратегічного управління державними підприємствами;
- ✦ удосконалення корпоративного управління та стимулювання національної економіки шляхом приватизації державних підприємств;
- ✦ проведення антикорупційної реформи, яка сприятиме використанню державних активів як інструменту державної політики на користь забезпечення економічного зростання та стимулювання інвестиційної активності;
- ✦ розвиток партнерських відносин у державному секторі економіки, що сприятиме синергії конкурентних переваг підприємств державного сектора та інших суб'єктів економіки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Державні підприємства в Україні. Огляд аналітичного звіту за період 2013 р. – 9 місяців 2014 р. / UK-UA Reform Assistance [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/docs/2013-2014_soe_annual_report_presentation_review.pdf

2. **Калачова Г.** Старший радник міністра економіки Адо-мас Аудітскас: Будемо міняти керівників держкомпаній / Г. Калачова // Українська правда. Економічна правда. 19 серпня 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/08/19/555790/>

3. **Марущак В. М.** Роль і місце державного сектору економіки у країнах світу / В. М. Марущак // Формування ринкової економіки. – 2012. – № 28. – С. 27–35.

4. **Мельник А. Ф.** Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України : монографія / О. І. Амоша, С. С. Аптекар, М. Г. Білопольський, С. І. Юрій, А. Ф. Мельник та ін. / ІЕП НАН України, ТНЕУ МОНСМ України. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 848 с.

5. **Павлюк К. В.** Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави / К. В. Павлюк, С. М. Павлюк // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. – С. 15–22.

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2015 р. № 271 «Про проведення прозорої та конкурентної приватизації у 2015 році» // Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248152310>

7. **Шкільняк М. М.** Сучасні підходи в системі управління об'єктами державної власності / М. М. Шкільняк // Економіка і управління. – 2014. – № 3. – С. 68–72.

8. Corruption perceptions index 2013 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://cpi.transparency.org/cpi2013/results/>

9. The new age of crony capitalism // The Economist. – 2014. – March 15th [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.economist.com/news/leaders/21598996-political-connections-have-made-many-people-hugely-rich-recent-years-crony-capitalism-may>

REFERENCES

Amosha, O. I. *Strukturni reformy ekonomiky: svitovyi dosvid, instytuty, stratehii dlia Ukrainy* [Structural reform of the economy: global experience, institutions, strategies for Ukraine]. Ternopil: Ekonomichna dumka TNEU, 2011.

"Corruption perceptions index 2013". <http://cpi.transparency.org/cpi2013/results/>

"Derzhavni pidpriemstva v Ukraini. Ohliad analitychnoho zvituzhu za period 2013 r. – 9 misiatsiv 2014 r." [State enterprises in Ukraine. Overview analytical report for the period 2013 – 9 months 2014]. http://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/docs/2013-2014_soe_annual_report_presentation_review.pdf

Kalachova, H. "Starshyi radnyk ministra ekonomiky Adomas Auditskas: Budemo miniaty kerivnykiv derzhkompanii" [Senior Adviser to the Minister of Economy Adomas Auditskas We will change the heads of state companies]. <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/08/19/>555790/>

[Legal Act of Ukraine] (2015). Uriadovyi portal. <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248152310>

Marushchak, V. M. "Rol i mistse derzhavnoho sektoru ekonomiky u krainakh svitu" [Role of the public sector in the world]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky*, no. 28 (2012): 27-35.

Pavliuk, K. V., and Pavliuk, S. M. "Sutnist i rol derzhavno-privatnoho partnerstva v sotsialno-ekonomichnomu rozvytku derzhavy" [The essence and role of public-private partnership for socio-economic development]. *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky*, no. 17 (2010): 15-22.

Shkilniak, M. M. "Suchasni pidkhody v systemi upravlinnia ob'iektamy derzhavnoi vlasnosti" [Modern approaches in the management of state property]. *Ekonomika i upravlinnia*, no. 3 (2014): 68-72.

"The new age of crony capitalism" The Economist. <http://www.economist.com/news/leaders/21598996-political-connections-have-made-many-people-hugely-rich-recent-years-crony-capitalism-may>

КЛАСТЕРНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ КЛАСТЕРІВ

© 2015 КАРПЕНКО О. О.

УДК 334.78:330.341.4

Карпенко О. О. Кластерна соціальна відповідальність як основа розвитку кластерів

З 2000-х років у ролі нових структуроутворюючих ланок сучасного виробництва в різних економіках світу успішно виступають кластери – сітьові інноваційні екосистеми особливого класу. Природа кластера є двоїстою: за своїми функціями – економічна система, а як об'єднання суб'єктів – соціальний феномен. На даному етапі розвитку теорії кластеризації чіткого формалізованого механізму узгодження економічних і соціальних аспектів функціонування кластера не існує. У статті обґрунтовано необхідність формування та функціонування кластерів на принципах соціальної відповідальності, досліджено еволюцію концепцій соціальної відповідальності, введено в науковий обіг поняття «кластерна соціальна відповідальність», побудовано модель та визначено принципи кластерної соціальної відповідальності. Для успішного формування та функціонування кластерів необхідно, передусім, думати про суспільний добробут, а не відстоювати будь-якою ціною індивідуальні інтереси кожного партнера. Зроблено висновок про те, що формування та функціонування кластерних об'єднань підприємств і організацій, науки й освіти, держави на принципах соціальної відповідальності – це об'єктивна необхідність розвитку економіки та суспільства.

Ключові слова: кластер, модель «потрійної спіралі», освіта і наука, влада, бізнес, кластерна соціальна відповідальність.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 20.

Карпенко Оксана Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і менеджменту, Київська державна академія водного транспорту ім. Гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного (вул. Фрунзе, 9, Київ, 04071, Україна)

E-mail: kargo_2012@ukr.net

УДК 334.78:330.341.4

Карпенко О. А. Кластерная социальная ответственность как основа развития кластеров

С 2000-х годов в роли новых структурообразующих звеньев современного производства в различных экономиках мира успешно выступают кластеры – сетевые инновационные экосистемы особого класса. Природа кластера является двойственной: по своим функциям – экономическая система, а как объединение субъектов – социальный феномен. На данном этапе развития теории кластеризации четкого формализованного механизма согласования экономических и социальных аспектов функционирования кластера не существует. В статье обоснована необходимость формирования и функционирования кластеров на принципах социальной ответственности, исследована эволюция концепций социальной ответственности, введено в научный оборот понятие «кластерная социальная ответственность», построена модель и определены принципы кластерной социальной ответственности. Для успешного формирования и функционирования кластеров необходимо, прежде всего, думать об общественном благосостоянии, а не отстаивать любой ценой индивидуальные интересы каждого партнера. Сделан вывод о том, что формирование и функционирование кластерных объединений предприятий и организаций, науки и образования, государства на принципах социальной ответственности – это объективная необходимость развития экономики и общества.

Ключевые слова: кластер, модель «тройной спирали», образование и наука, власть, бизнес, кластерная социальная ответственность.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 20.

Карпенко Оксана Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и менеджмента, Киевская государственная академия водного транспорта им. Гетмана Петра Конашевича-Сагайдачного (ул. Фрунзе, 9, Киев, 04071, Украина)

E-mail: kargo_2012@ukr.net

UDC 334.78:330.341.4

Karpenko O. O. Cluster's Social Responsibility as the Basis for Cluster Development

Beginning from 2000-ies, clusters successfully serve as new structural links of contemporary production in various world economies, becoming the network innovation ecosystems of a special class. Cluster has a dual nature: as to its functions it corresponds to an economic system, as a combination of entities – to a social phenomenon. At the present stage of development of the theory of clustering, there is not a clear formalized mechanism to harmonize both economic and social aspects in functioning of cluster. The article substantiates the necessity of forming and functioning of clusters on the principles of social responsibility, investigates the evolution of concepts of social responsibility, introduces into scientific circulation the concept of «cluster's social responsibility», builds a model and sets out the principles of the cluster's social responsibility. For a successful formation and functioning of cluster, it is necessary first and foremost to think about the public welfare rather than defend at any price the individual interests of each partner. It has been concluded that the formation and functioning of clustering of enterprises and organizations, science, education and the State on the principles of social responsibility is the objective necessity of development of both economy and society.

Key words: cluster, Triple Helix model, education and science, Government, business, cluster's social responsibility.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 20.

Karpenko Oksana O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economy and Management, Kyiv State Maritime Academy named after Hetman Petro Konashevich-Sahaydachniy (vul. Frunze, 9, Kyiv, 04071, Ukraine)

E-mail: kargo_2012@ukr.net

XXI столітті світ переходить до заснованого на динамічних горизонтальних взаємодіях сітьового укладу [1]. У ролі нових структуроутворюючих ланок сучасного виробництва в різних економіках світу успішно виступають кластери – сітьові інноваційні екосистеми особливого класу.

Досвід кластероутворення свідчить, що появу кластерів слід розглядати як своєрідний критерій розвитку бізнесу і суспільства, що залежить від загальної політичної, економічної та соціальної ситуації в державі [2].

Природа кластера є двоїстою: за своїми функціями – економічна система, а як об'єднання суб'єктів – соціальний феномен. Таким чином, з одного боку, цілі

кластеризації носять економічний характер, і ефективність кластерів оцінюється в системі критеріїв, адекватних цілям (тобто економічним). З іншого боку, процеси функціонування кластера не є суто економічними, причому саме соціальна складова визначає і факт існування кластера, і його стійкість. На сьогодні чіткого формалізованого механізму узгодження економічних і соціальних аспектів функціонування кластерів не існує [3]. Тому слід прагнути до максимально можливого дотримання принципів соціальної відповідальності всіма учасниками кластерів для оптимізації взаємодії між ними.

На сучасному етапі розвитку в Україні актуалізується дотримання принципів соціальної відповідаль-

ності, що, передусім, викликано підтримкою глобальних ініціатив: Глобального договору Організації Об'єднаних Націй (ГД ООН), Керівництва для мультинаціональних підприємств Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Всесвітньої ради бізнесу зі сталого розвитку (WBCSD), Принципів ООН із соціальної відповідальності інвесторів (PRI), Глобальної ініціативи зі звітності (GRI), Міжнародного стандарту ISO 26000:2010 «Керівництво із соціальної відповідальності» [4].

З огляду на зазначене перед учасниками кластерів постають такі завдання: виявлення зацікавлених сторін; прийняття рішень щодо забезпечення соціальної підтримки; фінансування заходів щодо забезпечення соціальної відповідальності, гармонізація всіх аспектів діяльності тощо [5]. При цьому вдосконалення управління кластерами з урахуванням економічних інтересів усіх партнерів при дотриманні принципів соціальної відповідальності є одним з необхідних інструментів для формування соціальноорієнтованої економіки України.

Питання кластерного підходу, визначення терміна «кластер», ефективної дії кластерів та формування кластерів як одного з чинників підвищення конкурентоспроможності економіки розглянуті в роботах І. О. Дегтярєвої [2], І. Г. Филлипової, Ю. Б. Миндлина [3] та інших.

Проблемам застосування моделі (теорії) «потрійної спіралі» та її доцільності для інноваційного розвитку присвячено праці К. В. Великої [6], Н. І. Галан [7], І. Г. Дежиної, В. В. Кисельової [8], Г. Іцковіца [9], Н. В. Смородинської [1], С. І. Рекора [10] та інших.

Питанням впровадження принципів соціальної відповідальності в діяльність сучасних підприємств присвячені праці О. Є. Бабиної, А. А. Комарової [11], В. В. Байдали, В. М. Бутенко [12], А. М. Колота [13–16], О. В. Павловської [17], А. В. Корсун [5], А. П. Петрашко [4], О. П. Яковенко [18] та інших.

Незважаючи на значимість результатів вищезгаданих наукових досліджень, актуальним і таким, що потребує подальшої розробки, залишається завдання впровадження кластерного підходу в економіку України на принципах соціальної відповідальності.

Метою статті є обґрунтування необхідності формування та функціонування кластерів на принципах соціальної відповідальності, дослідження еволюції концепцій соціальної відповідальності, уведення в науковий обіг поняття «кластерна соціальна відповідальність», побудова моделі та визначення принципів кластерної соціальної відповідальності.

Перехід розвинених країн до економіки знань обумовив потребу у формуванні ефективних механізмів використання в усіх без винятку сферах життєдіяльності результатів наукових розробок на основі узгодження державних, бізнесових, освітніх та наукових інтересів [7].

Цілий ряд сучасних розробок з теорії інновацій присвячено аналізу взаємодії держави, університетів (науки) та бізнесу, що представлено у вигляді моделі «потрійної спіралі» [8].

Концепція потрійного партнерства університетів (науки), бізнесу та влади (*Triple Helix Model*) з'явилася в

середині 1990-х років – у вигляді синтезу інституційних поглядів соціологів і біологічної аналогії. У роботі Генрі Іцковіца (H. Etzkowitz) (Стенфордський університет) і Лоет Лейдесдорфа (L. Leydesdorff) (Амстердамський університет) таке партнерство було представлено як гібридна соціальна конструкція, що має переваги молекули ДНК (зчеплення спіральних структур) і підвищену адаптивність до змін зовнішнього середовища [9].

Таким чином, модель «потрійної спіралі» організована відповідно до принципів перетину трьох множин відносин. Зона реалізованого інтересу лежить у сфері перетину інтересів окремих ключових суб'єктів інноваційного середовища (рис. 1).

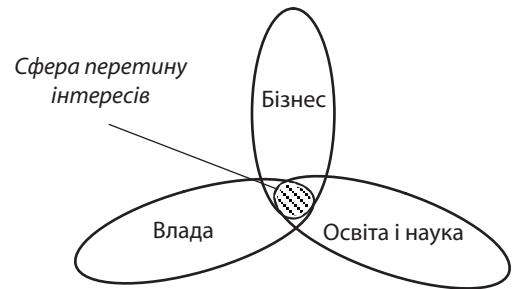

Рис. 1. Сфера перетину інтересів

Висока ефективність та адаптивність до зовнішніх умов в «потрійній спіралі» забезпечується завдяки інтеграції та взаємодії її елементів – університет (наука), держава, бізнес – шляхом формування кластерів [6].

Для успішного формування та функціонування інноваційно орієнтованих кластерів необхідно досягати збільшення сфери перетину інтересів кожного з ключових елементів за рахунок розширення загальної області інтересів (рис. 2).

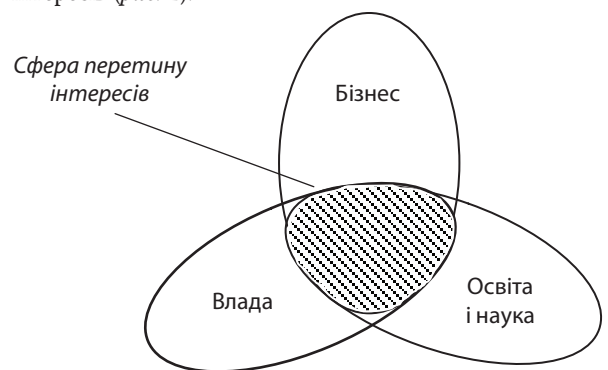

Рис. 2. Сфера перетину інтересів при функціонуванні інноваційно орієнтованих кластерів

Управління в межах інноваційно орієнтованих кластерів здійснюється через механізм партнерства з метою соціально-економічного розвитку, заснованого на інноваціях. Процес управління є складним в силу особливостей усіх трьох категорій учасників [10]. Але дотримання кожною категорією учасників кластера поряд з іншими аспектами принципів соціальної відповідальності дозволяє поєднувати власні інтереси з цілями розвитку кластера, що врешті-решт робить кластер успішним.

Сьогодні спостерігається підвищення інтересу до наукових і прикладних аспектів соціальної відповідальності [13].

У наукових дослідженнях, присвячених визначенню сутності соціальної відповідальності, можна зустріти різні терміни, а саме: «корпоративна соціальна відповідальність», «соціальна відповідальність бізнесу», «корпоративна соціальна сприйнятливість», «корпоративна соціальна діяльність», «корпоративна поведінка», «етика бізнесу», «корпоративне громадянство» тощо [12]. В основі визначення сутнісних ознак зазначених категорій лежать змістовні характеристики самої відповідальності, що має соціальний прояв.

Проблема «відповідальності» завжди була в полі зору філософії та етики, особливо тих філософів, які одночасно займалися дослідженням соціальних, політичних, економічних проблем: Платона, Аристотеля, Т. Гоббса, М. Вебера [19].

На думку Колота А. М., відповідальність – це категорія етики і права: з одного боку, відповідальність – це залежність від когось або чогось, а з іншого – здатність, готовність до виконання морально-духовного обов'язку і правових норм [14].

Окреме місце в сукупності видів відповідальності належить соціальній відповідальності [18]. Категорія «соціальний» означає «все міжлюдське, тобто все те, що пов'язане із суспільним життям людей, з різними формами їх відносин, у першу чергу, того, що відноситься до суспільства» [20].

Реакцією на потребу розбудови успішних прикладних систем соціально відповідальної діяльності стала поява в цій царині цілої низки концепцій, які містять результати наукового опрацювання питань соціальної відповідальності бізнес-структур (табл. 1).

Таблиця 1

Еволюція концепцій соціальної відповідальності

Назва концепції	Представники	Характеристика
Базова концепція корпоративної соціальної відповідальності (далі – КСВ) (1950–1970-ті рр.)	Г. Боуен	Соціальна відповідальність бізнесмена полягає в реалізації такої політики, прийнятті таких рішень або додержанні такої лінії поведінки, які були б бажані для цілей і цінностей суспільства
	К. Девіс	Залізний закон відповідальності: ті, хто не беруть на себе відповідальності, адекватної їхній владі, у результаті втратять цю владу
	А. Керролл	КСВ – відповідність економічним, правовим, етичним і дискреційним очікуванням, що їх покладає суспільство на організації в даний період часу
	А. Керролл, М. Шварц	Нова інтерпретація моделі соціальної відповідальності бізнесу (трисферний підхід), яка визначає, що лише окремі компанії одночасно реалізують усі типи соціальної активності та відповідальності, а більшість обмежується різними варіантами їх поєднання
Концепція корпоративної соціальної сприйнятливості (далі – КСС) (1970–1990-ті рр.)	Р. Акерман	Важливою передумовою зниження потенційних ризиків компанії є адекватність КСС рівню зрілості суспільних очікувань
	А. Керролл	КСС, яку багато хто трактує як альтернативу соціальній відповідальності, є, скоріше, активною фазою управлінського реагування в соціальній сфері
	В. Фредерік	Концепція КСС, на відміну від КСВ, приділяє особливу увагу управлінським інструментам і технікам, організаційним структурам, а також поведінковим моделям, які найбільше відповідають статусу достеменно соціально сприйнятливої компанії
Концепція корпоративної соціальної діяльності (далі – КСД) (1980–2000-ті рр.)	С. Сеті	КСД інтерпретується через категорію «корпоративна поведінка», яка розглядається одночасно і як виконання соціальних зобов'язань – відповідь на дію ринкових сил і як правові обмеження, і як соціальна сприйнятливість, а саме – здатність корпорації узгоджувати свою поведінку з потребами суспільства
	А. Керролл	КСВ постає як комплексне явище, що охоплює і сутнісні характеристики КСВ (чотири рівні корпоративної соціальної відповідальності), і філософію КСС (від реактивної до проактивної), і релевантні суспільні потреби (безпеку продукції, екологія, безпеку робочих місць тощо)
	С. Вартік, Ф. Кохрен	Акцентують увагу на необхідності аналізу суспільних проблем і розробці проектів, які мають мінімізувати ризики, породжені змінюваними умовами ведення бізнесу, «операціоналізувати свою соціальну сприйнятливість»
	Д. Вуд	Цілісна модель КСД визначається як «існуюча в бізнес-організації система принципів соціальної відповідальності, процесів соціальної сприйнятливості ... і їх очікуваних результатів, що пов'язані із суспільною взаємодією фірми»
	Д. Свансон	КСД, будучи ціннісно обумовленою, залежить у першу чергу від персональних цінностей осіб, які приймають рішення в організації. При цьому КСС, як елемент комплексної моделі КСД, розглядається в широкому контексті, а саме: складова корпоративної культури як системи, заснованої на відповідних цінностях і нормах

Джерело: складено за [14].

Подальший науковий пошук у розвитку теорії корпоративної соціальної відповідальності дозволить обґрунтувати виникнення «феномена консолідованої (спільної, комунітарної) соціальної відповідальності», що передбачає рівноцінну відповідальність усіх соціальних партнерів: бізнесових і державних структур, а також профспілок [14–17].

Відповідно до мети даної статті є необхідним осмислення та прийняття поняття «кластерна соціальна відповідальність», що значною мірою сприятиме уникненню негативних наслідків діяльності кластера, спричинених конфліктом економічних та соціальних інтересів.

Кластерна соціальна відповідальність має передбачати потужний внесок держави, бізнесу, освіти та науки, як ключових елементів кластера, у стійкий розвиток особистості, суспільства, країни. Для успішного формування та функціонування кластерів необхідно, передусім, думати про суспільний добробут, а не відстоювати будь-якою ціною індивідуальні інтереси кожного партнера. Модель кластерної соціальної відповідальності, запропонована автором, подана на рис. 3.

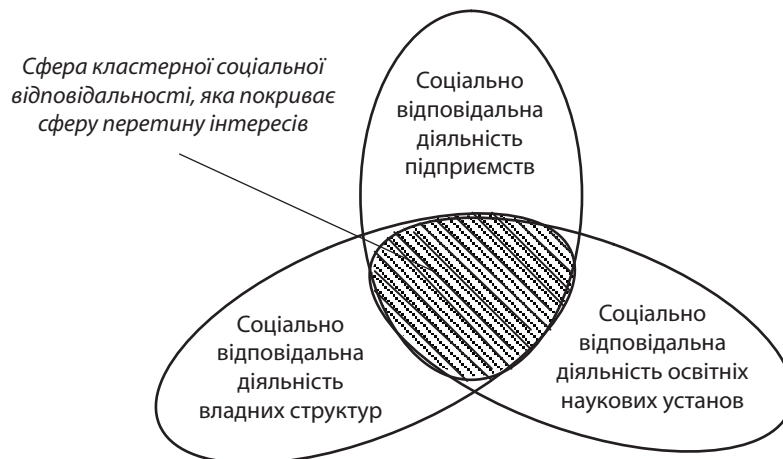

Рис. 3. Модель кластерної соціальної відповідальності

Теорія і практика функціонування кластерів свідчить, що для ефективного партнерства цього об'єднання у вирішенні економічних і соціальних питань необхідно сформулювати та дотримуватися принципів кластерної соціальної відповідальності, основними з яких є: беззастережне виконання чинного законодавства України, повага, довіра, добропорядність, чесність, взаємовигідне співробітництво, недопущення брехні та крадіжок, захист навколишнього середовища та життя людини. Зрозуміло, що при соціально відповідальній діяльності кожного ключового елемента кластера при реалізації своїх інтересів сфера кластерної соціальної відповідальності (див. рис. 3) має покривати сферу перетину інтересів (див. рис. 2).

Для розвитку соціальної відповідальності, зокрема кластерної, в Україні необхідні заходи з популяризації цієї ідеї, а також скоординовані зусилля бізнесу, держави, освіти і науки шляхом створення спільних соціальних програм для вирішення нагальних потреб суспільства [11].

Дотримання принципів соціальної відповідальності кожним партнером дозволить гармонізувати відносини

як всередині кластера, так і між кластером та оточуючим середовищем. У зв'язку з цим основна мета організації та функціонування кластера на принципах соціальної відповідальності має одночасно містити вимоги щодо забезпечення економічного та соціального розвитку, досягнення добробуту партнерів та суспільства в цілому.

ВИСНОВКИ

Впровадження кластерного підходу в економіку України на принципах соціальної відповідальності сприятиме прискореному соціально-економічному розвитку та підвищенню конкурентоспроможності економіки за рахунок, з одного боку, підвищення інтенсивності розвитку підприємництва, зростання інноваційної активності, активізації залучення інвестицій, збільшення надходження до бюджетів усіх рівнів, а з іншого – збільшення кількості нових робочих місць, розвитку соціальної інфраструктури, реалізації природоохоронних заходів тощо.

З огляду на зазначене, формування та функціонування кластерів на принципах соціальної відповідаль-

ності – це об'єктивна необхідність розвитку економіки та суспільства.

Подальші дослідження будуть спрямовані на формування засад застосування кластерного підходу в економіці України на принципах соціальної відповідальності. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Смородинская Н. В.** Сетевые инновационные экосистемы и их роль в динамизации экономического роста / Н. В.Смородинская // Инновации. – 2014. – № 7 (189). – С. 27–33.
2. **Дегтярьова І. О.** Наукові та практичні аспекти застосування кластерного підходу в управлінні конкурентоспроможністю регіонів України / І. О. Дегтярьова // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Degtyarova.pdf>
3. **Филлипова И. Г.** Кластерные стратегии и кластерные инициативы: перспективы и факторы эффективной кластеризации / И. Г. Филлипова, Ю. Б. Миндлин // MPRA. – 19 July, 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://mpra.ub.uni-muenchen.de/49949/1/MPRA_paper_49949.pdf

4. Петрашко Л. П. Корпоративна соціальна відповідальність в українській бізнес практиці / Л. П. Петрашко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ierjournal.com/journals/14-15/2011_6_Petrashko.pdf

5. Корсун А. В. Совершенствование инструментов управления социально-ориентированными интегрированными структурами в промышленности минеральных удобрений : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / А. В. Корсун. – М., 2013. – 25 с.

6. Велика К. В. Інноваційна інфраструктура кризь пририму «потрійної спіралі» / К. В. Велика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/vestnik/Технічний_прогрес_та_ефективність_виробництва/2012/15/5Velyka.pdf

7. Галан Н. І. Японські університети у «потрійній спіралі»: приклад Тохоку / Н. І. Галан // Наука та інновації. – 2010. – Т. 6. – № 3. – С. 55 – 65.

8. Дежина И. Г. Тройная спираль в инновационной системе России / И. Г. Дежина, В. В. Киселева // Вопросы экономики. – 2007. – № 12. – С. 123–135.

9. Etzkowitz H. The Triple Helix of University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge-Based Economic Development / H. Etzkowitz, L. Leydesdorff // *EASST Review*. – 1995. – № 14.

10. Рекорд С. И. Развитие промышленно-инновационных кластеров в Европе: эволюция и современная дискуссия / С. И. Рекорд. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 109 с.

11. Бабина О.Є. Механізм підвищення рівня соціально відповідальної діяльності підприємств України / О.Є. Бабина, А. А. Комарова // Бізнес Інформ. – 2014. – № 12. – С. 69–74.

12. Байдала В. В. Наукові засади соціальної відповідальності біоeкономіки / В. В. Байдала, В. М. Бутенко // Бізнес Інформ. – 2014. – № 10. – С. 18–22.

13. Колот А. М. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади / А. М. Колот // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 3. – С. 3–9.

14. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів / А. М. Колот // Економічна теорія. – 2013. – № 4. – С. 5–26.

15. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність і проблеми її сприймання суспільством / А. М. Колот // Соціально-трудова відносина: теорія та практика: зб. наук. пр. – 2013. – № 2 (6). – С. 6–15.

16. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність: сучасна філософія, проблеми засвоєння / А. М. Колот // «Економіка України». – 2014. – № 3 (628). – С. 70–82.

17. Колот А. М. Социальное партнерство как институт формирования консолидированной социальной ответственности: теоретические основы / А. М. Колот, О. В. Павловская // Социальная экономика. – 2013. – № 1. – С. 81–91.

18. Яковенко О. П. Визначення базових категорій соціальної відповідальності / О. П. Яковенко // Бізнес Інформ. – 2014. – № 6. – С. 13–18.

19. Антология мировой философии. – М. : Мысль, 1992. – 776 с.

20. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Авт.-упоряд. : В. П. Андрущенко та ін. – К. : Знання України, 2002. – 430 с.

REFERENCES

Antologija mirovoy filosofii [Anthology of world philosophy]. Moscow: Mysl, 1992.

Andrushchenko, V. P. et al. *Filosofia polityky : Korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Political Philosophy: Short Encyclopedic Dictionary]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2002.

Babyna, O. Ye., and Komarova, A. A. "Mekhanizm pidvyshchennia rivnia sotsialno vidpovidalnoi diialnosti pidpriemstv Ukrainy" [The mechanism of improving social responsibility of enterprises in Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 12 (2014): 69-74.

Baidala, V. V., and Butenko, V. M. "Naukovi zasady sotsialnoi vidpovidalnosti bioekonomiky" [Scientific principles of social responsibility bio-economy]. *Biznes Inform*, no. 10 (2014): 18-22.

Dezhina, I. G., and Kiseleva, V. V. "Troynaia spiral v innovatsionnoy sisteme Rossii" [Triple Helix Innovation System in Russia]. *Voprosy ekonomiki*, no. 12 (2007): 123-135.

Dehtyaryova, I. O. "Naukovi ta praktychni aspekty zastosuvannia klasterneho pidkhodu v upravlinni konkurentospromozhnistiu rehioniv Ukrainy" [Scientific and practical aspects of the cluster approach in managing competitive regions of Ukraine]. <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Degtyaryova.pdf>

Etzkowitz, H., and Leydesdorff, L. "The Triple Helix of University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge-Based Economic Development". *EASST Review*, no. 14 (1995).

Phillipova, I. G., and Mindlin, Yu. B. "Klasternye strategii i klasterne initsiatyvy: perspektivy i faktory effektivnoy klasterizatsii" [The cluster strategy and cluster initiatives: prospects and factors effective clustering]. http://mpr.ub.uni-muenchen.de/49949/1/MPRA_paper_49949.pdf

Halan, N. I. "Yaponski universytety u «potriinii spirali»: pryklad Tokhoku" [Japanese universities in the "triple helix": Tohoku example]. *Nauka ta innovatsii*, vol. 6, no. 3 (2010): 55-65.

Korsun, A. V. "Sovershenstvovanie instrumentov upravleniia sotsialno-orientirovannymi integrirovannymi strukturami v promyshlennosti mineralnykh udobreniy" [Improving the management tools of socio-oriented integrated structures in the fertilizer industry]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05*, 2013.

Kolot, A. M. "Sotsialna vidpovidalnist liudyny iak chynnyk stiikoi sotsialnoi dynamiky: teoretychni zasady" [Social responsibility as a factor of sustainable human social dynamics: the theoretical foundations]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 3 (2011): 3-9.

Kolot, A. M. "Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist: evoliutsiia ta rozvytok teoretychnykh pohliadiv" [Corporate social responsibility: the evolution and development of theoretical views]. *Ekonomichna teoriia*, no. 4 (2013): 5-26.

Kolot, A. M. "Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist i problemy ii sprymannia suspilstvom" [Corporate social responsibility and its perception of the problems of society]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, no. 2 (6) (2013): 6-15.

Kolot, A. M. "Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist: sучасна філософія, проблеми засвоєння" [Corporate Social Responsibility: modern philosophy, the problem of assimilation]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 3 (628) (2014): 70-82.

Kolot, A. M., and Pavlovskaiia, O. V. "Sotsialnoe partnerstvo kak institut formirovaniia konsolidirovannoy sotsialnoy otvetstvennosti: teoreticheskie osnovy" [Social partnership as an institution of consolidated social responsibility: the theoretical foundations]. *Sotsialnaia ekonomika*, no. 1 (2013): 81-91.

Petrashko, L. P. "Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist v ukrainskii biznes-praktytsi" [Corporate social responsi-

lity in Ukrainian business practice]. http://iepjournal.com/journals/14-15/2011_6_Petrashko.pdf

Rekord, S. I. *Razvitie promyshlenno-innovatsionnykh klasterov v Evrope: evoliutsiia i sovremennaia diskussiia* [Development of industrial and innovation clusters in Europe: evolution and contemporary debate]. St. Petersburg: Izd-vo SPbGUEF, 2010.

Smorodinskaia, N. V. "Setevye innovatsionnye ekosistemy i ikh rol v dinamizatsii ekonomicheskogo rosta" [Network inno-

vation ecosystems and their role in more dynamic economic growth]. *Innovatsii*, no. 7 (189) (2014): 27-33.

Velyka, K. V. "Innovatsiina infrastruktura kriz pryzmu «potriinoi spirali»" [The innovative infrastructure through the prism of "triple helix"]. http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/vestnik/Технічний_прогрес_та_ефективність_виробництва/2012/15/5Velyka.pdf

Yakovenko, O. P. "Vyznachennia bazovykh katehorii sotsialnoi vidpovidalnosti" [Defining basic categories of social responsibility]. *Biznes Inform*, no. 6 (2014): 13-18.

УДК 330:332.122(477)

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ЯК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

© 2015 ЗАХАРЧЕНКО С. В.

УДК 330:332.122(477)

Захарченко С. В. Ефективність управління як фактор конкурентоспроможності регіонів України: міжнародний вимір

Згідно з методологією міжнародного Інституту розвитку менеджменту (IMD-Lausanne) у статті наведено теоретичні та методичні основи оцінки й аналізу ефективності управління в розрізі регіонів України. Фактор ефективності управління регіонами розглянуто за такими субфакторами, як стан державних фінансів, реалізація податкової політики, інституційні та соціальні рамки, дотримання вимог ділового законодавства. Для оцінки й аналізу ефективності управління як фактора конкурентоспроможності регіонів та субфакторів, що деталізують його, застосовано авторську методику, яка передбачає розрізнення індикаторів-стимуляторів та індикаторів-дестимуляторів, а також використання процедури їх нормалізації та «зважування» – на основі співвідношення значень кожного індикатора України та країни-лідера. Згідно з проведеними розрахунками за фактором і субфакторами ефективності управління визначено рейтинги міжнародної конкурентоспроможності регіонів України та напрями її підвищення.

Ключові слова: конкурентоспроможність, регіон, ефективність управління, державні фінанси, податкова політика, інституційні та соціальні рамки, ділове законодавство.

Табл.: 1. **Формул.:** 4. **Бібл.:** 11.

Захарченко Сергій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Вінницька філія Київського інституту бізнесу та технологій (вул. Тарногородського, 46, Вінниця, 21022, Україна)

E-mail: zakharchenkovn@i.ua

УДК 330:332.122(477)

Захарченко С. В. Эффективность управления как фактор конкурентоспособности регионов Украины: международное измерение

Согласно методологии международного Института развития менеджмента (IMD-Lausanne) в статье приведены теоретические и методические основы оценки и анализа эффективности управления в разрезе регионов Украины. Фактор эффективности управления регионами рассмотрен по таким субфакторам, как состояние государственных финансов, реализация налоговой политики, институциональные и социальные рамки, соблюдение требований делового законодательства. Для оценки и анализа эффективности управления как фактора конкурентоспособности регионов и субфакторов, детализирующих его, применена авторская методика, которая предусматривает различение индикаторов-стимуляторов и индикаторов-дестимуляторов, а также использование процедуры их нормализации и «взвешивания» – на основе соотношения значений каждого индикатора Украины и страны-лидера. Согласно проведенным расчетам по фактору и субфакторам эффективности управления определены рейтинги международной конкурентоспособности регионов Украины и направления ее повышения.

Ключевые слова: конкурентоспособность, регион, эффективность управления, государственные финансы, налоговая политика, институциональные и социальные рамки, деловое законодательство.

Табл.: 1. **Формул.:** 4. **Библ.:** 11.

Захарченко Сергей Владимирович – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента, Винницкий филиал Киевского института бизнеса и технологий (ул. Тарногородского, 46, Винница, 21022, Украина)

E-mail: zakharchenkovn@i.ua

UDC 330:332.122(477)

Zakharchenko S. V. Management Efficiency as a Factor of Competitiveness of the Regions of Ukraine: the International Dimension

According to methodology of the International Institute for Management Development (IMD-Lausanne), the theoretical and methodological foundations of assessment and analysis of management efficiency in view of the Ukraine's regions are described. The factor of efficiency as to the regions' management has been considered using such sub-factors as status of the public finances, implementation of the tax policy, institutional and social framework, compliance with the business legislation. To assess and analyze management efficiency as a factor of competitiveness of the regions and the detailing sub-factors, the author's own methodic is suggested, which provides distinction of the indicators-stimulators and the indicators-destimulators, as well as use of the procedure for their normalization and «weighing» – based on the relation of the values of each indicator for both Ukraine and one of the leading countries. According to the carried out calculations by the factor and the sub-factors of the management efficiency, ratings of the international competitiveness of the Ukrainian regions as well as areas of improvement have been determined.

Key words: competitiveness, region, management efficiency, public finance, tax policy, institutional and social framework, business legislation.

Tabl.: 1. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 11.

Zakharchenko Serhii V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Management, Vinnitsa branch of the Kiev Institute of Business and Technology (vul. Tarnogradskogo, 46, Vinnytsia, 21022, Ukraine)
E-mail: zakharchenkovn@i.ua

lity in Ukrainian business practice]. http://iepjournal.com/journals/14-15/2011_6_Petrashko.pdf

Rekord, S. I. *Razvitie promyshlenno-innovatsionnykh klasterov v Evrope: evoliutsiia i sovremennaia diskussiia* [Development of industrial and innovation clusters in Europe: evolution and contemporary debate]. St. Petersburg: Izd-vo SPbGUEF, 2010.

Smorodinskaia, N. V. "Setevye innovatsionnye ekosistemy i ikh rol v dinamizatsii ekonomicheskogo rosta" [Network inno-

vation ecosystems and their role in more dynamic economic growth]. *Innovatsii*, no. 7 (189) (2014): 27-33.

Velyka, K. V. "Innovatsiina infrastruktura kriz pryzmu «potriinoi spirali»" [The innovative infrastructure through the prism of "triple helix"]. http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/vestnik/Технічний_прогрес_та_ефективність_виробництва/2012/15/5Velyka.pdf

Yakovenko, O. P. "Vyznachennia bazovykh katehorii sotsialnoi vidpovidalnosti" [Defining basic categories of social responsibility]. *Biznes Inform*, no. 6 (2014): 13-18.

УДК 330:332.122(477)

ЕФЕКТИВНІСТЬ УПРАВЛІННЯ ЯК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

© 2015 ЗАХАРЧЕНКО С. В.

УДК 330:332.122(477)

Захарченко С. В. Ефективність управління як фактор конкурентоспроможності регіонів України: міжнародний вимір

Згідно з методологією міжнародного Інституту розвитку менеджменту (IMD-Lausanne) у статті наведено теоретичні та методичні основи оцінки й аналізу ефективності управління в розрізі регіонів України. Фактор ефективності управління регіонами розглянуто за такими субфакторами, як стан державних фінансів, реалізація податкової політики, інституційні та соціальні рамки, дотримання вимог ділового законодавства. Для оцінки й аналізу ефективності управління як фактора конкурентоспроможності регіонів та субфакторів, що деталізують його, застосовано авторську методику, яка передбачає розрізнення індикаторів-стимуляторів та індикаторів-дестимуляторів, а також використання процедури їх нормалізації та «зважування» – на основі співвідношення значень кожного індикатора України та країни-лідера. Згідно з проведеними розрахунками за фактором і субфакторами ефективності управління визначено рейтинги міжнародної конкурентоспроможності регіонів України та напрями її підвищення.

Ключові слова: конкурентоспроможність, регіон, ефективність управління, державні фінанси, податкова політика, інституційні та соціальні рамки, ділове законодавство.

Табл.: 1. **Формул.:** 4. **Бібл.:** 11.

Захарченко Сергій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Вінницька філія Київського інституту бізнесу та технологій (вул. Тарногородського, 46, Вінниця, 21022, Україна)

E-mail: zakharchenkovn@i.ua

УДК 330:332.122(477)

Захарченко С. В. Эффективность управления как фактор конкурентоспособности регионов Украины: международное измерение

Согласно методологии международного Института развития менеджмента (IMD-Lausanne) в статье приведены теоретические и методические основы оценки и анализа эффективности управления в разрезе регионов Украины. Фактор эффективности управления регионами рассмотрен по таким субфакторам, как состояние государственных финансов, реализация налоговой политики, институциональные и социальные рамки, соблюдение требований делового законодательства. Для оценки и анализа эффективности управления как фактора конкурентоспособности регионов и субфакторов, детализирующих его, применена авторская методика, которая предусматривает различение индикаторов-стимуляторов и индикаторов-дестимуляторов, а также использование процедуры их нормализации и «взвешивания» – на основе соотношения значений каждого индикатора Украины и страны-лидера. Согласно проведенным расчетам по фактору и субфакторам эффективности управления определены рейтинги международной конкурентоспособности регионов Украины и направления ее повышения.

Ключевые слова: конкурентоспособность, регион, эффективность управления, государственные финансы, налоговая политика, институциональные и социальные рамки, деловое законодательство.

Табл.: 1. **Формул.:** 4. **Библ.:** 11.

Захарченко Сергей Владимирович – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента, Винницкий филиал Киевского института бизнеса и технологий (ул. Тарногородского, 46, Винница, 21022, Украина)

E-mail: zakharchenkovn@i.ua

UDC 330:332.122(477)

Zakharchenko S. V. Management Efficiency as a Factor of Competitiveness of the Regions of Ukraine: the International Dimension

According to methodology of the International Institute for Management Development (IMD-Lausanne), the theoretical and methodological foundations of assessment and analysis of management efficiency in view of the Ukraine's regions are described. The factor of efficiency as to the regions' management has been considered using such sub-factors as status of the public finances, implementation of the tax policy, institutional and social framework, compliance with the business legislation. To assess and analyze management efficiency as a factor of competitiveness of the regions and the detailing sub-factors, the author's own methodic is suggested, which provides distinction of the indicators-stimulators and the indicators-destimulators, as well as use of the procedure for their normalization and «weighing» – based on the relation of the values of each indicator for both Ukraine and one of the leading countries. According to the carried out calculations by the factor and the sub-factors of the management efficiency, ratings of the international competitiveness of the Ukrainian regions as well as areas of improvement have been determined.

Key words: competitiveness, region, management efficiency, public finance, tax policy, institutional and social framework, business legislation.

Tabl.: 1. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 11.

Zakharchenko Serhii V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Management, Vinnitsa branch of the Kiev Institute of Business and Technology (vul. Tarnogradskogo, 46, Vinnytsia, 21022, Ukraine)

E-mail: zakharchenkovn@i.ua

У контексті Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2014) та Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 року особливо важливе значення має підвищення ефективності управління на регіональному рівні. Це пов'язано з тим, що управління відіграє роль регулятора усіх соціально-економічних процесів, що відбуваються в регіонах, тобто виконує функцію зворотного зв'язку в регіональній соціально-економічній системі, сприяючи таким чином позитивним змінам у ній, у т. ч. й підвищенню національної та міжнародної конкурентоспроможності. Отже, оцінка та аналіз ефективності управління як фактора регіональної конкурентоспроможності має не тільки загальнонаукове, а й практичне значення, оскільки дозволяє вивести і регіони, і державу загалом на новий рівень модернізаційного оновлення в глобальному та євроінтеграційному просторі.

Питанням оцінки та аналізу ефективності управління на регіональному рівні в контексті підвищення регіональної конкурентоспроможності присвячено багато наукових праць. З-поміж них слід відмітити праці таких учених, як О. Амоша, Б. Буркинський, Н. Булах, М. Бутко, В. Василенко, М. Войнаренко, В. Гавура, Б. Данилишин, М. Долішній, Є. Журавльова, Ю. Іванов, Н. Калюжнова, Р. Камані, М. Кизим, Т. Клебанова, А. Ковальська, Є. Крячко, М. Макаренко, А. Мокій, М. Назаренко, П. Орлов, Е. Павлиш, Н. Павліха, М. Портер, С. Романюк, О. Тищенко, Л. Шеховцева, Л. Чернюк та ін. Їхні напрацювання дають достатньо повне уявлення про конкурентність системи управління на регіональному рівні. Водночас більшість із наявних оцінок не виходять за межі національного конкурентного простору, тоді як в сучасних умовах більше значення мають такі оцінки на міжнародному рівні.

Метою статті є оцінка й аналіз ефективності системи управління в регіонах України в міжнародному вимірі – на основі методології фахівців Інституту розвитку менеджменту (IPM, IMD-Lausanne – Швейцарія, Лозанна).

Фахівці IPM до основних факторів конкурентоспроможності країн і регіонів відносять: інфраструктуру (108 індикаторів оцінки), ефективність бізнесу (64 індикатори), стан економіки (65 індикаторів) та ефективність управління (67 індикаторів). При цьому кожен із факторів вони поділяють на п'ять субфакторів. Так, фактор ефективності управління поділяється на такі субфактори: державні фінанси, податкова політика, інституційні рамки, ділове законодавство, соціальні рамки [1].

Особливо важливе значення в підвищенні конкурентоспроможності регіонів має загальний стан *державних фінансів*, який майже автоматично «трансляється» на рівень регіонів.

Для підтримання державних фінансів у стані макроекономічної рівноваги важливе значення має бюджетна політика, у т. ч. й на рівні регіонів. На регіональному рівні вона передбачає визначення конкретного курсу, завдань і складу діяльності органів регіональної влади у сфері формування й використання публічних фінансів, зміцнення доходної бази та збалансування доходної і витратної частин місцевих бюджетів.

Н. А. Булах вважає, що бюджетна політика регіону має виходити з таких умов: 1) відношення сукупного боргу регіону до обсягу бюджету регіону не має перевищувати одиниці; 2) відношення витрат по обслуговуванню сукупного боргу регіону до усіх витрат бюджету регіону має бути меншим 0,15; 3) відношення дефіциту бюджету регіону до сукупного доходу цього бюджету також має бути меншим 0,15; 4) відношення поточних витрат бюджету регіону до його доходів має бути меншим одиниці; 5) питома вага кредитів, виданих юридичним особам регіоном, у загальних витратах бюджету регіону не повинна перевищувати 0,03 [2, с. 266–267].

Дотримання цих умов означає створення необхідних передумов не тільки для фінансового забезпечення соціальних виплат населенню, а й для комплексного соціально-економічного розвитку регіону.

З бюджетною політикою в регіонах тісно пов'язана податкова політика. Необхідною умовою оптимальних розмірів податків та невисокого рівня «тінізації» економіки є ефективність ставок на окремі податки, зокрема на податки з доходів фізичних осіб та підприємств. Держава окремим територіям, зокрема депресивним, може надавати певні преференції в оподаткуванні, аби залучити інвесторів до реструктуризації та зміцнення їхньої економіки.

Важливу роль в управлінні регіонами відіграють різні інституції, які формують певні *інституційні рамки*. Найважливішими їх елементами на регіональному рівні є відділення центрального банку (ЦБ) та численні державні установи. Так, регіональні відділення Національного банку України (НБУ) беруть безпосередню участь у дослідженні та прогнозуванні економічних процесів та найважливіших показників фінансової діяльності регіонів. Разом з територіальними органами Державного казначейства України вони беруть участь у виконанні бюджетів усіх рівнів і, таким чином, прямо чи опосередковано сприяють розвитку регіонів, підвищенню їхньої конкурентоспроможності.

Ефективність діяльності державних органів виражається в тому, яку підтримку від центральної, регіональної та місцевої влади отримують бізнес-структури. Центральна влада зазвичай сприяє підвищенню ділової активності в регіонах – шляхом удосконалення правової бази, надання державних субсидій, зниження рівня бюрократії та корупції. Регіональна і місцева влада, у свою чергу, не повинна створювати бюрократичних перепон для діяльності бізнес-структур, що дозволить їм, і регіону загалом досягти суттєвих конкурентних переваг.

Ділове законодавство орієнтує регіони на більшу відкритість, особливо після вступу України до СОТ (2008) та підписання Угоди про асоціацію з ЄС (2014). Водночас воно передбачає захист національного товаровиробника, у т. ч. й на регіональному рівні, від субсидованого імпорту, неправомірних антидемпінгових розслідувань тощо. Загалом ділове законодавство має забезпечувати легкість в організації і веденні бізнесу.

Нині існує гостра необхідність у формуванні та регулюванні конкурентного середовища регіонів. Тому законодавством передбачені обмеження монопольної діяльності суб'єктів господарювання на регіональних

ринках і централізоване встановлення кількісних і якісних показників їхньої діяльності, наприклад, квот на виробництво цукру. Для підтримання конкурентоспроможності тих регіонів, які відстають у своєму розвитку і які без усебічної допомоги з боку держави не здатні подолати своє відставання, держава може використовувати такі відносно нові інструменти регулювання регіональної економіки, як регіональна диференціація кредитної і податкової політики, надання субсидій, підтримка підприємств суспільно значимих видів діяльності, антимонопольне регулювання регіональних ринків тощо.

Трудовим законодавством мають передбачатися досить істотні внески бізнес-структур у Фонд соціального страхування, що впливатиме на розмір допомоги по безробіттю, розмір пенсій, розмір допомоги в разі нещасних випадків або втрати здоров'я тощо. Закони про імміграцію не повинні перешкоджати залученню іноземної робочої сили, особливо креативних працівників.

Соціальні рамки на рівні регіонів мають підтримуватися справедливістю адміністративного судочинства, яке, зокрема, повинно забезпечувати особисту безпеку громадян і недоторканість їхньої приватної власності. На цій основі можна згладити негативні економічні наслідки від старіння суспільства, звести до мінімуму ризик політичної нестабільності в регіонах, забезпечити соціальну згуртованість громадян – через справедливий розподіл доходів і подолання бідності. Законодавство рівних можливостей має підтримувати не тільки соціально-економічний розвиток регіонів, а й гендерну рівність.

Щоб виявити, наскільки субфактори ефективності управління та індикатори, що його характеризують, сприяють чи, навпаки, гальмують процес підвищення конкурентоспроможності регіонів, необхідно застосувати спеціальну методику їх оцінки та аналізу [3], що базується на методиці фахівців ІРМ [1], однак враховує й напрацювання інших авторів [2; 4–6].

Ця методика (щодо впливу ефективності управління на конкурентний потенціал регіонів) передбачає розрізнення індикаторів-стимуляторів та індикаторів-дестимуляторів; перші, зрозуміло, впливають на зростання їх конкурентного потенціалу, другі, навпаки, – на його зниження.

Для співставлення різних за вимірниками індикаторів використовується процедура стандартизації (нормалізації) за Паттерн-методом. Оцінки індикаторів-стимуляторів (KC_i^+) одержуються на основі співвідношення (у відсотках) фактичних (x_i) і максимальних (x_{\max}) значень індикаторів за формулою (1):

$$KC_i^+ = \frac{x_i}{x_{\max}} \cdot 100. \quad (1)$$

Відповідно, оцінки індикаторів-дестимуляторів (KC_i^-) одержуються за співвідношенням мінімальних (x_{\min}) і фактичних (x_i) значень індикаторів:

$$KC_i^- = \frac{x_{\min}}{x_i} \cdot 100. \quad (2)$$

Наш підхід до оцінки конкурентного потенціалу регіонів у міжнародному вимірі (KCM_i) передбачає також

використання процедури «зважування» i -го індикатора національної конкурентоспроможності регіону за ефективністю управління (KC_{Ni}) з використанням співвідношення значень i -го індикатора певної країни (у нашому випадку – України) і країни-лідера (D_i):

$$KCM_i = KC_{Ni} \cdot D_i. \quad (3)$$

При оцінці субфакторів ефективності управління регіонів ми спиралися переважно не на експертні, а на статистичні показники (індикатори), що практично позбавлені суб'єктивного впливу.

Так, стан державних фінансів у регіонах ми визначали за індикаторами доходів та витрат місцевих бюджетів, а саме: співвідношення доходної та витратної частин місцевих бюджетів; частки трансфертів у доходній частині місцевих бюджетів; податкових боргів за зобов'язаннями до бюджетів усіх рівнів та державних цільових фондів; рівня фінансування пенсій та інших соціальних виплат за рахунок коштів Фонду соціального страхування.

Щоб з'ясувати, чи податкова політика створює сприятливий бізнес-клімат у регіонах, використовувалися індикатори відносних обсягів надходжень від податків на доходів фізичних осіб, на прибуток підприємств, на товари і послуги, на капітал і майно. Адаже від цього напряму залежать розміри доходної частини не тільки державного, а й місцевих бюджетів.

Роль державних інститутів, зокрема регіональних відділень центрального банку та органів державної влади, в управлінні регіонами, у т. ч. й підтриманні та підвищенні їхньої конкурентоспроможності, характеризувалася за допомогою таких індикаторів:

- ✦ співвідношення відсоткових ставок банківських установ регіону і ЦБ, відносна вартість капіталу банківських установ регіону, співвідношення сальдо кредитних і депозитних ставок банківських установ регіону і ЦБ, кредитний рейтинг регіону, позики ЦБ банківським установам регіону, зміна валютного курсу в регіоні за останні три роки;
- ✦ сприятливість нормативно-правової бази для підприємств регіону, адаптованість органів державної влади до змін в економіці регіону, ефективність витрат на державне управління в регіоні, відкритість і прозорість органів державної влади регіону, відносна кількість суб'єктів господарювання в регіоні, рівень корупції. Цей блок індикаторів доповнюють індикатори, які характеризують *бізнес-законодавство*. Однак вони, як і деякі індикатори вказані вище, регіонального аспекту не мають, передусім ті, що стосуються регулювання конкурентних і трудових відносин, тому що законодавче поле, зокрема в унітарній країні, єдине й однорідне.

Соціальні рамки регіонів характеризують індикатори, що відповідають на різнопланові запитання, а саме: наскільки справедливою в регіоні є система адміністративного судочинства; яка відносна кількість у регіоні зареєстрованих злочинів; який розмір видатків

на пенсії; чи великим є ризик політичної нестабільності в регіоні; чи є соціальна згуртованість людей одним із пріоритетів влади регіону; яке співвідношення доходів 20% домашніх господарств з низькими і, відповідно, високими доходами; чи заохочує законодавство рівних можливостей економічний розвиток регіону; чи значною є частка жінок у Радах обласного рівня, серед законодавців, відповідальних працівників і менеджерів; чи значною є частка доходів жінок.

Значення агрегованих індексів субфакторів і загальом фактора ефективності управління в регіонах (\overline{KC}_i) розраховувалися як проста середня арифметична з n часткових коефіцієнтів (KC_i) за формулою (4):

$$\overline{KC}_i = \sum_{i=1}^n KC_i / n. \quad (4)$$

У результаті були одержані оцінки фактора ефективності управління в регіонах України, у т. ч. й за окремими субфакторами та індикаторами у 2012 р.¹ При цьому були використані матеріали ІРМ, Держслужби статистики України та Міжнародного інституту менеджменту (Київ)

Як показали розрахунки, за субфактором «Державні фінанси» найвищі позиції в рейтингу конкурентоспроможності регіонів України займають: Київ (41,6% від найкращих з-поміж рейтингу ІРМ значень індикаторів субфактора), який виділяється за індикаторами міжбюджетних трансфертів та внесків до Фонду соціального страхування; Севастополь (33,9%) – за індикаторами міжбюджетних трансфертів і витрат на державне управління; Донецька область (31,1%) – за індикаторами виконання доходів місцевих бюджетів, міжбюджетних трансфертів, видатками Фонду соціального страхування. У кінці рейтингу за цим субфактором – Закарпатська (16,7%), Чернівецька (17,2%) і Волинська (18,3%) області. Усі вони характеризуються низьким рівнем виконання доходів місцевих бюджетів, малими обсягами міжбюджетних трансфертів та малими відсотками сплати податків, окрім Чернівецької області, яка, однак, має один із найвищих рівнів витрат на утримання органів державного управління.

За субфактором «Податкова політика» найвищі позиції в рейтингу конкурентоспроможності регіонів України займають ті з них, які мають високий рівень податків і зборів, а саме: м. Київ (39,1% від найкращих значень індикаторів субфактора), Черкаська (31,8%) і Сумська (31,4%) області. З-поміж інших регіонів Черкаська область виділяється ще за співвідношенням податку на доходи і фінансових результатів підприємств, які одержали прибуток, а Сумська – за розмірами соціальних внесків працівників і працедавців. Останні місця рейтингу за цим субфактором займають регіони з відносно невеликим податковим навантаженням – Закарпатська (23,5%), Миколаївська (23,75%) та Кіровоградська (23,81%) області.

¹ 2012-й рік було взято за звітний тому, що цього року на конкурентоспроможності регіонів України не позначилися події, пов'язані з Революцією Гідності (2013–2014 рр.) та анексією українських територій Росією (з 2014 р.).

За субфактором «Інституційні рамки» найвищі позиції в рейтингу конкурентоспроможності регіонів України займають: Дніпропетровська область (23,1% від найкращих значень індикаторів субфактора), яка виділяється за спредом ставки НБУ і кредитних ставок депозитних корпорацій; Кіровоградська область (22,1%), яка виділяється в краший бік за часткою підприємств, що одержують прибуток, і відносно невеликими розмірами адміністративних зборів; Чернівецька область (21,7%), яка характеризується ефективною системою адміністративного регулювання (з мінімальними проявами фаворитизму в діях чиновників). У кінці рейтингу за цим субфактором – Одеська (18,0%) і Сумська (18,8%) області та м. Севастополь (18,4%), який в гірший бік вирізняється за високою часткою збиткових підприємств.

За субфактором «Ділове законодавство» значної диференціації його рівнів між регіонами України немає, тому що на території країни, як уже зазначалося, встановлено єдине законодавче поле. Однак є суттєва диференціація між регіонами за результатами реалізації цього законодавства. Відповідно, найвищі позиції в рейтингу конкурентоспроможності регіонів за субфактором ділового законодавства займають Донецька (36,1% від найкращих значень індикаторів субфактора), Дніпропетровська (35,4%) і Запорізька (35,2%) області. Перша і друга області виділяються за інвестиційною привабливістю для іноземних інвесторів, друга – ще й за видатками місцевих бюджетів на економічну діяльність, практикою наймання та звільнення з роботи, а третя – за відносно великими видатками місцевих бюджетів на економічну діяльність та відносно невеликими сумами митних зборів. У кінці рейтингу регіонів за цим субфактором стоять Сумська (31,4%), Одеська (31,7%) і Херсонська (31,9%) області.

За субфактором «Соціальні рамки» перші позиції займають: Тернопільська область (23,8% від найкращих значень індикаторів субфактора), яка має малу частку економічного неактивного населення, що зневірилося у пошуках роботи, а також незначну диференціацію доходів населення; Вінницька область (22,9%), яка виділяється в краший бік за індикаторами доступу громадян до органів державного управління та місцевого самоврядування та незначною диференціацією доходів населення; Чернівецька область (22,3%), яка вирізняється на тлі інших регіонів за індикаторами незалежності судової системи, довіри громадськості до політиків, гендерної рівності (за співвідношенням середньомісячної заробітної плати жінок і чоловіків). У кінці рейтингу за субфактором соціальних рамок знаходяться Луганська (16,5%) і Донецька (17,4%) області та м. Севастополь (17,3%).

Інтегральна оцінка фактора «Ефективність управління» вказує на те, що найвищі позиції в рейтингу конкурентоспроможності регіонів України за цим фактором займають: Київ (31,0% від найбільших значень індикаторів фактора), Дніпропетровська (27,1%) і Донецька (26,5%) області. Перший з регіонів має високі значення індикаторів за субфакторами державних фінансів та податкової політики, другий – за субфакторами інституційних рамок та ділового законодавства (ре-

алізації його засад), третій – за субфакторами ділового законодавства та державних фінансів (табл. 1).

Позиції в кінці рейтингу займають Закарпатська (23,0%), Херсонська (23,2%) і Житомирська (23,2%) області. Перша з них має найнижчі значення індикаторів регіональних фінансів та податкової політики, друга, крім того, – ділового законодавства, а третя – інституційних рамок.

Оцінки й аналіз ефективності системи управління в регіонах України наведені також у звіті Фонду «Ефективне управління» [6] й у працях окремих авторів [7–11 та ін.]. Однак у них немає принципових розбіжностей щодо сильних і слабких сторін у системі управління регіонами та щодо шляхів підвищення її ефективності.

Таблиця 1

Конкурентоспроможність регіонів України за фактором «Ефективність управління»

Регіон (область)	Показники конкурентоспроможності						Ранг регіонів					
	За субфакторами					За фактором	За субфакторами					За фактором
	державні фінанси	податкова політика	інституційні рамки	ділове законодавство	соціальні рамки		державні фінанси	податкова політика	інституційні рамки	ділове законодавство	соціальні рамки	
АР Крим	25,77	26,01	18,80	32,15	18,64	24,27	9	15	23	24	21	17
Вінницька	20,81	25,79	21,29	32,88	22,85	24,72	16	17	6	16	2	12
Волинська	18,31	24,92	20,14	34,26	21,84	23,89	25	23	14	9	5	21
Дніпропетровська	29,46	28,61	23,14	35,44	18,70	27,07	4	8	1	2	20	2
Донецька	31,12	26,49	21,21	36,09	17,43	26,47	3	13	8	1	25	3
Житомирська	19,56	25,11	19,03	33,03	19,49	23,24	20	21	21	15	17	25
Закарпатська	16,69	23,53	20,67	33,84	20,34	23,01	27	27	11	12	12	27
Запорізька	26,86	25,54	20,55	35,19	18,02	25,23	7	18	13	3	22	10
Івано-Франківська	18,35	27,56	20,62	34,17	21,25	24,39	24	10	12	10	7	14
Київська	28,23	27,62	21,44	32,39	18,72	25,68	5	9	5	22	19	6
Кіровоградська	20,96	23,81	22,05	32,53	21,22	24,11	15	25	2	18	8	20
Луганська	27,89	27,03	21,59	34,69	16,48	25,54	6	11	4	7	27	8
Львівська	20,37	28,96	18,61	33,60	19,65	24,24	17	7	24	13	16	18
Миколаївська	23,52	23,75	21,09	34,34	21,65	24,87	12	26	9	8	6	11
Одеська	25,23	25,46	18,00	31,71	18,00	23,68	11	19	27	26	23	22
Полтавська	26,86	29,01	20,73	34,82	19,41	26,17	7	6	10	6	18	4
Рівненська	18,94	25,38	21,26	32,51	20,17	23,65	22	20	7	20	13	23
Сумська	21,22	31,40	18,51	31,36	20,40	24,58	14	3	25	27	11	13
Тернопільська	18,52	26,63	19,64	33,07	23,77	24,33	23	12	18	14	1	16
Харківська	25,29	30,08	19,60	34,94	17,77	25,54	10	4	19	5	24	8
Херсонська	19,21	24,98	19,80	31,92	20,01	23,18	21	22	17	25	15	26
Хмельницька	19,79	24,45	20,10	32,82	20,58	23,55	19	24	15	17	10	24
Черкаська	22,52	31,77	19,96	32,53	22,01	25,76	13	2	16	18	4	5
Чернівецька	17,20	25,88	21,66	34,07	22,30	24,22	26	16	3	11	3	19
Чернігівська	19,83	29,58	19,00	32,40	20,93	24,35	18	5	22	21	9	15
м. Київ	41,63	39,05	19,07	35,18	20,03	30,99	1	1	20	4	14	1
м. Севастополь	33,87	26,40	18,39	32,30	17,28	25,65	2	14	26	23	26	7
Україна – ІРМ (2012)	21,61	28,76	20,49	33,22	18,85	24,59	29	45	58	56	58	56

Джерело: розраховано автором за даними міжнародного Інституту розвитку менеджменту (Швейцарія, Лозанна) [1], Державної служби статистики України та Міжнародного інституту менеджменту (Київ).

Виходячи з наведених вище оцінок, для підвищення ефективності управління в регіонах України необхідно передусім провести перерозподіл *державних фінансів* на користь регіонів у світлі реформи, що передбачає децентралізацію влади та скорочення апарату системи регіонального управління та місцевого самоврядування. Таким чином, забезпечуватиметься реальне зміцнення фінансової бази місцевих бюджетів. У регіонах також слід посилити боротьбу з тіншовим сектором економіки, поширенням корупції та хабарництва, зокрема у Києві та прикордонних областях. Це сприятиме зменшенню обсягів міжбюджетних трансфертів і опосередковано впливатиме на скорочення внутрішнього та зовнішнього боргу держави.

Удосконаленню системи регіонального управління має сприяти гнучка *податкова політика*. Суттєве вдосконалення податкової політики на регіональному рівні очікувалося у зв'язку з прийняттям нового Податкового кодексу (2010 р., зі змінами). Однак він дозволяє вирішити далеко не всі проблеми, що накопичилися у цій сфері в регіонах. Так, він не забезпечує оптимальне співвідношення податку з доходів фізичних осіб і фонду заробітної плати, єдиного внеску працівників і працедавців і валового регіонального продукту; малою залишається частка податку на капітал і майно в загальній сумі податків. Бізнесу він не забезпечує сприятливий механізм оподаткування, вчасне повернення ПДВ тощо.

У формуванні сприятливих для бізнесу *інституційних рамок* важлива роль належить НБУ, державним регуляторним і контролюючим органам. Достатня прозорість політики державних органів сприяє розвитку демократичних засад у системі управління регіонами, зокрема їх бізнес-сектором. Свідченням цього є впровадження на практиці (спершу у Вінниці) принципу організаційної єдності («єдиного офісу») щодо видачі дозвільних документів на підприємницьку діяльність.

Зростанню конкурентних переваг регіонів за усіма напрямками бізнес-діяльності сприяє дотримання *ділового законодавства* – за умови, що воно є достатньо досконалим. Проявами слабких сторін ділового законодавства є низька ефективність антимонопольної діяльності, незначна інвестиційна привабливість регіонів, зокрема для іноземних інвесторів (крім Києва).

Підвищенню конкурентоспроможності регіонів, безумовно, сприяє формування сприятливих для населення й бізнесу *соціальних рамок*, хоча в Україні для цього існує чимало обмежень. Так, судова система не відповідає кращим міжнародним стандартам, низькою є довіра громадськості до політиків, безпосередня участь громадян в управлінні державними справами та в діяльності органів місцевого самоврядування є радше винятком, ніж правилом, впровадження гендерних підходів у діяльність регіональних органів влади ще тільки намічається.

ВИСНОВКИ

Проведені оцінка й аналіз ефективності системи управління в регіонах України як фактора його конкурентоспроможності у міжнародному вимірі показали, що практично за усіма субфакторами управління в біль-

шості регіонів України, можливо, крім Києва, Дніпропетровської, Донецької (до проведення АТО), Полтавської та ще декількох областей, вона загалом є невисокою, а отже, потребує підвищення. Як свідчать останні зміни в законодавстві України, у більшості її регіонів для цього створюються необхідні передумови, пов'язані з децентралізацією влади й підвищенням ролі органів місцевого самоврядування. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. World Competitiveness Yearbook – 2012. IMD [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>
2. Булах Н. А. Порівняльний аналіз методів оцінки конкурентоспроможності регіону / Н. А. Булах // Комунальне господарство міст : [наук.-техн. зб.]. Серія «Економічні науки». – Х. : ХНАМГ, 2006. – Вип. 70. – С. 263 – 268.
3. Захарченко С. В. Научно-методические основы оценки конкурентоспособности регионов Украины в национальном и международном измерении при формировании инновационной модели развития / С. В. Захарченко // Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу : монография : в 4-х т. Т. 2 / Под общ. ред. В. И. Дубницкого, И. П. Булеева. — Донецк : Юго-Восток, 2011. – С. 103 – 139.
4. Ковальська Л. Л. Методичні підходи до аналізу та оцінювання конкурентоспроможності регіону / Л. Л. Ковальська // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 3. – С. 109 – 125.
5. Тищенко А. Н. Методические подходы к оценке конкурентоспособности регионов / А. Н. Тищенко, И. В. Розгон // Проблемы экономики. – 2012. – № 3. – С. 90 – 96.
6. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2012: Назустріч економічному зростанню та процвітанню / [Т. Бойко, І. Гончаренко, Н. Дмитрюк та ін.] ; Фонд «Ефективне управління». – К. : Копірайт, 2012. – 208 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/docs/FEG_
7. Бутко М. П. Державне регулювання регіонального розвитку як чинник підвищення конкурентоспроможності територіальних утворень у контексті євроінтеграції / М. П. Бутко // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – Вип. 102. – С. 7 – 9.
8. Журавлєва Е. А. Управление региональной конкурентоспособностью / Журавлєва Е. А. // Региональная экономика и управление : [электрон. науч. журн.]. – 2010. – № 2 (22) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://region.mcnpir.ru>.
9. Кизим М. О. Формування державної цільової програми підвищення конкурентоспроможності регіонів України : монографія / М. О. Кизим, Є. М. Крячко. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2010. – 292 с.
10. Макаренко М. В. Методи забезпечення управління конкурентоспроможним розвитком регіонів / М. В. Макаренко // Часопис економічних реформ. – 2012. – № 1. – С. 142 – 147.
11. Павліха Н. В. Управління конкурентоспроможністю національної економіки: регіональний вимір : монографія / Н. В. Павліха, І. В. Кицюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 184 с.

REFERENCES

- Bulakh, N. A. "Porivnialnyi analiz metodiv otsinky konkurentospromozhnosti rehionu" [Comparative analysis of methods for assessing the competitiveness of the region]. *Komunalne hospodarstvo mist. Seriya «Ekonomiczni nauky»*, no. 70 (2006): 263-268.
- Boiko, T. et al. "Zvit pro konkurentospromozhnist rehioniv Ukrainy 2012: Nazustrich ekonomichnomu zrostanniu ta protsvitanniu" [Report on Competitiveness of Regions of Ukraine 2012: Towards economic growth and prosperity]. http://www.feg.org.ua/docs/FEG_
- Butko, M. P. "Derzhavne rehulivannia rehionalnoho rozvytku iak chynnyk pidvyshchennia konkurentospromozhnosti terytorialnykh utvoren u konteksti ievrointehratsii" [State regulation of regional development as a factor in improving the competitiveness of territorial entities in the context of European integration]. *Kultura narodov Prychornomorja*, no. 102 (2007): 7-9.
- Kovalska, L. L. "Metodychni pidkhody do analizu ta otsiniuvannia konkurentospromozhnosti rehionu" [Methodological approaches to the analysis and evaluation of regional competitiveness]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 3 (2013): 109-125.

Kyzym, M. O., and Kriachko, Ye. M. *Formuvannya derzhavnoi tsilyovoi prohramy pidvyshchennia konkurentosposobnosti rehioniv Ukrainy* [Formation of the state program improving the competitiveness of Ukraine's regions]. Kharkiv: INZhEK, 2010.

Makarenko, M. V. "Metody zabezpechennia upravlinnia konkurentosposobnym rozvytkom rehioniv" [Methods competitive management software development]. *Chasopys ekonomichnykh reform*, no. 1 (2012): 142-147.

Pavlikha, N. V., and Kytsiuk, I. V. *Upravlinnia konkurentosposobnosti natsionalnoi ekonomiky: rehionalnyi vymir* [Managing competitiveness of the national economy: a regional dimension]. Lutsk: Vezha-Druk, 2014.

Tishchenko, A. N., and Rozgon, I. V. "Metodicheskiye podhody k otsenke konkurentosposobnosti regionov" [Methodological

approaches to assessing the competitiveness of regions]. *Problemy ekonomiky*, no. 3 (2012): 90-96.

"World Competitiveness Yearbook – 2012. IMD". <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>

Zhuravleva, E. A. "Upravlenie regionalnoy konkurentosposobnosti" [Management of regional competitiveness]. <http://region.mcnip.ru>

Zakharchenko, S. V. "Nauchno-metodicheskie osnovy otsenki konkurentosposobnosti regionov Ukrainy v natsionalnom i mezhdunarodnom izmerenii pri formirovanii innovatsionnoy modeli razvitiia" [Scientific-methodical bases of an estimation of competitiveness of Ukrainian regions in the national and international dimension in the formation of an innovative model of development]. In *Ukraina i ee regiony na puti k innovatsionnomu obshchestvu*, 103-139. Donetsk: Yugo-Vostok, 2011.

УДК 338.2

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РІЗНОЯКІСНИХ ФАКТОРІВ У ВІДТВОРЮВАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНУ

© 2015 МИЛЕНЬКИЙ В. М., СТРОКАНЬ О. А.

УДК 338.2

Миленький В. М., Строкань О. А. Методика визначення різноякісних факторів у відтворювальному процесі функціонування регіону

Метою статті є дослідження різних методів оцінки інноваційної підсистеми регіональної економіки та розробка алгоритму індикативної оцінки відтворювальної діяльності регіону. Обґрунтовано та реалізовано механізм оцінки інноваційно-економічних можливостей регіонів з урахуванням чисельності зайнятих в економіці та якості людського капіталу, обсягів інвестицій і основних фондів, а також інноваційної складової, що дозволяє, з урахуванням підсумків здійснюваної економічної діяльності, проводити оцінку використання наявних об'єктивних можливостей суб'єктів господарювання. Дослідження багатопланової та складної проблеми відтворювальної діяльності територій здійснюється в рамках семи етапів, починаючи від ситуаційно-трансформаційного аналізу показників по регіонах за періоду і закінчуючи інтегральною оцінкою використання інноваційно-економічних ресурсів, тобто, наявних об'єктивних можливостей. Формування, функціонування та розвиток інноваційної підсистеми регіональної економіки характеризується сукупністю орієнтуючих показників, якими є, по-перше, ресурси (у рамках інституційного забезпечення, чисельності персоналу та підготовки наукових кадрів, а також характеристик інтенсивності), по-друге, підсумки, по-третє, ефективність використання наявних інноваційних можливостей.

Ключові слова: інноваційна підсистема, економічні ресурси, людський капітал, праця, валовий регіональний продукт, індикатори, кореляція.

Рис.: 2. **Формул:** 4. **Бібл.:** 9.

Миленький Владислав Миколайович – кандидат економічних наук, докторант кафедри менеджменту, Черкаський державний технологічний університет (бул. Шевченка, 460, Черкаси, 18006, Україна)

E-mail: djul_82@mail.ru

Строкань Ольга Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Черкаський державний технологічний університет (бул. Шевченка, 460, Черкаси, 18006, Україна)

E-mail: strokan-1305@yandex.ru

УДК 338.2

UDC 338.2

Миленький В. М., Строкань О. А. Методика определения разнокачественных факторов в воспроизводственном процессе функционирования региона

Целью статьи является исследование различных методов оценки инновационной подсистемы региональной экономики и разработка алгоритма индикативной оценки воспроизводственной деятельности региона. Обоснован и реализован механизм оценки инновационно-экономических возможностей регионов с учетом численности занятых в экономике и качества человеческого капитала, объемов инвестиций и основных фондов, а также инновационной составляющей, что позволяет, с учетом итогов осуществляемой экономической деятельности, проводить оценку использования имеющихся объективных возможностей субъектов хозяйствования. Исследование многоплановой и сложной проблемы воспроизводственной деятельности территорий осуществляется в рамках семи этапов, начиная от ситуационно-трансформационного анализа показателей по регионам за периоды и заканчивая интегральной оценкой использования инновационно-экономических ресурсов, то есть имеющихся объективных возможностей. Формирование, функционирование и развитие инновационной подсистемы региональной экономики характеризуется совокупностью ориентирующих указателей, которыми являются, во-первых, ресурсы (в рамках институционального обеспечения, численности персонала и подготовки научных кадров, а также характеристик интенсивности), во-вторых, итоги, в-третьих, эффективность использования имеющихся инновационных возможностей.

Ключевые слова: инновационная подсистема, экономические ресурсы, человеческий капитал, труд, валовой региональный продукт, индикаторы, корреляция.

Рис.: 2. **Формул:** 4. **Библ.:** 9.

Миленький Владислав Николаевич – кандидат экономических наук, докторант кафедры менеджмента, Черкасский государственный технологический университет (бул. Шевченко, 460, Черкассы, 18006, Украина)

E-mail: djul_82@mail.ru

Строкань Ольга Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента, Черкасский государственный технологический университет (бул. Шевченко, 460, Черкассы, 18006, Украина)

E-mail: strokan-1305@yandex.ru

Mylenkyi V. M., Strokan O. A. Methods for Determining Heterogeneous Factors in the Reproduction Process of a Region's Functioning

The article is aimed to study different methods for estimating the innovation subsystem of regional economy and to elaborate an algorithm for estimation of the reproductive activity of region. A mechanism for estimating the innovation and economic opportunities of regions has been substantiated and implemented, taking into account the number of persons employed in the economy and the quality of human capital, amount of investments and fixed assets, as well as the innovative component that, taking into account the outcome of the ongoing economic activities, provides to estimate the use of available objective capacities of economic entities. Studying the multidimensional and complex problem of reproductive activity of territories is carried out through seven stages starting from the situation-transformational analysis of the indicators by region for the periods, and ending with an integrated estimating the use of innovation-economic resources, i.e. the objective capacities available. The formation, functioning and development of the innovation subsystem of regional economy is characterized by the totality of orienting pointers, which are firstly the resources (in the framework of the institutional provision, number of staff and training of research personnel, as well as characteristics of the intensity), secondly the outcomes, thirdly an effective use of the innovation opportunities available.

Key words: innovative subsystem, economic resources, human capital, labor, gross regional product, indicators, correlation.

Fig.: 2. **Formulae:** 4. **Bibli.:** 9.

Mylenkyi Vladyslav M. – Candidate of Sciences (Economics), Candidate on Doctor Degree of the Department of Management, Cherkasy State Technological University (bul. Shevchenko, 460, Cherkasy, 18006, Ukraine)

E-mail: djul_82@mail.ru

Strokan Olga A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Management, Cherkasy State Technological University (bul. Shevchenko, 460, Cherkasy, 18006, Ukraine)

E-mail: strokan-1305@yandex.ru

Kyzym, M. O., and Kriachko, Ye. M. *Formuvannya derzhavnoi tsilyovoi prohramy pidvyshchennia konkurentosposobnosti rehioniv Ukrainy* [Formation of the state program improving the competitiveness of Ukraine's regions]. Kharkiv: INZhEK, 2010.

Makarenko, M. V. "Metody zabezpechennia upravlinnia konkurentosposobnym rozvytkom rehioniv" [Methods competitive management software development]. *Chasopys ekonomichnykh reform*, no. 1 (2012): 142-147.

Pavlikha, N. V., and Kytsiuk, I. V. *Upravlinnia konkurentosposobnosti natsionalnoi ekonomiky: rehionalnyi vymir* [Managing competitiveness of the national economy: a regional dimension]. Lutsk: Vezha-Druk, 2014.

Tishchenko, A. N., and Rozgon, I. V. "Metodicheskiye podkhody k otsenke konkurentosposobnosti regionov" [Methodological

approaches to assessing the competitiveness of regions]. *Problemy ekonomiky*, no. 3 (2012): 90-96.

"World Competitiveness Yearbook – 2012. IMD". <http://www.imd.org/research/publications/wcy/index.cfm>

Zhuravleva, E. A. "Upravlenie regionalnoy konkurentosposobnosti" [Management of regional competitiveness]. <http://region.mcnip.ru>

Zakharchenko, S. V. "Nauchno-metodicheskie osnovy otsenki konkurentosposobnosti regionov Ukrainy v natsionalnom i mezhdunarodnom izmerenii pri formirovanii innovatsionnoy modeli razvitiia" [Scientific-methodical bases of an estimation of competitiveness of Ukrainian regions in the national and international dimension in the formation of an innovative model of development]. In *Ukraina i ee regiony na puti k innovatsionnomu obshchestvu*, 103-139. Donetsk: Yugo-Vostok, 2011.

УДК 338.2

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РІЗНОЯКІСНИХ ФАКТОРІВ У ВІДТВОРЮВАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕГІОНУ

© 2015 МИЛЕНЬКИЙ В. М., СТРОКАНЬ О. А.

УДК 338.2

Миленький В. М., Строкань О. А. Методика визначення різноякісних факторів у відтворювальному процесі функціонування регіону

Метою статті є дослідження різних методів оцінки інноваційної підсистеми регіональної економіки та розробка алгоритму індикативної оцінки відтворювальної діяльності регіону. Обґрунтовано та реалізовано механізм оцінки інноваційно-економічних можливостей регіонів з урахуванням чисельності зайнятих в економіці та якості людського капіталу, обсягів інвестицій і основних фондів, а також інноваційної складової, що дозволяє, з урахуванням підсумків здійснюваної економічної діяльності, проводити оцінку використання наявних об'єктивних можливостей суб'єктів господарювання. Дослідження багатопланової та складної проблеми відтворювальної діяльності територій здійснюється в рамках семи етапів, починаючи від ситуаційно-трансформаційного аналізу показників по регіонах за періоду і закінчуючи інтегральною оцінкою використання інноваційно-економічних ресурсів, тобто, наявних об'єктивних можливостей. Формування, функціонування та розвиток інноваційної підсистеми регіональної економіки характеризується сукупністю орієнтуючих показників, якими є, по-перше, ресурси (у рамках інституційного забезпечення, чисельності персоналу та підготовки наукових кадрів, а також характеристик інтенсивності), по-друге, підсумки, по-третє, ефективність використання наявних інноваційних можливостей.

Ключові слова: інноваційна підсистема, економічні ресурси, людський капітал, праця, валовий регіональний продукт, індикатори, кореляція.

Рис.: 2. **Формул:** 4. **Бібл.:** 9.

Миленький Владислав Миколайович – кандидат економічних наук, докторант кафедри менеджменту, Черкаський державний технологічний університет (бул. Шевченка, 460, Черкаси, 18006, Україна)

E-mail: djul_82@mail.ru

Строкань Ольга Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Черкаський державний технологічний університет (бул. Шевченка, 460, Черкаси, 18006, Україна)

E-mail: strokan-1305@yandex.ru

УДК 338.2

UDC 338.2

Миленький В. М., Строкань О. А. Методика определения разнокачественных факторов в воспроизводственном процессе функционирования региона

Целью статьи является исследование различных методов оценки инновационной подсистемы региональной экономики и разработка алгоритма индикативной оценки воспроизводственной деятельности региона. Обоснован и реализован механизм оценки инновационно-экономических возможностей регионов с учетом численности занятых в экономике и качества человеческого капитала, объемов инвестиций и основных фондов, а также инновационной составляющей, что позволяет, с учетом итогов осуществляемой экономической деятельности, проводить оценку использования имеющихся объективных возможностей субъектов хозяйствования. Исследование многоплановой и сложной проблемы воспроизводственной деятельности территорий осуществляется в рамках семи этапов, начиная от ситуационно-трансформационного анализа показателей по регионам за периоды и заканчивая интегральной оценкой использования инновационно-экономических ресурсов, то есть имеющихся объективных возможностей. Формирование, функционирование и развитие инновационной подсистемы региональной экономики характеризуется совокупностью ориентирующих указателей, которыми являются, во-первых, ресурсы (в рамках институционального обеспечения, численности персонала и подготовки научных кадров, а также характеристик интенсивности), во-вторых, итоги, в-третьих, эффективность использования имеющихся инновационных возможностей.

Ключевые слова: инновационная подсистема, экономические ресурсы, человеческий капитал, труд, валовой региональный продукт, индикаторы, корреляция.

Рис.: 2. **Формул:** 4. **Библ.:** 9.

Миленький Владислав Николаевич – кандидат экономических наук, докторант кафедры менеджмента, Черкасский государственный технологический университет (бул. Шевченко, 460, Черкассы, 18006, Украина)

E-mail: djul_82@mail.ru

Строкань Ольга Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента, Черкасский государственный технологический университет (бул. Шевченко, 460, Черкассы, 18006, Украина)

E-mail: strokan-1305@yandex.ru

Mylenkyi V. M., Strokan O. A. Methods for Determining Heterogeneous Factors in the Reproduction Process of a Region's Functioning

The article is aimed to study different methods for estimating the innovation subsystem of regional economy and to elaborate an algorithm for estimation of the reproductive activity of region. A mechanism for estimating the innovation and economic opportunities of regions has been substantiated and implemented, taking into account the number of persons employed in the economy and the quality of human capital, amount of investments and fixed assets, as well as the innovative component that, taking into account the outcome of the ongoing economic activities, provides to estimate the use of available objective capacities of economic entities. Studying the multidimensional and complex problem of reproductive activity of territories is carried out through seven stages starting from the situation-transformational analysis of the indicators by region for the periods, and ending with an integrated estimating the use of innovation-economic resources, i.e. the objective capacities available. The formation, functioning and development of the innovation subsystem of regional economy is characterized by the totality of orienting pointers, which are firstly the resources (in the framework of the institutional provision, number of staff and training of research personnel, as well as characteristics of the intensity), secondly the outcomes, thirdly an effective use of the innovation opportunities available.

Key words: innovative subsystem, economic resources, human capital, labor, gross regional product, indicators, correlation.

Fig.: 2. **Formulae:** 4. **Bibli.:** 9.

Mylenkyi Vladyslav M. – Candidate of Sciences (Economics), Candidate on Doctor Degree of the Department of Management, Cherkasy State Technological University (bul. Shevchenko, 460, Cherkasy, 18006, Ukraine)

E-mail: djul_82@mail.ru

Strokan Olga A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Management, Cherkasy State Technological University (bul. Shevchenko, 460, Cherkasy, 18006, Ukraine)

E-mail: strokan-1305@yandex.ru

Багатоплановість регіональної та відтворювальної проблематики зумовила наявність у спеціалізованій літературі різноманітних підходів і позицій. При цьому, вкрай недостатньо досліджені питання формування і функціонування регіональної інноваційно-інвестиційної сфери, вимірювання та використання потенціалу регіонів [9]. Практично відсутні розробки щодо соціально-управлінських інновацій, проблем організації й оцінки ефективності територіальної економічної діяльності. Найменш вивченою серед підсистем регіональної економіки є інноваційна підсистема.

Аналіз останніх публікацій свідчить про значні здобутки зарубіжних та вітчизняних вчених у дослідженні сутності інновацій та інноваційної діяльності. Йдеться про праці: С. Ілляшенка [6], Є. Марченка [3], О. Саліхова [4], І. Топуха [5], І. Чучіна [8], Л. Федулової [7], А. Яремко [9] та ін. Значну увагу дослідженню сутності, особливостей формування та реалізації інвестиційної підсистеми приділили: А. Алчіан, В. Бочаров, В. Геєць [1], А. Єгоров, Е. Забарна [2], І. Лукінов, Н. Мешко, В. Осецький та ін. Водночас проблема змісту й особливостей відтворення інноваційно-інвестиційної підсистеми регіональної економіки в умовах сучасного динамічного розвитку світового співтовариства залишається недостатньо дослідженою.

Мета та завдання статті полягає в дослідженні напрямів формування інноваційної підсистеми в регіональній економіці та розробка механізму порівняння

різноманітних факторів відтворювального процесу функціонування регіонів.

Формування, функціонування і розвиток інноваційної підсистеми регіональної економіки характеризується сукупністю індикаторів, тобто основних показників інституційного забезпечення досліджень, розробок і впровадження наукових досягнень, наявності персоналу та підготовки кадрів, інтенсивності, підсумків та результативності інноваційної діяльності, що дозволяють оцінити місце і роль інноваційної складової у факторах відтворювального розвитку, рівні та продуктивності суспільної (живої та минулої) праці.

З цих позицій, і з урахуванням інших ресурсів виробництва, може бути сформована відповідна система базових орієнтуючих показників відтворювальної діяльності, якими є, *по-перше*, ресурси (жива праця, з позиції зайнятих в економіці та якості людського капіталу, мінута праця, насамперед, у рамках основних фондів та інвестицій в основний капітал; *по-друге*, підсумки та результативність; *по-третє*, ефективність використання ресурсного потенціалу, тобто, продуктивність суспільної праці (рис. 1).

Стосовно регіональної економіки, то, виходячи з наявної статистики, кожен з індикаторів інноваційної діяльності мають свою індивідуальну систему конкретних, абсолютних, відносних і розрахункових соціально-економічних показників.

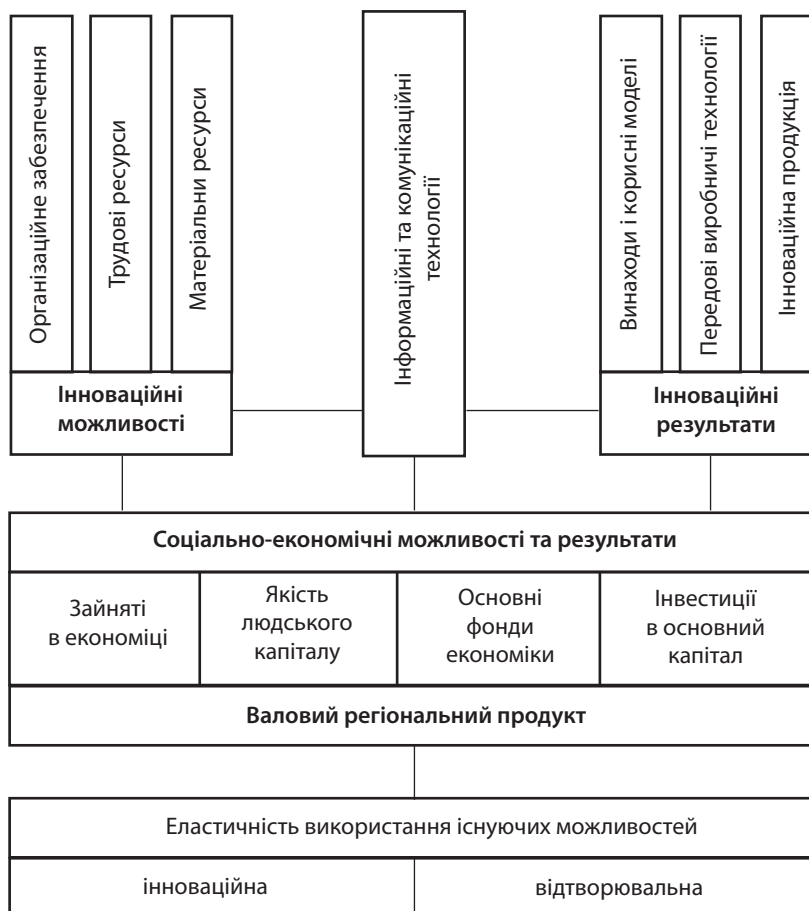

Рис. 1. Базові показники відтворювальної діяльності регіонів

Індикатор «інституційного забезпечення інноваційної діяльності» визначається сукупністю показників, які відображають чисельність і співвідношення організацій, що виконували дослідження і розробки, що ведуть підготовку наукових кадрів через аспірантуру та докторантуру, які здійснюють інноваційно-впроваджувальну діяльність.

У цілому, представлена система дослідно-впроваджувальних організацій визначається відповідними інституційними одиницями, що виконували дослідження і розробки, а також інноваційно активними, які виступають трансляторами просування інновацій у реальну практику. Сутністю функціонування цієї системи є систематична творча діяльність дослідницького персоналу, спрямована як на поповнення наукових знань, так і на пошук інноваційних сфер їх застосування.

Рівень інноваційної активності характеризується питомою вагою організацій, що здійснювали технологічні інновації, у загальній кількості обстежених за певний період часу підприємств і організацій того чи іншого регіону.

Індикатор «трудових ресурсів», зайнятих дослідженнями і розробками в регіональній економіці, включає систему показників, що характеризують чисельність і структуру зайнятих і, крім того, підготовку наукових кадрів через аспірантуру і докторантуру (прийом, чисельність, випуск усього, у тому числі із захистом дисертацій), які здійснюють інноваційний пошук у процесі отримання відповідних вчених ступенів.

Персонал, зайнятий інноваційними дослідженнями, розробками та впровадженням інновацій являє собою списковий склад працівників науково-дослідних інститутів, відповідних підрозділів ВНЗ, корпоративних і промислових структур, містить категорії дослідників, техніків, допоміжних та інших працівників.

Загальна чисельність дослідників з ученими ступенями включає докторів і кандидатів наук, а їх питома вага розраховується за співвідношенням з кількістю дослідників. Частка аспірантів і докторантів, які захистили дисертації, визначається до їх загального випуску.

Індикатор «матеріальних ресурсів інноваційної діяльності» аргументується сукупністю показників, що характеризують обсяги, основні елементи і структуру характеристик інтенсивності, що включають внутрішні витрати на дослідження і розробки за видами витрат (у т. ч. умовно-постійні та умовно-змінні) та робіт, капітальні вкладення на відтворення матеріально-технічної бази, розміри технологічних витрат, а також їх співвідношення з внутрішніми витратами.

Внутрішні витрати на дослідження і розробки здійснюються власними силами відповідних організацій.

Поряд з витратами вони містять також інвестиції в основний капітал, які визначаються на основі підсумовування різниці між внутрішніми та внутрішніми поточними витратами, з витратами на придбання устаткування. Обсяги умовно-постійних витрат (непропорційних з позицій залежності від зміни обсягів діяльності) і умовно-змінні (пропорційні) визначаються у відповідності зі специфікою калькуляційних статей витрат.

Індикатор «інформаційних і комунікаційних технологій» є показником, що свідчить, з позицій сукупності відповідних показників, про чисельність організацій та працівників, витрати, використання спеціальних технічних засобів і технологій, організацію та функціонування сектора інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ), як у цілому, так і за видами економічної діяльності.

Інформаційні і комунікаційні технології забезпечують рішення різноманітних технічних, організаційно-управлінських і соціально-економічних завдань на основі використання засобів мікроелектроніки, з метою збору, зберігання, обробки, пошуку, передачі та подання необхідної інформації.

Витрати на інформаційні та комунікаційні технології включають поточні та капітальні витрати організацій, спрямовані на придбання відповідної техніки і програмного забезпечення, навчання працівників, оплату необхідних послуг.

Сектор інформаційних і комунікаційних технологій формується в рамках сукупності організацій, що займаються відповідними видами економічної діяльності, пов'язаними з виробництвом ІКТ-устаткування, оптовою торгівлею спеціалізованими товарами, діяльністю в галузі електров'язку та надання ІКТ-послуг.

Індикатор «результативності інноваційної діяльності» визначається сукупністю показників, що включають кількість поданих заявок і виданих патентів, створених і використаних передових виробничих технологій, обсяг інноваційної продукції, а також різноманітні розрахункові характеристики, з позицій співвідношення патентів і заявок, інноваційної продукції на 1 гривню відповідних витрат і частки у валовому регіональному продукті.

Одним з найважливіших результатів досліджень і розробок є створення і патентування винаходів та корисних моделей у рамках подачі відповідних заявок та підсумкової видачі охоронних документів державною службою з інтелектуальної власності, патентам і товарним знакам.

Обсяг інноваційної продукції включає відповідні товари (роботи, послуги), вироблені інноваційно активними організаціями на основі різного роду і різного ступеня технологічних інновацій – знову впроваджених або таких, що зазнали вдосконалення.

Індикатор «ефективності інноваційної діяльності» визначається системою показників, що забезпечують оцінку і використання, з одного боку, наявних об'єктивних інноваційних можливостей, з іншого боку, інноваційно-економічних ресурсів (що формуються в рамках інноваційної складової, капітальних вкладень, основних фондів і населення, зайнятого в економіці) з урахуванням їх взаємозв'язку з валовим регіональним продуктом.

У кінцевому підсумку індикативна оцінка інноваційної діяльності регіональних економічних систем здійснюється на основі аналізу конкретних показників, які послідовно характеризують індикатори інституційного забезпечення, наявності трудових і матеріальних ресурсів, отриманих підсумків і оцінки ефективності функціонування інноваційної сфери.

Оскільки інноваційна підсистема функціонує в регіональній економіці спільно з іншими, то для вивчення відтворювальної діяльності територій розроблена і реалізована відповідна технологія, яка повинна включати методи і прийоми пізнання, послідовність обчислювальних операцій, використання сукупності запропонованих індикаторів та виділених соціально-економічних показників.

Відповідний алгоритм системи послідовних розрахунків і оцінок відтворювальної діяльності регіонів (з урахуванням соціально-економічних підсистем, чинників і результатів діяльності регіональної) наводиться на рис. 2.

Дослідження багатопланової та складної проблеми відтворювальної діяльності території здійснюється в рамках семи етапів, починаючи від ситуаційно-трансформаційного аналізу показників і закінчуючи інтегральною оцінкою використання інноваційно-економічних ресурсів, тобто, таких, що мають об'єктивні можливості.

На *першому етапі* здійснюється ситуаційно-трансформаційний аналіз регіональної економіки, як у цілому, так і по базисних підсистемах, включаючи зовнішнє середовище, соціальну і споживчу, інституціональну, інноваційну та інвестиційну, фінансово-бюджетну, виробничу та управлінську.

Сутність *другого етапу* полягає в моделюванні часових тенденцій досліджуваних показників, з прогнозом на найближчу перспективу, а також взаємозв'язків досліджуваних соціально-економічних показників за підсистемами регіональної економіки, у тому числі, найменш вивченою – інноваційною.

Логіка *третього етапу* визначається здійсненням порівняльної оцінки досліджуваних, у безпосередньому вигляді непорівнянних, соціально-економічних показників відтворювального розвитку регіональної економіки на основі бального підходу та вимірювання вартісних характеристик у динаміці у постійних цінах, останнього року дослідження.

Ідеологія *четвертого етапу* розрахунків полягає в інтегральній порівняльній оцінці як інноваційних можливостей регіонів (визначаються характеристиками інституційного забезпечення, трудових і матеріальних ресурсів), так і інноваційних підсумків (включають подання патентних заявок і видачу охоронних документів на винаходи і корисні моделі, передові виробничі технології й отриману інноваційну продукцію), з урахуванням значущості досліджуваних конкретних показників.

Виходячи з цих розрахунків, здійснюється оцінка еластичності, тобто, сприйнятливості інноваційної діяльності.

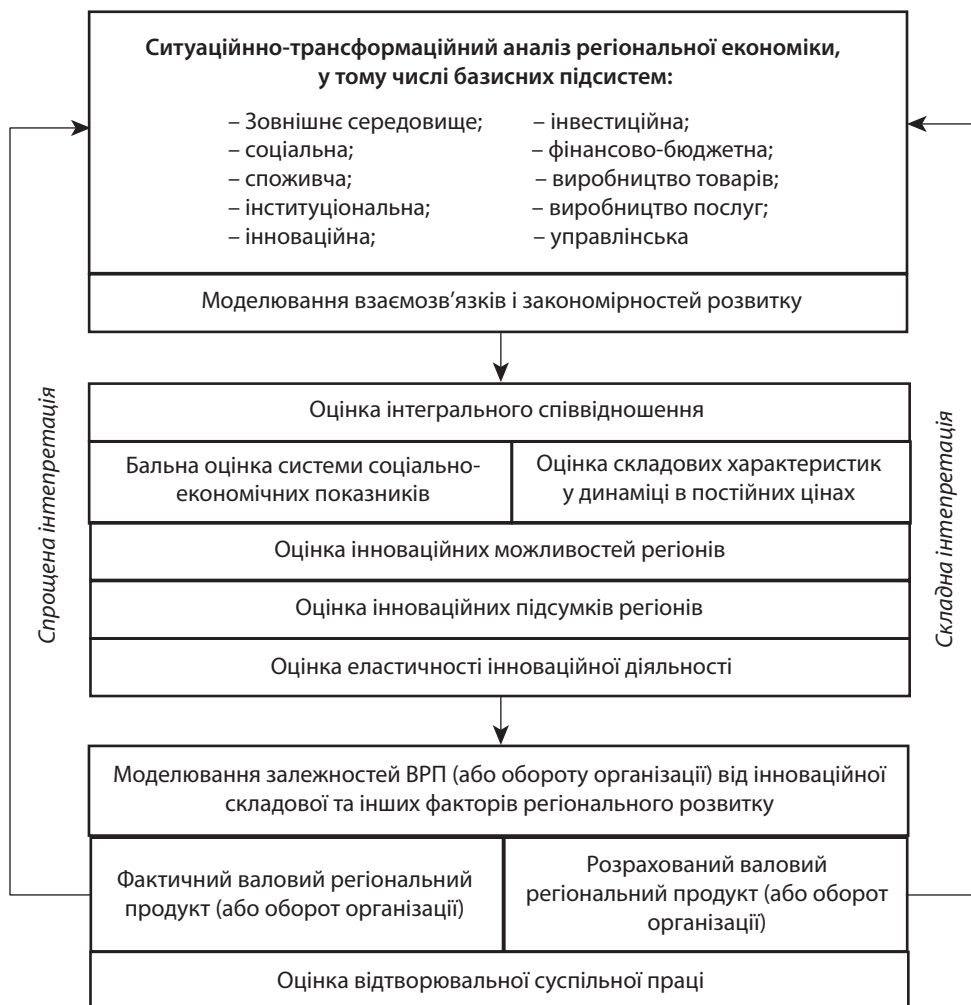

Рис. 2. Ідеологія індикативної оцінки відтворювальної діяльності регіонів

Відповідно, на *п'ятому етапі* моделюються залежності валового регіонального продукту від інноваційної складової інвестицій в основний капітал і зайнятих в економіці, з дослідженням значущості та взаємозамінності кожного з аналізованих чинників.

У рамках *шостого етапу* здійснюється розрахунок нормативного валового регіонального продукту за конкретними факторами відтворення та інших рівних умовах.

Зіставлення фактичних і розрахункових характеристик валового регіонального продукту за регіонами дозволяє провести оцінку використання наявних об'єктивних можливостей у порівняльному вираженні, тобто, з позицій продуктивності суспільної праці.

Справа в тому, що різноманітні та різноякісні показники, як у цілому по регіонах (чисельність зайнятих в економіці, обсяг основних фондів та інвестицій в основний капітал), так і соціально-економічних підсистем (наприклад, за інноваційною – число організацій і передових виробничих технологій, чисельність персоналу і випуску дослідників з вченими ступенями, кількість заявок і патентів, обсяги витрат інноваційної продукції) не порівнянні між собою, що ускладнює зіставну оцінку відтворювальних можливостей (ресурсів) і результатів (продукт).

Для вирішення цієї проблеми розроблена і реалізована методика, що включає бальну оцінку показників, обґрунтування коефіцієнтів їх вагомості, інтегральну оцінку інноваційних ресурсів та підсумків, з розрахунком характеристик використання наявних об'єктивних можливостей як у динаміці по тому чи іншому об'єкту, так і в статичі – за останній рік по сукупності суб'єктів господарювання або регіону.

При цьому, за вартісними характеристиками, несутірними в динаміці внаслідок впливу цінового фактора, здійснюється коригування (з урахуванням інфляційних характеристик) внутрішніх витрат на дослідження і розробки, витрат на технологічні інновації, обсягів інноваційної продукції.

Бальна оцінка конкретних соціально-економічних характеристик розраховується шляхом зіставлення кожного з досліджуваних показників з їх середніми рівнями: у динаміці – із середньорічними, у статичі – із середніми за останній рік, у розрахунку на один регіон.

На основі кореляційного аналізу взаємозв'язку досліджуваних власних бальних оцінок і розрахунків коефіцієнтів детермінації (вагомості, значущості) розраховується, на скільки відсотків впливом того чи іншого соціально-економічного показника пояснюється зміна інших та виявляються найбільш суттєві ознаки, за якими спостерігаються високі характеристики тісного зв'язку, а відповідні рівні критерію перевищують критичне значення.

З урахуванням розрахованих власних балів конкретних соціально-економічних показників і відповідно обґрунтованих коефіцієнтів вагомості визначаються інтегральні характеристики відтворювальних можливостей і результатів на основі таких формул:

★ у динаміці по одному об'єкту

$$X_{cp.} = \frac{\sum X_{ij} \cdot d_j}{\sum d_j}; \quad (1)$$

$$Y_{cp.} = \frac{\sum Y_{ij} \cdot d_j}{\sum d_j}; \quad (2)$$

★ у статичі за сукупністю об'єктів

$$X_{cp.} = \frac{\sum X_{ij} \cdot d_j}{\sum d_j}; \quad (3)$$

$$Y_{cp.} = \frac{\sum Y_{ij} \cdot d_j}{\sum d_j}; \quad (4)$$

де i – досліджуваний об'єкт;

J – досліджувані соціально-економічні показники;

t – досліджувані роки в аналізованій динаміці;

d_j – коефіцієнти вагомості, значення j -тих соціально-економічних показників;

$X_{cp.}$ – інтегральна оцінка відтворювальних можливостей (визначається з урахуванням розмірів і поєднання різних соціально-економічних показників, у тому числі по інноваційній підсистемі – чисельності персоналу і випуску наукових кадрів, витрат на дослідження і розробки, а також на технологічні інновації);

$Y_{cp.}$ – інтегральна оцінка відтворювальних підсумків (визначається в інноваційній підсистемі з урахуванням кількості поданих заяв і отриманих патентів, кількості створених і використаних передових технологій, обсягів інноваційної продукції).

Базисним положенням запропонованої інтегральної оцінки є той факт, що, підсумки функціонування і результативність функціонування національної та регіональної економіки визначаються не тільки інноваційними можливостями, але також економічними ресурсами, до яких, насамперед, належать зайняті в економіці та інвестиції в основний капітал, динаміка яких характеризується певними тенденціями.

У даний час оцінка ефективності економічної діяльності (на національному рівні, за регіонами і суб'єктами господарювання) здійснюється на основі одного або декількох власних показників, насамперед, продуктивності живої праці. Крім того, аналізуються рівні фондівіддачі (використання матеріально-технічної бази), інвестиційної віддачі (з позицій продуктивності капітальних вкладень) та інші.

Однак при побудові цих показників порушено принцип адекватності, оскільки в кожній з наведених характеристик ціле, у чисельнику, що є результатом економічної діяльності, ділиться на один із факторів їх сукупності, хоча підсумок (валовий внутрішній продукт, валовий регіональний продукт, виручка, прибуток тощо) є наслідком функціонування трудових, матеріальних і інших ресурсів.

Тому кожен з власних показників, що характеризують віддачу тих чи інших ресурсів, по-перше, є завищеним порівняно з реальною оцінкою; по-друге, жоден з них не дозволяє отримати коректну оцінку, яка повинна

відображати продуктивність суспільної (живої та минулої) праці.

Вихід з цієї ситуації полягає в пошуку механізму, що дозволяє порівняти різноякісні фактори відтворювального процесу (зайняті в економіці, основні фонди, інвестиції в основний капітал, інноваційні можливості) у порівняно-бальному або вартісному вираженні. Фундаментом таких розрахунків є наведена раніше методика, що базується як на системі показників, так і на сукупності методів і прийомів пізнання, що включають ситуаційний та індексний аналіз, групування, кореляційно-регресійне моделювання.

ВИСНОВКИ

Розроблено методологію індикативної оцінки відтворювальної діяльності регіонів у рамках алгоритму, що базується на ситуаційно-трансформаційному аналізі функціонування економіки регіонів з урахуванням наявних підсистем, порівнянній оцінці сукупності соціально-економічних показників та еластичності інноваційної діяльності, вимірюванні залежності валового регіонального продукту від інноваційно-економічних можливостей, розрахунках продуктивності суспільної праці. На цій основі можливе проведення порівняльної оцінки відтворювальних можливостей та їх використання по регіонах, з відповідною систематизацією суб'єктів господарювання. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Геєць В. М.** Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Харків : Константа, 2006. – 272 с.
- 2. Забарна Е. М.** Інноваційно-інвестиційний фактор економічного розвитку України / Е. М. Забарна. – Одеса : Ін-т проблем ринку та екон.-екол. досліджень НАН України, 2006. – 304 с.
- 3. Марченко Е. М.** К вопросу об оценке инновационного потенциала / Е. М. Марченко, М. В. Разумова // Экономика региона – электронный научный журнал. – Декабрь, 2007. – № 18, часть 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://journal.vlsu.ru>
- 4. Саліхов О. Б.** П'ять кроків до створення та успішної реалізації національної інноваційної стратегії. Досвід Європи / О. Б. Саліхов, О. В. Крехівський // Економіка та держава. – 2011. – № 1. – С. 9–11.
- 5. Топух І. П.** Створення інноваційної системи підприємства в умовах становлення і розвитку інноваційної економіки України / І. П. Топух [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua>
- 6. Проблеми управління інноваційним розвитком підприємств у транзитивній економіці : монографія / За заг. ред. С. М. Ілляшенка. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 582 с.**
- 7. Федулова Л. І.** Інноваційний потенціал підприємства як фактор забезпечення результативності реструктуризації / Л. І. Федулова, М. О. Колош // Наукові праці МАУП. – К. : МАУП, 2010. – Вип. 3. – С. 48–51.
- 8. Чучіна І. М.** Інноваційно-інвестиційна політика України в умовах ринкової економіки / І. М. Чучіна, М. Ю. Приз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/Vkdpu/2010_2_1/165.pdf
- 9. Яремко Л.** Національна інноваційна система та її формування в Україні / Л. Яремко // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. – 2007. – № 1. – С. 54–57.

REFERENCES

- Chuchina, I. M., and Pryz, M. Yu. "Innovatsiino-investytsiina polityka Ukrainy v umovakh rynkovoi ekonomiky" [Innovation and investment policy of Ukraine in a market economy]. http://www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/Vkdpu/2010_2_1/165.pdf
- Fedulova, L. I., and Kolosh, M. O. "Innovatsiinyi potentsial pidpriemstva iak faktor zabezpechennia rezultatyvnosti restrukturyzatsii" [The innovative potential of the enterprise as a Factor of impact of restructuring]. *Naukovi pratsi MAUP*, no. 3 (2010): 48-51.
- Heiets, V. M., and Semynozhenko, V. P. *Innovatsiini perspektyvy Ukrainy* [Innovative prospects of Ukraine]. Kharkiv: Konstanta, 2006.
- Marchenko, E. M., and Razumova, M. V. "K voprosu ob otsenke innovatsionnogo potentsiala" [On the estimate of the innovation potential]. *VIGU*, no. 18 (2007).
- Problemy upravlinnia innovatsiynym rozvytkom pidpriemstv u tranzytyvni ekonomitsi* [Problems of innovative development of enterprises in transitive economy]. Sumy: Universytetska knyha, 2005.
- Salikhov, O. B., and Krehivskiy, O. V. "P'iat krokiv do stvorennia ta uspishnoi realizatsii natsionalnoi innovatsiinoi stratehii. Dosvid IEvropy" [Five steps to the creation and successful implementation of national innovation strategy. Experience Europe]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 1 (2011): 9-11.
- Topukh, I. P. "Stvorennia innovatsiinoi systemy pidpriemstva v umovakh stanovlennia i rozvytku innovatsiinoi ekonomiky Ukrainy" [Creating innovative enterprise system in the establishment and development of innovative economy of Ukraine]. <http://nbuv.gov.ua>
- Yaremko, L. "Natsionalna innovatsiina systema ta ii formuvannia v Ukraini" [National innovation system and its formation in Ukraine]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 1 (2007): 54-57.
- Zabarna, E. M. *Innovatsiino-investytsiinyi faktor ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* [Innovation and investment factor of economic development of Ukraine]. Odesa: Instytut problem rynku ta ekonomiko-ekolohichnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2006.

ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ВИПУСКНИКІВ ВНЗ В УКРАЇНІ

© 2015 САЛО А. В.

УДК 331.52-053.81(477)

Сало А. В. Проблеми працевлаштування випускників ВНЗ в Україні

Метою статті є дослідження стану працевлаштування молоді в Україні. Молоді спеціалісти розглядаються як особливий сегмент ринку працевлаштування. Проаналізовано основні тенденції, стан і динаміку розвитку ринку праці випускників ВНЗ. Проведено аналіз чинної законодавчо-правової бази регулювання зайнятості молоді, досліджено основні проблеми забезпечення зайнятості випускників вищих навчальних закладів та підвищення рівня їх конкурентоздатності на ринку праці. Привернуто увагу до проблем взаємовідносин випускників та роботодавців. Здійснено комплексне дослідження ринку праці України в контексті працевлаштування випускників ВНЗ. Проаналізовано динаміку кількості та частки молоді у складі економічно активного населення України, показники зайнятості молоді, визначено сфери діяльності, які є найбільш привабливими з точки зору молоді. Акцентовано увагу на проблемі нестабільності економіки країни та її впливу на працевлаштування випускників. Запропоновано пріоритетні напрямки розвитку ринку праці випускників ВНЗ на сучасному етапі розвитку країни.

Ключові слова: зайнятість молоді, працевлаштування, випускники, роботодавці, ринок праці, конкурентоздатність випускників.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 23.

Сало Анастасія Василівна – аспірантка кафедри фінансів та планування, Кіровоградський національний технічний університет (пр. Університетський, 8, Кіровоград, 25006, Україна)

E-mail: Anastasiavs1991@gmail.com

УДК 331.52-053.81(477)

UDC 331.52-053.81(477)

Сало А. В. Проблемы трудоустройства выпускников ВУЗ в Украине

Целью статьи является исследование состояния трудоустройства молодежи в Украине. Молодые специалисты рассматриваются как особый сегмент рынка трудоустройства. Проанализированы основные тенденции, состояние и динамика развития рынка труда выпускников вузов. Проведен анализ действующей законодательно-правовой базы регулирования занятости молодежи, исследованы основные проблемы обеспечения занятости выпускников высших учебных заведений и повышения уровня их конкурентоспособности на рынке труда. Привлечено внимание к проблемам взаимоотношений выпускников и работодателей. Осуществлено комплексное исследование рынка труда в Украине в контексте трудоустройства выпускников вузов. Проанализирована динамика количества и доли молодежи в составе экономически активного населения Украины, показатели занятости молодежи, определены сферы деятельности, которые являются наиболее привлекательными с точки зрения молодежи. Акцентировано внимание на проблеме нестабильности экономики страны и ее влияния на трудоустройство выпускников. Предложены приоритетные направления развития рынка труда выпускников вузов на современном этапе развития страны.

Ключевые слова: занятость молодежи, трудоустройство, выпускники, работодатели, рынок труда, конкурентоспособность выпускников.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Библ.:** 23.

Сало Анастасія Васильевна – аспірантка кафедри фінансов і планування, Кіровоградський національний технічний університет (пр. Університетський, 8, Кіровоград, 25006, Україна)

E-mail: Anastasiavs1991@gmail.com

Salo A. V. Problems of Graduates' Employment in Ukraine

The article is aimed at a study of employment of young people in Ukraine. Young specialists are considered as a special segment of the employment market. The main trends, status and dynamics of the labor market for graduates were analyzed. An analysis of the current legal framework for regulating the employment of youth has been conducted, the main problems of employment of university graduates and increasing their competitiveness in the labor market have been researched. Attention is drawn to the problems of relationships of both graduates and employers. A comprehensive study of the labor market in Ukraine in the context of college graduates' employment was carried out. Dynamics of the number and proportion of youth in the composition of the economically active population of Ukraine as well as the youth employment indicators have been analyzed, the areas of activities that are most appealing according to the views of young people have been determined. The problem of instability of the country's economy and its impact on the graduates' employment has been emphasized. Priority directions for development of the graduates' labor market at the present stage of the country's development have been suggested.

Key words: youth employment, employment, graduates, employers, labor market, competitiveness of graduates.

Pic.: 1. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 23.

Salo Anastasiia V. – Postgraduate Student of the Department of Finance and Planning, Kirovograd National Technical University (pr. Universytetskyi, 8, Kirovograd, 25006, Ukraine)

E-mail: Anastasiavs1991@gmail.com

Питання працевлаштування випускників є вкрай болючою темою як для вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ), так і для держави. На думку Л. І. Лазор [1, с. 11], одним з найважливіших напрямків ефективної політики зайнятості є розвиток трудової діяльності молоді шляхом сприяння її працевлаштування. Априорі, перспектива працевлаштування є логічним і очікуваним результатом закінчення ВНЗ, однак випускники й надалі залишаються найбільш вразливою до безробіття та соціально нестійкою верствою населення.

Проблемі працевлаштування випускників у своїх працях приділяли увагу такі науковці, як В. О. Вирина [2], Л. І. Лазор [1], Т. О. Разумова [3], А. С. Якубова [4] та інші. Науковці зазначають, що реалізація права молоді на працю – це безпосереднє втілення розпоряджень та

можливостей, що закріплені у правових нормах життя з метою задоволення інтересів та потреб молодих громадян у сфері трудового права. Виходячи із цього, можна стверджувати, що сам процес реалізації права молоді на працю уособлює не просто правові норми на папері, але й здатність втілити їх у життя [4, с. 633].

Процес працевлаштування являє собою реалізацію отриманих знань і навичок. При цьому варто пам'ятати, що отримані знання є лише підґрунтям, «фасаду» особистості, як якісного працівника, формується низкою конкретних характеристик. Це, у першу чергу, здібність до найефективнішого застосування отриманих знань, бо самі по собі знання не мають майже ніякої цінності при невмінні застосовувати їх. Варто враховувати також, що, навіть маючи неабиякі інтелектуальні здібності, пошук

роботи може стати проблемою через брак індивідуальних характеристик, таких як ділові, моральні та особистісні якості. Організаторські здібності, ініціатива, наполегливість, дисциплінованість та інші якості є довершальним штрихом у становленні працівника. Разом з тим, виходячи на ринок праці, молоді спеціалісти залишаються з проблемою пошуку робочого місця сам на сам.

Слушним є зауваження Т. О. Разумової [3, с. 17], що випускників ВНЗ слід розглядати як окремих сегмент ринку праці, оскільки він характеризується рядом специфічних рис:

- ✦ особливості робочої сили, такі як наявність вищої освіти, відсутність або недостатність досвіду роботи, нерозвиненість навичок пошуку роботи і неадекватність самооцінки;
- ✦ своєрідність попиту на випускників ВНЗ з боку роботодавців, акценти та пріоритети їх вимог до знань, до особистісних якостей (мобільність, ентузіазм, відкритість до нових знань та ідей), орієнтація на репутацію ВНЗ як показник якості його випускників;
- ✦ присутність відповідних інститутів, що регулюють даний сегмент ринку праці.

Контроль за працевлаштуванням молоді незмінно є одним з обов'язків держави. В Україні даний напрям роботи керується через низку нормативно-правових актів, таких як: Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням» [5], Кодекс законів про працю України [6], Закон України «Про зайнятість населення» [7], Указ Президента України «Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів» [8] та ін.

Враховуючи той факт, що всі вищеперелічені нормативно-правові акти були прийняті в минулому столітті, не має сенсу говорити про їх моральну застарілість. Сьогодні українське суспільство потребує оновлення підходів до організації працевлаштування молоді. З огляду на це державою було ініційовано прийняття низки положень та додатків до законів, покликаних сприяти стабілізації ситуації на ринку праці молоді. Так, Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [9] вказано, що «державна забезпечує працездатній молоді надання першого робочого місця на строк, не менший двох років після закінчення або припинення навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах...». При цьому варто підкреслити, що дане положення є прерогативою тільки тих осіб, підготовка яких здійснюється за державним замовленням. Окрім цього, у законі не вказано подальших дій у разі відсутності вільних робочих місць на підприємстві.

Напруженими залишаються відносини між випускниками ВНЗ та роботодавцями. Підґрунтям взаємонепорозуміння з боку працедавців виступають необ'єктивні запити щодо стажу роботи, а з боку випускників – небажання працювати на низьких посадах, через

переоцінку власних здібностей та вмінь. Для нормалізації відносин між випускниками та роботодавцями на ринку праці доречним було б прийняття закону, який би встановлював відповідні норми та регулював взаємовідносини між роботодавцями та шукачами роботи.

Втім, ключову роль у загостренні відносин між випускниками та роботодавцями відіграє економічна нестабільність в країні.

Асоціація з ЄС стане ключовим важелем стабілізації економіки України та ринку праці зокрема. З одного боку, це приведе до організації низки нових робочих місць, тоді як з іншого – до істотного підвищення стандартів виробництва, а також збільшення конкуренції на ринку. Таким чином, низка слабких фірм витіснить сильніші, що призведе до скорочення співробітників. Передбачається, що Асоціація з Євросоюзом задасть вектор, який буде спрямований на збільшення мобільності наших співвітчизників, переважно молодих спеціалістів, і трудову міграцію українських співробітників у країні ЄС, підвищуючи, таким чином, можливості їх працевлаштування на європейському ринку праці [10].

Основною причиною безробіття серед випускників, виділеною експертами з працевлаштування, є перша поява на ринку праці. Протягом останніх 10–12 років випускники вишів нерідко самостійно вирішують проблеми, пов'язані з працевлаштуванням після закінчення навчання. Непередбачуваність ринку праці, відсутність повної та достовірної інформації про вакансії, надлишок випускників деяких спеціальностей призводять до того, що молодий спеціаліст стає на облік у службі зайнятості або ж сам, використовуючи свої здібності, шукає роботу. Нерідко він змушений влаштуватися на роботу не за спеціальністю і заново перенавчатися, що веде до витрати як його власних коштів, так і коштів держави і роботодавця [2, с. 11].

Згідно з офіційними даними Державної служби зайнятості України кількість безробітних з кожним роком зменшується. Так, за даними Державної служби статистики України, середньомісячна кількість економічно активного населення віком 15–70 років у I півріччі 2014 р., порівняно з відповідним періодом 2013 р., зменшилась на 30,9 тис. осіб (табл. 1) [11].

За останні п'ять років частка молоді у складі економічно активного населення постійно скорочувалась, поки у 2014 р. не досягла відмітки в 8264,7 тис. осіб у порівнянні з 8584,3 тис. осіб у 2010 р., тим самим зменшившись на 319,6 тис. осіб.

Аналіз показників зайнятості та безробіття молоді виявляє протилежно пропорційний зв'язок. Показники зайнятості молоді, незважаючи на різні вікові групи, з кожним роком зменшуються, тоді як аналогічні показники безробіття характеризуються вкрай швидкими темпами зростання. З 2005 р. частка безробітної молоді вікових груп значно зросла, особливо цей процес торкнувся групи 15–24 років, де дані показники збільшились майже вдвічі – з 14,9% до 23,1% до економічно активного населення (табл. 2).

Динаміка кількості і частки молоді у складі економічно активного населення в Україні

Показник	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14
Економічно активне населення, тис. осіб	22150,3	22051,6	22056,9	22011,5	21 980,6
у т. ч. молодь віком 15–34 років, тис. осіб	8584,3	8423,7	8425,9	8387,2	8264,7
у % до економічно активного населення	38,7	38,2	38,2	38,1	37,6

Джерело: складено за даними: [12 – 17].

Таблиця 2

Показники зайнятості молоді за 2005–2014 рр.

За віковими групами	Показники зайнятого населення, % до економічно активного населення			Показники безробіття, % до економічно активного населення		
	2005	2010	2014	2005	2010	2014
15–24 роки	34,2	33,5	29,5	14,9	17,4	23,1
25–29 років	75,2	72,0	71,6	7,6	9,9	11,1
30–34 років	78,6	78,1	74,9	6,7	7,8	9,3

Джерело: складено за даними: [17].

Найбільш привабливими напрямками діяльності для молодих спеціалістів виявились промисловість, торгівля, освіта, фінансова діяльність та охорона здоров'я. Ці сфери є лідерами за часткою зайнятої молоді. Так, у сфері торгівлі відсоток молоді до загальної кількості працівників становить 53,1%, а у сфері фінансової діяльності – 58,7% (табл. 3).

Майже всі зазначені напрямки діяльності мають позитивну тенденцію до зростання показників зайнятої молоді. За останні десять років, тільки сфери транспорту, поштової та кур'єрської діяльності а також охорони здоров'я мають незначну тенденцію до зниження (на 30,3 тис. осіб та 25,6 тис. осіб відповідно).

За офіційними даними, серед молодих спеціалістів, які одразу по закінченню ВНЗ отримали направлення на роботу, у 2013/14 н. р. числиться 156 473 особи, що в порівнянні з 2010/11 н. р. на 25 469 осіб менше (табл. 4). Проте у відсотковому значенні цей показник залишається майже незмінним, якщо не враховувати незначні коливання (27,2% – 27,8%). Фінансування державою навчання таких осіб також з кожним роком зменшується.

Так, у 2010/11 н. р. кількість випускників, які навчалися за рахунок державного бюджету й отримали направлення на роботу, становила 134 881 осіб, тоді як у 2013/14 н. р. ця цифра скоротилась до 120 654 осіб.

Аналіз неформальної зайнятості населення свідчить, що у більшості випадків молодіжний характер неформальної зайнятості представлений у формі заробітку в процесі здобуття освіти. При цьому, у I півріччі 2014 р. серед неформально зайнятого населення понад дві третини (67,4%) припадало на осіб, які мали професійно-технічну та повну загальну середню освіту, у той час, як серед офіційно зайнятого населення переважали особи, які мали повну вищу освіту (61,4%) (рис. 1).

Аналізуючи ці та інші показники, варто враховувати той факт, що вони мають бути представлені з урахуванням нестабільної економічної ситуації в Україні. Зваживши на те, що внаслідок вкрай несприятливих обставин останнього року в Україні велика кількість підприємств змушена була піти на значні скорочення персоналу, а деякі організації взагалі припинили свою діяльність, така картина йде в розріз із державною ста-

Таблиця 3

Найбільші сфери діяльності по кількості зайнятої серед працівників молоді

Сфери діяльності	усього, тис. осіб		% до облікової кількості штатних працівників	
	2005/06	2013/14	2005/06	2013/14
Промисловість	1086,5	895,3	31,6	33,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	330,6	494,5	46,9	53,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	289,6	259,3	28,7	31,6
Фінансова та страхова діяльність	118,0	181,0	50,0	58,7
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	213,5	223,2	36,3	35,7
Освіта	409,6	429,4	24,3	24,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	372,6	347,0	28,0	27,5

Джерело: складено за даними: [17].

Випусники ВНЗ, які отримали направлення на роботу

Рік	Чисельність випусників, які отримали направлення на роботу		З них навчалися за рахунок коштів бюджету, осіб	
	Усього, осіб	У % до загальної кількості випусників	державного	місцевих
2013/14	156473	27,2	120654	17950
2012/13	167932	27,4	127847	19744
2011/12	170285	27,2	129615	18311
2010/11	181942	27,8	134881	18267

Джерело: складено за даними: [18–21].

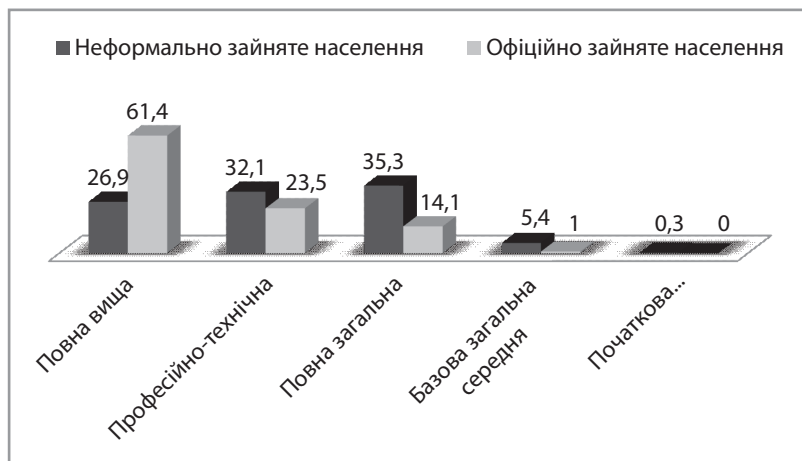

Рис. 1. Формальна та неформальна зайнятість населення за освітою у I півріччі 2014 р. [17]

тистикою. Найбільш вірогідним поясненням даного непорозуміння є зміна якісної характеристики робочих місць. Мається на увазі, що більшість звільнених працівників перейшли на менш оплачувану, примітивнішу роботу, щоб хоч якось підтримувати власне фінансове становище. Згідно з опитуванням, проведеним Дослідним центром Міжнародного кадрового порталу hh.ua в поточному році, 19% компаній, представлених на ринку праці України, заявили про рішення скорочення персоналу, 33% вирішили орієнтуватись по ситуації [22]. Вірогідно, під звільнення підпадуть найбільш незахищені групи працівників – люди пенсійного віку та молодь. Об'єктивно, хитке положення молодих спеціалістів обумовлене великою кількістю факторів: відсутність досвіду, здатності застосовувати здобуті знання, завищені вимоги до робочого місця тощо. Стосовно останнього, на запитання про бажане місце роботи випусники переважно називають відомі світові компанії. Таке прагнення є позитивною характеристикою особистісних амбіцій, але при цьому не варто забувати про відповідність амбіцій здібностям. За результатами опитувань українських студентів [23], близько 80% назвали можливість кар'єрного зростання найбільш важливим фактором привабливості компанії як роботодавця.

Говорячи про перспективи працевлаштування випусників у відому компанію, неминує питання конкурентоспроможності претендента. При цьому, спираючись на вибір Україною інноваційної моделі

соціально економічного розвитку, однією з ключових переваг якої є вихід на європейський простір, питання конкурентоспроможності вже не є суто внутрішнім, а передбачає конкуренцію на міжнародних ринках праці. Загалом, статистика останніх років свідчить на користь якості знань випусників українських вишів, але при цьому українські випусники значно поступаються закордонним колегам у вміннях ці знання застосовувати. Це є наслідком поганої організації виробничої та наукової практики в процесі навчання. На жаль, в Україні практика у ВНЗ має чисто показовий характер. Результатом є брак практичних навичок на тлі доволі високого рівня теоретичних знань. Проходження якісної практики дозволяє перетворити інтелектуальний потенціал у конкретні переваги.

Тема проблем працевлаштування випусників ВНЗ в Україні, на жаль, є ширшою, ніж хотілося б. Зовнішнє занепокоєння держави працевлаштуванням молодих спеціалістів максимальне втілення знаходить в юридично слабких і недосконалих додатках до законів, у той час як насправді даний прошарок населення потребує реальної підтримки з боку держави.

Система організації надання вищої освіти є вкрай розбалансованою. На сьогодні акцент припадає цілком на отримання одних лише теоретичних знань, які при цьому не завжди є актуальними.

Процес осмислення та коригування необхідних напрямків роботи держави є складним і тривалим. Разом з тим, впровадження відповідних заходів є невід'ємною ланкою в процесі переходу до інноваційної моделі економіки. Серед першочергових завдань перед державою стоїть реформування законодавчих актів, які стосуються працевлаштування молоді. Не менш важливим є часткове зміщення пріоритетів підготовки спеціалістів у ВНЗ – для цього пропонується перейняти досвід організації навчального процесу в європейських країнах.

ВИСНОВКИ

По-перше, підписання Україною Болонської угоди поставить національні університети в умови жорсткої конкуренції з іноземними ВНЗ, а отже, першочерговим завданням у даному контексті є:

- ✦ заходи для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних освітніх послуг;
- ✦ побудова освітнього процесу з використанням інформаційних, освітніх та інноваційних технологій;
- ✦ зміни в навчальних планах.

По-друге, зміни, які стосуються глобальних трансформацій освітнянського сектора, передбачають впровадження таких змін, як постійний моніторинг ринку освітніх послуг і ринку праці, відслідковування відповідності попиту та пропозиції робочої сили серед молоді, розробка методів заохочення роботодавців до наймання молодих спеціалістів та розробка механізмів нарощування та збереження інтелектуального потенціалу покоління.

Впровадження вказаних заходів сприятиме поступовому налагодженню ситуації на ринку праці, а також дасть змогу українським випускникам позиціонувати себе як перспективних та вигідних працівників. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Лазор Л. І.** Труд молодёжи в условиях рыночной экономики: новые концептуальные подходы / Л. И. Лазор // Актуальні проблеми права: теорія і практика : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля, 2012. – № 23. – С. 9–16.
2. **Вирина І. В.** Формирование и развитие конкурентоспособности молодых специалистов на рынке труда : автореф. дисс. ... канд. экон. наук / И. В. Вирина. – М., 2007. – 24 с.
3. **Разумова Т. О.** Випускники вищих учебных заведений на рынке труда : автореф. дисс. ... д-ра экон. наук / Т. О. Разумова. – М., 2009. – 48 с.
4. **Якубова А. С.** Система принципів реалізації права молоді на працю / А. С. Якубова // Актуальні проблеми права: теорія і практика : зб. наук. пр. – Луганськ : Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля, 2012. – № 25. – С. 630–637.
5. Про затвердження Порядку працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснювалась за державним замовленням : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 1996 р. № 992 // Урядовий кур'єр. – 1996. – С. 191–192.
6. Кодекс законів про працю України : затв. Законом УРСР від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50 (Додаток). – С. 375.

7. Про зайнятість населення : Закон України від 1 березня 1991 р. № 803-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – С. 170.

8. Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів : Указ Президента України від 23 січня 1996 р. № 77/96 // Урядовий кур'єр. – 1996. – С. 15–16.

9. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 23.03.2000 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua

10. Газета.eu. Вплив асоціації з ЄС на ринок праці України – 22.09.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrgazeta.eu/economica-21/ekonomika-eu/18070-vplyv-asociacii-z-jes-na-rynok-praci-ukrajiny>

11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Доповідь «Ринок праці у I півріччі 2014 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

12. Статистичний щорічник України за 2008 рік. – К. : Держкомстат, 2009. – 567 с.

13. Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К. : Держкомстат, 2010. – 567 с.

14. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : ТОВ «Август-трейд», 2011. – 560 с.

15. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К. : ТОВ «Август-трейд», 2012. – 559 с.

16. Статистичний щорічник України за 2012 рік. – К., 2013. – 552 с.

17. Статистичний щорічник України за 2013 рік. – К., 2014. – 533 с.

18. Статистичний бюлетень за 2011 рік. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/11 навчального року. – К. : Держ. служба статистики України, 2011. – 203 с.

19. Статистичний бюлетень за 2012 рік. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року. – К. : Держ. служба статистики України, 2012. – 215 с.

20. Статистичний бюлетень за 2013 рік. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012/13 навчального року. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 184 с.

21. Статистичний бюлетень за 2014 рік. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року. – К. : Держ. служба статистики України, 2014. – 161 с.

22. Сайт hh. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hh.ua/article/16565>

23. UBR. Где мечтают работать украинские студенты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ubr.ua/labor-market/ukrainian-labor-market/gde-mechtaut-robotat-ukrainskie-studenty-332810>

REFERENCES

- “Hazeta. eu. Vplyv asotsiatsii z YeS na rynok pratsi Ukrainy” [Hazeta. eu. Impact of association with the EU labor market of Ukraine]. <http://ukrgazeta.eu/economica-21/ekonomika-eu/18070-vplyv-asociacii-z-jes-na-rynok-praci-ukrajiny>
[Legal Act of Ukraine] (1996).
[Legal Act of Ukraine] (1971).
[Legal Act of Ukraine] (1991).
[Legal Act of Ukraine] (1996).
[Legal Act of Ukraine] (2000). www.rada.gov.ua
Lazor, L. I. “Trud molodezhi v usloviyakh rynochnoy ekonomiki: novyye kontseptualnye podkhody” [The work of young peo-

ple in a market economy, new conceptual approaches]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*, no. 23 (2012): 9-16.

Razumova, T. O. "Vypuskniki vysshikh uchebnykh zavedeniy na rynku truda" [University graduates in the labor market]. *Avtoref. dis. ... d-ra ekon. nauk*, 2009.

"Rynok pratsi u I pivrichchi 2014 roku : dopovid" [The labor market in the first half of 2014: report]. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua>

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2008 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2008]. Kyiv: Derzhkomstat, 2009.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2009 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2009]. Kyiv: Derzhkomstat, 2010.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2010 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2010]. Kyiv: Avhust-treid, 2011.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2011 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2011]. Kyiv: Avhust-treid, 2012.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2012 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2012]. Kyiv, 2013.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2013 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2013]. Kyiv, 2014.

Statystychnyi biuleten za 2011 rik. Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2010/11navchalnoho roku [Statistical Bulletin for 2011. Basic indicators of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of 2010 / 11navchalnoho year]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2011.

Statystychnyi biuleten za 2012 rik. Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2011/12 navchalnoho roku [Statistical Bulletin 2012. Basic indicators of

higher educational institutions of Ukraine at the beginning of the 2011/12 academic year]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2012.

Statystychnyi biuleten za 2013 rik. Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2012/13 navchalnoho roku [Statistical Bulletin for 2013. Basic indicators of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of the 2012/13 academic year]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2013.

Statystychnyi biuleten za 2014 rik. Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2013/14 navchalnoho roku [Statistical Bulletin for 2014. Basic indicators of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of the 2013/14 academic year]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2014.

Sayt hh. <http://hh.ua/article/16565>

"UBR. Gde mechtaiut rabotat ukrainskie studenty" [UBR. Where the dream of working Ukrainian students]. <http://ubr.ua/labor-market/ukrainian-labor-market/gde-mechtaut-rabotat-ukrainskie-studenty-332810>

Virina, I. V. "Formirovanie i razvitie konkurentosposobnosti molodykh spetsialistov na rynku truda" [Formation and development of the competitiveness of young professionals in the job market]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk*, 2007.

Yakubova, A. S. "Systema pryntsyviv realizatsii prava molodi na pratsiu" [The system of the principles of the right of young people to work]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka*, no. 25 (2012): 630-637.

МОДЕЛЮВАННЯ ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ВИКОНАННЯ ЗАМОВЛЕНЬ ІНТЕРНЕТ-МАГАЗИНОМ ЯК МЕРЕЖІ МАСОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

© 2015 СКИЦЬКО В. І., ІГНАТОВА Ю. В.

УДК 004.942: 519.872:658.8

Скицько В. І., Ігнатова Ю. В. Моделювання логістичних процесів виконання замовлень Інтернет-магазином як мережі масового обслуговування

У статті охарактеризовано ключові моменти функціонування Інтернет-магазину. Розглянуто основні кроки діяльності типового Інтернет-магазину та розроблено схему його функціонування. Окремо виділено завдання роботи двох фаз Інтернет-магазину: відділів складу та власної служби доставки. На основі теорії масового обслуговування запропоновано стохастичну модель функціонування зазначених фаз. Розроблена стохастична модель двофазової мережі масового обслуговування з пуассонівським вхідним потоком наведена в динаміці та стаціонарному режимі роботи. За допомогою використання умови збереження потоку виведено аналітичні вирази основних операційних характеристик процесів виконання замовлень Інтернет-магазином як мережі масового обслуговування в стаціонарному режимі роботи. Зокрема, виведено аналітичні вирази для ймовірностей станів системи, частки простоїв мережі та середньої кількості вимог у системі. На основі запропонованої моделі визначено необхідність розроблення керованої системи масового обслуговування в подальших дослідженнях.

Ключові слова: Інтернет-магазин, логістика, склад, доставка, мережа масового обслуговування, пуассонівський потік.

Рис.: 2. **Формул.:** 8. **Бібл.:** 16.

Скицько Володимир Іванович – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри економіко-математичного моделювання, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: skitsko.kneu@gmail.com

Ігнатова Юлія Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіко-математичного моделювання, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: u1@ukr.net

УДК 004.942: 519.872:658.8

Скицько В. І., Ігнатова Ю. В. Моделирование логистических процессов выполнения заказов Интернет-магазином как сети массового обслуживания

В статье охарактеризованы ключевые моменты функционирования Интернет-магазина. Рассмотрены основные шаги деятельности типового Интернет-магазина и разработана схема его функционирования. Отдельно выделена задача работы двух фаз Интернет-магазина: отделов склада и собственной службы доставки. На основе теории массового обслуживания предложена стохастическая модель функционирования указанных фаз. Разработанная стохастическая модель двухфазной сети массового обслуживания с пуассоновским входным потоком приведена в динамике и стационарном режиме работы. С помощью использования условия сохранения потока выведены аналитические выражения основных операционных характеристик процессов выполнения заказов Интернет-магазином как сети массового обслуживания в стационарном режиме работы. В частности, выведены аналитические выражения для вероятностей состояний системы, доли простоев сети и среднего количества требований в системе. На основе предложенной модели определена необходимость разработки управляемой системы массового обслуживания в дальнейших исследованиях.

Ключевые слова: Интернет-магазин, логистика, склад, доставка, сеть массового обслуживания, пуассоновский поток.

Рис.: 2. **Формул.:** 8. **Библ.:** 16.

Скицько Владимир Иванович – кандидат экономических наук, доцент, докторант кафедры экономико-математического моделирования, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: skitsko.kneu@gmail.com

Ігнатова Юлия Владимировна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономико-математического моделирования, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: u1@ukr.net

UDC 004.942: 519.872:658.8

Skitsko V. I., Ignatova Iu. V. Modeling Logistic Processes of Orders Fulfillment by Online Store as a Queueing Network

The article describes the key points of an online store functioning. The basic steps of activity of a typical online store has been considered and a scheme for its functioning has been elaborated. Separately has been allocated the operation task for two phases in the online store activity: depot departments and own delivery service. On the basis of the queueing theory, a stochastic model of functioning of the indicated phases has been proposed. The created stochastic model of a two-phase queueing network with a poisson input has been provided in both dynamics and stationary operating condition. Using the condition of the flow maintaining, analytical expressions of the basic operating characteristics of processes of fulfilling the orders by online store as a queueing network in the stationary mode has been derived. In particular have been derived analytical expressions for the probabilities of the system states, the share of network downtime and the average number of claims in the system. On the basis of the proposed model, the need to develop in further researches a controlled queueing network system has been determined.

Key words: online store, logistics, warehouse, shipping, queueing network, poisson stream.

Pic.: 2. **Formulae:** 8. **Bibl.:** 16.

Skitsko Volodymyr I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree of the Department of economic and mathematical modeling, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine) E-mail: skitsko.kneu@gmail.com

Ignatova Iuliia V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Economic and Mathematical Modeling, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: u1@ukr.net

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних засобів та технологій спричинив появу компаній (фірм, підприємств) нового покоління, діяльність яких зосереджена насамперед в Інтернеті. Такі підприємства відносять до сфери електронного бізнесу,

де одне із основних місць займають Інтернет-магазини, які формують сферу електронної комерції. На сьогодні Інтернет-магазин – це не просто сайт, а повноцінний інноваційний магазин з широким набором товарів та послуг, що здатний конкурувати із традиційними великими

торгівельними мережами. Інтернет-магазин є складною організаційною структурою, в якій співпрацюють традиції та інновації. На нашу думку, найбільше інновацій існує в процесах, що пов'язані зі здійсненням замовлення покупцем за допомогою сайту Інтернет-магазину: вибір товару, оформлення замовлення, оплата. Комплектування замовлення на складі наразі може здійснюватися як людьми (традиційна складова), так і роботами (інноваційна складова). До «традиційних» процесів можна віднести перевезення замовлень автомобільним транспортом. Проте й тут намічаються зміни та використання інновацій. Наприклад, уже зараз здобуває популярності доставка невеликих замовлень дронами, а всесвітньвідомий інтернет-магазин «Amazon» має намір запатентувати інноваційний спосіб доставки простих товарів (дитячих іграшок, деяких автозапчастин тощо) за допомогою вантажівок з 3D-принтерами [1].

Застосування інновацій у роботі Інтернет-магазину сприяє ефективнішому його функціонуванню, проте їх впровадження зумовлює й певні зміни, зокрема, у системі управління, де одне з основних місць займає моделювання бізнес-процесів. Таке моделювання може здійснюватися з використанням інструментарію мереж Петрі, мереж масового обслуговування, орієнтованих графів, методології моделювання потоків даних, методології структурного аналізу та проектування тощо.

У даних дослідженнях зосередимося на проблемі формалізації та моделювання процесів функціонування Інтернет-магазину як дискретної системи за допомогою мереж масового обслуговування.

На сьогодні різні аспекти функціонування Інтернет-магазинів досліджують у своїх роботах, зокрема, такі іноземні та вітчизняні науковці та практики: Апатова Н. В. і Малков С. В. [2, 3], Савенко І. В., Капінус Л. В. і Скригун Н. П. [4], Дюбанов О. С. і Рамазанов С. К. [5], Пурський О. І., Гринюк Б. В. та Жарій І. О. [6], Ремі Г. (Remy G.) [7], Ліао З. (Liao Z. Q.) і Чеунг М. (Cheung M. T.) [8] та інші. Окрім того, існують різні Інтернет-видання, на сторінках яких висвітлюються різноманітні проблеми електронної комерції, наприклад [9–11].

Аналіз зазначених та інших джерел дозволяє дійти висновку про важливість, багатогранність та актуальність даної проблематики, зокрема, через її інноваційність та постійну мінливість. Проте існує низка малодосліджених питань. Так, мало уваги приділено проблемі використання сучасного інструментарію моделювання бізнес-процесів Інтернет-магазину.

Мета статті полягає в розробці математичної моделі логістичних процесів виконання замовлень Інтернет-магазином з використанням інструментарію теорії масового обслуговування.

Дедалі більше покупок здійснюється в Інтернет-магазинах як у світі, так і в Україні. Зокрема, на сьогодні кількість вітчизняних онлайн-покупців приблизно дорівнює 4 млн осіб, і ця кількість у поточному році продовжує зростати [12]. Незважаючи на різноманітність Інтернет-магазинів (зокрема, з аналізом вітчизняного ринку електронної комерції можна ознайомитися в [9, 10, 13]), бізнес-процеси усіх таких магазинів є подібними.

У загальному випадку роботу Інтернет-магазину можна описати такими кроками [13]: 1) вибір покупцем необхідного товару в каталозі Інтернет-магазину та додавання його в кошик замовлення; 2) оформлення покупцем замовлення на сайті Інтернет-магазину (відомості про покупця, контакти дані, адреса та час доставки тощо); 3) здійснення оплати за замовлення зручним для покупця способом (як правило, для Інтернет-магазинів це платіжна картка); 4) підтвердження щодо прийняття до виконання замовлення на електронну пошту покупця; 5) попадання замовлення у відділ продаж Інтернет-магазину; 6) підтвердження складом наявності необхідної кількості товарів у замовленні. У разі фізичної відсутності необхідної кількості товару повідомляється відділ продаж, в якому приймається рішення або щодо зміни замовлення (заміни позицій за згодою покупця), або про замовлення необхідного товару в постачальників (про що покупця може бути й не повідомлено); 7) оформлення замовлення (пакування товару, створення необхідних супровідних документів тощо); 8) відправлення замовлення покупцю за допомогою служби доставки (власної або сторонньої організації); 9) отримання замовлення покупцем. Перевірка наявності товару та відсутність його пошкоджень, у разі їх виникнення виставлення претензій до служби доставки та Інтернет-магазину, оформлення повернення. Здійснення оплати за замовлення, якщо вона не була здійснена раніше. На цьому етапі покупець також може відмовитися від покупки. У разі отримання товару покупцем та повної оплати замовлення вважається повністю виконаним, а покупка здійсненою.

Роботу Інтернет-магазину як взаємодію покупця та продавця для загального випадку схематично представлено на *рис. 1*. Головною метою схеми є представлення руху замовлення від етапу його здійснення (самостійного чи з допомогою оператора Call-центру) до отримання товару покупцем. Деякі процеси на схемі опущені з метою її більш легкого сприйняття. Зокрема, на схемі не вказано процеси оплати за замовлення, яка може відбутися як на етапі самостійного здійснення замовлення покупцем на сайті Інтернет-магазину за допомогою платіжної картки, так і під час отримання замовлення готівкою або платіжною карткою (при наявності терміналу у службі доставки або у поштоматі).

Потік подій в Інтернет-магазині утворюється послідовними надходженнями замовлень у випадкові моменти часу. Потік замовлень характеризується інтенсивністю, тобто частотою появи подій, що надходять у магазин за одиницю часу. А отже, функціонування Інтернет-магазину доцільно представити за допомогою мережі масового обслуговування. До головних операційних показників функціонування такої мережі належать: кількість каналів обслуговування, обсяг черги, ймовірність відмови, ймовірність обслуговування, відносна й абсолютна пропускні спроможності системи, середній час перебування заявки в черзі, середній час очікування та обслуговування. Визначивши оптимальні значення цих показників, можна розрахувати оптимальну кількість обслуговуючого персоналу, оптимальний час обслуговування, розмір черги тощо.

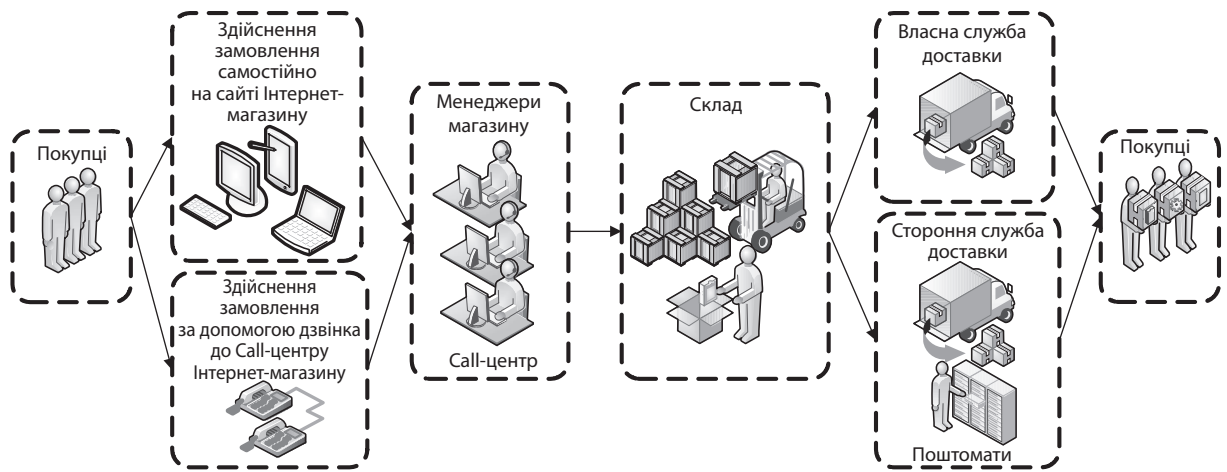

Рис. 1. Структурна схема роботи Інтернет-магазину

Джерело: авторська розробка.

Побудова математичної моделі роботи усіх підрозділів Інтернет-магазину є досить складною і об'ємною задачею, тому пропонується її вирішувати частинами. Зокрема, розглянемо докладніше роботу складу і відділу власної служби доставки Інтернет-магазину (як основних складових елементів логістичних процесів виконання замовлень), з метою визначення основних операційних характеристик їх роботи. Спростимо їх функціонування до такого: на етапі складу працівники збирають та упаковують замовлення від клієнтів і кожне замовлення відправляють на наступний етап – розвезення замовленого товару власною службою доставки до клієнта (покупця).

Для моделювання роботи цих двох підрозділів Інтернет-магазину використаємо двофазну мережу масового обслуговування. Припустимо, що перша фаза (склад) має « M » каналів обслуговування (тобто працівників складу), а друга (власна служба доставки) – « K » каналів обслуговування (тобто працівників служби доставки). За класичним підходом, до такої мережі надходить пуассонівський потік замовлень на обслуговування із параметром λ , тобто, наприклад, на склад поступають окремі замовлення з частотою λ замовлень на годину. При цьому інтенсивність обслуговування кожного замовлення є величиною, яка має експоненціальний закон розподілу ймовірностей із параметром μ_1 на першій фазі та μ_2 на другій фазі. Тобто кожний працівник складу збирає і пакує в середньому μ_1 замовлень на годину. Аналогічно, кожен працівник відділу доставки обробляє в середньому μ_2 замовлень на годину. Дисципліна обслуговування є FIFO (перший прийшов, перший обслуговився),

тобто замовлення обслуговуються по мірі надходження на склад за відсутності пріоритету. Докладніше схему роботи зазначених фаз зображено на рис. 2.

Стохастична модель роботи мережі масового обслуговування в динаміці представлена системою однорідних лінійних диференціальних рівнянь:

$$\begin{aligned}
 P'_{0(0)0(0)}(t) &= -\lambda P_{0(0)0(0)}(t) + \mu_2 P_{0(0)0(0)}(t); \\
 P'_{0(0)0(1)}(t) &= -(\lambda + \mu_2) P_{0(0)0(1)}(t) + \\
 &+ \mu_1 P_{0(1)0(0)}(t) + 2\mu_2 P_{0(0)0(2)}(t); \\
 P'_{0(0)0(2)}(t) &= -(\lambda + 2\mu_2) P_{0(0)0(2)}(t) + \\
 &+ \mu_1 P_{0(1)0(1)}(t) + 3\mu_2 P_{0(0)0(3)}(t); \\
 &\dots \\
 P'_{0(0)0(k)}(t) &= -(\lambda + k\mu_2) P_{0(0)0(k)}(t) + \\
 &+ \mu_1 P_{0(1)0(k-1)}(t) + k\mu_2 P_{0(0)0(k+1)}(t); \\
 P'_{0(0)1(k)}(t) &= -(\lambda + k\mu_2) P_{0(0)1(k)}(t) + \\
 &+ \mu_1 P_{0(1)0(k)}(t) + k\mu_2 P_{0(0)2(k)}(t); \\
 P'_{0(0)2(k)}(t) &= -(\lambda + k\mu_2) P_{0(0)2(k)}(t) + \\
 &+ \mu_1 P_{0(1)1(k)}(t) + k\mu_2 P_{0(0)3(k)}(t); \\
 &\dots \\
 P'_{0(0)n(k)}(t) &= -(\lambda + k\mu_2) P_{0(0)n(k)}(t) + \\
 &+ \mu_1 P_{0(1)n-1(k)}(t) + k\mu_2 P_{0(0)n+1(k)}(t); \\
 &\dots
 \end{aligned}
 \tag{1}$$

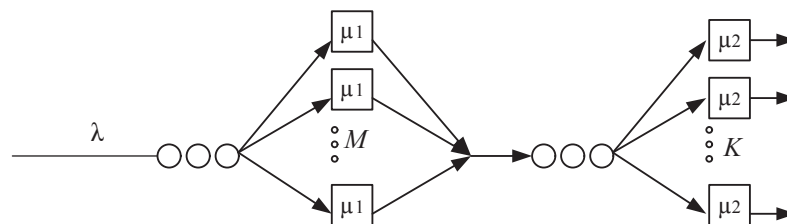

Рис. 2. Структурна схема мережі масового обслуговування на фазах складу та власної служби доставки Інтернет-магазину

Джерело: авторська розробка.

$$P'_{0(1)0(0)}(t) = -(\lambda + k\mu_1)P_{0(0)n(k)}(t) + \lambda P_{0(0)0(0)}(t) + \mu_2 P_{0(1)0(1)}(t);$$

$$P'_{0(2)0(0)}(t) = -(\lambda + 2k\mu_1)P_{0(0)n(k)}(t) + \lambda P_{0(1)0(0)}(t) + \mu_2 P_{0(2)0(1)}(t);$$

...

$$P'_{0(m)0(0)}(t) = -(\lambda + m\mu_1)P_{0(m)0(0)}(t) + \lambda P_{0(m-1)0(0)}(t) + \mu_2 P_{0(m)0(1)}(t);$$

$$P'_{1(m)0(0)}(t) = -(\lambda + m\mu_1)P_{1(m)0(0)}(t) + \lambda P_{0(m)0(0)}(t) + \mu_2 P_{1(m)0(1)}(t);$$

$$P'_{2(m)0(0)}(t) = -(\lambda + m\mu_1)P_{2(m)0(0)}(t) + \lambda P_{1(m)0(0)}(t) + \mu_2 P_{2(m)0(1)}(t);$$

...

$$P'_{i(m)0(0)}(t) = -(\lambda + m\mu_1)P_{i(m)0(0)}(t) + \lambda P_{i-1(m)0(0)}(t) + \mu_2 P_{i(m)0(1)}(t);$$

...

$$P'_{0(1)0(1)}(t) = -(\lambda + \mu_1 + \mu_2)P_{0(1)0(1)}(t) + \lambda P_{0(0)0(1)}(t) + 2\mu_1 P_{0(2)0(0)}(t) + 2\mu_2 P_{0(1)0(2)}(t);$$

$$P'_{0(2)0(1)}(t) = -(\lambda + 2\mu_1 + \mu_2)P_{0(2)0(1)}(t) + \lambda P_{0(1)0(1)}(t) + 2\mu_1 P_{0(3)0(0)}(t) + 2\mu_2 P_{0(2)0(2)}(t);$$

$$P'_{0(1)0(2)}(t) = -(\lambda + \mu_1 + 2\mu_2)P_{0(1)0(2)}(t) + \lambda P_{0(0)0(2)}(t) + 2\mu_1 P_{0(2)0(1)}(t) + 3\mu_2 P_{0(1)0(3)}(t);$$

$$P'_{0(2)0(2)}(t) = -(\lambda + 2\mu_1 + 2\mu_2)P_{0(2)0(2)}(t) + \lambda P_{0(1)0(2)}(t) + 3\mu_1 P_{0(3)0(1)}(t) + 3\mu_2 P_{0(2)0(3)}(t);$$

...

$$P'_{0(m)0(1)}(t) = -(\lambda + m\mu_1 + \mu_2)P_{0(m)0(1)}(t) + \lambda P_{0(m-1)0(1)}(t) + m\mu_1 P_{0(m)0(1)}(t) + 2\mu_2 P_{0(m)0(2)}(t);$$

$$P'_{0(1)0(k)}(t) = -(\lambda + \mu_1 + k\mu_2)P_{0(m)0(1)}(t) + \lambda P_{0(0)0(k)}(t) + 2\mu_1 P_{0(2)0(k)}(t) + k\mu_2 P_{0(1)1(k)}(t);$$

$$P'_{0(m)0(k)}(t) = -(\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{0(m)0(k)}(t) + \lambda P_{0(m-1)0(k)}(t) + m\mu_1 P_{1(m)0(k)}(t) + k\mu_2 P_{0(m)1(k)}(t);$$

$$P'_{1(m)0(k)}(t) = -(\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{1(m)0(k)}(t) + \lambda P_{0(m)0(k)}(t) + m\mu_1 P_{2(m)0(k)}(t) + k\mu_2 P_{1(m)1(k)}(t);$$

$$P'_{2(m)0(k)}(t) = -(\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{0(m)0(k)}(t) + \lambda P_{1(m)0(k)}(t) + m\mu_1 P_{3(m)0(k)}(t) + k\mu_2 P_{2(m)1(k)}(t);$$

...

$$P'_{i(m)0(k)}(t) = -(\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{i(m)1(k)}(t) + \lambda P_{i-1(m)0(k)}(t) + m\mu_1 P_{i+1(m)0(k)}(t) + k\mu_2 P_{i(m)1(k)}(t);$$

...

$$P'_{0(m)j(k)}(t) = -(\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{0(m)j(k)}(t) + \lambda P_{0(m-1)j(k)}(t) + m\mu_1 P_{1(m)j-1(k)}(t) + k\mu_2 P_{0(m)j+1(k)}(t);$$

...

$$P'_{i(m)1(k)}(t) = -(\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{i(m)1(k)}(t) + \lambda P_{i-1(m)1(k)}(t) + m\mu_1 P_{i+1(m)0(k)}(t) + k\mu_2 P_{i(m)2(k)}(t);$$

$$P'_{1(m)j(k)}(t) = -(\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{1(m)j(k)}(t) + \lambda P_{0(m)j(k)}(t) + m\mu_1 P_{2(m)j-1(k)}(t) + k\mu_2 P_{1(m)j+1(k)}(t);$$

...

$$P'_{i(m)j(k)}(t) = -(\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{i(m)j(k)}(t) + \lambda P_{i-1(m)j(k)}(t) + m\mu_1 P_{i+1(m)j-1(k)}(t) + k\mu_2 P_{i(m)j+1(k)}(t),$$

де $P_{i(m)j(k)}(t)$ – імовірність того, що в момент часу t працівники складу обслуговують m замовлень на першій фазі складу ($m = 1, 2, 3, \dots, M$) та i замовлень очікують на обслуговування на цій самій фазі – перебувають у черзі ($i = 0, 1, 2, \dots$); у момент часу t відділ доставки обслуговує k клієнтів ($k = 1, 2, 3, \dots, K$) на другій фазі та j вимог очікують на обслуговування на цій самій фазі – перебувають у черзі ($j = 0, 1, 2, 3, \dots$). Розмір кожної черги є необмеженим.

Наприклад, стан $P_{0(0)0(0)}(t)$ характеризує імовірність простою Інтернет-магазину, тобто в момент часу t на фазах складу та власної служби доставки замовлень на оброблення не надійшло; стан $P_{0(1)0(0)}(t)$ характеризує імовірність обробки одного замовлення на фазі складу в момент часу t , причому на другій фазі та в черзі замовлення відсутні; стан $P_{0(1)2(1)}(t)$ характеризує ймовірність обробки в момент часу t одного замовлення на фазі складу та одного на фазі доставки, причому в черзі на доставку знаходиться ще два замовлення і т. д. Система (1) містить усі можливі несумісні між собою стани системи.

Із моделі, представленої системою диференціальних рівнянь, випливає, що черги на обслуговування утворюються в момент часу t , коли всі m або k каналів будуть зайнятими.

Наведемо модель роботи мережі масового обслуговування в стаціонарному режимі:

$$\lambda P_{0(0)0(0)} = \mu_2 P_{0(0)0(1)};$$

$$(\lambda + \mu_2)P_{0(0)0(1)} = \mu_1 P_{0(1)0(0)} + 2\mu_2 P_{0(0)0(2)};$$

$$(\lambda + 2\mu_2)P_{0(0)0(2)} = \mu_1 P_{0(1)0(1)} + 3\mu_2 P_{0(0)0(3)};$$

...

$$(\lambda + k\mu_2)P_{0(0)0(k)} = \mu_1 P_{0(1)0(k-1)} + k\mu_2 P_{0(0)1(k)};$$

$$(\lambda + k\mu_2)P_{0(0)1(k)} = \mu_1 P_{0(1)0(k)} + k\mu_2 P_{0(0)2(k)};$$

$$(\lambda + k\mu_2)P_{0(0)2(k)} = \mu_1 P_{0(1)1(k)} + k\mu_2 P_{0(0)3(k)};$$

...

$$(\lambda + k\mu_2)P_{0(0)n(k)} = \mu_1 P_{0(1)n-1(k)} + k\mu_2 P_{0(0)n+1(k)};$$

...

$$(\lambda + k\mu_1)P_{0(0)n(k)} = \lambda P_{0(0)0(0)} + \mu_2 P_{0(1)0(1)};$$

$$\begin{aligned}
 (\lambda + 2k\mu_1)P_{0(0)n(k)} &= \lambda P_{0(1)0(0)} + \mu_2 P_{0(2)0(1)}; \\
 &\dots \\
 (\lambda + m\mu_1)P_{0(m)0(0)} &= \lambda P_{0(m-1)0(0)} + \mu_2 P_{0(m)0(1)}; \\
 (\lambda + m\mu_1)P_{1(m)0(0)} &= \lambda P_{0(m)0(0)} + \mu_2 P_{1(m)0(1)}; \\
 (\lambda + m\mu_1)P_{2(m)0(0)} &= \lambda P_{1(m)0(0)} + \mu_2 P_{2(m)0(1)}; \\
 &\dots \\
 (\lambda + m\mu_1)P_{i(m)0(0)} &= \lambda P_{i-1(m)0(0)} + \mu_2 P_{i(m)0(1)}; \\
 &\dots \\
 (\lambda + \mu_1 + \mu_2)P_{0(1)0(1)} &= \lambda P_{0(0)0(1)} + \\
 &+ 2\mu_1 P_{0(2)0(0)} + 2\mu_2 P_{0(1)0(2)}; \\
 (\lambda + 2\mu_1 + \mu_2)P_{0(2)0(1)} &= \lambda P_{0(1)0(1)} + \\
 &+ 2\mu_1 P_{0(3)0(0)} + 2\mu_2 P_{0(2)0(2)}; \\
 (\lambda + \mu_1 + 2\mu_2)P_{0(1)0(2)} &= \lambda P_{0(0)0(2)} + \\
 &+ 2\mu_1 P_{0(2)0(1)} + 3\mu_2 P_{0(1)0(3)}; \\
 (\lambda + 2\mu_1 + 2\mu_2)P_{0(2)0(2)} &= \lambda P_{0(1)0(2)} + \\
 &+ 3\mu_1 P_{0(3)0(1)} + 3\mu_2 P_{0(2)0(3)}; \\
 &\dots \\
 (\lambda + m\mu_1 + \mu_2)P_{0(m)0(1)} &= \lambda P_{0(m-1)0(1)} + \\
 &+ m\mu_1 P_{0(m)0(1)} + 2\mu_2 P_{0(m)0(2)}; \\
 (\lambda + \mu_1 + k\mu_2)P_{0(m)0(1)} &= \lambda P_{0(0)0(k)} + \\
 &+ 2\mu_1 P_{0(2)0(k)} + k\mu_2 P_{0(1)0(k)}; \\
 (\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{0(m)0(k)} &= \lambda P_{0(m-1)0(k)} + \\
 &+ m\mu_1 P_{1(m)0(k)} + k\mu_2 P_{0(m)0(k)}; \\
 (\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{1(m)0(k)} &= \lambda P_{0(m)0(k)} + \\
 &+ m\mu_1 P_{2(m)0(k)} + k\mu_2 P_{1(m)0(k)}; \\
 (\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{0(m)0(k)} &= \lambda P_{1(m)0(k)} + \\
 &+ m\mu_1 P_{3(m)0(k)} + k\mu_2 P_{2(m)0(k)}; \\
 &\dots \\
 (\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{i(m)0(k)} &= \lambda P_{i-1(m)0(k)} + \\
 &+ m\mu_1 P_{i+1(m)0(k)} + k\mu_2 P_{i(m)0(k)}; \\
 &\dots \\
 (\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{0(m)j(k)} &= \lambda P_{0(m-1)j(k)} + \\
 &+ m\mu_1 P_{1(m)j-1(k)} + k\mu_2 P_{0(m)j+1(k)}; \\
 (\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{i(m)1(k)} &= \lambda P_{i-1(m)1(k)} + \\
 &+ m\mu_1 P_{i+1(m)0(k)} + k\mu_2 P_{i(m)2(k)}; \\
 (\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{1(m)j(k)} &= \lambda P_{0(m)j(k)} + \\
 &+ m\mu_1 P_{2(m)j-1(k)} + k\mu_2 P_{1(m)j+1(k)}; \\
 &\dots
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 (\lambda + m\mu_1 + k\mu_2)P_{i(m)j(k)} &= \lambda P_{i-1(m)j(k)} + \\
 &+ m\mu_1 P_{i+1(m)j-1(k)} + k\mu_2 P_{i(m)j+1(k)}.
 \end{aligned}$$

Розглянемо роботу системи (2) у стаціонарному режимі. Основним завданням є визначення аналітичних виразів для ймовірностей станів системи і середньої кількості замовлень в системі.

$$\text{Нехай } \rho_1 = \frac{\lambda}{\mu_1}, \rho_2 = \frac{\lambda}{\mu_2}, \rho_{12} = \frac{\mu_1}{\mu_2}. \text{ Визначимо}$$

ймовірності станів із системи (2) з точністю до $P_{0(0)0(0)}$. Для цього використаємо так звану умову збереження потоку, яка детально описана в [14–16].

Так, наприклад, використовуючи умову збереження потоку, з першого рівняння системи (2), отримаємо аналітичний вираз для стану $P_{0(0)0(1)}$ з точністю до:

$$P_{0(0)0(0)} : P_{0(0)0(1)} = \frac{\lambda}{\mu_2} P_{0(0)0(0)} = \rho_2 P_{0(0)0(0)}.$$

Аналогічно з другого рівняння системи (2), використовуючи умову збереження потоку, визначимо аналітичний вираз для стану $P_{0(0)0(2)}$ з точністю до $P_{0(0)0(0)}$. Отримаємо:

$$\begin{aligned}
 \lambda P_{0(0)0(1)} &= 2\mu_2 P_{0(0)0(2)} \rightarrow \lambda \frac{\lambda}{\mu_2} P_{0(0)0(0)} = 2\mu_2 P_{0(0)0(2)} \rightarrow \\
 \rightarrow P_{0(0)0(2)} &= \frac{\lambda^2}{2\mu_2^2} P_{0(0)0(0)} \rightarrow P_{0(0)0(2)} = \frac{\rho_2^2}{2!} P_{0(0)0(0)}.
 \end{aligned}$$

Аналогічно одержимо ймовірність обробки k замовлень на фазі власної служби доставки, причому фаза оброблення замовлень складу є вільною, у черзі замовлення відсутні:

$$P_{0(0)0(k)} = \frac{\rho_2^k}{k!} P_{0(0)0(0)}. \quad (3)$$

Далі розглянемо рівняння

$$(\lambda + \mu_1)P_{0(1)0(0)} = \lambda P_{0(0)0(0)} + \mu_2 P_{0(1)0(1)}.$$

Застосовуючи до нього умову збереження потоку, одержимо:

$$P_{0(1)0(0)} = \frac{\lambda}{\mu_1} P_{0(0)0(0)} = \rho_1 P_{0(0)0(0)}.$$

А значить, аналогічно (3) отримаємо ймовірність обробки m замовлень на фазі складу, причому фаза власної служби доставки є вільною, а в черзі замовлення відсутні:

$$P_{0(m)0(0)} = \frac{\rho_1^m}{m!} P_{0(0)0(0)}. \quad (4)$$

Розглянемо рівняння

$$(\lambda + m\mu_1)P_{1(m)0(0)} = \lambda P_{0(m)0(0)} + \mu_2 P_{1(m)0(1)}.$$

З нього отримаємо:

$$P_{1(m)0(0)} = \frac{\lambda}{m\mu_1} P_{0(m)0(0)} = \frac{\rho_1^{m+1}}{m \cdot m!} P_{0(0)0(0)}. \quad (5)$$

Аналогічно визначимо аналітичні вирази для ймовірностей станів мережі з точністю до $P_{0(0)0(0)}$:

$$\begin{aligned}
 P_{i(m)0(0)} &= \frac{\rho_1^{m+i}}{m^i \cdot m!} P_{0(0)0(0)}; \\
 P_{0(0)j(k)} &= \frac{\rho_2^{k+j}}{k^j \cdot k!} P_{0(0)0(0)}; \\
 P_{0(m)0(k)} &= \frac{\rho_1^m \rho_2^k}{m! \cdot k!} P_{0(0)0(0)}; \\
 P_{0(m)j(k)} &= \frac{\rho_1^m \rho_2^{k+j}}{m! \cdot k! \cdot k^j} P_{0(0)0(0)} = \\
 &= \frac{\rho_1^m \rho_2^{k+j}}{m! \cdot k! \cdot k \cdot (k - \rho_2)} P_{0(0)0(0)}; \quad (6) \\
 P_{i(m)0(k)} &= \frac{\rho_1^m \cdot \rho_2^k \cdot \rho_1^i}{m! \cdot k! \cdot m^i} P_{0(0)0(0)} = \\
 &= \frac{\rho_1^{m+i} \cdot \rho_2^k}{m! \cdot k! \cdot m^i \cdot (m - \rho_1)} P_{0(0)0(0)}; \\
 P_{i(m)j(k)} &= \frac{\rho_1^{m+i} \cdot \rho_2^{k+j}}{m! \cdot k! \cdot m^i \cdot k^j} P_{0(0)0(0)} = \\
 &= \frac{\rho_1^{m+i} \cdot \rho_2^{k+j}}{m! \cdot k! \cdot (m - \rho_1) \cdot (k - \rho_2)} P_{0(0)0(0)}.
 \end{aligned}$$

Тоді, використовуючи умову нормування отримаємо частку простоїв мережі:

$$\begin{aligned}
 P_{0(0)0(0)} &= \frac{m! \cdot k! \cdot (m - \rho_1) \cdot (k - \rho_2)}{m! \cdot k! \cdot (m - \rho_1) \cdot (k - \rho_2) \cdot e^{\rho_1 + \rho_2} +} \quad (7) \\
 &+ (k! + \rho_2^k)(k - \rho_2) \cdot \rho_1^{m+1} + \\
 &+ (m! + \rho_1^m)(m - \rho_1) \cdot \rho_2^{k+1} + \rho_1^{m+1} \cdot \rho_2^{k+1}
 \end{aligned}$$

Отже, можна легко визначити середню кількість замовлень в мережі, яка дорівнюватиме:

$$\begin{aligned}
 Z &= \left[\sum_{i=0}^{\infty} i \cdot P_{i(m)0(0)} + \sum_{j=0}^{\infty} j \cdot P_{0(0)j(k)} + \sum_{i=0}^{\infty} i \cdot P_{i(m)0(k)} + \right. \\
 &+ \sum_{j=0}^{\infty} j \cdot P_{0(m)j(k)} + \sum_{i=0}^{\infty} \sum_{j=0}^{\infty} j \cdot P_{i(m)j(k)} + \\
 &+ m \cdot P_{0(m)0(0)} + k \cdot P_{0(0)0(k)} \left. \right] P_{0(0)0(0)} = \\
 &= \left(m \cdot \frac{\rho_1^m}{m!} + k \cdot \frac{\rho_2^k}{k!} + \frac{\rho_1^m \rho_2^k}{m! k!} \times \right. \quad (8) \\
 &\times \left(m \cdot k + \frac{\rho_1 \rho_2}{m \cdot k \cdot (m - \rho_1)^2 (k - \rho_2)^2} \right) + \\
 &+ \frac{\rho_1^m}{m!} \cdot \left(1 + \frac{\rho_2^k}{k!} \right) \cdot \frac{\rho_1}{m \cdot (m - \rho_1)^2} + \\
 &+ \frac{\rho_2^k}{k!} \cdot \left(1 + \frac{\rho_1^m}{m!} \right) \cdot \frac{\rho_2}{k \cdot (k - \rho_2)^2} \left. \right) \cdot P_{0(0)0(0)}.
 \end{aligned}$$

Застосуємо отримані результати на умовному прикладі. Встановимо такі початкові умови для деякого Інтернет-магазину: нехай інтенсивність надходження замовлень в мережу складає 3 замовлення на годину.

Інтенсивність обслуговування на першій фазі складу дорівнює 5 замовлень на годину одним працівником, інтенсивність обслуговування на другій фазі доставки – 8 замовлень на годину одним працівником. Тоді $\lambda = 3$, $\mu_1 = 5$, $\mu_2 = 8$. Припустимо, що на кожній фазі працює по 2 працівника, тобто $M = 2$, $K = 2$, і в черзі, як правило, може перебувати не більше чотирьох замовлень. Використовуючи (7), імовірність простою Інтернет-магазину на зазначених фазах становитиме $P_{0(0)0(0)} = 0,363$, або 36,3%, а середня кількість замовлень, що знаходяться в мережі, становитиме, за (8), $Z = 12,6 \approx 13$ замовлень. Отже, кількість працівників на зазначених фазах є надлишковою, оскільки 36,3% робочого часу вони не зайняті. Якщо замовлення надходять з інтенсивністю три на годину, то в мережі (на фазах складу, доставки та в чергах) у середньому перебуватиме 13 замовлень незалежно від часу t , причому середня тривалість перебування одного замовлення в мережі становитиме

$$T = \frac{Z}{\lambda} = \frac{13}{3} = 4,3 \text{ год.}$$

Використовуючи знайдені показники, можна розрахувати такі операційні характеристики роботи Інтернет-магазину: довжина черги замовлень та час їх перебування в черзі, кількість працівників, вільних від обслуговування, кількість працівників, зайнятих в обслуговуванні, збитки від простоїв, прибуток від функціонування та ін.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на кризові явища в економіці України, вітчизняні Інтернет-магазини продовжують розвиватися: розширюється асортимент товарів та послуг; впроваджуються нові форми доставки та оплати замовлень; покращуються інтерфейси сайтів; впроваджуються мобільні додатки як альтернатива традиційним сайтам тощо. Інтернет-магазин є унікальним сучасним господарським утворенням, яке поєднує традиційні та інноваційні засоби та технології господарювання. Окрім того, ринок електронної комерції є досить мінливим, що зумовлює необхідність в ефективному управлінні Інтернет-магазином, зокрема, з використанням різних економіко-математичних методів та моделей.

У роботі запропонована математична модель логістичних процесів виконання замовлень Інтернет-магазином (складу та відділу власної служби доставки) з використанням інструментарію теорії масового обслуговування. За допомогою даної моделі легко знайти оптимальну кількість обслуговуючого персоналу зазначених структурних підрозділів Інтернет-магазину, а також оптимальний час обслуговування одного замовлення. За цим самим принципом можна охопити роботу й інших підрозділів Інтернет-магазину. За продемонстрованим алгоритмом використання умови збереження потоку можна вивести аналітичні вирази для всіх ключових операційних характеристик бізнес-процесів Інтернет-магазину та визначити їх оптимальне значення, використовуючи, наприклад, метод імітаційного моделювання.

У подальших дослідженнях проблем моделювання логістичних процесів виконання замовлень Інтернет-

магазином вбачається за доцільне зосередитися на створенні керованої системи масового обслуговування, яка б дозволила оптимізувати роботу такого магазину за низкою його вищезазначених операційних характеристик. Зокрема, одним із важливих завдань є оптимізація функціонування Інтернет-магазину за кількістю обслуговуючого персоналу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Компания Amazon запатентовала инновационный способ доставки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://new-retail.ru/novosti/kompaniya_amazon_zapatentovala_innovatsionnyy_sposob_dostavki4454/
2. **Апатова Н. В.** Рискология виртуального предпринимательства : монография / Н. В. Апатова, С. В. Малков. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2013. – 353 с.
3. **Апатова Н. В.** Предпринимательство в Интернет / Н. В. Апатова, С. В. Малков // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – 2012. – Т. 25 (64), № 3. – С. 20 – 27.
4. **Капінус Л. В.** Використання інструментів мерчандайзингу в діяльності інтернет-магазинів / Л. В. Капінус, Н. П. Скригун, І. В. Савенко // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 5 (143). – С. 125 – 131.
5. **Дюбанов О. С.** Моделі поведінки суб'єктів ринку електронної торгівлі в сучасних умовах / О. С. Дюбанов, С. К. Рамазанов // Бізнес Інформ. – 2011. – № 6. – С. 104 – 105.
6. **Пурський О. І.** Концептуальна модель електронного торговельного ринку / О. І. Пурський, Б. В. Гринюк, І. О. Жарій // Бізнес Інформ. – 2015. – № 6. – С. 164 – 169.
7. **Remy G.** Five Signs of an Advanced E-Commerce Site / G. Remy // UX Magazine. – Article No. 920. – December 13, 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://uxmag.com/articles/five-signs-of-an-advanced-e-commerce-site>
8. **Liao Z. Q.** Internet-based e-shopping and consumer attitudes: an empirical study / Z. Q. Liao, M. T. Cheung // Information and Management. – Vol. 38, No. 5. – P. 299 – 306 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ugr.es/~focana/dclasif/artiRegre.pdf>
9. Офіційний сайт інформаційного та освітнього ресурсу «e-Commerce.com.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://e-commerce.com.ua>
10. Офіційний сайт Інтернет-журналу «AIN.UA» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ain.ua/>
11. Офіційна сайт Інтернет-журналу «New Retail» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://new-retail.ru/>
12. **Костенко В.** Количество онлайн-покупателей в Украине продолжает расти / В. Костенко. – 7 квітня, 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://e-commerce.com.ua/2015/04/количество-онлайн-покупателей-в-укра/>
13. **Скіцько В. І.** Інтернет-магазин як логістична система / В. І. Скіцько // Моделювання та інформаційні системи в економіці : 36. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2013. – Вип. 88. – С. 218 – 234.
14. **Жлуктенко В. І.** Стохастичні моделі в економіці : монографія / В. І. Жлуктенко, А. В. Бегун. – К. : КНЕУ, 2005. – 352 с.
15. **Клейнрок Л.** Теория массового обслуживания / Л. Клейнрок / Пер. с англ. И. И. Грушко ; ред. В. И. Нейман. – М. : Машиностроение, 1979. – 432 с.
16. **Саати Т. Л.** Элементы теории массового обслуживания и ее приложения. – М. : Советское радио, 1965. – 510 с.

REFERENCES

Apatova, N. V., and Malkov, S. V. *Riskologiya virtualnogo predprinimatelstva* [Riskology of virtual enterprise]. Simferopol: DIAIPI, 2013.

Apatova, N. V., and Malkov, S. V. "Predprinimatelstvo v Internet" [Business on the Internet]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya «Ekonomika i upravlenie»*, vol. 25 (64), no. 3 (2012): 20-27.

AIN.UA. <http://ain.ua/>

e-Commerce.com.ua. <http://e-commerce.com.ua>

Diubanov, O. S., and Ramazanov, S. K. "Modeli povedinky sub'iektiv rynku elektronnoi torhivli v suchasnykh umovakh" [Models of behavior of the market of electronic commerce in the modern world]. *Biznes Inform*, no. 6 (2011): 104-105.

Kapinus, L. V., Skryhun, N. P., and Savenko, I. V. "Vykorystannia instrumentiv merchandaizynhu v diialnosti internet-mahazyniv" [The use of merchandising activity in online stores]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 5 (143) (2013): 125-131.

"Kompaniia Amazon zapatentovala innovatsionnyy sposob dostavki" [Amazon has patented an innovative delivery method]. http://new-retail.ru/novosti/kompaniya_amazon_zapatentovala_innovatsionnyy_sposob_dostavki4454/

Kostenko, V. "Kolichestvo onlayn-pokupateley v Ukraine prodolzhaet rasti" [The number of online shoppers in Ukraine continues to grow]. <http://e-commerce.com.ua/2015/04/количество-онлайн-покупателей-в-укра/>

Kleynrok, L. *Teoriia massovogo obsluzhivaniia* [Queueing Theory]. Moscow: Mashinostroenie, 1979.

Liao, Z. Q., and Cheung, M. T. "Internet-based e-shopping and consumer attitudes: an empirical study". <http://www.ugr.es/~focana/dclasif/artiRegre.pdf>

New Retail. <http://new-retail.ru/>

Purskyi, O. I., Hryniuk, B. V., and Zharii, I. O. "Kontseptualna model elektronnoho torhovelnogo rynku" [Conceptual model of the electronic trading market]. *Biznes Inform*, no. 6 (2015): 164-169.

Remy, G. "Five Signs of an Advanced E-Commerce Site" <http://uxmag.com/articles/five-signs-of-an-advanced-e-commerce-site>

Skitsko, V. I. "Internet-mahazyn iak lohystychna sistema" [Internet store as a logistics system]. *Modeliuvannia ta informatsiini systemy v ekonomitsi*, no. 88 (2013): 218-234.

Saati, T. L. *Elementy teorii massovogo obsluzhivaniia i ee prilozheniia* [Elements of queueing theory and its applications]. Moscow: Sovetskoe radio, 1965.

Zhluktenko, V. I., and Biehun, A. V. *Stokhastychni modeli v ekonomitsi* [Stochastic models in economics]. Kyiv: KNEU, 2005.

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

© 2015 ПІЛЬКО А. Д., САВЧУК Н. В.

УДК 519.876.2

Пілько А. Д., Савчук Н. В. Моделювання процесу оцінювання рівня економічної безпеки регіону

Метою статті є висвітлення основних результатів проведеного аналізу існуючих підходів до оцінювання рівня економічної безпеки регіону в розрізі його територіальних систем, а також розробка власного наукового-методичного підходу до визначення порогового рівня інтегрального показника економічної безпеки регіону. На основі наявної статистичної інформації розраховано значення інтегрального показника економічної безпеки для територіальних систем регіону. Побудова та аналіз моделей, розроблених на основі дискримінантного аналізу, стали основою для заочаткування науково-методичного підходу до визначення порогових значень інтегрального показника економічної безпеки територіальних систем регіону. Задача визначення порогового рівня економічної безпеки територіальних систем регіону, вирішення якої запропоновано в даній статті, може стати основою для розробки перспективного напрямку моніторингу рівня економічної безпеки, а також відповідних цільових програм забезпечення економічної безпеки регіонів України.

Ключові слова: економічна безпека, територіальна система, регіон, пороговий рівень.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 15.

Пілько Андрій Дмитрович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна)

E-mail: andriypilko@i.ua

Савчук Наталія Василівна – магістр, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна)

E-mail: natalia.savchuk@ukr.net

УДК 519.876.2

UDC 519.876.2

Пилько А. Д., Савчук Н. В. Моделирование процесса оценивания уровня экономической безопасности региона

Целью статьи является освещение основных результатов проведенного анализа существующих подходов к оцениванию уровня экономической безопасности региона в разрезе территориальных систем, а также разработка собственного научно-методического подхода к определению пороговых уровней интегрального показателя экономической безопасности региона. На основании имеющейся статистической информации рассчитаны значения интегрального показателя экономической безопасности для территориальных систем региона. Конструирование и анализ моделей, разработанных на основании дискриминантного анализа, стали основой для нового научно-методического подхода к определению пороговых значений интегрального показателя экономической безопасности территориальных систем региона. Задача определения порогового уровня экономической безопасности территориальных систем региона, вариант решения которой предложен в данной статье, может стать основой для разработки перспективного направления мониторинга уровня экономической безопасности, а также соответствующих целевых программ обеспечения экономической безопасности регионов Украины.

Ключевые слова: экономическая безопасность, территориальная система, регион, пороговый уровень.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 15.

Пилько Андрей Дмитриевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника (ул. Шевченко, 57, Ивано-Франковск, 76018, Украина)

E-mail: andriypilko@i.ua

Савчук Наталья Васильевна – магистр, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника (ул. Шевченко, 57, Ивано-Франковск, 76018, Украина)

E-mail: natalia.savchuk@ukr.net

Pilko A. D., Savchuk N. V. Modeling the Process of Evaluation of the Level of Economic Security of Region

The article is aimed to highlight the major findings of the conducted analysis of existing approaches to evaluation of the level of economic security of region from the perspective of territorial systems, as well as to provide development of the own scientific-methodical approach to determine thresholds of integral indicator of economic security of region. On the basis of available statistical information, values of an integral indicator of economic security for the territorial systems of region has been calculated. Both building and analyzing the models, developed on the basis of discriminant analysis, became the basis for a new scientific approach to the determination of threshold values of integral indicator of economic safety of the territorial systems of region. The task of determining the threshold level of economic safety of the territorial systems of region, a solution of which is proposed in this article, may become the basis for development of the perspective direction of monitoring the level of economic security, as well as the respective target programs for ensuring the economic security of the regions of Ukraine.

Key words: economic security, territorial system, region, threshold level.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 15.

Pilko Andriy D. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics, Precarpathian National University named after V. Stefanyk (vul. Shevchenka, 57, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)

E-mail: andriypilko@i.ua

Savchuk Nataliia V. – Master, Precarpathian National University named after V. Stefanyk (vul. Shevchenka, 57, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)

E-mail: natalia.savchuk@ukr.net

Задача розробки науково-методичного забезпечення процесів управління економічною безпекою регіонів України та їх територіальних систем на даний час визнана актуальною і є такою, якій присвячені численні публікації в наукових виданнях. Економічна безпека зазвичай розглядається як якісний визначальний параметр економічної системи, який характеризує її можливість створювати сприятливі умови життя на-

селення, підтримувати сталий розвиток національної економіки, зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз. Внутрішні загрози економічній безпеці держави, як правило, носять регіональний характер. Тому для ідентифікації ключових чинників, які визначають рівень економічної безпеки держави, необхідно дослідити рівень економічної безпеки регіонів у розрізі територіальних систем.

Дослідженнями проблеми економічної безпеки займаються багато вітчизняних і зарубіжних науковців. Методичним підходам до оцінювання рівня економічної безпеки систем різного рівня складності та ієрархії присвячено роботи С. Глазьева, В. Гейця, І. Губенко, М. Єрмоленка, Б. Кваснюка, О. Коваленка, В. Лойко, С. Наконечного, Е. Олейнікова, М. Павловського, А. Сухорукова, Ю. Харазашвілі, Г. Чеховича, В. Шлемка, О. Якименко та інших. У їхніх працях досліджуються основні чинники економічної безпеки держави та пропонуються підходи до її оцінки. Разом з тим, питанням оцінки рівня економічної безпеки регіону в розрізі територіальних систем присвячена значно менша кількість наукових праць. Актуальність і значимість вирішення даного наукового завдання на сучасному етапі розвитку України обумовили вибір напряму досліджень, окремі результати якого відображені в даній статті.

Метою даної публікації є висвітлення результатів проведених досліджень, спрямованих на вдосконалення існуючих і розробку нових науково-методичних підходів до проведення оцінки рівня економічної безпеки територіальних систем регіону, і зокрема, визначення порогового рівня економічної безпеки.

Для досягнення поставленої мети було вирішено такі завдання:

- ✦ розглянуто сутність, структуру та еволюцію поняття «економічна безпека»;
- ✦ визначено основні складові економічної безпеки регіону;
- ✦ проаналізовано існуючі підходи до проведення оцінки рівня економічної безпеки;
- ✦ розроблено методичний підхід до проведення оцінки рівня економічної безпеки територіальних систем регіону та моделювання її порогових рівнів.

Об'єктом дослідження є процеси управління економічною безпекою територіальних систем регіону.

Предметом дослідження є теоретичні та методичні положення, економіко-математичні методи і моделі оцінки рівня економічної безпеки територіальних систем регіону.

Проведений аналіз еволюції підходів до трактування поняття безпеки та його структури в контексті існуючих безпекознавчих парадигм дозволив відслідкувати тенденцію поступового набуття парадигмою безпеки системного характеру. Узагальнюючи наукові погляди щодо тлумачення поняття економічної безпеки, цю категорію можна трактувати як стан системи, який забезпечує можливість створення умов для нормального життя населення, перспективного розвитку економіки та зростання добробуту громадян, а основним критерієм економічної безпеки є здатність економіки країни зберігати та підвищувати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз.

Також варто зазначити, що важливою компонентою економічної безпеки держави є економічна безпека регіону та його територіальних систем.

Деякі українські науковці [1, 2] визначають економічну безпеку регіону як підсистему національної

економіки, що є носієм сукупності специфічних характеристик, які забезпечують досягнення максимального внеску регіону в розвиток національної економіки та забезпечення економічної безпеки держави в цілому. Російські вчені тлумачать економічну безпеку регіону як стан сукупності умов і факторів, що характеризують стабільність, стійкість і можливість поступального розвитку регіону в межах його інтеграції в національну економіку [3, с. 28–29]. Д. Буркальцева під економічною безпекою регіону розуміє такий стан економіки, що дає змогу забезпечити сталий соціально-економічний розвиток регіону і базується на наступних засадах: економічна незалежність, стійкість і стабільність розвитку, здатність до саморозвитку і прогресу [4, с. 175].

Економічна безпека на регіональному рівні розглядається як комплекс умов і факторів регіональної економічної системи, які забезпечують стабільний та ефективний соціально-економічний розвиток, захист від дії дестабілізуючих чинників, раціональне використання економічного потенціалу регіону та досягнення інтересів території в межах національної економіки.

Зміцнення економічної безпеки регіону передбачає якісні зміни в усіх ресурсних складниках, що впливають на економічний розвиток і стан безпеки. Відповідно, незадовільний стан, погіршення чи недосягнення необхідного рівня розвитку окремих складників соціально-економічної системи унеможливають виконання стратегічних завдань і досягнення інтересів регіону. Таким чином, економічна безпека регіону може розглядатися як послідовна зміна станів економічної системи, що характеризують його здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім дестабілізуючим чинникам з метою забезпечення реалізації інтересів регіону на основі ефективного використання конкурентних переваг [5].

У ході дослідження було виокремлено такі складові економічної безпеки регіону: інвестиційна, інноваційна, фінансова, енергетична, зовнішньоторговельна, продовольча, та демографічна.

Індикаторами економічної безпеки регіону є найважливіші показники, які визначені за допомогою критеріїв економічної безпеки. Основним критерієм під час вибору переліку індикаторів економічної безпеки регіону, що підлягають розрахунку та подальшій оцінці, служить рівень вразливості окремих сфер регіональної економіки, а також найбільший ступінь впливу окремих дестабілізуючих чинників на реалізацію регіональних економічних інтересів. Індикатори обиралися з огляду на необхідність комплексної оцінки інвестиційної, інноваційної, фінансової, енергетичної, зовнішньоторговельної, продовольчої, соціальної безпеки тощо. Порівняння фактичного значення показників із пороговими відображає стан економічної безпеки. Порогові значення переглядаються залежно від стану економіки й тих завдань, що виникають на певному етапі її розвитку [6].

Своєчасна економічна діагностика і моніторинг основних складових економічної безпеки та своєчасне усунення загроз шляхом вживання адекватних заходів дасть можливість посилити рівень економічної безпеки регіону та держави в цілому.

Науково-методичні підходи до проведення оцінки рівня економічної безпеки можна знайти як у вітчизняній, так і зарубіжній, переважно російській науковій літературі. Для оцінки рівня та стану забезпечення економічної безпеки найчастіше застосовують такі підходи та методи [7, с. 59]:

- ✦ моніторинг основних соціально-економічних показників і порівняння їх з граничними значеннями;
- ✦ оцінка темпів економічного зростання і динаміки їх зміни;
- ✦ методи експертної оцінки, які служать для опису кількісних і якісних характеристик досліджуваних процесів;
- ✦ метод аналізу і обробки сценаріїв;
- ✦ методи оптимізації;
- ✦ теоретико-ігрові методи;
- ✦ кориснісні методи;
- ✦ методи розпізнавання образів (полягають у перетворенні вхідної інформації (параметрів, ознак) у вихідну (висновки про віднесення образу до складових економічної безпеки);
- ✦ методи теорії нечітких систем;
- ✦ методи багатовимірної статистичного аналізу.

Неможливо не згадати про методіку оцінки рівня економічної безпеки, розроблену фахівцями Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, затверджену відповідним наказом від 29 жовтня 2013 р. № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». Запропонований на законодавчому рівні перелік індикаторів сформовано на основі відбору показників за принципами репрезентативності, достовірності та інформаційної доступності, які найбільш повно характеризують кожен із субіндексів, з урахуванням попередньо накопиченого досвіду оцінювання, напрацьовань українських і зарубіжних науковців у сфері економічної безпеки, показників економічної безпеки, визначених профільними міжнародними організаціями, цільових орієнтирів [8]. Проте ця методика має недоліки, що знижує достовірність результатів її застосування, а також має обмежені можливості для використання на рівні територіальних систем регіону.

А. Сухорокув та Ю. Харазішвілі запропонували підхід до комплексного оцінювання складників економічної безпеки. Ними обґрунтовано вагові коефіцієнти в розрізі складових економічної безпеки та здійснено апробацію цих підходів на прикладі оцінювання і прогнозування рівня економічної безпеки [9, с. 21]. Ці ж дослідники вважають, що оцінка економічної безпеки має здійснюватися за таким алгоритмом:

- ✦ виявлення функціональних характеристик економічної безпеки;
- ✦ виокремлення структурних складових економічної безпеки;
- ✦ визначення індикаторів економічної безпеки;
- ✦ встановлення нормативних значень індикаторів економічної безпеки;

- ✦ моніторинг індикаторів, ієрархічне узгодження результатів та їх аналіз [9, с. 17].

Заслужують на увагу методичні підходи до оцінки економічної безпеки країни та регіонів, запропоновані вченим-економістом Г. Чеховичем. На його думку, застосування даних для розрахунку економічної безпеки за методикою, розробленою на законодавчому рівні, – це складний процес, і для більшої оперативності такого аналізу є потреба в оцінці цього показника доступнішим способом [10]. Запропонована ним матрично-графічна модель дає можливість більш чітко сформулювати результат, виявити закономірності та надати подальші пропозиції для покращення економічних показників.

В. Шлемко та І. Бінько вважають, що економічну безпеку характеризують такі індикатори: ВВП, темп інфляції, дефіцит бюджету, рівень безробіття, економічне зростання, рівень та якість життя, енергетична залежність, інтегрованість у світову економіку, сальдо експорту-імпорту, стан демографічних процесів, державні втручання та зовнішні борги, рівень тінізації економіки [11, с. 158].

На думку І. Губенко, перелік показників економічної безпеки повинен забезпечувати, з одного боку, здійснення максимально достовірного аналізу, а з іншого – можливість швидкого одержання інформації та їхніх розрахунків. Він вважає, що особливу увагу слід зосередити на таких загальних індикаторах, як: ВВП, темп інфляції, дефіцит бюджету, середня заробітна плата, темпи економічного зростання, рівень тінізації економіки [112, с. 56].

Уданому контексті варто відмітити праці, в яких практично вперше в Україні запропоновано методіку оцінки рівня економічної безпеки територіальних систем регіону на основі використання економіко-математичних методів і моделей. Зокрема, у роботі [13] розроблено комплекс моделей вимірювання фактичного рівня економічної безпеки територіальної системи та модель багатокритеріальної оптимізації для визначення стану територіальної системи, оптимального з точки зору економічної безпеки, а також розроблено моделі визначення порогового рівня економічної безпеки територіальних систем, котрі, на відміну від існуючих підходів до вирішення задачі оцінки величини порогового рівня економічної безпеки, що переважно ґрунтуються на експертних оцінках, дають змогу враховувати динаміку зміни показників розвитку досліджуваних територіальних систем по відношенню до аналогічних параметрів на регіональному та загальнодержавному рівнях.

Аналіз підходів до оцінки рівня економічної безпеки показав, що вони містять низку недоліків: відсутній узагальнений підхід до формування понятійного апарату економічної безпеки, немає єдиного системного уявлення щодо розрахунку інтегрального показника та формування системи індикаторів економічної безпеки і встановлення їх порогових рівнів, майже у всіх методиках для визначення вагових коефіцієнтів складових економічної безпеки використовують методи експертних оцінок, які носять суб'єктивний характер, багато моделей оцінки є досить складними як з математичної,

так і з логічної точки зору, що ускладнює їх застосування. Також варто зазначити, що існує обмежена кількість праць, що досліджують економічну безпеку на рівні регіону та його територіальних систем.

Проведена оцінка існуючих методів і підходів до моделювання процесів управління економічною безпекою регіону показала, що для глибокого і всебічного аналізу економічної безпеки доцільним буде використання синергетичного підходу, який на даному етапі розвитку методології пізнання дійсності виступає провідним інструментом досліджень у суспільних науках. З позицій синергетики відкриваються можливості пошуку універсальних принципів самоорганізації та еволюції складних систем (якими і є системи соціально-економічні), а знання таких принципів і закономірностей є надзвичайно важливим для моделювання еволюційних процесів і катастрофічних ситуацій у різних сферах життя.

Проаналізувавши методи визначення інтегральної оцінки рівня економічної безпеки, можна побачити, що майже всі автори пропонують визначити інтегральний показник в адитивній або мультиплікативній формі. Відомим методичним підходом до конструювання інтегрального показника в адитивній або мультиплікативній формі є метод зважених сум, для визначення вагових коефіцієнтів застосовуються переважно експертні оцінки.

Аналіз існуючих методик оцінки рівня економічної безпеки показав, що їх застосування є обмеженим через відсутність відповідних статистичних даних на рівні територіальних систем регіону. Нами запропоновано модифікований підхід, який передбачає використання наявної статистичної бази. Суть запропонованого підходу полягає у врахуванні основних складових підсистем економічної безпеки – продовольчої, інвестиційної, зовнішньоторговельної та соціальної.

Для оцінки продовольчої складової економічної безпеки територіальних систем Івано-Франківської області нами було відібрано такі показники:

- 1) виробництво зернових на одну особу, т;
- 2) виробництво картоплі на одну особу, т;
- 3) виробництво овочів на одну особу, т;
- 4) виробництва плодів та ягід на одну особу, т;
- 5) виробництво м'яса на одну особу, т;
- 6) виробництво молока на одну особу, т;
- 7) виробництво яєць на одну особу, млн. шт.;
- 8) торгова площа магазинів, які реалізують продовольчі товари, м².

Для оцінки інвестиційної складової ми відібрали такі показники:

- 1) капітальні інвестиції на одну особу, грн;
- 2) прямі іноземні інвестиції, дол. на одну особу.

Для оцінки зовнішньоторговельної складової було відібрано такі показники:

- 1) обсяги експорту товарів на душу населення, тис. дол. США;
- 2) обсяги імпорту товарів на душу населення, тис. дол. США;
- 3) коефіцієнт покриття експорту імпортом.

Для оцінки соціальної складової економічної безпеки нами було відібрано такі показники:

- 1) індекс реальної заробітної плати, %;
- 2) рівень безробіття працездатного населення, %;
- 3) кількість осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності (на тис. жителів);
- 4) кількість лікарняних ліжок (на тис. осіб);
- 5) забезпеченість населення житлом (у середньому на одну особу; м² загальної площі);
- 6) кількість дошкільних навчальних закладів (на тис. жителів);
- 7) кількість денних загальноосвітніх навчальних закладів (на тис. жителів).

Для усунення різної розмірності та вимірності значень показників було проведено нормування відібраних показників, тобто перехід до показників, що не мають одиниць виміру, за такими формулами:

✦ для показників-стимуляторів:

$$Z_i = \frac{x_i - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}};$$

✦ для показників-дестимуляторів:

$$Z_i = \frac{x_{\max} - x_i}{x_{\max} - x_{\min}},$$

де Z_i – нормоване значення i -того показника;

x_i – значення i -ого показника;

x_{\max} , x_{\min} – відповідно максимальне та мінімальне значення i -того показника в територіальних системах регіону. Розрахунок інтегрального показника рівня економічної безпеки територіальних систем Івано-Франківської області проводився методом зважених сум:

$$I = \sum_{i=1}^n a_i z_i, \quad \sum_{i=1}^n a_i = 1, \quad 0 \leq a_i \leq 1,$$

де a_i – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс;

z_i – нормалізована оцінка i -того індикатора.

Вагові коефіцієнти були знайдені засобами MS Excel за допомогою коефіцієнтів детермінації між відповідними складовими економічної безпеки та демографічними показниками в територіальних системах Івано-Франківської області.

Інтегральний показник було розраховано спочатку для кожної окремої складової для заданого періоду, а потім – для економічної безпеки територіальних систем Івано-Франківської області загалом.

Проаналізувавши динаміку зміни рівня економічної безпеки територіальних систем Івано-Франківської області в 2010–2013 рр. (рис. 1), можна сказати, що характер розвитку даної характеристики розвитку територіальних систем регіону є нестабільним та складно прогнозованим, не прослідковується чітких тенденцій її зміни.

Як відомо, робити висновки про рівень економічної безпеки системи будь-якого рівня складності та ієрархії можна лише з урахуванням критичних або порогових значень відповідних індикаторів.

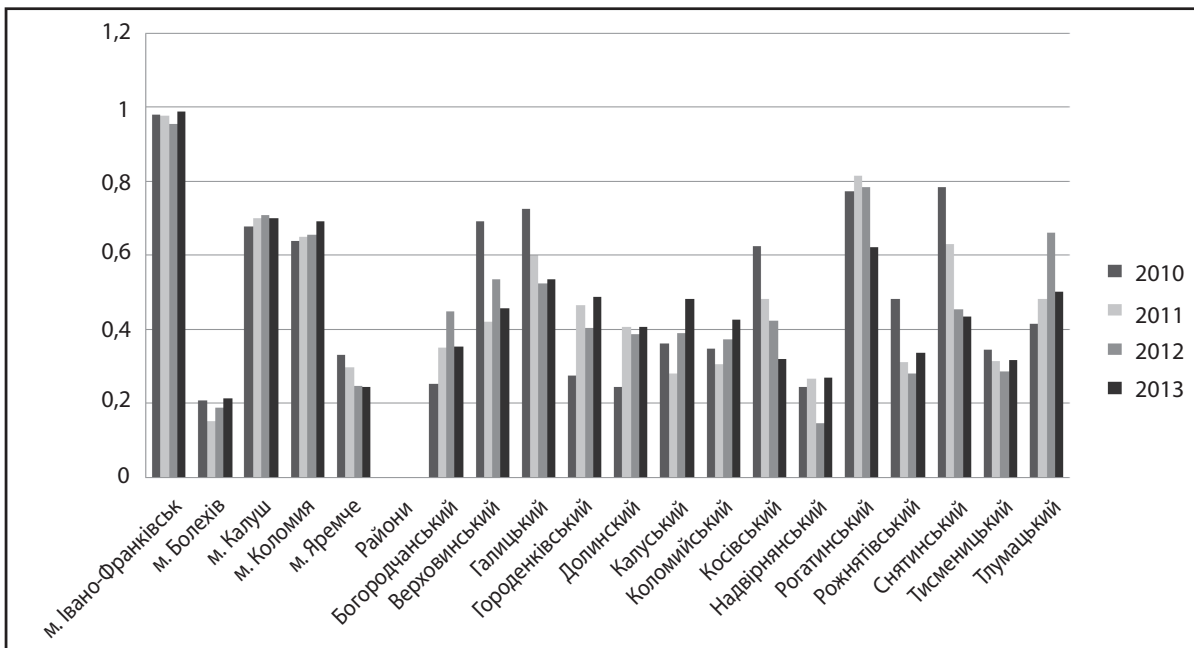

Рис. 1. Динаміка зміни рівня економічної безпеки територіальних систем Івано-Франківської області

Порогові значення індикаторів економічної безпеки характеризують граничні значення показників основних сфер життєдіяльності, недотримання яких (перевищення чи недосягнення) призводить до формування і підсилення руйнівних, нерегламентованих процесів у виробничій і фінансовій сферах, зниження рівня життя та споживання, підвищення рівня соціального напруження, і як наслідок – до нерегламентованих процесів у територіальних системах. Для визначення переліку і кількісних значень порогових індикаторів економічної безпеки рекомендується керуватися такими міркуваннями:

- ✦ здатність індикатора характеризувати суттєві та значущі, а не другорядні риси досліджуваного процесу;
- ✦ достатньо чітко і повно відображати інтереси зацікавлених сторін;
- ✦ адекватно відобразити загрози інтересам суб'єктів економічної безпеки [14].

Достовірність оцінки рівня безпеки розвитку та її складових залежить від правильності визначення порогових значень індикаторів. Для їх розрахунку найчастіше використовують такі методи: метод аналогій, розрахункові методи, метод заданих цілей, експертні методи.

Серед недоліків існуючих підходів до визначення порогових рівнів економічної безпеки на основі економіко-математичного моделювання можна виділити відсутність їх взаємозв'язку з реально доступною для аналізу інформацією, неоднаковий рівень формалізації окремих аспектів процесів управління, а також недостатню ефективність передбачених моделлю заходів із забезпечення економічної безпеки в рамках кожної окремо взятої територіальної системи регіону.

У процесі моделювання порогових рівнів економічної безпеки поряд зі значенням інтегрального показника економічної безпеки нами було запропоновано використати значення сукупного приросту населення (природного і механічного). Для моделювання поро-

гових рівнів економічної безпеки ми використали дискримінантний аналіз. Дискримінантну функцію було побудовано на основі сукупностей X та Y , які сформовані зі значень приросту населення та інтегрального показника економічної безпеки територіальних систем Івано-Франківської області, при чому в одну сукупність увійшли значення з додатнім приростом населення, а в іншу – з від'ємним.

На основі алгоритму дискримінантного аналізу, наведеного і детально описаного в праці [15, с. 97–99] розроблено дискримінантні функції для досліджуваних періодів, котрі наведено в *табл. 1*.

Таблиця 1

Моделі порогових рівнів економічної безпеки

Рік	Дискримінантна модель, межа дискримінації
2010	$Z = 1,453P + 13,617I, C = 5,847$
2011	$Z = 0,913P - 1,295I, C = 1,026$
2012	$Z = 0,732P + 2,192I, C = 0,998$
2013	$Z = 0,628P - 0,344I, C = 0,146$

Задавши значення приросту населення та інтегрального індексу економічної безпеки в кожному досліджуваному періоді в дискримінантну модель Z і порівнявши її значення з дискримінантною межею C , отримуємо такі результати (*табл. 2*): пороговий рівень у 2010 р. переступають м. Івано-Франківськ, м. Калуш, м. Коломия, м. Яремче, Богородчанський, Верховинський та Надвірнянський райони; у 2011 р. – м. Івано-Франківськ, м. Калуш, м. Коломия, м. Яремче, м. Болехів, Богородчанський, Верховинський, Долинський, Косівський, Надвірнянський, Рожнятівський та Тисменицький райони; у 2012 р. – м. Івано-Франківськ, м. Калуш, м. Коломия, м. Яремче, м. Болехів, Богородчанський, Верховинський, Долинський, Коломийський, Надвірнянський райони;

Значення дискримінантної функції та межі дискримінації для територіальних систем Івано-Франківської області у 2010 – 2014 рр.

2010 рік		2011 рік	
Z	Територіальна система	Z	Територіальна система
16,631759	м. Івано-Франківськ	5,151	Верховинський р-н
12,07712971	м. Яремче	4,867	м. Яремче
11,45721674	Верховинський р-н	1,702	Надвірнянський р-н
11,42880133	м. Калуш	1,573	м. Івано-Франківськ
10,29029987	м. Коломия	1,539	Богородчанський р-н
7,261906522	Надвірнянський р-н	1,33	м. Калуш
6,227714773	Богородчанський р-н	0,847	м. Болехів
C = 5,847		0,680	Косівський р-н
4,599211208	Долинський р-н	0,300	Рожнятівський р-н
3,387729271	Тисменицький р-н	0,191	Долинський р-н
3,244246928	Косівський р-н	-0,564	Тисменицький р-н
2,984151952	Рожнятівський р-н	-0,955	м. Коломия
2,594429794	Галицький р-н	C = 1,026	
1,589686147	Снятинський р-н	-1,917	Коломийський р-н
0,671220888	Калуський р-н	-3,088	Тлумацький р-н
0,46739051	Коломийський р-н	-3,440	Калуський р-н
0,246854125	м. Болехів	-3,830	Снятинський р-н
-0,8682686	Городенківський р-н	-4,835	Галицький р-н
-1,23781624	Тлумацький р-н	-5,943	Городенківський р-н
-6,56678835	Рогатинський р-н	-10,079	Рогатинський р-н

2012 рік		2013 рік	
Z	Територіальна система	Z	Територіальна система
6,153	м. Яремче	6,153	м. Яремче
5,708	Верховинський р-н	5,708	Верховинський р-н
4,307	м. Івано-Франківськ	4,307	м. Івано-Франківськ
3,368	Надвірнянський р-н	3,368	Надвірнянський р-н
2,481	Богородчанський р-н	2,481	Богородчанський р-н
2,182	Долинський р-н	2,182	Долинський р-н
1,898	м. Коломия	1,898	м. Коломия
1,508	м. Калуш	1,508	м. Калуш
1,323	Коломийський р-н	1,323	Коломийський р-н
C = 0,998		0,933	м. Болехів
0,933	м. Болехів	0,427	Рожнятівський р-н
0,427	Рожнятівський р-н	C = 0,146	
0,068	Снятинський р-н	0,068	Снятинський р-н
-0,028	Косівський р-н	-0,028	Косівський р-н
-0,263	Тисменицький р-н	-0,263	Тисменицький р-н
-0,490	Галицький р-н	-0,490	Галицький р-н
-0,862	Калуський р-н	-0,862	Калуський р-н
-2,422	Тлумацький р-н	-2,422	Тлумацький р-н
-3,327	Городенківський р-н	-3,327	Городенківський р-н
-6,157	Рогатинський р-н	-6,157	Рогатинський р-н

у 2013 р. – м. Івано-Франківськ, м. Яремче, м. Болехів, Богородчанський, Верховинський, Долинський та Надвірнянський райони.

ВИСНОВКИ

Аналіз численних літературних джерел, а також результати самостійно проведених модельних розрахунків підтвердили значимість урахування показника економічної безпеки територіальних систем регіону в процесі управління процесами на регіональному рівні. Доведено, що для отримання об'єктивної інформації про рівень економічної безпеки територіальних систем регіону необхідною є розробка науково-методичного підходу до оцінювання порогових рівнів індикаторів безпеки, котрі б як вважали на динаміку місцевих особливостей розвитку соціальних та економічних процесів, так і характеризували ефективність управління такими процесами з урахуванням демографічних показників територіальної системи. Отримання об'єктивної інформації про порогові рівні економічної безпеки регіонів держави є необхідною умовою гарантування економічної та соціальної складової безпеки сталого розвитку суспільства. На основі вивчення літературних джерел проаналізовано існуючі підходи до визначення поняття «економічна безпека регіону». Ідентифіковано ключові складові економічної безпеки на рівні територіальних систем регіону. Запропоновано підхід до визначення інтегрального показника економічної безпеки на рівні територіальної системи з урахуванням наявної статистичної інформації. Подальша розробка інформаційної бази індикаторів економічної безпеки в розрізі територіальних систем регіону, а також розробка моделей порогових рівнів економічної безпеки з урахуванням значимих чинників сталого розвитку регіону потенційно дозволить системно проаналізувати ефективність механізму управління процесами на регіональному рівні. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Лісовська О. Л. Економічна політика і економічна безпека України : навч. посіб. / О. Л. Лісовська ; Нац. акад. Служби безпеки України. – К., 2003. – 182 с.
2. Ліпкан В. А. Безпекознавство : навч. посіб. / В. А. Ліпкан. – К. : Вид-во Європейського університету, 2003. – 208 с.
3. Криворотов В. В. Экономическая безопасность государства и регионов : учеб. пособ. / В. В. Криворотов, А. В. Калина, Н. Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 351 с.
4. Буркальцева Д. Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України : монографія / Д. Д. Буркальцева. – К. : Знання України, 2012. – 347 с. – С. 175.
5. Бабець І. Г. Проблеми методології дослідження сталого розвитку регіону в контексті економічної безпеки / І. Г. Бабець, С. В. Сергієнко // Економічний вісник університету. – 2014. – Вип. 22 (1). – С. 121 – 127.
6. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / За ред. академіка НАН України С. І. Пирожкова. – К. : НІПМБ, 2003. – 42 с.
7. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) : учеб.-практ. Пособ. / Российская экономическая академия им. Г. В. Плеханова / Е. А. Олейников (ред.). – М. : Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.

8. Тимошенко О. В. Методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки держави / О. В. Тимошенко // Бізнес Інформ. – 2014. – № 6. – С. 32 – 37.

9. Сухоруков А. І. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі // Банківська справа. – 2011. – № 4. – С. 13 – 32. – С. 21.

10. Чехович Г. Т. Методичні підходи до оцінки економічної безпеки країн та регіонів / Г. Т. Чехович // Ефективна економіка. – 05.06.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2437>

11. Шлемко В. Т. Економічна безпека України : сутність і напрями забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько. – К. : КНЕУ, 2012. – 193 с. – С. 158.

12. Губенко І. В. Особливості формування системи показників економічної безпеки національної економіки / І. В. Губенко // Науковий вісник УДІЕУ. – 2011. – № 4 (12). – С. 55 – 60.

13. Пілько А. Д. Моделирование процесів управління економічною безпекою регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.03.02 / А. Д. Пілько ; Київський нац. екон. ун-т. – К., 2004. – 21 с.

14. Пілько А. Д. Постановка задачі оцінки рівня безпеки розвитку територіальної системи / А. Д. Пілько // БізнесІнформ. – 2013. – № 10. – С. 173 – 179.

15. Кредитний ризик комерційного банку : навч. посіб. / В. В. Вітлінський, О. В. Пернарівський, Я. С. Наконечний, Г. І. Великоіваненко ; за ред. В. В. Вітлінського. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 251 с.

REFERENCES

- Burkaltseva, D. D. *Institutsionalne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* [Institutional economic security of Ukraine]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2012.
- Babets, I. H., and Serhiienko, S. V. "Problemy metodolohii doslidzhennia staloho rozvytku rehionu v konteksti ekonomichnoi bezpeky" [Problems of research methodology for sustainable development of the region in the context of economic security]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, no. 22 (1) (2014): 121-127.
- Chekhovych, H. T. "Metodychni pidkhody do otsinky ekonomichnoi bezpeky krain ta rehioniv" [Methodological approaches to assessing the economic security of countries and regions]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2437>
- Hubenko, I. V. "Osoblyvosti formuvannia systemy pokaznykiv ekonomichnoi bezpeky natsionalnoi ekonomiky" [Features of formation of system of indicators of economic security of the national economy]. *Naukovyi visnyk UDIEU*, no. 4 (12) (2011): 55-60.
- Krivorotov, V. V., Kalina, A. V., and Eriashvili, N. D. *Ekonomicheskaiia bezopasnost gosudarstva i regionov* [The economic security of the state and the regions]. Moscow: YUNITI-DANA, 2011.
- Lipkan, V. A. *Bezpekoznavstvo* [Security Studies]. Kyiv: Vyd-vo I Evropeiskoho universytetu, 2003.
- Lisovska, O. L. *Ekonomichna polityka i ekonomichna bezpeka Ukrainy* [Economic policy and economic security of Ukraine]. Kyiv, 2003.
- Metodychni rekomendatsii shchodo otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* [Guidelines on the assessment of the level of economic security of Ukraine]. Kyiv: NIPMB, 2003.
- Osnovy ekonomicheskoy bezopasnosti* (Gosudarstvo, region, predpriatie, lichnost) [Foundations of Economic Security (state, region, enterprise identity)]. Moscow: Biznes-shkola «Intel-Sintez», 1997.
- Pilko, A. D. "Modeliuvannia protsesiv upravlinnia ekonomichnoi bezpeky rehionu" [Modeling of management of economic security of the region]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.03.02*, 2004.
- Pilko, A. D. "Postanovka zadachi otsinky rivnia bezpeky rozvytku terytorialnoi systemy" [Problem of safety assessment of the territorial system]. *Biznes Inform*, no. 10 (2013): 173-179.

Sukhorukov, A. I., and Kharazishvili, Yu. M. "Teoretyko-metodolohichnyi pidkhd do intehralnoi otsinky ta rehuliuвання rivnia ekonomichnoi bezpeky derzhavy" [Theoretical and methodological approach to the integrated assessment and regulation of economic security]. *Bankivska sprava*, no. 4 (2011): 13-32.

Shlemko, V. T., and Binko, I. F. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy : sutnist i napriamy zabezpechennia* [The economic security of Ukraine: the nature and direction of security]. Kyiv: KNEU, 2012.

Tymoshenko, O. V. "Metodychni pidkhody do otsiniuvannia rivnia ekonomichnoi bezpeky derzhavy" [Methodological approaches to evaluation of economic security]. *Biznes Inform*, no. 6 (2014): 32-37.

Vitlinskyi, V. V. et al. *Kredytnyi ryzyk komertsiihnoho banku* [The credit risk of commercial bank]. Kyiv: Znannia; KOO, 2000.

УДК 336.001.57.004

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЕКТУ ЗАСОБАМИ MS EXCEL

© 2015 ГЛОТОВ Є. О.

УДК 336.001.57.004

Глотов Є. О. Статистичний аналіз результатів імітаційного моделювання інвестиційного проекту засобами MS Excel

У даній роботі розглядається методика статистичного аналізу початкових даних і результатів імітаційного моделювання інвестиційного проекту засобами MS Excel на основі економічної задачі. Визначення кількісних характеристик для оцінки тісноти взаємозв'язку між випадковими величинами в MS Excel пропонується здійснювати двома способами: за допомогою статистичних функцій КОВАР() і КОРРЕЛ() та за допомогою спеціальних інструментів статистичного аналізу даних: Аналіз Даних ► Кореляція. Якщо число досліджуваних змінних більше 2, зручнішим є використання інструментів аналізу Excel. Корисність проведення статистичного аналізу початкових даних та результатів імітаційного експерименту полягає також у тому, що в багатьох випадках він дозволяє виявити некоректності в початкових даних або навіть помилки в постановці задачі. Статистичний аналіз також дозволяє перевірити гіпотезу про нормальний розподіл як початкових даних, так і результатів. Для цього застосовуються спеціальні статистичні критерії Колмогорова – Смирнова, Пірсона тощо. А MS Excel дозволяє швидко та ефективно здійснювати розрахунок необхідного критерію та проводити статистичну оцінку гіпотез за допомогою інструмента ОПИСОВА СТАТИСТИКА, який автоматично обчислює широко використовуваний на практиці характеристики розподілів.

Ключові слова: імітаційне моделювання, статистичний аналіз, нормальний розподіл, асиметрія, ексцес, кореляція.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Формул.:** 6. **Бібл.:** 12.

Глотов Євген Олександрович – кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри економіко-математичних методів та інформаційних технологій, Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів і міжнародної торгівлі (пер. Плетньовський, 5, Харків, 61003, Україна)

УДК 336.001.57.004

Глотов Е. А. Статистический анализ результатов имитационного моделирования инвестиционного проекта средствами MS Excel

В данной работе рассматривается методика статистического анализа исходных данных и результатов имитационного моделирования инвестиционного проекта средствами MS Excel на основе экономической задачи. Определение количественных характеристик для оценки тесноты взаимосвязи между случайными величинами в MS Excel предлагается осуществлять двумя способами: с помощью статистических функций КОВАР () и КОРРЕЛ () и с помощью специальных инструментов статистического анализа данных: **Анализ данных ► Корреляция**. Если число исследуемых переменных больше 2, более удобным является использование инструментов анализа Excel. Полезность проведения статистического анализа исходных данных и результатов имитационного эксперимента заключается также в том, что во многих случаях он позволяет выявить некорректности в исходных данных или даже ошибки в постановке задачи. Статистический анализ также позволяет проверить гипотезу о нормальном распределении как исходных данных, так и результатов. Для этого применяются специальные статистические критерии Колмогорова – Смирнова, Пирсона и др. А MS Excel позволяет быстро и эффективно осуществлять расчет необходимого критерия и проводить статистическую оценку гипотез с помощью инструмента описательной статистики, который автоматически вычисляет широко используемые на практике характеристики распределений.

Ключевые слова: имитационное моделирование, статистический анализ, нормальное распределение, асимметрия, эксцесс, корреляция.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Формул.:** 6. **Библ.:** 12.

Глотов Евгений Александрович – кандидат технических наук, доцент, заведующий кафедрой экономико-математических методов и информационных технологий, Харьковский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (пер. Плетневский, 5, Харьков, 61003, Украина)
E-mail: glotov50@mail.ru

UDC 336.001.57.004

Hlotov Ye. O. Statistical Analysis of Results of Simulation Modeling the Investment Project with MS Excel

The article examines the methodology of statistical analysis of source data as well as results of simulation modeling the investment project with MS Excel, based on economic task. A quantification to assess the narrowness of relationship between the random variables in MS Excel is proposed to be carried out in two ways: using the statistics functions COVAR () and CORREL () and using special tools for analyzing statistical data: **Data analysis ► Correlation**. If the number of the studied variables is higher than 2, a more convenient choice will be to use the Excel analysis tools. Usefulness of the statistical analysis of source data and the results of the simulation experiment is that in many cases it helps to reveal inexactness in the source data, or even errors in the task statement. Statistical analysis also allows to test the hypothesis about the normal distribution of both source data and results. To do this, special statistical criteria by Kolmogorov-Smirnov, Pearson and others can be used. MS Excel provides to quickly and effectively implement a calculation of the required criterion and conduct a statistical assessment of hypotheses by means of the descriptive statistics tool that automatically calculates the characteristics of distributions, which are widely used in practice.

Key words: simulation modeling, statistical analysis, normal distribution, skewness, kurtosis, correlation.

Pic.: 5. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 12.

Hlotov Yevhen O. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Head of the Department of Economic and Mathematical Methods and Information Technology, Kharkiv Institute of Finance of the Ukrainian State University of Finance and International Trade (per. Pletnyskyi, 5, Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: glotov50@mail.ru

Sukhorukov, A. I., and Kharazishvili, Yu. M. "Teoretyko-metodolohichnyi pidkhid do intehralnoi otsinky ta rehuliuвання rivnia ekonomichnoi bezpeky derzhavy" [Theoretical and methodological approach to the integrated assessment and regulation of economic security]. *Bankivska sprava*, no. 4 (2011): 13-32.

Shlemko, V. T., and Binko, I. F. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy : sutnist i napriamy zabezpechennia* [The economic security of Ukraine: the nature and direction of security]. Kyiv: KNEU, 2012.

Tymoshenko, O. V. "Metodychni pidkhody do otsiniuvannia rivnia ekonomichnoi bezpeky derzhavy" [Methodological approaches to evaluation of economic security]. *Biznes Inform*, no. 6 (2014): 32-37.

Vitlinskyi, V. V. et al. *Kredytnyi ryzyk komertsiihnoho banku* [The credit risk of commercial bank]. Kyiv: Znannia; KOO, 2000.

УДК 336.001.57.004

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЕКТУ ЗАСОБАМИ MS EXCEL

© 2015 ГЛОТОВ Є. О.

УДК 336.001.57.004

Глотов Є. О. Статистичний аналіз результатів імітаційного моделювання інвестиційного проекту засобами MS Excel

У даній роботі розглядається методика статистичного аналізу початкових даних і результатів імітаційного моделювання інвестиційного проекту засобами **MS Excel** на основі економічної задачі. Визначення кількісних характеристик для оцінки тісноти взаємозв'язку між випадковими величинами в **MS Excel** пропонується здійснювати двома способами: за допомогою статистичних функцій **КОВАР()** і **КОРРЕЛ()** та за допомогою спеціальних інструментів статистичного аналізу даних: **Аналіз Даних ► Кореляція**. Якщо число досліджуваних змінних більше 2, зручнішим є використання інструментів аналізу **Excel**. Корисність проведення статистичного аналізу початкових даних та результатів імітаційного експерименту полягає також у тому, що в багатьох випадках він дозволяє виявити некоректності в початкових даних або навіть помилки в постановці задачі. Статистичний аналіз також дозволяє перевірити гіпотезу про нормальний розподіл як початкових даних, так і результатів. Для цього застосовуються спеціальні статистичні критерії Колмогорова – Смирнова, Пірсона тощо. А **MS Excel** дозволяє швидко та ефективно здійснювати розрахунок необхідного критерію та проводити статистичну оцінку гіпотез за допомогою інструмента ОПИСОВА СТАТИСТИКА, який автоматично обчислює широко використовуваний на практиці характеристики розподілів.

Ключові слова: імітаційне моделювання, статистичний аналіз, нормальний розподіл, асиметрія, ексцес, кореляція.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Формул.:** 6. **Бібл.:** 12.

Глотов Євген Олександрович – кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри економіко-математичних методів та інформаційних технологій, Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів і міжнародної торгівлі (пер. Плетньовський, 5, Харків, 61003, Україна)

УДК 336.001.57.004

Глотов Е. А. Статистический анализ результатов имитационного моделирования инвестиционного проекта средствами MS Excel

В данной работе рассматривается методика статистического анализа исходных данных и результатов имитационного моделирования инвестиционного проекта средствами **MS Excel** на основе экономической задачи. Определение количественных характеристик для оценки тесноты взаимосвязи между случайными величинами в **MS Excel** предлагается осуществлять двумя способами: с помощью статистических функций **КОВАР ()** и **КОРРЕЛ ()** и с помощью специальных инструментов статистического анализа данных: **Анализ данных ► Корреляция**. Если число исследуемых переменных больше 2, более удобным является использование инструментов анализа **Excel**. Полезность проведения статистического анализа исходных данных и результатов имитационного эксперимента заключается также в том, что во многих случаях он позволяет выявить некорректности в исходных данных или даже ошибки в постановке задачи. Статистический анализ также позволяет проверить гипотезу о нормальном распределении как исходных данных, так и результатов. Для этого применяются специальные статистические критерии Колмогорова – Смирнова, Пирсона и др. А **MS Excel** позволяет быстро и эффективно осуществлять расчет необходимого критерия и проводить статистическую оценку гипотез с помощью инструмента описательной статистики, который автоматически вычисляет широко используемые на практике характеристики распределений.

Ключевые слова: имитационное моделирование, статистический анализ, нормальное распределение, асимметрия, эксцесс, корреляция.

Рис.: 5. **Табл.:** 2. **Формул.:** 6. **Библ.:** 12.

Глотов Евгений Александрович – кандидат технических наук, доцент, заведующий кафедрой экономико-математических методов и информационных технологий, Харьковский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (пер. Плетневский, 5, Харьков, 61003, Украина)
E-mail: glotov50@mail.ru

UDC 336.001.57.004

Hlotov Ye. O. Statistical Analysis of Results of Simulation Modeling the Investment Project with MS Excel

The article examines the methodology of statistical analysis of source data as well as results of simulation modeling the investment project with **MS Excel**, based on economic task. A quantification to assess the narrowness of relationship between the random variables in **MS Excel** is proposed to be carried out in two ways: using the statistics functions **COVAR ()** and **CORREL ()** and using special tools for analyzing statistical data: **Data analysis ► Correlation**. If the number of the studied variables is higher than 2, a more convenient choice will be to use the **Excel** analysis tools. Usefulness of the statistical analysis of source data and the results of the simulation experiment is that in many cases it helps to reveal inexactness in the source data, or even errors in the task statement. Statistical analysis also allows to test the hypothesis about the normal distribution of both source data and results. To do this, special statistical criteria by Kolmogorov-Smirnov, Pearson and others can be used. **MS Excel** provides to quickly and effectively implement a calculation of the required criterion and conduct a statistical assessment of hypotheses by means of the descriptive statistics tool that automatically calculates the characteristics of distributions, which are widely used in practice.

Key words: simulation modeling, statistical analysis, normal distribution, skewness, kurtosis, correlation.

Pic.: 5. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 12.

Hlotov Yevhen O. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Head of the Department of Economic and Mathematical Methods and Information Technology, Kharkiv Institute of Finance of the Ukrainian State University of Finance and International Trade (per. Pletnyskyi, 5, Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: glotov50@mail.ru

В аналізі ризиків інвестиційних проектів, як правило, використовуються за базу для експериментів прогнольні дані про обсяги продажів, витрати, ціни тощо [1–3]. Фінансовий аналіз інвестиційного проекту варто здійснювати в рамках ймовірнісного підходу [4, 5], тобто на основі стохастичних моделей економічних процесів, оскільки жорстко детерміновані зв'язки в реальних економічних процесах зустрічаються винятково рідко. Відповідно до цього інвестиційний проект визначається як стохастична прогнозна модель фінансових потоків [5, 6]. При цьому можуть бути використані 7 типів розподілів випадкових величин: рівномірний, нормальний, Бернуллі, Пуассона, біноміальний, модельний і дискретний [7–9]. Як правило, при великій кількості експериментів виходять з припущення про *нормальний розподіл* ключових змінних. Але який розподіл будуть мати результативні показники інвестиційного проекту, такі як: чиста сучасна вартість проекту NPV , потоки платежів NCF для будь-якого періоду t потрібно з'ясувати при проведенні статистичного аналізу результатів імітаційного моделювання інвестиційного проекту. Корисність проведення статистичного аналізу результатів імітаційного експерименту полягає також у тому, що в багатьох випадках він дозволяє виявити некоректності в початкових даних або навіть помилки в постановці задачі, виявити кількісні характеристики для оцінки тісноти взаємозв'язку між випадковими величинами. Теоретичні дослідження розглядалися у наукових працях В. Пикуза, М. В. Грачової, В. В. Царьова, І. Я. Лукасевича, Беннінг Шимона, С. А. Смоляк, С. Savvakis, S. Ross, Winston L. Wayne.

Мета роботи – аналіз випадкових величин економічних задач з використанням описової статистики табличного процесора **Excel** та перевірка гіпотези про нормальний розподіл як початкових даних, так і результатів при проведенні імітаційного моделювання інвестиційного проекту, а також визначення міри їх взаємозв'язку та їх коректність. Для досягнення даної мети розглянемо таку задачу: виробниче підприємство виробляє керамічну плитку типу А. У процесі попереднього аналізу експертами виявлені три ключові параметри проекту: Змінні витрати на одиницю продукції – V ; Обсяг випуску продукції – Q ; Ціна за одиницю виробленого продукту –

P і визначені можливі границі їх зміни (табл. 1). Інші параметри проекту вважаються сталими величинами: Початкові інвестиції – I_0 ; Сталі витрати – F ; Амортизація – A ; Податок на прибуток – T ; Норма дисконту – r ; Термін проекту – n (табл. 2). У даній задачі визначаються залежності результативного показника від початкових даних. При цьому за результативний показник вибрано чисту сучасну вартість проекту NPV :

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{NCF_t}{(1+r)^t} - I_0, \quad (1)$$

де NCF_t – величина чистого потоку платежів за період t .

З метою спрощення вважаємо, що генерований проектом потік платежів має вид ануїтету. Тоді величина потоку платежів NCF для будь-якого періоду t однакова і може визначатися з такого співвідношення:

$$NCF = [Q(P - V) - F - A](1 - T) + A. \quad (2)$$

Будемо виходити з припущення про *нормальний розподіл* ключових змінних.

Результати імітації наведені на рис. 1 і рис. 2.

В аналізі стохастичних процесів важливе значення мають статистичні взаємозв'язки між випадковими величинами. Як кількісні характеристики подібних взаємозв'язків у статистиці використовуються два показники: *коваріація* і *кореляція*. Коваріація виражає міру *статистичної залежності* між двома множинами даних і визначається з такого співвідношення:

$$Cov(X, Y) = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (X_i - M(X))(Y_i - M(Y)), \quad (3)$$

де X, Y – множини значень випадкових величин розміру m ;

$M(X)$ – математичне сподівання випадкової величини X ;

$M(Y)$ – математичне сподівання випадкової величини Y .

Як випливає з (3), додатна коваріація спостерігається в тому разі, коли більшим значенням випадкової величини X відповідають більші значення випадкової величини Y , тобто між ними існує тісний прямий взаємозв'язок. Відповідно від'ємна коваріація має місце, коли малим значенням випадкової величини X відпо-

Таблиця 1

Ключові параметри проекту

Сценарій	Змінні витрати (V)	Обсяг випуску продукції (Q)	Ціна за одиницю продукції (P)	Ймовірність
Найгірший	35,00	10000,00	40,00	0,25
Ймовірний	30,00	11000,00	50,00	0,50
Найкращий	25,00	12000,00	60,00	0,25

Таблиця 2

Сталі параметри проекту

Початкові інвестиції (I_0)	10000,00	Норма дисконту (r)	13,00%
Сталі витрати (F)	800,00	Податок на прибуток (T)	60,00%
Амортизація (A)	500,00	Термін проекту (n)	3,00

	A	B	C	D	E
1	Початкові умови експерименту				
2		Змінні витрати (V)	Об'єм випуску продукції (Q)	Ціна за одиницю продукції (P)	Ймовірність
3	Найгірший сценарій	35,00	10000,00	40,00	0,25
4	Ймовірний сценарій	30,00	11000,00	50,00	0,50
5	Найкращий сценарій	25,00	12000,00	60,00	0,25
6					
7	Середнє значення	30	11000	50	
8	Стандартне відхилення	3,54	707,11	7,07	
9					
10	Кількість експериментів =	1000		Номер останнього рядка=	1012
11	Результати проведення імітаційного моделювання				
12	Змінні витрати (V)	Об'єм випуску продукції (Q)	Ціна за одиницю продукції (P)	Надходження (NCFt)	ЧСВ (NPVt)
13	19,30	11293,24	30,68	51401,77	111367,42
14	30,57	10532,48	52,50	92376,95	208116,08
15	26,94	9507,95	53,10	99487,98	224906,30
16	33,09	10886,98	62,54	128211,52	292726,97
17	30,76	11062,86	57,04	116273,67	264539,87

Рис. 1. Початкові умови та фрагмент результатів проведення імітації

	A	B	C	D	E	F
1	Сталі параметри проекту					
2	Початкові інвестиції (I₀)	10000,00	Норма дисконту (r)	13,00%		
3	Сталі витрати (F)	800,00	Податок на прибуток	60,00%		
4	Амортизація (A)	500,00	Термін проекту (n)	3,00		
5	Результати аналізу обчислювального експерименту					
6	Показники	Змінні витрати (V)	Об'єм випуску продукції (Q)	Ціна за одиницю продукції (P)	Надходження (NCFt)	ЧСВ (NPVt)
7	Числові характеристики					
8	Середнє значення	29,96	10990,27	50,31	89360,41	200993,55
9	Стандартне відхилення	3,56	706,73	7,08	34695,24	81920,76
10	Коефіцієнт варіації	0,12	0,06	0,14	0,39	0,41
11	Мінімум	18,90	8840,48	27,67	-18917,68	-54667,53
12	Максимум	42,13	13835,05	70,82	218621,15	506197,90
13	Число випадків ЧСВ < 0					5,00
14	Сума збитків (ЧСВ < 0)					-150232,77
15	Сума доходів (ЧСВ > 0)					201143786,80
16	Ймовірнісний аналіз випадкових величин					
17	P(E<=0)	2,12201E-17	7,84376E-55	6,17624E-13	0,005003593	0,007073447
18	P(E<= min)	0,000952173	0,001175467	0,000698166	0,000901699	0,000901699
19	P(M(E)+V<= E<= max)	0,1583352	0,158626799	0,156760943	0,15855783	0,15855783
20	P(M(E)-V<= E<= M(E))	0,34	0,34	0,34	0,34	0,34

Рис. 2. Сталі параметри задачі, числові характеристики (параметри) розподілу та ймовірнісний аналіз випадкових величин

відають великі значення випадкової величини Y . При слабко вираженій залежності значення показника коваріації близькі до нуля [9–11].

Коваріація залежить від одиниць виміру досліджуваних величин, що обмежує її застосування на практиці. Більш зручним для використання є похідний від неї показник – коефіцієнт кореляції R , який обчислюється за формулою:

$$R = \frac{Cov(X, Y)}{\sigma_x \sigma_y}, \quad (4)$$

де σ_x, σ_y – середні квадратичні відхилення X та Y . Коефіцієнт кореляції має ті ж властивості, що й коефіцієнт коваріації, проте є безрозмірною величиною і здобуває значення від -1 (характеризує лінійний зворотний взаємозв'язок) до $+1$ (характеризує лінійний прямий взаємозв'язок). Для незалежних випадкових величин значення коефіцієнта кореляції близьке до нуля. Визначення кількісних характеристик для оцінки тісноти взаємозв'язку між випадковими величинами в MS Excel може бути здійснено двома способами: за допомогою статистичних функцій КОВАР() і КОРРЕЛ(); за допо-

могою спеціальних інструментів статистичного аналізу даних: **Аналіз Даних ► Кореляція**. Якщо число досліджуваних змінних більше 2, більш зручним є використання інструментів аналізу **Excel**. Визначимо міру тісноти взаємозв'язків між змінними V , Q , P , NCF і NPV . При цьому за міру тісноти використовуємо показник кореляції R . Вид одержаної електронної таблиці після виконання відповідних операцій наведено на рис. 3.

	A	B	C	D	E	F
1		Змінні витрати (V)	Об'єм випуску продукції (Q)	Ціна за одиницю продукції (P)	Надходження (NCFt)	ЧСВ (NPVt)
2	Змінні витрати (V)	1				
3	Об'єм випуску продукції (Q)	0,006457271	1			
4	Ціна за одиницю продукції (P)	0,041957128	-0,023964344	1		
5	Надходження (NCFt)	-0,415971137	0,139855567	0,873698214	1	
6	ЧСВ (NPVt)	-0,415971137	0,139855567	0,873698214	1	1

Рис. 3. Результати кореляційного аналізу інструмента Кореляція

Результати кореляційного аналізу подані в електронній таблиці у вигляді квадратної матриці, заповненої тільки наполовину, оскільки значення коефіцієнта кореляції між двома випадковими величинами не залежить від порядку їх опрацювання. Неважко помітити, що ця матриця симетрична відносно головної діагоналі, елементи якої дорівнюють 1, оскільки кожна змінна корелює сама з собою.

Як випливає з результатів кореляційного аналізу, висунута в процесі розв'язування попереднього прикладу гіпотеза про незалежність розподілів ключових змінних V , Q , P у цілому підтвердилася. Значення коефіцієнтів кореляції між змінними витратами V , кількістю Q і ціною P (комірки **B3**, **B4**, **C4**) досить близькі до 0. У свою чергу, величина показника NPV прямо залежить від величини потоку платежів ($R = 1$). Крім того, існує кореляційна залежність між Q і NPV ($R = 0,139855567$), P і NPV ($R = 0,873698214$). Як і очікувалося, між величинами V і NPV існує незначна від'ємна кореляційна залежність ($R = -0,415971137$).

Корисність проведення статистичного аналізу результатів імітаційного експерименту полягає також у тому, що в багатьох випадках він дозволяє виявити некоректності в початкових даних або навіть помилки в постановці задачі. Зокрема, у розглянутому прикладі відсутність взаємозв'язку між змінними витратами V і обсягами випуску продукту Q потребує додаткових пояснень, оскільки зі збільшенням останнього величина V також повинна зростати (змінні витрати часто називаються пропорційними через те, що зі збільшенням обсягів випуску продукту вони зростають лінійно). Таким чином, встановлений діапазон змін змінних витрат V має потребу в додатковій перевірці і, можливо, коригуванні. Слід зазначити, що близькі до нульового значення коефіцієнти кореляції R вказують на відсутність лінійного зв'язку між досліджуваними змінними, але не виключають можливості нелінійної залежності. Крім того, висока кореляція не обов'язково завжди означає наявність причинного зв'язку, оскільки дві досліджувані змінні можуть залежати від значень третьої. При про-

веденні імітаційного експерименту і подальшого ймовірнісного аналізу одержаних результатів виходили з припущення про нормальний розподіл початкових і вихідних показників. Разом із тим справедливості цих припущень, принаймні для вихідного показника NPV , має потребу в перевірці.

Для перевірки гіпотези про нормальний розподіл випадкової величини застосовуються спеціальні ста-

тистичні критерії Колмогорова – Смирнова, Пірсона тощо. У цілому **MS Excel** дозволяє швидко та ефективно здійснювати розрахунок необхідного критерію і проводити статистичну оцінку гіпотез. Проте у найпростішому випадку з цією метою можна використовувати такі характеристики розподілу, як асиметрія (скіс) і ексцес. Нагадаємо, що для нормального розподілу ці характеристики мають дорівнювати 0. На практиці близькими до нульових значеннями можна нехтувати. Для обчислення коефіцієнта асиметрії та ексцесу в **MS Excel** реалізовані спеціальні статистичні функції – **СКІС()** та **ЕКСЦЕС()** [10–12].

Для перевірки гіпотези про нормальний розподіл початкових даних і результатів скористаємось описовою статистикою з інструмента **Аналіз даних MS Excel**. Чим більше характеристик розподілу випадкової величини, тим точніше можна судити про описувані нею процеси. Інструмент **ОПИСОВА СТАТИСТИКА** автоматично обчислює широко використовувані на практиці характеристики розподілів. При цьому значення можуть бути визначені відразу для декількох досліджуваних змінних. Визначимо параметри описової статистики для змінних V , Q , P , NCF , NPV . Після заповнення діалогового вікна описової статистики (рис. 4) та натиску кнопки **ОК** одержимо результати описової статистики (рис. 5).

Багато з наведених у даній електронній таблиці характеристик уже визначалися за допомогою відповідних функцій (див. рис. 2). Тому розглянемо лише ті з них, які не згадувалися раніше. Другий рядок електронної таблиці містить значення стандартних помилок ϵ для середніх величин розподілів. Іншими словами, середнє чи очікуване значення випадкової величини $M(E)$ визначено з похибкою $\pm \epsilon$. **Медіана** – це значення випадкової величини, яка ділить площу, обмежену кривою розподілу, навпіл (тобто середина чисельного ряду чи інтервалу). Як і математичне сподівання, медіана є однією з характеристик центра розподілу випадкової величини. У симетричних розподілах значення медіани має бути рівним з математичним сподіванням чи досить близьким до нього. Як випливає з одержаних результа-

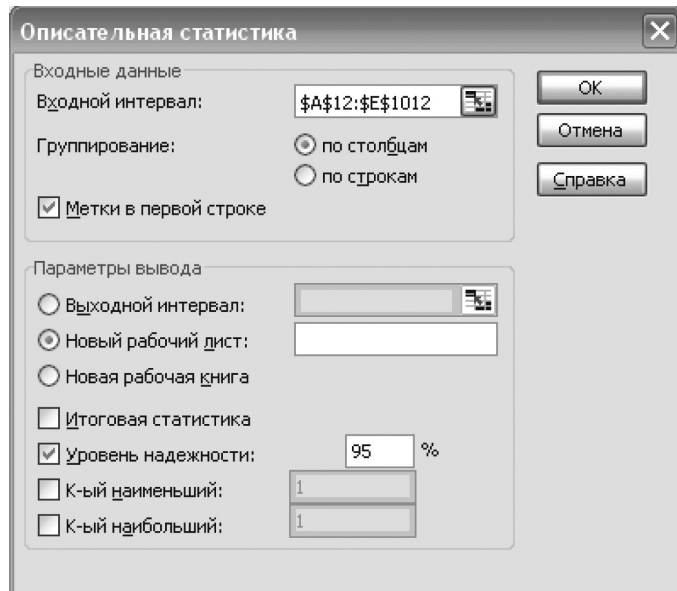

Рис. 4. Діалогове вікно описової статистики

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
	Змінні витрати (V)		Об'єм випуску продукції (Q)		Ціна за одиницю продукції (P)		Надходження (NCFt)		ЧСВ (NPVt)	
1										
2										
3	Среднее	29,9632	Среднее	10990,27	Среднее	50,3073	Среднее	89360,40569	Среднее	200993,55
4	Стандартная ошибка	0,11278	Стандартная ошибка	22,35991	Стандартная ошибка	0,22413	Стандартная ошибка	1097,70893	Стандартная ошибка	2591,8583
5	Медиана	30,1926	Медиана	10966,56	Медиана	50,2169	Медиана	89127,3846	Медиана	200443,36
6	Мода	28,1842	Мода	11062,86	Мода	51,4645	Мода	#Н/Д	Мода	#Н/Д
7	Стандартное отклонение	3,5663	Стандартное отклонение	707,0826	Стандартное отклонение	7,08771	Стандартное отклонение	34712,60427	Стандартное отклонение	81961,756
9	Эксцесс	0,16748	Эксцесс	-0,06733	Эксцесс	0,03275	Эксцесс	0,184957368	Эксцесс	0,1849574
10	Асимметричность	-0,0846	Асимметричность	0,099549	Асимметричность	-0,0757	Асимметричность	0,058941649	Асимметричность	0,0589416
11	Интервал	23,2363	Интервал	4994,568	Интервал	43,1472	Интервал	237538,8306	Интервал	560865,43
12	Минимум	18,8962	Минимум	8840,479	Минимум	27,6705	Минимум	-18917,67886	Минимум	-54667,53
13	Максимум	42,1325	Максимум	13835,05	Максимум	70,8177	Максимум	218621,1517	Максимум	506197,9
14	Сумма	29963,2	Сумма	10990274	Сумма	50307,3	Сумма	89360405,69	Сумма	200993554
15	Счет	1000	Счет	1000	Счет	1000	Счет	1000	Счет	1000

Рис. 5. Результати описової статистики для досліджуваних змінних

тів, ця умова дотримується для початкових змінних V , Q , P (значення медіан перебувають у діапазоні $M(E) \pm \epsilon$, тобто – практично збігаються із середніми). Проте для результатних змінних NCF , NPV значення медіан є нижчими за середні, що наводить на думку про правобічний асиметричний їх розподіл. Ексцес характеризує гострокінечність (додатне значення) чи положистість (від'ємне значення) розподілу порівняно з нормальною кривою. Теоретично ексцес нормального розподілу повинен дорівнювати 0. Тому для генеральних сукупностей великих об'ємів його малими значеннями можна нехтувати. У розглянутому прикладі приблизно однаковий додатний ексцес спостерігається в розподілах змінних NCF , NPV . Отже, графіки цих розподілів будуть більш гострокінечні порівняно з нормальною кривою. Відповідно графіки розподілів для змінних Q , V і P будуть більш положистими відносно нормального. **Асиметричність** (коефіцієнт асиметрії чи скосу – s) характеризує зсув розподілу відносно математичного сподівання. При додатному значенні коефіцієнта розподіл скошений впра-

во, тобто його довша частина знаходиться праворуч від центра (математичного сподівання) і навпаки. Для нормального розподілу коефіцієнт асиметрії дорівнює 0. На практиці його малими значеннями можна нехтувати. Зокрема, асиметрію розподілів змінних V , Q , P у даному випадку можна вважати несуттєвою, чого не можна сказати про розподіл величин NCF і NPV . Здійснимо оцінку значимості коефіцієнта асиметрії для розподілу NPV . Найбільш простим способом одержання такої оцінки є визначення стандартної (середньої квадратичної) похибки асиметрії, яка розраховується за формулою:

$$\sigma_{as} = \sqrt{\frac{6(n-1)}{(n+1)(n+3)}}, \quad (5)$$

де n – кількість значень випадкової величини (у нашому випадку – 1000).

Якщо відношення коефіцієнта асиметрії s до величини похибки σ_{as} менше трьох (тобто: $s/\sigma_{as} < 3$), то асиметрія вважається несуттєвою, а її наявність формується під впливом випадкових факторів. У протилежному ви-

падку асиметрія статистично значима, і факт її наявності вимагає додаткової інтерпретації. Здійснено оцінку значимості коефіцієнта асиметрії для розглянутого прикладу. Введемо в будь-яку комірку електронної таблиці формулу: $= 0,0589416 / \text{КОРІНЬ}(6*999 / (1001*1003))$ (Результат: 0,762836). Оскільки відношення $s/\sigma_{as} < 3$, асиметрію варто вважати неістотною. Таким чином, припущення про правобічну скошеність розподілу NPV не підтвердилося. Аналогічно можна здійснити перевірку значимості величини ексцесу e . Формула для розрахунку стандартної похибки ексцесу має такий вигляд:

$$\sigma_{ек} = \sqrt{\frac{24n(n-2)(n-3)}{(n-1)^2(n+3)(n+5)}}, \quad (6)$$

де n – число значень випадкової величини. Результат 1,20047. Відношення $e/\sigma_{ек} < 3$, ексцес вважається незначним, і його величиною можна нехтувати.

ВИСНОВКИ

Статистичний аналіз початкових даних і результатів імітаційного моделювання інвестиційного проекту доцільно проводити засобами MS Excel. Визначення кількісних характеристик для оцінки тісноти взаємозв'язку між випадковими величинами, якщо число досліджуваних змінних більше 2, пропонується здійснювати за допомогою спеціальних інструментів статистичного аналізу даних: **Аналіз Даних ► Кореляція**. Статистичний аналіз також доцільно проводити для перевірки гіпотези про нормальний розподіл як початкових даних, так і результатів з використанням інструмента MS Excel **ОПИСОВА СТАТИСТИКА**. Корисність проведення статистичного аналізу початкових даних і результатів імітаційного експерименту полягає також у тому, що в багатьох випадках він дозволяє виявити некоректності в початкових даних або навіть помилки в постановці задачі. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Пикуза В.** Экономические и финансовые расчеты в Excel / В. Пикуза, А. Гаращенко. – С-Пб.: Питер, 2006. – 317 с.
2. **Scott, W. R.** Financial Accounting Theory / William R. Scott. – Second Edition. – Scarborough, Ontario: Prentice Hall Canada Inc., 2008.
3. **Ross, S.** The Determination of Financial Structure: The Incentive-Sygnalling Approach / S. Ross // Bell Journal of Economics. – 2009. – Vol. 8. – Pp. 23–40.
4. **Царев В. В.** Оценка экономической эффективности инвестиций / В. В. Царев. – С-Пб.: Питер, 2004. – 464 с.
5. **Грачева М. В.** Риск-анализ инвестиционного проекта / М. В. Грачева. – М.: Юнтит, 2007. – 351 с.
6. **Выбор инвестиционного портфеля** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat.bashedu.ru/konkurs/bakirov/aug/vibor.htm>
7. **Лукаевич И. Я.** Имитационное моделирование инвестиционных рисков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cfn.ru
8. **Шимон Б.** Финансовое моделирование с использованием Excel / Беннинг Шимон. – 2-е издание. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2007. – 197 с.
9. **Смоляк С. А.** Оценка эффективности инвестиционных проектов в условиях риска и неопределенности / С. А. Смоляк. – М.: Наука, 2008. – 305 с.

10. **Savvakis, C.** Savvides «Risk Analysis in Investment Appraisal» / C. Savvakis [Electronic resource]. – Mode of access: <http://mpr.aub.uni-muenchen.de/>

11. **Wayne, L.** Winston «Microsoft Excel 2010: Data Analysis and Business Modeling» / L. Wayne. – Microsoft Press, 2011. – 678 p.

12. **Веденева Е. А.** Функции и формулы Excel 2007. Библиотека пользователя / Е. А. Веденева. – С-Пб.: Питер, 2008. – 384 с.

REFERENCES

Gracheva, M. V. *Risk-analiz investitsionnogo proekta* [Risk analysis of the investment project]. Moscow: Yuniti, 2007.

Lukasevich, I. Ya. "Imitatsionnoe modelirovanie investitsionnykh riskov" [Simulation of investment risks]. www.cfn.ru

Pikuza, V., and Garashchenko, A. *Ekonomicheskie i finansovye raschety v Excel* [Economic and financial calculations in Excel]. St. Petersburg: Piter, 2006.

Ross, S. "The Determination of Financial Structure: The Incentive-Sygnalling Approach". *Bell Journal of Economics*, vol. 8 (2009): 23-40.

Scott, W. R. *Financial Accounting Theory*. Scarborough, Ontario: Prentice Hall Canada Inc., 2008.

Shimon, B. *Finansovoe modelirovanie s ispolzovaniem Excel* [Financial Modeling with Excel]. Moscow: Viliams, 2007.

Smoliak, S. A. *Otsenka effektivnosti investitsionnykh proektov v usloviakh riska i neopredelennosti* [Evaluating the effectiveness of investment projects in conditions of risk and uncertainty]. Moscow: Nauka, 2008.

Savvakis, S. "Savvides «Risk Analysis in Investment Appraisal»". <http://mpr.aub.uni-muenchen.de/>

Tsarev, V. V. *Otsenka ekonomicheskoy effektivnosti investitsiy* [Estimation of economic efficiency of investments]. St. Petersburg: Piter, 2004.

"Vybor investitsionnogo portfelia" [The choice of the investment portfolio]. <http://stat.bashedu.ru/konkurs/bakirov/aug/vibor.htm>

Vedeneva, E. A. *Funksii i formuly Excel 2007. Biblioteka polzovatelia* [Functions and formulas Excel 2007. The library user]. St. Petersburg: Piter, 2008.

Wayne, L. Winston «Microsoft Excel 2010: Data Analysis and Business Model-ing». Microsoft Press, 2011.

АНАЛІЗ ВПЛИВУ РЕСУРСНОЇ ОРІЄНТОВАНОСТІ ЕКСПОРТНОЇ ТА ІМПОРТНОЇ СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІКИ НА РІВЕНЬ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

© 2015 КРИВОРУЧКО М. Ю.

УДК 332.005

Криворучко М. Ю. Аналіз впливу ресурсної орієнтованості експортної та імпоротної складових економіки на рівень міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку в Україні

Стаття присвячена дослідженню впливу ресурсної орієнтованості експортної та імпоротної складових економіки на рівень міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку в Україні. Методологічною основою дослідження є модель Сакса – Уорнера, ключове положення якої вказує на негативний зв'язок між часткою корисних копалин у структурі національного експорту і темпами економічного зростання в країні (так званий феномен «прокляття ресурсозабезпеченості»). Модифікована в рамках даного дослідження модель Сакса – Уорнера передбачає аналіз впливу частки корисних копалин у структурі національного експорту та імпорту на рівень міжрегіональної диференціації в розрізі ВРП, ВРП на душу населення, наявного доходу, заробітної плати, грошових доходів і витрат домогосподарств. Окрім того, методологія даного дослідження передбачає аналіз міжрегіонального виміру впливу частки експортованих та імпортованих корисних копалин на зазначені показники соціально-економічного розвитку регіонів України. Результати дослідження вказують на те, що частка корисних копалин у структурі національного експорту знижує міжрегіональну диференціацію в рівні наявного доходу і поглиблює її в рівні заробітної плати та грошових витрат домогосподарств, частка імпортованих корисних копалин знижує диференціацію в рівні ВРП і ВРП на душу населення. Узагальнення результатів аналізу міжрегіонального виміру феномена «прокляття ресурсозабезпеченості» дозволяє стверджувати про різний характер зв'язку між ресурсною складовою регіонального експорту та імпорту і соціально-економічним розвитком регіонів України.

Ключові слова: модель Сакса – Уорнера, ресурсозабезпеченість, експорт та імпорт корисних копалин, міжрегіональна диференціація, соціально-економічний розвиток.

Табл.: 16. **Формул.:** 4. **Бібл.:** 14.

Криворучко Михайло Юрійович – аспірант кафедри міжнародної економіки, Черкаський державний технологічний університет (бул. Шевченка, 460, Черкаси, 18006, Україна)

E-mail: misha2005@ua.fm

УДК 332.005

Криворучко М. Ю. Анализ влияния ресурсной ориентированности экспортной и импортной составляющих экономики на уровень межрегиональной дифференциации социально-экономического развития в Украине

Статья посвящена исследованию влияния ресурсной ориентированности экспортной и импортной составляющих экономики на уровень межрегиональной дифференциации социально-экономического развития в Украине. Методологической основой исследования является модель Сакса – Уорнера, ключевое положение которой указывает на негативную связь между долей ценных ископаемых в структуре национального экспорта и темпами экономического роста в стране (так называемый феномен «проклятия обеспеченности ресурсами»). Модифицированная в рамках данного исследования модель Сакса – Уорнера предполагает анализ влияния доли полезных ископаемых в структуре национального экспорта и импорта на уровень межрегиональной дифференциации в разрезе ВРП, ВРП на душу населения, доступного дохода, заработной платы, денежных доходов и расходов домохозяйств. Кроме того, методология данного исследования предусматривает анализ межрегионального измерения влияния доли экспортированных и импортированных полезных ископаемых на указанные показатели социально-экономического развития регионов Украины. Результаты исследования указывают на то, что доля полезных ископаемых в структуре национального экспорта понижает межрегиональную дифференциацию в уровне доступного дохода и углубляет ее в уровне заработной платы и денежных расходов домохозяйств, доля импортированных полезных ископаемых понижает дифференциацию в уровне ВРП и ВРП на душу населения. Обобщение результатов анализа межрегионального феномена «проклятия обеспеченности ресурсами» позволяет утверждать о разном характере связи между ресурсной составляющей регионального экспорта и импорта и социально-экономическим развитием регионов Украины.

Ключевые слова: модель Сакса – Уорнера, обеспеченность ресурсами, экспорт и импорт полезных ископаемых, межрегиональная дифференциация, социально-экономическое развитие.

Табл.: 16. **Формул.:** 4. **Библ.:** 14.

Криворучко Михаил Юрьевич – аспирант кафедры международной экономики, Черкасский государственный технологический университет (бул. Шевченко, 460, Черкассы, 18006, Украина)

E-mail: misha2005@ua.fm

UDC 332.005

Kryvoruchko M. Yu. Analysis of the Impact of the Resource Orientation of the Export and Import Economy Components on the Level of Interregional Differentiation in the Socio-Economic Development of Ukraine

The article is aimed at studying the influence of the resource orientation of the export and import economy components on the level of interregional differentiation in the socio-economic development of Ukraine. The methodological basis of the study is the Sachs-Warner model, whose key position indicates a negative relationship between the proportion of valuable minerals in the structure of national exports and the economic growth in the country (the so called phenomenon of «resource curse»). Modified within the present study, the Sachs-Warner model provides an analysis of impact of the share of mineral resources within the structure of the national exports and imports on the level of interregional differentiation in terms of GRP, GRP per capita, available income, wages, money incomes and expenditures of households. In addition, the methodology of the study involves an analysis of the interregional measuring of impact of the proportion of exported and imported minerals on the specified indicators of the socio-economic development of the regions of Ukraine. The results of the study indicate that the proportion of minerals in the structure of the national export reduces the interregional differentiation at the level of available income and deepens it at the level of both wages and capital expenditures, the share of imported minerals reduces the differentiation at the level of GRP and GRP per capita. Synthesis of the results of the analysis of the interregional phenomenon of «resource curse» suggests a different nature of the relationship between the resource component of the regional exports and imports and the socio-economic development of the regions of Ukraine.

Key words: Sachs-Warner model, resource endowment, exports and imports of minerals, interregional differentiation, socio-economic development.

Tabl.: 16. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 14.

Kryvoruchko Mykhailo Yu. – Postgraduate Student of the Department of International Economics, Cherkasy State Technological University (bul. Shevchenko, 460, Cherkasy, 18006, Ukraine)

E-mail: misha2005@ua.fm

Ресурсозабезпеченість країни значною мірою визначає можливість економічного зростання. Разом з тим, наявність значних покладів корисних копалин та їх експорт не забезпечує автоматично економічного зростання: великий вплив на економічну ситуацію в країні має характер організації економічної діяльності, який визначає формальні та неформальні правила розподілу доходів від видобування корисних копалин.

Аналогічний підхід можна застосувати до аналізу регіонального розвитку, що безпосередньо окреслює характер міжрегіональних відносин і рівень міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку країни. Значна диференціація регіонів України за рівнем ресурсозабезпеченості визначає актуальність даної проблематики для нашої держави.

Дослідження впливу ресурсної орієнтованості експорту країни на її економічне зростання отримало назву феномена «прокляття ресурсозабезпеченості». Засновниками даного напрямку вважаються Дж. Сакс та А. Уорнер (J. D. Sachs, A. M. Warner). Результати їх досліджень вказували на загальну тенденцію до зниження темпів економічного зростання внаслідок збільшення частки корисних копалин у структурі національного експорту [11–13]. Узгодженість результатів дослідження за методологією Сакса – Уорнера з тенденцією витіснення промислового виробництва видобувними галузями [3, 5, 9, 14] стало поштовхом для теоретико-емпіричних праць у галузі аналізу взаємозв'язку інституційного середовища, ресурсної орієнтації економічної діяльності та економічного зростання [4, 6–8, 10].

Узагальнення результатів цих досліджень дозволяє дійти висновку про те, що ресурсна орієнтованість експорту національної економіки стає своєрідним «прокляттям ресурсозабезпеченості» при функціонуванні несприятливих для ринкової економіки інститутів.

Результати аналізу національного та міжрегіонального виміру феномена «прокляття ресурсозабезпеченості» в Україні на основі методології Сакса – Уорнера, де як результативні ознаки були використані темп зростання подушного ВВП і абсолютне значення ВВП, вказують на відсутність феномена «прокляття ресурсозабезпеченості» в Україні [2]. Разом з тим, низький рівень точності моделі дослідження міжрегіонального виміру даного феномена в нашій державі вказує на необхідність вдосконалення методології аналізу та розширення кола аналізованих результативних і факторних ознак. Окрім того, виникає необхідність дослідження впливу даного феномена на рівень міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку в Україні, який можна охарактеризувати як високий.

Метою статті є аналіз впливу ресурсної орієнтованості експортної та імпоротної складових економіки на рівень міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку в Україні. Досягнення мети даного дослідження передбачає виконання таких завдань:

- ✦ підбір показників, що відображають рівень міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку (залежна змінна) і ресурсної орієнтованості економіки України (незалежна змінна);

- ✦ вибір математичної форми взаємозв'язку між залежною і незалежною змінними;
- ✦ оцінка параметрів і статистичних характеристик моделі, обраної для дослідження впливу ресурсної орієнтованості економіки на рівень соціально-економічної диференціації регіонального розвитку в Україні.

Дослідження взаємозалежності за моделлю Сакса – Уорнера передбачає аналіз кореляційно-регресійного зв'язку між темпом зростання показника соціально-економічного розвитку (наприклад, ВВП на душу населення) і часткою експортованих корисних копалин. У рамках даного дослідження виникає необхідність видозмінити модель Сакса – Уорнера з метою оцінки впливу частки корисних копалин не на темп зростання, а на абсолютне значення відповідного показника соціально-економічного розвитку. З метою ширшого охоплення соціально-економічного виміру міжрегіональної диференціації та регіонального розвитку доцільно використати такі показники: реальний ВВП (млрд грн), реальний ВВП на душу населення (тис. грн), реальний середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу (тис. грн), реальна середньомісячна заробітна плата в розрахунку на одного штатного працівника (тис. грн.), реальні середньомісячні доходи і витрати в розрахунку на одне домогосподарство (тис. грн). Залежною змінною може служити коефіцієнт варіації відповідного показника соціально-економічного розвитку регіонів України як один з найпоширеніших в економічних дослідженнях індикатор міжрегіональної диференціації, використання якого в рамках даного дослідження не виключає можливості застосування інших, не менш інформативних показників диференціації.

Окремо варто зазначити, що згадана модель може бути перетворена таким чином, щоб проаналізувати вплив не лише експорту корисних копалин, а й імпорту останніх. Значна частка корисних копалин у структурі імпорту регіону свідчить про орієнтованість його економіки на енергомістке виробництво. Модифікована модель Сакса – Уорнера набуває такого аналітичного вигляду:

$$Y = a_0 + a_1 EKCP + \varepsilon, \quad (1)$$

$$Y = a_0 + a_1 IMPOPT + \varepsilon, \quad (2)$$

де Y – коефіцієнт варіації (Var) ВВП, ВВП на душу населення, наявного доходу, заробітної плати, грошових доходів і витрат домогосподарств (далі відповідно ВВП, ВВП (д. н.), НД, ЗП, ГД і ГВ); $EKCP$, $IMPOPT$ – сумарна частка мінеральних продуктів, дорогоцінного або напівдорогоцінного каміння, дорогоцінних металів і виробів з них, недорогоцінних металів та виробів з них у структурі експорту та імпорту країни; ε – відносна середня похибка апроксимації.

Дані із сукупної частки корисних копалин у товарній структурі експорту та імпорту (табл. 1) вказують на значну роль мінеральних ресурсів, дорогоцінних і недорогоцінних металів в економічній діяльності української економіки (далі – корисних копалин). Протягом

аналізованого періоду (дані Держкомстату дозволяють охопити період 2005–2013 рр.) частка корисних копалин у структурі експорту коливалася від 38,8% до 53,2%, частка імпорту – від 36,5% до 44,2%.

Критичні значення для кількості спостережень $n = 9$, ступенів свободи $k_1 = 1$, $k_2 = 7$ необхідно вважати такими: $r = 0,67$; $d = 0,444$; $F = 5,59$; $t = 2,365$; $\varepsilon = 15\%$.

Таблиця 1

Сукупна частка корисних копалин у структурі експорту та імпорту України, %, 2005–2013 рр.

Рік	Експорт к/к	Імпорт к/к
2005	55,0	39,4
2006	53,2	37,8
2007	51,1	36,6
2008	51,9	38,4
2009	42,3	40,8
2010	46,9	42,1
2011	47,4	44,2
2012	38,8	39,3
2013	39,7	36,5

Джерело: складено на основі даних [1].

Аналіз парної кореляційної залежності (табл. 2) вказує на достатньо сильний негативний зв'язок між рівнем міжрегіональної диференціації наявного доходу і часткою корисних копалин у структурі експорту національної економіки. Останній показник характеризується також сильним позитивним зв'язком з коефіцієнтом варіації грошових витрат домогосподарств, а також помітним зв'язком з коефіцієнтом варіації грошових доходів домогосподарств і заробітної плати.

Частка імпорту корисних копалин характеризується сильним негативним зв'язком з коефіцієнтом варіації ВРП і ВРП на душу населення.

Таблиця 2

Коефіцієнти парної кореляції між коефіцієнтами варіації показників соціально-економічного розвитку регіонів і часткою корисних копалин у структурі експорту та імпорту України, 2005–2013 рр.

№ п/п	Показник	Частка к/к в структурі експорту	Частка к/к у структурі імпорту
1	Var (ВРП)	-0,08	-0,74
2	Var (ВРП (д. н.))	-0,22	-0,86
3	Var (НД)	-0,91	0,21
4	Var (ЗП)	0,69	-0,32
5	Var (ГД)	0,58	0,1
6	Var (ГВ)	0,81	0,03

Джерело: розраховано автором.

Аналітична форма взаємозалежності за моделлю (1) приймає такий вигляд:

$$Var(ВРП) = 1,1323 - 0,0018ЕКСП; \quad (1a)$$

$$Var(ВРП(д.н.)) = 0,5708 - 0,0002ЕКСП; \quad (1б)$$

$$Var(НД) = 0,4666 - 0,0050ЕКСП; \quad (1в)$$

$$Var(ЗП) = 0,0815 + 0,0023ЕКСП; \quad (1г)$$

$$Var(ГД) = 0,1176 + 0,0010ЕКСП; \quad (1а)$$

$$Var(ГВ) = 0,0527 + 0,0026ЕКСП. \quad (1е)$$

Аналіз коефіцієнтів моделі (1) дозволяє зробити висновок щодо значимості кореляційного зв'язку в моделях (1в), (1г) і (1е) (табл. 3). Кореляційний зв'язок у моделі (1в) можна охарактеризувати як достатньо сильний, дане рівняння пояснює 82,8% зміни в значенні коефіцієнта варіації наявного доходу в міжрегіональному вимірі зміною частки корисних копалин у структурі експорту економіки України у період 2005–2013 рр. Значення коефіцієнтів Фішера і Стюдента вказують на значущість кореляційного зв'язку і параметрів регресії. Похибка апроксимації у своєму значенні не перевищує критичного рівня 15% ($\varepsilon = 4,3\%$), тому можна стверджувати про точність моделі. Інтерпретувати модель (1в) можна таким чином: зростання частки корисних копалин у структурі експорту України на 1% матиме наслідком зменшення коефіцієнта варіації наявного доходу населення в міжрегіональному розрізі на 0,005 п.п.

Кореляційний зв'язок у моделі (1г) помітний, дана модель пояснює 47,6% зміни коефіцієнта варіації заробітної плати в міжрегіональному вимірі зміною частки експортованих корисних копалин. Аналізований зв'язок значущий, модель задовольняє умовам точності, її інтерпретація дозволяє визначити, що збільшення частки корисних копалин у структурі експорту національної економіки на 1% призведе до збільшення коефіцієнта міжрегіональної варіації в рівні оплати праці на 0,002 п.п.

Кореляційний зв'язок у моделі (1е) є сильним, модель пояснює 65,6% зміни в значенні коефіцієнта варіації грошових витрат домогосподарств зміною частки корисних копалин у структурі експорту України протягом аналізованого періоду. Перевірка надійності параметрів і статистичних характеристик моделі вказує на її адекватність і практичну значимість. Значення похибки апроксимації $\varepsilon = 4,6\%$ задовольняє умові точності економічних моделей. Інтерпретація моделі (1е) дозволяє визначити, що зростання частки корисних копалин у структурі експорту української економіки на 1% матиме наслідком збільшення коефіцієнта варіації грошових витрат домогосподарств в розрізі регіонів на 0,003 п.п.

Залежність між змінними в моделі (2) набуває такого вигляду:

$$Var(ВРП) = 1,3523 - 0,0077ІМПОРТ; \quad (2a)$$

$$Var(ВРП(д.н.)) = 0,8782 - 0,0081ІМПОРТ; \quad (2б)$$

$$Var(НД) = 0,1255 + 0,0026ІМПОРТ; \quad (2в)$$

$$Var(ЗП) = 0,2824 - 0,0023ІМПОРТ; \quad (2г)$$

$$Var(ГД) = 0,1495 + 0,0004ІМПОРТ; \quad (2а)$$

$$Var(ГВ) = 0,1686 + 0,0002ІМПОРТ. \quad (2е)$$

Аналіз коефіцієнтів кореляційно-регресійного зв'язку (табл. 4) дозволяє дійти висновку про сильний вплив частки імпорту корисних копалин на рівень

Таблиця 3

Коефіцієнти кореляційно-регресійного аналізу за моделлю (1)

Модель	Незалежна змінна (Y)	R	d	F	t	ε
1а	Var (ВРП)	-0,08	0,06	0,04	$t_0 = 101,9$ $t_1 = 0,9$	1,9%
1б	Var (ВРП (д. н.))	-0,22	0,048	0,353	$t_0 = 51,4$ $t_1 = 0,1$	2,9%
1в	Var (НД)	-0,91	0,828	33,7	$t_0 = 126,0$ $t_1 = 7,6$	4,3%
1г	Var (ЗП)	0,69	0,476	6,4	$t_0 = 22,0$ $t_1 = 3,5$	4,5%
1д	Var (ГД)	0,58	0,336	3,5	$t_0 = 31,8$ $t_1 = 1,5$	4%
1е	Var (ГВ)	0,81	0,656	13,4	$t_0 = 14,2$ $t_1 = 3,9$	4,6%

Джерело: розраховано автором.

міжрегіональної варіації сукупного і подушного ВРП в Україні у період 2005–2013 рр. Модель (2а) пояснює 54,8% зміни в рівні міжрегіональної варіації ВРП зміною частки корисних копалин у структурі імпорту регіону. Інтерпретація моделі дозволяє визначити, що збільшення частки корисних копалин у структурі імпорту призводить до скорочення міжрегіональної диференціації економічного розвитку, а саме: збільшення такої частки на 1% має наслідком зменшення коефіцієнта варіації ВРП на 0,008 п.п.

Модель (2б) пояснює 72,3% зміни значення коефіцієнта варіації ВРП на душу населення зміною частки імпортованих корисних копалин. Дана модель адекватна, точна і має практичне значення. Її інтерпретація дозволяє визначити, що збільшення частки корисних копалин у структурі імпорту української економіки матиме наслідком скорочення коефіцієнта міжрегіональної варіації ВРП на душу населення на 0,008 п.п.

Узагальнення вищенаведеного дозволяє дійти висновку щодо однакового впливу ресурсної орієнтованості імпорту національної економіки на міжрегіональну

диференціацію у вираженні ВРП і ВРП на душу населення, проте статистичні характеристики моделі, де залежною змінною є коефіцієнт варіації подушного ВРП, вказують на її більшу достовірність і практичну значимість у порівнянні з моделлю, де в ролі аналогічного показника виступає коефіцієнт варіації сукупного ВРП.

Узагальнення результатів аналізу моделей (1) і (2) дозволяє зробити висновок про значимість експорту та імпорту корисних копалин в зміні рівня міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку в Україні. Варто зазначити, що збільшення частки як експорту, так і імпорту корисних копалин сприяє скороченню диференціації дохідної складової (наявного доходу – у випадку експорту, ВРП і ВРП на душу населення – у випадку імпорту). Окрім того, збільшення експортної частки корисних копалин поглиблює міжрегіональну диференціацію в рівні заробітної плати працівників і грошових витрат домогосподарств. Пояснення цього може критися в регіональних особливостях економічної поведінки домогосподарств, що може стати предметом окремого дослідження.

Таблиця 4

Коефіцієнти кореляційно-регресійного аналізу за моделлю (2)

Модель	Незалежна змінна (Y)	R	d	F	t	ε
2а	ВРП	-0,74	0,548	8,5	$t_0 = 182,6$ $t_1 = 2,5$	1,1%
2б	ВРП на душу населення	-0,85	0,723	18,3	$t_0 = 232,7$ $t_1 = 6,4$	1,9%
2в	Наявний дохід на одну особу	0,21	0,04	0,29	$t_0 = 11,1$ $t_1 = 0,7$	10,8%
2г	Заробітна плата на одного штатного працівника	-0,32	0,102	0,8	$t_0 = 37,4$ $t_1 = 0,9$	7,7%
2д	Грошові доходи домогосподарств	0,60	0,36	2,7	$t_0 = 31,2$ $t_1 = 1,6$	4%
2е	Грошові витрати домогосподарств	0,03	0,001	0,01	$t_0 = 22,3$ $t_1 = 0,07$	8,6%

Джерело: розраховано автором.

Окремої уваги заслуговує такий специфічний регіон, як м. Київ – лідер за показниками соціально-економічного розвитку серед регіонів України. Аналіз впливу м. Київ на рівень міжрегіональної диференціації вказує на значимість такого впливу, а саме: включення в аналіз даних по м. Київ збільшує коефіцієнт варіації для аналізованого періоду на 0,14–0,23 п. п. для ВРП, на 0,19–0,30 п. п. для ВРП на душу населення, на 0,08–0,14 п. п. для наявного доходу, на 0,05–0,10 п. п. для заробітної плати, на 0,02–0,07 п. п. для грошових доходів домогосподарств і на 0,03–0,07 п. п. для грошових витрат останніх. Можна зробити припущення, що виключення даних по м. Київ у рамках окремої емпіричної роботи приведе до отримання інших результатів у порівнянні з результатами даного дослідження.

З метою виявлення специфіки впливу ресурсозабезпеченості на аналізовані показники соціально-економічного розвитку необхідно дослідити на щільність та значущість лінійний зв'язок між значеннями зазначених показників (залежна змінна) і часткою корисних копалин у структурі експорту та імпорту в міжрегіональному розрізі. Цей аналіз дозволить відповісти на питання щодо значущості і прояву феномена «прокляття ресурсозабезпеченості» в міжрегіональних відносинах в Україні.

Дані з товарної структури експорту та імпорту регіонів України, що публікуються Держкомстатом, дозволяють охопити період 2006–2013 рр. Модифікація моделей (1) і (2) дозволяє побудувати математичні моделі (3) і (4), що описують залежність відповідних показників соціально-економічного розвитку від ресурсоорієнтованості експорту/імпорту регіонів України. Для довірчого рівня $\alpha = 0,05$ критичними значеннями коефіцієнтів регресії для $n = 27$, $\kappa_1 = 1$, $\kappa_2 = 25$ необхідно вважати: $t = 2,06$; $r = 0,5$; $d = 0,151$; $F = 4,24$; $\epsilon = 15\%$.

$$Y = a_0 + a_1 X + \epsilon, \quad (3)$$

$$Y = a_0 + a_1 X + \epsilon, \quad (4)$$

де Y – показник соціально-економічного розвитку регіонів України; X – частка експорту (3) та імпорту (4) корисних копалин у загальній структурі експорту (імпорту) регіону; a_0 , a_1 – параметри регресії; ϵ – відносна середня похибка апроксимації.

Негативний знак параметра a_1 свідчатиме про наявність феномена «прокляття ресурсозабезпеченості» на міжрегіональному рівні в Україні, позитивне значення a_1 вказуватиме на позитивний вплив ресурсоорієнтованості експорту/імпорту регіонів на їх соціально-економічний розвиток.

Аналіз коефіцієнтів кореляційно-регресійного рівняння (табл. 5), що описує зв'язок між змінними в моделі (3), дозволяє зробити висновок про помірний позитивний вплив ресурсоорієнтованості експорту регіонів на їх економічний розвиток, виражений показником ВРП. Разом з тим, високі значення відносної середньої похибки апроксимації означають низький рівень точності моделі (3а).

Аналіз коефіцієнтів моделі (3б) вказує на слабку і помірну щільність кореляційного зв'язку між ресурсоорієнтованістю експорту регіонів України і рівнем їх соціально-економічного розвитку, вираженому показником ВРП на душу населення (табл. 6). Значення похибки апроксимації моделі (3б) нижчі, ніж у моделі (3а), проте перевищують критичний рівень $\epsilon = 15\%$, тому можна зробити висновок про неточність даної моделі.

Аналіз коефіцієнтів моделі (3в) дозволяє зробити висновок про слабку щільність зв'язку між ресурсною орієнтованістю експорту регіонів України і рівнем наявного доходу населення в розрізі регіонів України (крім 2010 р.), а також низьку значимість параметра a_1 даної моделі (табл. 7).

Таблиця 5

Статистичні характеристики моделі (3а) (залежна змінна – ВРП)

Рік	Показник a_0, a_1	r	d	F	t	ϵ
2006	$a_0 = 10,3015$ $a_1 = 0,3818$	0,49	0,24	7,9	$t_0 = 3,03$ $t_{a1} = 2,7$	70,6%
2007	$a_0 = 13,0227$ $a_1 = 0,5403$	0,51	0,26	8,8	$t_0 = 3,0$ $t_{a1} = 2,9$	74,6%
2008	$a_0 = 16,7053$ $a_1 = 0,6236$	0,49	0,24	7,9	$t_0 = 3,04$ $t_{a1} = 2,7$	74,6%
2009	$a_0 = 17,9016$ $a_1 = 0,6428$	0,48	0,23	7,5	$t_0 = 3,1$ $t_{a1} = 2,6$	79,7%
2010	$a_0 = 23,1829$ $a_1 = 0,8094$	0,50	0,25	8,3	$t_0 = 3,3$ $t_{a1} = 2,7$	75,8%
2011	$a_0 = 30,6062$ $a_1 = 0,9199$	0,47	0,221	7,1	$t_0 = 3,6$ $t_{a1} = 2,6$	84,0%
2012	$a_0 = 36,4906$ $a_1 = 1,1883$	0,46	0,212	6,7	$t_0 = 3,5$ $t_{a1} = 2,5$	81,2%
2013	$a_0 = 39,4168$ $a_1 = 1,1302$	0,42	0,176	5,3	$t_0 = 3,4$ $t_{a1} = 3,8$	78,7%

Джерело: розраховано автором.

Статистичні характеристики моделі (3б) (залежна змінна – ВРП на душу населення)

Рік	Показник a_0, a_1	r	d	F	t	ϵ
2006	$a_0 = 7,8184$ $a_1 = 0,0644$	0,30	0,09	2,5	$t_0 = 7,8$ $t_{a1} = 1,5$	23,1%
2007	$a_0 = 9,6945$ $a_1 = 0,0947$	0,33	0,109	3,1	$t_0 = 7,3$ $t_{a1} = 1,7$	25,2%
2008	$a_0 = 12,4766$ $a_1 = 0,0992$	0,29	0,08	2,2	$t_0 = 7,6$ $t_{a1} = 1,5$	26,5%
2009	$a_0 = 14,0760$ $a_1 = 0,0674$	0,19	0,04	1,04	$t_0 = 8,0$ $t_{a1} = 0,9$	29,6%
2010	$a_0 = 13,2920$ $a_1 = 0,2788$	0,71	0,504	25,4	$t_0 = 8,6$ $t_{a1} = 4,8$	21,6%
2011	$a_0 = 21,1608$ $a_1 = 0,1509$	0,30	0,09	2,5	$t_0 = 8,7$ $t_{a1} = 1,5$	27,0%
2012	$a_0 = 25,3039$ $a_1 = 0,1717$	0,24	0,06	1,6	$t_0 = 8,2$ $t_{a1} = 1,2$	26,3%
2013	$a_0 = 26,8591$ $a_1 = 0,1443$	0,19	0,04	1,04	$t_0 = 7,6$ $t_{a1} = 0,9$	27,6%

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 7

Статистичні характеристики моделі (3в) (залежна змінна – наявний дохід на душу населення)

Рік	Показник a_0, a_1	r	d	F	t	ϵ
2006	$a_0 = 6,3593$ $a_1 = 0,0145$	0,27	0,07	1,9	$t_0 = 24,5$ $t_{a1} = 1,3$	9,0%
2007	$a_0 = 7,7250$ $a_1 = 0,0265$	0,38	0,144	4,2	$t_0 = 24,1$ $t_{a1} = 1,9$	9,2%
2008	$a_0 = 10,0418$ $a_1 = 0,0262$	0,27	0,07	1,9	$t_0 = 21,8$ $t_{a1} = 1,4$	10,6%
2009	$a_0 = 11,3875$ $a_1 = 0,0336$	0,27	0,07	1,9	$t_0 = 19,6$ $t_{a1} = 1,3$	12,0%
2010	$a_0 = 15,0609$ $a_1 = 0,0456$	0,27	0,07	1,9	$t_0 = 18,8$ $t_{a1} = 1,3$	10,7%
2011	$a_0 = 18,5366$ $a_1 = 0,0524$	0,27	0,07	1,9	$t_0 = 19,7$ $t_{a1} = 1,3$	10,5%
2012	$a_0 = 22,3375$ $a_1 = 0,0806$	0,28	0,08	2,2	$t_0 = 17,7$ $t_{a1} = 1,4$	11,0%
2013	$a_0 = 23,4839$ $a_1 = 0,0873$	0,30	0,09	2,5	$t_0 = 17,5$ $t_{a1} = 1,5$	11,0%

Джерело: розраховано автором.

Аналіз коефіцієнтів моделі (3г) вказує на помірну щільність кореляційного зв'язку між ресурсною орієнтованістю експорту регіонів України і рівнем заробітної плати в розрізі останніх (табл. 8). Для 2007, 2010–2013 років дана модель пояснює 18–19% зміни в рівні заробітної плати в міжрегіональному розрізі зміною частки корисних копалин у структурі експорту регіонів України. Значення похибки апроксимації нижчі критичного рівня, тому можна стверджувати про точність даної моделі. Її інтерпретація дозволяє визначити, що збільшення частки корисних копалин у структурі експорту

регіонів на 1% матиме наслідком незначне підвищення рівня заробітної плати, а саме на 4–9 грн (залежно від значення параметра a_1 , помноженого на 1000).

Аналіз коефіцієнтів моделі (3д) вказує на відсутність суттєвого зв'язку між ресурсною орієнтованістю експорту регіонів України і рівнем грошових доходів домогосподарств останніх протягом 2006–2013 рр. (табл. 9). Варто зазначити, що протягом 2007–2013 рр. вплив частки експортованих корисних копалин на грошові доходи домогосподарств у міжрегіональному розрізі був позитивним, лише у 2006 р. – негативним.

Статистичні характеристики моделі (3г) (залежна змінна – заробітна плата на одного штатного працівника)

Рік \ Показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ϵ
2006	$a_0 = 0,8156$ $a_1 = 0,0021$	0,30	0,09	2,5	$t_0 = 20,4$ $t_{a1} = 1,3$	10,6%
2007	$a_0 = 0,9720$ $a_1 = 0,0040$	0,43	0,19	5,9	$t_0 = 24,3$ $t_{a1} = 2,3$	9,3%
2008	$a_0 = 1,2785$ $a_1 = 0,0030$	0,26	0,07	1,9	$t_0 = 21,3$ $t_{a1} = 1,2$	9,2%
2009	$a_0 = 1,4719$ $a_1 = 0,0039$	0,31	0,1	2,8	$t_0 = 24,5$ $t_{a1} = 1,6$	9,0%
2010	$a_0 = 1,7190$ $a_1 = 0,0058$	0,44	0,19	5,9	$t_0 = 28,7$ $t_{a1} = 2,3$	8,1%
2011	$a_0 = 2,0488$ $a_1 = 0,0072$	0,44	0,19	5,9	$t_0 = 25,6$ $t_{a1} = 2,2$	8,7%
2012	$a_0 = 2,4726$ $a_1 = 0,0088$	0,43	0,19	5,9	$t_0 = 30,9$ $t_{a1} = 2,4$	8,5%
2013	$a_0 = 2,8195$ $a_1 = 0,0090$	0,42	0,18	5,5	$t_0 = 28,2$ $t_{a1} = 2,05$	8,3%

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 9

Статистичні характеристики моделі (3д) (залежна змінна – грошові доходи одного домогосподарства)

Рік \ Показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ϵ
2006	$a_0 = 1,2874$ $a_1 = -0,0003$	-0,03	0,001	0,03	$t_0 = 26,8$ $t_{a1} = 0,15$	11,7%
2007	$a_0 = 1,4813$ $a_1 = 0,0016$	0,16	0,03	0,8	$t_0 = 24,7$ $t_{a1} = 0,6$	10,7%
2008	$a_0 = 2,0209$ $a_1 = 0,0001$	0,01	0,0001	0,003	$t_0 = 25,3$ $t_{a1} = 0,03$	12,1%
2009	$a_0 = 2,3231$ $a_1 = 0,0011$	0,07	0,01	0,3	$t_0 = 29,0$ $t_{a1} = 0,3$	10,3%
2010	$a_0 = 2,6914$ $a_1 = 0,0039$	0,20	0,04	1,04	$t_0 = 26,9$ $t_{a1} = 0,9$	9,7%
2011	$a_0 = 3,1656$ $a_1 = 0,0042$	0,18	0,03	0,8	$t_0 = 26,4$ $t_{a1} = 0,8$	9,3%
2012	$a_0 = 3,6023$ $a_1 = 0,0058$	0,22	0,05	1,3	$t_0 = 30,0$ $t_{a1} = 1,05$	10,4%
2013	$a_0 = 3,8413$ $a_1 = 0,0037$	0,14	0,02	0,51	$t_0 = 32,0$ $t_{a1} = 0,7$	9,8%

Джерело: розраховано автором.

Аналіз коефіцієнтів моделі (3е) дозволяє дійти висновку щодо її неадекватності. Кореляційний зв'язок між ресурсною орієнтованістю експорту та грошовими витратами домогосподарств в Україні в міжрегіональному розрізі протягом аналізованого періоду виявився слабким і незначущим (табл. 10).

Отримані результати дозволяють зробити узагальнення щодо позитивного в цілому впливу ресурсної орієнтації експорту на соціально-економічний розвиток в Україні в міжрегіональному розрізі, що дає підстави стверджувати про відсутність феномена «прокля-

тя ресурсозабезпеченості» в міжрегіональному вимірі соціально-економічного розвитку в Україні. Виникає питання, чому при функціонуванні несприятливих для ринкової економіки інститутів (наприклад, політична нестабільність, недосконалість законодавства у сфері захисту прав власності) не підтверджується положення моделі Сакса – Уорнера про негативний вплив ресурсної орієнтованості експорту на економічний розвиток України?

Відповідь на дане питання може бути дане у світли наступної дослідницької позиції. Модель розвитку України відрізняється від моделі економік країн, на

Статистичні характеристики моделі (3е) (залежна змінна – грошові витрати одного домогосподарства)

Рік \ Показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ϵ
2006	$a_0 = 1,1829$ $a_1 = -0,0008$	-0,09	0,01	0,3	$t_0 = 29,6$ $t_{a1} = 0,5$	12,6%
2007	$a_0 = 1,3369$ $a_1 = -0,0008$	-0,08	0,01	0,3	$t_0 = 33,4$ $t_{a1} = 0,5$	12,4%
2008	$a_0 = 1,9013$ $a_1 = -0,0016$	-0,11	0,01	0,3	$t_0 = 23,8$ $t_{a1} = 0,5$	12,5%
2009	$a_0 = 2,1384$ $a_1 = -0,0001$	-0,01	0,0001	0,003	$t_0 = 26,7$ $t_{a1} = 0,03$	12,5%
2010	$a_0 = 2,5060$ $a_1 = 0,0008$	0,04	0,002	0,05	$t_0 = 31,3$ $t_{a1} = 0,2$	10,9%
2011	$a_0 = 2,9502$ $a_1 = 0,0019$	0,08	0,01	0,3	$t_0 = 24,6$ $t_{a1} = 0,4$	10,6%
2012	$a_0 = 3,2357$ $a_1 = 0,0028$	0,12	0,01	0,3	$t_0 = 27,0$ $t_{a1} = 0,5$	10,9%
2013	$a_0 = 3,3995$ $a_1 = 0,0010$	0,05	0,003	0,8	$t_0 = 28,3$ $t_{a1} = 0,2$	10,2%

Джерело: розраховано автором.

основі яких Дж. Сакс і Е. Уорнер досліджували вищезгаданий феномен. Прискорена індустріалізація вітчизняної економіки мали наслідком формування потужної виробничої та інфраструктурної бази, орієнтованої на розвиток чорної та кольорової металургії, а також виробництва на основі використання мінеральних продуктів. Така структура економіки відрізняється від економік, цілком залежних від видобутку корисних копалин (наприклад, Венесуела – від нафти, Конго – від цинку, золота, срібла). Можна зробити припущення, що разом з індустріальною базою були сформовано специфічне інституційне середовище, яке не відповідає в точності інститутам у багатих на ресурси країнах, що розвиваються (Латинська Америка та Північна Африка), а також у розвинутих країнах (Північна Америка та Західна Європа). Аналіз взаємозалежності ресурсозабезпеченості та інституційного середовища, їх зв'язок з економічним розвитком у пострадянських країнах має стати предметом окремого дослідження.

Результати аналізу впливу ресурсної орієнтованості імпорту на значення показника ВРП на міжрегіональному рівні вказують на низьку щільність кореляційного зв'язку між аналізованими змінними, статистичні характеристики моделі перевищують свої критичні значення для періоду 2008–2010 рр. (табл. 11). Разом з тим, необхідно зазначити про низький рівень точності моделі, що описує вищенаведений взаємозв'язок: значення похибки апроксимації значно перевищує критичний рівень $\epsilon = 15\%$.

Результати аналізу впливу ресурсної орієнтованості імпорту на рівень подушного ВРП вказують на несуттєвий характер такого впливу (крім 2008–2010 рр.) (табл. 12). Рівень точності моделі, що описує зв'язок між значенням ВРП на душу населення і часткою імпортованих корисних копалин, вищий, ніж рівень аналогічної моделі, де залежною змінною виступає ВРП, проте і

він перевищує критичне значення $\epsilon = 15\%$, тож можна стверджувати про неточність даної моделі.

Результати аналізу статистичних характеристик зв'язку між часткою імпортованих корисних копалин і рівнем наявного доходу вказують на його значущість лише у 2009 р., усі інші роки аналізованого періоду характеризуються низькими значеннями критерію Фішера і Стюдента (табл. 13). У 2009 р. даний зв'язок був помітним, модель пояснює 28,1% зміни результатної ознаки. Вищенаведене дозволяє дійти висновку щодо невисокого рівня практичної значимості моделі для дослідження впливу ресурсної орієнтованості імпорту на рівень наявного доходу протягом аналізованого періоду. Разом з тим, інтерпретація моделі дозволяє визначити, що збільшення частки імпортованих корисних копалин мало наслідком підвищення рівня наявного доходу в розрахунку на одну особу на 80,6 грн у 2009 р.

Результати аналізу статистичних характеристик зв'язку між часткою імпортованих корисних копалин і рівнем заробітної плати вказують на його значущість у міжрегіональному вимірі у 2008–2010 рр. (табл. 14). Кореляційний зв'язок був помітним у 2008 р., помітним – у 2009–2010 рр. Модель пояснює від 16,0% до 30,3% зміни результатної ознаки з високим рівнем точності у період 2008–2010 рр., адже значення похибки апроксимації не перевищувало $\epsilon = 15\%$. Інтерпретація моделі дозволяє визначити, що протягом 2008–2010 рр. збільшення частки корисних копалин у структурі імпорту на міжрегіональному рівні мало наслідком незначне підвищення середньомісячної заробітної плати одного штатного працівника, а саме – на 6,1–8,4 грн.

Аналіз статистичних характеристик кореляційного зв'язку між часткою імпортованих корисних копалин і рівнем грошових доходів домогосподарств на міжрегіональному рівні дозволяє дійти висновку про його несуттєвий характер, незначущість параметра незалежної

Статистичні характеристики моделі (4а) (залежна змінна – ВРП)

Рік \ Показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ϵ
2006	$a_0 = 11,8489$ $a_1 = 0,2567$	0,30	0,09	2,5	$t_0 = 3,2$ $t_{a1} = 1,5$	87,4%
2007	$a_0 = 12,4354$ $a_1 = 0,4431$	0,37	0,137	4,0	$t_0 = 2,6$ $t_{a1} = 1,9$	91,1%
2008	$a_0 = 10,2286$ $a_1 = 0,8431$	0,50	0,25	8,3	$t_0 = 1,9$ $t_{a1} = 2,8$	72,6%
2009	$a_0 = 9,5597$ $a_1 = 0,9399$	0,57	0,325	12,0	$t_0 = 1,8$ $t_{a1} = 3,3$	60,0%
2010	$a_0 = 14,1836$ $a_1 = 0,8259$	0,42	0,176	5,3	$t_0 = 2,0$ $t_{a1} = 2,2$	84,1%
2011	$a_0 = 26,7089$ $a_1 = 0,7174$	0,28	0,08	2,2	$t_0 = 2,9$ $t_{a1} = 1,4$	89,6%
2012	$a_0 = 34,6276$ $a_1 = 0,7343$	0,25	0,063	1,7	$t_0 = 3,0$ $t_{a1} = 1,2$	90,7%
2013	$a_0 = 43,7239$ $a_1 = 0,4538$	0,16	0,026	0,7	$t_0 = 3,5$ $t_{a1} = 0,8$	95,0%

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 12

Статистичні характеристики моделі (4б) (залежна змінна – ВРП на душу населення)

Рік \ Показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ϵ
2006	$a_0 = 7,3969$ $a_1 = 0,0714$	0,31	0,096	2,7	$t_0 = 7,4$ $t_{a1} = 1,6$	26,4%
2007	$a_0 = 8,5209$ $a_1 = 0,1232$	0,38	0,144	4,2	$t_0 = 6,1$ $t_{a1} = 1,9$	29,3%
2008	$a_0 = 10,5109$ $a_1 = 0,1770$	0,39	0,152	4,5	$t_0 = 6,6$ $t_{a1} = 2,0$	27,2%
2009	$a_0 = 10,1809$ $a_1 = 0,2307$	0,50	0,25	9,0	$t_0 = 6,4$ $t_{a1} = 2,8$	26,4%
2010	$a_0 = 12,7935$ $a_1 = 0,2165$	0,41	0,168	5,1	$t_0 = 6,4$ $t_{a1} = 2,2$	26,2%
2011	$a_0 = 20,4850$ $a_1 = 0,1191$	0,18	0,032	0,8	$t_0 = 7,9$ $t_{a1} = 0,8$	29,9%
2012	$a_0 = 24,2340$ $a_1 = 0,1363$	0,17	0,029	0,8	$t_0 = 7,6$ $t_{a1} = 0,8$	29,2%
2013	$a_0 = 28,4816$ $a_1 = 0,0187$	0,02	0,0004	0,01	$t_0 = 7,9$ $t_{a1} = 0,1$	31,5%

Джерело: розраховано автором.

змінної і низьку практичну значимість емпіричної моделі (табл. 15).

Рівень грошових витрат домогосподарств, аналогічно до грошових доходів останніх, не залежить від частки корисних копалин у структурі імпорту: результати міжрегіонального аналізу вказують на низьку адекватність моделі та незначущість аналізованого кореляційного зв'язку, а також параметра незалежної змінної протягом аналізованого періоду (табл. 16).

Узагальнення вищенаведених результатів аналізу дозволяє дійти висновку щодо позитивного в цілому

впливу частки корисних копалин у структурі імпорту в міжрегіональному розрізі в Україні протягом 2006–2013 років. Статистичні характеристики моделі (4) вказують на її меншу практичну значимість у порівнянні з моделлю (3). Серед результатних ознак можна виокремити наявний дохід (2009 р.) і заробітну плату (2008–2010 рр.) як змінні, на які частка корисних копалин у структурі імпорту мала помірний та/або помітний вплив.

ВИСНОВКИ. Результати аналізу впливу ресурсної орієнтованості національного експорту на рівень міжрегіональної диференціації соціально-економічного

Статистичні характеристики моделі (4в) (залежна змінна – наявний дохід на одну особу)

Рік \ Показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ϵ
2006	$a_0 = 6,3456$ $a_1 = 0,0127$	0,22	0,048	1,3	$t_0 = 24,4$ $t_{a1} = 1,1$	10,2%
2007	$a_0 = 7,5707$ $a_1 = 0,0271$	0,34	0,116	3,3	$t_0 = 23,7$ $t_{a1} = 1,8$	11,6%
2008	$a_0 = 9,5367$ $a_1 = 0,0461$	0,36	0,130	3,7	$t_0 = 23,8$ $t_{a1} = 2,07$	11,3%
2009	$a_0 = 10,1444$ $a_1 = 0,0806$	0,53	0,281	9,8	$t_0 = 20,3$ $t_{a1} = 3,1$	12,4%
2010	$a_0 = 13,7389$ $a_1 = 0,0765$	0,38	0,144	4,2	$t_0 = 18,1$ $t_{a1} = 2,0$	11,9%
2011	$a_0 = 18,5582$ $a_1 = 0,0314$	0,12	0,014	0,4	$t_0 = 19,3$ $t_{a1} = 0,6$	12,2%
2012	$a_0 = 22,2843$ $a_1 = 0,0470$	0,14	0,02	0,5	$t_0 = 17,1$ $t_{a1} = 0,7$	13,1%
2013	$a_0 = 24,2396$ $a_1 = 0,0196$	0,06	0,004	0,1	$t_0 = 17,3$ $t_{a1} = 0,3$	14,1%

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 14

Статистичні характеристики моделі (4г) (залежна змінна – заробітна плата на одного штатного працівника)

Рік \ Показник	a_0, a_1	r	d	F	t	ϵ
2006	$a_0 = 0,7991$ $a_1 = 0,0025$	0,32	0,102	2,8	$t_0 = 1,5$ $t_{a1} = 0,1$	11,3%
2007	$a_0 = 0,9487$ $a_1 = 0,0041$	0,38	0,144	4,2	$t_0 = 23,7$ $t_{a1} = 2,1$	12,3%
2008	$a_0 = 1,2020$ $a_1 = 0,0061$	0,40	0,16	4,8	$t_0 = 23,1$ $t_{a1} = 2,1$	9,6%
2009	$a_0 = 1,3483$ $a_1 = 0,0084$	0,55	0,303	10,9	$t_0 = 27,0$ $t_{a1} = 3,2$	9,0%
2010	$a_0 = 1,5901$ $a_1 = 0,0083$	0,53	0,281	9,8	$t_0 = 29,5$ $t_{a1} = 3,0$	8,1%
2011	$a_0 = 1,9710$ $a_1 = 0,0072$	0,34	0,116	3,3	$t_0 = 25,9$ $t_{a1} = 1,7$	10,0%
2012	$a_0 = 2,4041$ $a_1 = 0,0075$	0,32	0,102	2,8	$t_0 = 27,3$ $t_{a1} = 1,6$	9,7%
2013	$a_0 = 2,7876$ $a_1 = 0,0060$	0,26	0,068	1,8	$t_0 = 27,9$ $t_{a1} = 1,3$	9,9%

Джерело: розраховано автором.

розвитку вказують на її скорочення в рівні наявного доходу і поглибленні в рівні заробітної плати та грошових витрат домогосподарств в Україні протягом 2005–2013 років. Зростання частки корисних копалин у структурі національного імпорту сприяло скороченню диференціації в рівні ВРП і ВРП на душу населення протягом аналізованого періоду.

Аналіз міжрегіонального виміру впливу ресурсної орієнтації експорту та імпорту на показники соціально-економічного розвитку не підтвердив наявності феномена «прокляття ресурсозабезпеченості» в Україні. До-

сліджуваний зв'язок на міжрегіональному рівні можна охарактеризувати як слабкий, а модель, яка описує цей кореляційний зв'язок, – як таку, що має низьку практичну значимість. Подальші дослідження можна спрямувати на аналіз впливу частки експортованих та імпортованих корисних копалин на показники соціально-економічного розвитку регіонів України. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua

Статистичні характеристики моделі (4д) (залежна змінна – грошові доходи одного домогосподарства)

Рік	Показник a_0, a_1	r	d	F	t	ϵ
2006	$a_0 = 1,2871$ $a_1 = -0,00005$	-0,01	0,0001	0,003	$t_0 = 28,0$ $t_{a1} = 0,03$	11,0%
2007	$a_0 = 1,4991$ $a_1 = 0,0005$	0,04	0,002	0,05	$t_0 = 30,0$ $t_{a1} = 0,2$	11,2%
2008	$a_0 = 1,9453$ $a_1 = 0,0035$	0,17	0,03	0,8	$t_0 = 24,9$ $t_{a1} = 0,8$	12,0%
2009	$a_0 = 2,1877$ $a_1 = 0,0069$	0,35	0,123	3,5	$t_0 = 30,4$ $t_{a1} = 1,8$	10,4%
2010	$a_0 = 2,5399$ $a_1 = 0,0079$	0,34	0,116	3,3	$t_0 = 28,2$ $t_{a1} = 1,7$	9,7%
2011	$a_0 = 3,1533$ $a_1 = 0,0031$	0,10	0,01	0,3	$t_0 = 26,3$ $t_{a1} = 0,5$	9,4%
2012	$a_0 = 3,6722$ $a_1 = 0,0006$	0,02	0,0004	0,01	$t_0 = 30,6$ $t_{a1} = 0,1$	10,7%
2013	$a_0 = 3,8434$ $a_1 = 0,0019$	0,07	0,005	0,1	$t_0 = 32,0$ $t_{a1} = 0,3$	9,8%

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 16

Статистичні характеристики моделі (4е) (залежна змінна – грошові витрати одного домогосподарства)

Рік	Показник a_0, a_1	r	d	F	t	ϵ
2006	$a_0 = 1,1561$ $a_1 = 0,0007$	0,07	0,005	0,125	$t_0 = 28,9$ $t_{a1} = 0,4$	11,9%
2007	$a_0 = 1,3207$ $a_1 = 0,0001$	0,01	0,0001	0,003	$t_0 = 33,0$ $t_{a1} = 0,1$	12,0%
2008	$a_0 = 1,8555$ $a_1 = 0,0007$	0,04	0,002	0,1	$t_0 = 23,2$ $t_{a1} = 0,2$	12,7%
2009	$a_0 = 2,0647$ $a_1 = 0,0033$	0,17	0,03	0,8	$t_0 = 25,8$ $t_{a1} = 0,8$	12,7%
2010	$a_0 = 2,4114$ $a_1 = 0,0039$	0,19	0,04	1,0	$t_0 = 30,1$ $t_{a1} = 1,0$	11,1%
2011	$a_0 = 2,9699$ $a_1 = 0,0004$	0,01	0,0001	0,003	$t_0 = 24,8$ $t_{a1} = 0,1$	10,5%
2012	$a_0 = 3,2675$ $a_1 = 0,0004$	0,01	0,0001	0,003	$t_0 = 27,2$ $t_{a1} = 0,1$	11,0%
2013	$a_0 = 3,4145$ $a_1 = 0,00001$	0,001	0,000001	0,00003	$t_0 = 28,5$ $t_{a1} = 0,004$	10,3%

Джерело: розраховано автором.

2. Криворучко М. Ю. Національний та регіональний вимір феномена «прокляття ресурсозабезпеченості» в Україні / М. Ю. Криворучко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 9. – Ч. 1. – С. 203 – 207.

3. Auty, R. (1990). Resource-Based Industrialization: Sowing the Oil in Eight Developing Countries / R. Auty. – New York : Oxford University Press.

4. Kolstad, I. (2007). The Resource Curse: Which Institutions Matter? / I. Kolstad // Chr. Michelson Institute Working Paper WR2007:2.

5. Krugman, P. (1987). The narrow moving band, the Dutch disease, and the consequences of Mrs. Thatcher: notes on trade in the presence of dynamic scale economies / P. Krugman // Journal of Development Economics. – Vol. 37. – Pp. 41 – 55.

6. Lane, P. R. (1996). Power, Growth and the Voracity Effect / P. R. Lane, A. Tornell // Journal of Economic Growth. – Vol. 1. – Pp. 213 – 241.

7. Lane, P. (1998). Voracity and Growth. Harvard Institute for International Development / P. Lane, A. Tornell // Development Discussion Paper № 654.

8. Mehlum, H. (2006). Institutions and the resource curse / H. Mehlum, K. Moene, R. Torvik // The Economic Journal. – Vol. 116. – Pp. 1 – 20.

9. Neary, P. S. (1986). Natural Resources and the Macroeconomy / P. Neary, S. Van Wijnbergen. – Cambridge, MA : The MIT Press.

10. Robinson, J. A. (2006). Political Foundations of the Resource Curse / J. A. Robinson, R. Torvik, T. Verdier // *Journal of Development Economics*. – Vol. 79. – Pp. 447 – 468.

11. Sachs, J. D. (1995). Natural Resource Abundance and Economic Growth / J. D. Sachs, A. M. Warner // NBER Working Paper. – № 5398.

12. Sachs, J. D. (1997a). Natural Resource Abundance and Economic Growth – Revised Version / J. D. Sachs, A. M. Warner // Working Paper, Harvard University.

13. Sachs, J. D. (2001). The Curse of Natural Resources / J. D. Sachs, A. M. Warner // *Economic Journal*. – Vol. 94. – Pp. 41 – 55.

14. Van Wijnbergen, S. (1984). The "Dutch Disease": a Disease after All? / S. Van Wijnbergen // *Economic Journal*. – Vol. 94. – Pp. 41 – 55.

Науковий керівник – Петкова Л. О., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Черкаського державного технологічного університету

REFERENCES

Auty, R. *Resource-Based Industrialization: Sowing the Oil in Eight Developing Countries*. New York: Oxford University Press, 1990.
Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. www.ukrstat.gov.ua
Kryvoruchko, M. Yu. "Natsionalnyi ta rehionalnyi vymir fenomeny «prokliattia resursozabezpechenosti» v Ukraini" [National and regional dimension of the phenomenon of the "curse

of resource supply" in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky»*, vol. 1, no. 9 (2014): 203-207.

Kolstad, I. "The Resource Curse: Which Institutions Matter?". *Chr. Michelson Institute Working Paper WR2007:2* (2007).

Krugman, P. "The narrow moving band, the Dutch disease, and the consequences of Mrs. Thatcher: notes on trade in the presence of dynamic scale economies". *Journal of Development Economics*, vol. 37 (1987): 41-55.

Lane, P. R., and Tornell, A. "Power, Growth and the Voracity Effect". *Journal of Economic Growth*, vol. 1 (1996): 213-241.

Lane, P., and Tornell, A. "Voracity and Growth. Harvard Institute for International Development". *Development Discussion Paper*, no. 654 (1998).

Mehlum, H., Moene, K., and Torvik, R. "Institutions and the resource curse". *The Economic Journal*, vol. 116 (2006): 1-20.

Neary, P., and Van Wijnbergen, S. *Natural Resources and the Macroeconomy*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1986.

Robinson, J. A., Torvik, R., and Verdier, T. "Political Foundations of the Resource Curse". *Journal of Development Economics*, vol. 79 (2006): 447-468.

Sachs, J. D., and Warner, A. M. "Natural Resource Abundance and Economic Growth". *NBER Working Paper*, no. 5398 (1995).

Sachs, J. D., and Warner, A. M. "Natural Resource Abundance and Economic Growth – Revised Version". *Working Paper, Harvard University* (1997).

Sachs, J. D., and Warner, A. M. "The Curse of Natural Resources". *Economic Journal*, vol. 94 (2001): 41-55.

Van Wijnbergen, S. "The "Dutch Disease": a Disease after All?". *Economic Journal*, vol. 94 (1984): 41-55.

МЕТОДИКА АНАЛІЗУ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ДОХОДІВ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2015 ЗАХОЖАЙ В. Б., КАЗАК О. О.

УДК 338.45:336.64+330.42

Захожай В. Б., Казак О. О. Методика аналізу структурних зрушень інвестиційних доходів машинобудівних підприємств

Стаття сфокусована на особливостях методики аналізу структурних зрушень у машинобудівній галузі. Досліджено, що коефіцієнт структурних зрушень дозволяє отримати зведену оцінку швидкості зміни питомих ваг окремих частин сукупності та представляє якісні структурні зрушення в досліджуваному процесі. Він показує, на скільки процентних пунктів у середньому відхиляються один від одного порівнювані питомі ваги. У випадку, якщо змін у структурі інвестицій за видами економічної діяльності з року в рік не відбувається або вони відбуваються незначною мірою, то коефіцієнт структурних зрушень близький до нуля. Чим більший вказаний коефіцієнт, тим більші зрушення можна спостерігати в структурі досліджуваного явища, а значить, інвестори більше змінюють напрями вкладених інвестицій. У статті розглядаються структурні зрушення інвестиційних доходів машинобудівних підприємств України та Російської Федерації. Оцінюється динаміка інвестиційних доходів під час глобальної фінансової кризи 2008 – 2010 рр. і в посткризовий період.

Ключові слова: машинобудівне підприємство, машинобудівна галузь, структурні зрушення, інвестиційні доходи, Україна.

Рис.: 2. **Табл.:** 5. **Формул:** 4. **Бібл.:** 10.

Захожай Валерій Борисович – доктор економічних наук, професор, директор Інституту міжнародної економіки та фінансів Міжрегіональної Академії управління персоналом (вул. Фрометівська, 2, корп. 2, Київ, 03039, Україна)

Казак Оксана Олександрівна – здобувач, Міжрегіональна Академія управління персоналом (вул. Фрометівська, 2, Київ, 03039, Україна)

E-mail: kazak_o@bigmir.net

УДК 338.45:336.64+330.42

Захожай В. Б., Казак О. А. Методика анализа структурных сдвигов инвестиционных доходов машиностроительных предприятий

Статья сфокусирована на особенностях методики анализа структурных сдвигов в машиностроительной отрасли. Выявлено, что коэффициент структурных сдвигов позволяет получить сводную оценку скорости изменения удельных весов отдельных частей совокупности и представляет качественные структурные сдвиги в исследуемом процессе. Он показывает, на сколько процентных пунктов в среднем отклоняются друг от друга сравниваемые удельные веса. В случае, если изменений в структуре инвестиций по видам экономической деятельности из года в год не происходит или они происходят в незначительной мере, то коэффициент структурных сдвигов приближается к нулю. Чем больше указанный коэффициент, тем большие сдвиги можно наблюдать в структуре исследуемого явления, а значит, инвесторы больше меняют направления вложенных инвестиций. В статье рассматриваются структурные сдвиги инвестиционных доходов машиностроительных предприятий Украины и Российской Федерации. Оценивается динамика инвестиционных доходов во время глобально-финансового кризиса 2008 – 2010 гг. и в посткризисный период.

Ключевые слова: машиностроительное предприятие, машиностроительная отрасль, структурные изменения, инвестиционные доходы, Украина.

Рис.: 2. **Табл.:** 5. **Формул:** 4. **Библ.:** 10.

Захожай Валерий Борисович – доктор экономических наук, профессор, директор Института международной экономики и финансов Межрегиональной Академии управления персоналом (ул. Фрометовская, 2, корп. 2, Киев, 03039, Украина)

Казак Оксана Александровна – соискатель, Межрегиональная Академия управления персоналом (ул. Фрометовская, 2, Киев, 03039, Украина)

E-mail: kazak_o@bigmir.net

UDC 338.45:336.64+330.42

Zakhzhai V. B., Kazak O. O. Methods of Analyzing the Structural Shifts of the Investment Income of Machine-Building Enterprises

The article focuses on the features of methods of analyzing the structural shifts in the machine-building industry sector. It has been revealed that the coefficient of the structural shifts enables to get a summary assessment of the rate of change of the specific weights of the individual parts of a totality and represents qualitative structural shifts in the process, which is studied. This coefficient shows how many percentage points on average deviate from each other the comparable specific weights. In case, when changes in the structure of investments by the types of economic activity from year to year do not occur or they occur to a small extent, the coefficient of the structural shifts is approaching zero. The more is the specified coefficient, the larger shifts can be observed in the structure of the studied phenomenon, and thus, investors are changing directions of the brought-in investments investments much more. The article considers the structural shifts of the investment incomes of machine-building enterprises of both Ukraine and the Russian Federation. Dynamics of the investment incomes during the global financial crisis of 2008-2010 and in the post-crisis period have been estimated.

Key words: machine-building enterprise, machine-building industry sector, structural changes, investment incomes, Ukraine.

Pic.: 2. **Tabl.:** 5. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 10.

Zakhzhai Valeriy B. – Doctor of Science (Economics), Professor, Director of the Institute for International Economics and Finance of the Interregional Academy of Personnel Management (vul. Frometivska, 2, korp. 2, Kyiv, 03039, Ukraine)

Kazak Oksana O. – Applicant, Interregional Academy of Personnel Management (Frometivska str., 2, Kyiv, 03039, Ukraine)

E-mail: kazak_o@bigmir.net

Необхідність створення умов для залучення інвестицій машинобудівних підприємств обумовлюється прагненням України до завоювання довіри на світовому ринку, підвищення конкурентоспроможності національного виробництва, фінансової підтримки вітчизняних товаровиробників. Значна частина вітчизняних підприємств сьогодні знаходиться в кризовому стані через нестачу власних інвестиційних ресурсів. Тому ефективність господарювання підпри-

ємств України великою мірою залежить від загальнодержавного інвестиційного потенціалу, у тому числі й іноземних інвестицій.

Проблема дослідження структурної динаміки економічних систем у взаємозв'язку з інвестиційними процесами є особливо актуальною в сучасних умовах господарювання, оскільки кризові явища в українській економіці супроводжуються значними структурними зрушеннями. Інвестиції сприяють розвитку нових техніко-технологічних

зв'язків господарюючих суб'єктів і є передумовою структурних зрушень інноваційної спрямованості виробництва. На жаль, через відсутність єдиного методичного інструментарію оцінки впливу інвестицій на структурні зрушення в економіці стає складним завдання здійснення моніторингу та координації структурних зрушень у пріоритетних інноваційно-орієнтованих контурах розвитку національної економіки, зокрема у машинобудівній галузі. Частково цим пояснюється негативний прояв структурних диспропорцій у розвитку української економіки. Наслідком цих явищ може стати скорочення власних ресурсів розвитку та інноваційного оновлення.

Структурні зрушення, прогресивні або деструктивні, є феноменом, який відбиває ключові властивості економічного розвитку. Оцінка структурного зрушення є характеристикою в еволюції структури та дозволяє визначити рівень змін, що відбуваються в економіці в цілому, на підприємствах машинобудівної галузі зокрема. Економічне зростання на основі структурних змін, які викликані активним інноваційним процесом, може служити критерієм успіху в реалізації інноваційного сценарію економічного розвитку України. Проте інвестиції можуть позитивно вплинути на перехід України до інноваційної економіки тільки у випадку розставляння чітких пріоритетів у політиці їх залучення і регулювання. Таким чином, без удосконалення методів оцінки впливу інвестицій на структурні зрушення в економіці в цілому та машинобудівній галузі зокрема і побудови на цій основі адекватної сучасним реаліям системи моніторингу та координації структурних зрушень в економіці неможливо досягти бажаних темпів соціально-економічного розвитку і перейти на інноваційний шлях розвитку. Тільки в цьому випадку програмно-цільові методи управління, які використовуються в українській практиці, виявляться ефективними, дозволять змінити тенденції і здолати структурні диспропорції.

Проблематика машинобудівних підприємств широко представлена в наукових дослідженнях. Наприклад, О. Волошина доводить, що на більшості машинобудівних підприємств фінансова стійкість є завищеною, а ментальність і оборотність є заниженою, що викликає необхідність для потенційних інвесторів коригувати офіційну звітність на 20,0–70,0% [2, с. 25], тобто фактично автором розкривається невідповідність існуючої методики оцінки надійності підприємства реаліям господарювання в Україні.

В. Отенко та Р. Громика вказують на те, що частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції машинобудівних підприємств залишається на рівні 4,0–5,0% за домінування власних джерел фінансування інноваційної діяльності, що пояснюється зростання вартості позикових коштів [8, с. 38]. Подібні висновки зроблено в дослідженні Ю. Великого [1], що опосередковано підтверджує доцільність особливої уваги до рентабельності інвестиційної діяльності та аналізу структурних зрушень на машинобудівних підприємствах.

У свою чергу, А. Сакун та І. Приходько наполягають на тому, що визначальними факторами, які негатив-

но впливають на формування фінансових результатів машинобудівних підприємств України, є фактори макросередовища, передусім нестабільність законодавства та тиск з боку держави [9, с. 84], отже, удосконалення потребують як інституційне облаштування регулятивної інфраструктури на макrorівні, так і система управління прибутком на мікрорівні.

Аналізуючи особливості інноваційного розвитку машинобудівних підприємств України, Ю. Коновалом виявлено суттєві недоліки в цій сфері, зокрема слабкі позиції українських підприємств на ринку інновацій, втрата конкурентоспроможності продукції, зменшення інноваційно активних машинобудівних підприємств та зниження фінансового результату від діяльності, що обумовлює необхідність поліпшення структури ресурсного потенціалу машинобудівних підприємств, розширення асортименту продукції та концентрації ресурсів у конкурентоздатних галузях науково-технічного прогресу [6, с. 153], проте автором не конкретизуються заходи, галузі та інноваційна продукції, спроможні протидіяти негативним тенденціям на підприємствах машинобудівної галузі України.

Незважаючи на наявність значної кількості публікацій, які присвячені різноманітним аспектам діяльності машинобудівних підприємств України, додаткових досліджень потребують структурні зрушення інвестиційних доходів машинобудівних підприємств, що дозволить виявити напрями вдосконалення регуляторної структури на макrorівні та системи управління інноваційної та інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств України.

Структуру сукупності можна досліджувати за розподілом ознаки, яка вимірюється в будь-якій шкалі, причому переважає використання якісних шкал, оскільки метою структурного аналізу є опис закономірностей формування досліджуваної сукупності одиниць, тобто проведення типологізації елементів сукупності та виділення пріоритетного, домінантного і малоозначущого типів одиниць. Система показників для виміру структури й відмінностей структури включає індивідуальні та узагальнюючі характеристики:

1) індивідуальні: частка w_i , накопичена частка, абсолютна Δw і відносна i_w зміна частки груп, коефіцієнти координації, коефіцієнти навантаження;

2) узагальнюючі:
а) характеристики властивостей однієї структури – система узагальнюючих показників розподілу, у тому числі екстремальних значень показника в сукупності, у цілому та за групами, середній рівень варіюючого показника (з урахуванням асиметричності розподілу), характер варіації та форму розподілу;

б) узагальнюючі індекси порівняння двох структур (у часі або просторі);

в) узагальнюючі індекси порівняння декількох (більше двох) структур (у часі або просторі) [4].

У міжнародній статистичній практиці найчастіше розраховують лінійні та квадратичні коефіцієнти абсолютних структурних зрушень зі змінною та постійною базою порівняння [3] (формули (1), (2)):

$$\bar{\Delta}_j = \frac{\sum_{i=1}^n |d_{ij} - d_{ij-1}|}{n}, \quad (1)$$

де $\bar{\Delta}_j$ – лінійний коефіцієнт «абсолютних» структурних зрушень;

d_{ij} – частка i -го елемента структури в j -й період;
 n – число структурних складових.

$$\bar{S}_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (d_{ij} - d_{ij-1})^2}{n}}, \quad (2)$$

де \bar{S}_j – квадратичний коефіцієнт «абсолютних» структурних зрушень.

До переваг першого коефіцієнта $\bar{\Delta}_j$ варто віднести простоту і ясність його інтерпретації, саме тому він широко використовується в статистичній практиці. Цей коефіцієнт характеризує загальну сукупну зміну усіх структурних частин без урахування напрямів певних зрушень.

Незважаючи на це, при аналізі неоднорідних сукупностей значення цієї характеристики може мати формальний характер за рахунок усереднювання структурних змін різних порядків.

У цьому випадку доцільно застосовувати середньоквадратичну оцінку. За інших рівних умов для сукупності, в якій мають місце структурні зрушення різного порядку, її величина буде більшою.

З метою визначення того, наскільки інтенсивно відбуваються структурні зміни на ринку інвестицій, авторами пропонується використовувати показник, який характеризує зміну структури в цілому, тобто «структурне зрушення» – коефіцієнтом структурних зрушень (формула (3)):

$$S_{w_1-w_0} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^k (w_{1i} - w_{0i})^2}{k}}, \quad (3)$$

де w_{1i} , w_{0i} – відповідно питома вага інвестицій в поточній і базовій структурі по i -му виду економічної діяльності;

k – кількість видів економічної діяльності.

Використання квадратичного коефіцієнта доцільніше, оскільки він чіткіше реагує на сильні коливання структури, але менш схильний до впливу незначних факторів.

Коефіцієнт структурних зрушень дозволяє отримати зведену оцінку швидкості зміни питомих ваг окремих частин сукупності та представляє якісні структурні зрушення в досліджуваному процесі. Він показує, на скільки процентних пунктів у середньому відхиляються один від одного порівнювані питоми ваги. У випадку, якщо змін у структурі інвестицій за видами економічної діяльності з року в рік не відбувається або вони відбуваються незначною мірою, то коефіцієнт структурних зрушень близький до нуля. Верхньої межі зміни коефіцієнт не має. Чим більший вказаний коефіцієнт, тим більші зрушення можна спостерігати в струк-

турі досліджуваного явища, а значить, інвестори більше змінюють напрями вкладення інвестицій [5].

Залежно від мети дослідження статистичний аналіз структури, а саме, внутрішньої будови сукупності, що складається з окремих елементів або груп, полягає у вирішенні двох завдань. Першим завданням є оцінка нерівномірності розподілу та концентрації одиниць сукупності за окремими групами. Друге завдання полягає у вивченні структурних зрушень, які характеризують зміну структури сукупності в часі.

Інструктурні зрушення, і структурна криза є структурною зміною. Відмінність, на нашу думку, полягає в тому, що структурні зрушення поширюється на позитивну і негативну частини шкали оцінки структурних зрушень, причому негативний варіант структурного зрушення, який виражається в погіршенні якості економічної структури, зниженні ефективності, стагнації виробництва, можна вважати структурною кризою, точніше, її різновидом. Отже, структурна криза – це структурне зрушення з негативним потенціалом або негативною якістю. Причому структурна криза і зрушення охоплюють нетривалий відрізок часу. Структурні зміни, як правило, охоплюють тривалий інтервал часу.

Структурна криза, як і зрушення в структурі економіки в широкому сенсі, відбувається не лише через заміщення старої техніки і технологій новими, але і внаслідок динаміки суспільного попиту на інвестиції і пов'язані з ними товари. Зміни в структурі економіки породжуються ще і так званими шоками попиту і пропозиції, досить добре вивченими в економічній науці. Макроекономічні ефекти, такі, наприклад, як «нідерландська хвороба», можуть формувати неефективну економічну структуру і, кінець кінцем, призводити до такої ситуації, як структурна криза.

Економічна система має інституційні структури, які не забезпечують таких прямолінійних реакцій, які можливі в умовах неокласичної моделі. У суспільстві, де інформація виступає самостійним фактором виробництва, мають значення трансакції та трансакційні витрати, а не просто зміна в пропорціях цін, як вважав Д. Норт [7], провокує інституційні та структурні зміни. Скоріше ціни є віддзеркаленням зрушень у структурах різного масштабу і супідрядності – ієрархічного розташування в господарстві. Подібні пропорції та їх динаміку необхідно вимірювати і пов'язувати зі зміною як цін, так і інших макропараметрів економічної системи.

Для оцінки структурних змін також мають значення такі показники:

- ✦ співвідношення величини фонду виробничого і невиробничого накопичення (структура фонду накопичення);
- ✦ споживча місткість економіки;
- ✦ коефіцієнт сировини і коефіцієнт інтенсивності структури економіки;
- ✦ структура валової доданої вартості.

Узагальнюючу характеристику зміни структури представляє коефіцієнт структурних зрушень (формула (4)) [10]:

$$K_{ст.зр.} = \sqrt{\sum \Delta d^2 / n}, \quad (4)$$

де n – кількість підприємств.

Проведемо аналіз структурних зрушень розподілу інвестиційних доходів по даній сукупності машинобудівних підприємств (табл. 1 – табл. 5).

Коефіцієнт структурних зрушень дорівнює 0,04 відсоткових пункти. Він свідчить, що розподіл обсягу інвестиційних доходів по підприємствах у 2009 році (звітному періоді) відрізняється від структури базисного періоду (2008 року) в середньому на 0,04 відсоткових пункти.

Таблиця 1

Динаміка розподілу інвестиційних доходів по машинобудівних підприємствах упродовж 2008–2009 рр.

Підприємство	d_0	d_1	Δd	%	Δd^2
МОТОРСІЧ	9,90%	4,95%	-0,05	49,96	0,0025
ТУРБОАТОМ	7,36%	2,34%	-0,05	31,86	0,0025
ФРУНЗЕ	53,81%	58,33%	0,05	108,41	0,0020
САТУРН	8,15%	9,39%	0,01	115,15	0,0002
СКБ ТУРБИНА	20,78%	24,99%	0,04	120,25	0,0018
Разом	100,00%	100,00%	X	X	0,0089

$$K_{ст.зр.} = \sqrt{\sum \Delta d^2 / n} = \sqrt{0,0089 / 5} = 0,04.$$

Таблиця 2

Динаміка розподілу інвестиційних доходів по машинобудівних підприємствах упродовж 2009–2010 рр.

Підприємство	d_0	d_1	Δd	%	Δd^2
МОТОРСІЧ	4,95%	3,45%	-0,01	69,79	0,0002
ТУРБОАТОМ	2,34%	1,29%	-0,01	55,03	0,0001
ФРУНЗЕ	58,33%	50,31%	-0,08	86,25	0,0064
САТУРН	9,39%	12,96%	0,04	138,02	0,0013
СКБ ТУРБИНА	24,99%	31,99%	0,07	128,00	0,0049
Разом	100,00%	100,00%	X	X	0,0129

$$K_{ст.зр.} = \sqrt{\sum \Delta d^2 / n} = \sqrt{0,0129 / 5} = 0,05.$$

Таблиця 3

Динаміка розподілу інвестиційних доходів по машинобудівних підприємствах упродовж 2010–2011 рр.

Підприємство	d_0	d_1	Δd	%	Δd^2
МОТОРСІЧ	3,45%	4,03%	0,0057	116,65	0,00003
ТУРБОАТОМ	1,29%	1,72%	0,0043	133,58	0,00002
ФРУНЗЕ	50,31%	9,59%	-0,4072	19,06	0,16583
САТУРН	12,96%	21,66%	0,0870	167,14	0,00757
СКБ ТУРБИНА	31,99%	63,01%	0,3102	196,95	0,09620
Разом	100,00%	100,00%	X	X	0,26965

$$K_{ст.зр.} = \sqrt{\sum \Delta d^2 / n} = \sqrt{0,26965 / 5} = 0,23.$$

Таблиця 4

Динаміка розподілу інвестиційних доходів по машинобудівних підприємствах упродовж 2011–2012 рр.

Підприємство	d_0	d_1	Δd	%	Δd^2
МОТОРСІЧ	4,03%	3,32%	-0,0070	82,50363	0,00005
ТУРБОАТОМ	1,72%	0,62%	-0,0110	36,17217	0,00012
ФРУНЗЕ	9,59%	31,19%	0,2160	325,2825	0,04666
САТУРН	21,66%	14,32%	-0,0734	66,11623	0,00538
СКБ ТУРБИНА	63,01%	50,55%	-0,1246	80,22674	0,01552
Разом	100,00%	100,00%	X	X	0,06774

$$K_{ст.зр.} = \sqrt{\sum \Delta d^2 / n} = \sqrt{0,06774 / 5} = 0,12.$$

Динаміка розподілу інвестиційних доходів по машинобудівних підприємствах упродовж 2008–2012 рр.

Підприємство	d_0	d_1	Δd	%	Δd^2
МОТОРСІЧ	9,90%	3,32%	-0,07	33,56	0,004
ТУРБОАТОМ	7,36%	0,62%	-0,07	8,47	0,005
ФРУНЗЕ	53,81%	31,19%	-0,23	57,96	0,051
САТУРН	8,15%	14,32%	0,06	175,62	0,004
СКБ ТУРБИНА	20,78%	50,55%	0,30	243,22	0,089
Разом	100,00%	100,00%	X	X	0,15

$$K_{ст.зр.} = \sqrt{\sum \Delta d^2 / n} = \sqrt{0,15 / 5} = 0,17.$$

Коефіцієнт структурних зрушень дорівнює 0,05 відсоткових пункти. Він свідчить, що розподіл обсягу інвестиційних доходів по підприємствах у 2010 р. (звітному періоді) відрізняється від структури базисного періоду (2009 р.) у середньому на 0,05 відсоткових пункти.

Коефіцієнт структурних зрушень дорівнює 0,23 відсоткових пункти. Він свідчить, що розподіл обсягу інвестиційних доходів по підприємствах у 2011 р. (звітному періоді) відрізняється від структури базисного періоду (2010 р.) у середньому на 0,23 відсоткових пункти.

Коефіцієнт структурних зрушень дорівнює 0,12 відсоткових пункти. Він свідчить, що розподіл обсягу інвестиційних доходів по підприємствах у 2012 р. (звітному періоді) відрізняється від структури базисного періоду (2011 р.) у середньому на 0,12 відсоткових пункти.

Коефіцієнт структурних зрушень дорівнює 0,17 відсоткових пункти. Він свідчить, що розподіл обсягу інвестиційних доходів по підприємствах у 2012 р. (звітному періоді) відрізняється від структури базисного періоду (2008 р.) у середньому на 0,17 відсоткових пункти. Динаміку коефіцієнта структурних зрушень за 2008–2012 рр. представлено на *рис. 1*.

З проведеного аналізу випливає, що коефіцієнт структурних зрушень дуже незначний, тому потрібно аналізувати конкретні підприємства і умови їх роботи окремо, хоч вони і належать до однієї галузі, але в зв'язку з їх різним географічним розташуванням (Україна, Росія) відбувається різкі структурні зрушення.

З *рис. 2*, на якому представлена питома вага розподілу інвестиційних доходів між підприємствами машинобудування за 2008–2012 рр., чітко видно, що підприємство «ФРУНЗЕ», незважаючи на світову фінансову кризу 2008–2010 рр., продемонструвало стійкий обсяг інвести-

ційних доходів, проте ситуація різко погіршилась у 2011 р. Російське підприємство «СКБ ТУРБИНА» в період світової фінансової кризи показувало незначний приріст обсягу інвестиційних доходів, який змінився різким зростанням у 2011 р. Тоді як інші підприємства показували незначні негативні зміни обсягу інвестиційних доходів у період світової фінансової кризи, а після її закінчення – незначну тенденцію до зростання.

ВИСНОВКИ

На основі дослідження структурних зрушень інвестиційних доходів машинобудівних підприємств України та Російської Федерації упродовж 2008–2012 рр. можна стверджувати, що в цілому ефективність діяльності російських суб'єктів господарювання є вищою за українські підприємства; також можна констатувати зменшення віддачі від інвестиційної діяльності машинобудівних підприємств у цілому, що свідчить про необхідність удосконалення системи управління інноваційною та інвестиційною діяльністю машинобудівних підприємств.

Перспективними для подальших розвідок є виявлення напрямів оптимізації системи управління інвестиційною діяльністю машинобудівних підприємств України та вдосконалення державного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств у цілому та машинобудівних підприємств зокрема. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий Ю. В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку машинобудівних підприємств / Ю. В. Великий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_112/76.pdf

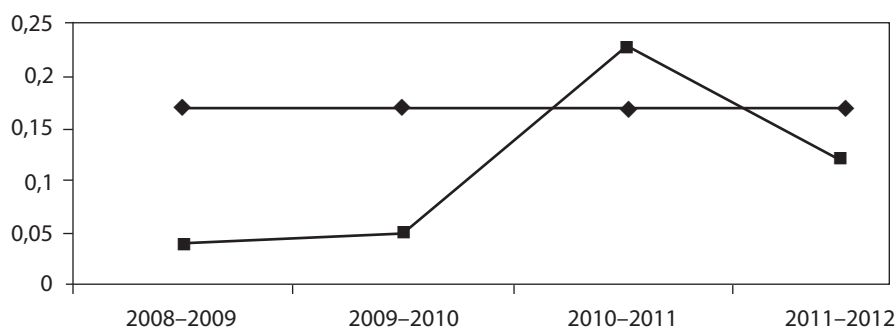

Рис. 1. Динаміка коефіцієнта структурних зрушень інвестиційних доходів упродовж 2008–2012 рр.

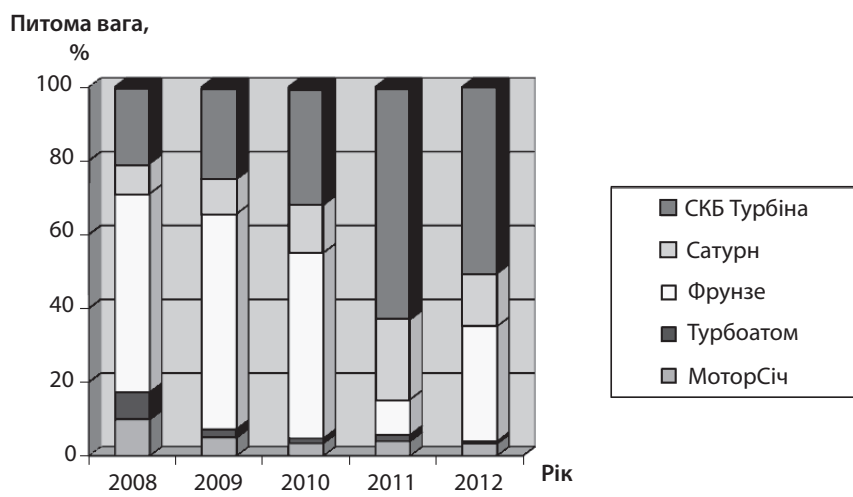

Рис. 2. Питома вага розподілу інвестиційних доходів між машинобудівними підприємствами впродовж 2008-2012 рр.

2. Волошина О. В. Додатковий капітал машинобудівних підприємств: необхідність коригування та вплив на показники фінансового стану / О. В. Волошина // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. – 2013. – Вип. 3 (80). – С. 9 – 27.

3. Дуброва Т. А. Прогнозирование развития промышленности России: методы и модели / Т. А. Дуброва. – М., 2003.

4. Єрина А. М. Статистичне моделювання та прогнозування / А. М. Єрина. – К.: КНЕУ, 2001. – 170 с.

5. Коломойцев В. Є. Структурна трансформація промислового комплексу України: монографія / В. Є. Коломойцев. – К.: Укр. енцикл., 1997. – 304 с.

6. Коновал Ю. В. Інноваційний розвиток машинобудівних підприємств: сучасний стан, тенденції та перспективи розвитку / Ю. В. Коновал // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – Вип. 26. – С. 148 – 154.

7. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.

8. Отенко В. І. Особливості інноваційного розвитку машинобудівних підприємств / В. І. Отенко, Р. П. Громика // Проблеми економіки. – 2013. – № 4. – С. 34 – 39.

9. Сакун Л. М. Галузеві аспекти управління прибутковістю промислового підприємства / Л. М. Сакун, І. С. Приходько // Чернігівський науковий часопис. Серія 1, Економіка і управління. – 2012. – № 1 (3). – С. 78 – 85.

10. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика: навч. посіб. / А. В. Головач, В. Б. Захожай, Н. А. Головач. – К.: КНЕУ, 2005. – 333 с.

REFERENCES

Dubrova, T. A. *Prognozirovanie razvitiia promyshlennosti Rossii: metody i modeli* [Forecasting the development of Russian industry: methods and models]. Moscow, 2003.

Holovach, A. V., Zakhzhaj, V. B., and Holovach, N. A. *Statystychne zabezpechennia upravlinnia ekonomikoju: prykladna statystyka* [Statistical Support economic governance: applied statistics]. Kyiv: KNEU, 2005.

Kolomoitsev, V. Ye. *Strukturna transformatsiia promyslovoho kompleksu Ukrainy* [Structural transformation of the industrial complex of Ukraine]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, 1997.

Konoval, Yu. V. "Innovatsiinyi rozvytok mashynobudivnykh pidpriemstv: suchasnyi stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku" [Innovative development of engineering companies: current situation, trends and prospects]. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnogo tekhnichnoho universytetu. Serii «Ekonomiczni nauky»*, no. 26 (2013): 148-154.

Nort, D. *Instituty, institutsionalnye izmeneniia i funktsionirovanie ekonomiki* [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]. Moscow: Fond ekonomicheskoy knigi «Nachala», 1997.

Otenko, V. I., and Hromyka, R. P. "Osoblyvosti innovatsiinoho rozvytku mashynobudivnykh pidpriemstv" [Features innovative development engineering enterprises]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2013): 34-39.

Sakun, L. M., and Prykhodko, I. S. "Haluzevi aspekty upravlinnia prybutkovistiu promyslovoho pidpriemstva" [Sectoral aspects of profitability of industrial enterprises]. *Chernihivskiy naukoviy chasopys. Serii 1 "Ekonomika i upravlinnia"*, no. 1 (3) (2012): 78-85.

Velykyi, Yu. V. "Finsove zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku mashynobudivnykh pidpriemstv" [Financial support innovative development engineering enterprises]. http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_112/76.pdf

Voloshyna, O. V. "Dodatkovi kapital mashynobudivnykh pidpriemstv: neobkhdnist koryhuvannia ta vplyv na pokaznyky finansovoho stanu" [Additional capital building enterprises: the need for adjustments and the impact on the performance of financial condition]. *Visnyk KrNU imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, no. 3 (80) (2013): 9-27.

Yeryna, A. M. *Statystychne modeliuвання ta prohnozuvannia* [Statistical modeling and forecasting]. Kyiv: KNEU, 2001.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ: ОЦІНКА РОЗВИТКУ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ

© 2015 ЛУЧИК С. Д., ЛУЧИК М. В.

УДК 330.341

Лучик С. Д., Лучик М. В. Інноваційний потенціал Карпатського регіону: оцінка розвитку та ефективність використання

Мета статті полягає в оцінці інноваційного потенціалу прикордонного Карпатського регіону та визначенні ефективності його використання в сучасній системі економічного розвитку. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних науковців, а також опрацюовуючи дані Державної служби статистики України за 2005 – 2014 рр., було отримано оцінку інноваційних, інтелектуальних і творчих ресурсів Карпатського регіону. У результаті дослідження було визначено, що в регіоні, попри негативні тенденції скорочення кадрів у наукових установах, незадовільне фінансування наукових і науково-технічних робіт, сформовано достатньо потужний інноваційний потенціал. Обґрунтовано, що низькотехнологічна модель економіки, яка склалася в Карпатському регіоні, не дає можливості ефективно використовувати наявний інноваційний потенціал. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є оцінка інвестиційного клімату в Карпатському регіоні та розробка пропозицій щодо залучення додаткових інвестицій для підвищення інноваційної активності суб'єктів господарювання. Вважаємо це пріоритетним напрямом у підвищенні конкурентоспроможності прикордонних регіонів у контексті євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: інноваційний потенціал, прикордонний регіон, інноваційна активність, конкурентоспроможність регіону.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 11.

Лучик Світлана Дмитрівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри обліку і аудиту, Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (Центральна площа, 7, Чернівці, 58002, Україна)

E-mail: luchiksvetlana65@mail.ru

Лучик Маргарита Василівна – кандидат економічних наук, керуючий відділенням ПАТ «Креді-Агріколь Банк». (вул. Пушкінська, 42/4, Київ, 01004, Україна)

E-mail: luchik-margarita@ukr.net

УДК 330.341

UDC 330.341

Лучик С. Д., Лучик М. В. Инновационный потенциал Карпатского региона: оценка развития и эффективность использования

Цель статьи заключается в оценке инновационного потенциала приграничного Карпатского региона и определении эффективности его использования в современной системе экономического развития. В результате анализа, систематизации и обобщения научных публикаций ведущих отечественных и зарубежных ученых, а также использования данных Государственной службы статистики Украины за 2005–2014 гг. получена оценка инновационных, интеллектуальных и творческих ресурсов Карпатского региона. Исследование показало, что в регионе, несмотря на сложившиеся негативные тенденции сокращения кадров в научных учреждениях, неудовлетворительное финансирование научных и научно-технических работ, сформирован достаточно мощный инновационный потенциал. Обосновано, что низкотехнологическая модель экономики, которая сложилась в Карпатском регионе, не дает возможности эффективно использовать имеющийся инновационный потенциал. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является оценка инвестиционного климата в Карпатском регионе и разработка предложений по привлечению дополнительных инвестиций с целью повышения инновационной активности субъектов хозяйствования. Считаем это приоритетным направлением в повышении конкурентоспособности приграничных регионов в контексте евроинтеграционных процессов.

Ключевые слова: инновационный потенциал, приграничный регион, инновационная активность, конкурентоспособность региона.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 11.

Лучик Светлана Дмитриевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой учета и аудита, Черновицкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета (Центральная площадь, 7, Черновцы, 58002, Украина)

E-mail: luchiksvetlana65@mail.ru

Лучик Маргарита Васильевна – кандидат экономических наук, управляющая отделением ПАО «Кредит-Агрисоль Банк» (ул. Пушкінська, 42/4, Киев, 01004, Украина)

E-mail: luchik-margarita@ukr.net

Luchyk S. D., Luchyk M. V. The Innovative Potential of the Carpathian Region: an Estimation of Development and the Economic Efficiency

The article is aimed to estimate the innovation potential of the Carpathian frontier region and determine the efficiency of its economic management in the modern system of the economic development. As result of the analysis, systematization and generalization of scientific publications by the leading domestic and foreign scientists, as well as use of the data the State Statistics Service of Ukraine for 2005-2014, an estimation of the innovative, intellectual and creative resources of the Carpathian region has been obtained. The study showed that in the region, despite the prevailing negative trends of staff reduction in the research institutions, inadequate funding of the scientific and scientific-technical works, a sufficiently powerful innovative potential has been generated. It has been substantiated that the low-tech model of the economy, which has been established in the Carpathian region, prevents the effective use of the available innovation potential. Prospects for further research in this direction contain estimating the investment climate in the Carpathian region and developing proposals to attract additional investments to enhance the innovative activity of economic entities. We consider this a priority direction to improve the competitiveness of frontier regions in the context of the European integration processes.

Key words: innovation potential, frontier region, innovative activity, competitiveness of region.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 11.

Luchyk Svitlana D. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing, Chernivtsi Trade and Economics Institute of Kyiv National Trade and Economics University (Tsentralna Square 7, Chernivtsi, 58002, Ukraine)

E-mail: luchiksvetlana65@mail.ru

Luchyk Marharyta V. – Candidate of Sciences (Economics), Managing Office of the PJSC «CREDIT AGRICOLE BANK» (vul. Pushkinska, 42/4, Kyiv, 01004, Ukraine)

E-mail: luchik-margarita@ukr.net

Євроінтеграційний курс економічного і соціального розвитку України передбачає забезпечення високого рівня конкурентоспроможності вітчизняних регіонів, насамперед, прикордонних, а також вироблення для них такої моделі розвитку, яка б відповідала принципам регіональної політики ЄС, тобто моделі інноваційного розвитку. Здатність до інновацій є потужним джерелом створення довгострокових конкурентних переваг регіону. Л. А. Антонюк безпосередньо пов'язує конкурентоспроможність регіону з інноваційною економікою (що базується на знаннях). Інноваційну конкурентоспроможність регіону науковець визначає як «здатність суб'єктів регіону проводити активну інноваційну політику і тим самим впливати на зростання економіки території та підвищувати конкурентоспроможність країни в цілому» [1, с. 7]. Прибічники теорії регіональної інноваційної системи Б. Ашейм та А. Ісаксен стверджують, що саме в регіонах фокусується процес створення нових знань та існує адекватна інфраструктура їх акумуляції і подальшого поширення [2].

Національне інноваційне законодавство базується на нормах Конституції України, Господарського кодексу, включає Закони України «Про інноваційну діяльність» (2002 р.), «Про пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні» (2011 р.), «Про інвестиційну діяльність» (1991 р.), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (1991 р.), «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» (1999 р.) та інші нормативно-правові акти, які визначають правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлюють форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямовані на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Однак інноваційна діяльність як основний чинник забезпечення конкурентоспроможності в нашій країні законодавчо так і не визначена.

Проблемам формування інноваційного потенціалу держави та її регіонів присвячено багато наукових праць провідних учених, серед яких Л. А. Антонюк, В. М. Василенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін, В. М. Геєць, Я. А. Жаліло, М. З. Згуровський, А. П. Поручник, В. П. Семиноженко, Л. І. Федулова. Актуальність дослідження проблем формування і використання інноваційного потенціалу залишається дуже високою, оскільки активізація інноваційної діяльності суб'єктів господарювання є найбільш ефективним способом підвищення конкурентоспроможності країни та її регіонів.

Дослідження інноваційного потенціалу прикордонних територій на прикладі Карпатського регіону дозволить зробити висновки щодо ефективності його використання та розробити пропозиції для підвищення конкурентоспроможності цих регіонів.

Метою статті є оцінка інноваційного потенціалу прикордонного Карпатського регіону та ефективності його використання в сучасній системі економічного розвитку.

Світова практика свідчить, що конкурентоспроможність економіки на основі інновацій формується на тих територіях, де сконцентрований відповідний інтелектуальний та професійний потенціал і наявна гнучка

й ефективна система зв'язків між учасниками інноваційного процесу, що охоплює увесь цикл від зародження та продукування інновацій до виробництва нових конкурентоспроможних товарів та послуг. Інноваційний потенціал А. М. Поручник визначає як сукупність наявних у країні інтелектуальних, технологічних, науково-виробничих ресурсів з відповідним їх інфраструктурним забезпеченням, які здатні продукувати нові знання, та ефективний механізм комерціалізації останніх [3, с. 94].

Проведемо оцінку інноваційного потенціалу, сформованого в Карпатському регіоні, який об'єднує території Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей, що становить 9,4% території України. Карпатський район межує з Польщею, Румунією, Молдовою, Угорщиною і Словаччиною. Також Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька області входять до складу Карпатського євро регіону, який об'єднує прикордонні території Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини.

Показник наукоємності ВВП відображає поточний стан національної економіки, що зосереджена на розвитку із застосуванням фактора науково-технічного зростання та вимірюється як питома вага асигнувань на наукові та науково-технічні розробки у ВВП. Світовий досвід підтверджує, що при значенні цього показника, меншому від 0,4% ВВП, наука в країні може виконувати лише соціокультурну функцію. При переході через цей рубіж вона набуває спроможності давати певні наукові результати і виконувати пізнавальну функцію в суспільстві. І лише при витратах на науку, що перевищують 0,9% ВВП, включається її економічна функція [4]. Протягом 2005–2013 рр. динаміка наукоємності ВВП України демонструє скорочення наукової та науково-технічної активності (табл. 1).

Дослідження свідчать, що в Україні за 2005–2013 рр. найвищий показник наукоємності ВВП був досягнутий у 2005 р. і становив 1,09%. Увесь наступний період дослідження витрати склали менше 1% ВВП.

За попередніми розрахунками, питома вага загального обсягу витрат на наукові та науково-технічні роботи у ВВП України у 2014 р. становила лише 0,66%, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 0,26% [6]. Слід зауважити, що законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність» визначено, що бюджетні витрати на наукові дослідження та розробки мають становити не менше 1,7% ВВП [7].

Аналіз фінансування наукових і науково-технічних робіт у Карпатському регіоні протягом 2005–2013 рр. виявив динаміку зростання його обсягів: від 240,4 тис. грн у 2005 р. до 428,0 тис. грн у 2013 р. У розрізі областей регіону фінансування науково-технічної діяльності збільшилось у Закарпатській і Чернівецькій областях у 2,5 разу, Львівській – у 1,8 разу, Івано-Франківській – у 1,2 разу. Проте питома вага цих витрат у ВВП країни для Карпатського регіону, навпаки, скоротилась з 0,05% до 0,03%.

Дослідження наукоємності регіональних економік (% ВРП) за період дослідження встановило тенденції зниження у всіх областях Карпатського регіону (рис. 1).

Динаміка наукоємності ВВП в Україні та Карпатському регіоні

Область	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Млн грн									
Україна	4818,6	5354,6	6700,7	8538,9	8653,7	9867,1	10349,9	11252,7	11781,1
Тис. грн									
Карпатський регіон	240363,6	270380,1	337623,0	390196,9	385635,3	418522,4	446796,3	432079,9	427984,0
% ВВП									
Україна	1,09	0,98	0,93	0,90	0,95	0,91	0,79	0,77	0,77
Карпатський регіон	0,05	0,05	0,05	0,04	0,04	0,04	0,03	0,03	0,03

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [5].

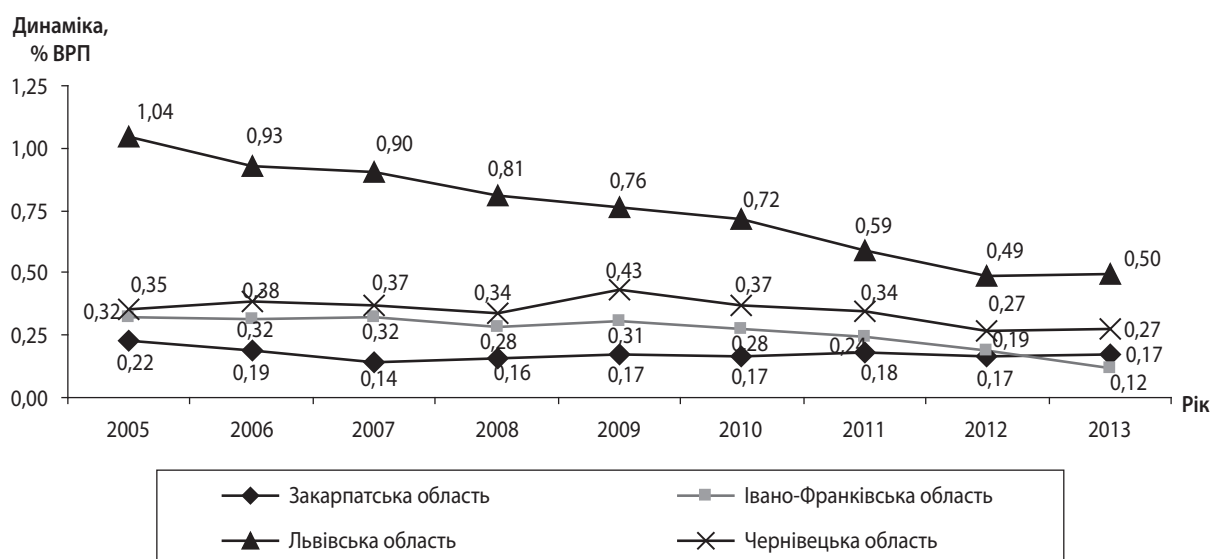

Рис. 1. Динаміка наукоємності ВВП в Карпатському регіоні, % ВВП

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [5, 8].

Отримані дані засвідчили, що у Львівській області рівень наукоємності ВВП знизився з 1,04% у 2005 р. до 0,5% у 2013 р. Значно погіршився даний показник в Івано-Франківській області: у 2013 р. він склав лише 0,12% ВВП, хоча у 2005 р. дорівнював 0,32%. У Чернівецькій області спостерігались коливання рівня наукоємності від 0,43% (2009 р.) до 0,27% (2012–2013 рр.). Закарпатська область взагалі протягом всього періоду дослідження демонструвала низькі результати – 0,12–0,22% ВВП.

За даними Євростату, у 2013 р. для країн ЄС-28 частка обсягу витрат на наукові дослідження та розробки у ВВП становила 2,01%. Більші за середньоевропейський показник мали Фінляндія – 3,31%, Швеція 3,3%, Данія – 3,06%, Німеччина – 2,85%, Австрія – 2,81%, Словенія – 2,59%, Франція – 2,23%, Бельгія – 2,28%. У країнах, які входять до Карпатського євро регіону, питома вага витрат на науково-технічну діяльність значно нижчі: Угорщина – 0,99%, Польща – 0,55%, Словаччина – 0,48%, Румунія – 0,45% ВВП [9].

Отже, недостатнє фінансування науки з боку держави і бізнесу залишається значним чинником низької частки України на світових ринках інноваційної продукції.

Особливе занепокоєння викликає скорочення в Україні кадрового потенціалу наукових організацій, в яких безпосередньо забезпечується здійснення наукових досліджень та розробок. За 2005–2014 рр. в країні кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи, зменшилась на 33,8%. Лише у Закарпатській області закрито 47,6% усіх наукових організацій. Скорочення наукових установ в державі за період дослідження призвело до того, що чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, зменшилась на 34,1%. На кінець 2014 р. у наукових організаціях працювало 69404 особи, з них 16090 докторів наук і 86230 кандидатів наук.

У Карпатському регіоні значне скорочення наукового кадрового потенціалу відбулось в Івано-Франківській і Чернівецькій областях. Тут кількість науковців зменшилось на 59,3 і 47,9% відповідно. У Закарпатській та Львівській областях показник скорочення науковців становив 33–34%. Що стосується якісних характеристик наукових кадрів регіону, то ситуація тут значно краще, ніж у більшості регіонів країни. Якщо чисельність докторів наук, працюючих в економіці України, за 2005–

2014 рр. зросла на 33,9%, то цей самий показник становив у Чернівецькій області 61,6%, Івано-Франківській – 59,2%, Львівській – 57,0%, Закарпатській – 47,6%. Темпи зростання чисельності кандидатів наук, зайнятих в економіці Карпатського регіону, ще вище. При середньоукраїнському показнику 26,3% чисельність кандидатів наук у Закарпатській області збільшилась на 62,8%, Івано-Франківській – на 61,3%, Чернівецькій – на 53,2%, Львівській – на 43,4%. Слід відмітити, що Львівська область займає 3-ю позицію серед регіонів України за кількістю підготовлених докторів і кандидатів наук, поступаючись лише м. Києву і Харківській області.

У цілому в Україні у 2014 р. частка виконавців наукових досліджень і розробок (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у загальній кількості зайнятого населення становила 0,50%, у тому числі дослідників – 0,32%. За даними Євростату, найбільше дослідників працює у Фінляндії (2,28% від зайнятого населення), Данії (2,18%), Швейцарії (1,37%), Норвегії (1,81%) та Словенії (1,34%). У країнах, що входять до Карпатського євро регіону, показники нижчі: в Угорщині 0,87%, Словаччині 0,63%, Польщі 0,54%, Румунії 0,30% від зайнятого населення [9].

Аналіз розподілу кадрового потенціалу України та її регіонів виявив його невідповідність вимогам розвитку інноваційної діяльності та принципам побудови інноваційної моделі економіки країни. Так, на кінець 2014 р. у наукових і науково-технічних організаціях і установах, академіях, їхніх філіях, відділеннях та наукових центрах країни працювало спеціалістів вищої кваліфікації лише 16,8%, а у вищих та інших навчальних закладах України – 73,8%. Однак статус дослідницького університету, який дозволяє науковцям навчального закладу разом з Національною та галузевими академіями наук здійснювати фундаментальні та прикладні наукові дослідження, реалізовувати інноваційні проекти щодо розроблення, впровадження та виробництва нової високотехнологічної продукції, забезпечувати випуск та реалізацію експериментальних зразків нової техніки, технологій та малосерійної наукоємної продукції, у нашій країні мають тільки 14 вишів. У Карпатському регіоні це Національний університет «Львівська політехніка» та Львівський національний університет ім. І. Я. Франка.

Отже, загальне скорочення чисельності науковців, незначний приток у науку молоді, інтенсивний відтік вчених і кваліфікованих спеціалістів за кордон призводить до руйнування наукового потенціалу українського суспільства, відновити який в майбутньому буде надзвичайно складно, якщо взагалі можливо.

Оцінка інноваційного потенціалу регіональних економік передбачає дослідження стану винахідництва та раціоналізаторства. У 2014 р. кількість підприємств України, які займалися створенням і використанням передових технологій та об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ), а також використанням раціоналізаторських пропозицій, становила 1757 одиниць, що на 8,6% більше, ніж у 2010 р. Протягом звітнього року передові технології створювали 106 підприємств, загальна кількість яких становила 309, що на 17,8% менше, ніж у

2010 р. З них 90,3% – це нові технології для України, 21% створювалися за державним контрактом [10].

У Карпатському регіоні протягом 2010–2014 рр. усі українські області, крім Закарпатської, збільшували кількість підприємств, які створювали і використовували передові технології. Однак навіть при збереженні протягом 2010–2014 рр. негативних тенденцій скорочення підприємств, які використовували передові виробничі технології, у Закарпатській області зосереджена найбільша кількість таких об'єктів – 84. Для порівняння: у Львівській області – 71, Івано-Франківській – 34, Чернівецькій – 19 об'єктів.

Уцілому у 2014 р. питома вага підприємств Карпатського регіону, які займалися створенням і використанням передових технологій, ОПІВ, раціоналізаторських пропозицій, у загальній кількості складала 11,9% від загальної кількості підприємств. Передові виробничі технології створювали 8 підприємств Івано-Франківської та 4 – Львівської області. Кращі результати демонстрували лише м. Київ (30 підприємств), області: Харківська (17), Дніпропетровська (8), Донецька (6). Передові технології створені переважно для використання в переробній промисловості, а також у професійній, науковій та технічній діяльності, у галузі охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, інформації та телекомунікацій.

У 2014 р. 1636 підприємств України використовували у своїй діяльності передові технології загальною кількістю 17442. Порівняно з 2010 р. кількість таких підприємств збільшилась на 2,9%, однак у порівнянні з 2013 р. відбулось скорочення на 38,8%. Кількість використовуваних технологій за 2010–2014 рр. зросла практично удвічі. Крім передових технологій у 2014 р. 333 підприємства України у своїй діяльності використали 1808 винаходів, 17,8% яких створено за рахунок коштів державного бюджету, 2620 корисних моделей (32,6%), 558 промислових зразків (1,1%) [10].

У Карпатському регіоні найбільше фактів використання винаходів підприємствами зафіксовано у Львівській (14 підприємств) та в Івано-Франківській області (11). Найменше використовували об'єкти права інтелектуальної власності у Чернівецькій області – 2 підприємства. Найбільша кількість авторів ОПІВ працює у Дніпропетровській області (5477 осіб), у м. Київ (2128 осіб), Харківській і Донецькій областях (відповідно 1999 і 1994 особи), у Львівській області (821 особа).

В Україні у 2014 р. із загальної кількості обстежених підприємств 100 використали 11 121 раціоналізаторську пропозицію, авторами яких є 10625 науковців. Половину раціоналізаторських пропозицій впроваджено на підприємствах переробної промисловості, 43,6% – транспорту та зв'язку [10]. За рівнем винахідництва та раціоналізаторства в Карпатському регіоні лідирує Івано-Франківська область, яка протягом 2010–2013 рр. лише одна в регіоні демонструвала позитивну динаміку використання підприємствами раціоналізаторських пропозицій. Якщо у 2010 р. з підприємств області використали 94 раціоналізаторські пропозиції, то у 2014 р. ці показники склали відповідно 5 підприємств і 104 пропозиції.

Отже, економіка Карпатського регіону володіє вагомим інноваційним потенціалом, зокрема, інтелектуальними і творчими ресурсами. Проте реалізувати цей потенціал доволі складно, оскільки в регіоні та в Україні в цілому сформувалася модель економіки, побудована переважно на низькотехнологічних галузях. Так, в Україні у 2014 р. частка інноваційної продукції в реалізованій промисловій продукції становила лише 2,5% (у 2005 р. – 6,5). Частка Карпатського регіону у загальному обсязі реалізованої в країні інноваційної промислової продукції складала 9,9%. Аналіз структури реалізованої промислової продукції показав, що найбільшу частку інноваційної продукції реалізовано підприємствами Сумської (10,4%), Полтавської (8,9%) і Закарпатської (8,4%) областей. Частки інших областей досліджуваного регіону дещо нижчі і становили: для Івано-Франківської – 3,8%, Львівської – 2,1%, Чернівецької – 2,0%.

Впровадження нових технологічних процесів на підприємствах Карпатського регіону протягом 2005–2014 рр. уповільнилось. Найгірша ситуація в Закарпатській та Івано-Франківській областях, де впровадження нових технологій скоротилось на 70,0 і 44,4% відповідно. Частка маловідходних, ресурсозберігаючих технологій невисока, у 2014 р. вона не перевищувала 33,3%. В Україні частка ресурсозберігаючих технологій в загальному обсязі впроваджених на підприємствах нових технологій протягом 2010–2014 рр. складала 21–26 відсотки. Щодо освоєння інноваційних видів продукції, то в Чернівецькій області їх кількість зменшилась на 76,7%, Закарпатській – на 75,8%, Львівській – 25,9%. Слід відмітити, що в Івано-Франківській області весь період дослідження показник освоєності інноваційних видів продукції зростає. Якщо у 2005 р. він становив 107 найменувань, то у 2014 р. – 130, тобто на 21,5% більше.

Частка експорту високотехнологічної продукції в структурі товарного експорту України невисока і становила у 2014 р. близько 2%. Для порівняння: для країн ЄС-28 цей показник у 2014 р. становив 15,6%, у Франції – 20,6%, Великій Британії – 15,6%, Угорщині – 14,4%, Словаччині – 9,7%, Польщі – 7,7%, Румунії – 6,4% [9]. Як слушно зауважив М. Згуровський, «Україна вже вичерпує експортний потенціал сировинно-переробних та низькотехнологічних сегментів ринку. Тому безальтернативним для неї є переорієнтація на високотехнологічний шлях подальшого розвитку. При цьому держава має зробити ставку виключно на якісний людський капітал, включити конкурентоспроможну науку і передову освіту в число головних двигунів своєї економіки» [11].

ВИСНОВКИ

Таким чином, у Карпатському регіоні сформовано значний інноваційний, інтелектуальний і творчий потенціал. Проте економічний розвиток регіону продовжує здійснюватися за інерційним сценарієм. Незважаючи на загальне розуміння важливості інноваційного розвитку регіонів, насамперед, прикордонних, дієвих механізмів державної підтримки інновацій в Україні немає. Вважаємо, що для ефективного використання сформованого інноваційного потенціалу регіонів необхідно його тех-

нологічне та структурне оновлення. Для цього держава повинна суттєво (у 3-4 рази) збільшити обсяги фінансування науки і освіти, а також створити сприятливі умови та мотивації для залучення в наукові та науково-технічні проекти позабюджетних коштів.

Вважаємо ефективним засобом підвищення інноваційної активності суб'єктів господарювання Карпатського регіону створення і розвиток інноваційних кластерів, насамперед, у високотехнологічному промисловому виробництві. Передумови для цього є: в регіоні зареєстровано 3 індустріальних (промислових) парки «Долина» (Івано-Франківська область), «Львівський індустріальний парк «Рясне-2», «Соломоново» (Закарпатська область). ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: регіональний аспект / Л. Л. Антонюк // Міжнародна економічна політика. – 2005. – № 1. – С. 45 – 68.
2. Asheim B. Regional Innovation Policy for Small-Medium Enterprises / B. Asheim, A. Isaksen, C. Nauwelaers, F. Todtling. – Edward Elgar Publishing, 2003. – 264 pp. [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.e-elgar.com/shop/regional-innovation-policy-for-small-medium-enterprises?__website=uk_warehouse
3. Поручник А. М. Інноваційний потенціал України та його реалізація в міжнародному науково-технічному співробітництві / А. М. Поручник // Науковий збірник КНЕУ. – К. : КНЕУ, 2004. – С. 94 – 117.
4. Інформаційні матеріали для слухання з питання «Про стан та законодавче забезпечення фінансування наукової і науково-технічної діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=54892>
5. Наука та інноваційна діяльність в Україні у 2013 році : статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2014 році : статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» : станом на 13 груд. 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>
8. Валовий регіональний продукт : статистичний збірник за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Офіційний сайт Європейської комісії (Євростат) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
10. Створення та використання передових технологій та об'єктів права інтелектуальної власності на підприємствах України у 2014 році: Експрес-випуск [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Згуровський М. Сценарії розвитку України: «борговий зашморг» чи «інноваційний розвиток»? // М. Згуровський // Незалежний культурологічний часопис «ї» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ji-magazine.lviv.ua

REFERENCES

- Antoniuk, L. L. "Mizhnarodna konkurentospromozhnist krain: rehionalnyi aspekt" [The international competitiveness of countries: a regional perspective]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, no. 1 (2005): 45-68.

Asheim, B. et al. "Regional Innovation Policy for Small-Medium Enterprises". www.e-elgar.com/shop/regional-innovation-policy-for-small-medium-enterprises?__website=uk_warehouse

"Informatsiini materialy dlia slukhannia z pytannia «Pro stan ta zakonodavche zabezpechennia finansuvannia naukovoi i nauovo-tekhnicnoi diialnosti»" [Information materials for the hearing on "On the state funding and legislative support for scientific and technological activities"]. <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doc-catalog/document?id=54892>

[Legal Act of Ukraine] (1991). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>

"Nauka ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2013 rotsi" [Science and Innovation in Ukraine in 2013]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

"Naukova ta naukovo-tekhnicna diialnist v Ukraini u 2014 rotsi" [Scientific and technical activities in Ukraine in 2014]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Ofitsiinyi sait levropeiskoi komisii (levrostat). <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Poruchnyk, A. M. "Innovatsiinyi potentsial Ukrainy ta ioho realizatsiia v mizhnarodnomu naukovo-tekhnicnomu spivrobotnytstvi" [The innovative potential of Ukraine and its realization in the international scientific and technical cooperation]. *Naukovyi zbirnyk KNEU* (2004): 94-117.

"Stvorennia ta vykorystannia peredovykh tekhnolohii ta ob'ektivnoprava intelektualnoi vlasnosti na pidpriemstvakh Ukrainy u 2014 rotsi" [Creation and use of advanced technology and intellectual property rights in the Ukraine in 2014]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

"Valovy rehionalnyi produkt" [Gross regional product]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Zhurovskyyi, M. "Stsenarii rozvytku Ukrainy: «borhovyi zashmorh» chy «innovatsiinyi rozvytok»?" [Scenarios of Ukraine "debt noose" or "innovative development"?]. www.ji-magazine.lviv.ua

УДК 332.142.2

ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯМ В УРАНОДОБУВНІЙ ГАЛУЗІ

© 2015 ВЕРХОГЛЯДОВА Н. І., ПИСЬМЕННА О. Б.

УДК 332.142.2

Верхоглядова Н. І., Письменна О. Б. Підходи до управління ресурсозбереженням в уранодобувній галузі

Стаття присвячена дослідженню підходів до управління ресурсозбереженням. Висвітлено актуальність підвищення ефективності управління ресурсозбереженням в уранодобувній галузі. Встановлено, що ресурсозбереження сприяє підвищенню раціональності використання ресурсів галузі. У ході дослідження обґрунтовано основні напрямки ощадливого використання ресурсів. Виокремлено основні підходи до управління, а також досліджено можливості та обмеження застосування цих підходів до управління ресурсозбереженням. Розглянута ситуація, яка склалася в уранодобувній галузі України, що дозволило виявити основні чинники, які її обумовили. Аналіз підходів до управління ресурсозбереженням дозволив розробити систему заходів функціонування в уранодобувній галузі.

Ключові слова: ресурси, управління ресурсозбереженням, ефективність управління ресурсозбереженням, уранодобувна галузь.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 14.

Верхоглядова Наталя Ігорівна – доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Придніпровської державної академії будівництва і архітектури (вул. Чернишевського, 24а, Дніпропетровськ, 49600, Україна)

E-mail: PBW@Ukr.net

Письменна Оксана Борисівна – старший викладач, Інститут підприємництва «Стратегія» (вул. Гагаріна, 38, Жовті Води, Дніпропетровська обл., 52201, Україна)

E-mail: CH.TV@ukr.net

УДК 332.142.2

Верхоглядова Н. И., Письменная О. В. Подходы к управлению ресурсосбережением в уранодобывающей области

Статья посвящена исследованию подходов к управлению ресурсосбережением. Показана актуальность повышения эффективности управления ресурсосбережением в уранодобывающей отрасли. Установлено, что ресурсосбережение содействует повышению рациональности использования ресурсов. В ходе исследования обоснованы основные направления экономного использования ресурсов. Выделены основные подходы к управлению, а также исследована возможность и ограничение применения этих подходов к управлению ресурсосбережением. Рассмотрена ситуация, которая сложилась в уранодобывающей отрасли Украины, что позволило выявить основные факторы, которые ее обусловили. Анализ подходов к управлению ресурсосбережением позволил разработать систему мер функционирования в уранодобывающей отрасли.

Ключевые слова: ресурсы, управление ресурсосбережением, эффективность управления ресурсосбережением, уранодобывающая отрасль.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 14.

Верхоглядова Наталья Игоревна – доктор экономических наук, профессор, проректор по научно-педагогической работе Приднeпровской государственной академии строительства и архитектуры (ул. Чернышевского, 24а, Днепропетровск, 49600, Украина)

E-mail: PBW@Ukr.net

Письменная Оксана Борисовна – старший преподаватель, Институт предпринимательства «Стратегия» (ул. Гагарина, 38, Желтые Воды, Днепропетровская обл., 52201, Украина)

E-mail: CH.TV@ukr.net

UDC 332.142.2

Verhoglyadova N. I., Pismennaya O. V. Approaches to the Management of Resources Saving in the Uranium Mining Sector

The article is aimed at examination of approaches to the management of resources saving. Relevance of improving the efficiency of the management of resources saving in the uranium mining industry sector has been displayed. It has been determined that resources saving contributes to increasing the rationality of use of resources. In course of the study the basic directions of the economic use of resources have been substantiated. The main approaches to management have been allocated, also the possibility and limitation of applying these approaches to the management of resources saving have been examined. The situation that prevails in the uranium mining industry sector in Ukraine was considered, which allowed to identify the main determining factors. An analysis of approaches to the management of resources saving has provided a developing a system of measures for functioning of the uranium mining industry sector.

Key words: resources, management of resources saving, efficiency of the management of resources saving, uranium mining industry sector

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 14.

Verhoglyadova Natalya I. – Doctor of Science (Economics), Professor, Prorector on scientific and pedagogical work, Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture (vul. Chernyshevskogo, 24a, Dnipropetrovsk, 49600, Ukraine)

E-mail: PBW@Ukr.net

Pismennaya Oksana V. – Senior Lecturer, Institute of Business (vul. Gagarina, 38, Zhovti Vody, Dnipropetrovsk obl., 52201, Ukraine)

E-mail: CH.TV@ukr.net

Asheim, B. et al. "Regional Innovation Policy for Small-Medium Enterprises". www.e-elgar.com/shop/regional-innovation-policy-for-small-medium-enterprises?__website=uk_warehouse

"Informatsiini materialy dlia slukhannia z pytannia «Pro stan ta zakonodavche zabezpechennia finansuvannia naukovoi i nauovo-tekhnicnoi diialnosti»" [Information materials for the hearing on "On the state funding and legislative support for scientific and technological activities"]. <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doc-catalog/document?id=54892>

[Legal Act of Ukraine] (1991). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>

"Nauka ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2013 rotsi" [Science and Innovation in Ukraine in 2013]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

"Naukova ta naukovo-tekhnicna diialnist v Ukraini u 2014 rotsi" [Scientific and technical activities in Ukraine in 2014]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Ofitsiinyi sait levropeiskoi komisii (levrostat). <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

Poruchnyk, A. M. "Innovatsiinyi potentsial Ukrainy ta ioho realizatsiia v mizhnarodnomu naukovo-tekhnicnomu spivrobotnytstvi" [The innovative potential of Ukraine and its realization in the international scientific and technical cooperation]. *Naukovyi zbirnyk KNEU* (2004): 94-117.

"Stvorennia ta vykorystannia peredovykh tekhnolohii ta ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti na pidpriemstvakh Ukrainy u 2014 rotsi" [Creation and use of advanced technology and intellectual property rights in the Ukraine in 2014]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

"Valovy rehionalnyi produkt" [Gross regional product]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Zhurovskyyi, M. "Stsenarii rozvytku Ukrainy: «borhovyi zashmorh» chy «innovatsiinyi rozvytok?»" [Scenarios of Ukraine "debt noose" or "innovative development"?]. www.ji-magazine.lviv.ua

УДК 332.142.2

ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯМ В УРАНОДОБУВНІЙ ГАЛУЗІ

© 2015 ВЕРХОГЛЯДОВА Н. І., ПИСЬМЕННА О. Б.

УДК 332.142.2

Верхоглядова Н. І., Письменна О. Б. Підходи до управління ресурсозбереженням в уранодобувній галузі

Стаття присвячена дослідженню підходів до управління ресурсозбереженням. Висвітлено актуальність підвищення ефективності управління ресурсозбереженням в уранодобувній галузі. Встановлено, що ресурсозбереження сприяє підвищенню раціональності використання ресурсів галузі. У ході дослідження обґрунтовано основні напрямки ощадливого використання ресурсів. Виокремлено основні підходи до управління, а також досліджено можливості та обмеження застосування цих підходів до управління ресурсозбереженням. Розглянута ситуація, яка склалася в уранодобувній галузі України, що дозволило виявити основні чинники, які її обумовили. Аналіз підходів до управління ресурсозбереженням дозволив розробити систему заходів функціонування в уранодобувній галузі.

Ключові слова: ресурси, управління ресурсозбереженням, ефективність управління ресурсозбереженням, уранодобувна галузь.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 14.

Верхоглядова Наталя Ігорівна – доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи Придніпровської державної академії будівництва і архітектури (вул. Чернишевського, 24а, Дніпропетровськ, 49600, Україна)

E-mail: PBW@Ukr.net

Письменна Оксана Борисівна – старший викладач, Інститут підприємництва «Стратегія» (вул. Гагаріна, 38, Жовті Води, Дніпропетровська обл., 52201, Україна)

E-mail: CH.TV@ukr.net

УДК 332.142.2

Верхоглядова Н. И., Письменная О. В. Подходы к управлению ресурсозбережением в уранодобывающей области

Статья посвящена исследованию подходов к управлению ресурсозбережением. Показана актуальность повышения эффективности управления ресурсозбережением в уранодобывающей отрасли. Установлено, что ресурсозбережение содействует повышению рациональности использования ресурсов. В ходе исследования обоснованы основные направления экономного использования ресурсов. Выделены основные подходы к управлению, а также исследована возможность и ограничение применения этих подходов к управлению ресурсозбережением. Рассмотрена ситуация, которая сложилась в уранодобывающей отрасли Украины, что позволило выявить основные факторы, которые ее обусловили. Анализ подходов к управлению ресурсозбережением позволил разработать систему мер функционирования в уранодобывающей отрасли.

Ключевые слова: ресурсы, управление ресурсозбережением, эффективность управления ресурсозбережением, уранодобывающая отрасль.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 14.

Верхоглядова Наталья Игоревна – доктор экономических наук, профессор, проректор по научно-педагогической работе Приднeпровской государственной академии строительства и архитектуры (ул. Чернышевского, 24а, Днепропетровск, 49600, Украина)

E-mail: PBW@Ukr.net

Письменная Оксана Борисовна – старший преподаватель, Институт предпринимательства «Стратегия» (ул. Гагарина, 38, Желтые Воды, Днепропетровская обл., 52201, Украина)

E-mail: CH.TV@ukr.net

UDC 332.142.2

Verhoglyadova N. I., Pismennaya O. V. Approaches to the Management of Resources Saving in the Uranium Mining Sector

The article is aimed at examination of approaches to the management of resources saving. Relevance of improving the efficiency of the management of resources saving in the uranium mining industry sector has been displayed. It has been determined that resources saving contributes to increasing the rationality of use of resources. In course of the study the basic directions of the economic use of resources have been substantiated. The main approaches to management have been allocated, also the possibility and limitation of applying these approaches to the management of resources saving have been examined. The situation that prevails in the uranium mining industry sector in Ukraine was considered, which allowed to identify the main determining factors. An analysis of approaches to the management of resources saving has provided a developing a system of measures for functioning of the uranium mining industry sector.

Key words: resources, management of resources saving, efficiency of the management of resources saving, uranium mining industry sector

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 14.

Verhoglyadova Natalya I. – Doctor of Science (Economics), Professor, Prorector on scientific and pedagogical work, Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture (vul. Chernyshevskogo, 24a, Dnipropetrovsk, 49600, Ukraine)

E-mail: PBW@Ukr.net

Pismennaya Oksana V. – Senior Lecturer, Institute of Business (vul. Gagarina, 38, Zhovti Vody, Dnipropetrovsk obl., 52201, Ukraine)

E-mail: CH.TV@ukr.net

Останнім часом усе більшої актуальності набуває управління ресурсозбереженням, що пов'язане з необхідністю застосування ресурсозберігаючих технологій, які б давали можливість усунути причини нерационального використання ресурсів шляхом реалізації комплексного їх використання, зниження непродуктивних втрат, а також звести до мінімуму шкідливі наслідки промислової діяльності.

Особливо актуальним є підвищення ефективності управління ресурсозбереженням в уранодобувній галузі України, з огляду на те, що руда, яка містить уран, в Україні комплексно не переробляється, внаслідок чого втрачаються інші корисні компоненти, що в ній знаходяться. Разом з тим, стан сировинної бази уранодобувної галузі постійно погіршується у зв'язку зі значним вичерпанням підготовлених запасів, зниженням їх якісних і економічних характеристик, ускладненням умов видобутку в результаті тривалої експлуатації, відсутністю нових підготовлених запасів. Економного та рационального відношення потребують також інші ресурси уранодобувної галузі.

Сутність ресурсозбереження, його застосування у вітчизняних умовах стало предметом дослідження таких науковців, як Лозовська Н., Сотнік І., Бреславцев А., Іванов Н., Хижняк А., Іпполітова І., Барун М., Масліченко О. Щодо питань управління, то їх дослідженням займалися Акофф Р., Баїв А., Блауберг І., Клаїланд Д., Кунц Г., Моїсеїв Є., Гришина І., Забродський В., Амоша О., Маскон М., Альберт М., Мінцберг Г., Куїнн Дж., Лепа Р., Гриньова В., Моїсеїв М., Беседін М., Завадський Й., Кузнецов Ю. У працях цих науковців закладено фундаментальні основи управління як економічної категорії, основні принципи та функції управління.

Незважаючи на безліч досліджень у сфері управління, потребує уточнення сутність поняття «управління ресурсозбереженням» з урахуванням специфіки об'єкта управління.

Мета статті полягає у вивченні підходів до управління з виділенням можливостей та обмежень їх застосування відносно управління ресурсозбереженням в уранодобувній галузі.

Вивчення ситуації, що склалася в уранодобувній галузі України, дозволило виявити основні чинники, які її обумовили. А саме, нехтування значенням власної сировинної ресурсно-енергетичної бази для потреб енергетики країни, особливо в забезпеченні її енергетичної незалежності й економічного потенціалу в перспективі, та відсутність чіткої державної політики та підтримки у питаннях забезпечення країни в поточному періоді й на перспективу стратегічними енергетично-сировинними ресурсами.

Аналіз праць науковців з питань ресурсозбереження [1; 4; 5; 9; 10; 12] дозволив виявити основні напрями ощадливого використання ресурсів. Деякі з цих напрямів ведуть до більш економного, рационального та інтенсивного використання окремого виду ресурсів, а інші спрямовані на підвищення ощадливості використання ресурсів декількох видів.

Такими напрямами є: заміна застарілої техніки, модернізація обладнання; скорочення строків ремонту

обладнання; зниження величини простоїв; упровадження наукової організації праці та виробництва; покращення забезпечення матеріально-технічними ресурсами; розвиток матеріальної зацікавленості працівників; підвищення якості сировини; зменшення втрат корисних речовин у відходах; поглиблена переробка сировини; моніторинг природного середовища; науково обгрунтоване розміщення виробництв; дотримання вимог екологічної безпеки; застосування екологічно-прогресивних технологій; ліквідація вузьких місць і диспропорцій у виробничих потужностях; розвиток винахідництва і рационалізаторства; реконструкція та оновлення виробництва; технічне переозброєння на базі комплексної автоматизації та механізації виробничих процесів; упровадження гнучких виробничих систем; підвищення рівня платоспроможності та ліквідності; оптимізація інвестиційних грошових потоків, фінансових грошових потоків та структури капіталу; розгляд альтернативних можливостей використання грошових ресурсів; обгрунтоване встановлення норм і нормативів; установлення прямих постійних взаємозв'язків з постачальниками; зменшення вартості застосовуваних у виробництві сировини і матеріалів; покращення умов праці; підвищення освітнього та кваліфікаційного рівня; створення умов для інтелектуального розвитку працівників; вдосконалення системи оплати праці; ретельна експертиза інвестиційних проектів; скорочення періоду впровадження та інвестиційного циклу; перевірка та наукове обгрунтування надійності проектів; впровадження прогресивних технологій; вторинне використання відходів; інтенсифікація виробничих процесів; прискорення процесів збуту та застосування маркетингових технологій; використання сучасних інформаційних систем.

Водночас, реалізація наведених напрямів не видається можливою без належного управління ресурсозбереженням. Отже, проблема управління ресурсозбереженням наразі є надзвичайно актуальною.

Погляди науковців стосовно сутності управління відрізняються різноманітністю. Це обумовлено, у першу чергу, широтою цього поняття, яке може розглядатися як мистецтво, наука, функція, процес, орган або апарат.

Найчастіше, описуючи сутність управління, науковці трактують його як певний процес або сукупність процесів. Наприклад, Федулова А., Сокирник І., Стадник В. та ін. визначають управління як чітко організований процес, спрямований на вирішення певних цілей [13].

Це визначення дещо спрощено подає сутність даного поняття. Адже процесом у сенсі послідовної зміни предметів і явищ, що відбувається закономірним порядком; сукупності ряду послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату або послідовної зміни станів об'єкту в часі, виступає й будь-яка цілеспрямована діяльність людей, не лише управлінська.

Деякі автори дають більш конкретне визначення поняттю управління як процесу впливу органу управління на керований об'єкт (Щанк Дж., Говиндараджан В., Кричевський В., Шегда А., Авер'янов В., Афанасьєв В.). Слід відзначити, що найбільш змістовним є визначення,

надане в роботах Шегди А., який визначає управління як складний, цілеспрямований, безперервний соціально-економічний і організаційно-технічний процес впливу суб'єкта управління на конкретний об'єкт (дільниця, цех, відділ, підприємство), здійснюваний за певною технологією, за допомогою системи методів і технічних засобів з метою досягнення об'єктом (керованою системою) заданих параметрів та стану [14].

Інші науковці (Лазоренко А., Покропивний С., Тонконога С., Шипунов В., Кішкель Е.) визначають управління як процес або діяльність, спрямовані на координування роботи інших людей. Так, Лазоренко А. трактує управління як процес, який здійснюється індивідом або групою осіб із метою координування діяльності інших осіб, спрямований на досягнення результатів, недосяжних жодній із цих осіб окремо [8]. Друкер П. визначає управління як особливий вид діяльності, який перетворює неорганізований натовп на ефективну, цілеспрямовану і продуктивну групу; використання знань для пошуку найбільш ефективних способів застосування наявної інформації з метою отримання необхідних результатів [3].

Цікавим є погляд Каверіної О. на сутність управління як на сукупність процесів, що являють собою безперервну послідовність взаємопов'язаних дій менеджерів з реалізації функцій менеджменту, спрямованих на досягнення цілей [6]. З наведеним тісно корелює й визначення, представлене у праці Альберта М., Мескона М., Хедоурі Ф., на думку яких, управління – це процес планування, організації, мотивації, контролю, необхідний для того, щоб сформулювати і досягти цілей організації [11].

На наш погляд, управління може визначатися як складний, цілеспрямований, безперервний процес впливу суб'єкта управління на керовану систему, що здійснюється за допомогою певних методів, інструментів та важелів через виконання функцій управління.

Загальноприйняті підходи до управління, викремлені на основі доповнення джерел [2; 7] наведено в *табл. 1*.

Кожен з підходів управління має право на існування, маючи свої переваги та недоліки, які, стосовно кожного конкретного об'єкта управління, трансформуються у відповідні можливості та обмеження (*табл. 2*).

Вивчивши можливості та обмеження застосування різних підходів до управління ресурсозбереженням, ми пропонуємо дотримуватись комбінованого функціонально-цільового підходу до управління ресурсозбереженням. Комбінація програмно-цільового та функціонального підходів дозволяє, зберігаючи їх можливості, певною мірою усунути недоліки, які притаманні як програмно-цільовому, так і функціональному підходам. Так, чіткий розподіл управлінських функцій передбачає, що в ході управління задіяні висококомпетентні спеціалісти, обізнані в питаннях, що входять у сферу їхньої відповідальності. Висока компетентність задіяного управлінського персоналу підвищує імовірність правильного вибору головної мети управління та правильного визначення завдань, необхідних для її досягнення. Водночас, елементи програмно-цільового підходу дозволяють встановити чіткий взаємозв'язок ре-

Таблиця 1

Підходи до управління

Підхід	Автор(-и)	Характеристика
Системний	Акофф Р., Баїв Л., Блауберг І., Клїланд Д., Кунц Г., Моїсеїв Є.	Передбачає розгляд об'єкта управління як сукупності елементів, пов'язаних між собою та із зовнішнім середовищем, функціонування якої підпорядковується законам композиції, пропорційності, онтогенезу, інтеграції, інформованості, стійкості тощо. При цьому об'єкту управління як системі притаманні властивості цілісності та емерджентності
Програмно-цільовий	Гришина І., Забродський В., Амоша О.	Передбачає розгляд організації управління як формування системи цілей та їх реалізації. Формування системи цілей передбачає визначення головної мети та її декомпозицію на більш дрібні цілі та завдання, розташовані за їх пріоритетністю. Реалізація цілей передбачає визначення шляхів вирішення завдань, розробку програми досягнення мети, виконання заходів, спрямованих на реалізацію цілей
Ситуаційний	Мескон М., Альберт М., Мінцберг Г., Куїнн Дж., Лепя Р.	Передбачає прийняття рішень залежно від ситуації, тобто конкретного набору обставин, що впливають на об'єкт управління станом на певний момент часу. Рішення приймаються не відповідно до встановлених планів роботи, а в міру виявлення наявних і потенційних проблем
Функціональний	Гриньова В., Моїсеїв М.	Передбачає розгляд управління як безпосередньої серії взаємопов'язаних управлінських функцій, які мають розглядатися в комплексі. Пов'язаний з розробкою складу та змісту всіх видів управлінської діяльності, а також їх взаємозв'язку у просторі й часі
Процесний	Бессєдін М., Завадський Й., Кузнєцов Ю.	Передбачає послідовність змін стану будь-якої системи. Трактує управління як процес виконання взаємопов'язаних дій, кожна з яких сама є процесом. При цьому процес управління є цілеспрямованим, а робота з досягнення одних цілей за допомогою інших – це не одночасна дія, а серія взаємопов'язаних дій

Джерело: систематизовано авторами на основі джерел [2; 7].

Можливості та обмеження застосування підходів до управління ресурсозбереженням

Підхід	Можливості	Обмеження
Системний	• Дозволяє врахувати взаємозв'язки між різними видами ресурсів, задіяних у ході функціонування галузі; • Дозволяє врахувати вплив на функціонування системи зовнішнього середовища; • Може застосовуватись на різних рівнях управління; • Сприяє вирішенню складних і слабо структурованих проблем	• Є складним і витратним; • Потребує високого професіоналізму управлінського апарату; • Потребує використання дорогих технологій, автоматизованих систем управління; • Існує необхідність вивчення внутрішньої будови і зовнішнього середовища об'єкта управління
Програмно-цільовий	• Дає змогу знижувати ризик, зумовлений невизначеністю результатів діяльності; • Дозволяє виявити взаємозв'язки між окремими завданнями та головною метою; • Дає змогу здійснювати контроль над виконанням програми та своєчасно коригувати заходи щодо досягнення поставленої мети	• Небезпека визначення хибної головної мети або критеріїв її досягнення; • Складність правильного підбору цілей та завдань з урахуванням зв'язків між ними
Ситуаційний	• Дає змогу обирати конкретні методи та важелі управління відповідно до ситуації, що склалася; • Підвищує гнучкість управління, оперативність його реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища; • Сприяє визначенню сукупності факторів, які суттєво впливають на ресурсозбереження	• Вимагає великих витрат; • Потребує розробки класифікаторів ситуацій та побудови відповідних алгоритмів рішень
Функціональний	• Дає змогу зосередитись на виконанні конкретної функції; • Дозволяє обґрунтувати вибір оптимальної стратегії управління; • Чітко визначаються виконавці робіт певної функціональної спрямованості, які відповідають за їх виконання	• Складність дотримання балансу між рівнем, на якому приймаються рішення про виконання певного завдання, та рівнем цього завдання; • Складність дотримання взаємозв'язку результатів, які отримані на кожному рівні ієрархії загальної мети діяльності
Процесний	• Зосередження на кожному процесі, що дозволяє підвищити ефективність його здійснення; • Усунення дублювання й зайвих ланок управління і, як наслідок, скорочення витрат на управління; • Кращі підстави для контролю за ресурсами та їх використанням; • Чітке встановлення відповідальності за кожен процес; • Динамічний характер управління	• Не враховується ризик як елемент менеджменту; • Недостатнє відображення взаємозв'язків між окремими елементами об'єкта управління; • Відсутність чіткого розуміння зв'язку окремих процесів зі змінами системи в цілому; • Складність охоплення усіх процесів у цілому; • Критерії успішності управління мають сенс лише в межах окремого процесу

Джерело: систематизовано авторами.

зультатів, які отримані на кожному рівні ієрархії загальної мети управління ресурсозбереженням.

При цьому управління ресурсозбереженням може здійснюватися на різних рівнях національно-господарської системи (рис. 1).

Складові управління ресурсозбереженням на національному рівні складають єдине ціле і доповнюють одна одну. Водночас кожна з цих ланок наділена самостійними функціями, вирішує певне коло завдань і має свою структуру.

Управління ресурсозбереженням в уранодобувній галузі включає:

- ✦ збір, сортування та аналіз первинної інформації, що необхідна для управління ресурсозбереженням в галузі;

- ✦ розрахунок показників, що визначають ефективність управління та рівень ресурсозбереження в уранодобувній галузі;
- ✦ виявлення вузьких місць у системі управління ресурсозбереженням в уранодобувній галузі;
- ✦ розробку рекомендацій щодо усунення проблемних аспектів у системі управління ресурсозбереженням в уранодобувній галузі;
- ✦ реалізацію розроблених рекомендацій щодо усунення вузьких місць у системі управління ресурсозбереженням;
- ✦ контроль за виконанням.

ВИСНОВКИ

Розглядаючи необхідність впровадження ресурсозбереження в уранодобувній галузі, слід відзначити,

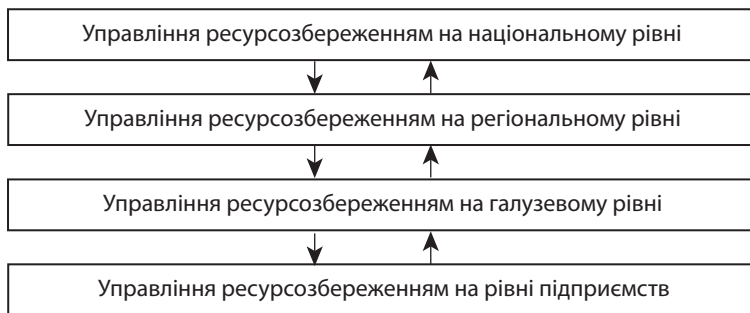

Рис. 1. Ієрархія управління ресурсозбереженням

що головним чинником реалізації цього процесу має бути управління ним, яке базується на оцінці стану ресурсозбереження уранової промисловості, виявленні можливостей та шляхів його поліпшення та необхідності існування керуючого органу, що відповідає за управління ресурсозбереженням. При цьому різні автори дещо по-різному оцінюють сам процес управління ресурсозбереженням. У загальному вигляді відзначається необхідність оцінки існуючого стану, розробки планів по впровадженню ресурсозбереження, проведення робіт по організації та мотивації заходів, а також виконання робіт по моніторингу.

Виходячи із господарської практичної діяльності та наукових розробок сформовано принципи управління ресурсозбереженням:

- ✦ різноманітність форм матеріально-технічного забезпечення;
- ✦ комплексність необхідних для діяльності підприємства матеріалів, реагентів;
- ✦ інтенсифікація використання ресурсів;
- ✦ використання відходів інших виробництв як вторинних ресурсів;
- ✦ використання новітніх технологій та техніки у виробництві.

Наведені принципи повинні діяти одночасно, тому що вони визначають умови ефективного функціонування галузі. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Барун М. В. Ресурсоемність виробництва як узагальнюючий показник ефективності використання ресурсів підприємства / М. В. Барун // Комунальное хозяйство городов : науч.-техн. сб. – К. : Техніка, 2009. – Выш. 89. – С. 160 – 163.

2. Грозний І. С. Теорія і практика управління якістю розвитку промислових підприємств на основі когерентного підходу : монографія / І. С. Грозний. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – 300 с.

3. Друкер П. Ф. Практика менеджмента / Питер Ф. Друкер / Пер. с англ. – М. : Изд. дом «Вильямс», 2007. – 400 с.

4. Іпполітова І. Я. Процес ресурсозбереження як складова ефективного управління нафтогазовидобувними підприємствами / І. Я. Іпполітова // Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности : сб. науч. тр. / НАН України. Ин-т экономики пром-сти. – Д. : ІЗП НАН України, 2002. – С. 388 – 398.

5. Иванов Н. И. Ресурсосбережение промышленных предприятий / Н. И. Иванов, А. В. Бреславцев, Л. Г. Хижняк ; под. ред. Н. И. Иванова // НАН України, Институт экономики и промышленности. – Д. : ІЗН, 1999. – 355 с.

6. Каверина О. Д. Управленческий учет: системы, методы, процедуры // О. Д. Каверина. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 352 с.

7. Кононова І. В. Аналіз підходів до управління підприємством у сучасних умовах / І. В. Кононова // Прометей. – 2013. – № 1(40). – С. 146 – 151.

8. Лазоренко Л. В. Розробка та обґрунтування управлінських рішень в ринкових умовах : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / Л. В. Лазоренко. – К., 2001. – 20 с.

9. Лозовська Н. М. Ресурсозбереження як один з основних напрямів, що сприяє підвищенню ефективності діяльності підприємства / Н. М. Лозовська // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2013. – № 2 (38). – С. 46 – 54.

10. Масліченко О. М. Ресурсозбереження як фактор підвищення ефективності діяльності підприємства / О. М. Масліченко // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – Спец. вип.: у 2 ч. Економіка підприємства: Теорія і практика / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана» : відп. ред. А.Ф. Павленко. – К. : КНЕУ, 2010. – Ч. 1. – С. 337 – 345.

11. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури / Пер. с англ. М. А. Маёрова, Э. В. Шустер, А. А. Быковский и др.; под общ. ред. Л. И. Евенко. – М. : Дело, 2002. – 704 с.

12. Сотнік І. М. Організація управління ресурсозбереженням на промисловому підприємстві / І. М. Сотнік // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2008. – № 2. – С. 94 – 99.

13. Федулова Л. І. Менеджмент організацій : підручник / Л. І. Федулова, І. В. Сокирник, В. В. Стадник, М. А. Йохна, О. С. Новиков, Є. Г. Рясних ; [за ред. Л. І. Федулової]. – К. : Либідь, 2004. – 448 с.

14. Шегда А. В. Менеджмент : підручник / А. В. Шегда. – К. : Знання, 2004. – 687 с.

REFERENCES

Barun, M. V. "Resursoiemnist vyrobnytstva iak uzahalniuiuchy pokaznyk efektyvnosti vykorystannia resursiv pidpriemstva" [Specific resource consumption as a summary measure of production efficiency of enterprise resources]. *Kommunalnoe khoziaistvo gorodov*, no. 89 (2009): 160-163.

Druker, P. F. *Praktika menedzhmenta* [Practice of Management]. Moscow: Viliams, 2007.

Fedulova, L. I. et al. *Menedzhment orhanizatsii* [Management of Organizations]. Kyiv: Lybid, 2004.

Hroznyi, I. S. *Teoriia i praktyka upravlinnia iakistiu rozvytku promyslovykh pidpriemstv na osnovi koherentnoho pidkhodu* [Theory and practice of quality management of industrial enterprises on the basis of a coherent approach]. Zaporizhzhia: KPU, 2014.

Ivanov, N. I., Breslavtsev, A. V., and Khizhniak, L. G. *Resursosberezhenie promyshlennykh predpriiaty* [Resource industries]. D. : IEN, 1999.

Ippolitova, I. Ya. "Protsets resursozberezhennia iak skladova efektyvnoho upravlinnia naftohazovydobuvnymy pidpriemstvamy" [The process as part of resource efficient management of oil and gas companies]. In *Problemy povysheniya efektyvnosti funktsionirovaniya predpriiaty razlychnykh form sobstvennosti*, 388-398. D. : YEP NAN Ukrainy, 2002.

Kononova, I. V. "Analiz pidkhodiv do upravlinnia pidpriemstvom u suchasnykh umovakh" [Approaches to the management of the enterprise in modern conditions]. *Prometei*, no. 1 (40) (2013): 146-151.

Kaverina, O. D. *Upravlencheskiy uchet: sistemy, metody, protsedury* [Managerial Accounting: Systems, methods, and procedures]. Moscow: Finansy i statistika, 2003.

Lozovska, N. M. "Resursozberezhennia iak odyn z osnovnykh napriamiv, shcho spryiaie pidvyshchenniu efektyvnosti diialnosti pidpriemstva" [Resource as one of the main areas, thereby increasing the efficiency of the enterprise]. *Rehionalna biznes-ekonomika ta upravlinnia*, no. 2 (38) (2013): 46-54.

Lazorenko, L. V. "Rozrobka ta obruntuvannia upravlinskykh rishen v rynkovykh umovakh" [And development of management decisions in market conditions]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*: 08.02.03, 2001.

Meskon, M. Kh., Albert, M., and Khedouri, F. *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management]. Moscow: Delo, 2002.

Maslichenko, O. M. "Resursozberezhennia iak faktor pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva" [Resource efficiency as a factor in the enterprise]. In *Formuvannia rynkovoï ekonomiky. Ekonomika pidpriemstva: Teoriia i praktyka*, 337-345. Kyiv: KNEU, 2010.

Sotnik, I. M. "Orhanizatsiia upravlinnia resursozberezhenniam na promyslovomu pidpriemstvi" [Company management resource saving in the industrial enterprise]. *Visnyk SumDU. Seriia «Ekonomika»*, no. 2 (2008): 94-99.

Shehda, A. V. *Menedzhment* [Management]. Kyiv: Znannia, 2004.

УДК 629.331

СВІТОВЕ АВТОМОБІЛЕБУДУВАННЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

© 2015 ПРОНОЗА П. В.

УДК 629.331

Проноза П. В. Світове автомобілебудування: сучасні тенденції та перспективи розвитку

Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку автомобілебудування на світових ринках. Доведено значення світової автомобільної індустрії, яка суттєво впливає на валовий внутрішній продукт країн світу. Проаналізовано динаміку світового виробництва легкових автомобілів за останні десять років. Встановлено, що на фоні світових фінансових криз спостерігаються суттєві коливання виробництва легкових автомобілів у провідних країнах світу. Визначено провідні автомобільні компанії, які сконцентровано переважно в Європі, Америці та Азії. Визначено рейтинги країн, що є лідерами за обсягами виробництва легкових автомобілів. Встановлено, що за останні чотири роки автомобільні компанії Китаю створили суттєву конкуренцію європейським автогігантам і переважають їх за темпами виробництва. Проведено аналітичне дослідження динаміки виробництва легкових автомобілів у розрізі регіонів світу. Досліджено обсяги продажів легкових автомобілів к країнам з розвинутою економікою та економікою, що розвивається. Встановлено високий рівень співробітництва світових автомобільних концернів та важливість значення коопераційних зв'язків в галузі автомобілебудування.

Ключові слова: автомобілебудування, тенденції, динаміка, перспективи розвитку, рейтинг країн.

Рис.: 6. **Табл.:** 5. **Бібл.:** 10.

Проноза Павло Володимирович – доктор економічних наук, доцент, декан факультету фінансів, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

УДК 629.331

Проноза П. В. Мировое автомобилестроение: современные тенденции и перспективы развития

Статья посвящена актуальной проблеме развития автомобилестроения на мировых рынках. Доказано значение мировой автомобильной индустрии, которая существенно влияет на валовой внутренний продукт стран мира. Проанализирована динамика мирового производства легковых автомобилей за последние десять лет. Установлено, что на фоне мировых финансовых кризисов наблюдаются существенные колебания производства легковых автомобилей в ведущих странах мира. Определены лидирующие автомобильные компании, которые сконцентрированы преимущественно в Европе, Америке и Азии. Определены рейтинги стран, являющихся лидерами по объемам производства легковых автомобилей. Установлено, что за последние четыре года автомобильные компании Китая создали существенную конкуренцию европейским автогигантам и превосходят их по темпам производства. Проведено аналитическое исследование динамики производства легковых автомобилей по регионам мира. Исследованы объемы продаж легковых автомобилей в странах с развитой и развивающейся экономикой. Зафиксирован высокий уровень сотрудничества мировых автомобильных концернов и важность значения кооперационных связей в области автомобилестроения.

Ключевые слова: автомобилестроение, тенденции, динамика, перспективы развития, рейтинг стран.

Рис.: 6. **Табл.:** 5. **Библ.:** 10.

Проноза Павел Владимирович – доктор экономических наук, доцент, декан факультета финансов, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

UDC 629.331

Pronoza P. V. World Automobile Production: Modern Trends and Development Prospects

The article is aimed at an actual problem of development of the automobile production in the world markets. Importance of the global automobile industry, which has a significant impact on the gross domestic product of the world countries, has been proved. Dynamics of the world production of passenger cars over the past ten years has been analyzed. It has been determined that there are significant fluctuations in automobile production in the leading countries of the world against the background of the world financial crises. The leading automobile companies have been identified, which are concentrated mainly in Europe, America and Asia. Ratings of the countries, which are leading in terms of amounts of automobile production, have been determined. It has been specified that, over the past four years, the automobile companies in China provoked competition against the automobile giants and exceed them in terms of production. An analytical study of the dynamics of passenger car production by the regions of the world has been conducted. Amounts of passenger car sales in the countries both with developed and with developing economies have been studied. A high level of cooperation between the world automobile concerns as well as importance of the cooperative networks in the automobile producing have been notified.

Key words: automobile production, trends, dynamics, development prospects, rating of countries.

Pic.: 6. **Tabl.:** 5. **Bibl.:** 10.

Pronoza Pavlo V. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Dean of the Faculty of Finance, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Світовий досвід засвідчує, що автомобілебудування є прибутковою галуззю, забезпечує функціонування суміжних підгалузей промисловості, характеризується високими доходами автовиробників,

концентрує значну кількість робочих місць, а також наповнює високими відрахуваннями бюджет країни. З іншого боку, не в усіх країнах світу державна підтримка цієї галузі знаходиться на належному рівні, а обмежу-

Lozovska, N. M. "Resursozberezhennia iak odyn z osnovnykh napriamiv, shcho spryiaie pidvyshchenniu efektyvnosti diialnosti pidpriemstva" [Resource as one of the main areas, thereby increasing the efficiency of the enterprise]. *Rehionalna biznes-ekonomika ta upravlinnia*, no. 2 (38) (2013): 46-54.

Lazorenko, L. V. "Rozrobka ta obruntuvannia upravlinskykh rishen v rynkovykh umovakh" [And development of management decisions in market conditions]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*: 08.02.03, 2001.

Meskon, M. Kh., Albert, M., and Khedouri, F. *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management]. Moscow: Delo, 2002.

Maslichenko, O. M. "Resursozberezhennia iak faktor pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva" [Resource efficiency as a factor in the enterprise]. In *Formuvannia rynkovoï ekonomiky. Ekonomika pidpriemstva: Teoriia i praktyka*, 337-345. Kyiv: KNEU, 2010.

Sotnik, I. M. "Orhanizatsiia upravlinnia resursozberezhenniam na promyslovomu pidpriemstvi" [Company management resource saving in the industrial enterprise]. *Visnyk SumDU. Seriia «Ekonomika»*, no. 2 (2008): 94-99.

Shehda, A. V. *Menedzhment* [Management]. Kyiv: Znannia, 2004.

УДК 629.331

СВІТОВЕ АВТОМОБІЛЕБУДУВАННЯ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

© 2015 ПРОНОЗА П. В.

УДК 629.331

Проноза П. В. Світове автомобілебудування: сучасні тенденції та перспективи розвитку

Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку автомобілебудування на світових ринках. Доведено значення світової автомобільної індустрії, яка суттєво впливає на валовий внутрішній продукт країн світу. Проаналізовано динаміку світового виробництва легкових автомобілів за останні десять років. Встановлено, що на фоні світових фінансових криз спостерігаються суттєві коливання виробництва легкових автомобілів у провідних країнах світу. Визначено провідні автомобільні компанії, які сконцентровано переважно в Європі, Америці та Азії. Визначено рейтинги країн, що є лідерами за обсягами виробництва легкових автомобілів. Встановлено, що за останні чотири роки автомобільні компанії Китаю створили суттєву конкуренцію європейським автогігантам і переважають їх за темпами виробництва. Проведено аналітичне дослідження динаміки виробництва легкових автомобілів у розрізі регіонів світу. Досліджено обсяги продажів легкових автомобілів к країнам з розвинутою економікою та економікою, що розвивається. Встановлено високий рівень співробітництва світових автомобільних концернів та важливість значення коопераційних зв'язків в галузі автомобілебудування.

Ключові слова: автомобілебудування, тенденції, динаміка, перспективи розвитку, рейтинг країн.

Рис.: 6. **Табл.:** 5. **Бібл.:** 10.

Проноза Павло Володимирович – доктор економічних наук, доцент, декан факультету фінансів, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

УДК 629.331

Проноза П. В. Мировое автомобилестроение: современные тенденции и перспективы развития

Статья посвящена актуальной проблеме развития автомобилестроения на мировых рынках. Доказано значение мировой автомобильной индустрии, которая существенно влияет на валовой внутренний продукт стран мира. Проанализирована динамика мирового производства легковых автомобилей за последние десять лет. Установлено, что на фоне мировых финансовых кризисов наблюдаются существенные колебания производства легковых автомобилей в ведущих странах мира. Определены лидирующие автомобильные компании, которые сконцентрированы преимущественно в Европе, Америке и Азии. Определены рейтинги стран, являющихся лидерами по объемам производства легковых автомобилей. Установлено, что за последние четыре года автомобильные компании Китая создали существенную конкуренцию европейским автогигантам и превосходят их по темпам производства. Проведено аналитическое исследование динамики производства легковых автомобилей по регионам мира. Исследованы объемы продаж легковых автомобилей в странах с развитой и развивающейся экономикой. Зафиксирован высокий уровень сотрудничества мировых автомобильных концернов и важность значения кооперационных связей в области автомобилестроения.

Ключевые слова: автомобилестроение, тенденции, динамика, перспективы развития, рейтинг стран.

Рис.: 6. **Табл.:** 5. **Библ.:** 10.

Проноза Павел Владимирович – доктор экономических наук, доцент, декан факультета финансов, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

UDC 629.331

Pronoza P. V. World Automobile Production: Modern Trends and Development Prospects

The article is aimed at an actual problem of development of the automobile production in the world markets. Importance of the global automobile industry, which has a significant impact on the gross domestic product of the world countries, has been proved. Dynamics of the world production of passenger cars over the past ten years has been analyzed. It has been determined that there are significant fluctuations in automobile production in the leading countries of the world against the background of the world financial crises. The leading automobile companies have been identified, which are concentrated mainly in Europe, America and Asia. Ratings of the countries, which are leading in terms of amounts of automobile production, have been determined. It has been specified that, over the past four years, the automobile companies in China provoked competition against the automobile giants and exceed them in terms of production. An analytical study of the dynamics of passenger car production by the regions of the world has been conducted. Amounts of passenger car sales in the countries both with developed and with developing economies have been studied. A high level of cooperation between the world automobile concerns as well as importance of the cooperative networks in the automobile producing have been notified.

Key words: automobile production, trends, dynamics, development prospects, rating of countries.

Pic.: 6. **Tabl.:** 5. **Bibl.:** 10.

Pronoza Pavlo V. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Dean of the Faculty of Finance, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Світовий досвід засвідчує, що автомобілебудування є прибутковою галуззю, забезпечує функціонування суміжних підгалузей промисловості, характеризується високими доходами автовиробників,

концентрує значну кількість робочих місць, а також наповнює високими відрахуваннями бюджет країни. З іншого боку, не в усіх країнах світу державна підтримка цієї галузі знаходиться на належному рівні, а обмежу-

ється виключно декларативним характером, що стримує її розвиток. Тому важливість дослідження світових ринків автомобілебудування в ракурсі легкових автомобілів як найбільш популярного транспортного засобу та з урахуванням останніх циклічних кризових явищ у світовій економіці є надзвичайно актуальним в сучасних умовах.

Вивчення цілої низки робіт учених, в яких досліджуються ринки продукції розбіжних галузей промисловості, дозволяє стверджувати про особливу недостатність таких робіт у сфері легкового автомобілебудування. Наукові праці в основному торкнулися легкої промисловості [1], літакобудування [2], автомобілебудування [2 – 6], тракторобудування [7], фармацевтичної галузі [8] та інших. Залишаються також не вирішеними перспективи розвитку вітчизняного автопрому та можливість його виходу на світові ринки.

У статті поставлене завдання на основі електронних ресурсів офіційних світових організацій, які спеціалізуються на статистичних дослідженнях у галузі автомобілебудування, проаналізувати розвиток і сучасний стан ринків легкового автомобілебудування в країнах світу, де ця галузь розвинута найбільш динамічно.

Починаючи дослідження, неможливо не відмітити, яке важливе значення в економіках країн світу має автомобільна промисловість. Галузь автомобілебудування має суттєвий вплив на загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в країну, на її торговельний оборот та рівень державних доходів у бюджеті. Наведемо приклад обсягів зазначених індикаторів у провідних країнах світу (табл. 1).

Таблиця 1

Показники грошових оборотів у галузі автомобілебудування в провідних країнах світу, млн євро [9]

Країна	Оборот	Інвестиції	Державні доходи (відрахування до держбюджету)
США	425106	30416	64289
Японія	435610	6450	66444
Німеччина	227666	11900	44314
Франція	111901	4196	34000
Китай	86984	5330	...
Іспанія	75104	2740	23212
Корея	62993	2239	16615
Італія	54135	3450	40954
Великобританія	58238	1590	46099
Канада	77469*	2496**	9701

Примітки: * – сукупний обсяг виробництва; ** – валове накопичення основного капіталу.

Виходячи з даних, наведених у табл. 1, беззаперечним лідером за всіма показниками є США, у галузі автомобілебудування якої концентрується понад 30 млрд євро інвестицій, а відрахування до бюджету країни сягають 64,2 млрд євро. Далі слідують Японія, Німеччина

та Франція, загальний оборот яких складає 435,6 млрд євро, 227,6 та 111,9 млрд євро відповідно. Китай, Іспанія та Корея знаходяться приблизно на однаковому рівні за оборотом та інвестиціями в галузь. Потрібно відмітити, що всі країни, окрім США та Німеччини, відрізняються невисокими обсягами інвестицій у порівнянні з оборотом, що свідчить про надвисокий рівень технологій, які впроваджуються та розробляються в автомобільній промисловості. Найбільші доходи державі галузь автомобілебудування приносить у США, Японії, Німеччині, Італії та Великобританії.

Загальний обсяг світової автомобільної індустрії упродовж останніх десяти років збільшився з 45,8 млн од. у 2005 р. до 87,5 млн од. у 2014 р., або у 1,9 разу (рис. 1).

На сьогодні у світі за показником обсягів виробництва легкових автомобілів пальма першості належить таким десяти компаніям (табл. 2 і рис. 2).

Дані табл. 2 і рис. 2 свідчать, що упродовж 2005 р. і до початку світової фінансової кризи (2008 р.) лідерство у виробництві легкових автомобілів належало таким компаніям, як «Toyota», «Volkswagen» і «GeneralMotors», обсяги яких сягнули 5–6 млн од. на рік. Після 2009 р. позиції компаній-виробників стали дещо змінюватися з посиленням конкуренції з боку корейських марок. Так, упродовж 2009–2013 рр. Hyundai-Kia змогла продемонструвати найбільші темпи зростання та суттєво збільшила обсяги свого виробництва: з 4,22 до 6,91 млн од., або на 60%. Також було зафіксовано збільшення обсягів виробництва легкових автомобілів у японських Toyota (з 6,15 у 2009 р. до 8,57 млн од. у 2013 р., або у 1,4 разу), Honda (з 2,98 млн од. до 4,26 млн од. у 2013 р., або у 1,4 разу) та американської GeneralMotors (з 5,0 у 2009 р. до 6,73 млн од. у 2013 р., або у 1,3 разу).

Слід також відмітити позитивну динаміку виробництва нових автомобільних компаній Китаю за останні три роки (рис. 3).

З представлених китайських виробників на рис. 3 видно, що найбільш динамічно розвивалася «GEELY», обсяги виробництва якої зросли з 802,3 тис. од. у 2010 р. до 969,9 тис. од. у 2013 р., або на 20% більше. Приблизно на одному рівні як по обсягах, так і по темпах виробництва працювали компанії «DONGFENG MOTOR» і «GREAT WALL» (642,0 і 630,4 тис. од. у 2013 р. відповідно). Популярна останнім часом на європейських ринках компанія «BYD» упродовж 2001–2013 рр. теж демонструвала стабільні обсяги виробництва на рівні 0,5 млн од., а «CHONGQING LIFAN», яка нещодавно вийшла на світові автомобільні ринки, дещо відставала від свої китайських конкурентів, але мала високі темпи зростання виробництва та збільшила обсяги упродовж чотирьох років у 2,4 разу.

Слід також відмітити широку географію виробництва легкових автомобілів на різних континентах світу, яка налічує понад 65 держав.

Так, упродовж останніх двох років питома вага різних країн світу в загальносвітовому виробництві автомобілів дістала несуттєвих коливань (рис. 4).

З рис. 4 видно, що у структурі світового виробництва легкових автомобілів серед провідних країн світу

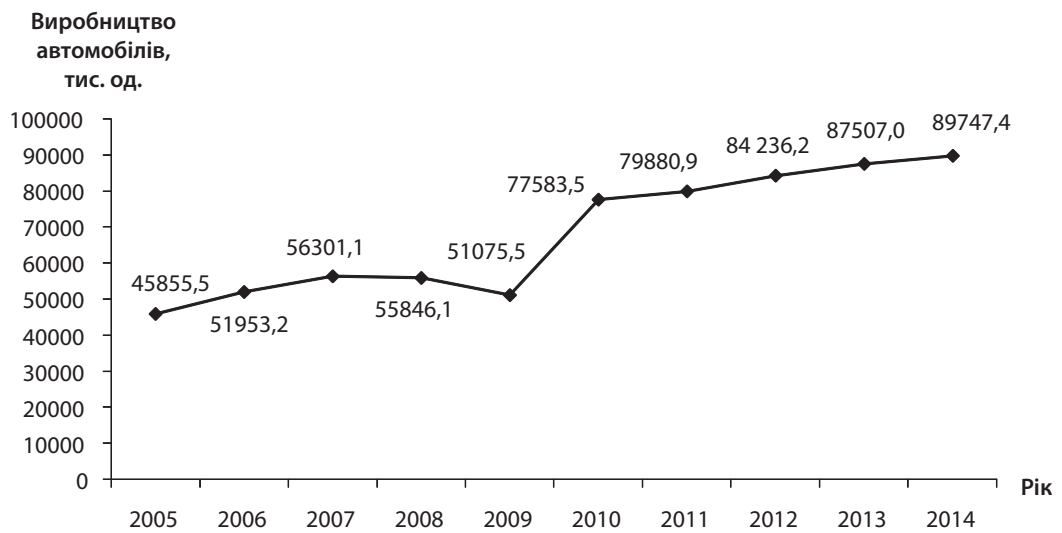

Рис. 1. Динаміка світового виробництва автомобілів у 2005–2014 рр. [9]

Таблиця 2

Динаміка виробництва легкових автомобілів серед провідних компаній світу у 2005–2014 рр. [9]

№ з/п	Виробник	2005 р.	Ранг	2006 р.	Ранг	2007 р.	Ранг	2008 р.	Ранг	2009 р.	Ранг
1	Toyota	6 157 038	1	6 800 228	1	7 211 474	1	7 768 633	1	6 148 794	1
2	Volkswagen Group	4 979 487	3	5 429 896	3	5 964 004	3	6 110 115	2	5 902 583	2
3	General Motors	5 657 225	2	5 708 038	2	6 259 520	2	6 015 257	3	4 997 824	3
4	Hyundai-Kia	2 726 600	7	–	–	–	–	–	–	4 222 532	4
5	Honda	3 324 282	5	3 549 787	5	3 868 546	4	3 878 940	4	2 984 011	5
6	Ford	3 514 496	4	3 800 633	4	3 565 626	5	3 346 561	5	2 952 026	6
7	PSA Peugeot Citroën	2 982 690	6	2 961 437	6	3 024 863	6	2 840 884	6	2 769 902	7
8	Nissan	2 697 362	8	2 512 519	7	2 650 813	7	2 788 632	7	2 381 260	8
9	Suzuki	1 723 022	11	2 004 310	10	2 284 139	9	2 306 435	9	2 103 553	9
10	Renault	2 195 162	9	2 085 837	9	2 276 044	10	2 048 422	10	2 044 106	10
№ з/п	Виробник	2010 р.	Ранг	2011 р.	Ранг	2012 р.	Ранг	2013 р.	Ранг		
1	Toyota	7 267 535	1	6 793 714	2	8 381 968	2	8 565 176	2		
2	Volkswagen Group	7 120 532	2	8 157 058	1	8 576 964	1	9 259 506	1		
3	General Motors	6 266 959	3	6 494 385	3	6 608 567	4	6 733 192	4		
4	Hyundai-Kia	5 247 339	4	6 118 221	4	6 761 074	3	6 909 194	3		
5	Honda	3 592 113	5	2 886 343	8	4 078 376	5	4 263 239	5		
6	Ford	2 958 507	8	3 093 893	7	3 123 340	7	3 317 048	7		
7	PSA Peugeot Citroën	3 214 810	6	3 161 955	6	2 554 059	8	2 445 889	9		
8	Nissan	3 142 126	7	3 581 445	5	3 830 954	6	4 090 677	6		
9	Suzuki	2 503 436	9	2 337 237	10	2 483 721	9	2 452 573	8		
10	Renault	2 395 876	10	2 443 040	9	2 302 769	10	2 347 913	10		

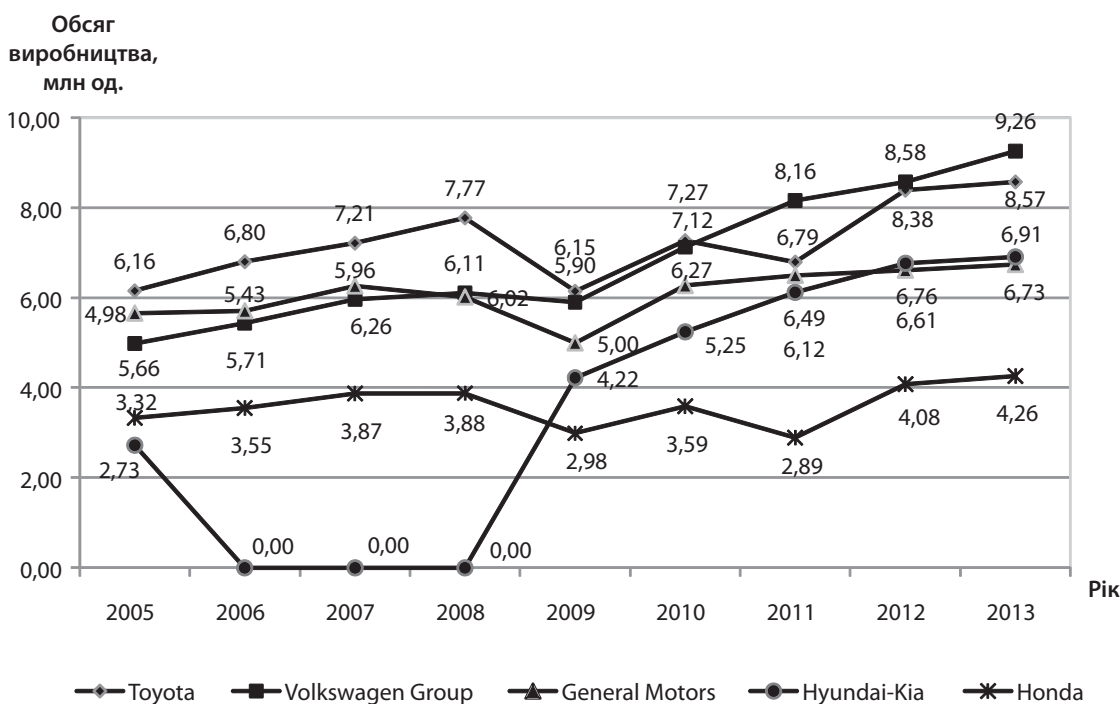

Рис. 2. Динаміка виробництва легкових автомобілів серед ТОП-5 провідних виробників світу у 2005–2013 рр. [9]:

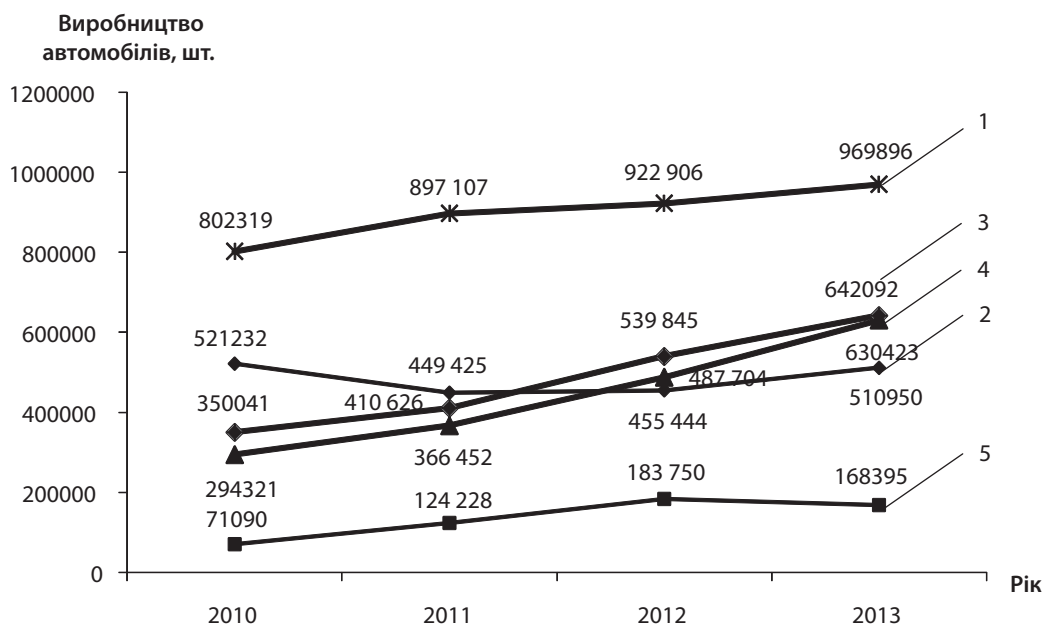

Рис. 3. Динаміка обсягів виробництва легкових автомобілів серед представників китайських компаній у 2010–2013 рр. [9]:

1 – «GEELY»; 2 – «BYD»; 3 – «DONGFENG MOTOR»; 4 – «GREAT WALL»; 5 – «CHONGQING LIFAN».

упродовж 2013–2014 рр. домінували такі: Китай, який збільшив свою частку на ринку з 25,3% у 2013 р. до 26,4% у 2014 р., або на 1,2%; США (з 12,6 до 13,0%, або на 0,4%); Японія (з практично однаковою часткою ринку на рівні 11%); Німеччина – 6,0%; П. Корея – 5,0%, і замикають першу дев'ятку країни BRICS: Індія, Бразилія та Росія – 4,3, 3,5 та 2,1% відповідно. Іспанія та Росія на легковому автомобільному ринку є найближчими конкурентами, як і Таїланд та Канада.

Як змінювалася питома вага регіонів світу у виробництві легкових автомобілів у динаміці 2005–2013 рр., проілюстровано на рис. 5.

Дані рис. 5 свідчать про те, що упродовж 2005–2011 рр. питома вага виробництва легкових автомобілів у світі в Азії та Океанії мала тенденцію до зростання – з 38,9% у 2005 р. до 52,8% у 2010 р. і склала 13,9%. В Америці, навпаки, відбувалося зниження питомої ваги з 29% у 2005 р. до 14% у 2009 р., після чого цей регіон почав відновлювати свої позиції на ринку легкових автомобілів, збільшивши свою долю до 24,15% у 2013 р. Європейський сектор автомобільного ринку характеризувався незначними коливаннями у структурі виробництва (від 31,3% до 22,7%) і досягнув свого пікового рівня у 2008 р., коли питома вага у виробництві легкових автомобілів

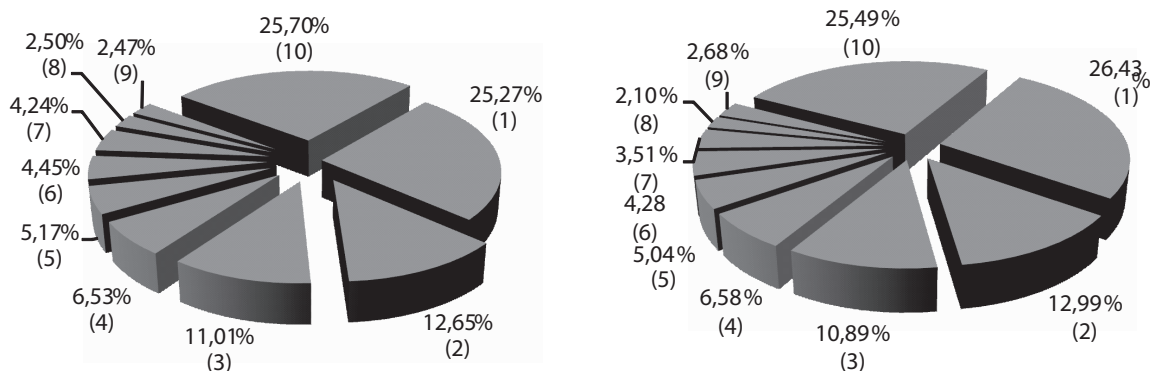

Рис. 4. Динаміка структури світового виробництва легкових автомобілів серед провідних країн світу 2013–2014 рр.:

1 – Китай; 2 – США; 3 – Японія; 4 – Німеччина; 5 – П.Корея; 6 – Індія; 7 – Бразилія; 8 – Росія; 9 – Іспанія; 10 – інші країни світу.

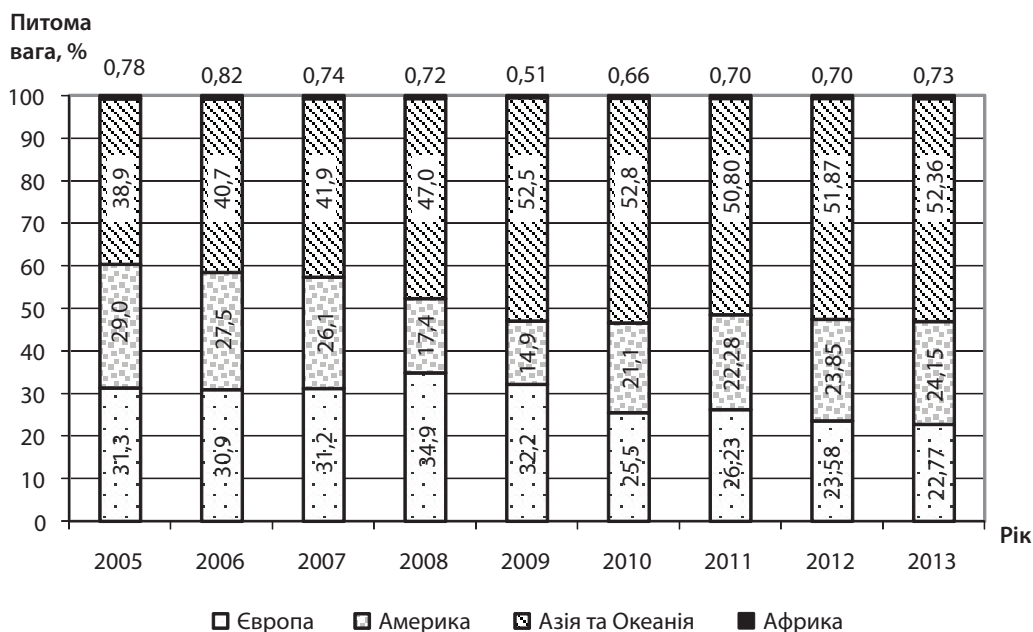

Рис. 5. Динаміка зміни питомої ваги регіонів світу у виробництві легкових автомобілів у 2005–2013 рр. [9]

сягнула 34,9%. В Африці питома вага у загальносвітовому виробництві автомобілів зменшилася з 0,78% до 0,73%.

Невід'ємною складовою дослідження будь-яких ринків збуту є виявлення платоспроможного попиту на продукцію галузі, що відбивається в обсягах реалізації, тобто кількості офіційно зареєстрованих нових транспортних засобів.

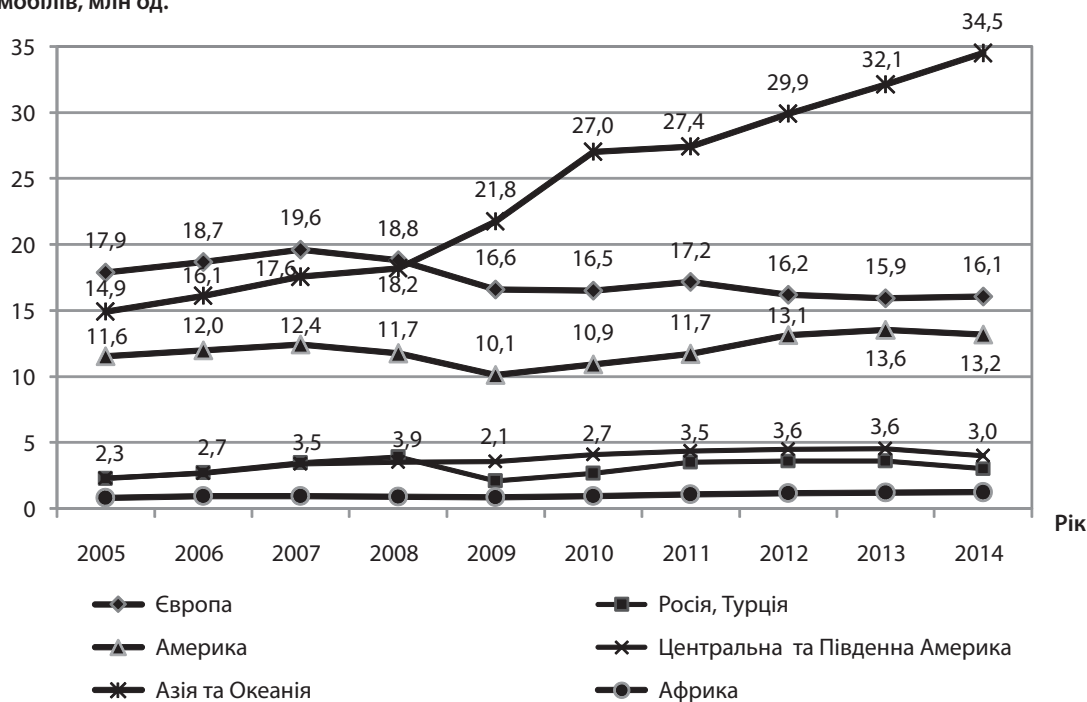
Так, у різних регіонах світу упродовж останніх 10 років були зафіксовані такі обсяги продажів нових легкових автомобілів (рис. 6).

Надзвичайно великі обсяги продажів легкових автомобілів в Азії та Океанії, насамперед за рахунок Китайського автопрому, який останніми роками наростив потенціал виробничих потужностей і реалізовує продукцію не тільки на експорт, а й сам активно забезпечує сучасними автомобілями власне населення та Тихоокеансько-Азіатський регіон. В Європі обсяги продажів легкових автомобілів щорічно збільшувалися до початку світової фінансової кризи, після чого, починаючи з 2009 р. і по 2014 р. стабілізувалися в середньому на рівні 16,4 млн од. на рік. Загалом у цьому регіоні обсяги

продажів автомобілів збільшилися з 14,9 млн од. у 2005 р. до 34,5 млн од. у 2014 р., або у 2,3 рази. Нижчими були продажі в Америці, які спочатку падали з 2007 р. до 2009 р., а потім мали стабільну тенденцію до зростання з 10,1 млн од. у 2009 р. до 13,2 млн од. у 2014 р. У Росії, Туреччині, а також у країнах, що не входять до Євросоюзу, продажі легкових автомобілів мали несуттєві коливання та стабілізувалися після 2009 р. у середньому на рівні 3,5 млн од. Традиційно низька купівельна спроможність в Африці, де обсяги продажів автомобілів почали перевищувати 1 млн од. лише у 2011 р.

Слід також відмітити, що результат таких високих обсягів продажів у зазначених регіонах світа, а, відповідно, у провідних країнах-виробниках, напряму залежить від надширокого асортименту автомобільної продукції, що надають споживачеві такі гіганти сучасної автоіндустрії як, німецький «Volkswagen», японські «Honda», «Toyota», «Mitsubishi», «Suzuki», корейські «Hyundai» та «KIA», американський «Ford» та інші. Про це свідчать дані розподілу легкових автомобілів лише в одному тільки сегменті класу «В» залежно від країни-розробника (табл. 3).

Обсяг продажів
автомобілів, млн од.

* – а також країни, що не входять до Євросоюзу

Рис. 6. Обсяг продажів легкових автомобілів по країнах світу у 2005–2014 рр.

Таблиця 3

Розподіл легкових автомобілів у сегменті класу «В» залежно від країни з якої походить марка

Назва марки та моделі	Країна – розробник марки / брэнда	Країна – виробник у Європі та Єврозоні
1. HondaJazz	Японія	Великобританія, Туреччина
2. MitsubishiColt		Італія, Нідерланди
3. NissanMicra		Іспанія, Великобританія
4. SuzukiSwift		Угорщина, Нідерланди, Іспанія
5. Toyota Yaris III		Франція, Великобританія, Туреччина, Чехія
1. Citroen C3	Франція	Франція, Великобританія, Іспанія, Чехія, Португалія
2. Peugeot 206		Франція, Словаччина, Іспанія, Туреччина, Великобританія, Чехія, Португалія
3. RenaultClio		Франція, Румунія, Іспанія, Великобританія, Росія, Туреччина
1. OpelCorsa	Німеччина	Німеччина, Іспанія, Польща, Франція
2. VolkswagenPolo		Німеччина, Бельгія, Франція, Польща, Іспанія, Португалія, Словаччина
1. HyundaiGetz	Корея	Туреччина, Україна
2. KIA Rio		Словаччина, Україна

Із табл. 3 також впливає, наскільки розгалуженою є мережа дилерських центрів та розповсюджуючого потенціалу автокомпаній, які концентрують свої виробництва у багатьох країнах світу, а не тільки у власній державі.

Останні тенденції розвитку світового автопрому також торкнулися високого рівня співробітництва світових автомобільних компаній, концернів та підприємств (табл. 4).

Так, дані табл. 4 свідчать про щільні коопераційні зв'язки між такими компаніями, як: американський «GeneralMotors» – 7 зв'язків з іншими підприємствами; французький «PSA» і «Daimler» – по 6 зв'язків; японська «Toyota» та німецький «BMW» – по 5; «Chrysler», китайський Dongfeng, італійський Fiat і американський «Ford» – по 4; французька «Renault», корейська «Hyundai», японський «Nissan» – по 3; менш кооперовані «Volkswagen», «SAIC», «Mitsubishi», «FAW» – по 2.

Співробітництво світових автомобільних концернів у галузі автомобілебудування [10]

Назва компанії	Коопераційні зв'язки																					
	BMW	Chrysler	Daimler	Dongfeng	FAW	Fiat	Ford	GeneralMotors	Honda	Hyundai	Isuzu	Mazda	Mitsubishi	Nissan	PSA PeugeotCitröen	Renault	SAIC	Subaru	Suzuki	Toyota	VolkswagenGroup	
Chrysler	1																					
Daimler	1	1																				
Dongfeng																						
FAW																						
Fiat		3																				
Ford						1																
General Motors	1	1	1			1																
Honda				1																		
Hyundai			1	1																		
Isuzu								1														
Mazda							3															
Mitsubishi			1						1	3												
Nissan				1			1															
PSA Peugeot Citroën	1			1		1	1							2								
Renault	1		1												3	1						
SAIC								1														
Subaru																						
Suzuki								1														
Toyota		1			1					3	1			1	1					3		
Volkswagen Group					1												1			2		

І, насамкінець, наявним підтвердженням важливості розвитку автомобілебудування є, як уже зазначалося, велика кількість зайнятого в цій галузі населення. За даними ОІСА, найбільша кількість зайнятого населення в автомобільній галузі спостерігається в провідних країнах світу та країнах, що розвиваються (табл. 5).

Таблиця 5

Зайнятість населення у галузі автомобілебудування серед країн світу у 2014 р. [9]

Країна	Кількість працюючих	Країна	Кількість працюючих
Китай	1 605 000	Індія	270000
США	954 210	Корея	246900
Німеччина	773217	Туреччина	230736
Росія	755000	Великобританія	213,000
Японія	725000	Італія	196,000
Іспанія	330000	Таїланд	182,300
Франція	304000	Швеція	140,000
Бразилія	289082	Мексика	137,000

Дані табл. 5 свідчать про значну кількість зайнятого населення в галузі автомобілебудування в Китаї (1,6 млн працівників), яка перевищує показник США в 1,7 разу. У Німеччині, Російській Федерації та Японії задіяне понад 700 тис. працівників, а у Франції, Бразилії та Індії – майже 300 тис. В інших країнах автомобільна галузь концентрує на своїх виробництвах до 200 тис. персоналу.

На основі проведеного аналізу можна дійти таких висновків:

1. Аналіз стану розвитку автомобілебудування і світових ринків легкової автопродукції показав, що на теперішній час країнами – лідерами з виробництва автомобілів є країни, економіка яких стрімко розвивається. Це Китай, Бразилія, Японія та Індія, а також розвинуті країни – США, П. Корея, Росія, Іспанія, Франція, Німеччина, Великобританія.

2. Світова фінансова криза 2008–2009 рр. позначилася на обсягах виробництва легкових автомобілів як у світі в цілому, так і у всіх зазначених вище країнах, які відрізнялися незначними коливаннями. Світовий автомобільний індустрії потрібно було лише рік для відновлення рівня у докризовий період, а стрімкий розвиток китайського автопрому підтвердив зростаючу конку-

рентоспроможність їх продукції, що відбилася на обсягах продажів та високому попиту.

3. Перша п'ятірка лідерів світового автомобільного ринку виглядає таким чином: «Toyota» (Японія), «VolkswagenGroup» (Німеччина), «GeneralMotors» (США), «Hyundai-Kia» (Північна Корея) та «Honda» (Японія). Саме ці компанії протягом останніх 10 років представляють собою флагманів світової автомобільної індустрії, про що свідчить висока питома вага зазначених країн у загальносвітовому виробництві легкових автомобілів. На цьому фоні останнім часом стрімкими темпами розвивається автомобільна промисловість Китаю, який з кожним роком нарощує обсяги виробництва та випускає свою продукцію виключно на вітчизняних підприємствах.

4. У розрізі регіонів світу, в яких сконцентровані виробничі потужності провідних автокомпаній, встановлено, що найбільша їх кількість у регіонах «Азія і Океанія» та «Європа».

5. Високий рівень попиту на автомобільну продукцію в зазначених країнах підтвердив високий платоспроможний попит на популярні моделі в країнах Євросоюзу та виявив домінацію популярності китайських виробників, які переважну більшість своєї продукції експортують. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Мірко Н. В. Оцінка стану та тенденцій розвитку внутрішнього ринку продукції легкої промисловості / Н. В. Мірко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=345>

2. Кизим М. О. Перспективи розвитку та державна підтримка виробництва цивільних літаків в Україні : монографія / М. О. Кизим, І. Ю. Матюшенко, В. С. Купріянова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2012. – 228 с.

3. Брюховецкая Н. Е. Анализ ведущих производителей легковых автомобилей на мировых рынках / Н. Е. Брюховецкая // Бизнес Информ. – 2010. – № 8. – С. 119–124.

4. Брюховецька Н. Ю. Вплив світової фінансової кризи на стан автомобільного ринку України / Н. Ю. Брюховецька // Проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 19–23.

5. Бубнов Ю. В. Анализ мирового рынка легковых автомобилей / Ю. В. Бубнов, А. О. Кизим, Н. О. Старкова // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2013. – № 88(04) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ej.kubagro.ru/2013/04/pdf/25.pdf>

6. Мороз Л. А. Тенденції розвитку українського автомобільного ринку і маркетингова комунікаційна політика його учасників / Л. А. Мороз // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. – 2012. – № 735. – С. 154–159.

7. Хаустова В. Е. Моделирование маркетинговой стратегии предприятия на рынках продукции производственно-технического назначения : монография / В. Е. Хаустова, Ю. А. Лидовский. – Х. : ИД «ИНЖЕК», 2004. – 176 с.

8. Доровський О. В. Стратегія розвитку фармацевтичної галузі України : монографія / О. В. Доровський. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2014. – 272 с.

9. Офіційний сайт «Світової асоціації виробників автотранспортних засобів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oica.net/>

10. Принуждение / Инвест газета. – февраль (8–14). – 2010. – С. 6–7.

REFERENCES

Briukhovetskaia, N. E. "Analiz vedushchikh proizvoiteley legkovykh avtomobiley na mirovykh rybnkakh" [Analysis of the leading car manufacturers in the world markets]. *Biznes Inform*, no. 8 (2010): 119-124.

Briukhovetska, N. Yu. "Vplyv svitovoi finansovoi kryzy na stan avtomobilnoho rynku Ukrainy" [The impact of the global financial crisis on the state of the automobile market of Ukraine]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2009): 19-23.

Bubnov, Yu. V., Kizim, A. O., and Starkova, N. O. "Analiz mirovogo rynka legkovykh avtomobiley" [Analysis of the world passenger car market]. <http://ej.kubagro.ru/2013/04/pdf/25.pdf>

Dorovskyi, O. V. *Stratehiia rozvytku farmatsevtichnoi haluzi Ukrainy* [The strategy of the pharmaceutical industry of Ukraine]. Kharkiv: INZHEK, 2014.

Khaustova, V. E., and Lidovskiy, Yu. A. *Modelirovanie marketingovoy strategii predpriatiia na rybnkakh produktsii proizvodstvenno-tekhnicheskogo naznacheniia* [Simulation of marketing strategy in the markets of products for industrial purposes]. Kharkiv: INZHEK, 2004.

Kyzym, M. O., Matiushenko, I. Yu., and Kupriianova, V. S. *Perspektyvy rozvytku ta derzhavna pidtrymka vyrobnytstva tsyvilnykh litakiv v Ukraini* [Prospects and state support civil aircraft production in Ukraine]. Kharkiv: INZHEK, 2012.

Mirko, N. V. "Otsinka stanu ta tendentsii rozvytku vnutrishnyoho rynku produktsii lehkoï promyslovosti" [Assessment of the status and trends of the domestic market of light industry products]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=345>

Moroz, L. A. "Tendentsii rozvytku ukrainskoho avtomobilnoho rynku i marketynhova komunikatsiina polityka ioho uchastnykiv" [Trends in the Ukrainian car market and marketing communications policies of its members]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. *Lohistyka*, no. 735 (2012): 154-159.

"Prinuzhdeniie" [Coercion]. *Invest-gazeta*, February, 8-14 (2010).

Svitova asotsiatsiia vyrobnykiv avtotransportnykh zasobiv : ofitsiinyi sait. <http://www.oica.net/>

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ЛОКАЛЬНИХ СПОЖИВЧИХ РИНКІВ

© 2015 КУШНІР Т. Б.

УДК 005.412:339.13

Кушнір Т. Б. Концепція розвитку локальних споживчих ринків

У статті представлено концепцію розвитку локальних споживчих ринків, які формуються в умовах неоднорідності торговельного середовища і конкурентних взаємодій ринкових суб'єктів з урахуванням просторової специфіки та факторів обмеженості можливостей агентів споживчого попиту. Встановлено взаємозв'язок певного торговельного простору, де взаємодіють економічні центри і суб'єкти споживчого ринку, з відповідними споживчими перевагами, який відбувається в континуумі локального споживчого ринку. Виділено низку специфічних характеристик локальних споживчих ринків, що дозволяють розглядати їх з точки зору організації ринку як інтегрованої системи просторово-економічного змісту і призначення. Обґрунтовано концепцію розвитку локальних споживчих ринків на основі ідентифікації структури локального торговельного простору і методології його визначення як інтегрованого комплексу для задоволення споживчих потреб населення, що дозволяє оцінювати потенційну привабливість споживчих ринків з нечіткими зонами обслуговування, виявляти їх конкурентні переваги в умовах обмеженості відповідної інформації. Перспективою подальшого наукового пошуку є дослідження факторів впливу на споживача та структурних елементів локального споживчого ринку, що формуються в результаті конкурентної взаємодії суб'єктів торговельної інфраструктури та під впливом інноваційних моделей надання торговельних послуг.

Ключові слова: концепція, розвиток, локальний споживчий ринок, агенти попиту, агенти пропозиції, торговельний простір, просторова диференціація, торговельна інфраструктура.

Рис.: 1. **Бібл.:** 34.

Кушнір Таміла Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: titan1989@mail.ru

УДК 005.412:339.13

UDC 005.412:339.13

Кушнір Т. Б. Концепция развития локальных потребительских рынков

Kushnir T. B. The Conception of Developing Local Consumer Markets

В статье представлена концепция развития локальных потребительских рынков, которые формируются в условиях неоднородности торговой среды и конкурентных взаимодействий рыночных субъектов с учетом пространственной ограниченности возможностей агентов потребительского спроса. Установлена взаимосвязь определенного торгового пространства, где взаимодействуют экономические центры и субъекты потребительского рынка, с соответствующими потребительскими предпочтениями, которая происходит в континууме локального потребительского рынка. Выделен ряд специфических характеристик локальных потребительских рынков, которые позволяют рассматривать их с точки зрения организации рынка как интегрированной системы пространственно-экономического содержания и назначения. Обоснована концепция развития локальных потребительских рынков на основе идентификации структуры локального торгового пространства и методологии его определения как интегрированного комплекса для удовлетворения потребительских запросов населения, что позволяет оценивать потенциальную привлекательность потребительских рынков с нечеткими зонами обслуживания, выявлять их конкурентные преимущества в условиях ограниченности соответствующей информации. Перспективой дальнейшего научного поиска является исследование факторов влияния на потребителя и структурных элементов локального потребительского рынка, которые формируются в результате конкурентного взаимодействия субъектов торговой инфраструктуры под влиянием инновационных моделей оказания торговых услуг.

The article presents the conception of developing local consumer markets, which are formed in the conditions of heterogeneity of trading environment as well as competitive interactions of the market actors, taking into account the spatial limitations of possibilities of the consumer demand agents. The interrelationship of certain retail space, where the economic centers interact with the actors of the consumer market, with the relevant consumer preferences, occurring in the continuum of the local consumer market, have been determined. A number of specific characteristics of the local consumer markets that enable them to be treated in terms of the market organization as an integrated system with the both spatial-economic content and destination, has been allocated. The concept of developing local consumer markets on the basis of identification of the structure of the local trade space and the methodology of its definition as an integrated complex in order to meet consumer needs of the population have been substantiated, which provides to estimate the potential attractiveness of the consumer markets with fuzzy areas of service, identify their competitive advantages in the conditions of limitation of the relevant information. Prospect of further scientific research is to study the factors of influence on the consumer as well as the structural elements of the local consumer market, which are formed as result of the competitive interaction of the actors of a trade infrastructure under the influence of the innovative models for providing trading services.

Ключевые слова: концепция, развитие, локальный потребительский рынок, агенты спроса, агенты предложения, торговое пространство, пространственная дифференциация, торговая инфраструктура.

Key words: conception, development, local consumer market, demand agents, supply agents, commercial space, spatial differentiation, trade infrastructure.

Рис.: 1. **Библ.:** 34.

Pic.: 1. **Bibl.:** 34.

Кушнір Таміла Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

Kushnir Tamila B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Economics and Catering Trade, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: titan1989@mail.ru

E-mail: titan1989@mail.ru

Розвиток економічних систем, до яких належать локальні споживчі ринки, характеризується зміною інституційних умов господарювання, глобалізацією виробничих і ринкових зв'язків, посиленням і

одночасним ускладненням інтеграційних процесів, переорієнтацією економіки з галузевого на територіальний принцип розвитку. Відмічені особливості, у першу чергу, знаходять свій прояв у споживчій сфері, рівень організа-

ції якої є «знаковим» індикатором економічного й соціального добробуту населення та успішності держави.

Основою споживчого ринку є сукупність торговельних відносин, а прийняття рішень споживачами щодо придбання товару чи послуги відбувається безпосередньо під впливом просторового чинника, що робить доцільним урахування останнього в розробці концептуальних засад теорії просторової організації локальних споживчих ринків. Структурно-морфологічна складова торговельного простору і процеси його трансформації на споживчому ринку актуальні не лише тому, що розширюють рівень наукового пізнання основ просторової економіки, а й тому, що вони досить вагомими для розв'язання науково-прикладних завдань соціально-економічного розвитку локальних споживчих ринків, регіональних проблем і для процесу розвитку ринкової організації, який стає все більш динамічним і нерівноважним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питанням економіки споживчого ринку, організаційним і ринковим проблемам торгівлі присвячена значна кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Зокрема, цими питаннями займалися О. Азарян [1], В. Лагутін [2], А. Лігоненко [3], І. Лошенко [4], О. Пустовойт [5] і багато інших українських науковців, дослідженням проблем торговельних відносин на споживчому ринку – В. Апопій [6], І. Бланк, Н. Власова [7], В. Гросул [8], Н. Краснокутська [9], А. Мазаракі [10], Н. Ушакова [11], М. Чорна [12], О. Шубін [13]. Серед зарубіжних авторів, праці яких присвячені даній проблематиці, слід відмітити Б. Бермана [14], Ф. Котлера [15], К. Макконелла [16], Е. Ньюмена [17].

Дослідженням просторово-економічної організації споживчих ринків, локалізованих у межах окремих територій, займалися фахівці із соціально-економічної географії, регіональної економіки, розміщення продуктивних сил. Найбільш відомі з них: У. Ізард [18], А. Вебер, А. Еванс [19], П. Каллен, В. Кристаллер, П. Кругман [20], А. Льюїс [21], М. Фудзита [22], П. Хаггетт [23], А. Новоселов [24]. Серед українських: О. Амоша, В. Геєць, А. Голіков, М. Долішній [25], С. Сонько [26], П. Ю. Беленький [27], П. Бубенко [28] тощо.

Отже, економічний дискурс в аспекті локального споживчого ринку як в економіці, так і в територіальній організації є спадкоємним і ґрунтується на результатах відомих і вагомих розробок науковців.

Разом з тим, наявність і позитивний результат досліджень з теорії просторової організації локальних споживчих ринків, зокрема з урахуванням сучасних трансформацій економіки в Україні, є достатньо обмеженими в системі наукових знань. Важливі групи науково-прикладних завдань, безпосередньо пов'язаних зі специфікою торговельно-ділової активності в межах локальних споживчих ринків на засадах їх просторової організації, залишилися поза увагою наукового розгляду. Недостатньо, на наш погляд, розроблені й висвітлені в публікаціях концептуальні підходи щодо розвитку споживчих ринків на основі аналізу локального торговельного простору, дослідження торговельної інфраструк-

тури як цілісної сукупності територіально розосереджених суб'єктів та конкурентних стосунків між ними.

Наявність і актуальність означених проблем зумовила вибір тематики статті, її концептуальний характер і орієнтацію автора на зв'язок теорії з практикою.

Метою статті є розробка концепції розвитку локального споживчого ринку, що формується в умовах неоднорідності торговельного середовища і під впливом нових форм конкурентних взаємодій суб'єктів ринку з урахуванням цінності території та її просторової обмеженості.

Стан і розвиток локального споживчого ринку об'єктивно визначаються взаємозв'язком між його економічною сутністю та характером просторової організації. Вивчення фахової економічної літератури свідчить, що науковці значну увагу приділяють розвитку категорійного апарату ринкової проблематики в частині розширеного тлумачення самого поняття «ринок» – як такого, що охоплює не стільки торговельні операції, скільки весь комплекс економічних взаємин учасників ринку: виробників, посередників, регуляторів, споживачів тощо [5, 6, 24, 26]; поглиблюють теоретичну базу споживчого ринку, розглядаючи його як багатозмістовне поняття в системі соціально-економічних відносин між виробником і споживачем [1–4], обґрунтовують свої погляди на сукупність споживачів товарів та послуг [4, 14, 15], виділяють специфіку інституцій у сфері товарного обігу [5, 10, 11, 28, 30, 34].

Розгляд торговельних відносин на споживчому ринку [1–13] здійснюють переважно через призму економіко-організаційного механізму їх реалізації. Ще У. Ізард звертав увагу на захопленість економістів-теоретиків динамічними аспектами ринкової системи без аналізу просторової складової [18]. Більше уваги цьому аспекту приділяли економісти-географи [19–26], у рамках досліджень яких уточнюється зміст визначення «просторово-ринкова орієнтація» – мова йде про те, яке місце займають локальні «центри притягання» в економічному просторі. У просторовій економіці досліджуються стратегії поведінки суб'єктів споживчого ринку, що формують зони впливу на урбанізованій території [19, 22]. Самі суб'єкти ринкової системи визначаються як просторові багатофункціональні та спеціалізовані структури обслуговування. Тому в економічному структуруванні ринку цілком правомірно ставити завдання просторової конкуренції різних місць розташування торговельних об'єктів (центрів) за інтенсивність залучення фінансових ресурсів, рівень прибутковості, контингент відвідувачів.

Взаємозв'язок певної території економічного простору, де взаємодіють торговельні економічні центри як суб'єкти споживчого ринку з відповідними споживчими перевагами, відбувається в континуумі локального торговельного простору та локального споживчого ринку [29].

Рушійною силою розвитку локального економічного простору виступають пріоритети в конкуренції окремих просторово-економічних об'єктів (центрів, мереж, зон впливу). Стимулом розвитку є споживчі переваги, зростання потреб і цінові механізми, внаслі-

док чого торговельний простір локалізується в межах доступності до здійснення актів купівлі-продажу споживчих товарів та послуг з метою задоволення потреб споживачів.

Ретельний аналіз суб'єктів і процесів просторової економіки дозволяє більш обґрунтовано визначити наукові положення про споживчий ринок як про складний просторовий об'єкт, у якому взаємодіють територіальні одиниці різної природи (агломерації, центри, торговельні мережі) та групи споживачів зі своїми ціннісними орієнтаціями, споживчими перевагами і можливостями. У цьому контексті *розвиток територій можна представити як процес структурування економічного простору і зміцнення ринкових принципів економіки*, чим переважно займаються науковці з регіоналістики, які у своїх наукових дослідженнях просторової економіки беруть за основу не стільки масштаби просторових розмірів територій, скільки чинники взаємодії агентів попиту та пропозиції на визначених територіях, будь то країна, регіон, місто або певна торговельна зона у місті [18–28]. Відзначимо, що їх наукові розробки стали підґрунтям для створення теорії просторового розвитку не тільки в аспекті регіональної політики, але й в напрямку розвитку різних форм торговельних економічних систем і підприємств.

Ураховуючи відсутність однозначного визначення поняття «торговельний простір», вважаємо за доцільне його використання в межах територіального виділення певної частини економічного простору на рівні окремих мікрорайонів, міст, областей, регіонів і держави як формального організаційно-структурного утворення з високим рівнем інтегрованості (взаємодії) виробників, споживачів та суб'єктів торговельної інфраструктури [30].

Безумовно «торговельний простір» слід розглядати як контрольований і регульований з боку держави, але йому притаманна і властивість саморозвитку, що стосується як окремого торговельного підприємства, так і в цілому торговельної інфраструктури. Остання представляє собою сукупність економічної та інституціональної складових. Економічна представлена суб'єктами підприємницької діяльності, які в Україні згідно з КВЕД згруповані до секції G «Оптова і роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів», яка включає оптову та роздрібну торгівлю (тобто продаж без перероблення) будь-якими видами товарів і надання допоміжних послуг, пов'язаних із торгівлею товарами [31]. Це оптові (оптові ринки, оптові магазини, дрібнооптові мережі, заготівельники і кооперативні організації, які здійснюють збут сільськогосподарської продукції, франчайзери бізнес-формату, товарні біржі), збутові (збутові бази, торговельні агенти, комівояжери, представництва, дистриб'ютори, дилери, збутові кооперативи, агенти із закупівлі та збуту, експортери, імпортери, джобери, електронні портали), посередницькі (комерційно-посередницькі фірми, закупівельні організації, філії та офіси з продажу, торговельні дома, аукціони, виставки, ярмарки, брокери, брокерські контори, трейдери, комісіонери, консигнатори, тендерні торги, торговельно-промислові палати, логістичні та інші тор-

говельні посередники), роздрібні (магазини, торговельні центри, намети, кіоски, роздрібні мережі, роздрібні ринки, компанії поштового замовлення, вуличні торговці, споживчі кооперативи) підприємства та організації, тобто суб'єкти внутрішньої торгівлі.

Інституціональна складова визначається як сукупність правил, законів і норм, впорядкована система інститутів, що визначають культуру і моделі економічної поведінки та обмеження для суб'єктів торговельного простору економіки країни.

Отже, *першою відмінною особливістю* нашого дослідження є розгляд усього торговельного простору як *максимально широкої інфраструктури*, в яку локальні ринки інтегровані через споживчі інтереси та можливості, центри розміщення торговельних закладів та системи територіального регулювання.

Іншим відмітним моментом авторського підходу до досліджуваного об'єкта є розвиток представлень про обмеженість і специфіку локального торговельного простору. Цей простір необхідно розглядати не як чисто географічний (площинний двомірний топографічний) об'єкт, а як умовну багатомірну локалізовану просторову систему, вимірниками якої виступають соціальні, економічні й організаційні категорії (контингент кінцевих споживачів, структурна багатшаровість рівня їх потреб, шкала цін, зональні економічні розходження, рівень прибутковості місць, масштаби економічної діяльності окремих торговельних суб'єктів тощо). Природно, що для розв'язання практичних задач економіки міста цей багатомірний ринковий простір треба розглядати у визначеній «прив'язці» до реальної структури і реального масштабу території. Економічний простір, охоплений торговельними відносинами, виступає умовно замкненим (локалізованим) певними межами – територіальними, адміністративними, транспортними [29].

Проблема локальної економіки в торговельній сфері, на нашу думку, обумовлена трьома основними причинами. Це, *по-перше*, потреба більш повного використання можливостей та ресурсів розвитку, що мають місцевий характер. *По-друге* – це загострення конкурентної боротьби між торговельними організаціями – суб'єктами торговельної інфраструктури. *По-третє* – посилення регуляторних механізмів впливу на локальні споживчі ринки структур влади.

Окремий аксіоматичний постулат постановки нашого дослідницького завдання формулюється як «*дослідження конкурентного середовища і форм взаємодії міських центрів і мереж економічної активності*». У міському топологічному ринковому просторі таких центрів активності та мережних структур різного функціонального призначення діє ціла безліч. Це, наприклад, середовище комунальних служб з їхнім апаратом управління, об'єкти банківської структури, культурні, рекреаційні заклади і багато іншого [24–27]. Обслуговуючи різні потреби населення і весь виробничо-господарський сектор, ці об'єкти економічної активності використовують свої методи роботи і вирішують свої завдання розвитку з визначеною організаційно-економічною специфікою, що в масштабах цілісного системного вивчення економіки

певного територіального утворення бажано по максимуму враховувати в механізмах регуляторної політики.

У нашому дослідженні головна увага приділяється центрам активності на споживчому ринку. Сам споживчий ринок, по суті, являє собою складний об'єкт, внутрішня структура якого може розглядатися з різних точок зору. Окремим питанням є визначення територіальних меж локальних споживчих ринків.

Огляд робіт [1–6, 10, 11, 13] показує, що структура таких ринків є ієрархічною. Класифікація ринків може здійснюватися за: 1) типами благ (товарів, послуг, ресурсів); 2) періодичністю споживання товарів (послуг); 3) функціональним призначенням товарів (послуг); 4) категоріями покупців; 5) формою збуту. Використовуються й інші критерії класифікації ринків залежно від цілей дослідження і специфіки ринку як об'єкта економічного аналізу.

Залежно від територіального охоплення, як відомо, виділяють локальний, регіональний, внутрішній і зовнішній ринки з відповідними підсистемами. Ці підсистеми, у свою чергу, можуть класифікуватися за перерахованими вище ознаками. Загальний підхід до визначення структури споживчого ринку передбачає локалізацію ринкової системи, що виконує конкретну функцію в економіці. Але система внутрішніх зв'язків при такому підході в ринковому просторі не розкривається. Недолік такого підходу полягає в тому, що об'єкти ринкової системи не завжди можуть бути віднесені до конкретної підсистеми, оскільки виконують в економіці одночасно кілька функцій. При цьому, як показує практика, зв'язки як між підсистемами, так і між окремими їх об'єктами найчастіше не є стійкими ні в часі, ні в просторі.

Тому більш адекватною економічним реаліям буде *ринкова концепція, що розглядає просторову структуру економічної системи як сукупність локальних ринків продуктів і ресурсів, об'єднаних інтересами задоволення споживчих потреб населення в особливу інфраструктуру, яка виконує певні посередницькі, регулюючі, інформаційні й інтегруючі функції між окремими групами економічних об'єктів, що формують на різних ринках і в різний час рушійні сили попиту та пропозиції. Локальні споживчі ринки, пов'язані взаємодією суб'єктів торговельної інфраструктури (агентів пропозиції), грають стосовно них роль зовнішнього середовища, що безпосередньо впливає на результати їхньої економічної діяльності. При цьому рушійною силою взаємодій на локальних споживчих ринках виступає населення (агенти попиту) як постачальник трудових ресурсів, джерело ідей і технологій, підприємницької ініціативи, генератор потреб і вимог до послуг, суб'єкт управління і, нарешті, основний споживач економічних благ [32, 33].*

Локальним споживчим ринкам притаманна низка специфічних характеристик, що дозволяють розглядати їх з точки зору організації ринку як інтегровані системи просторово-економічного змісту і призначення. З урахуванням цих характеристик побудуємо *логіко-структурну модель авторської концепції розвитку*

локальних споживчих ринків (ЛСР) (рис. 1), де ЛСР1, ЛСР2, ЛСР3, ЛСРn – різновиди локальних споживчих ринків) та розкриємо її особливості.

1. Локалізація пропозиції і споживання товарів, послуг і ресурсів. Предметом ринкового обміну на локальних ринках виступають товари, послуги, ресурси, безпосередньо споживані в межах певної території. Просторова замкненість процесів споживання пов'язана з об'єктивною реальністю: обмеженістю числа економічних агентів, що представляють на ринку потенціал попиту, тому ці процеси носять строго локалізований характер. Товари, послуги і ресурси є специфічними для конкретного місця розташування, а споживачі здійснюють свій вибір на основі обмеженого, у просторовому змісті, продуктового набору. Іншими словами, товари і послуги споживаються на локальному ринку в результаті вільного вибору з деякої сукупності конкуруючих варіантів, пропонуєваних резидентами даної території.

Економічні вигоди споживання також обмежуються, як правило, міською територією або деякою просторовою зоною при незначному перенесенні надлишків на сусідні території. В умовах просторової обмеженості попиту та пропозиції конкретні ареали здобувають особливу економічну цінність, обумовлену рівнем їхньої забезпеченості товарами, послугами і ресурсами, а також конкурентоздатністю розташованих у цих ареалах агентів пропозиції. З цього погляду локальні споживчі ринки необхідно розглядати як ділянки території міста, у межах яких локалізовані альтернативні, або конкурентні, продаж і споживання товарів, послуг і ресурсів.

2. Просторова диференціація і поляризація локальних ринків. Локальний ринковий простір – неоднорідний і поляризований навколо центрів ділової та соціальної активності, що можна інтерпретувати як результат сформованої спеціалізації життєдіяльності населення на окремих ділянках території. Проте, зростання мобільності населення, загальне скорочення трансакційних витрат, розвиток нових видів діяльності з часом трансформують внутрішню структуру торговельного простору. Внаслідок обмеженості пропозиції земельних ділянок конкретного функціонального типу має місце просторова конкуренція за найбільш вигідні в економічному змісті місця розташування, де, як правило, відбувається концентрація економічної діяльності. Вони традиційно відіграють роль центрів тяжіння населення, що призводить до поляризації економічного простору. Цей процес сприяє підвищенню вартості землі в полюсах і відтокові менш конкурентоздатних економічних агентів і видів діяльності в периферійні ареали, підсилюючи тим самим цінову і товарну диференціацію економічного простору. Збільшення числа нових видів діяльності, особливо в третинних і четвертинному економічних секторах, стимулює подальшу жорсткість конкуренції за земельні ділянки в центральному діловому районі міста. Водночас розвиток інформаційних технологій і телекомунікацій стимулює переміщення ряду торгових агентів з центру до вільних або переорієнтованих на інші види діяльності ділянок, розташованих у периферійних зонах міста.

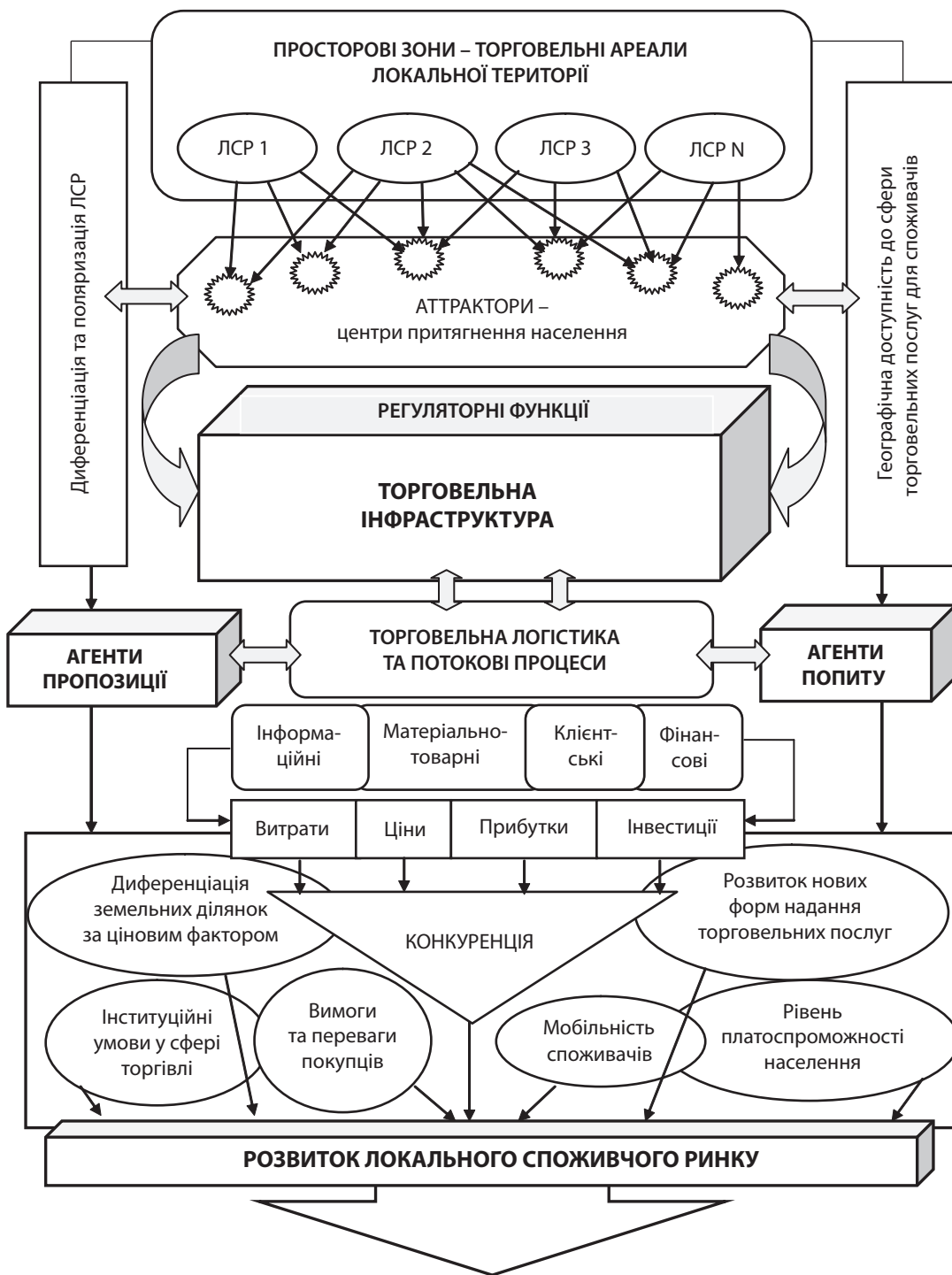

Рис. 1. Концептуальна модель розвитку локального споживчого ринку

3. Географічна доступність альтернативних варіантів пропозиції. Найбільш істотний вплив на функціонування локальних споживчих ринків чинить географічна доступність місць розташування, що концентрують сили пропозиції товарів, послуг і ресурсів. У просторових економічних дослідженнях [18–28] доступність агента пропозиції стосовно агентів попиту вимірюється величиною витрат на подолання відстані між ними. Загальні витрати на переміщення включають прямі витрати, вимірювані сумою транспортних витрат, а також непрямі витрати, що можуть бути обчислені як альтернативна вартість часу, який витрачається на взаємодію між агентами попиту та пропозиції.

У концепції розвитку локальних споживчих ринків виникає завдання розширення положень і норм інституційного підходу до торговельної економічної системи в її просторовому формуванні, а саме – через використання:

- ✦ транзакційних витрат суб'єктів торговельної інфраструктури споживчого ринку;
- ✦ витрат часу і коштів на транспортне переміщення споживачів і товарів;
- ✦ визначення ролі аттракторів;
- ✦ дослідження споживчої цінності торговельних послуг та їх доступності;

- ✦ маркетинг пріоритетів і вимог споживачів до суб'єктів торговельної інфраструктури на локальних споживчих ринках.

При вимірі доступності, поряд із транспортними витратами, варто враховувати низку інших витрат у системі ринкових взаємодій, до яких можна віднести комерційний і особистий обмін інформацією, виконання послуг нематеріального характеру, поширення реклами, реалізацію маркетингових програм впливу на споживачів. Таке розуміння доступності дозволяє врахувати велику сукупність факторів, що визначають економічне поведіння агентів попиту та пропозиції при просторово опосередкованих взаємодіях між ними.

4. Локалізація торговельно-посередницької діяльності агентів пропозиції в межах зон впливу. Природним модельним описом локального ринку є деяка компактна однорідна область у двовимірному просторі географічних координат [23, 24]. Наявність взаємодій матеріального й інформаційного характеру між агентами попиту та пропозиції на локальних споживчих ринках дозволяє виділити в цьому просторі дві групи елементів. Точкові елементи є умовним описом агентів пропозиції – суб'єктів торговельної інфраструктури, представлених як центри економічного впливу, а також агентів попиту – окремих споживачів, домогосподарства, фірм тощо, що входять до сфери впливу відповідних агентів пропозиції. Лінійні елементи – задають сукупності взаємодій і зв'язків як між агентами попиту і центрами економічного впливу, так і між окремими центрами. Точкові елементи і циркулюючі між ними лінійні потоки – економічно структурують торговельний простір.

Кількість взаємодій у просторі та в часі досить велика, тому сфера впливу кожного з центрів, що включає деяку безліч лінійних і точкових елементів, представляється у вигляді однозв'язної області обігу товарів, послуг і ресурсів, просторові характеристики якої визначаються економічною поведінкою агентів попиту й агентів пропозиції. Іншими словами, торговельний простір представляється умовно розподіленим між зонами впливу центрів. У моделі В. Кристаллера [21] зони впливу агентів пропозиції мають гексагональну конфігурацію і разом утворюють ізотропну поверхню, що описує локальний ринковий простір. Природно, що в умовах технічного взаємозв'язку агентів попиту й агентів пропозиції, що має місце на локальних ринках, структура торговельного простору залежить від типу товарів, послуг і ресурсів, що є предметом ринкового обміну. Для типізації локальних благ у моделі В. Кристаллера вводиться функціональна ієрархія, заснована на частоті та характері споживання того або іншого блага, що інтерпретується як «функція обслуговування». При цьому площа зони впливу тим більше, чим вище ієрархічний рівень центру у функціональній ієрархії товарів, послуг і ресурсів, локалізованих у межах даного ареалу. Завдяки такому структуруванню торговельного простору досягається оптимальний рівень забезпеченості агентів попиту в даному місці розташування необхідним набором товарів, послуг і ресурсів. Таким чином, зона впливу, як просторово-економічна категорія, дозволяє

уточнити явлення про структуру локального торговельного простору, що включає центри впливу (агентів пропозиції) – об'єкти торговельної інфраструктури, об'єкти впливу (агентів попиту) – споживачів, а також різні типи і моделі взаємодій між ними.

5. Просторові переваги агентів попиту. Істотний вплив на структуру локального ринкового простору чинять просторові переваги агентів попиту, обумовлені неоднорідністю їхньої соціально-демографічної та поведінкової характеристик [15, 16, 21, 23]. Споживачі різного віку, статі, соціальної приналежності тощо характеризуються відмінними один від одного типами економічного, у тому числі просторового, мислення, оцінювання і поведіння. Зі зростанням доходів структура споживання змінюється у бік збільшення питомої ваги споживчих витрат на товари і послуги більш високих рівнів ієрархії потреб. Зі збільшенням віку зменшується здатність переміщатися на далекі відстані. Працездатне населення більш чутливе до витрат часу, у тому числі на поїздки, ніж пенсіонери і діти. Із соціально-демографічними характеристиками тісно пов'язане збільшення мобільності населення, що виявляється у зростанні частоти внутрішніх міграцій як довгострокових, наприклад, обумовлених зміною місця проживання, так і м'ягких, у рамках виконання різних соціальних функцій протягом дня або тижня. Просторова множинність таких переміщень не дозволяє однозначно прив'язати конкретного агента попиту до центру впливу, незважаючи на його доступність у територіальному сенсі. Крім того, мобільність агента попиту може збільшитися, наприклад, у зв'язку з придбанням власного автотранспорту, що, природно, позначиться на зміні просторових переваг у відношенні центрів впливу, які раніше приймалися за відносно недоступні. Такі зміни об'єктивним чином повинні відбитися на просторових характеристиках впливу агентів пропозиції і, відповідно, на усій структурі локального торговельного простору.

Ще одним фактором просторової неоднорідності локального споживчого ринку є зростання обсягу віртуалізації торговельного процесу, коли в багатьох випадках зникає необхідність переміщення агента попиту в центр, де локалізована пропозиція необхідних товарів, послуг і ресурсів. Розширення сектора послуг нематеріального характеру, заснованих на знаннях та інформації, не вимагає безпосередньої взаємодії покупця з продавцем і зменшує вплив доступності в її традиційному розумінні на рішення агента попиту про переміщення [34]. Більше того, віртуалізація характерна і для послуг, опосередкованих переміщенням товарів у матеріальній формі, про що свідчить постійне збільшення ринкових взаємодій, пов'язаних із придбанням товарів через Інтернет. Разом з тим, можливість взаємодій, проведених на інформаційному рівні, також залежить від індивідуальних переваг агентів попиту стосовно транзакційних витрат, що відповідають альтернативним варіантам ринкового обміну.

Концепція локального споживчого ринку дозволяє перейти до постановки актуального, як для регіональної економіки, так і для первинних агентів пропозиції това-

рів, науково-практичного завдання – визначення структури локального торговельного простору – і дає основні орієнтири її рішення, зокрема кожному торговельному підприємству. Для системного обліку властивостей локального торговельного простору варто в подальшому більш ґрунтовно досліджувати у функціональному плані елементний склад, критерії економічної поведінки та механізми взаємодій агентів ринку, у т. ч. у варіанті розбудови кластерних форм взаємодій.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження розроблено концепцію щодо формування і розвитку локальних споживчих ринків на основі ідентифікації структури локального торговельного простору та методології його визначення як інтегрованого комплексу для задоволення споживчих потреб населення, що дозволяє оцінювати потенційну привабливість споживчих ринків з нечіткими зонами обслуговування, виявляти їх конкурентні переваги в умовах обмеженості відповідної інформації.

Перспективами подальшого наукового пошуку є дослідження факторів впливу на споживача та структурних елементів локального споживчого ринку, що формуються в результаті конкурентної взаємодії суб'єктів торговельної інфраструктури та під впливом інноваційних моделей виконання торговельних послуг. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Азарян Е. М.** Потребительский рынок: становление и развитие: монографія / Е. М. Азарян. – Донецьк : ІЭП НАН України, 2002. – 304 с.
2. **Лагутін В. Д.** Внутрішній ринок споживчих товарів : теорія розвитку і регулювання : монографія / В. Д. Лагутін. – К. : КНТЕУ, 2008. – 326 с.
3. **Споживчий ринок України: методологія дослідження та регулювання :** монографія / Л. О. Лігоненко [та ін.] ; за заг. ред. Л. О. Лігоненко. – К. : КНТЕУ, 2007. – 378 с.
4. **Лошенко І. Р.** Конкуренція на споживчому ринку України та проблеми її розвитку : монографія / І. Р. Лошенко. – К. : КНТЕУ, 2006. – 312 с.
5. **Пустовойт О. В.** Ринок: економічна сутність, типова і видова різноманітність / О. В. Пустовойт // Економічна теорія. – 2008. – № 4. – С. 44 – 55.
6. **Апопій В. В.** Система регулювання внутрішньої торгівлі України : монографія / В. В. Апопій [та ін.] ; за ред. В. В. Апопій та І. М. Копича. – К. : Академвидав, 2012. – 424 с.
7. **Власова Н. О.** Роздрібні торговельні мережі: регіональні фактори розвитку : монографія / Н. О. Власова, О. В. Колчова ; Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Харків : ХДУХТ, 2012. – 255 с.
8. **Гросул В. А.** Управління розвитком торговельно-виробничого підприємства: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій : монографія / В. А. Гросул. – Харків : ХДУХТ, 2009. – 371 с.
9. **Краснокутська Н. С.** Потенціал торговельного підприємства : теорія та методологія дослідження : монографія / Н. С. Краснокутська ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – Х. : ХДУХТ, 2010. – 246 с.
10. **Мазаракі А. А.** Внутрішня торгівля в Україні: економічні умови ефективного розвитку : монографія / А. А. Мазаракі [та ін.] ; за заг. наук. ред. А. А. Мазаракі. – К. : КНТЕУ, 2006. – 195 с.
11. **Ушакова Н. Г.** Внутрішня торгівля України: теоретико-функціональний аналіз : монографія / Н. Г. Ушакова, Н. Л. Са-

вицька ; Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі. – Х. : ХДУХТ, 2010. – 321 с.

12. **Чорна М. В.** Управління конкурентоспроможністю підприємств роздрібною торгівлі: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій : монографія / М. В. Чорна. – Харків : ХДУХТ, 2010. – 426 с.
13. **Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку :** монографія ; за заг. наук. ред. О. О. Шубіна, Я. А. Гончарука ; Донец. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. І. Туган-Барановського; Укоопспілка; Львів. комерц. акад. – Донецьк; Львів : ДонНУЕТ, 2007. – 404 с.
14. **Берман Б.** Розничная торговля: стратегический подход / Б. Берман, Дж. Р. Эванс / Пер. с англ. – 8-е изд. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2003. – 1184 с.
15. **Котлер Ф.** Основы маркетинга / Ф. Котлер. – М.; СПб.; К.: Издат. дом «Вильямс», 1999. – 1152 с.
16. **Макконелл К. Р.** Экономика: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконелл, С. Л. Брю / Пер. с англ. – К. : Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
17. **Ньюмен Э.** Розничная торговля: организация и управление / Э. Ньюмен, П. Каллен / Пер. с англ. под ред. Ю. Каптуревского. – СПб. : Питер, 2005. – 416 с.
18. **Изард У.** Методы регионального анализа: введение в науку о регионах / У. Изард / Пер. с англ. – М. : Издательство «Прогресс», 1966. – 659 с.
19. **Evans A. W.** Urban Economics. An Introduction / A. W. Evans. – Oxford : Blackwell Publishers, 1992. – 203 p.
20. **Krugman P.** Geography and Trade / P. Krugman. – MIT Press : Cambridge, MA. – 2000. – 85 p.
21. **Леш А.** Географическое размещение хозяйства / А. Леш. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 320 с.
22. **Fujita M.** Urban Economic Theory / M. Fujita, Cambridge (UK) – NY : Cambridge University Press. 1990. – 336 p.
23. **Харрет П.** Пространственный анализ в экономической географии / П. Харрет. – М. : Прогресс, 1968. – 392 с.
24. **Новоселов А. С.** Теория региональных рынков / А. С. Новоселов ; под ред. А. Р. Бернвальда. – Ростов-на Дону : Феникс; Новосибирск : Сибирское соглашение, 2002. – 448 с.
25. **Долішній М. І.** Регіональна політика на рубежі ХХ – ХХІ століть: нові пріоритети : монографія / М. І. Долішній. – К. : Наукова думка, 2006. – 511 с.
26. **Сонько С. П.** Ринок і регіоналістика : навч. посіб. / С. П. Сонько, В. В. Кулішов, В. І. Мустафін. – К. : Ніка Центр, Ельга, 2002. – 378 с.
27. **Інфраструктурне забезпечення конкурентної економіки регіонів (методологія і механізми) :** монографія / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Ред. кол. : науковий редактор д. е. н., проф. П. Ю. Беленький. – Львів, 2002. – 308 с.
28. **Бубенко П. Т.** Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку : монографія / П. Т. Бубенко. – Харків : ХНАМГ, 2008. – 295 с.
29. **Кушнір Т. Б.** Теоретические подходы к формированию концепта локального потребительского рынка / Т. Б. Кушнір // Теория и практика трансформационных процессов в экономике регионов, отраслей и предприятий : материалы IV Международной научно-практической конференции 23 декабря 2013 г. Часть 2. / Редкол. : Л. С. Белоусова, М. А. Смирнов. – Курск : ООО «Деловая полиграфия», 2014. – С. 135 – 141.
30. **Кушнір Т. Б.** Інституційні основи торговельного простору національної економіки України / Т. Б. Кушнір // Прогресивна техніка та технології харчових виробництв, готельного, ресторанного господарств і торгівлі. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: Міжнародна науково-практична конференція, 19 листопада 2013 р. : тези у 2 ч. / Редкол. : О. І. Черевко [та ін.] ; Харк. Держ. ун-т харчування та торгівлі. – Х. : ХДУХТ, 2013. – Ч. 2. – С. 115 – 116.

31. Додаток до КВЕД-2010 «Пояснення до визначення кодів видів економічної діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/SECT/KVED10_G.html

32. Kushnir T. B. Spatial organization of trading infrastructure regional consumer markets // T. B. Kushnir // *Wirtschaft und Management: Theorie und Praxis: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel*. – Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2014. – Vol. 2. – S. 28 – 33.

33. Кушнір Т. Б. Торговая инфраструктура в аспекте пространственной организации регионального потребительского рынка / Т. Б. Кушнір // Современная торговля: теория, практика, перспективы развития : материалы Третьей международной инновационной научно-практической конференции. – М. : Издательство Московского гуманитарного университета, 2014. – С. 89 – 94.

34. Азарян О. М. Інституціоналізація концепту розвитку торгівлі в сучасному конвенціональному середовищі / О. М. Азарян, Н. Ю. Возіянова // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 4. – С. 8 – 14.

REFERENCES

Azarian, E. M. *Potrebitelskiy rynek: stanovleniye i razvitiye* [Consumer market: formation and development]. Donetsk: YEP NAN Ukrainy, 2002.

Apopii, V. V. et al. *Systema rehulivannia vnutrishnyoi torhivli Ukrainy* [The system of regulation of domestic trade Ukraine]. Kyiv: Akademydav, 2012.

Azarian, O. M., and Vozianova, N. Yu. "Instytutstionalizatsiia kontseptu rozvytku torhivli v suchasnomu konventsionalnomu seredovyshchi" [The institutionalization of the concept of trade in today's environment conventionally]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 4 (2013): 8-14.

Berman, B., and Evans, Dzh. R. *Roznichnaia torgovlia: strategicheskii podkhod* [Retailing: A Strategic Approach]. Moscow: Viliams, 2003.

Bubenko, P. T. *Instytutsiina dynamika prostоровoi orhanizatsii ekonomichnoho rozvytku* [Institutional dynamics of the spatial organization of economic development]. Kharkiv: KhNAMH, 2008.

Chorna, M. V. *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv rozdrubnoi torhivli: teoretyko-metodolohichni zasady ta praktychnyi instrumentarii* [Managing competitiveness retailers: theoretical and methodological principles and practical tools]. Kharkiv: KhDUKht, 2010.

Dolishnii, M. I. *Rehionalna polityka na rubezhi XX – XXI stolit: novi priorytety* [Regional policy at the turn of XX - XXI century: new priorities]. Kyiv: Naukova dumka, 2006.

"Dodatok do KVED-2010 «Poisnennia do vyznachennia kodiv vydiv ekonomichnoi diialnosti» [Annex to NACE 2010 "Key to determining codes of economic activities"]. http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/SECT/KVED10_G.html

Evans, A. W. *Urban Economics. An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishers, 1992.

Fujita, M. *Urban Economic Theory*. New York: Cambridge University Press., 1990.

Hrosul, V. A. *Upravlinnia rozvytkom torhovelo-vyrobnychoho pidpriemstva: teoretyko-metodolohichni zasady ta praktychnyi instrumentarii* [Managing the development of trade and production enterprise: theoretical and methodological principles and practical tools]. Kharkiv: KhDUKht, 2009.

Izard, U. *Metody regionalnogo analiza: vvedenie v nauku o regionakh* [Methods of Regional Analysis: An Introduction to the Science of the regions]. Moscow: Progress, 1966.

Infrastrukturne zabezpechennia konkurentnoi ekonomiky rehioniv (metodolohiia i mekhanizmy) [Infrastructure providing competitive regional economies (methodology and mechanisms)]. Lviv, 2002.

Kotler, F. *Osnovy marketinga* [Principles of Marketing]. Moscow; St. Petersburg; Kyiv: Viliams, 1999.

Krasnokutska, N. S. *Potentsial torhovelnogo pidpriemstva : teoriia ta metodolohiia doslidzhennia* [Potential Enterprises: Theory and research methodology]. Kharkiv: KhDUKht, 2010.

Krugman, P. *Geography and Trade*. Cambridge, MA. : MIT Press, 2000.

Khagget, P. *Prostranstvennyy analiz v ekonomicheskoy geografii* [Spatial analysis in economic geography]. Moscow: Progress, 1968.

Kushnir, T. B. "Teoreticheskie podkhody k formirovaniu kontsepta lokalnogo potrebitelskogo rynku" [Theoretical approaches to the formation of the concept of the local consumer market]. *Teoriia i praktika transformatsionnykh protsessov v ekonomike regionov, otrasley i predpriiaty*. Kursk: Delovaia poligrafia, 2014.135-141.

Kushnir, T. B. "Instytutsiini osnovy torhovelnogo prostoru natsionalnoi ekonomiky Ukrainy" [The institutional framework of the trading space of the national economy of Ukraine]. *Prohresy vna tekhnika ta tekhnolohii kharchovykh vyrobnytstv, hotelnoho, restorannoho hospodarstv i torhivli. Ekonomichna stratehiia i perspektivy rozvytku sfery torhivli ta posluh*. Kharkiv: KhDUKht, 2013. 115-116.

Kushnir, T. V. "Spatial organization of trading infrastructure regional consumer markets". *Wirtschaft und Management: Theorie und Praxis: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel*, vol. 2 (2014): 28-33.

Kushnir, T. B. "Torgovaia infrastruktura v aspekte prostranstvennoy organizatsii regionalnogo potrebitelskogo rynku" [Trading infrastructure in terms of the spatial organization of the regional consumer market]. *Sovremennaia torgovlia: teoriia, praktika, perspektivy razvitiia*. Moscow: Izd-vo Moskovskogo gumanitarnogo universiteta, 2014. 89-94.

Lahutin, V. D. *Vnutrishnii rynek spozhyvchykh tovariv : teoriia rozvytku i rehulivannia* [Internal market consumer products: Theory development and regulation]. Kyiv: KNTEU, 2008.

Losheniuk, I. R. *Konkurentsii na spozhyvchomu rynku Ukrainy ta problemy ii rozvytku* [Competition in the consumer market of Ukraine and problems of development]. Kyiv: KNTEU, 2006.

Lesh, A. *Geograficheskoe razmeshchenie khoziaystva* [Geographic location services]. Moscow: Izd-vo inostrannoy literatury, 1959.

Lihonenko, L. O. et al. *Spozhyvchyi rynek Ukrainy: metodolohiia doslidzhennia ta rehulivannia* [The consumer market of Ukraine: research methodology and regulation]. Kyiv: KNTEU, 2007.

Mazaraki, A. A. *Vnutrishnia torhivlia v Ukraini: ekonomichni umovy efektyvnoho rozvytku* [Internal trade in Ukraine: economic conditions efficient development]. Kyiv: KNTEU, 2006.

Makkonell, K. R., and Briu, S. L. *Ekonomika: printsipy, problemy i politika* [Economics: Principles, Problems and Policies]. Kyiv: Khagar-Demos, 1993.

Niumen, E., and Kallen, P. *Roznichnaia torgovlia: organizatsiia i upravlenie* [Retail: organization and management]. St. Petersburg: Piter, 2005.

Novoselov, A. S. *Teoriia regionalnykh rynkov* [The theory of regional markets]. Rostov-na Donu; Feniks; Novosibirsk: Sibirskoe soglashenie, 2002.

Pustovoit, O. V. "Rynok: ekonomichna sutnist, typova i vydiva riznomanitnist" [Market: economic nature, typical and species diversity]. *Ekonomichna teoriia*, no. 4 (2008): 44-55.

Sonko, S. P., Kulishov, V. V., and Mustafin, V. I. *Rynok i rehionalistyka* [Market and regionalism]. Kyiv: Nika Tsentri; Elha, 2002.

Ushakova, N. H., and Savytska, N. L. *Vnutrishnia torhivlia Ukrainy: teoretyko-funktsionalnyi analiz* [Internal trade Ukraine: theoretical and functional analysis]. Kharkiv: KhDUKht, 2010.

Vnutrishnia torhivlia: rehionalni aspekty rozvytku [Internal trade: regional development aspects]. Donetsk; Lviv: DonNUET, 2007.

Vlasova, N. O., and Kolchkova, O. V. *Rozdrubni torhovelni merezhi: rehionalni faktory rozvytku* [Retail store chains, regional development factors]. Kharkiv: KhDUKht, 2012.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МЕРЕЖЕВОЇ ОБСЛУГОВУЮЧОЇ СИСТЕМИ

© 2015 ТАНЬКОВ К. М., КУРАКІН О. Б.

УДК 334.012.23

Таньков К. М., Куракін О. Б. Методичні підходи до формування мережевої обслуговуючої системи

У роботі набули подальшого розвитку теоретичні положення формування мережевих обслуговуючих систем. Показано, що у визначенні сутності мережевої форми обслуговування споживача повинна бути використана її динамічність – змінювана сукупність підприємств, які об'єднані загальними цілями, що має досить чіткі системні межі, принципи і правила взаємодії, комунікації, входи і виходи з мережі. За таких умов доцільно розглядати не будь-яку сукупність, а лише ту, яка найбільш ефективна для функціонування всіх учасників мережі у визначений часовий період. Представлено концептуальну модель формування і функціонування мережевої обслуговуючої системи, де ключове місце посідає її «ядро», тобто доцільна сукупність видів діяльності та їх структурних елементів, що цілеспрямовано формує та реалізує у просторі і часі сукупні відносини учасників мережі на основі інтеграції та адаптації внутрішніх і зовнішніх товаропотоків, структурних елементів і ресурсів, для забезпечення більшої конкурентної спроможності всіх учасників мережі. Показано можливість використання методу визначення вагових коефіцієнтів у завданні прийняття рішення щодо включення агента у мережеву обслуговуючу систему.

Ключові слова: формування мережевої обслуговуючої системи, «ядро» мережевої системи, метод визначення вагових коефіцієнтів.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Формул.:** 5. **Бібл.:** 11.

Таньков Костянтин Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанної справи, Черкаський державний технологічний університет (бул. Шевченка, 460, Черкаси, 18006, Україна)

E-mail: tankovkn@ya.ru

Куракін Олександр Борисович – викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Черкаський державний технологічний університет (бул. Шевченка, 460, Черкаси, 18006, Україна)

E-mail: o.kurakin.r@mail.ru

УДК 334.012.23

UDC 334.012.23

Таньков К. Н., Куракин А. Б. Методические подходы к формированию сетевой обслуживающей системы

В работе получили дальнейшее развитие теоретические положения формирования сетевых обслуживающих систем. Показано, что в определении сущности сетевой формы обслуживания потребителя должна быть использована ее динамичность – изменяемая совокупность предприятий, объединенных общими целями, которая имеет достаточно четкие системные границы, принципы и правила взаимодействия, коммуникации, входы и выходы из сети. При таких условиях целесообразно рассматривать не любую совокупность, а только ту, которая наиболее эффективна для функционирования всех участников сети в определенный промежуток времени. Представлена концептуальная модель формирования и функционирования сетевой обслуживающей системы, где ключевое место занимает ее «ядро», т. е. целесообразная совокупность видов деятельности и их структурных элементов, которая целенаправленно формирует и реализует в параметрах пространства и времени совокупные отношения участников сети на основе интеграции и адаптации внутренних и внешних товаропотоков, структурных элементов и ресурсов, для обеспечения большей конкурентной способности всех участников сети. Показана возможность использования метода определения весовых коэффициентов в задаче принятия решения относительно включения агента в сетевую обслуживающую систему.

Ключевые слова: формирование сетевой обслуживающей системы, «ядро» сетевой системы, метод определения весовых коэффициентов.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Формул.:** 5. **Библ.:** 11.

Таньков Константин Николаевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры туризма и гостинично-ресторанного дела, Черкасский государственный технологический университет (бул. Шевченко, 460, Черкасы, 18006, Украина)

E-mail: tankovkn@ya.ru

Куракин Александр Борисович – преподаватель кафедры туризма и гостинично-ресторанного дела, Черкасский государственный технологический университет (бул. Шевченко, 460, Черкасы, 18006, Украина)

E-mail: o.kurakin.r@mail.ru

Tankov K. N., Kurakin A. B. Methodical Approaches to the Formation of a Network Service System

The publication presents the further development of theoretical positions of the formation of network service systems. It has been displayed that in defining the essence of the network user service its dynamism – the variable totality of enterprises united by common goals – must be used, which has sufficiently clear systemic boundaries, principles and rules of interaction, communication, ways in and out of network. Under these conditions, it is advisable to consider not any possible totality, but only the one that is most effective for the functioning of all network participants during a certain period of time. The article presents a conceptual model of formation and function of a network service system, where a key place belongs to its «core», i.e. a suitable combination of activities and their structural elements, which deliberately creates and implements in the parameters of time and space the aggregate relationships between network participants, based on the integration and adaptation of internal and external trade flows, structural elements and resources in order to achieve greater competitive ability of all network participants. It has been displayed how to use the method for determining weighing coefficients in the task of decision-making on inclusion of an agent in the network service system.

Key words: formation of a network service system, core of network system, method for determining weighing coefficients.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 5. **Bibl.:** 11.

Tankov Konstantin N. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism and the Hotel and Restaurant Business, Cherkasy State Technological University (bul. Shevchenko, 460, Cherkasy, 18006, Ukraine)

E-mail: tankovkn@ya.ru

Kurakin Aleksander B. – Lecturer of the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Cherkasy State Technological University (bul. Shevchenko, 460, Cherkasy, 18006, Ukraine)

E-mail: o.kurakin.r@mail.ru

Сучасний розвиток сфери обслуговування розглядається насамперед з позицій формування доцільної сукупності взаємодоповнюючих видів діяльності та їх взаємодіючих елементів, яка цілеспрямовано

формує і реалізує ринкові відносини на всіх етапах встановлення та задоволення потреб і вимог кінцевих споживачів. При цьому особлива увага приділяється зростанню вимог до якості надання послуг, підвищенню

важливості стійких відносин із споживачами та їх індивідуалізації, а також розвитку нових інформаційних і комунікаційних технологій. За таких умов поряд із іншими організаційними утвореннями активно розвивається нова форма ринкових відносин – мережева, яка позначається специфічним механізмом структурної координації внутрішніх відносин.

Мережеві обслуговуючі системи (МОС) стають одним із перспективних напрямів розвитку підприємницької діяльності, а інтенсивне зростання таких форм партнерських відносин актуалізує вивчення такого явища, інструментів і моделей їх організації та управління процесом обслуговування насамперед на регіональному рівні. Вони поєднують переваги конкурентного і коопераційного механізмів, володіють високим потенціалом мобілізації ресурсів, обміну знань та інформацією, сприяють сприйняттю інноваційних технологій співпраці із споживачами [1–5; 7].

Водночас обслуговуючі мережі все ще залишаються малодослідженими з точки зору розробки формальних моделей та інструментів їх формування і ефективного управління. Значною мірою така ситуація викликана тим, що процеси формування і розвитку мережевих форм у сфері невиробничих послуг не лише не досліджені, але ще не мають єдиного тлумачення серед учених-економістів і практиків [9; 10].

У зв'язку з цим виникає потреба в теоретичному осмисленні комплексу проблем, насамперед відпрацювання єдиних методологічних основ ефективного формування складних мережевих обслуговуючих систем, постановки і формалізації завдань інтегрованого управління обслуговуючими мережами. Саме це коло проблем визначило вибір теми дослідження, мету і його завдання.

Мета статті полягає в розвитку теоретичних основ формування мережевих систем у сфері невиробничого обслуговування.

Для досягнення цієї мети в роботі вирішуються такі *завдання*:

- ✦ визначити загальні методичні підходи до встановлення умов формування мережевої обслуговуючої системи;
- ✦ дослідити можливість застосування існуючих методик у завданні прийняття рішення щодо залучення агента в мережу.

Сутність вирішення сформульованих завдань визначається таким.

Першим кроком до формування МОС є визначення адаптації внутрішніх можливостей підприємства до нових зовнішніх умов, здатності організації та розвитку мережевих відносин із бізнес-партнерами та кінцевими споживачами. При цьому основним варіюваним параметром формування МОС є середовище і умови, при яких її учасники будуть цілеспрямовано взаємодіяти між собою.

У основу методичного підходу до формування МОС, який відповідає вимогам дескриптивного визначення системи, автори покладають поняття сукупності, взаємозв'язку та цілого. Це дозволяє дати визначення мережевої структури як «системи взагалі»: мережева

система – це взаємопов'язана і взаємодіюча між собою доцільна сукупність об'єктів і зв'язків між ними, утворююча динамічну організаційно-економічну систему, яка може змінювати свою структуру при умові збереження основних функцій: планування, управління та контроль внутрішніх товаропотоків, їх елементів і ресурсів у визначених часових і просторових параметрах середовища взаємодії всіх учасників мережі з метою забезпечення їм більшої конкурентоспроможності й прогресуючого розвитку.

Одним із принципових моментів у визначенні сутності мережевої форми взаємодії суб'єктів ринкових відносин є виділення її динамічності – змінюваної сукупності підприємств, які об'єднані загальними цілями, яка має досить чіткі системні межі, принципи і правила взаємодії, комунікації, входи і виходи із мережі [2; 11]. При цьому така структура повинна мати достатні ринкові можливості для виконання ринкових замовлень і сприяти досягненню поставлених перед мережею цілей у певних часових і просторових параметрах взаємодії. За таких умов доцільно розглядати не будь-яку сукупність, а лише ту, яка найбільш ефективна для функціонування всіх учасників мережі у визначений часовий період. А тому при організації МОС повинно бути створено середовище й умови їх ефективної взаємодії з метою отримання вигод від взаємодії (рис. 1).

При розгляді умов формування МОС необхідно приділяти особливу увагу питанню встановлення й розвитку стратегічних взаємовідносин її агентів. Беручи до уваги результати дослідження [6], необхідно відзначити таке.

На етапі прийняття рішення про формування МОС найбільш імовірною є конкурентна стратегія взаємовідносин її агентів, де принципового значення набуває здатність підприємства прийняти на себе роль інтегратора «ядра» мережі.

При високому рівні таких можливостей мережа орієнтована на єдиний кінцевий результат – це цілеспрямоване отримання максимальної вигоди від вдалої комбінації сукупності всіх наявних у мережі ресурсів і реальних (без суттєвої адаптації) можливостей всіх інших агентів мережі. У протилежному випадку (низький рівень можливостей) мережа орієнтована на кінцевий результат «найбільш ефективне використання пропонуваного ринком можливостей» із урахуванням певних обмежень і умов.

У подальшому розвиток МОС передбачає прийняття коопераційної стратегії взаємовідносин. Підприємство з високим рівнем можливостей стати інтегратором «ядра» мережі, орієнтує таку мережу на «інтегроване створення споживчої цінності кінцевого продукту». Залучаються агенти з найбільшим ресурсним потенціалом. За умови, що підприємство має недостатній рівень таких можливостей, мережа буде орієнтована на формування й розвиток стратегічних взаємовідносин. При цьому взаємодія всіх її агентів буде розглядатися як основа для утримання набутих ринкових позицій.

Представлена інтерпретація завдання формування динамічної МОС на постійній основі буде зводитися до пошуку такого стану мережі S і такої послідовності

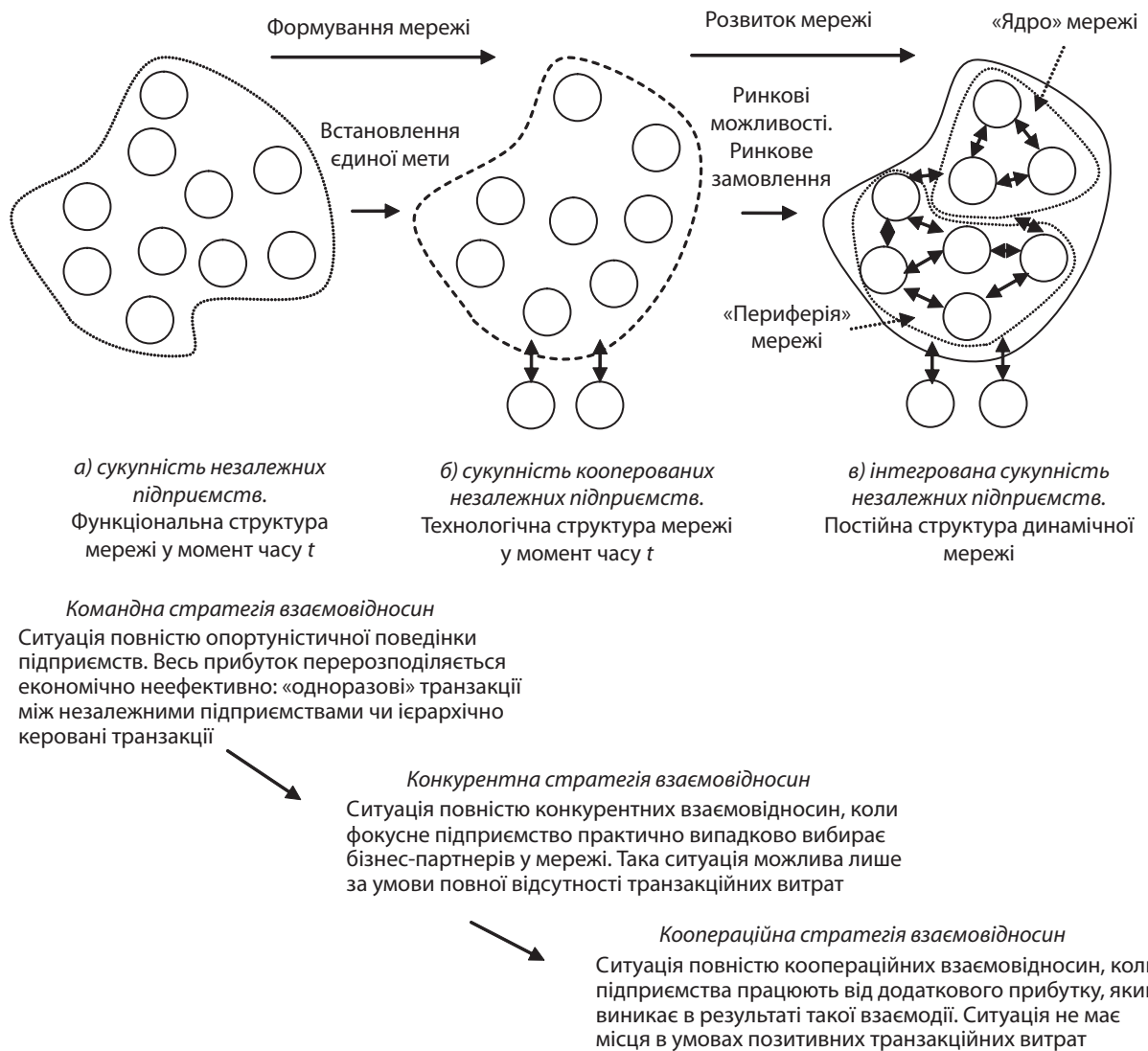

Рис. 1. Концептуальна модель формування мережевої обслуговуючої системи

(композиції) мережевих зв'язків κ_i у часі, при якій забезпечується відбір і реалізація оптимальної з точки зору узагальненого показника ефективності мережі програми функціонування мережі (установлення можливостей ефективного виконання ринкового замовлення):

$$S = \{S_1; S_2; \dots; S_{\kappa_i}\}. \quad (1)$$

В умовах об'єднання в мережу різномірних підприємств із різними цілями, стратегіями і життєвим циклом, виникають проблеми їх узгодження, прийняття стратегічних рішень і, насамперед, забезпечення функціонування МОС на довгостроковій основі. Одним із принципів рішень у такій ситуації є формування і функціонування **мережевого «ядра»** – доцільної сукупності видів діяльності та їх структурних елементів, що цілеспрямовано формують та реалізують у просторі і часі сукупні відносини учасників мережі на основі інтеграції та адаптації внутрішніх і зовнішніх товаропотоків, структурних елементів і ресурсів, для забезпечення більшої конкурентної спроможності всіх учасників мережі.

За таким підходом основним завданням «ядра» є визначення як полігона формування МОС структурних елементів, комбінування ресурсів і процесів виробництва, розподілу і реалізації мережевого продукту, більш

комплексно і, відповідно, соціально і економічно значущо для всіх агентів мережі.

Головний зміст пропонованого підходу визначається переходом діяльності обслуговуючого (фокусного) підприємства до мережевого (розподільного) горизонтально інтегрованого обслуговуючого середовища, яке спирається на здатності «ядра» ефективно вибирати та комбінувати ресурси учасників мережі на основі мережевих технологічних і розподільних зв'язків по відношенню до кожного агента МОС.

Опис завдань формування «ядра» МОС може бути представлено таким чином:

$$A_{\Sigma}^t = (A_{ni}^t, A_{mj}^t, A_{dv}^t, \dots) \rightarrow \max, \quad (2)$$

де A_{Σ}^t – ефективність функціонування мережі в період часу t , $t \in T$;

$A_{ni}^t, A_{mj}^t, A_{dv}^t, \dots$ – настанови «ядра» мережі в період часу t .

Наставами «ядра» МОС можуть бути визначені:

- ★ *маркетингові настанови* – організація пошуку ринкових замовлень, залучення покупців / кінцевих споживачів, реалізація товарів і послуг;
- ★ *логістичні настанови* – оптимізація процесів формування, трансформації та руху товаропо-

токів (як відповідна реакція МОС на потреби та вимоги споживача);

- ★ *організаційно-управлінські настанови* – розробка цілей і відповідних завдань, стратегій, планування, організація, координація та управління мережею;
- ★ *настанови управління знаннями* – ідентифікація, накопичення, залучення та розвиток ключових компетенцій мережі.

Настанови «ядра» МОС визначають внутрішній стан структури мережі. Якщо всі агенти мережі сприймають такі настанови, то загальна ефективність мережі буде позитивною. Якщо хоча б один агент їх не сприймає (відсутність у нього ринкових можливостей працювати в межах мережі), його ставлення до мережі буде негативним, що може викликати активну протидію, аж до виходу такого агента з мережі. Настанови «ядра» МОС у першу чергу визначаються потребою формування відносин, які виникають на момент виконання ринкового замовлення, чи необхідністю встановлення умов виконання фокусним підприємством прийнятих на себе певних зобов'язань перед іншими учасниками мережі.

Для прийняття рішення щодо включення агента в МОС необхідна певна система оцінки стану та діяльності агента. Для цього в роботі пропонується використати підхід, який об'єднує експертні оцінки і дані діяльності агентів мережі.

Передбачається, що експерту необхідно вибрати ряд окремих показників, про які можна говорити, що вони найкращим чином характеризують окремі сторони діяльності підприємств у межах відповідної мережі. При цьому вони повинні утворювати деяку закінчену сукупність. Для оцінки доцільності включення агента в МОС можуть бути використані показники, представлені в роботі [2]. А саме:

- 1) *надійність агента*. Визначається як відношення кількості раніше виконаних замовлень до планованих;
- 2) *потужність, потенціал і масштабність агента*. Визначається на основі максимального використання своїх потужностей для виконання типових замовлень за одиницю часу чи наявної кількості певних ресурсів;
- 3) *виконання агентом роботи з максимальним рівнем прибутку*;
- 4) *багатоваріантність використання агентом власних ресурсів* для виконання завдання в рамках мережі;
- 5) *ринкова репутація агента*. Визначається через знання про агента по певній компетенції, важливість виконуваних робіт тощо;

б) *ступінь автономності (незалежності) агента*. Визначається як можливість виконувати окремі завдання без залучення інших учасників мережі.

Було досліджено можливість застосування методики визначення вагових коефіцієнтів у завданні прийняття рішення щодо залучення агента у мережу. Для цього кожному показнику стану МОС r_i ($i = 1...N$) ставиться у відповідність оцінка його значимості. Потім будується система ваг за умови, що:

$$\begin{cases} \sum_{i=1}^N r_i = 1, \\ r_i \geq 0, i = 1...N, \end{cases} \quad (3)$$

де r_i – вага i -го показника;
 i – номер поточного показника;
 N – кількість показників.

Показники ранжуються в порядку зменшення її значимості для аналізу ефективності МОС r_i таким чином, щоб виконувалася правило:

$$r_1 \geq r_2 \geq r_3 \geq r_N, \quad (4)$$

Якщо система настанов проранжована в порядку зменшення їх значимості, то значимість r_i буде визначатися за правилом Фіршберна [8]:

$$r_i = \frac{2(N-i+1)}{(N+1) \cdot N}. \quad (5)$$

За цим отримують:

$$r_1 = \frac{2 \cdot 6}{6 \cdot 7} = 0,2857; r_2 = \frac{2 \cdot 5}{6 \cdot 7} = 0,2381; r_3 = \frac{2 \cdot 4}{6 \cdot 7} = 0,1905;$$

$$r_4 = \frac{2 \cdot 3}{6 \cdot 7} = 0,1429; r_5 = \frac{2 \cdot 2}{6 \cdot 7} = 0,0952; r_6 = \frac{2 \cdot 1}{6 \cdot 7} = 0,0416.$$

Підсумковий ваговий коефіцієнт розраховується як середнє арифметичне ваг, визначених трьома експертами (табл. 1).

Вважається, що для побудови системи ваг необхідно залучити трьох експертів, які будуть визначати рівень значимості показників агента мережі. При цьому передбачається, що зростання важливості окремого показника поєднано із загальним покращенням стану та діяльності агента у мережі.

Таким чином, з точки зору самоорганізації, для формування МОС необхідні такі умови і середовище, при яких учасникам мережі буде доцільно взаємодіяти один з одним. При цьому ключового значення набуває формування «ядра» мережі, де концентруються ключові компетенції, необхідні й достатні для пошуку та забезпечення реалізації ринкових замовлень. У короткотерміновому аспекті «ядро» мережі вирішує завдання встанов-

Таблиця 1

Визначення вагових коефіцієнтів у завданні прийняття рішення щодо включення агента в мережу

Експерт	Значимість r_i					
	Показник 1	Показник 2	Показник 3	Показник 4	Показник 5	Показник 6
А	0,1905	0,2381	0,1429	0,2381	0,2381	0,1905
Б	0,1905	0,1905	0,1429	0,2857	0,2381	0,1429
В	0,1429	0,1905	0,1905	0,2857	0,2857	0,1429
Середнє, \bar{r}_i	0,1746	0,2064	0,1587	0,2698	0,2539	0,1587

лення структури і параметрів місця кожного учасника мережі в часових і просторових параметрах середовища відносин. У довгостроковому аспекті – таке ядро спрямовує свої зусилля на вдосконалення мережевих технологій, вирішуючи завдання адаптації можливостей всіх учасників мережі до змін такої технології. При реалізації мережевої технології між її учасниками виникають технологічні зв'язки та специфічні взаємовідносини, які визначають місце і роль кожного з них у створенні проміжних і кінцевих продуктів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Зибер П.** Управление сетью как ключевая компетенция предприятия / П. Зибер // Проблемы теории и практики управления. – 2008. – № 3. – С. 92 – 96.
2. **Катаев А. В.** Виртуальные бизнес-организации / А. В. Катаев. – СПб. : Изд-во Политехнического университета, 2009. – 120 с.
3. **Паринов С. И.** К теории сетевой экономики. – Новосибирск : ИЭОПП СО РАН, 2002. – 168 с.
4. **Смоляр Л. Г.** Мережеві структури як сучасна форма організації економічної діяльності / Л. Г. Смоляр, О. А. Котенко // Ефективна економіка. – 2012. – № 12. – С. 92 – 95.
5. **Сорокина И. О.** Межфирменные сети как механизм развития малого бизнеса / И. О. Сорокина // Экономический журнал, 2012. – Том 27, № 3. – С. 57 – 62.
6. **Таньков К. М.** Стратегічні підходи до формування взаємовідносин у ланцюгах поставок / К. М. Таньков, О. В. Бахурець // Проблеми економіки, 2011. – № 2. – С. 58 – 63.
7. **Третьяк О. А.** Сетевые формы межфирменной кооперации: подходы к объяснению феномена / О. А. Третьяк, М. Н. Румянцев // Российский журнал менеджмента. – 2003. – № 2. – С. 25 – 50.
8. **Фишбейн П.** Теория полезности для принятия решений / П. Фишбейн, В. Воробьева, А. Кирута ; под ред Н. Воробьева. – М. : Наука, 1978. – 352 с.
9. **Чепурда Л. М.** Дослідження ефективності функціонування мережевих структур невиробничої сфери обслуговування (частина I) / Л. М. Чепурда // Бізнес Інформ. – 2015. – № 1. – С. 218 – 222.
10. **Чепурда Л. М.** Дослідження ефективності функціонування мережевих структур невиробничої сфери обслуговування (частина II) / Л. М. Чепурда // Бізнес Інформ. – 2015. – № 2. – С. 175 – 179.
11. **Шведюк О.** Визначення мережевої структури як сучасної форми координації економічної діяльності / О. Шведюк // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 5 (107). – С. 22 – 29.

REFERENCES

- Chepurda, L. M. "Doslidzhennia efektyvnosti funktsionuvannia merezhevykh struktur nevyrobnychoi sfery obsluhovuvannia (chastyna I)" [Investigation of the efficiency of network structures of non-productive service sector (part I)]. *Biznes Inform*, no. 1 (2015): 218-222.
- Chepurda, L. M. "Doslidzhennia efektyvnosti funktsionuvannia merezhevykh struktur nevyrobnychoi sfery obsluhovuvannia (chastyna II)" [Investigation of the efficiency of network structures of non-productive service sector (part II)]. *Biznes Inform*, no. 2 (2015): 175-179.
- Fishbeyn, P., Vorobeva, V., and Kiruta, A. *Teoriia poleznosti dlia priniatiia resheniy* [Utility theory for decision making]. Moscow: Nauka, 1978.
- Kataev, A. V. *Virtualnye biznes-organizatsii* [Virtual business organization]. St. Petersburg: Izd-vo Politekhnicheskogo universiteta, 2009.

Parinov, S. I. *K teorii setevoy ekonomiki* [The theory of the network economy]. Novosibirsk: IEOPP SO RAN, 2002.

Sorokina, I. O. "Mezhfirmennyye seti kak mekhanizm razvitiia malogo biznesa" [Inter-firm networks as a mechanism for development of small businesses]. *Ekonomicheskii zhurnal*, vol. 27, no. 3 (2012): 57-62.

Smoliar, L. H., and Kotenko, O. A. "Merezhevi struktury iak suchasna forma orhanizatsii ekonomichnoi diialnosti" [Network structure as a modern way of organizing economic activity]. *Efektivna ekonomika*, no. 12 (2012): 92-95.

Shvediuk, O. "Vyznachennia merezhevoi struktury iak suchasnoi formy koordynatsii ekonomichnoi diialnosti" [Determining the network structure as a modern form of coordination of economic activity]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 5 (107) (2010): 22-29.

Tretiak, O. A., and Rumiantseva, M. N. "Setevye formy mezhfirmennoy kooperatsii: podkhody k obiasneniiu fenomena" [Network forms of inter-firm cooperation: the approaches to the explanation of the phenomenon]. *Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta*, no. 2 (2003): 25-50.

Tankov, K. M., and Bakhurets, O. V. "Stratehichni pidkhody do formuvannia vzaiemovidnosyn u lantsiuhakh postavok" [Strategic approaches to forming relationships in the supply chain]. *Problemy ekonomiky*, no. 2 (2011): 58-63.

Ziber, P. "Upravlenie setiu kak kluchevaia kompetentsiia predpriatiia" [Network management as a key competence of the company]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 3 (2008): 92-96.

КІЛЬКІСНО-ЯКІСНЕ ОЦІНЮВАННЯ АТРАКТИВНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ КОМПАНІЙ

© 2015 ЯСТРЕМСЬКА О. О.

УДК 338.48 (100)

Ястремська О. О. Кількісно-якісне оцінювання атрактивності туристичних компаній

У статті представлено результати досліджень оцінювання атрактивності туристичних компаній з позицій споживачів та безпосередньо компаній щодо результатів використання економічних ресурсів. До системи часткових показників атрактивності з позиції споживачів включено ті, що характеризують цінову політику, інформативність сайту туристичної компанії, якість надання туристичних послуг, їх асортимент, якість обслуговування, умови оплати послуг, умови отримання документів, імідж компанії, наявність програм лояльності для постійних клієнтів, інноваційні пропозиції міжнародних турів, наявність супутнього туристичного сервісу, зручне розташування офісу туристичної компанії, стабільність її роботи, політичну та економічну ситуацію в країні, що приймає туристів, рівень розвитку туристичної інфраструктури, якість туристичного сервісу, стан об'єктів туристичної атракції. До системи часткових показників атрактивності з позиції туристичних компаній включено показники, які характеризують використання нею матеріальних, фінансових, людських ресурсів та результати інвестиційно-інноваційної діяльності. Склад запропонованих систем часткових показників уточнено застосуванням багатовимірного факторного аналізу. Методом адитивної згортки уточнені часткові показники згорнуто в інтегральні. Чутливість часткових показників уточнено методом нейронних мереж за побудованими моделями багаторівневого перцептрона. Кількісні значення інтегральних показників атрактивності туристичних компаній розмежовано на три рівня: високий, середній і низький з використанням побудованих функцій приналежності за теорією нечітких множин. Запропоновано заходи із забезпечення та підвищення атрактивності туристичних компаній.

Ключові слова: оцінювання, атрактивність, туристична компанія, система часткових показників, інтегральний показник атрактивності, якісні рівні атрактивності.

Табл.: 4. Бібл.: 13.

Ястремська Олеся Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: yastr@inbox.ru

УДК 338.48 (100)

UDC 338.48 (100)

Ястремская О. А. Количественно-качественное оценивание атрактивности туристических компаний

Iastremska O. O. Quantitative-Qualitative Evaluation of Attractiveness of Tourism Companies

В статье представлены результаты исследования оценки атрактивности туристических компаний с позиций потребителей и непосредственно компаний относительно результатов использования экономических ресурсов. В систему частных показателей атрактивности с позиции потребителей включены такие, которые характеризуют ценовую политику, информативность сайта туристической компании, качество предоставления туристических услуг, их ассортимент, качество обслуживания, условия оплаты услуг, условия получения документов, имидж компании, наличие программ лояльности для постоянных клиентов, инновационные предложения международных туров, наличие сопутствующего туристического сервиса, удобное расположение офиса туристической компании, стабильность ее работы, политическую и экономическую ситуацию в стране, принимающей туристов, уровень развития туристической инфраструктуры, качество туристического сервиса, состояние объектов туристической атракции. В систему частных показателей атрактивности с позиции туристических компаний включены показатели, характеризующие использование ею материальных, финансовых, человеческих ресурсов и результаты инвестиционно-инновационной деятельности. Состав предложенных систем частичных показателей уточнен с использованием многомерного факторного анализа. Методом аддитивной свертки уточненные частные показатели свернуты в интегральные. Чувствительность частных показателей уточнена методом нейронных сетей в соответствии с построенными моделями многоуровневого перцептрона. Количественные значения интегральных показателей атрактивности туристических компаний разграничены на три уровня: высокий, средний и низкий с использованием построенных функций принадлежности согласно теории нечетких множеств. Предложены мероприятия по обеспечению и повышению атрактивности туристических компаний.

The article presents the results of studying the evaluation of attractiveness of tourism companies from the perspective of consumers and companies themselves as to results of the use of economic resources. In the system of partial indicators of attractiveness from the perspective of consumers were included such that characterize the pricing policy, informativeness of a tourism company website, quality of tourism services, their product range, quality of servicing, terms of payment, conditions of receiving documents, company image, presence of loyalty programs for regular customers, innovative offers of international tours, availability of collateral tourist services, convenient location of a tourism company, stability of its work, political and economic situation in the hosting country, level of tourism infrastructure, quality of tourist services, status of the objects of tourist attraction. In the system of partial indicators of attractiveness from the perspective of tourism companies were included the indicators, which characterize its use of the material, financial, human resources as well as results of investment-innovative activity. The composition of the proposed systems of partial indicators has been updated using the multivariate factor analysis. Using the method of additive folding, the updated partial indicators were folded down into the integral indicators. Sensitivity of the partial indicators has been updated by the neural network method in accordance with the built models of multi-layered perceptron. Quantitative values of the integral indicators of tourism attractiveness for companies were separated into three levels: high, medium and low, using the membership functions from the fuzzy set theory. Activities to ensure and enhance the attractiveness of tourism companies have been proposed.

Key words: evaluation, attractiveness, tourism company, system of partial indicators, integral indicator of attractiveness, qualitative levels of attractiveness.

Табл.: 4. Бібл.: 13.

Iastremska Olesia O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Tourism, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: yastr@inbox.ru

Ключевые слова: оценивание, атрактивность, туристическая компания, система частных показателей, интегральный показатель атрактивности, качественные уровни атрактивности.

Табл.: 4. Бібл.: 13.

Ястремская Олеся Александровна – кандидат экономических наук, доцент кафедры туризма, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: yastr@inbox.ru

У сучасних умовах функціонування світової економіки сформувалися стійкі тенденції, що свідчать про активний розвиток туристичної галузі. Це пов'язано з підвищенням якості життя в розвинених країнах, прагненням споживачів до отримання емоційного та інформаційного задоволення, адекватного економічним витратам. В Україні також стрімкими темпами розвивається туристична галузь, формуються туристичні кластери, активізуються нові види туризму, такі як екстремальний, гастрономічний, навчальний, діловий та ін. Тому перед споживачами туристичних послуг в Україні постає складне завдання: обрати таку туристичну компанію, яка була б здатна задовольнити їх потреби щодо комфортності, економічності, інформативності та корисності отриманих туристичних послуг. Тобто така туристична компанія повинна бути привабливою для споживачів, виступати своєрідним атрактором, що концентрує потенційних і реальних споживачів, надаючи їм бажаний за якістю та кількістю обсяг туристичних послуг. Саме така властивість туристичних компаній характеризується як їх атрактивність.

Отже, для забезпечення сталого розвитку компанії повинні оцінювати власну атрактивність, порівнювати її з конкурентами, розробляти заходи з її підтримки або підвищення та інформувати споживачів про досягнуті результати. У свою чергу, споживачі також оцінюють атрактивність туристичних компаній за власними враженнями, інформацією, яку надають компанії, та за сформованими уявленнями звертаються за наданням туристичних послуг до тих компаній, які, на їх думку, є більш привабливими, тобто атрактивними, здатними задовольнити активні сформовані потреби. Таким чином, атрактивність є необхідною властивістю туристичних компаній, що здатна забезпечити та привабити достатню кількість споживачів туристичних послуг для свого розвитку, підтримки конкурентоспроможності. Актуальність оцінювання атрактивності є важливою проблемою, яку необхідно вирішувати як туристичним компаніям для забезпечення свого розвитку й конкурентоспроможності, так і споживачам туристичних послуг для їх отримання в необхідній кількості та очікуваної якості. Проте туристичні компанії не приділяють достатньо уваги оцінюванню атрактивності, а споживачі в основному формують свої уявлення про неї на основі сформованого образу, іміджу компаній. Тому проблема кількісного оцінювання їх атрактивності залишається остаточно невирішеною з позиції достатньої формалізації та формування заходів з підвищення.

У цьому зв'язку *метою* статті є висвітлення розроблених пропозицій з кількісного оцінювання атрактивності туристичних компаній та якісного визначення рівня її достатності для забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання туристичної сфери.

Завдання дослідження полягають в: уточненні системи часткових та інтегральних показників кількісного оцінювання атрактивності туристичних компаній з позицій споживачів та компаній безпосередньо; визначенні найбільш чутливих показників щодо прийняття управлінських рішень із забезпечення та підвищення атрактивності туристичних компаній; обґрунтуванні

кількісних меж якісних рівнів інтегральних показників атрактивності туристичних компаній.

Об'єктом дослідження є процес оцінювання атрактивності туристичних компаній, *предметом* – теоретичні положення, методичні підходи та практичні рекомендації з оцінювання атрактивності туристичних компаній у двох аспектах: щодо споживачів та безпосередньо суб'єктів господарювання туристичної сфери.

Перш, ніж досліджувати існуючі методичні підходи до оцінювання атрактивності, необхідно уточнити використовуване поняття, яке ґрунтується на терміні «атрактор», що характеризує певну множину точок, які тяжіють одна до одної та до яких наближаються фазові траєкторії дисипативної системи [15]. Туристичні компанії також доцільно розглядати як дисипативні структури, оскільки ознаками останніх є: обмін енергією, а саме – ресурсами, із зовнішнім середовищем; відносна стійкість у процесі функціонування та розвитку. Використовуючи термін «атрактивність» відносно туристичної діяльності, під ним доцільно розуміти властивість туристичних компаній задовольняти активні потреби споживачів туристичних послуг, що забезпечуватиме їм привабливість на ринку. Проблеми привабливості досліджували такі вчені, як Михайліченко Г. І. [1, с. 377], Іванунік В. О. [2], Мазаракі А. А., Ткаченко Т. І. та інші [3], Заячківська Г. [4], Цехла С. Ю. [5], Охота В. І. [6]. В їх дослідженнях приділено увагу термінологічним особливостям туристичної атрактивності, проте недостатньо розробленими залишаються методичні пропозиції з її кількісного оцінювання в контексті управління. В основному дослідники наголошують на необхідності кількісного оцінювання атрактивності, не уточнюючи систему часткових показників за допомогою економіко-математичних методів, які є дієвим інструментом їх обґрунтування. Зарубіжні дослідники більше уваги приділяють методам управління атрактивністю туристичних компаній. Так, у публікаціях Банди П. (Bund P.) [7], Камбриса Дж.-К. (Cambrils J.-C.) [8] пропонується використовувати організаційні форми публічно-приватного партнерства для підвищення атрактивності. А.-М. Хайлагер (А.-М. Hjalager, 2002) [9] висловив думку щодо забезпечення атрактивності на основі розроблення інноваційних продуктів та капіталізації компаній, які за рахунок ефекту масштабу здатні забезпечити достатній рівень атрактивності. Наведені публікації є підґрунтям проведеного дослідження з оцінювання атрактивності туристичних компаній.

Методологія досліджень. Для розроблення пропозицій з кількісно-якісного оцінювання атрактивності туристичних компаній використано такі методи: багатовимірний факторний аналіз, який застосовано для ущільнення кількості часткових показників, що характеризують досліджуване явище; метод нейронних мереж для визначення найбільш чутливих показників щодо атрактивності; метод нечітких множин, за допомогою якого побудовано функції приналежності кількісних значень інтегрального показника атрактивності якісним інтервалам «високий», «середній», «низький» для розроблення заходів із забезпечення або підвищення атрактивності.

За допомогою наведених методів автором у 2013 р. було проведено попереднє дослідження атрактивності туристичних компаній, результати якого представлені у публікації [10]. Як база досліджень були використані результати опитування споживачів 16 туристичних компаній за період з 2011 р. по 2013 р. Продовжуючи та розвиваючи дослідження з проблеми оцінювання атрактивності, у даній статті досліджено ці ж 16 туристичних компаній у 2014 р., опитано їх 156 споживачів та розвинуто пропозиції з кількісного та якісного оцінювання атрактивності з позиції споживачів і компаній.

Запропоновані та використані методи дозволили уточнити та здійснити подальше обґрунтування системи показників оцінювання атрактивності та визначити чутливі показники для підвищення її рівня.

З метою уточнення факторів, які визначають атрактивність туристичних компаній з позиції споживачів, було опитано 156 осіб, які скористалися їх послугами з внутрішнього та міжнародного туризму. Сукупність факторів розподілено на дві групи: внутрішні, які залежать від компанії, та зовнішні, що характеризують ті послуги, які може забезпечити туристична компанія споживачам. До складу факторів були включені лише ті, які виділили більше ніж 60% опитуваних. Склад досліджуваних факторів наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Фактори атрактивності туристичних компаній

Фактор	Питома вага позитивних відповідей щодо важливості фактора для надання туристичних послуг, %
1	2
Внутрішні фактори	
Цінова політика	83,3
Інформативність сайту компанії	81,3
Якість надання туристичних послуг	75,8
Асортимент туристичних послуг	75,6
Якість обслуговування	75,3
Умови оплати послуг	68,5
Умови отримання документів	67,5
Імідж компанії	65,3
Наявність програм лояльності для постійних клієнтів	65,8
Інноваційні пропозиції міжнародних турів	63,5
Наявність супутнього туристичного сервісу	60,3
Зручне розташування офісу туристичної компанії	60,2
Стабільність роботи туристичної компанії	60,1
Зовнішні фактори	

1	2
Політична ситуація в країні, що приймає туристів	75,5
Економічна ситуація в країні, що приймає туристів	73,8
Рівень розвитку туристичної інфраструктури	71,3
Якість туристичного сервісу	68,8
Стан об'єктів туристичної атракції	67,8

Джерело: результат самостійних досліджень автора.

З метою визначення найбільш важливих для забезпечення атрактивності з позиції споживачів факторів застосовано багатовимірний факторний аналіз з типом ротації *Varimax raw*, усі показники, що характеризують виділені фактори, сформовано в три компоненти, варіабельність яких пояснює 78,92% кумулятивної дисперсії вихідних даних, що є достатнім [11]. Таку кількість компонентів підтверджують також наявні значущі навантаження показників у кожній компоненті, кількісні значення яких є достатніми, тобто є більшими, ніж 70% у відповідності з умовами застосування багатовимірного факторного аналізу [11].

Таким чином, компоненти, які визначають атрактивність з позиції споживачів, отримали таке змістовне навантаження. Як і за попередніми результатами, вплив як внутрішніх, так і зовнішніх факторів характеризує перша компонента на основі найбільш значущих показників щодо цінової політики, умов оплати послуг, наявності програм лояльності для постійних клієнтів, економічної та політичної ситуації в країні, що приймає туристів. З огляду на наведені показники, перша компонента є найбільш суттєвою, оскільки пояснює 41,64% варіації вихідних даних і характеризує цінову спрямованість та безпеку туристичних подорожей.

Друга компонента, дисперсія якої відповідає 25,43%, характеризує фактори інформативності сайту туристичної компанії, наявності інноваційних пропозицій туристичних послуг, умов отримання документів для здійснення туристичних подорожей, якості та асортименту надання послуг, наявності супутнього туристичного сервісу у подорожах, стабільності роботи компанії. Склад показників другої компоненти свідчить про суттєвий вплив якості надання туристичних послуг для забезпечення атрактивності туристичних компаній, що в цілому відповідає отриманим результатам попередніх досліджень по відношенню до послуг міжнародного туризму, що за результатами новітнього дослідження доцільно розповсюдити на всі види туристичних послуг.

Третю компоненту, дисперсія якої складає 11,86%, зумовлюють зовнішні фактори: рівень розвитку туристичної інфраструктури, якість туристичного сервісу, стан об'єктів туристичної атракції, що підтверджує розвиненість туристичного бізнесу та внутрішній фактор іміджу туристичної компанії.

Спираючись на виділені значущі фактори, можна сформулювати систему часткових показників, які характеризують атрактивність туристичних компаній з позиції споживачів. Доцільно зробити висновки, що всі аналізовані фактори є впливовими. Тому їх об'єднання за частковими показниками, що відображають сутнісне наповнення факторів і виміряні за п'ятибальною шкалою в інтегральний показник, дозволить отримати однозначну кількісну оцінку атрактивності туристичної компанії з позиції споживачів. Інтегральний показник атрактивності розраховано методом адитивної згортки, де як коефіцієнти значущості кожного показника використані факторні навантаження за компонентами, отриманими в результаті застосування багатовимірного факторного аналізу. Результати розрахунку інтегрального показника атрактивності туристичних компаній з позиції споживачів туристичних послуг за період з 2011 р. по 2014 р. наведено в *табл. 2*.

Оскільки інтегральний показник атрактивності туристичних компаній побудовано як стимулятор, що має чіткі межі та змінюється від нуля до одиниці, згідно з даними *табл. 2* найкращою атрактивністю відрізняються такі туристичні компанії, як АЙ ТРЕВЕЛ ІНТЕРНЕТШНА, РОКСОЛАНА, АЛЬФА ТРЕВЕЛ, значення інтегрального показника атрактивності яких перевищує 0,7. Такий високий показник атрактивності в основному туристичні компанії досягли завдяки використанню програм лояльності для постійних клієнтів та наявності інноваційних пропозицій туристичних послуг.

Щодо атрактивності з позиції туристичних компаній, вона зумовлюється результатами їх роботи, які характеризуються показниками використання економічних ресурсів. Застосування багатовимірного факторного аналізу до показників використання економічних

ресурсів, які обґрунтовано за результатами аналізу літературних джерел [12, 13], наведено в *табл. 3*.

Застосування багатовимірного факторного аналізу з використанням обґрунтованої системи часткових показників за типом ротації *Varimax raw* дозволило відібрати показники за компонентами, достатньою кількістю 3, що зумовлене значенням накопиченої дисперсії – 76,28%. Згідно з отриманими даними, перша компонента характеризує оновлення основних фондів, фондівідачу та фондоозброєність, а також підготовку персоналу, тобто його компетентність у відповідності з предметною областю туристичного бізнесу. Оскільки значущість компонент для пояснення атрактивності зменшується з кожною наступною у відповідності з дисперсією, яка для першої компоненти становить 43,65%, вона є найсуттєвішою і характеризує стан основних фондів у тактичному і стратегічному періодах, бо пояснює їх оновлення.

Друга компонента, дисперсія якої становить 26,07%, вказує на важливість фінансових ресурсів для забезпечення атрактивності, що пояснюється значеннями факторних навантажень показників, які увійшли до його складу, а саме – коефіцієнти загальної ліквідності, рентабельності продажів, фінансової стійкості, автономії. Такий склад показників доводить важливість отримання коштів у тактичному періоді для спрямування їх на забезпечення атрактивності, підтримку фінансової стабільності туристичних компаній та можливості покриття зобов'язань з метою їх забезпечення достатніми обсягами фінансових ресурсів.

Третя компонента, що характеризується дисперсією 6,56%, визначає стратегічну спрямованість туристичних компаній для забезпечення їх розвитку за рахунок інвестиційно-інноваційної діяльності, що спрямована на забезпечення інноваційності наданих туристичних

Таблиця 2

Інтегральний показник атрактивності туристичних компаній за роками

Назва туристичної компанії	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
А-ТУР	0,4479	0,4643	0,4545	0,4666
АЙ ТРЕВЕЛ ІНТЕРНЕТШНА	0,6653	0,6697	0,6906	0,7807
АЛЬФА ТРЕВЕЛ	0,6263	0,6268	0,6356	0,7367
АЛЬТЕРА	0,5897	0,5685	0,5293	0,6183
ВІЗ-ТУР	0,5804	0,6258	0,6485	0,7486
ВСЕСВІТ	0,3586	0,3964	0,4067	0,4077
ГРАНД ТУР	0,6597	0,6537	0,6959	0,7868
КАСАБЛАНКА	0,3965	0,3766	0,3706	0,3707
КЛАС-ТУР	0,5778	0,5683	0,5576	0,6677
КОМПАС ТРЕВЕЛ	0,6067	0,6208	0,5865	0,6876
РАНОК-ТУР	0,3336	0,3556	0,3469	0,3478
РОКСОЛАНА	0,6286	0,6386	0,6597	0,7687
СВІТОВІ ПОДОРОЖІ	0,5369	0,5649	0,6234	0,7134
СМАЛЬТА	0,3605	0,3765	0,3865	0,3876
ТУР ДЕ ЛЮКС	0,5873	0,5603	0,5438	0,6438
УЛЬТРАТУР	0,3536	0,4439	0,4458	0,4468

Джерело: результат самостійних досліджень автора.

Показники атрактивності туристичних компаній за результатами використання економічних ресурсів

Група показників	Частковий показник
Фінансових ресурсів	Коефіцієнт загальної ліквідності
	Коефіцієнт рентабельності власного капіталу
	Чиста рентабельність продажів
	Коефіцієнт оборотності обігового капіталу
	Коефіцієнт оборотності власного капіталу
	Коефіцієнт фінансової стійкості
	Коефіцієнт автономії
Матеріальних ресурсів	Коефіцієнт придатності основних фондів
	Коефіцієнт оновлення основних фондів
	Фондовіддача
	Фондоозброєність
Людських ресурсів	Питома вага працівників, що закінчили вищі навчальні заклади за спеціальністю туризмознавство
	Питома вага працівників, що підвищили кваліфікацію у звітному році
	Питома вага додаткової заробітної плати у фонді оплати праці
Інвестиційно-інноваційної діяльності	Питома вага інвестицій в основний капітал у загальному капіталі
	Питома вага інноваційних туристичних послуг у їх загальній вартості

Джерело: розроблено автором за результатами аналізу літературних джерел.

послуг та інвестування у розвиток компаній, тобто в їх основний капітал.

Об'єднуючи виділені значущі показники в інтегральний метод адитивної згортки, розраховано інтегральні показники атрактивності туристичних компаній за результатами використання економічних ресурсів, тобто з позиції компаній безпосередньо (табл. 4).

За даними табл. 4 можна зробити висновок, що атрактивність туристичних компаній за результатами використання економічних ресурсів є в цілому більш низькою, ніж за уявленнями споживачів, що свідчить про активну маркетингову підтримку діяльності компанії та необхідність приділення більшої уваги якісному використанню основних фондів, фінансових ресурсів,

Таблиця 4

Інтегральний показник атрактивності туристичних компаній за роками з позиції використання економічних ресурсів

Назва туристичної компанії	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
А-ТУР	0,5337	0,5388	0,5579	0,5653
АЙ ТРЕВЕЛ ІНТЕРНЕТШНЛ	0,6599	0,6355	0,6653	0,6897
АЛЬФА ТРЕВЕЛ	0,3607	0,6755	0,6563	0,6867
АЛЬТЕРА	0,6877	0,6636	0,3897	0,3683
ВІЗ-ТУР	0,6753	0,6936	0,3805	0,37535
ВСЕСВІТ	0,3598	0,3390	0,3386	0,3665
ГРАНД ТУР	0,6653	0,6737	0,6597	0,6857
КАСАБЛАНКА	0,6765	0,3876	0,3963	0,3766
КЛАС-ТУР	0,6956	0,6385	0,3778	0,3683
КОМПАС ТРЕВЕЛ	0,3933	0,6073	0,6067	0,6266
РАНОК-ТУР	0,6859	0,3369	0,3336	0,3356
РОКСОЛАНА	0,5870	0,6503	0,6676	0,6886
СВІТОВІ ПОДОРОЖІ	0,6990	0,6663	0,6638	0,6509
СМАЛЬТА	0,3375	0,3658	0,3605	0,3765
ТУР ДЕ ЛЮКС	0,6057	0,6277	0,6473	0,6603
УЛЬТРАТУР	0,3635	0,3785	0,3336	0,5597

Джерело: результат самостійних досліджень автора.

підготовці фахівців з туризму та підвищенню інноваційності туристичних послуг.

Для ухвалення управлінських рішень про забезпечення та підвищення атрактивності туристичних компаній необхідно виявити найбільш чутливі до управлінських впливів показники, що можливо зробити, базуючись на такому потужному інструменті моделювання, як нейронні мережі, які уможливають визначення форми взаємозв'язку між вхідними і вихідними досліджуваними показниками. З використанням пакета прикладних програм *Statistica Neural Networks* (StatSoft Inc.) здійснено моделювання взаємозв'язку часткових та інтегральних показників атрактивності з позиції споживачів та компаній, результатом якого стали 5 моделей багаторівневого перцептрона, 6 – радіально-базисних функцій, 8 – лінійних, причому найкращими моделями зв'язку показників атрактивності з позиції споживачів та компаній обрано дві моделі багаторівневого перцептрона, що підтверджує нелінійність взаємозв'язку досліджуваних показників та складність такої характеристики суб'єктів господарювання, як атрактивність, тобто привабливість для туристичних подорожей. Достатню якість обраних моделей доводять показники, які свідчать про адекватність її побудови досліджуваним процесам. До таких показників доцільно віднести коефіцієнти кореляції – 0,94 та 0,95, коефіцієнти раціональності, що характеризують відношення помилки до інформативності моделі – 0,35 та 0,26, абсолютні середня помилки значень вихідного показника – 0,06 та 0,03 відповідно.

Чутливість показників, які увійшли до складу обраних нелінійних моделей багаторівневого перцептрона, визначається їх рангом. Саме ці показники за рангом чутливості доцільно використовувати як основні для ухвалення управлінських рішень щодо покращення їх значень для зростання привабливості туристичних компаній для потенційних та реальних споживачів туристичних послуг і використовувати як орієнтири для підвищення конкурентоспроможності.

Забудованою моделлю багаторівневого перцептрона для атрактивності з позиції споживачів у відповідності з чутливістю та коефіцієнтом раціональності найбільш вагомим показником є цінова політика, що має ранг 1; 2 ранг притаманний показнику наявності програм лояльності для постійних клієнтів; 3 ранг має показник інноваційних пропозицій туристичних послуг; 4 ранг – рівень розвитку туристичної інфраструктури; 5 ранг – якість надання послуг. Ці показники є найбільш чутливими, при їх незначному зростанні інтегральний показник атрактивності з позиції споживачів матиме суттєвий приріст. Така ситуація може бути пояснена тим, що ціновий фактор є суттєвим для туристичної галузі в умовах економічної кризи, оскільки вартість туристичних послуг є значною, крім того, їх споживачі прагнуть до отримання нових вражень, які будуть адекватні якості надання послуг і витраченим на їх отримання коштом. Найменшою чутливістю характеризуються показники зручного розташування офісу туристичної компанії та умов отримання документів.

У відповідності з моделлю атрактивності за багаторівневим перцептроном з позицій туристичних компаній за результатами використання економічних ресурсів найбільшою чутливістю відрізняються показники оновлення основних фондів, питомої ваги інноваційних туристичних послуг у їх загальній вартості, чистої рентабельності продажів, оборотності обігового капіталу, фінансової стійкості, питомої ваги працівників, що закінчили вищі навчальні заклади за спеціальністю туризмознавство. Виділені показники є суттєвими, чутливими і характеризують повною мірою атрактивність туристичних компаній, їх властивість зацікавлювати споживачів та перетворювати на лояльних прихильників, що характеризує сутність атрактивності. Управлінський вплив саме на ці показники дозволить туристичним компаніям зацікавлювати постійних та залучати нових споживачів туристичних послуг, забезпечуючи конкурентоспроможність.

Ураховуючи економічну сутність виділених показників, як основні заходи із забезпечення та підвищення атрактивності туристичних компаній доцільно виділити такі: оновлення основних фондів, які в туристичних компаніях в основному складаються з активної частини, тобто засобів обчислювальної техніки, застосування ефективних методів фінансового менеджменту для забезпечення необхідного рівня рентабельності та оборотності фінансових ресурсів, підвищення кваліфікації співробітників туристичних компаній щодо формування компетентностей у галузі туризмознавства, проведення заходів з підвищення іміджу компаній, оновлення туристичних послуг.

Розраховані значення інтегральних показників атрактивності доцільно розмежувати за якісними рівнями «високий», «середній», «низький», що здійснено побудовою функцій приналежності, перетини яких є межею інтервалів якісних рівнів значень інтегральних показників. Для побудови функцій приналежності було залучено 15 експертів – працівників досліджуваних туристичних компаній. Коефіцієнт конкордації їх відповідей становить 0,73, що є достатнім для визнання узгодженості думок експертів.

Таким чином, визначено, що високому рівню атрактивності відповідає інтервал від 1,0 до 0,685, середньому – від 0,685 до 0,375, низькому – від 0,375 до 0,0. Використовуючи обґрунтовані експертними методами інтервали якісних рівнів атрактивності, визначено, що у 2014 р. його високим значенням з позиції споживачів характеризувалися 43,7% туристичних компаній, а з позицій компаній – 25%, середній рівень атрактивності притаманний 31,2% туристичних компаній як з позицій споживачів, так і з позицій компаній. Обґрунтоване й запропоноване розмежування якісних рівнів атрактивності необхідно використовувати в процесі ухвалення управлінських рішень для забезпечення й підвищення атрактивності туристичних компаній з метою визначення доцільності спрямування коштів на покращення обслуговування споживачів туристичних послуг.

ВИСНОВКИ

З метою зростання кількості споживачів, забезпечення конкурентоспроможності туристичні компанії повинні прагнути до зростання атрактивності, під якою розуміється їх властивість задовольняти активні потреби споживачів туристичних послуг. Атрактивність доцільно розглядати у двох аспектах: з позиції споживачів щодо задоволення потреб, і безпосередньо самих компаній відносно ефективного використання економічних ресурсів. Атрактивність з позиції споживачів визначається внутрішніми і зовнішніми факторами, що характеризують можливості компаній, особливості надання туристичних послуг і розвиненість туристичної інфраструктури у країнах, в які подорожують туристи. Атрактивність з позиції туристичних компаній запропоновано визначати за групами показників, які характеризують результати використання фінансових, матеріальних, людських ресурсів та досягнення в інвестиційно-інноваційній діяльності.

З використанням багатовимірною факторного аналізу обґрунтовано системи показників атрактивності в кожному з розглянутих аспектів; методом адитивної згортки на прикладі 16 туристичних компаній за період з 2011 по 2014 рр. розраховано відповідні інтегральні показники їх атрактивності; методом нейронних мереж визначено найбільш чутливі часткові показники до управлінських впливів; з використанням побудованих функцій приналежності за положеннями теорії нечітких множин обґрунтовано межі якісних рівнів атрактивності за інтегральними показниками, що є такими: високий рівень атрактивності відповідає інтервалу від 1,0 до 0,685, середній – від 0,685 до 0,375, низький – від 0,375 до 0,0. Визначено, що у 2014 р. високою атрактивністю з позиції споживачів характеризувалися 43,7% досліджуваних туристичних компаній, а з позицій компаній – 25%, середнім рівнем атрактивності відрізнялися 31,2% туристичних компаній як з позицій споживачів, так і з позицій компаній. Це свідчить про необхідність розроблення заходів з підвищення атрактивності на основі визначених й обґрунтованих часткових показників.

Як основні заходи запропоновано здійснювати оновлення основних фондів щодо засобів обчислювальної техніки, застосування ефективних методів фінансового менеджменту для забезпечення необхідного рівня рентабельності та оборотності фінансових ресурсів, підвищення кваліфікації фахівців туристичних компаній, проведення заходів з підвищення іміджу компаній, оновлення туристичних послуг. Перспективи подальших наукових розробок з досліджуваної проблеми полягають у визначення резервів з підвищення атрактивності туристичних компаній, в основу обчислення яких доцільно покласти обґрунтовані системи часткових показників атрактивності у двох запропонованих аспектах: з позицій як споживачів, так і туристичних компаній щодо результатів використання економічних ресурсів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Михайліченко Г. І. Інноваційний розвиток туризму : монографія / Г. І. Михайліченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 608 с.

2. Івануник В. О. Антропогенні атракції в туристичному ринку / В. О. Івануник // Відтворення господарського комплексу регіону: методологія, механізми, інструментарій: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 22–23 лютого 2007 р.) : у 2 т. – Чернівці : Книги – XXI, 2007. – Т. 2. – С. 336–339.

3. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. Г. Бойко та ін. ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 648 с.

4. Заячківська Г. Міжнародний туризм в Україні: проблеми розвитку та шляхи вирішення / Г. Заячківська // Вісник ТНЕУ. – 2011. – № 4. – С. 129–133.

5. Цехла С. Ю. Інноваційна політика в сфері міжнародного туризму / С. Ю. Цехла, І. М. Яковенко, Е. В. Яковенко. – Симферополь : ИТ «Ариал», 2013. – 200 с.

6. Охота В. І. Формування системи управління якістю на підприємствах туристичної індустрії / В. І. Охота // Бізнес Інформ. – 2014. – № 9. – С. 195–199.

7. Bund P. Co-operation and Partnerships in Tourism: A Global Perspective / P. Bund [Electronic resource]. – Mode of access : http://destinet.eu/resources/...-varioustargetgroups/Cooperation_and_Partnerships_in_Tourism.pdf/download/1/Cooperation_and_Partnerships_in_Tourism.pdf

8. Cambrils J.-C. An introduction to the Tourism PPP. The Ture Spana Experience / J.-C. Cambrils [Electronic resource]. – Mode of access : http://dtxqtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/551pptmoscow.joan_carles.cambrils.pdf

9. Hjalager A.-M. Repairing Innovation Defectiveness in Tourism / A.-M. Hjalager // Tourism Management. – 2002. – № 23. – 465 p.

10. Ястремська О. О. Визначення атрактивності туристичних компаній у міжнародному туризмі / О. О. Ястремська // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 11-12. – С. 124–127.

11. Пономаренко В. С. Аналіз даних у дослідженнях соціально-економічних систем / В. С. Пономаренко, Л. М. Малярець. – Х. : ВД «НЖЕК», 2009. – 432 с.

12. Малярець Л. М. Економіко-математичні аспекти діагностики конкурентоспроможності підприємства : наукове видання / Л. М. Малярець, Л. О. Норік. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2009. – 214 с.

13. Райко Д. В. Підприємство, партнер, споживач: теорія та практика взаємодії : монографія / Д. В. Райко. – Х. : ВД «НЖЕК», 2010. – 320 с.

REFERENCES

Bund, P. "Co-operation and Partnerships in Tourism: A Global Perspective". http://destinet.eu/resources/...-varioustargetgroups/Cooperation_and_Partnerships_in_Tourism.pdf/download/1/Cooperation_and_Partnerships_in_Tourism.pdf

Cambrils, J.-C. "An introduction to the Tourism PPP. The Ture Spana Experience". http://dtxqtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/551pptmoscow.joan_carles.cambrils.pdf

Hjalager, A. -M. "Repairing Innovation Defectiveness in Tourism". *Tourism Management*, no. 23 (2002): 465-.

Ivanunik, V. O. "Antropohenni atraksii v turystychnomu rynku" [Anthropogenic attractions in the tourism market]. *Vidtvorennia hospodarskoho kompleksu rehionu: metodolohiia, mekhanizmy, instrumentarii*. Chernivtsi: Knyhy - XXI, 2007.336-339.

lastremaska, O. O. "Vyznachennia atraktyvnosti turystychnykh kompanii u mizhnarodnomu turyzmi" [Definition attraction travel agencies in international tourism]. *Ekonomichni chasopys - XXI*, no. 11-12 (2014): 124-127.

Mykhailichenko, H. I. *Innovatsiinyi rozvytok turyzmu* [Innovative development of tourism]. Kyiv: KNTEU, 2012.

Maliarets, L. M., and Norik, L. O. *Ekonomiko-matematychni aspekty diahnostyky konkurentospromozhnosti pidpriemstva* [Economic and mathematical aspects of diagnosis competitiveness]. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU, 2009.

Okhota, V. I. "Formuvannia systemy upravlinnia yakistiu na pidpriemstvakh turystychnoi industrii" [Formation of quality management at the enterprises of the tourism industry]. *Biznes Inform*, no. 9 (2014): 195-199.

Ponomarenko, V. S., and Maliarets, L. M. *Analiz danykh u doslidzhenniakh sotsialno-ekonomichnykh system* [The analysis of data in studies of socio-economic systems]. Kharkiv: INZhEK, 2009.

Raiko, D. V. *Pidpriemstvo, partner, spozhyvach: teoriia ta praktyka vzaiemodii* [The company, partners, customers, theory and practice of interaction]. Kharkiv: INZhEK, 2010.

Tkachenko, T. I. et al. *Stratehichniy rozvytok turystychnoho biznesu* [Strategic development of tourist business]. Kyiv: KNTEU, 2010.

Tsekhla, S. Yu., Yakovenko, I. M., and Yakovenko, E. V. *Innovatsionnaia politika v sfere mezhdunarodnogo turizma* [Innovation policy in the sphere of international tourism]. Simferopol: Arial, 2013.

Zaiachkivska, H. "Mizhnarodnyi turizm v Ukraini: problemy rozvytku ta shliakhy vyrishennia" [International tourism in Ukraine: development problems and solutions]. *Visnyk TNEU*, no. 4 (2011): 129-133.

УДК 338.43.01/02.075.8/

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АПК: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

© 2015 БОНДАРЕВСЬКА К. В.

УДК 338.43.01/02.075.8/

Бондаревська К. В. Концепція державного регулювання АПК: історичний екскурс

Мета статті полягає у визначенні пріоритетних складових концепції державного регулювання АПК з урахуванням історичного досвіду. Розглянуто історичні аспекти державного регулювання аграрного сектора економіки з урахуванням корисного для України теоретичного та практичного досвіду минулих років щодо формування ефективних соціально-економічних відносин у сфері АПК; обґрунтовано концептуальні напрями державної політики в галузі аграрного виробництва в умовах зростання глобалізаційних тенденцій та євроінтеграційних векторів розвитку України. У результаті дослідження було виділено концептуальні напрями державного регулювання аграрного сектора як економічного, так і соціального характеру, серед яких: оновлення законодавчої бази, бюджетна підтримка, податкові пільги, регульоване ціноутворення, фінансова підтримка інновацій та матеріально-технічного переозброєння, регулювання зовнішньоекономічної діяльності, заходи щодо підвищення рівня зайнятості та розвитку сільських територій. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є обґрунтування ефективного механізму регулювання соціально-економічних відносин, який являє собою баланс ринкових та державних інструментів з різною пріоритетністю. При цьому доцільно враховувати конкретні історичні умови та перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектора, а також необхідність проведення зваженої та науково обґрунтованої аграрної політики держави на етапі входження України до європейського співтовариства.

Ключові слова: державне регулювання, державна підтримка, аграрний сектор, економічний лібералізм, новий неокласичний синтез.

Рис.: 4. **Бібл.:** 19.

Бондаревська Ксенія Валентинівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці, Дніпропетровська державна фінансова академія (вул. Аржанова, 12, Дніпропетровськ, 49083, Україна)

E-mail: kseny-8888@mail.ru

УДК 338.43.01/02.075.8/

Бондаревская К. В. Концепция государственного регулирования АПК: исторический экскурс

Цель статьи заключается в определении приоритетных составляющих концепции государственного регулирования АПК с учетом исторического опыта. Рассмотрены исторические аспекты государственного регулирования аграрного сектора экономики с учетом полезного для Украины теоретического и практического опыта прошлых лет по формированию эффективных социально-экономических отношений в сфере АПК; обоснованы концептуальные направления государственной политики в области аграрного производства в условиях роста глобализационных тенденций и евроинтеграционных векторов развития Украины. В результате исследования были выделены концептуальные направления государственного регулирования аграрного сектора как экономического, так и социального характера, среди которых: обновление законодательной базы, бюджетная поддержка, налоговые льготы, регулируемое ценообразование, финансовая поддержка инноваций и материально-технического перевооружения, регулирование внешнеэкономической деятельности, меры по повышению уровня занятости и развития сельских территорий. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является обоснование эффективного механизма регулирования социально-экономических отношений, который представляет собой баланс рыночных и государственных инструментов с разной приоритетностью. При этом целесообразно учитывать конкретные исторические условия и перспективы развития отечественного аграрного сектора, а также необходимость проведения взвешенной и научно обоснованной аграрной политики государства на этапе вхождения Украины в европейское сообщество.

Ключевые слова: государственное регулирование, государственная поддержка, аграрный сектор, экономический либерализм, новый неокласический синтез.

Рис.: 4. **Библ.:** 19.

Бондаревская Ксения Валентиновна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры управления персоналом и экономики труда, Днепропетровская государственная финансовая академия (ул. Аржанова, 12, Днепропетровск, 49083, Украина)

E-mail: kseny-8888@mail.ru

UDC 338.43.01/02.075.8/

Bondarevska K. V. The Conception of the State regulation of the Agrarian-Industrial Complex: a Historical Overview

The article is aimed to determine the priority components of the conception of the State regulation of the agrarian-industrial complex in the light of historical experience. The historical aspects of the State regulation of the agrarian economy sector have been considered, bearing in mind the theoretical and practical experience of the past years, which will be useful for Ukraine, in order to shape effective socio-economic relations in the sphere of the agrarian-industrial complex; the conceptual directions of the State policy in the field of agricultural production in the context of increasing globalization trends and the European integration vectors of development of Ukraine have been substantiated. As result of the study, the conceptual directions of the State regulation of the agrarian sector in both economic and social terms have been allocated, among which: update of the legislative framework, budget support, tax incentives, adjustable pricing, financial support for innovation and material-technical rearmament, regulation of foreign trade activities, measures to improve the level of employment as well as development of rural areas. Prospect of further research in this direction is substantiation of an effective mechanism for regulation of the socio-economic relations, which represents the balance of market and public instruments with different priorities. It is expedient to take into account both the specific historical conditions and prospects of development of the domestic agricultural sector, as well as the need for a balanced and scientifically based State agrarian policy at the stage of Ukraine's inclusion into the European Community.

Key words: State regulation, State support, agricultural sector, economic liberalism, new neoclassical synthesis.

Pic.: 4. **Bibl.:** 19.

Bondarevska Kseniia V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Personnel Management and Labour Economics, Dnipropetrovsk State Finance Academy (vul. Arzhanova, 12, Dnipropetrovsk, 49083, Ukraine)

E-mail: kseny-8888@mail.ru

Raiko, D. V. *Pidpriemstvo, partner, spozhyvach: teoriia ta praktyka vzaiemodii* [The company, partners, customers, theory and practice of interaction]. Kharkiv: INZhEK, 2010.

Tkachenko, T. I. et al. *Stratehichniy rozvytok turystychnoho biznesu* [Strategic development of tourist business]. Kyiv: KNTEU, 2010.

Tsekhla, S. Yu., Yakovenko, I. M., and Yakovenko, E. V. *Innovatsionnaia politika v sfere mezhdunarodnogo turizma* [Innovation policy in the sphere of international tourism]. Simferopol: Arial, 2013.

Zaiachkivska, H. "Mizhnarodnyi turizm v Ukraini: problemy rozvytku ta shliakhy vyrishennia" [International tourism in Ukraine: development problems and solutions]. *Visnyk TNEU*, no. 4 (2011): 129-133.

УДК 338.43.01/02.075.8/

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АПК: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

© 2015 БОНДАРЕВСЬКА К. В.

УДК 338.43.01/02.075.8/

Бондаревська К. В. Концепція державного регулювання АПК: історичний екскурс

Мета статті полягає у визначенні пріоритетних складових концепції державного регулювання АПК з урахуванням історичного досвіду. Розглянуто історичні аспекти державного регулювання аграрного сектора економіки з урахуванням корисного для України теоретичного та практичного досвіду минулих років щодо формування ефективних соціально-економічних відносин у сфері АПК; обґрунтовано концептуальні напрями державної політики в галузі аграрного виробництва в умовах зростання глобалізаційних тенденцій та євроінтеграційних векторів розвитку України. У результаті дослідження було виділено концептуальні напрями державного регулювання аграрного сектора як економічного, так і соціального характеру, серед яких: оновлення законодавчої бази, бюджетна підтримка, податкові пільги, регульоване ціноутворення, фінансова підтримка інновацій та матеріально-технічного переозброєння, регулювання зовнішньоекономічної діяльності, заходи щодо підвищення рівня зайнятості та розвитку сільських територій. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є обґрунтування ефективного механізму регулювання соціально-економічних відносин, який являє собою баланс ринкових та державних інструментів з різною пріоритетністю. При цьому доцільно враховувати конкретні історичні умови та перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектора, а також необхідність проведення зваженої та науково обґрунтованої аграрної політики держави на етапі входження України до європейського співтовариства.

Ключові слова: державне регулювання, державна підтримка, аграрний сектор, економічний лібералізм, новий неокласичний синтез.

Рис.: 4. **Бібл.:** 19.

Бондаревська Ксенія Валентинівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці, Дніпропетровська державна фінансова академія (вул. Аржанова, 12, Дніпропетровськ, 49083, Україна)

E-mail: kseny-8888@mail.ru

УДК 338.43.01/02.075.8/

Бондаревская К. В. Концепция государственного регулирования АПК: исторический экскурс

Цель статьи заключается в определении приоритетных составляющих концепции государственного регулирования АПК с учетом исторического опыта. Рассмотрены исторические аспекты государственного регулирования аграрного сектора экономики с учетом полезного для Украины теоретического и практического опыта прошлых лет по формированию эффективных социально-экономических отношений в сфере АПК; обоснованы концептуальные направления государственной политики в области аграрного производства в условиях роста глобализационных тенденций и евроинтеграционных векторов развития Украины. В результате исследования были выделены концептуальные направления государственного регулирования аграрного сектора как экономического, так и социального характера, среди которых: обновление законодательной базы, бюджетная поддержка, налоговые льготы, регулируемое ценообразование, финансовая поддержка инноваций и материально-технического перевооружения, регулирование внешнеэкономической деятельности, меры по повышению уровня занятости и развития сельских территорий. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является обоснование эффективного механизма регулирования социально-экономических отношений, который представляет собой баланс рыночных и государственных инструментов с разной приоритетностью. При этом целесообразно учитывать конкретные исторические условия и перспективы развития отечественного аграрного сектора, а также необходимость проведения взвешенной и научно обоснованной аграрной политики государства на этапе вхождения Украины в европейское сообщество.

Ключевые слова: государственное регулирование, государственная поддержка, аграрный сектор, экономический либерализм, новый неокласический синтез.

Рис.: 4. **Библ.:** 19.

Бондаревская Ксения Валентиновна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры управления персоналом и экономики труда, Днепропетровская государственная финансовая академия (ул. Аржанова, 12, Днепропетровск, 49083, Украина)

E-mail: kseny-8888@mail.ru

UDC 338.43.01/02.075.8/

Bondarevska K. V. The Conception of the State regulation of the Agrarian-Industrial Complex: a Historical Overview

The article is aimed to determine the priority components of the conception of the State regulation of the agrarian-industrial complex in the light of historical experience. The historical aspects of the State regulation of the agrarian economy sector have been considered, bearing in mind the theoretical and practical experience of the past years, which will be useful for Ukraine, in order to shape effective socio-economic relations in the sphere of the agrarian-industrial complex; the conceptual directions of the State policy in the field of agricultural production in the context of increasing globalization trends and the European integration vectors of development of Ukraine have been substantiated. As result of the study, the conceptual directions of the State regulation of the agrarian sector in both economic and social terms have been allocated, among which: update of the legislative framework, budget support, tax incentives, adjustable pricing, financial support for innovation and material-technical rearmament, regulation of foreign trade activities, measures to improve the level of employment as well as development of rural areas. Prospect of further research in this direction is substantiation of an effective mechanism for regulation of the socio-economic relations, which represents the balance of market and public instruments with different priorities. It is expedient to take into account both the specific historical conditions and prospects of development of the domestic agricultural sector, as well as the need for a balanced and scientifically based State agrarian policy at the stage of Ukraine's inclusion into the European Community.

Key words: State regulation, State support, agricultural sector, economic liberalism, new neoclassical synthesis.

Pic.: 4. **Bibl.:** 19.

Bondarevska Kseniia V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Personnel Management and Labour Economics, Dnipropetrovsk State Finance Academy (vul. Arzhanova, 12, Dnipropetrovsk, 49083, Ukraine)

E-mail: kseny-8888@mail.ru

В умовах динамічного зовнішнього середовища актуальним питанням постає пошук механізмів щодо ефективного регулювання функціонування АПК України, зокрема, провадження такої політики, яка сприятиме економічному зростанню ключових показників розвитку галузі. З метою формування ефективної концепції державного регулювання, що включатиме найбільш доцільні в сучасних умовах принципи, методи, інструменти та чинники впливу, важливим є врахування історичного досвіду, зокрема, наукового надбання вчених-економістів, які приділяли велику увагу саме теоріям регулювання економіки. Серед них слід відмітити зарубіжних дослідників різних економічних шкіл, таких як: А. Монкретєн, Ф. Кене, А. Сміт, К. Маркс, Ф. Енгельс, Дж. Кейнс, П. Самуельсон та інші [1, 8, 9, 10, 13, 17]. Вітчизняні економісти М. Туган-Барановський, М. Соболев відстоювали необхідність побудови ефективного механізму державної влади [8, 19].

Серед сучасних дослідників проблеми державного регулювання слід відзначити наукові праці Бородіної О. М., Бабенка А. Г., Дем'яненка М. Я., Кириленка І. Г., Олійник Т. І., Лузана Ю. Я., Могильного О. М. та інших [2–7, 11, 12, 14, 15, 18].

Так, вчений-економіст Бородіна О. М. вважає, що лише держава може визначити ефективність підтримки сільського господарства: «специфіка сільського господарства та створення суспільних благ у цьому секторі економіки формують національні аграрні політики, що не завжди оптимальні з точки зору економічної теорії...ці політики є результатом суспільного вибору, і держава визначає загальнонаціональну ефективність підтримки сільського господарства» [5]. Як приклад автор аналізує причини кризового стану тваринницької галузі в Україні, серед яких – недосконала політика держави в розрізі прямих доплат на молочну та м'ясну продукцію в умовах зменшення купівельної спроможності населення. При цьому характерною рисою було зменшення прибутковості та рентабельності сільськогосподарських підприємств у першій половині 90-х років.

Проблемі державного регулювання в сучасних умовах приділяє увагу вчений А. Г. Бабенко, який визначає п'ять функцій державного регулювання: правове забезпечення; захист конкуренції (у контексті антимонопольного законодавства); розподіл доходів і багатства; внесення коригувань до механізму розподілу ресурсів; стабілізація економічного зростання, контроль інфляційних процесів та зайнятості [2].

Викликає інтерес дослідження Т. І. Олійник, в якій вона наводить зарубіжний досвід країн Європейського Союзу, США, Японії, де розвиток аграрного сектора пов'язаний з державною підтримкою [15]. Приклад відповідної політики буде, на нашу думку, корисним для України, зокрема в контексті бюджетних і податкових механізмів.

Як вважає Ю. Я. Лузан, саме ефективна політика держави повинна забезпечувати стабільні темпи розвитку АПК і перешкоджати збитковості аграрних підприємств [12, с. 6]. Аналогічну думку має вчений М. Я. Дем'яненко, який визначає мету державної політики у сфері АПК. На його думку, це є підтримка прибутковості та

стабільності економічної ситуації в галузі, забезпечення продовольчої безпеки [7, с. 36].

Вважає за необхідне посилення державного регулювання трансформаційних процесів в АПК у сучасних умовах І. Г. Кириленко, зокрема, у контексті забезпечення впровадження інновацій та ефективної зовнішньоекономічної політики [11].

За необхідність зваженої державної політики у сфері АПК виступає О. М. Могильний. Крім того, у своїх роботах він визначає сутність категорії державного регулювання, принципи і методи регулювання сільського господарства. Викликає інтерес його схема взаємодії державного і ринкового механізмів регулювання аграрного виробництва через так зване адаптаційне поле [14]. Незважаючи на досить широке коло науковців, що досліджували питання ефективності державної політики, воно не втрачає своєї актуальності й на сьогоднішній день. Так, основною проблемою постає необхідність визначення дієвих методів та інструментів державного регулювання, зокрема, у стратегічно важливій для України галузі – АПК.

Метою статті є визначення пріоритетних складових концепції державного регулювання АПК з урахування історичного досвіду.

Теоретичною і методологічною основою проведеного дослідження став комплексний системний аналіз, фундаментальні положення економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з проблеми державного регулювання у сфері АПК. Серед методів дослідження було використано загальнонаукові методи синтезу й аналізу, індукції та дедукції, порівняння, єдності історичного і логічного. З метою формування базових положень та узагальнення отриманих результатів застосовувався абстрактно-логічний метод. За допомогою статистико-економічного методу та рядів динаміки стало можливим здійснити глибокий аналіз тенденцій щодо динаміки виробництва сільськогосподарської продукції. Особливої уваги заслуговує історичний метод, який було покладено в основу методології даного дослідження.

Дискусія щодо найбільш сприятливого балансу державного та ринкового механізмів регулювання триває ще з появи перших шкіл політичної економії. Так, прихильники меркантилізму, який виник у XVII столітті у Франції, підтримували думку щодо важливої ролі держави в процесі розвитку промисловості та міжнародних торговельних відносин. Для цього періоду економічної думки важливим було визначення обмежень та спрямувань державної політики, на відміну від відповідної дії вільного ринку. Наукові праці вчених цього періоду свідчать, що «для організації економіки, встановлення економічної дисципліни й економічного керівництва, розв'язання суспільних конфліктів інтересів і досягнення гармонії між індивідуальними і суспільними цілями необхідно, щоб приватне підприємництво обмежувалося і спрямовувалося, у першу чергу, урядом, а не ціновою системою вільного ринку» [1, с. 552]. Крім того, меркантилісти виступали за проведення державної протекціоністської політики, що передбачала б заходи щодо захисту (протекціонізму) національного ринку

від іноземної конкуренції та просування вітчизняних товаровиробників на міжнародних ринках. Практичний досвід меркантилізму був яскраво виражений у Франції (політика Ж.-Б. Кольбера), де всіляко заохочувався розвиток торгівлі та промисловості. Однак стимулювання експорту йшло на шкоду сільському господарству, яке обкладалося високими податками, що в результаті разом із збереженням абсолютної монархії призвело економіку Франції до кризи [8, с. 105].

Особливе значення в процесі становлення економічних відносин в АПК мала теорія фізіократів, згідно з якою земля вважалася єдиним джерелом багатства народу. За думкою фізіократів, а саме – основоположника фізіократії Ф. Кене, «...земля є єдиним джерелом багатства, і одне тільки землеробство примножує багатство... Від цього розкішного джерела залежить успіх усіх галузей управління в державі» [10]. Однак, слід зазначити, що фізіократи дотримувалися принципів економічного лібералізму, згідно з якими держава не повинна була втручатися у вільний перебіг економічних відносин. Водночас до заслуг фізіократів можна віднести визначення продуктивної праці як такої, що створює додаткову вартість. Проте вони вважали продуктивною лише сільськогосподарську працю, нівелюючи всі інші сфері господарювання.

Найбільш яскравим прибічником саморегульованої економіки був А. Сміт. Він вважав за доцільне обмеження державних функцій у процесі економічного регулювання та цілком покладався на так звану «невидиму руку» ринку. Саме в наданні переваг вільному регулюванню економіки були присутні спільні риси із школою фізіократії. На основі ідей А. Сміта надалі розвивалися нові концепції, які й визначали подальший розвиток науки. Так, згідно з теорією Ж.-Б. Сея, усі три фактори виробництва (праця, земля, капітал) розглядалися як рівнозначні джерела багатства, і кожен з них робив свій внесок та сприяв одержанню винагороди (зарплата, рента, прибуток) [8, с. 209]. На практиці ідеї А. Сміта мали своїм наслідком стихійний розвиток ринкових відносин, який і призвів до великої депресії у 30-х роках ХХ століття. Саме тоді й виникає наукова школа державного регулювання економіки Дж. Кейнса. Основною передумовою виникнення нової доктрини став пошук шляхів виходу з глобальної кризи та стабілізації економіки. У своїй науковій праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936 р.) Дж. Кейнс обґрунтував причини економічних проблем, що спричинені саморегуляцією ринку та відсутністю втручання держави у відповідні процеси; визначив конкретні підходи щодо вирішення цих проблем на основі макроекономічного підходу (дослідження показників національного доходу, сукупного попиту та пропозиції, національної економіки в цілому). Основна увага в концепції Дж. Кейнса приділяється вирішенню двох проблем: зайнятості та ефективності використання матеріальних, фінансових ресурсів з метою виходу з кризового стану [8, с. 461]. При цьому лише ефективно побудований державний механізм здатний вирішити всі ці питання. Важливим у концепції Дж. Кейнса є визначення повної зайнятості та

можливості вимушеного безробіття: «треба відкинути другий постулат класичної доктрини і дослідити механізм дії економічної системи, в якій «вимушене» безробіття цілком можливе» [9, с. 234–235]. В умовах Великої депресії у США концепція кейнсіанства була застосована на практиці президентом Ф. Рузвельтом у процесі проведення його «нового курсу». Ефективна державна політика мала своїм результатом зменшення впливу монополій на загальний перебіг економічних відносин, створення нових робочих місць, установлення соціальних гарантій та компенсацій.

Позитивним для сфери АПК стало прийняття Закону «Про регулювання сільського господарства», який був спрямований на припинення масового банкрутства дрібних фермерів, зокрема, через механізм підвищення цін на аграрну продукцію за умови зменшення обсягів її виробництва [14, с. 27]. У результаті відповідних державних заходів США не лише успішно нейтралізували наслідки економічної кризи, а й вийшли на новий етап свого розвитку. На жаль, кейнсіанська теорія не змогла побороти сильного впливу неокласичних шкіл. І в подальшому пріоритетним завданням урядів розвинутих країн виявилось забезпечення стабільності грошової бази [3].

У подальшому провідні вчені наукових шкіл зосереджують увагу на вдалому поєднанні державних і ринкових механізмів. Так, напрямом, що певним чином удосконалював кейнсіанські погляди, став неокласичний синтез. Послідовниками цієї доктрини вивчалось поєднання державних, ринкових механізмів (при цьому пріоритет надавався останньому), а також механізму соціального партнерства. Значний внесок у цьому напрямі належить вченому-економісту П. Самуельсону (засновнику так званого «нового неокласичного синтезу»). Він відстоював ідеї проведення державної політики за допомогою макроекономічних важелів. П. Самуельсон використав модель Дж. Кейнса щодо визначення економічних стабілізаторів, властивих ринковим саморегуляторам (попит, пропозиція, ціна, прибуток тощо), і тих, що мають регулюватися державною (оподаткування, державне замовлення, субсидії тощо) [14, с. 30]. При цьому пріоритетність надавалася саме бюджетно-податковому, а не грошово-кредитному регулюванню. Звичайно, концепція нового неокласичного синтезу П. Самуельсона являла собою узагальнену модель формування регуляторної політики, у той час як остання повинна враховувати особливості функціонування конкретних галузей господарювання та конкретні стадії розвитку в умовах динамічних змін середовища.

Розглядаючи концепцію державного регулювання, необхідно відмітити теорії К. Маркса та Ф. Енгельса, які справили значний вплив на розвиток економічної думки. Так, в основу їх парадигми була покладена провідна роль держави в контролі над засобами виробництва та його результатами [14, с. 26]. Практичне втілення концепції К. Маркса та Ф. Енгельса мало своє вираження у побудові централізовано-планової системи господарювання колишнього Радянського Союзу. Приклад певних результатів відповідної політики держави доцільно про-

слідкувати саме на прикладі аграрного сектора економіки. Період державного регулювання розвитку галузі за допомогою адміністративних важелів та інструментів планування в Україні відбувався до 1990 р. включно. Саме в цей період аграрна галузь економіки показує високі показники ефективності як у динаміці, так і в порівнянні з іншими країнами (рис. 1).

Так, за обсягами виробництва зернових культур Україна знаходилася на другому місці після Франції, технічних культур – на першому місці, продукції тваринництва – на третьому місці (після Франції та Німеччини – світових лідерів з експорту тваринницької продукції). На жаль, лідируючі позиції України почали втрачатися разом із послабленням державного впливу та зниженням наукової обґрунтованості аграрної політики. Відтак, після проведення розпаювання земель та формування великої кількості дрібнотоварних господарств держава втратила контроль над перебігом аграрних відносин. У таких умовах сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства намагалися зберегти позитивні значення рентабельності виробництва, що в умовах трансформаційних змін виявилось нелегким завданням. Орієнтація на розукрупнення великотоварних сільськогосподарських підприємств спричинила порушення коопераційних зв'язків у міжгалузевій структурі, що потягло за собою диспаритет цінних відносин. Крім того, в умовах зниження ефективності виробництва та дефіциту фінансових ресурсів не приділялася увага оновленню матеріально-технічної бази та впровадженню нових методів виробництва. Водночас, попередній досвід щодо застосування науково обґрунтованих сівозмін майже не використовувався. Протягом наступних років ситуація у сфері АПК погіршувалася (рис. 2).

Серед характерних явищ цього періоду слід відзначити зростання влади монополій та тінізацію ринку. Усе це спричинило досить негативні явища в сільському

господарстві України, що, у свою чергу, поставило під загрозу продовольчу безпеку держави. Саме тому до 2000 р. в Україні регулювалися базові умови постачання ресурсів для потреб сільського господарства окремими підприємствами-монополістами за обумовленими цінами на період весняно-польових робіт або збирання врожаю [14, с. 116].

Стан функціонування АПК дещо покращився, починаючи з 2005 р. Однак негативні тенденції в контексті економічних та соціальних проблем на селі ще й досі впливають на розвиток аграрного сектора економіки.

Значний вплив на функціонування галузі здійснюють цінні механізми міжгалузевого обміну, що формують як купівельну спроможність сільськогосподарських підприємств, так і їхню прибутковість. Доцільним є також урахування регіональних особливостей конкретних територій. Розглядаючи дане питання в історичному аспекті, слід відзначити позитивний досвід державного регуляторного механізму. У період адміністративно-командної економіки на сільськогосподарську продукцію було встановлено декілька типів цін. Наприклад, для державних підприємств встановлювалися так звані заготівельні ціни, для колективних господарств – закупівельні. Також існували ціни колгоспних ринків та споживчої кооперації, які встановлювалися за згодою сторін. Досвід впровадження багаторівневих цін у сучасних умовах господарювання має Республіка Білорусь.

Щодо українських реалій, механізм цінного регулювання та державної підтримки аграрного сектора в цілому має свої характерні риси та відмінності.

Зважаючи на проведені реформи у сфері АПК та покращення показників діяльності сільськогосподарських підприємств протягом останніх років з метою вирішення основних проблем галузі, які мають місце на сучасному етапі, вважаємо за доцільне визначення концептуальних напрямів державного регулю-

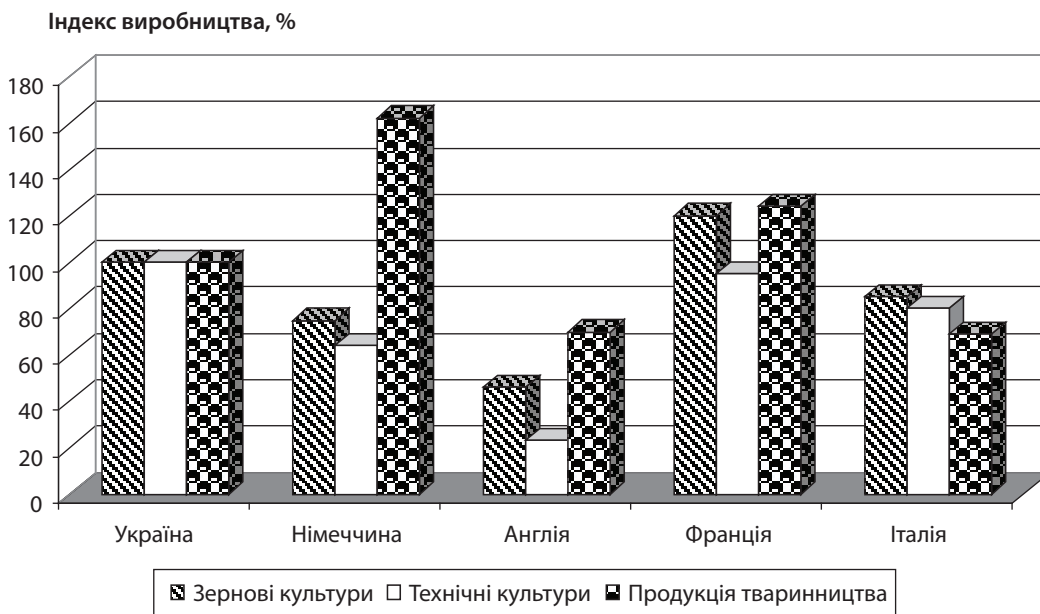
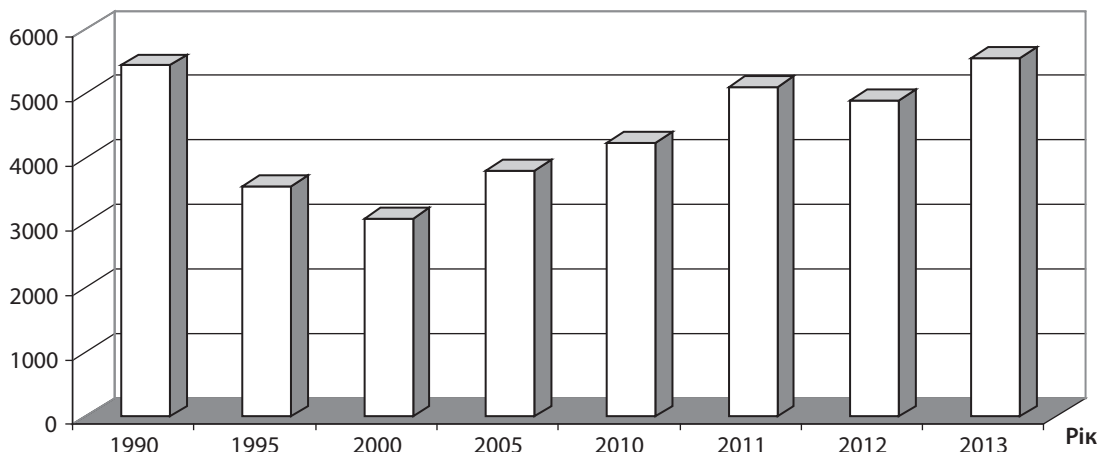

Рис. 1. Індеси виробництва сільськогосподарської продукції за даними 1990 року провідних країн-виробників Європи
Джерело: побудовано автором за даними [6, с. 40].

Обсяг валової продукції сільського господарства в розрахунку на 1 особу, грн

Обсяг валової продукції сільського господарства в розрахунку на 100 га угідь, тис. грн

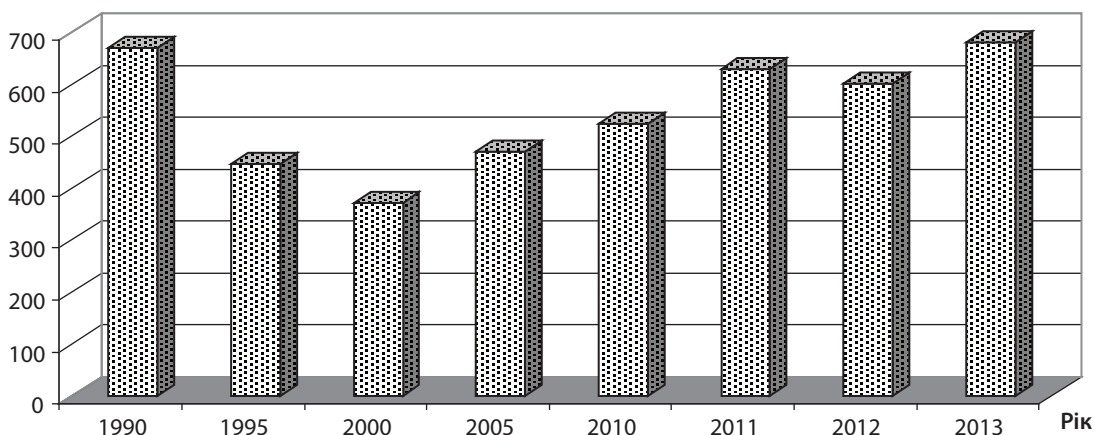

Рис. 2. Динаміка обсягів валової продукції сільського господарства

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [16]

вання АПК в умовах зростання глобалізаційних спрямувань. Відповідний механізм має включати інструменти і методи державного впливу в контексті бюджетно-податкової, грошово-кредитної, цінової та соціальної політики. Отже, серед стратегічних напрямів державного регулювання АПК слід виділити такі (рис. 3).

За словами генерального директора Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу», у країнах ЄС на підтримку сільськогосподарських виробників спрямовується 50 млрд євро за рік. Якщо перерахувати ці дані в масштабі українського аграрного сектора, відповідне значення має складати близько 9 млрд євро за рік, у той

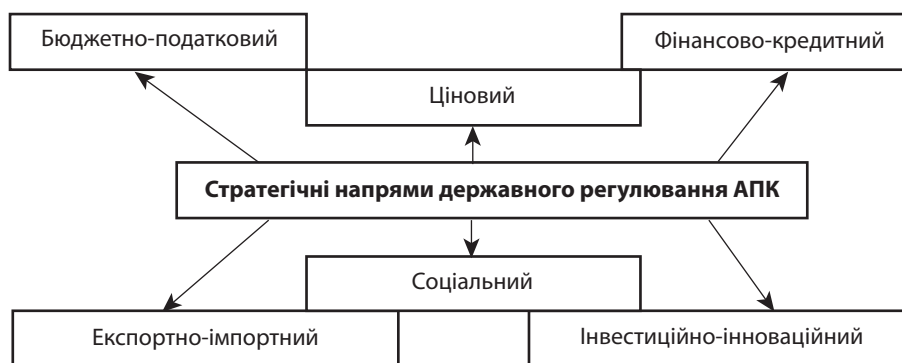

Рис. 3. Стратегічні напрями державної політики в аграрному секторі економіки

Джерело: розробка автора.

час, як реально виходить менше, ніж 1 млрд євро за рік [18, с. 6]. Якщо ж розглядати такий інструмент податкового регулювання, як пільги від акумуляції ПДВ, відповідна сума дотацій в Україні складає лише 15 млрд грн, що досить мало в порівнянні з країнами Європейського Союзу. Таким чином, державна підтримка сільськогосподарських підприємств у європейських країнах складає орієнтовно 250 євро на 1 га, у той час, як в Україні – лише 40 євро на 1 га [18, с. 4]. Ураховуючи досвід країн ЄС у сфері аграрної політики, варто зазначити не лише застосування гарантійних виплат з метою регулювання національних ринків продовольства, прямих державних субсидій, а й фінансування впровадження інновацій, відшкодування збитків (саме в цьому аспекті враховується відмінність галузі сільського господарства), дотації проблемних районам, додаткове фінансування нещодавно створених фермерських господарств. Отже, система державного регулювання в аграрній галузі має вирішувати ключові завдання АПК та здійснюватися як на рівні державних та місцевих органів влади, так і на локальному рівні конкретних підприємств (рис. 4).

ВИСНОВКИ

Система державного регулювання та контролю ключових процесів функціонування АПК в умовах входження України до європейського співтовариства сприятиме подоланню розбіжностей у процесі адаптації економічних механізмів діяльності вітчизняних підприємств, а також забезпеченню продовольчої безпеки України та формуванню взаємовигідних економічних відносин на світовому ринку АПК. Таким чином, до ключових напрямів державного регулювання аграрного сектора економіки на сучасному етапі його розвитку слід віднести

адаптацію законодавчої бази України до європейських стандартів; бюджетну підтримку сільськогосподарських підприємств шляхом дотування; податкові пільги для малих аграрних підприємств; встановлення багаторівневого механізму цін; фінансову підтримку впровадження інновацій; регулювання зовнішньоекономічних відносин; підвищення рівня зайнятості та розвиток сільських територій. В умовах глобалізаційних змін в усіх сферах економіки, і, зокрема, в аграрному секторі, серед учених і практиків дискусійними залишаються питання встановлення балансу ринкових і державних інструментів регулювання з різною пріоритетністю. Безумовно, вибір концепції розвитку для аграрної галузі України залежить від конкретних історичних умов її функціонування та подальших перспектив розвитку. Зокрема, доцільно враховувати європейський вектор розвитку України, а також необхідність проведення зваженої та науково обґрунтованої аграрної політики держави. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Аллен У. Р. Меркантилізм / У. Р. Аллен // Экономическая теория. Энциклопедия «Новый Полгрейв». – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 542 – 552.
2. Бабенко А. Г. Державне регулювання – пріоритетний напрям розвитку економіки аграрного сектору / А. Г. Бабенко // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 162. – С. 41 – 44.
3. Бальцерович Л. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку / Л. Бальцерович / Пер. з польської. – Львів : Арсенал, 2000. – 332 с
4. Bondarevska K. State regulation as a factor of sustainable economic development / K. Bondarevska // MEST Journal. – Vol. 2. – No. 2. – July 2014. – Pp. 23 – 31.
5. Бородіна О. М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність / О. М. Бородіна

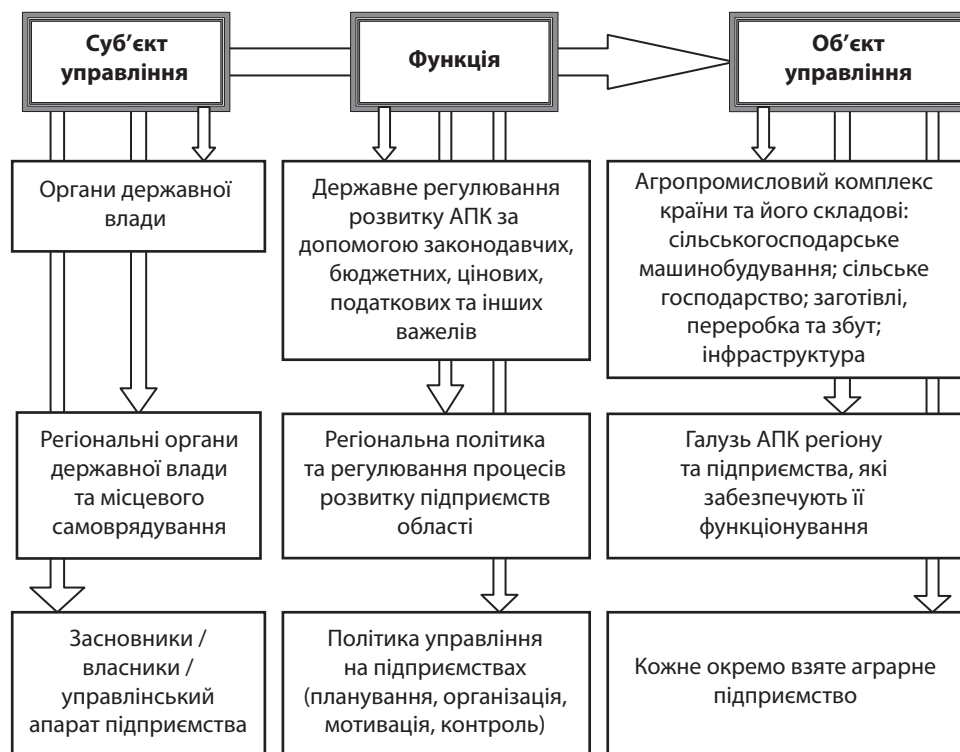

Рис. 4. Система державного управління в галузі АПК [4]

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Borodina106.pdf

6. Гальчинський А. С. Україна: поступ у майбутнє / А. С. Гальчинський. – К. : Основи, 1999. – 220 с.

7. Дем'яненко М. Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку : [доповідь на Дев'ятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 26-27 квітня 2007 р.] / М. Я. Дем'яненко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 36 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://magazine.faaf.org.ua/content/view/470/35/>

8. Історія економіки та економічної діяльності : підручник / О. Ю. Амосов, В. О. Сивоконь, Н. В. Статівка [та ін.] ; за заг. ред. д. е. н., проф., засл. діяч науки і техніки України О. Ю. Амосова, к. е. н., доц. В. О. Сивоконя. – Х. : Вид-во Хар ПІ НАДУ «Магістр», 2013. – 600 с.

9. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс // Избранные произведения – М., 1993.

10. Кене Ф. Общие принципы экономической политики земледельческого государства и примечания к этим принципам / Ф. Кене // Избранные экономические сочинения. – М. : Соцэкгиз, 1960 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://economuch.com/otnosheniy-ekonomicheskikh-istoriya/izbrannyye-ekonomicheskije-sochineniya.html>

11. Кириленко І. Г. Посилення державного регулювання трансформаційних процесів в АПК / І. Г. Кириленко // Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві : збірник матеріалів Дванадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчених економістів-аграрників, Київ, 25-26 лютого 2010 р. / Редкол. : П. Т. Саблук та ін. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2010. – 618 с.

12. Лузан Ю. Я. Розвиток державної підтримки аграрного сектора України в умовах членства в СОТ / Ю. Я. Лузан // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 3. – С. 4 – 10.

13. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – Т. 25. – 4. II. – М., 1962. – 870 с.

14. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.

15. Олійник Т. І. Державна підтримка аграрного сектора економіки України / Т. І. Олійник // Економіка АПК. – 2009. – № 7. – С. 80 – 85.

16. Сільське господарство України за 2013 рік : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України. – 399 с.

17. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.

18. Татаренко Г. Аккумулятивный снаряд: отечественные аграрии не готовы к замене налоговых льгот программами прямой бюджетной поддержки / Г. Татаренко, В. Денисенков // Бизнес. – 2014. – 24 ноября (№ 47). – С. 4 – 7.

19. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. – М. : Экономика, 1989. – 509 с.

REFERENCES

Allen, U. R. "Merkantilizm" [Mercantilism]. In *Entsiklopediia «Novyy Polgreyv»*, 542-552. Moscow: INFRA-M, 2004.

Amosov, O. Yu. *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi diialnosti* [History of economy and economic activity]. Kharkiv: Mahistr, 2013.

Baltserovych, L. *Svoboda i rozvytok. Ekonomiiia vilnoho rynku* [Freedom and development. Saving the free market]. Lviv: Arsenal, 2000.

Bondarevska, K. "State regulation as a factor of sustainable economic development". *MEST Journal*, vol. 2, no. 2: 23-31.

Borodina, O. M. "Derzhavna pidtrymka silskoho hospodarstva: kontseptsiia, mekhanizmy, efektyvnist" [State support for agriculture: the concept, mechanisms, effectiveness]. www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Borodina106.pdf

Babenko, A. H. "Derzhavne rehuliuвання – priorytetnyi napriam rozvytku ekonomiky ahrarynoho sektoru" [State regulation – a priority

of economic development of the agricultural sector]. *Kultura narodov Prychernomoria*, no. 162 (2009): 41-44.

Demianenko, M. Ya. "Finansovi problemy formuvannya ta rozvytku ahrarynoho rynku" [Financial problems of formation and development of the agricultural market]. <http://magazine.faaf.org.ua/content/view/470/35/>

Halchynskyi, A. S. *Ukraina: postup u maibutnie* [Ukraine: progress in the future]. Kyiv: Osnovy, 1999.

Keyns, Dzh. M. "Obshchaia teoriia zaniatosti, protsenta i deneg" [The General Theory of Employment, Interest and Money]. In *Izbrannyye proizvedeniia*. Moscow, 1993.

Kene, F. "Obshchie printsipy ekonomicheskoy politiki zemledelcheskogo gosudarstva i primechaniia k etim printsipam" [General principles of the economic policy of the state of agricultural and notes to these principles.]. <http://economuch.com/otnosheniy-ekonomicheskikh-istoriya/izbrannyye-ekonomicheskije-sochineniya.html>

Kyrylenko, I. H. "Posyleniia derzhavnogo rehuliuвання transformatsiinykh protsesiv v APK" [Increased government regulation of transformation processes in agriculture]. *Orhanizatsiino-ekonomichni transformatsii v ahrarynomu vyrobnytstvi*. Kyiv: NNTS «ІАЕ», 2010.

Luzan, Yu. Ya. "Rozvytok derzhavnoi pidtrymky ahrarynoho sektora Ukrainy v umovakh chlenstva v SOT" [Development of state support for the agricultural sector in terms of Ukraine's membership in the WTO]. *Oblik i finansy APK*, no. 3 (2008): 4-10.

Marks, K., and Engels, F. *Sochineniya* [Works]. Moscow, 1962.

Mohylnyi, O. M. *Rehuliuвання ahrarynoyi sfery* [Adjust the agrarian sphere]. Uzhhorod: IVA, 2005.

Oliinyk, T. I. "Derzhavna pidtrymka ahrarynoho sektora ekonomiky Ukrainy" [State support for the agricultural sector of Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 7 (2009): 80-85.

Sil'ske hospodarstvo Ukrainy za 2013 rik [Agriculture of Ukraine for 2013]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2014.

Smit, A. *Isslodovaniia o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [The Wealth of Nations]. Moscow: Eksmo, 2007.

Tatarenko, G., and Denisenkov, V. "Akkumulativnyi snariad: otechestvennye agrarii ne gotovy k zamene nalogovykh lgot programmami priamoy biudzhetoyn podderzhki" [Accumulative shell: domestic farmers are not ready to replace the tax incentives programs, direct budget support]. *Biznes*, no. 47 (2014): 4-7.

Tugan-Baranovskiy, M. I. *Sotsialnye osnovy kooperatsii* [Social bases of cooperation]. Moscow: Ekonomika, 1989.

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МОЛОЧНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

© 2015 ЗАБЛОВСЬКИЙ А. В., ПЕТРУХА С. В., НАЗУКОВА Н. М.

УДК 351.823.1:338.434

Забловський А. В., Петруха С. В., Назукова Н. М. Сучасний стан і перспективні напрями державної підтримки молочного господарства України

У статті розглядаються особливо актуальні питання аналізу обсягів державної підтримки молочної галузі, інструментально-змістовного забезпечення макроекономічних важелів регулювання її розвитку. Також увагу приділено ключовим факторам, що визначили стагнаційні процеси в молочної галузі у світі зростання потреб у повному або частковому штучному вигодовуванні більше половини немовлят в Україні, що відбувається на фоні позиційної невідповідності галузі на ринках країн Європейського Союзу, які є визначними пріоритетами стратегічних документів вищого рівня, зокрема Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки. У результаті встановлено, що державна підтримка молочної виробництва деформована в бік непрямой підтримки, що тенденційно співвідноситься з державною політикою відносно всього аграрного сектора економіки України. На основі цього запропоновано три сценарні напрями розвитку молочної галузі, кожен з яких має особливий інструментарний набір, що відповідає певному циклу розвитку галузі, співвідноситься з реальними можливостями Державного бюджету України, а також гармонійно поєднує пряму та непрямую державну підтримку її розвитку.

Ключові слова: державна підтримка, молочно галузь, податкові преференції, сценарії розвитку, коефіцієнт Спірмена.

Рис.: 9. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 22.

Забловський Андрій Володимирович – кандидат історичних наук, керівник Секретаріату Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України (вул. Грушевського, 12/2, Київ, 01008, Україна)

E-mail: azablov@gmail.com

Петруха Сергій Валерійович – директор Інституту післядипломної освіти, Академія фінансового управління Міністерства фінансів України (вул. Дегтярівська, 38-44, Київ, 04119, Україна)

E-mail: psv03051984@gmail.com

Назукова Наталія Миколаївна – молодший науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України (вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна)

E-mail: trotsn@ukr.net

УДК 351.823.1:338.434

UDC 351.823.1:338.434

Забловский А. В., Петруха С. В., Назукова Н. М. Современное состояние и перспективные направления государственной поддержки молочного хозяйства Украины

В статье рассматриваются особенно актуальные вопросы анализа объемов государственной поддержки молочной отрасли, инструментально-содержательного обеспечения макроэкономических рычагов регулирования ее развития. Также уделено внимание ключевым факторам, определившим стагнационные процессы в молочной отрасли в свете роста потребностей в полном или частичном искусственном вскармливании более половины младенцев в Украине, что происходит на фоне позиционной неопределенности отрасли на рынках стран Европейского Союза, которые являются признанными приоритетами стратегических документов высшего уровня, в частности Стратегии устойчивого развития «Украина – 2020» и Единой комплексной стратегии развития сельского хозяйства и сельских территорий на 2015–2020 годы. В результате установлено, что государственная поддержка молочного производства деформирована в сторону косвенной поддержки, тенденциозно соотносится с государственной политикой в отношении всего аграрного сектора экономики Украины. На основе этого предложены три сценарные направления развития молочной отрасли, каждое из которых имеет особый инструментальный набор, соответствующий определенному циклу развития отрасли, соотносится с реальными возможностями Государственного бюджета Украины, а также гармонично сочетает прямую и косвенную государственную поддержку ее развития.

Ключевые слова: государственная поддержка, молочная отрасль, налоговые преференции, сценарии развития, коэффициент Спирмена.

Рис.: 9. **Табл.:** 3. **Библ.:** 22.

Забловский Андрей Владимирович – кандидат исторических наук, руководитель Секретариата Совета предпринимателей при Кабинете Министров Украины (ул. Грушевского, 12/2, Киев, 01008, Украина)

E-mail: azablov@gmail.com

Петруха Сергей Валериевич – директор Института последипломного образования, Академия финансового управления Министерства финансов Украины (ул. Дегтяревская, 38-44, Киев, 04119, Украина)

E-mail: psv03051984@gmail.com

Назукова Наталья Николаевна – младший научный сотрудник Института экономики и прогнозирования НАН Украины (ул. Панаса Мирного, 26, Киев, 01011, Украина)

E-mail: trotsn@ukr.net

Zablovskiy A. V., Petrukha S. V., Nazukova N. M. Current Status and Future Directions of the State Support for Ukrainian Dairy Sector

The article discusses the most topical issues of the analysis of volumes of the State support for dairy sector, the instrumental-contentive ensuring of macroeconomic controls for regulating its development. Attention has been paid to the key factors that have shaped the stagnation processes in the dairy industry sector in the light of the growing needs of fully or partially artificial feeding more than half infants in Ukraine, which occurs against the background of the positional uncertainty of the industry sector in the markets of the European Union member countries, which, in turn, are the acknowledged priorities of the strategic documents of the highest level, in particular strategies for sustainable development «Ukraine – 2020» and the Uniform integrated strategy for the development of both agriculture and rural areas to 2015–2020. As a result, we have determined that the State support for milk production is deformed towards indirect support, is tendentially correlated with the State policy in respect of the entire agrarian sector of Ukrainian economy. Considering this, we have proposed three scenario directions for development of dairy industry sector, each of which has a special set of instruments, suitable for a specific industry development cycle, relates to the real possibilities of the State budget of Ukraine, as well as combines both direct and indirect State support for its development.

Key words: State support, dairy industry sector, tax preferences, development scenarios, Spearman's coefficient.

Pic.: 9. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 22.

Zablovskiy Andriy V. – Candidate of Sciences (History), Chief of the Secretariat Council of Entrepreneurs under the Cabinet of Ministers of Ukraine (vul. Grushevskogo, 12/2, Kyiv, 01008, Ukraine)

E-mail: azablov@gmail.com

Petrukha Serhiy V. – Director of the Institute of Postgraduate Education, Academy of Finance Department of the Ministry of Finance of Ukraine (vul. Degtyarivska, 38-44, Kyiv, 04119, Ukraine)

E-mail: psv03051984@gmail.com

Nazukova Nataliia M. – Junior Researcher of the Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine (vul. Panasa Myrnogo, 26, Kyiv, 01011, Ukraine)

E-mail: trotsn@ukr.net

Молочна галузь аграрного сектора з моменту набуття Україною незалежності закумулювала ряд системних проблем, до яких належать низький рівень продуктивності економічної системи, невисока якість кінцевої продукції, і це на фоні значної сезонності виробництва та низького рівня культури споживання молочної продукції вітчизняними споживачами. Усе це спричинило латентний розвиток галузі, фрагментарну збалансованість якої мала забезпечити Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р., затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158, але інноваційні механізми державної, зокрема фінансово-бюджетної, підтримки на той час були зневільовані фінансово-економічною рецесією 2008–2009 рр.

У 2010–2011 рр. профільними громадсько-політичними та бізнес-колами була ініційована розробка стратегічного документа, який би декларативно спрямував траєкторність розвитку аграрного сектора національної економіки, зокрема молочного, через механізми фінансово-бюджетної підтримки. Такий документ у вигляді Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р. (далі – Стратегія) був схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. Але, зважаючи на події з 21 листопада 2013 до лютого 2014 р., викликані відходом політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою протидією цьому курсу, що отримали назву «Революція Гідності», не знайшлося можливості прийняти Державну програму розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р. Ця програма повинна була визначати конкретні шляхи та способи виконання завдань, визначених Стратегією за кожним із пріоритетних напрямів, містити перелік завдань і заходів, передбачати обсяги і джерела фінансування, очікувані результати (індикатори), строки та відповідальних виконавців з боку Кабінету Міністрів України та партнерів з боку учасників аграрного ринку, а також перелік відповідних проектів актів законодавства про внесення необхідних змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів. Відтак, на сьогодні не існує жодного програмного документу, спрямованого на забезпечення збалансованого розвитку молочної галузі в Україні, вирішення тактичних і стратегічних її проблем.

Разом із тим, підписання Україною політичної (а згодом і економічної) частини Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого боку, вимагає від України розв'язання завдань, які давно назрівали в молочній галузі аграрного сектора. У даному контексті актуалізується вивчення досвіду реалізації заходів державної підтримки молочної виробництва в країнах світу, зокрема Європейському Союзі.

Теоретичні, методичні та практичні аспекти державної підтримки як аграрної галузі в цілому, так і молочної виробництва зокрема, певною мірою висвітлені в наукових публікаціях О. М. Бородіної [1], С. С. Гасанова [2], М. Я. Дем'яненка [3], Ю. Я. Лузана [4], В. М. Русана [5], П.

Т. Саблука [6], О. В. Ульяновка [7]. Окремі питання досвіду державної підтримки галузі молочної скотарства зарубіжних країн, зокрема Європейського Союзу, знайшли відображення в наукових працях П. І. Гайдуцького [8], А. Д. Діброви [9], Т. А. Мостенської [10], Т. І. Яворської [11] й інших дослідників. Але нові виклики, які постали перед вітчизняним молочним виробництвом у зв'язку із трансформаційними зрушеннями в цілому в аграрній галузі, обумовленими в першу чергу пошуком шляхів наближення законодавства України в аграрній сфері до законодавства ЄС, зокрема в частині оцінки ефективності системи державної підтримки та її спрощення, у підсумку вимагають від науки комплексного обґрунтування організаційно-економічних основ ефективного розвитку молочної господарства на перспективу.

Тому метою цієї статті є ідентифікація інструментально-змістовних елементів державної підтримки молочної господарства України, встановлення міри її результативності на підставі загально доступного індикативно-статистичного базису, а також пошук найбільш збалансованої інструментарію регулювання розвитку молочної галузі в коротко-, середньо- та довгостроковому періодах.

В Україні, як і в решті країн світу, одним із важливих завдань аграрної галузі є нарощування виробництва продуктів харчування, зокрема молока та продукції його переробки, поліпшення їх якості та забезпечення збалансованості за поживними речовинами. Водночас невизначеність перспектив аграрного сектора економіки України в умовах формування зони вільної торгівлі з ЄС, невпинне скорочення програм прямої державної підтримки аграрної галузі, а також циклічне реформування системи надання податкових преференцій акумулятивно негативно відбилася на такій пріоритетній галузі, як молочне виробництво. Так, за даними Державної служби статистики України (далі – Держстат), протягом останніх 5 років спостерігається стійка тенденційність до скорочення поголів'я корів, особливо молочної напрямку (табл. 1), причому стрімку негативну забарвленість показникова одиниця набирає в період проциклічних кризових подій як усередині країни, так і на зовнішніх ринках – 2010 та 2014 рр. Водночас за даними табл. 1 видно, що якщо перша проциклічна подія (світова фінансово-економічна рецесія 2008–2009 рр.) негативно відбилася на поголів'ї великої рогатої худоби (далі – ВРХ) лише за рік (у 2010 р.), то останні фінансові потрясіння в економічній сфері країни відразу призвели практично до дзеркального скорочення кількості ВРХ у всіх категоріях господарств з акцентом на господарства населення, в яких лише за останній рік даний показник «прискорився» на 76%, що ще раз яскраво підтверджує вищенаведений тезис про відсутність будь-якої державної програми антикризової та збалансованого розвитку молочної галузі.

Проведений нами поелементно-структурний аналіз наведених у табл. 1 даних стверджує, що зниження чисельності поголів'я відбувається як у сільгоспідприємствах, так і в господарствах населення: загалом за 2013 р. поголів'я корів скоротилось на 45 тис., за 2014 р. –

на 180 тис. За даними Держстату, на 1 січня 2015 р. у країні нараховувалось 3884 тис. голів ВРХ, що на 513,7 тис. голів, або на 11,7% менше порівняно з початком 2014 р., у т. ч. у сільгоспідприємствах – 1310,2 тис. голів (на 107,4 тис. голів, або на 7,6%), у господарствах населення – 2573,8 тис. голів (на 406,3 тис. голів, або на 13,6% менше) [12, с. 5].

Станом на 01 березня 2015 р. в Україні утримували 2264 тис. корів, що на 6,8% менше, ніж у лютому 2014 р. Частка сільгоспідприємств у загальній структурі поголів'я цьогоріч зросла на 0,3 в.п. – до 23,14%. Так, на промислових фермах на початок березня, утримували 523,9 тис. корів, що на 5,6% менше, ніж торік (рис. 1), з даних якого видно, що найбільше скорочення поголів'я відбулось на фермах Донецької та Закарпатської областей – на 44,9 тис. (–35,5%) і 95,4 тис. (–31,8%). Що стосується присадибного утримання, то тут ситуація неоднозначна, зважаючи на падіння рівня економічної стабільності в країні, економічної активності підприємницьких структур та зниження рівня зайнятості населення, особливо в сільській місцевості, утримання корів для якого – це додатковий, а подекуди і єдиний метод отримання грошей. З іншого боку, дані Держстату свідчать, що в порівнянні з відповідним періодом минулого року чисельність корів у господарствах населення скоротилось на 7,1% – до 1,74 млн голів.

У січні – лютому 2015 р. в Україні було вироблено 1,192 млн т молока, що на 2,6% менше, ніж за аналогічний період минулого року. Проте, у лютому обсяги виробництва зросли на 2,08% порівняно із січнем – до 602,3 тис. т. Найбільший приріст надоїв був зафіксований в Черкаській області – 75,4 тис. т (+6%). А от найбільшого падіння зазнало виробництво молока в Донецькій та Луганській областях – 28,4 тис. т (–33,3%) і 18,9 тис. т (–31,3%), відповідно (рис. 2).

Обсяги прийому молока на промислову переробку обумовлюються не лише динамікою поголів'я корів, але й цінами закупівлі, які найбільш суттєво зросли у 2013 р. Так, середня ціна закупівлі молока та молочних продуктів переробними підприємствами у 2012 р. становила 2386,2 грн за 1 тону молока, а у 2013 р. – 2955,3 грн за 1 тону молока, тобто зросла на 24% [13, с. 5]. Зростання закупівельної ціни у 2013 р. відповідним чином позначилося на скороченні обсягів закупок молока переробними підприємствами на 3,1% порівняно з 2012 р. (скорочення закупок молока у господарств населення склало 9,1%). Водночас за два перші місяці 2015 р. на молокопереробні підприємства було поставлено 375,9 тис. т сировини, що на 5,7% вище показників аналогічного періоду минулого року. Середня ціна продажу також зросла – до 4063,3 грн/т (що на 4,4% вище рівня попереднього року) – (рис. 3). Найвищу ціну за здану молочну сировину платили на Закарпатті – 5040,3 грн/т, що на 26,4% вище, ніж торік. При цьому саме цей регіон поставив на переробку найменші обсяги молока – 203,2 т (–25,7%). Найменшу ціну платили на Івано-Франківщині – 3757,1 грн/т (+14,4%).

Незважаючи на зростання закупівельних цін на молоко та молочні продукти, доходи виробників молока не покривають витрати на його виробництво, що пов'язано з випереджаючим зростанням цін на матеріально-технічні ресурси для виробничих потреб. Так, у 2014 р. ціни на матеріально-технічні ресурси для виробництва молока продовжили зростати:

1) ціни на комбікормові суміші для ВРХ зросли в середньому на 19,4%, а по окремих областях на 126,4% (Житомирська), 83,1% (Хмельницька), 71,1% (Запорізька);

2) ціни на механізми і машини для приготування кормів зросли в середньому на 51,8% (та, зокрема, на 458,7% у Дніпропетровській обл., на 255,2% у Київській обл., на 152,9% у Львівській обл., на 136,1% у Запорізькій

Таблиця 1

Динаміка поголів'я корів за категоріями господарств в Україні

Назва показникової одиниці	Значення показникової одиниці в аналізованому періоді (на кінець відповідного року), тис. голів					
	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Господарства всіх категорій	2737	2557	2511	2488	2443	2263
Приріст/скорочення, +/-	–	–180	–46	–23	–45	–180
Сільськогосподарські підприємства	605	581	576	570	560	529
Приріст/скорочення, +/-	–	–24	–5	–6	–10	–31
Господарства населення	2132	1976	1935	1918	1883	1734
Приріст/скорочення, +/-	–	–156	–41	–17	–35	–149

Примітка: починаючи з 2010 р., дані наводяться без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

Умовні позначення:

○ – найвищий рівень падіння показникової одиниці за досліджуваний період;

○ – усереднене падіння показникової одиниці за досліджуваний період;

○ – найнижчий рівень падіння показникової одиниці за досліджуваний період.

Джерело: складено авторами за даними Держстату.

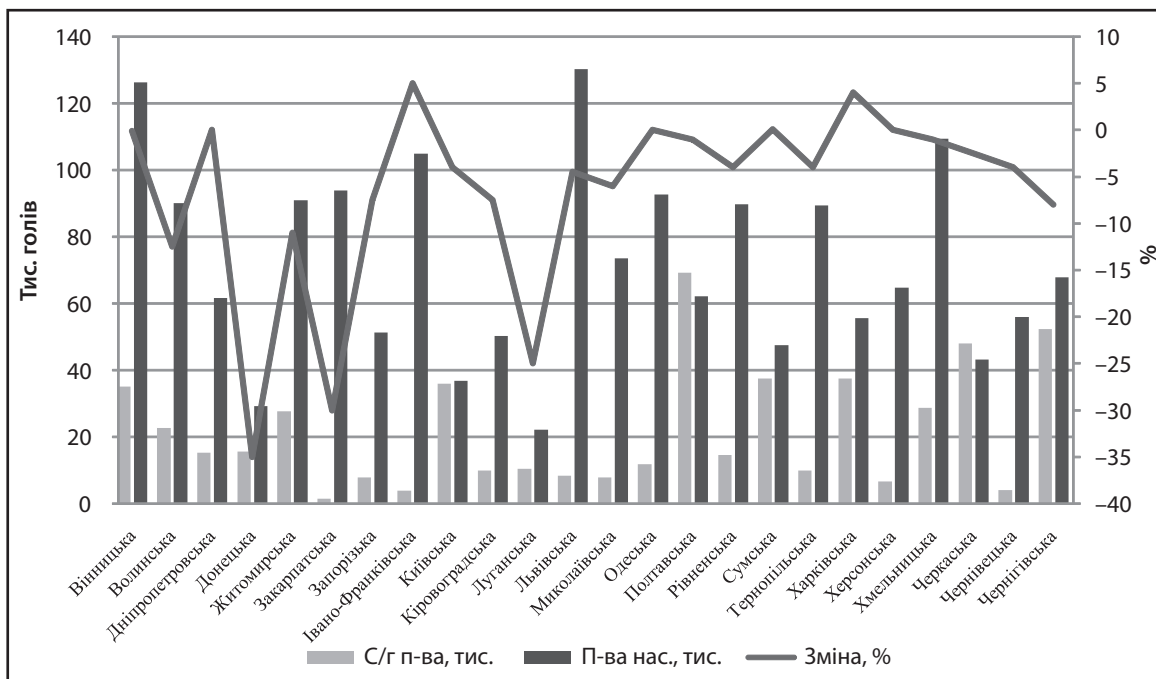

Рис. 1. Поголів'я корів станом на березень 2015 р.

Джерело: складено авторами за даними Держстату та Міністерства аграрної політики та продовольства України (далі – Мінагрополітики).

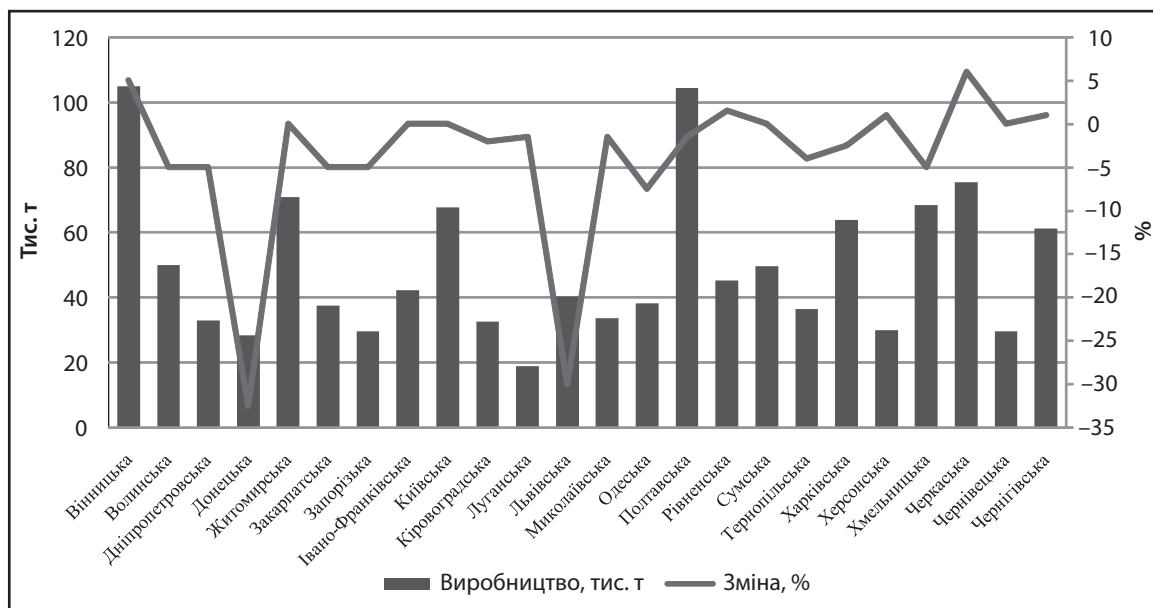

Рис. 2. Виробництво молока в Україні у січні – лютому 2015 р.

Джерело: складено авторами за даними Держстату та Мінагрополітики.

обл., на 107,9% у Сумській обл., на 105,2% у Черкаській обл.);

3) додатковою статтею витрат сільгосп підприємств у 2014 р. стало підвищення цін на бензин на 44,7% і на дизельне паливо на 51,1% [14].

Станом на квітень 2015 р. ціни на ресурси для молочного виробництва досягли рекордного рівня за часів незалежності (рис. 4).

Зростання закупівельних цін прямо відбивається на цінах на готову молочну продукцію. При цьому купівельна спроможність населення, за експертними оцінками [15], скоротилась на 20–25%, а попит на продукцію на зовнішньому ринку в окремо взятих товарних групах

знизився до 50%¹ [12, с. 11], що, зокрема, негативно відзначилось на результатах використання вітчизняної молочною галуззю обсягу наданих Європейським Союзом квот на молокопродукцію (нагадаємо, що це 8 тис. т молока, незбираних продуктів, 1,5 тис. т вершкового масла та 1,5 тис. т знежиреного молока [16]). Водночас у березні 2015 р. Україна продала на зовнішні ринки молочної продукції на суму 25,9 млн дол. США, що на 18,3% поступається показникам минулого року, при цьому експортоорієнтовані молокопереробні заводи повідо-

¹ Довідково: у 2014 р. експортовано молока і молочних продуктів на 323,8 млн дол. США, що на 37,1% менше в порівнянні з 2013 р.

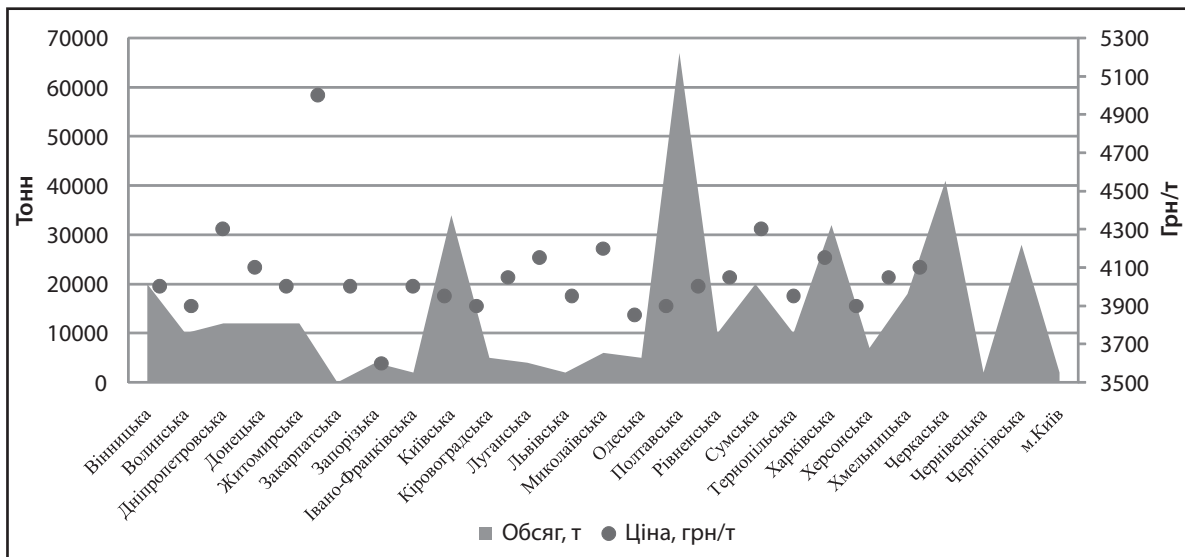
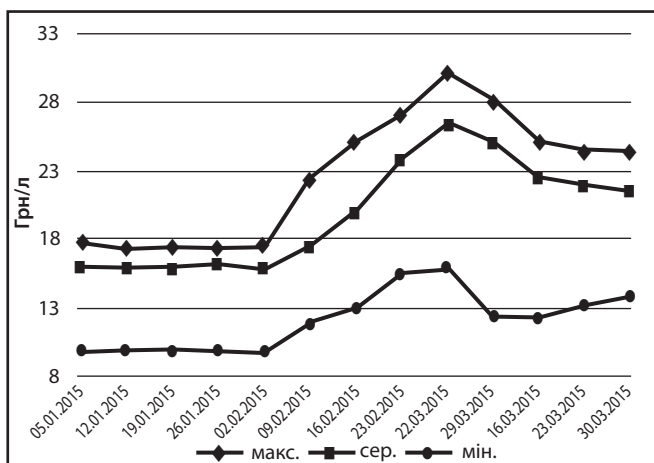

Рис. 3. Реалізація молока та молокопродуктів у січні – лютому 2015 р.

Джерело: складено авторами за даними операторів молочного ринку та Мінагрополітики.

Назва препарату	Назва виробника препарату	Діапазон цін, грн
Протизапальні		
Утеротон, 100 мл.	Нита-Фарм	24-105
Сурфагон	МОСАПРОГЕН	21-26
Кефен, 100 мл.	Бровофарм	144,66
Антибіотики		
Амоксицилін 15%, 100мл	INVESA	85-154
Тетрациклін, 1 кг	Bionit	2059
Байтрил 5%, 100 мл	Bayer	84,3-192
Протимаститні		
Пеникон-П, шприц (10 г)	KELA	27-31
Мастіет форте, шприц (10 г)	Itervet	17-81
Бутазал 100, 100 мл	Interchemie	184-273
Для заохочування		
Галапан, 5*20 мл	INVESA	113-185

ПАЛИВО ← → ВЕТПРЕПАРАТИ

Рис. 4. Ціна на ключові ресурси для молочного виробництва

Джерело: складено авторами за даними операторів молочного ринку та Держстату.

мляють про «експортну» стагнацію, оскільки до кінця березня вони поставляли продукцію, законтрактовану ще в лютому, а нових контрактів навіть з країнами – історичними реципієнтами вітчизняної молокопродукції майже не заключали. І це на фоні від'ємного результату зовнішньої торгівлі з країнами ЄС (рис. 5).

Разом із тим, за аналізований період основною товарною групою були незгущені молоко та вершки – дохід від їх продажу склав 10,6 млн дол. США., з яких 16% законтрактованих поставок припадає на Бангладеш та майже 70% – на групу «інші країни». На другому місці були сири – 6,3 млн дол. США. Найбільшим споживачем українського сиру залишається Казахстан – 3,5 млн дол. США, за ним слідує Молдова – 1,2 млн дол. США. На третій позиції була молочна сироватка з доходами від її реалізації за березень 2015 р. в 4,2 млн дол. США. А от експорт вершкового масла приніс Україні 3,8 млн дол. США, молока та вершків (згущених) – 321 тис. дол. США.

Паралельно зі зниженням внутрішнього та зовнішнього попиту передусім з країн ЄС на молочну про-

дукцію відбувається (до осені 2014 р.) активне наповнення внутрішнього ринку імпортованою продукцією, виробництво якої відверто демпінгується та здійснюється за низькими закупівельними цінами на сире молоко. У період січень – вересень 2014 р. збільшилися поставки продукції в перерахунку на молоко з Республіки Білорусь – на 15%, Німеччини – у 2 рази, Польщі – на 20% та інших країн Західної Європи. А вже за березень 2015 р. Україна імпортувала лише сирів на суму 2,2 млн дол. США, зокрема із країн ЄС: Німеччина – 629 тис., Польща – 320 тис. і Франція – 234 тис. (див. рис. 5). Водночас, ввезення молока та вершків згущених і незгущених склало 73 та 37 тис. дол. США відповідно, кисломолочної продукції було закуплено на суму 295 тис. дол. США, молочної сироватки – на 186 тис. дол. США, а масла – на 34 тис. дол. США.

Така ситуація призвела до скорочення обсягів виробництва та поступового зменшення внутрішнього споживання молокопродукції (рис. 6), а за нашими прогнозами, у 2015 р. розрив між рекомендованим (380 кг

Найменування групи товару за УКТЗЕД	Назва країни	Вартість, тис. дол. США		Найменування групи товару за УКТЗЕД	Назва країни	Вартість, тис. дол. США
Молоко та вершки, незгущені	Молдова	249	Зовнішньо-торговецьке сальдо – додатне, у т. ч. з країнами ЄС – від'ємне	Молоко та вершки, незгущені	Німеччина	29
	Грузія	56			Франція	7
	Інші	16			Інші	1
Молоко та вершки, згущені	Інші	7418		Молоко та вершки, згущені	Інші	14
	Грузія	651			Австрія	59
	Туркменістан	856			Росія	205
	Бангладеш	1645			Маслянка, ферментовані або сквашені молоко та вершки	Польща
Молдова	544	Греція		18		
Грузія	118	Інші		38		
Маслянка, ферментовані або сквашені молоко та вершки	Азербайджан	53		Маслянка, ферментовані або сквашені молоко та вершки	Інші	26
	Інші	82			Молочна сироватка	85
	Інші	2376			Португалія	85
Молочна сироватка	В'єтнам	549	Молочна сироватка	Чехія	75	
	Єгипет	559		Інші	3	
	Пакистан	727		Масло вершкове	Франція	31
	Інші	1805			Німеччина	629
Азербайджан	428	Польща	320			
Масло вершкове	Марокко	429	Масло вершкове	Франція	234	
	Єгипет	1097		Інші	991	
	Казахстан	3465		Сири	Інші	991
	Молдова	1187			Азербайджан	478
Азербайджан	478	Інші	1146			
Сири	Інші	1146				

ЕКСПОРТ ІМПОРТ

Рис. 5. Показниковий базис зовнішньої торгівлі молокопродуктами

Джерело: складено авторами за даними Держстату та Мінагрополітики.

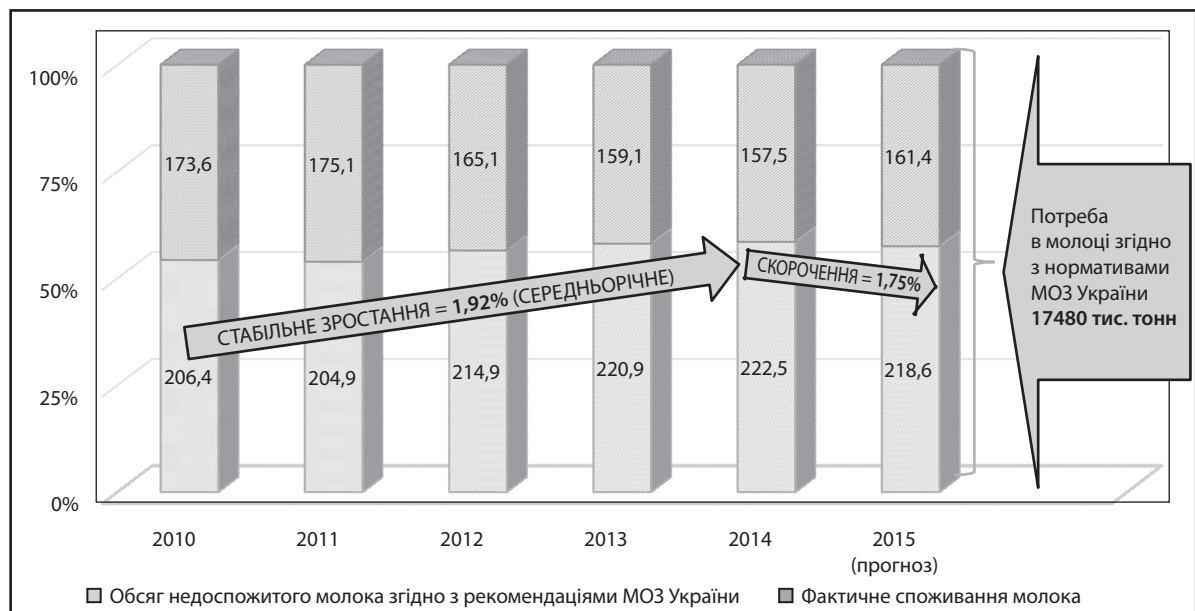

Рис. 6. Динаміка фактичного і раціонального споживання молокопродуктів

Джерело: складено авторами за даними Держстату та Мінагрополітики.

на рік) Міністерством охорони здоров'я України (далі – МОЗ) і фактичним споживанням молока тільки зростає, сягаючи розміру 161,4 кг на рік. Порівняння фактичного і необхідного споживання продукції на рис. 6 дало нам змогу укрупнено розрахувати загальну потребу в молоці для населення України, дефіцит якого, за нашими розрахунками, у 2015 р. становитиме більше 6 млн т.

Як уже наголошувалось вище, через відсутність в останні роки дієвої стратегії розвитку аграрного сектора економіки України, зокрема молочної галузі, вирішення такого амбітного завдання – доведення фізичного обсягу виробництва до потреб в молоці згідно з нормативами МОЗ (див. рис. 6) вимагає проведення системних реформ, які, для справедливості відмітимо,

були відсутні в галузі з часу набуття Україною незалежності. У цьому контексті ми схильні розглядати три сценарні підходи.

Перший – залишити все як є. Проте цей варіант не може забезпечити продовольчу безпеку країни, розвинути її експортні можливості, зокрема на ринках країн ЄС, істотно підвищити якість і конкурентоспроможність продуктів переробки молока. Його підтримка як головного напрямку недоцільна через ряд об'єктивних причин, а саме: збереження переважно натурального екстенсивного характеру виробництва, що базується на ручній праці, відсутність можливості застосування передових інтенсивних технологій, ускладнений процес заготівлі сирого молока. Варіацією цього напрямку є паралельне подальше розширення імпорту молокопродук-

ції. У цьому разі імпортна молокопродукція, причому, на наше переконання, – переважно з країн ЄС, як більш конкурентоспроможна, неодмінно витіснить вітчизняну, що створить загрози національним інтересам і національній безпеці та проявлятиметься в істотному скороченні внутрішнього валового продукту, що призведе до критичного стану основних виробничих засобів як виробників, так і переробників молокопродукції, та до критичної залежності від кон'юнктури зовнішніх продовольчих ринків, від чого застерігає, зокрема, Закон України «Про основи національної безпеки України».

Другий – розвиток фермерського сектора виробництва з його подальшою ефективною інтеграцією з молокозаводами. Оскільки нинішня його частка у виробництві молокопродукції становить, за різними оцінками, 28–35%, даний сценарний підхід потребуватиме надзвичайно тривалого часу для будівництва нових фермських приміщень для корів промислового типу, а головне – узгодження економічних інтересів фермера та молокопереробника. У підсумку, реалізація цього напрямку вимагає значних кредитних коштів, що робить і цей напрям малопривабливим у сучасних економічних реаліях.

Третій – удосконалення існуючих форм і способів державної підтримки розвитку галузі та підвищення її інвестиційної привабливості з метою концентрації державних ресурсів і коштів на пріоритетних напрямках розвитку молочної галузі, формування ефективної цінової, фінансово-кредитної та бюджетної політики. Ми переконані, що реалізація цього сценарного напрямку є найбільш ефективною з точки зору забезпечення беззбиткового виробництва молокопродукції по всьому ланцюгу формування її доданої вартості та враховує варіабельність різних форм господарювання, зокрема в частині європейського вектора розвитку великотоварного спеціалізованого молоковиробництва. При цьому держава

здійснює заходи по стимулюванню підвищення ефективності виробництва та якості продукції у дрібнотоварних і кооперативних формуваннях – господарствах населення. Цей сценарій дає можливість задіяти господарства населення за більш ефективними схемами виробництва продукції і не загострювати соціальні питання на селі.

На сьогодні заходи державної підтримки вітчизняного аграрного сектора, у т. ч. молочного виробництва умовно поділяються на чотири основні напрями:

- ✦ перший – цінове регулювання;
- ✦ другий – фінансово-кредитна підтримка;
- ✦ третій – спеціалізовані програми підтримки, зокрема державна програма підтримки галузі тваринництва;
- ✦ четвертий – податкове стимулювання розвитку сільгоспвиробників.

Обсяги державної підтримки аграрної галузі в динаміці наведено на рис. 7.

З даних рис. 7 видно, що, з одного боку, з 2008 р. спостерігається стійка тенденція до скорочення прямої бюджетної підтримки галузі, розмір якої у 2014 р. сягнув нульового рівня, а у 2015 р. Законом України «Про державний бюджет на 2015 рік» за основними програмами прямої державної підтримки передбачено 638,4 млн грн, з яких видатки загального фонду 550 млн грн, спеціального – 884,4 млн грн. У свою чергу, у видатках загального фонду 300 млн грн буде спрямовано на здешевлення кредитів, 250 млн грн – на розвиток тваринництва. Видатки спеціального фонду мають таку структуру:

- 1) збільшення статутного капіталу НАК «Укragenroling» – 54 млн грн;
- 2) надання кредитів фермерським господарствам – 25,6 млн грн;

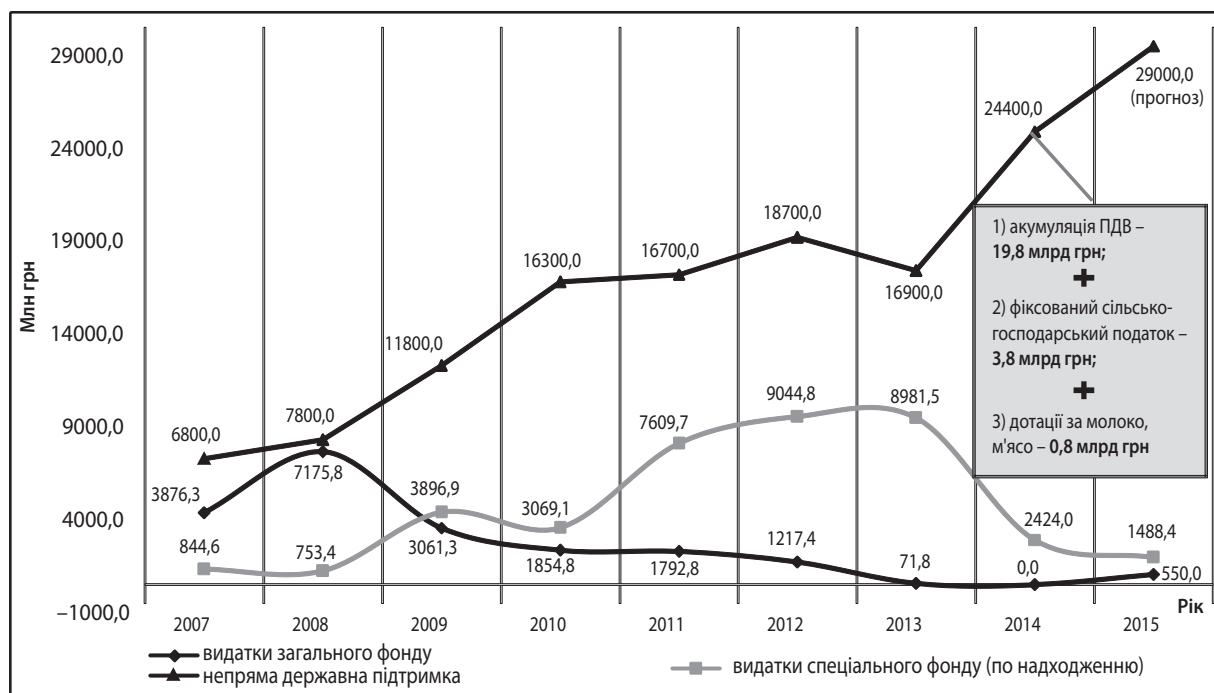

Рис. 7. Динаміка та тенденційність державної підтримки аграрної галузі

Джерело: складено авторами за даними Держстату та Мінагрополітики.

3) резервний запас сортового та гібридного насіння – 5 млн грн;

4) заходи в аграрному секторі на умовах фінансового лізингу – 3,8 млн грн.

З іншого боку, майже протягом усього досліджуваного періоду відбувається зростання непрямої державної підтримки: з 6800 млн грн у 2007 р. до 29 000 млн грн у 2015 р. (за нашими прогнозами, при умові незміни діючої системи акумуляції податку на додану вартість (далі – ПДВ), найвагомішою складовою якої є механізм акумулювання сум ПДВ, нарахованих сільськогосподарськими підприємствами на вартість поставлених ними сільськогосподарських товарів (послуг) – 83% загальної суми непрямої підтримки галузі). Вказані суми податку не підлягають сплаті до бюджету та повністю залишаються в розпорядженні сільськогосподарського підприємства для відшкодування суми податку, сплаченої постачальнику на вартість виробничих факторів, а за наявності залишку такої суми податку – для інших виробничих цілей.

На підтвердження ідентифікованої вище тенденції в табл. 2 представлено динаміку обсягів пільг і дотацій з ПДВ, наданих сільгоспвиробникам протягом 2009–2014 рр. Так, згідно з даними Державної фіскальної служби України (далі – ДФС), у 2009–2010 рр. найбільші обсяги пільг по ПДВ припадали на пільги у вигляді несплати сум ПДВ, нарахованих сільськогосподарським підприємствам на вартість поставлених ними сільськогосподарських товарів (послуг), частка втрат бюджету сягала 30–32,4% від загальної суми пільг по ПДВ. Починаючи з 2011 р., внаслідок так званого «спеціального режиму оподаткування ПДВ», суть якого також полягає у несплаті ПДВ, нарахованого на вартість поставленої суб'єктом господарювання сільськогосподарської продукції, обсяги пільг, наданих сільськогосподарським підприємствам і виробникам, постійно зростали до 2014 р. і склали відповідно 30,36%, 46,11%, 46,25% і 67,95% від загальних втрат бюджету внаслідок пільг по ПДВ.

У 2009 р. у формі дотацій, наданих через механізм перерозподілу сум ПДВ, виробникам сільгосппродукції (у тому числі й молока) було виплачено 1498,16 млн грн, у 2010 р. – 2439,03 млн грн. У 2011 р. дотація не виплачувалася, натомість згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами, до спеціального фонду державного бюджету» від 02.03.2011 р. № 246 (зі змінами), бюджетні кошти спрямовуються на державну підтримку галузі тваринництва шляхом здійснення виплат спеціальної бюджетної дотації фізичним особам за утримання та збереження молодняка ВРХ, шляхом часткового відшкодування вартості корів, у т. ч. молочного напрямку, а також відсоткової ставки за кредитами, залученими на будівництво і реконструкцію тваринницьких ферм і комплексів, придбання технологічного обладнання та механізмів, закупівлю тварин.

Згідно із Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підтримки сіль-

ськогосподарських товаровиробників» від 22.12.2011 р. № 4268-VI, протягом 2012–2014 рр. суми податкового зобов'язання з ПДВ, визначені переробними підприємствами, підлягали сплаті на спеціальний рахунок, відкритий в органі державної казначейської служби для виплати сільськогосподарським товаровиробникам компенсації за продані ними молоко і м'ясо в живій вазі; закумульовані на спецрахунках суми ПДВ за 2012–2014 рр. відповідно склали 805 млн грн, 712,5 млн грн і 704,5 млн грн. Зауважимо, що у 2014 р. в рамках Державної програми підтримки галузі тваринництва було заплановано 888 млн грн компенсаційних виплат сільськогосподарським товаровиробникам (зокрема, за рахунок закумульованих на спецрахунках сум ПДВ), а фактично було сплачено лише 371,2 млн грн [17]. На 2015 р. заплановано виділити лише 250 млн грн у рамках програми підтримки галузі тваринництва.

Незважаючи на скорочення запланованих видатків, станом на перший квартал 2015 р. на виконання програми з бюджету не виплачено жодної гривні [18]. Це зайвий раз підтверджує, що основним напрямом державної підтримки сільгоспвиробників, зокрема молочного напрямку, який характеризується реальним грошовим наповненням, є податкове стимулювання у вигляді спеціального режиму оподаткування ПДВ.

Однак Проектом основних напрямів бюджетної політики на 2016 р., схваленим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 березня 2015 р. № 314-р, серед пріоритетних завдань податкової політики визначено перехід сільськогосподарських підприємств на загальний режим обкладення ПДВ.

З цього моменту питання доцільності скасування спецрежиму оподаткування ПДВ, який застосовується сільгосппідприємствами, стало предметом обговорень та дискусій широкого кола політиків, громадських діячів та профільної фахової спільноти. Представники аграрного бізнесу до основних аргументів проти переведення підприємств на загальну систему оподаткування ПДВ відносять суттєве подорожчання проміжного споживання та інвестицій, що особливо негативно позначиться на показниках фінансової стійкості підприємств тваринницького напрямку, і це на фоні того, що провідні виробники молочної продукції за останні 12 місяців і так суттєво погіршили власні показники капіталізації. Наприклад, за даними Всеукраїнського громадського об'єднання «Українська аграрна конфедерація» [19], ДП «Мілкіленд-Україна» (компанія управляє 10-ма молокопереробними заводами, розташованими в 6 областях країни, що виробляють молочну продукцію під брендами «Добряна» і «Коляда», а також контролює ТОВ «Мілкіленд-Агро», до складу якого входить 14 агрогосподарств з більш ніж 23 тис. га сільгоспугідь в оренді, що спеціалізуються на молочному тваринництві) на Варшавській фондовій біржі втратила більш, ніж 80% своєї вартості, а це 50 млн дол. США; «Індустріальна Молочна Компанія» (одна з 10-ти найбільших аграрних компаній в Україні на основі рейтингування, проведеного AgriSurvey [20]) – майже 54%, що становить більш, ніж 48 млн дол. США.

Динаміка наданих сільгоспвиробникам податкових пільг по ПДВ протягом 2009–2014 рр.

№ з/п	Назва показникової одиниці	Значення показникової одиниці											
		2009 р.			2010 р.			2011 р.			2012 р.		
		14010372 ²	14010368 ³	14010372	14010368	14010383 ⁴	14010450 ⁵	14010453 ⁶	14010450	14010453	14010450	14010453	14010480 ⁷
1	Код пільги згідно з Довідником податкових пільг, що є втратами доходів бюджету за відповідний період	1498,16	7663,15	2439,03	11033,8	4,32	12562,9	192,73	13956,7	325,66	805,0		
2	Втрати бюджету внаслідок податкових пільг, за видами пільг, млн грн	25517,53	25517,53	34039,63	34039,63	34039,63	41375,72	41375,72	30271,45	30271,45	30271,45		
3	Усього пільг по ПДВ, млн грн	5,87%	30,03%	7,17%	32,41%	0,01%	30,36%	0,47%	46,11%	1,08%	2,66%		
4	Відсоток окремих видів пільг у загальній сумі пільг по ПДВ												
№ з/п	Назва показникової одиниці	Значення показникової одиниці											
		2013						2014					
		14010450	14010453	14010480	14010450	14010453	14010480	14010450	14010453	14010480	14010453	14010480	
1	Код пільги згідно з Довідником податкових пільг, що є втратами доходів бюджету за відповідний період	12120,6	192,2	712,5	18170,4	139,2	704,5						
2	Втрати бюджету внаслідок податкових пільг, за видами пільг, млн грн	26204,32	26204,32	26204,32	26742,3	26742,3	26742,3	26742,3	26742,3	26742,3	26742,3		
3	Усього пільг по ПДВ, млн грн	46,25%	0,73%	2,72%	67,95%	0,52%	2,63%						
4	Відсоток окремих видів пільг у загальній сумі пільг по ПДВ												

Джерело: складено авторами на основі даних ДФС.

² Сума ПДВ, що повинна сплачуватися до бюджету переробними підприємствами за реалізовані ними молоко та молочну продукцію, м'ясо та м'ясопродукти, спрямовується для виплати дотації сільськогосподарським товаровиробникам.

³ Сума ПДВ, нарахована сільськогосподарським підприємством на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів (послуг), не підлягає сплаті до бюджету та повністю залишається в розпорядженні такого сільськогосподарського підприємства.

⁴ Сума ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету сільськогосподарським підприємством, яке на загальних підставах вважається платником ПДВ, за реалізовані молоко, худобу, птицю, вівну, а також за молочну продукцію та м'ясопродукти, вироблені у власних переробних цехах, повністю залишається у розпорядженні цих сільськогосподарських підприємств.

⁵ Згідно із спеціальним режимом оподаткування сума ПДВ, нарахована сільськогосподарським підприємством на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів/послуг, не підлягає сплаті до бюджету та повністю залишається в розпорядженні такого сільськогосподарського підприємства.

⁶ Сума ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету сільськогосподарськими підприємствами, яка на загальних підставах вважається платником ПДВ, за реалізовані ними молоко, худобу, птицю, вівну власного виробництва, а також за молочні продукти, вироблені у власних переробних цехах, повністю залишається в розпорядженні цих сільськогосподарських підприємств.

⁷ Сума ПДВ переробного підприємства (щодо діяльності з постачання власної виробленої продукції: молока, молочної сировини, молочних продуктів, м'яса, м'ясопродуктів, іншої продукції переробки тварин) сплачується на спеціальний рахунок, відкритий ним в органі державної казначейської служби для виплати сільськогосподарським товаровиробникам компенсації за продані ними молоко і м'ясо в живій вазі.

ЕКОНОМІКА ЕКОНОМІКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І АПК

Імовірні наслідки ініціативи Уряду України щодо скасування спецрежиму ПДВ для молочної галузі візуалізовано нами на підставі даних проведеного Асоціацією виробників молока опитування [21] на рис. 8, з якого видно, що фінансовий результат молочних господарств за умови оподаткування ПДВ на загальних підставах матиме від'ємне значення – скоротиться відносно теперішнього рівня на 177%, що поставить галузь на межу повного фізичного знищення.

Водночас встановлена нами непараметрична міра статистичної залежності між змінними: маса податкових пільг, отриманих тваринницькою галуззю (x), і рентабельність виробництва продукції тваринництва або окремо молока (y), за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена діагностувала високу щільність зв'язку між масою податкових пільг та рентабельністю продукції тваринництва і низьку кореляцію між масою податкових пільг і рентабельністю молочної продукції (рівень рангової кореляції обраних нами змінних для тваринницької галузі в цілому 0,71, а для молочної – (-0,0286), що візуалізовано на рис. 9).

У свою чергу, за допомогою методів лінійної тенденційності встановлено доволі парадоксальну ситу-

ацію, за якої при відносно щільному кореляційному зв'язку між рівнем податкових преференцій для тваринництва та фінансовими результатами його роботи балансування їх масових часток відбувається лише в одному із шести досліджуваних періодів – 2011 р. (на рис. 9 відзначене прозорим іксом), а для молочної галузі відповідно у трьох (на рис. 9 відзначене кольоровими іксами), хоча рівень кореляційного зв'язку є наднизьким. Нам шкода, що у зв'язку з відсутністю релевантної інформації щодо податкових преференцій, наданих окремому класові підприємств, зайнятих розведенням ВРХ молочних порід групи «Тваринництво» (згідно з класифікацією видів економічної діяльності, КВЕД-2010), не вдалося дотриматися певною мірою класичних статистичних правил, взявши більш доречну зміну x – маса податкових пільг, отриманих молочною галуззю, але рівень репрезентативності для побудови подальших наших висновків підтверджує балансування корельованих для молочної галузі змінних.

Вищенаведене яскраво відображає низький рівень ефективності непрямих методів фінансово-бюджетної підтримки молочної галузі, його процикалічність у більшості із досліджуваних періодів, а також відсутність у

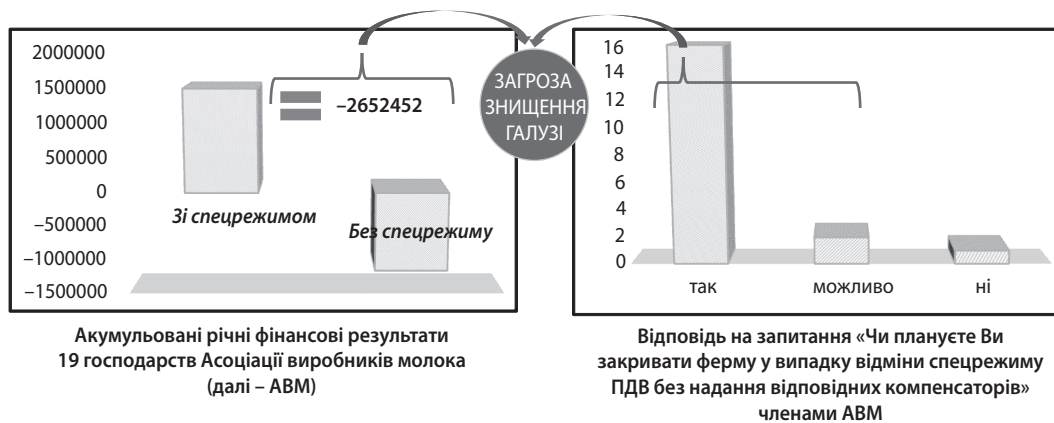

Рис. 8. Наслідки скасування спецрежиму ПДВ для молочної галузі

Джерело: візуалізовано авторами на підставі даних Всеукраїнської аграрної ради та компанії «Кесарев Консалтинг – Україна».

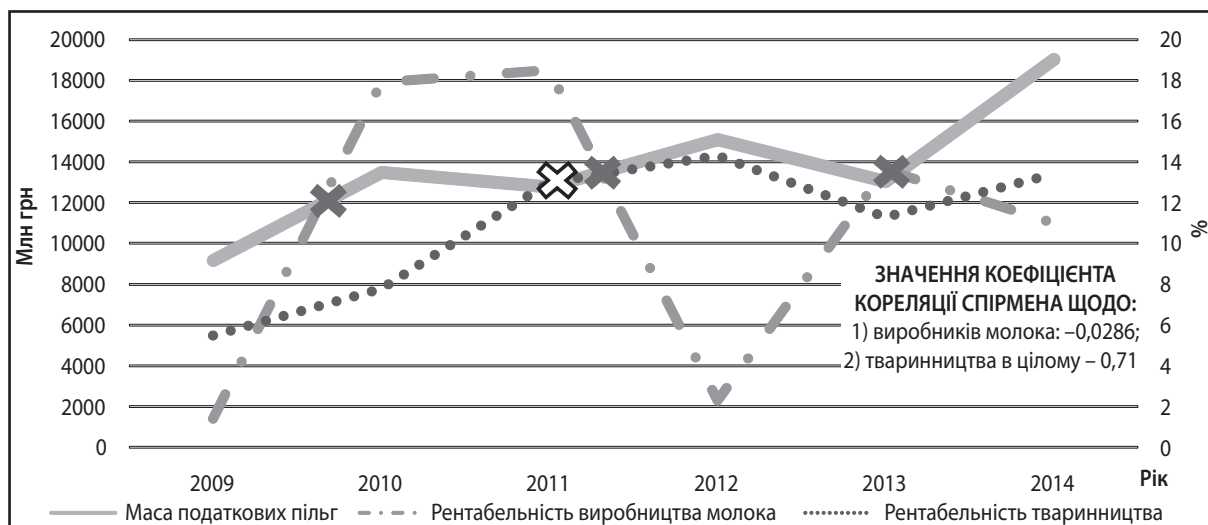

Рис. 9. Кореспондування маси податкових пільг, отриманих тваринництвом, з результатами його діяльності та/або молочної галузі

Джерело: складено авторами.

молоковиробників стимулів для проведення відповідних структурних зрушень – хоча для тваринництва в цілому можна зробити протилежні висновки, що потребує проведення інших досліджень, які не лежать в площині цілей даної статті. Тому одним із можливих методів забезпечення збалансованого розвитку молочної галузі у вітчизняних реаліях є перехід на пряму фінансово-бюджетну підтримку із відповідною поступовою трансформацією наявних податкових пільг, зокрема спецрежиму ПДВ. Такий виражений підхід забезпечить поетапне формування європейського устрою в сільській місцевості України, де в основі типу господарювання мають бути фермерські господарства, середні і дрібні, які вписуються в сільську мережу заселення і формують її основу, забезпечують єдність економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для якісного і стабільного забезпечення населення доступною вітчизняною сільськогосподарською продукцією, гарантують продовольчу безпеку країни та нарощування експортного потенціалу широкого спектра аграрної продукції, що лежить в площині запропонованого нами третього сценарію розвитку молочної галузі.

Підтвердженням отриманих нами теоретичних висновків є заява заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Володимира Лапи в рамках круглого столу, присвяченому законодавчій підтримці сімейного фермерства – «...за попередніми розрахунками, розвиток сімейних ферм до 2025 року дозволить збільшити валове виробництво сільськогосподарської продукції на 10%. У першому читанні вже пройшов законопроект № 1599, який передбачає створення таких форм господарювання. Також зареєстрований законопроект про внесення змін до Податкового кодексу щодо поширення на сімейні ферми дії 4 групи платників єдиного податку. Таким чином, через легалізацію та доручення до преференційного податкового

режиму ми створюємо сприятливі умови для розвитку сільського господарства» [22], а це і є та симбіоматика прямого та непрямого державного регулювання розвитку молочної виробництва в коротко- та середньостроковій перспективах.

Водночас ми б хотіли проілюструвати (табл. 3) обсяги та інструментарій державної підтримки молочної галузі в країнах світу, у переважній більшості яких акцент здійснюється на підтримці високих цін, що повинно стати квінтесенцією розвитку молочної галузі України в середньо- та довгостроковій перспективах. Причому зміщення акценту в інструментарії державної підтримки молочної галузі в даний часовий проміжок обумовлене важкою ситуацією у сфері державних фінансів, покращення якої очікується за оптимістичними прогнозами лише в середньостроковому періоді. Тому цей час Міністерство аграрної політики та продовольства України спільно з профільною бізнес-спільнотою, при підтримці наукових установ і визнаних міжнародних експертів, повинно використати, з одного боку, для балансування обсягів податкових преференцій та фінансових результатів роботи молокозаводів, а з іншого – обрати адекватні міри державної підтримки галузі реальним можливостям державного бюджету щодо їх фінансування.

Як один з варіантів можна розглядати інструментальне забезпечення державної підтримки розвитку аграрного сектора, зокрема молочної галузі, у Франції в 1960-х роках, де вдалося за доволі короткий час перетворити її в інвестиційно привабливий вид економічної діяльності. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська модель аграрного розвитку та її соціо-економічна переорієнтація : наук. доп. / О. М. Бородіна, В. М. Геєць, А. О. Гуроров [та ін.] ; за ред. В. М. Гейця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 56 с.

Таблиця 3

Державна підтримка молокозаводів в країнах світу

Назва країни	Підтримка виробників (євро/100 кг)				Інші (додаткові) заходи з підтримки галузі
	Пов'язана підтримка	Не пов'язана підтримка	Підтримка цін	Загальна питома підтримка	
Китай	-	-	14,3	14,3	- державні інвестиції в закупівлю ВРХ та обладнання; - зниження мита на імпорт технологій; - податкові преференції переробникам
Бразилія	-	-	5,8	5,8	- субсидування відсоткових ставок; - підтримка сімейних ферм
ЄС	-	3,6	0,1	3,7	- квоти на виробництво молока; - можливі інтервенції при зниженні ціни
США	0,9	0,2	1,4	2,5	- можливі інтервенції при зниженні ціни; - компенсація недоотриманого прибутку (при цінах 2012 р. не здійснювалось)
Білорусія	1,9	0,2	-	2,1	- допомога з фінансуванням (до повного компенсування інвестиційних витрат); - обмеження експорту сирого молока

Джерело: складено авторами за даними Міжнародної мережі порівняння ферм (International Farm Comparison Network) та Організації економічного співробітництва та розвитку (Economic Co-operation and Development).

- 2. Гасанов С.** Теоретична сутність державної підтримки сільського господарства в системі державного регулювання аграрного сектора / С. Гасанов, С. Петруха // Економіст. – 2014. – № 7. – С. 16 – 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-ekonomist.com/8122-theoretical-essence-of-state-support-for-agriculture-in-the-state-regulation-system-of-agrarian-sector.html>
- 3. Дем'яненко М. Я.** Проблемні питання державної політики фінансової підтримки сільського господарства / М. Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 123 – 127.
- 4. Лузан Ю. Я.** Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: теоретико-методологічний аспект / Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 3 – 13.
- 5. Русан В. М.** Організаційно-економічні інструменти державної аграрної політики в Україні / В. М. Русан, О. В. Собкевич, А. Д. Юрченко. – К.: НІСД, 2012. – 31 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/1219_dop-de6c9.pdf
- 6. Саблук П. Т.** Основні напрями удосконалення державної аграрної політики в Україні / П. Т. Саблук, Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 3 – 17.
- 7. Ульяновченко О. В.** Дотаційний механізм у системі конкурентоспроможного виробництва молока в Україні / О. В. Ульяновченко // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 10 – 19.
- 8. Гайдуцький П.** Україна – ЄС : проблеми інтеграції / П. Гайдуцький // Дзеркало тижня. Україна. – 7 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/international/ukrayina-yes-problemi-integraciyi-_html
- 9. Діброва А. Д.** Внутрішня підтримка виробництва молока в Україні та зарубіжних країнах / А. Д. Діброва, О. С. Чанхі // Агросвіт. – 2012. – № 8. – С. 37 – 42.
- 10. Мостенська Т. Л.** Вплив ціни на конкурентоспроможність продукції на ринку молока / Т. Л. Мостенська, М. П. Сичевський // Наук. пр. Нац. ун-ту харч. технологій. – 2013. – № 52. – С. 165 – 175.
- 11. Яворська Т. І.** Тенденції державної підтримки сільського господарства Польщі / Т. І. Яворська // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 166 – 172.
- 12.** Сільське господарство України / Державна служба статистики України. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
- 13.** Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства за 2013 рік : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – 2014. – 22 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_nad_bl.htm
- 14.** Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами за 2014 рік : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – 2015. – 42 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
- 15.** Купівельна спроможність українців одна з найнижчих у Європі // Незалежний аудитор. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://n-auditor.com.ua/uk/novini/finans.html>
- 16.** Квоти на експорт молочних продуктів до ЄС – це іронія, Україна може набагато більше, – експерт. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/news/-/337498/kvoty-na-eksport-molochnyh-produktiv-do-yes-tse-ironiya-ukrayina-mozhe-nabagato-bilshe-ekspert>
- 17.** Виконання державного бюджету 2014 // Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=257806>
- 18.** Виконання державного бюджету 2014 // Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=264517>
- 19.** Капіталізація українських аграрних компаній // Українська аграрна конфедерація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroconf.org/content/kapitalizaciya-ukrainskih-agrarnyh-kompaniy-na-170714-g>; <http://agroconf.org/content/kapitalizaciya-ukrainskih-agrarnyh-kompaniy-na-160715-g>

<http://agroconf.org/content/kapitalizaciya-ukrainskih-agrarnyh-kompaniy-na-160715-g>

20. Найбільші агрохолдинги України 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ucab.ua/files/Survey/Largest_Agriholdings/Agriholdings2014ua_de.mo.pdf

21. Асоціація виробників молока [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://avm-ua.org/index.php>

22. Лапа В. Розвиток сімейних ферм дозволить збільшити валове виробництво агрокомплексу на 10% / В. Лапа // Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/16401>

REFERENCES

“Asotsiatsiia vyrobnykiv moloka” [Association of milk producers]. <http://avm-ua.org/index.php>

Demianenko, M. Ya. “Problemni pytannia derzhavnoi polityky finansovoi pidtrymky silskoho hospodarstva” [Issues of state policy of financial support of agriculture]. *Ekonomika APK*, no. 7 (2011): 123-127.

Dibrova, A. D., and Chankhi, O. S. “Vnutrishnia pidtrymka vyrobnytstva moloka v Ukraini ta zarubizhnykh krainakh” [Domestic support milk production in Ukraine and foreign countries]. *Ahrosvit*, no. 8 (2012): 37-42.

Haidutskyi, P. “Ukraina – YeS: problemy intehratsii” [Ukraine – EU: problems of integration]. http://gazeta.dt.ua/international/ukrayina-yes-problemi-integraciyi-_html

Hasanov, S., and Petrukha, S. “Teoretychna sutnist derzhavnoi pidtrymky silskoho hospodarstva v systemi derzhavnoho rehulivannia ahrarnoho sektora” [The theoretical nature of state support for agriculture in the state regulation of the agricultural sector]. <http://ua-ekonomist.com/8122-theoretical-essence-of-state-support-for-agriculture-in-the-state-regulation-system-of-agrarian-sector.html>

“Kupivlia materialno-tekhnichnykh resursiv dlia vyrobnychykh potreb silskohospodarskymy pidpriemstvamy za 2014 rik : statystychnyi biuleten” [Purchases of inputs for production needs by agricultural enterprises in 2014: Statistical Bulletin]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

“Kupivelnna spromozhnist ukrainsiv odna z nainyzhchykh u Evropi” [The purchasing power of Ukrainian is one of the lowest in Europe]. <http://n-auditor.com.ua/uk/novini/finans.html>

“Kvoty na eksport molochnykh produktiv do IES – tse ironiia, Ukraina mozhe nabagato bilshe, – ekspert. – 2014” [Quotas for export of dairy products to the EU - it's irony, can much more Ukraine – expert. – 2014]. <http://news.finance.ua/ua/news/-/337498/kvoty-na-eksport-molochnyh-produktiv-do-yes-tse-ironiya-ukrayina-mozhe-nabagato-bilshe-ekspert>

“Kapitalizatsiya ukrainskikh agrarnykh kompaniy” [The capitalization of Ukrainian agricultural companies]. *Ukrainska ahrarna konfederatsiia*. <http://agroconf.org/content/kapitalizaciya-ukrainskih-agrarnyh-kompaniy-na-170714-g>; <http://agroconf.org/content/kapitalizaciya-ukrainskih-agrarnyh-kompaniy-na-160715-g>

Luzan, Yu. Ya. “Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm zabezpechennia rozvytku ahropromyslovoho vyrobnytstva Ukrainy: teoretyko-metodolohichniy aspekt” [Organizational-economic mechanism of ensuring the development of agricultural production in Ukraine: theoretical and methodological aspect]. *Ekonomika APK*, no. 2 (2011): 3-13.

Lapa, V. “Rozvytok simeinykh ferm dozvolyt zbilshyty valove vyrobnytstvo ahrokompleksu na 10%” [The development of family farms will increase the total production of agro 10%]. *Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy*. <http://minagro.gov.ua/node/1640>

Mostenska, T. L., and Sychevskyi, M. P. “Vplyv tsyny na konkurentospromozhnist produktiv na rynku moloka” [The impact of the price of competitive products to market milk]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii*, no. 52 (2013): 165-175.

"Nadkhozhenia produktsii tvarynystva na pererobni pidpriemstva za 2013 rik : statystychny biuleten" [Proceeds of animal products to processing enterprises in 2013: Statistical Bulletin]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_nad_bl.htm

"Naibilshi ahrokhodynny Ukrainy 2014" [The largest agricultural holdings Ukraine 2014]. http://ucab.ua/files/Survey/Largest_Agriholdings/Agriholdings2014ua_demo.pdf

Rusan, V. M., Sobkevych, O. V., and Yurchenko, A. D. "Orhanyzatsiino-ekonomichni instrumenty derzhavnoi ahrarnoi polityky v Ukraini" [Organizational and economic instruments of state agrarian policy of Ukraine]. http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/1219_dop-de6c9.pdf

"Sil'ske hospodarstvo Ukrainy" [Agricultural Ukraine]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

Sabluk, P. T., and Luzan, Yu. Ya. "Osnovni napriamy udoskonalennia derzhavnoi ahrarnoi polityky v Ukraini" [The main directions of improvement of state agrarian policy of Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 5 (2011): 3-17.

Ulianchenko, O. V. "Dotatsiyni mekhanizm u systemi konkurentospromozhnoho vyrobnytstva moloka v Ukraini" [Subsidy mechanisms in the competitive milk production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 9 (2011): 10-19.

Ukrainska model ahrarnoho rozvytku ta ii sotsioekonomichna pereorientatsiia [Ukrainian model of agricultural development and its socio-economic reorientation]. Kyiv, 2012.

"Vykonannia derzhavnoho biudzhetu 2014" [Execution of the state budget 2014]. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy. <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=257806>

"Vykonannia derzhavnoho biudzhetu 2014" [Execution of the state budget 2014]. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy. <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=264517>

Yavorska, T. I. "Tendentsii derzhavnoi pidtrymky silskoho hospodarstva Polshchi" [Trends in state support for agriculture Poland]. *Ekonomika APK*, no. 4 (2011): 166-172.

УДК 657.37:336.225.64:331.2

ЗВІТНІСТЬ ПРО РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

© 2015 БЕЗВЕРХИЙ К. В.

УДК 657.37:336.225.64:331.2

Безверхий К. В. Звітність про результати соціальної діяльності підприємства

Метою статті є розробка звітності про результати соціальної діяльності підприємства. Для досягнення поставленої мети охарактеризовано міжнародні моделі соціального звітування у світі; розроблено Звіт про результати соціальної діяльності підприємства. Методи аналізу, синтезу та історико-еволюційний метод використані для структурування предметної області дослідження на основі ідентифікації та формалізації питання звітності про результати соціальної діяльності підприємства. Внесені пропозиції будуть корисними для вчених, які займаються питанням соціального звітування, державних органів, які займаються регулюванням соціальної звітності та побудовою концепції її подальшого розвитку, а також усіх зацікавлених особах. Результат дослідження має теоретичну і практичну цінність у частині розробки форми Звіту про результати соціальної діяльності підприємства.

Ключові слова: звітність, соціальний звіт, моделі, діяльність, підприємство, форма звіту, результати.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 8.

Безверхий Костянтин Вікторович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аудиту, Київський національний університет технологій та дизайну (вул. Немировича-Данченка, 2, Київ, 01011, Україна)

E-mail: kosticbv@mail.ru

УДК 657.37:336.225.64:331.2

Безверхий К. В. Отчетность о результатах социальной деятельности предприятия

Целью статьи является разработка отчетности о результатах социальной деятельности предприятия. Для достижения поставленной цели охарактеризованы международные модели социального отчета в мире; разработан Отчет о результатах социальной деятельности предприятия. Методы анализа, синтеза и историко-эволюционный метод использованы для структурирования предметной области исследования на основе идентификации и формализации вопроса отчетности о результатах социальной деятельности предприятия. Внесенные предложения будут полезны для ученых, занимающихся вопросом социального отчета, государственных органов, которые занимаются регулированием социального отчета и построением концепции ее дальнейшего развития, а также всех заинтересованных лиц. Результат исследования имеет теоретическую и практическую ценность в части разработки формы Отчета о результатах социальной деятельности предприятия.

Ключевые слова: отчетность, социальный отчет, модели, деятельность, предприятие, форма отчета, результаты.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Безверхий Константин Викторович – кандидат экономических наук, доцент кафедры учета и аудита, Киевский национальный университет технологий и дизайна (ул. Немировича-Данченка, 2, Киев, 01011, Украина)

E-mail: kosticbv@mail.ru

UDC 657.37:336.225.64:331.2

Bezverkhyy K. V. The Reporting of Results of the Social Activity of Enterprise

The article is aimed to develop the reporting of results of the social activity of enterprise. To achieve this objective, international models of social report in the world were characterized; a Report of results of the social activity of enterprise was elaborated. Methods of analysis, synthesis and historical-evolutionary method were used for structuring the subject field of the study, based on identification and formalization of the issue of reporting of the social activity of enterprise. The proposals offered will be useful to scientists concerned with the issue of social reporting, public authorities which regulate social reporting and for building the concept of further development, as well as to everyone interested. Result of the study has a theoretical and practical value in the elaboration of the form for the Report of results of the social activities of enterprise.

Key words: reporting, social report, models, activity, enterprise, reporting form, results.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 8.

Bezverkhyy Kostyantyn V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Kyiv National University of Technologies and Design (vul. Nemyrovycha-Danchenka, 2, Kyiv, 01011, Ukraine)

E-mail: kosticbv@mail.ru

"Nadkhozhenia produktsii tvarynyntstva na pererobni pidpriemstva za 2013 rik : statystychny biuleten" [Proceeds of animal products to processing enterprises in 2013: Statistical Bulletin]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_nad_bl.htm

"Naibilshi ahrokhodynny Ukrainy 2014" [The largest agricultural holdings Ukraine 2014]. http://ucab.ua/files/Survey/Largest_Agriholdings/Agriholdings2014ua_demo.pdf

Rusan, V. M., Sobkevych, O. V., and Yurchenko, A. D. "Orhanyzatsiino-ekonomichni instrumenty derzhavnoi ahrarnoi polityky v Ukraini" [Organizational and economic instruments of state agrarian policy of Ukraine]. http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/1219_dop-de6c9.pdf

"Sil'ske hospodarstvo Ukrainy" [Agricultural Ukraine]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm

Sabluk, P. T., and Luzan, Yu. Ya. "Osnovni napriamy udoskonalennia derzhavnoi ahrarnoi polityky v Ukraini" [The main directions of improvement of state agrarian policy of Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 5 (2011): 3-17.

Ulianchenko, O. V. "Dotatsiyni mekhanizm u systemi konkurentospromozhnoho vyrobnytstva moloka v Ukraini" [Subsidy mechanisms in the competitive milk production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 9 (2011): 10-19.

Ukrainska model ahrarnoho rozvytku ta ii sotsioekonomichna pereorientatsiia [Ukrainian model of agricultural development and its socio-economic reorientation]. Kyiv, 2012.

"Vykonannia derzhavnoho biudzhetu 2014" [Execution of the state budget 2014]. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy. <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=257806>

"Vykonannia derzhavnoho biudzhetu 2014" [Execution of the state budget 2014]. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy. <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=264517>

Yavorska, T. I. "Tendentsii derzhavnoi pidtrymky silskoho hospodarstva Polshchi" [Trends in state support for agriculture Poland]. *Ekonomika APK*, no. 4 (2011): 166-172.

УДК 657.37:336.225.64:331.2

ЗВІТНІСТЬ ПРО РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

© 2015 БЕЗВЕРХИЙ К. В.

УДК 657.37:336.225.64:331.2

Безверхий К. В. Звітність про результати соціальної діяльності підприємства

Метою статті є розробка звітності про результати соціальної діяльності підприємства. Для досягнення поставленої мети охарактеризовано міжнародні моделі соціального звітування у світі; розроблено Звіт про результати соціальної діяльності підприємства. Методи аналізу, синтезу та історико-еволюційний метод використані для структурування предметної області дослідження на основі ідентифікації та формалізації питання звітності про результати соціальної діяльності підприємства. Внесені пропозиції будуть корисними для вчених, які займаються питанням соціального звітування, державних органів, які займаються регулюванням соціальної звітності та побудовою концепції її подальшого розвитку, а також усіх зацікавлених особах. Результат дослідження має теоретичну і практичну цінність у частині розробки форми Звіту про результати соціальної діяльності підприємства.

Ключові слова: звітність, соціальний звіт, моделі, діяльність, підприємство, форма звіту, результати.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 8.

Безверхий Костянтин Вікторович – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аудиту, Київський національний університет технологій та дизайну (вул. Немировича-Данченка, 2, Київ, 01011, Україна)

E-mail: kosticbv@mail.ru

УДК 657.37:336.225.64:331.2

Безверхий К. В. Отчетность о результатах социальной деятельности предприятия

Целью статьи является разработка отчетности о результатах социальной деятельности предприятия. Для достижения поставленной цели охарактеризованы международные модели социального отчета в мире; разработан Отчет о результатах социальной деятельности предприятия. Методы анализа, синтеза и историко-эволюционный метод использованы для структурирования предметной области исследования на основе идентификации и формализации вопроса отчетности о результатах социальной деятельности предприятия. Внесенные предложения будут полезны для ученых, занимающихся вопросом социального отчета, государственных органов, которые занимаются регулированием социального отчета и построением концепции ее дальнейшего развития, а также всех заинтересованных лиц. Результат исследования имеет теоретическую и практическую ценность в части разработки формы Отчета о результатах социальной деятельности предприятия.

Ключевые слова: отчетность, социальный отчет, модели, деятельность, предприятие, форма отчета, результаты.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Безверхий Константин Викторович – кандидат экономических наук, доцент кафедры учета и аудита, Киевский национальный университет технологий и дизайна (ул. Немировича-Данченка, 2, Киев, 01011, Украина)

E-mail: kosticbv@mail.ru

UDC 657.37:336.225.64:331.2

Bezverkhyy K. V. The Reporting of Results of the Social Activity of Enterprise

The article is aimed to develop the reporting of results of the social activity of enterprise. To achieve this objective, international models of social report in the world were characterized; a Report of results of the social activity of enterprise was elaborated. Methods of analysis, synthesis and historical-evolutionary method were used for structuring the subject field of the study, based on identification and formalization of the issue of reporting of the social activity of enterprise. The proposals offered will be useful to scientists concerned with the issue of social reporting, public authorities which regulate social reporting and for building the concept of further development, as well as to everyone interested. Result of the study has a theoretical and practical value in the elaboration of the form for the Report of results of the social activities of enterprise.

Key words: reporting, social report, models, activity, enterprise, reporting form, results.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 8.

Bezverkhyy Kostiantyn V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Kyiv National University of Technologies and Design (vul. Nemyrovycha-Danchenka, 2, Kyiv, 01011, Ukraine)

E-mail: kosticbv@mail.ru

У сучасних умовах трансформації суспільства неможливо обійтися без соціального розвитку. Для розробки політики сталого розвитку суб'єкта господарювання необхідно розглядати не тільки економічну та екологічну складову діяльності підприємства, але й соціальну складову. Під впливом інституціональних змін робляться нові акценти на подальший вектор розвитку теорії бухгалтерського обліку, а зокрема і звітності, що побудована на основі міжнародних моделей соціального звітування, яка б надавала інформацію на запити всіх зацікавлених користувачів про результати соціальної діяльності підприємства.

Питання відображення інформації про результати соціальної діяльності суб'єкта господарювання в бухгалтерському обліку та звітності розглядали вчені-економісти в різних ракурсах, зокрема Г. Акоюн, Е. Алігаджиева, О. Барішнікова, Ю. Бахтуріна, С. Безручук, Ж. Богданова, М. Буковинська, Ф. Бутинець, М. Вахрушина, Н. Голубева, Г. Грекова, Д. Грицишин, О. Грищенко, Т. Давидюк, В. Євдокимов, І. Жиглей, Т. Захарова, К. Іванова, С. Камисовська, В. Карагод, С. Ключников, А. Колот, С. Король, В. Краєвський, М. Краснова, А. Кузьмін, О. Лаговська, С. Лайчук, С. Литовченко, О. Пацула, І. Рикова, Т. Соловей, О. Хамідова, Є. Харитонова, І. Чалий, М. Шигун, А. Шохіна та інші. Не применшуючи вагомості наукових напрацювань провідних вчених, зауважимо, що питання звітності про результати соціальної діяльності підприємства не знайшли достатнього опрацювання в їх дослідженнях. Це зумовлює поглиблення та розширення дослідження в напрямі розробки звітності про результати соціальної діяльності підприємства.

Метою статті є розробка звітності про результати соціальної діяльності підприємства.

У наших попередніх дослідженнях було висвітлено питання соціальної складової фінансової, податкової та спеціальної звітності [1].

Л. Шкуліпа зазначає, що звітність як результат узагальнення господарських операцій не тільки втрачає можливість повною мірою відобразити інформацію про соціальні складові діяльності підприємства, а й ставить під сумнів її достовірність, а це призводить до негативного впливу на матеріальне та соціальне становище працівників. Прикладом виступає банкрутство великих американських компаній, співробітники яких зазнали значних матеріальних збитків унаслідок тривалих облікових фальсифікацій. Під «фальсифікацією облікових даних та фінансової звітності» автор пропонує розуміти процедуру порушення принципу соціальної справедливості як одну з причин погіршення соціального захисту працівників. Зв'язок між зазначеними причинами та наслідками облікової фальсифікації, які потребують відповідних регулюючих дій на законодавчому рівні та посилення соціальної відповідальності з боку роботодавців, наведено на рис. 1 [2, с. 7].

Лідер Житомирської наукової бухгалтерської школи проф. Ф. Бутинець вказує на проблему відображення інформації про наявність дитячих садків, шкіл, лікарень, бібліотек, спортмайданчиків у складі річної звітності, яку раніше можна було побачити у звітах колгоспів і радгоспів України [3, с. 42]. На жаль, сьогодні таку інформацію майже не оприлюднюють. Наприклад, державне підприємство «Антонов», що працює в галузі вітчизняного авіабудування, розкриває інформацію стосовно наявної соціальної сфери в пояснювальній записці до звіту про виконання фінансового плану, а саме – ДП «Антонов» за рахунок власних коштів утримує та розвиває соціальну

Рис. 1. Причинно-наслідковий зв'язок між обліковими фальсифікаціями та погіршенням соціального захисту працівників [2, с. 8]

сферу підприємства, а це – оздоровчі комплекси «Антей», «Сокіл», бази відпочинку «Приазов'я», «Сонячна», «Ювілейна», «Парус», медсанчастини на території підприємства, гуртожиток для молодих працівників підприємства, столові, буфети, бібліотеки, дитячі садочки, спорткомплекс.

Кожний з працівників ДП «Антонов» відчуває на собі підтримку підприємства завдяки регулярній виплаті заробітної плати і послугам соціальної сфери, які постійно розвиваються та забезпечують впевненість у майбутньому.

Усе це підтверджується таким:

- ✦ значна частина молодих працівників підприємства проживає в гуртожитках та готельному комплексі;
- ✦ діти працівників відвідують дитячі дошкільні заклади підприємства;
- ✦ щорічно близько однієї тисячі дітей відпочивають у дитячих таборах;
- ✦ забезпечуються умови для заняття спортом працівників підприємства та членів їх сімей завдяки утриманню спортивного комплексу;
- ✦ існує науково-технічна бібліотека та музей історії підприємства [4, с. 56].

Доходи від соціальних об'єктів ДП «Антонов», а саме – від соціальної сфери (оздоровлення, відпочинок, спорт, комунальні послуги), підрозділу громадського харчування, підсобного та готельного господарств (житло для працівників) включають до складу інших операційних доходів. Формування цін за даними об'єктами відбувається за нульовою ставкою або найменшою ставкою прибутковості, враховуючи соціальний аспект їх функціонування [4, с. 57].

Варто погодитись з думкою І. Жиглей, що «недостатність інформаційно-аналітичного забезпечення здійснення оцінки соціальної політики суб'єкта госпо-

дарювання та формування достовірних макроекономічних показників викликає необхідність формування відповідної системи показників звітності про відповідальну діяльність суб'єктів господарювання» [5, с. 54, 55].

Відповідно до пп. 4.1.1. п. 4.1 рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 955 «Про затвердження Принципів корпоративного управління» від 22.07.2014 р. (далі – Рішення № 955), крім комерційної мети, товариству доцільно розкривати свою кадрову політику, політику в соціальній сфері, у галузі охорони навколишнього середовища тощо [6]. Враховуючи міжнародні моделі соціального звітування (*рис. 2*) та Рішення № 955 [6], нами пропонується впровадити форму соціального звіту – Звіт про результати соціальної діяльності підприємства (*табл. 1*), який, на нашу думку, має практичну цінність та соціальну значущість для забезпечення сталого розвитку вітчизняних суб'єктів господарювання. Звіт про результати соціальної діяльності підприємства складається із п'яти розділів: 1) підходи до організації праці; 2) благодійна діяльність; 3) права людини; 4) взаємодія із суспільством; 5) відповідальність за продукцію.

У результаті проведеного дослідження запропоновано форму соціального звіту – «Звіт про результати соціальної діяльності підприємства». Саме тут закладено перший камінь у фундамент формування нової концепції соціальної звітності, пов'язаної з міжнародними моделями соціального звітування у світі та вимогами принципів корпоративного управління. Запропонована форма звіту уможливить аналіз інформації, що розкривається у звіті як у рамках одного суб'єкта господарювання, так і в порівнянні з іншими підприємствами. При розкритті інформації в такому форматі така можливість всім зацікавленим користувачам надана. Порушені в статті питання не є вичерпними й потребують доповнень, змін, уточнень та конкретизації.

Таблиця 1

Форма соціальної звітності «Результати соціальної діяльності підприємства»

Найменування показників	Звітний період		Попередній період	
	Загальна чисельність	У т. ч. керівництво	Загальна чисельність	У т. ч. керівництво
1	2	3	4	5
Розділ 1. Підходи до організації праці				
1.1. Внутрішня соціальна політика:				
– порядок оплати праці				
– організація внутрішнього та зовнішнього навчання				
1.2. Склад працівників:				
Загальна чисельність персоналу в розбивці за такими ознаками, пояснення суттєвих змін у чисельності або структурі персоналу:				
– повна зайнятість				
– часткова зайнятість				
Усього зайнятих:				
– чоловіків				
– жінок				

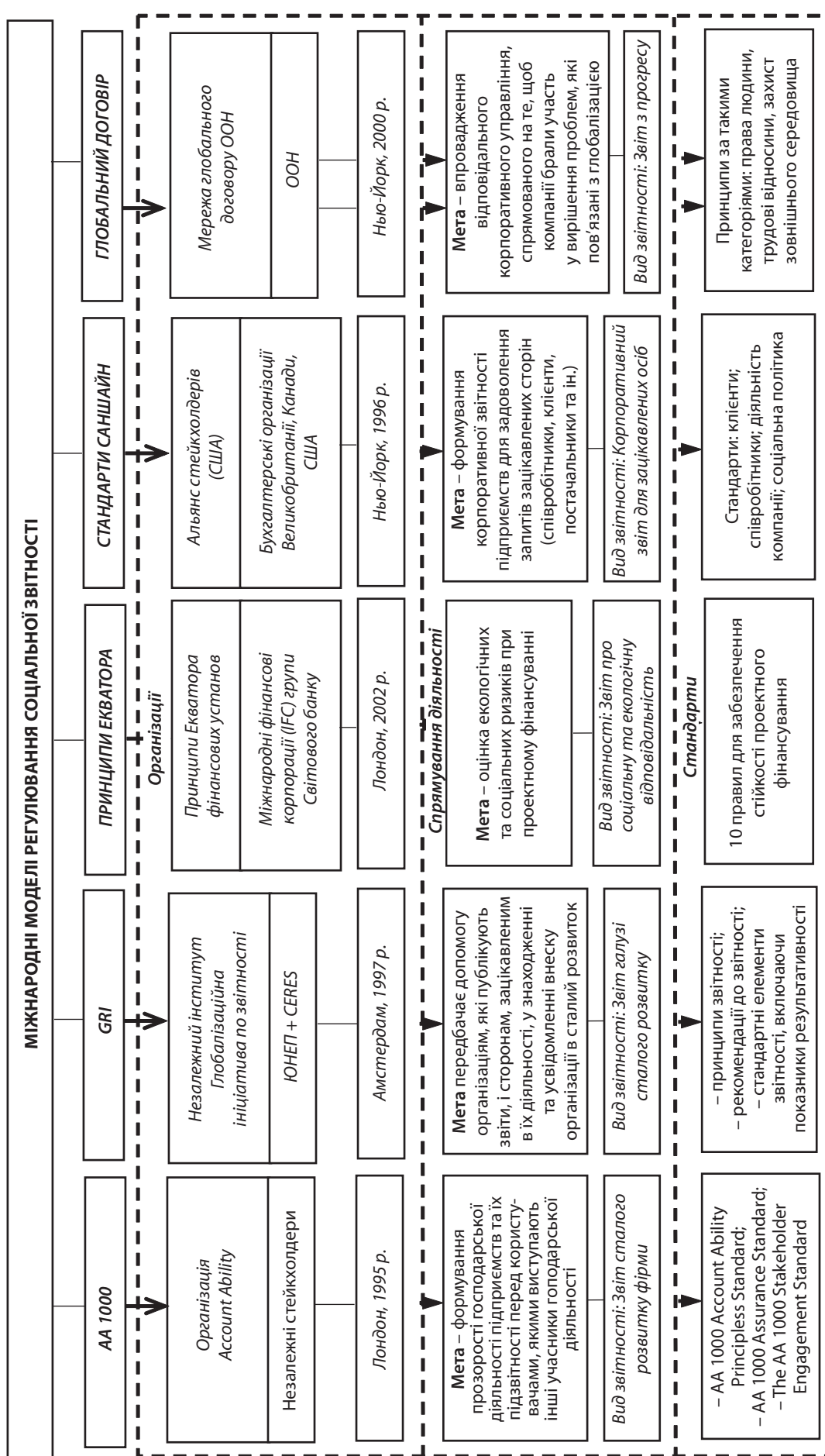

Рис. 2. Характеристика міжнародних моделей соціального звітування у світі [7, с. 75]

1	2	3	4	5
Усього за статтю:				
– до 30 років				
– від 30 до 50 років				
– понад 50-ти років				
Усього за віком:				
Пояснення суттєвих змін у чисельності або структурі персоналу у звітному періоді в порівнянні з попереднім				
1.3. Кількість працівників, які вибули				
Відомості про працівників, звільнених за всіма підставами в розрізі таких ознак:				
– повна зайнятість				
– часткова зайнятість				
Усього зайнятих:				
– чоловіків				
– жінок				
Усього за статтю:				
– до 30 років				
– від 30 до 50 років				
– понад 50-ти років				
Пояснення суттєвих змін в кількості звільнених працівників у звітному періоді в порівнянні з попереднім				
1.4. Виплати та пільги працівникам				
Дані про добровільні виплати та пільги, що були надані працівникам у розрізі виплат:				
– страхування життя				
– страхування здоров'я				
– компенсації у випадках непрацездатності / інвалідності				
– добровільне пенсійне страхування				
– компенсації частини коштів на відпочинок				
1.5. Охоплення працівників колективним договором				
Відомості про відсоткове співвідношення числа працівників, що беруть участь у колективному договорі, до середньооблікової чисельності працівників за відповідний період:				
– частка працівників, охоплених колективним договором				
Основні (суттєві) положення колективного договору за відповідний період				
1.6. Мінімальний період повідомлення працівників				
Мінімальний термін повідомлення працівників про майбутні зміни в діяльності підприємства, що можуть суттєвим чином вплинути на інтереси працівників, характер цих змін:				
– у звітному році була здійснена реорганізація підприємства у формі приєднання до неї дочірнього підприємства				
– щорічно на підприємстві здійснюється реструктуризація з метою оптимізації роботи департаментів, частина працівників була скорочена або переведена в інші структурні підрозділи				
– щорічно компанія купує (продає) дочірні підприємства				

1	2	3	4	5
1.7. Травматизм на виробництві				
Дані про кількість працівників, які отримали травми на виробництві та в яких були виявлені професійні захворювання:				
– основні травми у працівників виникають при експлуатації обладнання				
– основним професійним захворюванням працівників є погіршення зору				
– травми або професійні захворювання зі смертельним результатом				
1.8. Втрати робочого часу				
Відношення кількості невідпрацьованих днів всіх працівників за звітний період внаслідок захворювань з усіх причин, за винятком дородових і післяпологових відпусток (відповідно до даних лікарняних листів), до загальної кількості робочих днів середньооблікового числа працівників				
1.9. Охорона праці				
Відомості про заходи, що проводяться з метою забезпечення охорони праці працівників, а також їх фінансову оцінку загалом і в розрахунку на одного працівника:				
– організація безпеки на робочих місцях співробітників у розрахунку на одного співробітника\				
– загальний обсяг витрат на охорону праці				
1.10. Здоров'я працівників				
Відомості про організацію заходів щодо поліпшення здоров'я працівників, а також кількість працівників, що скористалися такими благами:				
– щорічна обов'язкова диспансеризація працівників				
– кількість працівників, що пройшли щорічну обов'язкову диспансеризацію				
– проведення спартакіад				
– число працівників, що брали участь у спартакіаді				
– створення зони відпочинку працівників				
– число працівників, що скористалися зонами відпочинку				
1.11. Навчання працівників				
Дані про середню кількість годин навчання, організованого за рахунок підприємства, за звітний період у розрахунку на одного працівника, а також про види і характер такого навчання:				
– середня кількість годин навчання в розрахунку на одного працівника				
– відомості про види і характер проведеного навчання у звітному періоді				
1.12. Витрати на навчання працівників				
Відомості про загальні витрати на навчання працівників, а також в розрахунку на одного працівника:				
– обсяг фактичних витрат на навчання в розрахунку на одного працівника				
– загальний обсяг витрат на навчання				
1.13. Оцінка ефективності роботи персоналу				
Відомості про частку числа працівників, що пройшли оцінку на предмет ефективності роботи у звітному періоді:				

1	2	3	4	5
– частка кількості працівників, що пройшли оцінку – на підприємстві прийнята система річної оцінки ефективності роботи працівників, за результатами якої виплачується премія, оцінка проводиться відповідно до регламенту, прийнятим на підприємстві				
– частка кількості працівників, що пройшли оцінку – на підприємстві діє система щомісячної оцінки, яка передбачає бесіду керівника зі своїми підлеглими, а також напрямок оцінюваного працівника на навчання				
1.14. Мінімальні оклади				
Процентне співвідношення мінімального базового окладу працівників в істотних регіонах присутності до мінімального розміру оплати праці, встановленому у відповідних регіонах				
1.15. Співвідношення окладів чоловіків і жінок				
Інформація про співвідношенні базових окладів чоловіків і жінок (без урахування додаткових пільг і виплат):				
– співвідношення базового окладу – працівників, зайнятих в основному виробництві				
– співвідношення базового окладу – співробітників бек-офісів (бухгалтерія, юридичний відділ)				
1.16. Частка працівників, що залишилися працювати на термін більше 12 місяців після повернення з тривалої відпустки				
Відомості про частку числа працівників у загальній їх кількості з розподілом за статтю та відображенням керівного складу:				
– чоловіки				
– жінки				
Розділ 2. Благодійна діяльність				
2.1. Невідкладна допомога населенню				
Відомості про проведені заходи з надання допомоги населенню з важкими захворюваннями, фінансова оцінка:				
– інформація про проведений захід у звітному періоді				
– фінансова оцінка проведеного заходу				
2.2. Допомога дитячим будинкам				
Інформація про сутність заходів, фінансова оцінка інформація про проведений захід у звітному періоді:				
– фінансова оцінка проведеного заходу				
– інформація про проведений захід у звітному періоді				
2.3. Робота з дітьми				
Відомості про заходи, пов'язані з розвитком дітей, фінансова оцінка:				
– інформація про проведений захід у звітному періоді				
– фінансова оцінка проведеного заходу				
2.4. Робота з молоддю				
Інформація про всі види робіт, що проводяться з молоддю з метою забезпечення їх сталого та позитивного морального розвитку, фінансова оцінка:				
– інформація про проведений захід у звітному періоді				
– фінансова оцінка проведеного заходу				
2.5. Професійне становлення та розвиток молодих фахівців				

1	2	3	4	5
Інформація про заходи, що передбачають підготовку, відбір та оцінку можливостей молоді працювати в складі команди працівників підприємства, фінансова оцінка				
– інформація про проведений захід у звітному періоді				
– фінансова оцінка проведеного заходу				
2.6. Здоров'я населення				
Відомості про всі організовані підприємством заходах, по поліпшенню і підтримці здоров'я та здорового способу життя населення:				
– фінансова оцінка відомості про проведений захід у звітному періоді				
– фінансова оцінка проведеного заходу				
2.7. Будівництво житлових будинків				
Дані про будівництво житлових будинків для працівників та їх сімей, фінансова оцінка:				
– дані про будівництво житлових будинків у звітному періоді				
– фінансова оцінка благодійної допомоги				
2.8. Будівництво спортивних і культурних центрів				
Відомості про будівництво спортивних і культурних центрів на добровільній ініціативній основі (не в рамках договірних відносин з адміністрацією регіону), мета будівництва, масштаби, наповнюваність центрів, фінансова оцінка:				
– відомості про будівництво спортивних і культурних центрів у звітному періоді				
– фінансова оцінка благодійної допомоги				
2.9. Культура і мистецтва				
Інформація про цілі і сутності заходів у галузі культури та мистецтва, фінансова оцінка:				
– інформація про проведений захід у звітному періоді				
– фінансова оцінка проведеного заходу				
2.10. Інша благодійна допомога				
Відомості про інші види благодійної допомоги, яка не знайшла відображення при розкритті результатів соціальної діяльності, фінансова оцінка:				
– інформація про інші види благодійної допомоги у звітному періоді				
– фінансова оцінка проведених заходів				
Розділ 3. Права людини				
3.1. Відомості про загальну кількість випадків дискримінаційних дій, виявлених на підприємстві				
– перша категорія виконаних дій – накладення штрафів				
– друга категорія виконаних дій – звільнення				
3.2. Скорочення штату та працевлаштування працівників				
Інформація про кількість працівників, звільнених через скорочення внаслідок проведення підприємствами оптимізації чисельності персоналу, своїх структур або бізнес-процесів, або реорганізації її дочірніх підприємств у формі приєднання до материнського підприємства; число працівників, працевлаштованих силами підприємства в інші організації:				
– загальна кількість скорочених працівників внаслідок приєднання дочірніх підприємств				

1	2	3	4	5
– загальна кількість скорочених працівників внаслідок оптимізації бізнес-процесів, структури та чисельності підприємства				
– у т. ч. загальна кількість працевлаштованих працівників силами компанії в інші підприємстві				
3.3. Частка компетентних працівників відділу безпеки				
Відомості про частку числа працівників відділу безпеки, що пройшли формалізоване навчання політиці чи конкретним процедурам у галузі прав людини та їх дотримання в діяльності служб безпеки:				
– частка числа співробітників служб безпеки, які пройшли відповідне навчання				
3.4. Трудові спори				
Інформація про кількість трудових спорів, пов'язаних з поновленням на роботі, стягнення заробітної плати, матеріальної відповідальності, зміною істотних умов праці тощо:				
– перша категорія виконаних дій – задоволення прохання збереження робочого місця за умови ефективної роботи				
Розділ 4. Взаємодія з суспільством				
4.1. Антикорупційне навчання – частка працівників				
Дані про частку числа співробітників, що пройшли підготовку щодо профілактики корупції у звітному періоді, у загальній чисельності працівників, відомості про методи боротьби з корупцією:				
– частка кількості працівників, що пройшли навчання антикорупційній політиці та процедурам організації				
– методи, що застосовуються для боротьби у звітному періоді				
Розділ 5. Відповідальність за продукцію				
5.1. Забезпечення якості продукції, товарів і послуг				
Інформація про частку обсягу реалізованих у звітному періоді продукції, товарів або послуг, увесь процес виробництва яких сертифікований на відповідність загальноприйнятим стандартам систем якості в загальному обсязі реалізованих у тому ж періоді продукції, товарів і послуг:				
– перша істотна категорія продукції, товарів і послуг				
– стандарт, відповідно з яким був здійснений контроль				
5.2. Підвищення якості продукції, товарів і послуг				
Інформація про частку вироблених продукції, товарів або послуг, охоплених процедурами перевірки на предмет поліпшення їх впливу на здоров'я та безпеку споживачів, у загальному обсязі вироблених у тому ж періоді продукції, товарів і послуг:				
– перша істотна категорія продукції, товарів і послуг				
– виявлення можливості підвищення якості першої категорії продукції, товарів і послуг				
5.3. Інформація про маркування продукції і товарів				
Частка продукції, дані про неї та її маркуванні для покупців, у загальному обсязі вироблених в тому ж періоді продукції по кожній категорії:				
– перша істотна категорія продукції, товарів і послуг				
– вимоги процедур про розміщення інформації та маркування першої категорії продукції				

Джерело: розроблено на основі дослідження М. Краснової [8].

ЛІТЕРАТУРА

1. **Безверхий К.** Соціально-орієнтована звітність підприємства / К. Безверхий // Бухгалтерський облік і аудит. – 2015. – № 2-3. – С. 70–78.
2. **Шкуліпа Л. В.** Бухгалтерський облік та аналіз операцій з соціального захисту працівників підприємства: теорія і методика : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Л. В. Шкуліпа ; Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2014. – 20 с.
3. Проблеми бухгалтерської науки: подальший розвиток і припинення шарлатанства : [колективна монографія] / Під заг. ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : ПП «Рута». – 2015. – 343 с.
4. Пояснювальна записка до Звіту про виконання фінансового плану ДП «Антонов» за III квартал 2014 р. – К., 2014. – 66 с.
5. **Бутинець Т. А.** Розвиток науки про бухгалтерський облік і господарський контроль: забезпечення стійкого розвитку економіки України : монографія / Т. А. Бутинець, Т. В. Давидюк, І. В. Жиглей, І. В. Замула. – Житомир : ЖДТУ. – 2012. – 308 с.
6. Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 955 «Про затвердження Принципів корпоративного управління» від 22.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nssmc.gov.ua/user_files/law/18922/1406127204.doc
7. **Євдокимов В. В.** Міжнародні моделі регулювання звітності сталого розвитку: аналіз сучасного стану : монографія / В. В. Євдокимов, Д. О. Грицишен, О. О. Грищенко, О. М. Баришнікова. – Житомир : ЖДТУ. – 2013. – 192 с.
8. Краснова М. В. Учетно-методический инструментарий формирования социальной отчетности публичных компаний : дис. ... канд. экон. наук: 08.00.12 «Бухгалтерский учет, статистика» / М. В. Краснова. – М., 2013. – 207 с.

REFERENCES

- Bezverkhyi, K. "Sotsialno-orientovana zvitnist pidpriemstva" [Socially-oriented statements]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, no. 2-3 (2015): 70-78.
- Butynets, T. A. et al. *Rozvytok nauky pro bukhhalterskyi oblik i hospodarskyi kontrol: zabezpechennia stiikoho rozvytku ekonomiky Ukrainy* [The development of the science of accounting and business control: sustainable economic development of Ukraine]. Zhytomyr: ZhDTU, 2012.
- Krasnova, M.V. "Uchetno-metodicheskiy instrumentariy formirovaniia sotsialnoy otchetnosti publichnykh kompaniy" [Accounting and methodical toolkit of formation of social reporting of public companies]. *Dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.12*, 2013. [Legal Act of Ukraine] (2014). http://www.nssmc.gov.ua/user_files/law/18922/1406127204.doc.
- "Poiasniuvalna zapyska do Zvitu pro vykonannia finansovoho planu DP «Antonov» za III kvartal 2014 r." [Explanatory note to the report on the execution of the financial plan "Antonov" in the third quarter 2014], 2014.
- Problemy bukhhalterskoi nauky: podalshyi rozvytok i pry-pynennia sharlatanstva* [Problems of accounting sciences: further development and termination of quackery]. Zhytomyr: Ruta, 2015.
- Shkulipa, L.V. "Bukhhalterskyi oblik ta analiz operatsii z sotsialnoho zakhystu pratsivnykiv pidpriemstva: teoriia i metodyka" [Accounting and analysis operations with social protection of employees: theory and methodology]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.09*, 2014.
- Yevdokymov, V. V. et al. *Mizhnarodni modeli rehuliuвання zvitnosti staloho rozvytku: analiz suchasnoho stanu* [International accounting regulation model of sustainable development: analysis of the current state]. Zhytomyr: ZhDTU, 2013.

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

© 2015 МІРОШНИК В. В.

УДК 657.22

Мірошник В. В. Обліково-аналітичне забезпечення матеріально-технічної та інвестиційної складових економічної безпеки суб'єктів господарювання

Мета статті полягає в тому, щоб запропонувати обліково-аналітичне забезпечення для розрахунку індикатора небезпечного рівня зношення основних засобів як одного з показників інвестиційної безпеки підприємства. Присвячено увагу матеріально-технічній та інвестиційній складовим економічної безпеки підприємства. Висвітлено методичні підходи до проведення економічної оцінки зношення основних засобів. Залежно від рівня зношення основних засобів запропоновано власний підхід до градації рівня небезпеки матеріально-технічної складової господарської діяльності на основі індикативної оцінки. Підхід до оцінки показників-індикаторів ґрунтується на даних обліково-аналітичного забезпечення. Методичні рекомендації дозволять фахівцям як бухгалтерської служби, так і служби економічної безпеки підприємства виявити причини недостатньо високих показників ефективності господарської діяльності і, своєю чергою, економічно зважено проводити інвестиційну політику оновлення основних засобів підприємства для забезпечення його стабільного розвитку.

Ключові слова: основні засоби, капітальні інвестиції, інвестиційна безпека, бухгалтерський облік, аналіз.

Табл.: 3. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 10.

Мірошник Вікторія Валеріївна – кандидат економічних наук, викладач кафедри менеджменту та економічної безпеки, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького (бульв. Шевченка, 81, Черкаси, 18031, Україна)

E-mail: Mirov_@mail.ru

УДК 657.22

UDC 657.22

Мірошник В. В. Учетно-аналитическое обеспечение материально-технической и инвестиционной составляющих экономической безопасности субъектов хозяйствования

Цель статьи заключается в том, чтобы предложить учетно-аналитическое обеспечение для расчета индикатора опасного уровня износа основных средств как одного из показателей инвестиционной безопасности предприятия. Уделено внимание материально-технической и инвестиционной составляющим экономической безопасности предприятия. Освещены методические подходы проведения экономической оценки износа основных средств. В зависимости от уровня износа основных средств предложен собственный подход к градации уровня опасности материально-технической составляющей хозяйственной деятельности на основе индикативной оценки. Подход к оценке показателей-индикаторов основывается на данных учетно-аналитического обеспечения. Методические рекомендации позволят специалистам как бухгалтерской службы, так и службы экономической безопасности предприятия выявить причины недостаточно высоких показателей эффективности хозяйственной деятельности и, в свою очередь, экономически взвешенно проводить инвестиционную политику обновления основных средств предприятия для обеспечения его устойчивого развития.

Ключевые слова: основные средства, капитальные инвестиции, инвестиционная безопасность, бухгалтерский учет, анализ.

Табл.: 3. **Формул.:** 1. **Библ.:** 10.

Мірошник Вікторія Валеріївна – кандидат економічних наук, преподаватель кафедры менеджмента и экономической безопасности, Черкацкий национальный университет им. Б. Хмельницкого (бульв. Шевченко, 81, Черкасы, 18031, Украина)

E-mail: Mirov_@mail.ru

Miroshnyk V. V. The Accounting-Analytical Provision of Both the Material-Technical and the Investment Constituents of the Economic Safety of Business Entities

The article is aimed at offering the accounting-analytical support for calculation of the indicator of the danger level related to wear of fixed assets as one of the indicators of the investment security of enterprise. Attention is focused on the material-technical and investment constituents of the economic safety of enterprise. Methodological approaches to the economic evaluation of wear of fixed assets have been highlighted. Depending on the level of wear of fixed assets, an author's own approach to gradation of the danger level of the material-technical constituent of economic activity on the basis of the indicative estimating has been proposed. The approach to assessment of characteristics-indicators is based on the data from the accounting-analytical support. The methodical recommendations will allow professionals of either accounting service or economic security service of enterprise to identify the causes of insufficiently high performance indicators of the economic activity and, in turn, to provide an economically balanced conducting of the investment policy for update of the fixed assets of enterprise to ensure its sustainable development.

Key words: fixed assets, capital investments, investment security, accounting, analysis.

Tabl.: 3. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 10.

Miroshnyk Viktoriia V. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Management and Economic Security, Cherkasy National University named after B. Khmelnytsky (bulv. Shevchenka, 81, Cherkasy, 18031, Ukraine)

E-mail: Mirov_@mail.ru

Успадок від СРСР Україна отримала 40% промислового потенціалу, це – космічна, машинобудівна, енергетична, хімічна, сільськогосподарська та інші важливі галузі економіки. Країна має вагомі переваги в зазначених галузях, адже в її активах кваліфікована робоча сила, потужні науково-конструкторські інститути та природні ресурси.

Разом з тим, сьогодні економіка України знаходиться в режимі звичайної інерції, наздоганяючи технологічно розвинуті країни світу. Однією з причин чого є низька інвестиційна активність оновлення структури

основних засобів. На початку 2011 р. близько 75% основних засобів було зношено [5], що свідчить про не задовільне матеріально-технічне забезпечення вітчизняних підприємств. Станом на 2014 р. ситуація не стала кращою. В умовах системної економічної кризи, яка тягне за собою інфляцію та руйнування грошового обігу, держава не має достатніх інвестиційних ресурсів для забезпечення процесу відтворення. За таких обставин управління активами промислової інфраструктури набуває анахронічних форм застосування механізмів індустріальної епохи технологічного розвитку.

Промисловий потенціал, що базується на застарілих виробничих потужностях, принципах управління, які не передбачають впровадження новітніх технологій і знань, не зможуть вивести країну на новий етап розвитку, приречуючи національну економіку бути аутсайдером світового простору.

Внаслідок низької інвестиційної активності держави перед підприємствами виникає актуальне завдання внутрішньої самооцінки свого стану з погляду виконання властивих їм виробничих функцій, матеріально-технічної та інвестиційної безпеки. Для цього потрібна обґрунтована система моніторингу показників-індикаторів економічної безпеки.

В умовах глобалізаційних викликів та нестабільності зовнішнього оточення ефективна діяльність вітчизняного промислового підприємства значною мірою залежить від рівня його економічної безпеки. Перш за все, необхідно розібратись у змістовному наповненні категорії «економічна безпека», її складових і позицій вчених щодо оцінки.

У загальному розумінні більшість вчених-безпекознавців [2] підтримують позицію, що «економічна безпека підприємства є системою, яка на основі обґрунтованих показників діяльності підприємства в умовах несприятливих процесів у його зовнішньому та внутрішньому середовищі здатна підтримувати економічну стійкість, забезпечити досягнення поставлених стратегічних цілей та операційних завдань діяльності підприємства».

Автори наголошують на тому, що економічна безпека є системою захисту від загроз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства, яка забезпечує не лише операційну діяльність підприємства, а й має бути спроектована на стратегічні пріоритети – економічну стійкість підприємства в довгостроковій перспективі. Для прогнозування діяльності підприємства в майбутньому, необхідна постійна та надійна система моніторингу поточних показників економічної безпеки підприємства від різного роду загроз. Від правильного вибору системи показників (їх ще називають індикаторами) залежить ступінь адекватності оцінки економічної безпеки підприємства і вибір необхідних заходів щодо попередження та усунення небезпеки.

Оцінка економічної безпеки підприємства за допомогою системи аналітичних показників є, певною мірою, новим напрямком у розвитку економічної теорії, яке почало розвиватися з початку 90-х років ХХ ст. Проте, на сьогодні не сформовано єдиного науково обґрунтованого підходу методики оцінювання економічної безпеки підприємства, що зумовлює невизначеність критеріїв та інформаційно-аналітичної бази розрахунку показників-індикаторів.

Серед великої кількості поглядів різних вчених найбільш обґрунтований підхід до комплексної оцінки економічної безпеки наводить Е. В. Камишнікова. Вона визначає: «Оцінка економічної безпеки – це послідовний перехід від оцінки одиничних показників (на нижньому рівні ієрархії) та їх синтезування до наступного, більш високого рівня і так далі до отримання комплексної оцінки» [4].

Система економічної безпеки об'єднує різні підсистеми, зокрема: фінансову, виробничу, матеріально-технічну, інвестиційну, комерційну (збутову), інтелектуально-кадрову та екологічну. Підсистеми працюють розрізнено, тому і системи їх захисту потребують відповідних підходів до оцінки загроз, що можуть порушити безпеку кожного напрямку.

Бенедіктов М. А. наводить більш точне визначення економічної безпеки промислового підприємства: «захищеність його науково-технічного, виробничого і кадрового потенціалу від прямих (активних) або непрямих (пасивних) економічних загроз, наприклад, пов'язаних з неефективною науково-промисловою політикою держави або формуванням процедур економічного захисту від несприятливого зовнішнього середовища і здатність до відтворення його виробничого потенціалу» [1].

Автор, поряд із загальними критеріями, акцентує увагу на здатності підприємства до відтворення виробничого потенціалу. Стійке економічне зростання за умов глобальної конкуренції неможливо забезпечити без потужної матеріально-технічної бази. Від їх якісного стану залежать такі важливі показники економічної безпеки, як: фінансова стійкість підприємства; кон'юнктура ринку збуту товарної продукції; виробнича, інвестиційна, екологічна безпека та ін.

Висока зношеність основних засобів погіршує якість, знижує конкурентоспроможність продукції та провокує аварійність праці. На промислових підприємствах аварійна ситуація є однією з найбільш істотних загроз. Залежно від ступеня небезпеки аварія є загрозою втрати або пошкодження майна, вона може спровокувати екологічну небезпеку, що для підприємства тягне за собою значні фінансові втрати.

Матеріально-технічна безпека відповідає за своєчасне оновлення, модернізацію та реконструкцію основних засобів для досягнення безперервного процесу виробництва. Порівняно з кадровою чи юридичною складовими економічної безпеки матеріально-технічне забезпечення потребує капітальних вкладень, що вказує на взаємозалежність матеріально-технічної безпеки з інвестиційною безпекою підприємства.

З огляду на важливість матеріально-технічної складової, забезпечення її є пріоритетним завданням для промислового підприємства. Визначити напрями та обсяги капітальних вкладень і розподіл їх у часі можливо за наявності науково обґрунтованих показників-індикаторів матеріально-технічної безпеки підприємства.

Найчастіше матеріально-технічна безпека оцінюється за допомогою показників, що характеризують майновий стан підприємства. Бендиков М. А. [1], Гришко Н. Є. [2], Молодецька О. М., Нусінова О. В. [8], Селедь О. М. [9], Швець В. Я. [10] пропонують оцінювати динаміку виробництва (зростання, спад, стабільний стан, темп зміни); реальний рівень завантаження виробничих потужностей; визначити частку НДДКР у загальному обсязі робіт; частку НДР у загальному обсязі НДДКР; темп оновлення основних виробничих фондів (реновації); стабільність виробничого процесу (ритмічність,

рівень завантаженості протягом певного часу); вікову структуру та технічний ресурс парку машин і устаткування. Деякі з них пропонують власні показники.

Так, Селедь О. М. обґрунтовує необхідність розрахунку коефіцієнта якості оновлення основних засобів та показник структури вибуття основних засобів.

Молодецька О. М., Нусінова О. В. при оцінці техніко-економічної безпеки вважають необхідним розраховувати показники ринкової безпеки (частку фірми на ринку, коефіцієнт ринкової віддачі активів, конкурентоспроможність продукції, ритмічність збуту, коефіцієнт ефективності рекламної політики підприємства), що, на наш погляд, більш стосується комерційної (збутової) безпеки і відображає роботу саме комерційного, а не виробничого, відділу.

Евдокимов Ф. І., Белозубенко В. С. [3] пропонують власний підхід до визначення нормативних, граничних значень таких показників, як: темп оновлення основних виробничих фондів, реальний рівень завантаження виробничих потужностей, ступінь зносу основних виробничих фондів, фондовіддача основних виробничих фондів, фондоозброєність праці, частка НДДКР у загальному обсязі робіт, продуктивність праці. Дані коефіцієнти досить складні в розрахунку, що вимагає залучення більш кваліфікованих спеціалістів.

Поряд з традиційними підходами можна зустріти й інші авторські підходи. Колещук О. Я., Козик В. В., Удот А. М. [7] пропонують визначати комплексний індивідуальний індикатор зносу основних засобів, який розраховується за формулою:

$$B_{zi} \times (1 + E)^{T-1} \geq B_n, \quad (1)$$

де B_{zi} – залишкова вартість елемента основних засобів підприємства; E – ставка дисконту (річна в частках одиниці); T – ефективний термін експлуатації даного елемента основних засобів підприємства, тобто термін, протягом якого його функціонування дає змогу отримувати власнику цього елемента чистий грошовий потік; B_n – первісна вартість елемента основних засобів підприємства; i – тривалість періоду, фактично відпрацьованого даним елементом основних засобів.

Даний показник дає можливість оцінити стан зношення основних засобів, проте не аргументує, які фактори негативно впливають на ефективність окремих процесів виробництва.

Існуючі підходи до оцінки матеріально-технічної складової економічної безпеки підприємства мають ряд проблем. По-перше, вітчизняні аналітики не рідко пропонують розраховувати всі можливі коефіцієнти, що часто призводить до дублювання інформації. Друга проблема стосується підходу до розрахунку коефіцієнтів. Автори інтерпретують загальновідомі підходи до аналізу стану та використання основних засобів, при цьому різні користувачі по-своєму ставляться до того чи іншого значення якого-небудь коефіцієнта. Це породжує невизначеність їх впливу на стан економічної безпеки. Третя проблема пов'язана з труднощами проведення просторово-часового порівняння значень показ-

ників. При ізольованому розгляді аналітичні показники втрачають свою вагомість в інформативності, вони приймають повноцінний сенс тільки в тому випадку, якщо існує можливість просторово-часового порівняння. Показники, отримані зі звітності підприємства, повинні порівнюватися з показниками цього ж підприємства в минулі роки, а також з показниками інших аналогічних підприємств відповідної галузі.

Ефективність кожної керуючої системи господарюючого суб'єкта значною мірою залежить від якості інформаційної бази та системи її подання, яка дозволяла б формувати релевантну інформацію, пропонувати її аналіз, приймати раціональні управлінські рішення і, тим самим, забезпечувати економічну безпеку підприємства.

Процес оцінки матеріально-технічної та інвестиційної складових економічної безпеки нами здійснювався в такій послідовності: 1) формування переліку показників матеріально-технічної безпеки; 2) розподіл показників матеріально-технічної безпеки залежно від їх функціональної відповідності; 3) формування обліково-аналітичної бази розрахунку показників матеріально-технічної безпеки; 4) формування показників-індикаторів; 5) формування рівнів градації індикаторів; 6) висновок фахівця, що проводив оцінку.

Джерелами даних для аналізу стали: бізнес-план, план технічного розвитку, стратегічний план підприємства; Форма № 1 Баланс (звіт про фінансовий стан), Форма № 2 Звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід), Форма № 5 Примітки до річної фінансової звітності, Форма № 11-ОЗ Звіт про наявність і рух основних засобів, амортизацію (знос), Форма 2-кб (потужності) «Звіт про введення в дію основних фондів, будівель, споруд та потужностей»; дані про переоцінку основних засобів, інвентарні картки обліку основних засобів, проектно-кошторисна, технічна документація.

Економічні показники, що характеризують матеріально-технічну та інвестиційну складові виробництва, були виділені у три групи. У першу потрапили показники, що характеризують стан основних засобів; у другу – показники, що характеризують ефективність та інтенсивність використання основних засобів; у третю – показники, що характеризують ефективність оновлення основних засобів.

Аналіз першої та другої групи показників дає можливість виявити проблемні місця у виробничому процесі, розібратись, чи дійсно показники виробництва відстають через поганий стан матеріально-технічного забезпечення. У разі виявлення, що виробничі потужності задіяні в повному обсязі, працівники працюють у повну зміну – суб'єктивний фактор управління працює на достатньо високому рівні, а матеріально-технічна складова відстає від новітніх технологій, необхідно переходити до аналізу третьої групи показників. Третя група дає можливість вивчити інвестиційну активність оновлення основних засобів.

Пропозиції узагальнено в *табл. 1 – табл. 3.*

I. Аналіз якісного стану основних засобів підприємства

Показник	Формула розрахунку	Економічний зміст	Нормативне значення
Коефіцієнт оновлення основних засобів	Вартість введених основних засобів / Вартість основних засобів на кінець періоду	Характеризує частку нових основних засобів (у т. ч. куплених, але які вже були в експлуатації) у загальній вартості їх на кінець року	Прагне до збільшення
Коефіцієнт якості оновлення основних засобів	Вартість нових основних засобів, що вводяться / Загальна вартість основних засобів, що вводяться	Характеризує частку нових основних засобів у загальній вартості введених основних засобів на кінець року	Оптимальне значення показника дорівнює 1
Коефіцієнт приросту основних засобів	Сума приросту основних засобів / Вартість основних засобів на початок року	Показує ступінь збільшення основних засобів у звітному періоді проти минулого періоду	Визначається підприємством
Коефіцієнт придатності основних засобів	Залишкова вартість основних засобів / Первісна вартість основних засобів	Коефіцієнт показує, яка частина основних засобів придатна для експлуатації в процесі господарської діяльності	Визначається підприємством
Коефіцієнт зносу основних засобів	Сума зносу основних засобів / Первісна вартість основних засобів	Коефіцієнт зносу показує, яка частина вартості основних засобів була списана на витрати виробництва в попередніх періодах	Прагне до зменшення
Коефіцієнт вибуття основних засобів	Вартість основних засобів, що вибули / Вартість основних засобів на початок року	Характеризує інтенсивність вибуття основних виробничих засобів	Повинен бути меншим, ніж коефіцієнт оновлення
Показник структури вибуття основних засобів	Вартість ліквідованих основних засобів / загальна вартість основних засобів, що вибувають	Показник дає можливість розрахувати такі структурні показники, як частка ліквідації, реалізації та консервації основних засобів у сукупному вибутті	Прагне до зменшення
Економічний ефект витрат на ремонт основних засобів	Сумарний відвернений збиток від реалізації комплексу заходів щодо забезпечення технологічної безпеки підприємства / (Загальна сума витрат на ремонт основних засобів – Сумарний понесений підприємством збиток від несправності основних засобів)	Формалізована оцінка рівня технічної придатності основних засобів або ефективність заходів щодо забезпечення технічної безпеки основних засобів	Прагне до збільшення
Загальна фондоозброєність праці	Середньорічна вартість промислово-виробничих основних засобів / Середньооблікова чисельність робітників у найбільшу зміну	Показує забезпеченість персоналу основними засобами; яка вартість основних засобів припадає на одного працівника	Темп зростання продуктивності праці має випереджати темпи зростання технічної озброєності праці
Рівень технічної озброєності праці	Вартість виробничого обладнання / Середньооблікова чисельність робітників у найбільшу зміну	Показує величину активної частини основних засобів на одного працівника	Темп зростання продуктивності праці має випереджати темпи зростання технічної озброєності праці

II. Аналіз ефективності та інтенсивності використання основних засобів

Показник	Формула розрахунку	Економічний зміст	Нормативне значення
1	2	3	4
Рентабельність капіталу, вкладеного в основний капітал	Прибуток від основної діяльності / Середньорічна вартість основних засобів	Показує, скільки припадає чистого прибутку на одиницю вартості основних засобів	Збільшення
<i>Зміна рентабельності основних засобів за рахунок:</i>			
фондовіддачі основних виробничих засобів	$\Delta P_{O3} = \Delta \Phi B \cdot \chi_{PTo} \cdot P_{об0}$	Виражає ефективність використання засобів праці, тобто показує, скільки виробляється готової продукції на одиницю основних виробничих фондів	Визначається підприємством
частки реалізованої продукції в загальному випуску	$\Delta P_{O3} = \Phi_{B1} \cdot \Delta \chi_{PTo} \cdot P_{об0}$	Показує ефективність роботи комерційного відділу	Визначається підприємством
рентабельності продажів	$\Delta P_{O3} = \Phi_{B1} \cdot \chi_{PTr} \cdot \Delta P_{об0}$	Цей коефіцієнт показує, яку суму операційного прибутку одержує підприємство з кожної гривні проданої продукції. Іншими словами, скільки залишається в підприємства після покриття собівартості продукції	Визначається підприємством
Фондовіддача основних засобів	Вартість виробленої продукції / Середньорічна вартість основних засобів	Показує ефективність використання основних засобів; яка величина доходу, отриманого від реалізації продукції, припадає на 1 грн, вкладену у основні засоби, що використовуються для виробництва цієї продукції	Збільшення
<i>Зміна фондовіддачі основних засобів за рахунок:</i>			
частки активної частини основних засобів	$\Delta \Phi_{\epsilon}(\chi^a) = \Delta \chi^a \cdot \chi_M^0 \cdot \Phi_{\epsilon 0}^0$	Вплив частки активної частини основних засобів на обсяг виробництва продукції	Збільшення
частки машин і обладнання в активній частині основних засобів	$\Delta \Phi_{\epsilon}(\chi^M) = \chi_1^a \cdot \Delta \chi \cdot \Phi_{\epsilon 0}^M$	Вплив частки машин і обладнання в активній частині основних засобів на обсяг виробництва продукції	Збільшення
фондовіддачі діючого обладнання	$\Delta \Phi_{\epsilon}(\Phi_{\epsilon}^M) = \chi_1^a \cdot \chi_1^M \cdot \Delta \Phi_{\epsilon}^M$	Вплив фондовіддачі діючого обладнання на обсяг виробництва продукції	Збільшення
Фондовіддача активної частини основних засобів	Вартість виробленої продукції / Середньорічна вартість активної частини основних засобів, або $\Phi_{\epsilon 0}^M = D_0 \cdot K_{зМО} \cdot T_0 \cdot \Gamma B_0 / \text{ЦО}$	Показує ефективність використання активної частини основних засобів; яка величина доходу, отриманого від реалізації продукції, припадає на 1 грн, вкладену в активну частину основних засобів, що використовуються для виробництва цієї продукції	Збільшення
<i>Розрахунок впливу факторів на приріст фондовіддачі обладнання</i>			
Вартості обладнання	$\Phi_{\epsilon 1}^M = D_0 \cdot K_{зМО} \cdot T_0 \cdot \Gamma B_0 / \text{Ц}_1$	Зміна середньої вартості обладнання ($\Phi_{\epsilon 0}^M - \Phi_{\epsilon 1}^M$)	$\Phi_{\epsilon 1}^M \uparrow \Phi_{\epsilon 0}^M \downarrow // \Phi_{\epsilon 1}^M \downarrow \Phi_{\epsilon 0}^M \uparrow$
Цілоденних простоїв	$\Phi_{\epsilon 2}^M = D_1 \cdot K_{зМО} \cdot T_0 \cdot \Gamma B_0 / \text{Ц}_1$	Зміна цілоденних простоїв обладнання ($\Phi_{\epsilon 2}^M - \Phi_{\epsilon 1}^M$)	$\Phi_{\epsilon 2}^M \uparrow \Phi_{\epsilon 0}^M \downarrow // \Phi_{\epsilon 2}^M \downarrow \Phi_{\epsilon 0}^M \uparrow$

1	2	3	4
Коефіцієнта змінності	$\Phi_{\text{в ум.3}}^M = D_1 \cdot K_{\text{зм1}} \cdot T_0 \cdot GB_0 / C_1$	Зміна коефіцієнта змінності ($\Phi_{\text{в ум.3}}^M - \Phi_{\text{в ум.2}}^M$)	$\Phi_{\text{в ум.3}}^M \downarrow \Phi_{\text{в ум.0}}^M \downarrow // \Phi_{\text{в ум.3}}^M \uparrow \Phi_{\text{в ум.0}}^M \uparrow$
Внутрішніх простот	$\Phi_{\text{в ум.4}}^M = D_1 \cdot K_{\text{зм1}} \cdot T_1 \cdot GB_0 / C_1$	Зміна внутрішніх простот ($\Phi_{\text{в ум.4}}^M - \Phi_{\text{в ум.3}}^M$)	$\Phi_{\text{в ум.4}}^M \downarrow \Phi_{\text{в ум.0}}^M \downarrow // \Phi_{\text{в ум.4}}^M \uparrow \Phi_{\text{в ум.0}}^M \uparrow$
Середньогодинно-го виробітку	$\Phi_{\text{в 1}}^M = D_1 \cdot K_{\text{зм1}} \cdot T_1 \cdot GB_1 / C_1$	Зміна середньогодинного виробітку (Фвм1 – Фвмум.4)	$\Phi_{\text{в 1}}^M \downarrow \Phi_{\text{в ум.0}}^M \downarrow // \Phi_{\text{в 1}}^M \uparrow \Phi_{\text{в ум.0}}^M \uparrow$
Зміна фондovіддачі всіх основних засобів	$\Delta \Phi_{\text{в xi}}^{\text{оз}} = \Delta \Phi_{\text{в xi}}^M \cdot C_1^M$	Показує, як всі фактори вплинуть на рівень фондovіддачі всіх основних засобів	+ / -
<i>D</i> – кількість відпрацьованих днів; <i>K_{зм}</i> – коефіцієнт змінності; <i>T</i> – середня тривалість зміни; <i>GB</i> – виробіток продукції за 1 машино-годину; <i>C</i> – середня вартість одиниці виробничого обладнання; <i>C₁^M</i> – фактична частка машин і обладнання в загальній сумі основних засобів			
Фондомісткість	Середньорічна вартість основних засобів виробничого призначення / Вартість виробленої продукції	Показує величину вартості основних засобів, що припадає на одиницю продукції, випущену підприємством. Даний показник служить для визначення ефективності використання основних засобів підприємства	Зменшення
<i>Зміна валової продукції за рахунок зміни:</i>			
середньорічної вартість основних засобів	$\Delta VP_{\text{оз}} = \Delta OZ \cdot \Phi_{\text{в 0}}^{\text{оз}}$	Зміна середньорічної вартість основних засобів	+ / -
частки активної частини основних засобів у їхній загальній сумі	$\Delta VP_{\text{чр}} = OZ_1 \cdot \Delta \Phi_{\text{в 0}}^{\text{оз чр}}$	Зміна частки активної частини основних засобів у їхній загальній сумі	+ / -
частки машини і обладнання в активній частині основних засобів	$\Delta VP_{\text{чм}} = OZ_1 \cdot \Delta \Phi_{\text{в 0}}^{\text{оз чм}}$	Зміна частки машини і обладнання в активній частині основних засобів	+ / -
фондовіддача машин і обладнання	$\Delta VP_{\text{фв}}^M = OZ_1 \cdot \Delta \Phi_{\text{в 0}}^{\text{оз фвM}}$	Зміна у фондovіддачі машин і обладнання	+ / -
<i>Ступінь використання виробничих потужностей</i>			
Коефіцієнт використання потужності	Фактичний (плановий) річний обсяг виробництва продукції / Середньорічна виробнича потужність	Характеризує максимально можливий річний обсяг випуску продукції за умови найбільш повного використання прогресивної технології та організації виробництва	Збільшення
Коефіцієнт інтенсивного завантаження потужності	Середньодобовий випуск продукції / Середньорічна виробнича потужність	Відображає рівень використання обладнання за потужністю	Збільшення
Коефіцієнт екстенсивного завантаження потужності	Фактичний або плановий фонд робочого часу / Розрахунковий фонд робочого часу, прийнятий для визначення виробничої потужності	Характеризує ступінь використання можливого часу роботи основного засобу	Збільшення

На основі отриманих показників фахівець розробляє експертний висновок покращення рівня матеріально-технічної та інвестиційної безпеки підприємства. Якщо використовувати подібну методику для побудови системи показників матеріально-технічної та інвестиційної складових економічної безпеки на рівні підприємства, можна вчасно виявити недоліки роботи основних засобів і забезпечити просте відтворення

основних засобів, використовуючи лише власні фінансові ресурси на їх реновацію.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження запропоновано процес оцінки матеріально-технічної та інвестиційної складових економічної безпеки. Цей процес складається з таких етапів: 1) формування переліку показників матеріально-

III. Аналіз ефективності оновлення основних засобів

Показник	Формула розрахунку	Економічний зміст
Зміна обладнання	$\Delta \Phi \mathcal{B}_{\text{н}}^{\text{м}} = \sum (G \mathcal{B}_{\text{нi}} - G \mathcal{B}_{\text{ci}}) \cdot \Phi \mathcal{P} \mathcal{C}_1 / O \mathcal{Z}^{\text{м}}_1$	Показує, як змінився обсяг виробництва продукції у зв'язку із заміною обладнання або його модернізацією
Впровадження інноваційних заходів	$\Delta \Phi \mathcal{B}_{\text{нтп}}^{\text{м}} = \sum (G \mathcal{B}_{\text{н}} - G \mathcal{B}_{\text{c}}) \cdot \Phi \mathcal{P} \mathcal{C}_1 / O \mathcal{Z}^{\text{м}}_1$	Показує, як змінився обсяг виробництва продукції у зв'язку із заміною обладнання або його модернізацією
Соціальні фактори	$\Delta \Phi \mathcal{B}_{\text{соц}}^{\text{м}} = \Delta \Phi \mathcal{B}_{\text{зв}}^{\text{м}} - \Delta \Phi \mathcal{B}_{\text{н}}^{\text{м}} - \Delta \Phi \mathcal{B}_{\text{нтп}}^{\text{м}}$	Показує, як змінився обсяг виробництва продукції у зв'язку із покращенням умов праці, наданням працівникам відпочинку тощо
Рентабельність інвестованого капіталу (ROIC)	Прибуток від основної діяльності / Капітал, інвестований в основну діяльність компанії	Характеризує прибутковість, одержану на капітал, інвестований в основну діяльність компанії
Індекс рентабельності інвестицій (PI)	$PI = \sum_{t=1}^n \frac{D_t}{(1+r)^t I_{\text{оф}}}$ де D_t – чистий грошовий потік за весь період; r – ставка дохідності; t – рік експлуатації проекту; $I_{\text{оф}}$ – інвестований капітал в основні фонди	Характеризує грошовий потік, який припадає на одиницю витрат (інвестицій)
Ефективність капіталовкладень (En)	Приріст прибутку в результаті капітальних вкладень / Інвестований капітал в основні фонди	Характеризує приріст річного прибутку до капітальних вкладень, які викликали цей приріст
$\Phi \mathcal{P} \mathcal{C}_1$ – час роботи i -го обладнання з моменту введення до кінця звітного періоду; $G \mathcal{B}_{\text{нi}}$, $G \mathcal{B}_{\text{c}}$ – виробіток продукції за 1 машино-годину відповідно після заміни і до заміни i -го обладнання		

технічної безпеки, 2) розподіл показників матеріально-технічної безпеки залежно від їх функціональної відповідності, 3) формування обліково-аналітичної бази розрахунку показників матеріально-технічної безпеки, 4) формування показників-індикаторів, 5) формування рівнів градації індикаторів, 6) висновок фахівця, що проводив оцінку.

Економічні показники, що характеризують матеріально-технічну та інвестиційну складові виробництва, були виділені у три групи. До першої належать показники, що характеризують стан основних засобів; до другої – показники, що характеризують ефективність та інтенсивність використання основних засобів; до третьої – показники, що характеризують ефективність оновлення основних засобів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бендиков М. А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития / М. А. Бендиков // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 17 – 29 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cfn.ru/press/management/2000-2/02.shtml>
2. Гришко Н. Є. Розвиток методичного інструментарію управління техніко-технологічною підсистемою економічної безпеки машинобудівного підприємства / Н. Є. Гришко // Ефективна економіка. – 2015. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3781>
3. Евдокимов Ф. И. Индикаторы технико-технологической составляющей экономической безопасности пред-

приятия / Ф. И. Евдокимов, В. С. Белозубенко // Современная экономика: проблемы и решения. – 2013. – № 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://econ.vsu.ru/wp-content/uploads/2013/05/Verstka-%E2%84%965.pdf>

4. Камышникова Е. В. Методы формирования комплексной оценки уровня экономической безопасности / Е. В. Камышникова // Актуальные проблемы экономики. – 2009. – № 12 (102). – С. 87 – 92 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eco-science.net/archive2009/28-12102.html>

5. Капітальні інвестиції в Україні у 2007 – 2011 рр. : статистичний збірник / Відп. ред. М. М. Собко / Державна служба статистики України, 2012. – 122 с.

6. Карачина Н. П. Методичний інструментарій оцінювання економічної безпеки підприємства / Н. П. Карачина // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 690. – С. 302 – 309.

7. Колещук О. Я. Рівень зношення основних засобів – індикатор економічної безпеки підприємства / О. Я. Колещук, В. В. Козик, А. М. Удот // Вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 23.12. – С. 258 – 265.

8. Молодецька О. М. Методологічні особливості оцінки техніко-економічної безпеки підприємств / О. М. Молодецька, О. В. Нусінова // Облік і фінанси. Економічні науки. – 2010. – Вип. 7 (25). Ч. 2. – С. 313 – 322.

9. Селедь О. М. Удосконалення системи показників оцінки оновлення основних засобів виробництва / О. М. Селедь // Економічний аналіз. – Том 14, № 3. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – С. 203 – 210.

10. Швец В. Я. До питання оцінки економічної ефективності оновлення основних фондів / В. Я. Швец, В. А. Грекова // Ефективна економіка. – 2012. – № 11 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1551>

REFERENCES

Bendikov, M. A. "Ekonomicheskaia bezopasnost promyshlennogo predpriiatia v usloviakh krizisnogo razvitiia" [The economic security of industrial enterprise in the conditions of crisis development]. <http://www.cfin.ru/press/management/2000-2/02.shtml>

Evdokimov, F. I., and Belozubenko, V. S. "Indikatory tekhniko-tekhnologicheskoy sostavliaiushchey ekonomicheskoy bezopasnosti predpriiatia" [Indicators of technical and technological component of economic security]. <http://econ.vsu.ru/wp-content/uploads/2013/05/Verstka-%E2%84%965.pdf>

Hryshko, N. Ye. "Rozvytok metodychnoho instrumentariu upravlinnia tekhniko-tekhnolohichnoiu pidsystemoiu ekonomichnoi bezpeky mashynobudivnoho pidpriemstva" [The development of methodological tools of management of technical and technological subsystem of economic security engineering company]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3781>

Kamyshnikova, E. V. "Metody formirovaniya kompleksnoy otsenki urovnya ekonomicheskoy bezopasnosti" [Methods of forming a comprehensive assessment of the level of economic security]. <http://eco-science.net/archive2009/28--12102.html>

Kapitalni investytsii v Ukraini u 2007 – 2011 rr. [Capital investment in Ukraine in 2007 - 2011]. : Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2012.

Karachyna, N. P. "Metodychnyi instrumentarii otsiniuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [Methodical evaluation instruments of economic security]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*, no. 690 (2010): 302-309.

Koleshchuk, O. Ya., Kozyk, V. V., and Udot, A. M. "Riven znoshennia osnovnykh zasobiv – indyktor ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [The level of depreciation of fixed assets - an indicator of economic security]. *Visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy*, no. 23.12 (2013): 258-265.

Molodetska, O. M., and Nusinova, O. V. "Metodolohichni osoblyvosti otsinky tekhniko-ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv" [Methodological features assess the technical and economic security]. *Oblik i finansy. Ekonomichni nauky*, vol. 2, no. 7 (25) (2010): 313-322.

Seled, O. M. "Udoskonalennia systemy pokaznykiv otsinky onovlennia osnovnykh zasobiv vyrobnytstva" [Improving the performance evaluation of fixed assets of production]. *Ekonomichniy analiz*, vol. 14, no. 3 (2013): 203-210.

Shvets, V. Ya., and Hrekova, V. A. "Do pytannia otsinky ekonomichnoi efektyvnosti onovlennia osnovnykh fondiv" [On the question of assessing the economic efficiency of replacement of fixed assets]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=155>

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКІВ УКРАЇНСЬКИХ ВИДАВНИЦТВ

© 2015 ЗАВГОРОДНЯ О. С.

УДК 004.9

Завгородня О. С. Використання інформаційних технологій для навчання та розвитку працівників українських видавництв

Укорінення інформаційних технологій у повсякденному житті населення та поточній діяльності підприємств не викликає жодних сумнівів. Таке широкі її розповсюдження зумовлює суттєві зрушення на традиційних ринках, змінює ланцюги створення вартості, переформатовує вплив гравців ринку, створює безпрецедентні можливості щодо інновацій та нововведень. Саме такі докорінні зміни спіткали світову видавничо-поліграфічну галузь: підприємства розширюють спектр технологій виготовлення продукції, збагачують номенклатуру, замінюють традиційні шляхи доставки продуктів та послуг видавництв, створюють нові способи їх споживання. Зазначеним особливостям функціонування видавництв у статті приділено особливу увагу. За таких умов видавництва змушені впроваджувати інновації та навчати персонал, однак традиційні інструменти та методи навчання втрачають свою актуальність та ефективність для вирішення поставлених завдань. Саме тому у статті розглянуто можливість застосування інформаційних технологій у навчанні персоналу видавництв, окреслено переваги та недоліки їх застосування.

Ключові слова: навчання працівників видавництв, кадрові проблеми видавництв, інструменти та методи навчання, інформаційні технології в навчанні, видавничо-поліграфічна галузь.

Бібл.: 10.

Завгородня Ольга Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних систем і технологій, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: zavgorodnaja@rambler.ru

УДК 004.9

UDC 004.9

Завгородня О. С. Использование информационных технологий для обучения и развития работников украинских издательств

Внедрение информационных технологий в повседневную жизнь населения и текущую деятельность предприятий не вызывает никаких сомнений. Такое их широкое распространение обуславливает серьезные сдвиги на традиционных рынках, изменяет цепочки создания ценности, перераспределяет влияние игроков рынка, создает беспрецедентные возможности для инноваций и нововведений. Именно такие коренные изменения произошли с мировой издательско-полиграфической отраслью: предприятия расширяют спектр технологий изготовления продукции, обогащают номенклатуру, заменяют традиционные пути доставки продукции и услуг издательств, создают новые способы их потребления. Указанным особенностям функционирования издательств в статье уделено особое внимание. В таких условиях издательства вынуждены внедрять инновации и обучать персонал, однако традиционные инструменты и методы обучения утрачивают свою актуальность и эффективность для решения поставленных задач. Именно поэтому в статье рассмотрена возможность использования информационных технологий в обучении персонала издательств, очерчены преимущества и недостатки их применения.

Ключевые слова: обучение работников издательств, кадровые проблемы издательств, инструменты и методы обучения, информационные технологии в обучении, издательско-полиграфическое дело.

Библ.: 10.

Завгородня Ольга Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры компьютерных систем и технологий, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: zavgorodnaja@rambler.ru

Zavgorodnia O. S. Use of Information Technologies for Learning and Development of Workers at the Ukrainian Publishers

Implementation of information technology into the everyday life of population and the current activities of enterprises is undoubtful. Such widespread causes serious shifts in the traditional markets, modifies chains of adding value, redistributes the influence of market players, creates unprecedented opportunities for innovation and novelties. These fundamental changes have occurred to the world of publishing and printing industry: enterprises are expanding their range of manufacturing technologies, enriching the range of items, replacing the traditional ways of delivering publishers' products and services, creating new ways of consumption. The article pays a particular attention to the specified characteristics of the publishing houses' functioning. In such circumstances, publishers are forced to implement innovations and teach the staff, however, traditional tools and teaching methods lose their relevance and effectiveness in order to address the set objectives. That is why the article discusses the possibility of using the information technologies in the teaching of publishers' staff, outlining the advantages and disadvantages of their use.

Key words: learning of workers at publishers, personnel issues of publishers, tools and methods of teaching, information technologies in education, publishing and printing.

Bibl.: 10.

Zavgorodnia Olga S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Computer Systems and Technologies, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: zavgorodnaja@rambler.ru

Видавничо-поліграфічна галузь в Україні та у світі переживає значні зміни у своїй структурі через суттєві зміни технологічного підґрунтя: інформаційно-комунікаційні технології проникають у всі сфери людської діяльності, змінюючи способи доставки та споживання інформації [1]. Такі зміни створюють нові можливості та виклики перед підприємствами галузі, вимагаючи від підприємств випереджальними темпами впроваджувати інновації та новітні технології, а також навчати персонал у відповідності до наявних складних умов функціонування. На цьому тлі стає очевидним,

що діяльність з навчання персоналу видавництв має відповідати таким самим високим вимогам, що і самі видавництва: воно має бути актуальним, швидко оновлюваним, гнучким та відносно дешевим. Для вирішення такого завдання можуть бути корисними саме інформаційно-комунікаційні технології, тому цю статтю присвячено їх використанню в навчанні й розвитку працівників видавничо-поліграфічної галузі.

Питання використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні та розвитку персоналу підприємств висвітлено в роботах багатьох українських

і закордонних вчених: Карпентера Р. Г., Кларка Р. С., Мейера Р. Є., Морісона Д., Гісланді П., Кітченхема А., Ванга В. С., Беспалько В. П., Кайміна В. А., Полата Е.С., Лапчіка П. М. та ін. Однак робіт, присвячених використанню новітніх інструментів навчання та розвитку працівників видавничо-поліграфічної галузі, дуже мало. Тому основним завданням цієї роботи є проаналізувати можливість застосування новітніх інструментів та методів навчання та розвитку персоналу видавничо-поліграфічної галузі (на основі інформаційно-комунікаційних технологій).

Розвиток видавничої галузі в Україні на теперішній час здійснюється нерівномірно і характеризується як властивостями глобального видавничого ринку, так і специфічними українськими рисами. Основними характеристиками глобального видавничого ринку є посилення фінансового тиску на видавництва через збільшення конкуренції електронних і друкованих видань, що за своєю суттю є зміною вподобань споживачів щодо способу отримання інформації та прийнятної ціни її споживання [2].

Розширення технічних можливостей населення до споживання видань різними способами приводить не тільки до розширення вибору як такого, а і до можливості реалізації індивідуальних потреб та вподобань читачів щодо способу споживання продукції видавництва. Серед провідних вподобань споживачів, що докорінно змінюють ринок, є прагнення до «мобільного споживання» видань, прискорений доступ до продукції, підвищення вимог до способів подання контенту та переоцінка відношення до справедливої ціни видання [2]. Так, розширене споживання різноманітних мобільних пристроїв населенням підтримує розвиток ринку електронних видань, що можуть бути (і за сподіваннями споживачів, мають бути) збагачені мультимедійними технологіями: звуком, анімацією, відео, інтерактивністю, тощо. Можливість реалізації потреби у прискореному доступі до видань змінює способи розповсюдження як електронних, так і друкованих видань, що підтримується не тільки поширенням мобільних пристроїв у населення, наявного широкого доступу до швидкісного дротового та бездротового Інтернету, але і поширенням офісної друкованої техніки та технологічними можливостями для створення міні-друкарень, що комплексно забезпечують швидкісну доставку видання до споживача.

Найбільш неоднозначною тенденцією у вподобаннях споживачів є переоцінка (у бік зниження) справедливої ціни на видання. Через наявність великої кількості інформації, що посилено конкурує за увагу споживача, створюються умови для переоцінки цінності інформації, оскільки увага споживача (як ресурс) стає набагато ціннішою за доступ до інформації як такої. Таким чином, споживач створює безпрецедентний тиск на джерела інформації (у тому числі й видавництва) з метою зміни ціни продукту, якості змісту та форми, швидкості надання такого продукту. Посилення означеного тиску споживачів на учасників ринку створює побоювання видавництва, що споживачі перестануть читати видання (а переважно їх дивитись та слухати), що призведе до надзвичайного скорочення кількості друкованих видань. Не

менш важливим побоюванням є можлива відмова від купівлі видань (як друкованих, так і електронних). Такі побоювання стають основою для неадекватних управлінських рішень та закривають бачення перспективних напрямків розвитку ринку та його учасників, оскільки за останнє десятиріччя у світі було випущено більше видань, ніж будь-коли раніше за такий проміжок часу, сумарна кількість друкованих видань не зазнала скорочень, а сукупний дохід галузі лише зростає [3, 4]. Наявні тенденції жодним чином не створюють передумов для скорочення ємності світового ринку, лише характеризують принципову зміну ринку та правил його функціонування. Це забезпечує фінансовий та організаційний тиск до зміни та модернізації видавництва як ключових учасників ринку.

Українські видавництва не мають можливості залишатися осторонь зазначених змін та відповідного тиску, – для них фінансовий тиск таких тенденцій є набагато більшим через низькі можливості до підвищення ціни на продукцію, що є традиційно нижчою за світовий рівень (відносно бідне населення не спроможне високо оплачувати таку продукцію, тому активно шукає альтернативні способи отримання інформації за більш доступною ціною). До того ж структура витрат українських видавництв значно відрізняється від закордонних через застарілість обладнання та наявні умови господарювання, що забезпечує знижені фінансові можливості для впровадження конкурентних змін. Перераховані тенденції нав'язують українським видавництвам відносно новий напрямок діяльності з випуску електронних видань, що призводить до розширення переліку виконуваних робіт на видавництвах і спонукає до залучення профільних фахівців. Такі умови створюють унікальні кадрові проблеми українських видавництв, що потребують нетривіальних рішень. Серед «класичних» кадрових проблем українських видавництв є підвищена потреба в галузевій освіті залучених фахівців та забезпечення їх утримання на роботах, що характеризуються високим фізичним і психологічним навантаженням, несприятливими умовами праці, нерівномірним навантаженням.

Формування напрямку з випуску та розповсюдження електронних видань створює необхідність у залученні фахівців з інформаційних технологій (програмістів, дизайнерів) та розширенні видів робіт у наявних фахівців (маркетологи мають забезпечувати розширення каналів дистрибуції, використовувати інструменти електронного маркетингу; юристи у співпраці зі службою безпеки мають здійснювати швидкісну та ефективну охорону авторських прав видавництва, особливо стосовно електронних видань; інженери мають забезпечити виробничі можливості для створення різноманітних електронних видань та друкованих видань з елементами мультимедіа, тощо). Таким чином, видавництва стикаються з новими кадровими проблемами, що полягають у особливостях залучення фахівців з інформаційних технологій та здійсненні розвитку наявних фахівців. Проблема їх залучення до роботи в українських видавництвах і утримання є відносно новою та потребує інноваційних рішень, оскільки такі фахівці отримують високу (за українськими мірками) заробітну плату в профільних ІТ-компаніях, що у переважній біль-

шості працюють на закордонний ринок та мають відповідні фінансові можливості. Конкурувати видавництвам з ІТ-компаніями за кваліфікованих фахівців фінансовими важелями важко та неефективно. На цьому тлі видавництва потребують виважених систем і механізмів залучення та утримання кваліфікованого персоналу, що включають широкий арсенал методів нематеріальної мотивації, а також прогресивні форми організації праці.

Розробкою та практикою впровадження різноманітних інструментів та методів розвитку персоналу займалося багато закордонних та вітчизняних вчених, серед яких К. Арджиріс, М. Армстронг, Т. Ю. Базаров, Е. Венгер, Е. Екслерод, А. Я. Кібанов, Е. Купріянов, М. І. Магура, Е. Майклз, В. І. Маслов, Ю. Г. Одегов, Дж. М. Рід, П. Сенге, У. Шнайдер, Р. Фельпс, Х. Хендфілд-Джонс та інші. Узагальнюючи їх науковий доробок, до інструментів розвитку висококваліфікованого персоналу можна віднести: формальне навчання, тренінги, актуалізація місії та цінностей, асесмент-центр, бази даних фахівців (співробітників, резюме), вивчення атрибутів, цінування відмінностей, виокремлення талановитих працівників, створення внутрішнього ринку проектів, дискусії, «відкриті обговорення», ділові і рольові ігри, дружнє до навчання середовище, експертні мережі, створення (участь) спільнот практиків, електронне дистанційне навчання, емоційне лідерство, формування емоційного інтелекту, етичний кодекс, заходи із залучення та делегування, формування лояльності, використання індивідуальних планів розвитку та саморозвитку, on-line сертифікація, комп'ютерне моделювання бізнес-процесів та використання мікросвітів, коучинг та наставництво, лідерство (у т. ч. індивідуальне), метод завдань, що ускладнюються, метод критичних інцидентів, моделювання ментальних моделей (карт) і системних архетипів, навчання через діяльність, надихання, формування команд і командного духу, побудова репертуарних решіток, програмний розподіл завдань (електронний робочий простір), профілактика мобінгу, ротація, використання систем управління знаннями та компетенціями, системи управління якістю, технології електронної фіксації робочого часу, технології інтерактивного електронного спілкування, траєкторії «розвитку посади», усунення «внутрішнього звільнення» та «навченої безпорадності», усунення деструкторів та «захисних практик», тощо [5].

До стандартних інструментів, що широко використовуються у практиці українських видавництв, можна віднести формальне навчання, тренінги, а також широко розповсюдженою є система наставництва-учнівства. Останнє зумовлено наявністю «кадрового голоду» та суттєвими проблемами у збереженні та передачі накопиченого професійного досвіду.

Використання зазначених інструментів розвитку персоналу у видавництвах є нагальною необхідністю, однак при залученні програмістів та дизайнерів для створення електронних мультимедійних видань використання таких інструментів розвитку є неефективним. Більше того, малоефективні, застарілі методи навчання призводять до значних втрат у якості навчання та до

когнітивного перевантаження працівників (через низький рівень оновлення матеріалів та недостатню якість каналів розповсюдження навчальних матеріалів). Такі ефекти докладно описано у [6]. Саме тому зазначеним групам працівників варто застосовувати такі інструменти та методи навчання, що не «випадають» із практики професійної діяльності та повсякденного життя.

Для зазначених професій час вимагає використовувати інші інструменти, що відповідають потребам і можливостям видавництв. Серед прогресивних форм організації праці, що поступово впроваджуються в українських видавництвах, є налагодження дистанційної роботи таких працівників. Зазначена форма організації праці створює додаткові можливості для застосування прогресивних інструментів розвитку персоналу, що використовують (та у більшості випадків поєднують) інформаційні та соціальні технології. Одним із фінансово виважених напрямів залучення та утримання зацікавленості персоналу є здійснення його систематичного розвитку заходами, що дозволяють підтримувати свідоме та творче відношення до поставлених завдань. Таке рішення є комплексним для окреслених кадрових проблем видавництва, хоча і не може бути єдиним рішенням (своєрідною панацеєю).

За таких умов одним із найефективніших є комплекс соціально орієнтованих інструментів розвитку персоналу на основі інформаційних технологій. До нього можна віднести такі інструменти: виявлення талановитих працівників та створення на їх основі спільноти практиків, стимулювання взаємодії із професійними спільнотами та «експертними мережами», підтримка внутрішнього ринку проектів за рахунок електронного робочого простору (та програмного розподілу завдань), електронне дистанційне навчання (e-learning) з використанням комп'ютерного моделювання бізнес-процесів, мікросвіти, системи управління знаннями.

Розкриємо сутність цих інструментів докладніше. Залучення програмістів та дизайнерів до видавничої діяльності передбачає виконання специфічних видавничих операцій невеликою кількістю спеціалістів, що посилює необхідність профільних консультацій, з одного боку, а з іншого – кількість осіб, що можуть надати такі консультації, у кожному окремому видавництві або дуже обмежена, або навіть відсутня. Тому стимулювання взаємодії фахівців із професійними спільнотами для українських видавництв в нагально необхідним. Для цього надзвичайно корисними є соціальноінформаційні технології, як то професійні форуми, блоги, електронні журнали з можливістю коментування. Вартість використання таких електронних джерел є відносно низькою, а рівень професійної допомоги, зазвичай, досить високий. Однак вступ до таких спільнот потребує інвестування часу працівників, що є своєрідною інвестицією підприємства. Дистанційний характер такої взаємодії є надзвичайно зручним для працівників та видавництва у цілому.

Не менш сучасним і вигідним для видавництва є організація єдиного електронного робочого простору та розподіл завдань через підтримку внутрішнього ринку проектів. Ідея внутрішнього ринку проектів, що була за-

пропонована в роботі А. Тобіаса, А. Дітріха та Н. А. Стефані [7], є інноваційним за своєю природою інструментом розвитку пресоначалу, що передбачає певний рівень свободи у виборі виконуваних робіт, а також можливість формування та періодичне переформатування команд виконавців. Це посилює можливості до розповсюдження професійних знань та досвіду серед працівників, а також стимулює працівників до подальшого самостійного навчання у напрямках, що є вигідними (перспективними) для видавництва.

Логічним є поєднання електронного робочого простору із системами електронного дистанційного навчання та управління знаннями. Таке поєднання дозволяє, з одного боку, забезпечувати спадковість знань, їх збереження в рамках видавництва (через часткове відчуження від безпосередніх носіїв та збереження в базах експертних знань і базах прецедентів, – ситуацій, що є повчальними для інших фахівців). З іншого боку, таке поєднання надає можливість швидко реагувати на потреби працівників у навчанні, надаючи можливість надолужити прогалини у знаннях і навичках під час виконання проекту (побто потреба в навчанні може задовольнятися під час її виявлення, без затримок).

Електронне дистанційне навчання набуває надзвичайної популярності: у Великій Британії 32 % респондентів (із 485 підприємств) використовують його у повсякденній практиці [8, р. 9]. Більше того, 59 % опитаних (з 529 підприємств) зазначили, що застосування цього інструменту наступного року буде розширено.

Практику використання таких інструментів було досліджено у [9], де було доведено ефективність використання інструментів електронного навчання для предметів та галузей знань, що швидко змінюються та потребують постійного оновлення контенту (це зазначило 58% респондентів [9, р. 48]). Хоча в застосуванні інструментів електронного навчання було виявлено і певні недоліки, що пов'язано зі значними втратами мотивованості працівників у проходженні такого навчання, а також недостатністю групової взаємодії.

Однак, згідно з іншими дослідженням, у видавничо-поліграфічній сфері [10], такі явища зазначені не були. Більше того, стверджується про значний ентузіазм у використанні електронних засобів навчання, а також про велику професійну спільноту, що підтримує ресурс.

Підсумовуючи такі різнобічні дослідження можна стверджувати, що використання зазначених інноваційних інструментів розвитку персоналу, які забезпечуються інформаційними технологіями, має низку недоліків. До основних можна віднести фінансові витрати видавництв на доступ до систем електронного навчання. Такі системи та курси від сторонніх постачальників є коштовними, однак створення відповідних систем силами видавництв також є недешевим. Особливо дорого коштує комп'ютерне моделювання бізнес-процесів та створення мікросвітів або кейсових ситуацій для відпрацювання складних навичок взаємодії з контрагентами або споживачами. Створення та підтримка систем управління знаннями також є витратною для підприємств, оскільки потребує послідовного

адміністративного тиску на працівників для подолання опору та стимулювання до її заповнення реальними виробничими прикладами.

Не менш важливим недоліком використання таких інструментів розвитку є законодавство щодо захисту авторських прав, що, з одного боку, є недостатньо сильним для захисту унікальних навчальних продуктів видавництв, а з іншого, – низький рівень захисту авторських прав дає працівникам видавництв можливість користуватися спеціалізованою літературою та навчальними відеоматеріалами сумнівного походження, що розповсюджені в мережі Інтернет.

Отже, проаналізувавши умови функціонування поліграфічних та мультимедійних видавництв на українському ринку, вдалося виявити загальні кадрові проблеми, що полягають у необхідності: пошуку, залучення та утримання фахівців видавничо-поліграфічної галузі зі спеціальною освітою; залучення та утримання фахівців з інформаційних технологій методами нематеріальної мотивації; здійснення систематичного розвитку наявного персоналу з метою забезпечення виконання нових завдань, що постають перед видавництвами. Вищезазначені умови діяльності видавництв (як на профільному, так і на кадровому ринках) значно звужують вибір інструментів розвитку кваліфікованого персоналу та спонукають до використання їх прогресивної частини, що забезпечуються інформаційними технологіями. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. From paper to platform: transforming the B2B publishing business model. Outlook for B2B publishing in the digital age / Marcel Fenez, Marieke van der Donk (editors). Pricewaterhouse Coopers, 2010 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.pwc.com/e&m>
2. The medium is the message. Outlook for magazine publishing in the digital age / John Middelweerd, Marieke van der Donk (editors). Pricewaterhouse Coopers. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.pwc.com/e&m>
3. Reset the media business model: Cost reduction and growth priorities in today's media industry / H. Hawkes, T. Kunstner, G. Vogelsang, T. Benzin (editors). Germany: Booz & Company Inc., – 2010. – 20 p.
4. Stawinska A. Publishing, printing and reproduction of recorded media in Europe / F/ Stawinska // Eurostat: Statistics in Focus, 2010. – № 4 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ec.europa.eu/eurostat>
5. Завгородня О. С. Выбор стратегий развития высококвалифицированных работников умственного труда // О. С. Завгородня // Бизнес Информ. – 2010. – № 9. – С. 165 – 169.
6. Chatterjee S. Constrains in organizational learning, cognitive load and its effect on employee behavior / S. Chatterjee [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.mpra.ub.uni-muenchen.de/47707>
7. Tobias L. Connecting competence and performance in competency management: modeling, assessment, validation and use / L. Tobias, A. Dietrich, N. L. Stefanie / Sicilia M. A. (ed.) // Competencies in organizational e-learning: comments and tools. – Hershey/PA : Idea Group Publishing. – 2009. – Pp. 83 – 119.
8. Learning and development 2015 // Annual survey report 2015. Chartered Institute of Personnel Development. – 2015. – May [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.cipd.co.uk>

9. Batalla-Busquets J. P. On-the-job e-learning: worker's attitudes and perceptions / J. P. Batalla-Busquets, C. Pacheco-Bernal [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/viewFile/1304/2444>

10. Оліфіренко І. Learn4print – інноваційна технологія навчання поліграфії в епоху Інтернет / І. Оліфіренко // Комп'ютерні технології друкарства. – 2013. – № 29. – С. 247 – 251.

REFERENCES

Batalla-Busquets, J. P., and Pacheco-Bernal, C. "On-the-job e-learning: worker's attitudes and perceptions". <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/viewFile/1304/2444>

Chatterjee, S. "Constraints in organizational learning, cognitive load and its effect on employee behavior". <http://www.mpra.ub.uni-muenchen.de/47707>

"From paper to platform: transforming the B2B publishing business model. Outlook for B2B publishing in the digital age". <http://www.pwc.com/e&m>

"Learning and development 2015" Annual survey report 2015. Chartered Institute of Personnel Development. <http://www.cipd.co.uk>

Olifrenko, I. "Learn4print – innovatsiina tekhnolohiia navchannia polihrafii v epokhu Internet" [Learn4print – innovative technology education in the era of Internet printing]. *Komp'iuterni tekhnolohii druzarstva*, no. 29 (2013): 247-251.

Reset the media business model: Cost reduction and growth priorities in today's media industry. Germany: Booz & Company Inc., 2010.

Stawinska, A. "Publishing, printing and reproduction of recorded media in Europe". <http://www.ec.europa.eu/eurostat>

Tobias, L., Dietrich, A., and Stefanie, N. L. "Connecting competence and performance in competency management: modeling, assessment, validation and use" In *Competencies in organizational e-learning: comments and tools*, 83-119. Hershey/PA: Idea Group Publishing, 2009.

"The medium is the message. Outlook for magazine publishing in the digital age. <http://www.pwc.com/e&m>

Zavgorodniaia, O. S. "Vybor strategiy razvitiia vysokokvalifitsirovannykh rabotnikov umstvennogo truda" [Choosing strategies for the development of highly skilled knowledge workers]. *Biznes Inform*, no. 9 (2010): 165-169.

АРХІТЕКТОНІКА ПРИМІТОК ДО МСФЗ-ЗВІТНОСТІ

© 2015 ХАРЛАМОВА О. В.

УДК 657.37

Харламова О. В. Архітектура Приміток до МСФЗ-звітності

Метою статті є аргументація тези про те, що архітектура Приміток до фінансової МСФЗ-звітності повинна ґрунтуватися на логічній конструкції «від об'єктивного до суб'єктивного». Систематизовано вимоги до розкриття інформації та розроблено ієрархічну модель архітектури Приміток до фінансової МСФЗ-звітності. За результатами дослідження обґрунтовано доречність застосування згаданої логічної конструкції з урахуванням рівня інформаційного ризику для користувачів. Запропоновано всі облікові рішення класифікувати на безальтернативні, альтернативні та самостійні, розкрито їх зв'язок з рівнем інформаційного ризику для користувачів, який полягає у прийнятті помилкового рішення на підставі даних фінансової звітності. Розроблена ієрархічна модель архітектури Приміток до фінансової МСФЗ-звітності включає сім компонентів, ранжованих за рівнями об'єктивності облікових рішень (професійного судження) та інформаційного ризику, ґрунтується виключно на систематизованих і впорядкованих автором вимогах МСФЗ і не передбачає додаткового навантаження на укладачів МСФЗ-звітності. Практичне застосування запропонованої ієрархічної моделі сприятиме уніфікації МСФЗ-звітності, підвищенню її звітності та якості, удосконаленню методологічного інструментарію підготовки.

Ключові слова: міжнародні стандарти фінансової звітності, архітектура фінансової звітності, примітки до фінансової звітності, облікові рішення.

Рис.: 2. **Бібл.:** 12.

Харламова Олена Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: vylex@mail.ru

УДК 657.37

UDC 657.37

Харламова Е. В. Архитектура Примечаний к МСФО-отчетности

Целью статьи является аргументация тезиса о том, что архитектура Примечаний к фінансової МСФО-отчетности должна основываться на логической конструкции «от объективного к субъективному». Систематизированы требования к раскрытию информации и разработана иерархическая модель архитектуры Примечаний к фінансової МСФО-отчетности. По результатам исследования обоснована целесообразность использования упомянутой логической конструкции с учетом уровня информационного риска для пользователей. Предложено все учетные решения классифицировать на безальтернативные, альтернативные и самостоятельные, раскрыта их связь с уровнем информационного риска для пользователей, который заключается в принятии ошибочного решения на основании данных фінансової отчетности. Разработанная иерархическая модель архитектуры Примечаний к фінансової МСФО-отчетности включает семь компонентов, ранжированных по уровням объективности учетных решений (профессионального суждения) и информационного риска, основывается исключительно на систематизированных и упорядоченных автором требованиях МСФО и не предполагает дополнительной нагрузки на составителей МСФО-отчетности. Практическое применение предложенной иерархической модели будет способствовать унификации МСФО-отчетности, повышению ее сопоставимости и качества, совершенствованию методологического инструментария подготовки.

Ключевые слова: международные стандарты фінансової отчетности, архитектура фінансової отчетности, примечания к фінансової отчетности, учетные решения.

Рис.: 2. **Библ.:** 12.

Харламова Елена Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансово-экономической безопасности, учета и аудита, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: vylex@mail.ru

Kharamova O. V. Architectonics of the Notes to IFRS-Reporting

The article is aimed at argumentation of the thesis that architectonics of the Notes to financial IFRS-Reporting should be based on a logical construction of «objective to subjective». Requirements to information disclosure have been systematized and a hierarchical model of architectonics of the Notes to financial IFRS-reporting has been developed. According to results of the study, expedience of the use of the referred logical construction has been substantiated, taking into account the level of informational risk for users. It has been proposed to classify all accounting decisions either as non-alternative, or alternative, or independent; their relationship with the level of informational risk for users, which consists in making erroneous decisions based on the financial reporting data, has been disclosed. The developed hierarchical model of architectonics of the Notes to financial IFRS-Reporting includes seven components ranked by the levels of objectivity of accounting solutions (professional judgment) as well as informational risk, is based solely on the systematic and organized by the author IFRS-requirements and does not entail an additional workload on preparers of IFRS-reports. The practical application of the proposed hierarchical model will contribute to the unification of IFRS-reporting, improving its comparability and quality, perfecting the methodological tools for training purposes.

Key words: international financial reporting standards, architectonics of the financial reporting, notes to the financial reporting, accounting solutions.

Рис.: 2. **Библ.:** 12.

Kharamova Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Financial and Economic Security, Accounting and Auditing, Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: vylex@mail.ru

Повний комплект фінансової звітності, складеної за Міжнародними стандартами фінансової звітності (далі – МСФЗ) в обов'язковому порядку включає Примітки до фінансової звітності, що за своєю корисністю не поступається самим формам фінансової звітності. Цей документ надає користувачам найбільш повну, розгорнуту та детальну інформацію щодо концептуальної основи фінансової звітності, облікової

політики, прийнятих суджень та припущень, даних, наведених у формах фінансової звітності, та іншої нефінансової інформації, що не знайшла віддзеркалення у формах фінансової звітності. Якщо для укладачів фінансової звітності за П(С)БО існують затверджені форми Приміток до фінансової звітності [9], то для укладачів МСФЗ-звітності не існує встановлених форм як для самих звітів, так і для Приміток до них. Інформаційна цін-

ність і корисність для користувачів фінансової звітності Приміток до МСФЗ-звітності актуалізує дослідження методології (архітекtonіки) їх складання.

Процес формування Приміток до фінансової звітності не є розповсюдженим об'єктом наукових досліджень, що, на думку автора, є наслідком помилкового уявлення про суто практичний аспект цієї проблематики. Серед найбільш ґрунтовних досліджень процесу формування та наповнення Приміток до фінансової звітності доречно відмітити праці Озеран А. В. [10–12], Івахів Ю. О. [3, 4], Крупки Я. Д. [6], Брадул О. М. і Юнацького М. О. [1], Гончаренко О. О. і Лук'янець О. В. [2].

Так, Озеран А. В. дослідила роль Приміток до річної фінансової звітності як джерела інформації про діяльність підприємства, проаналізувала їх властивості та частково обґрунтувала їх змістове наповнення [10–12]. У роботах Івахів Ю. О. розкрито сутність й економічний зміст Приміток до фінансової звітності, запропоновано концепцію розкриття інформації у Примітках [3, 4]. Крупкою Я. Д. досліджено питання повноти та методики розкриття інформації у Примітках до річної фінансової звітності [6]. Брадул О. М. і Юнацьким М. О. висвітлено основи облікової політики в розрізі Приміток до фінансової звітності за МСФЗ, визначено зміст і структуру інформації, що повинна бути розкрита при складанні Приміток до фінансової звітності за МСФЗ [1]. Гончаренко О. О. і Лук'янець О. В. сфокусували увагу на якості Приміток до фінансової звітності [2]. Аналіз наведених публікацій свідчить про відсутність системних досліджень з методології побудови Приміток до фінансової звітності, що актуалізує важливе науково-практичне завдання, яке полягає в обґрунтуванні моделі архітекtonіки Приміток до МСФЗ-звітності.

Мета статті полягає в аргументації тези про те, що архітекtonіка Приміток до фінансової МСФЗ-звітності повинна ґрунтуватися на логічній конструкції «від об'єктивного до суб'єктивного», систематизації вимог до розкриття інформації та розробці ієрархічної моделі архітекtonіки Приміток до фінансової МСФЗ-звітності.

Якщо форми фінансової звітності є більш-менш упорядкованими, то Примітки до них формуються укладачами виключно на свій розсуд на основі професійного судження, безумовно, у межах вимог Концептуальної основи фінансової звітності та МСФЗ. З метою дотримання такої посилюючої якісної характеристики фінансової звітності, як зіставність, що передбачена пп. ЯХ 20-25 Концептуальної основи фінансової звітності [5], вбачається доречним сформулювати основні положення архітекtonіки Приміток, практичне застосування яких сприятиме уніфікації подання Приміток до фінансової звітності. У даному контексті варто зауважити, що у жодному разі мова не йде про регламентованість форми Приміток до фінансової звітності, оскільки сама ідея МСФЗ не передбачає жорсткої уніфікації форматів будь-яких звітів. Доцільною представляється розробка загального підходу до архітекtonіки (методології побудови) Приміток до фінансової звітності.

Практичний досвід автора дозволяє висунути тезу про те, що архітекtonіка Приміток до фінансової

МСФЗ-звітності повинна будуватися на логічній конструкції «від об'єктивного до суб'єктивного». Сутність цієї логічної конструкції полягає в тому, що Примітки до фінансової МСФЗ-звітності доречно починати з розкриття найбільш об'єктивної інформації та завершувати їх найбільш суб'єктивною інформацією. Побудовані на основі наведеної логічної конструкції Примітки до фінансової МСФЗ-звітності сприятимуть впорядкованому поданню інформації користувачам, зіставності Приміток різних компаній, підвищенню якісних характеристик та корисності фінансової МСФЗ-звітності в цілому.

Передумовою розробки ієрархічної моделі архітекtonіки Приміток до фінансової МСФЗ-звітності є класифікація облікових рішень. На авторську думку, облікові рішення доречно класифікувати на:

- ✦ безальтернативні облікові рішення;
- ✦ альтернативні облікові рішення;
- ✦ самостійні облікові рішення.

Безальтернативні облікові рішення – це рішення, прийняття яких чітко обмежене вимогами МСФЗ і які мають тільки один єдиний сценарій застосування. Прикладами безальтернативних облікових рішень можуть бути: оцінка запасів за найменшою вартістю між собівартістю і чистою вартістю реалізації; проведення щорічного тестування на знецінення нематеріальних активів з необмеженим терміном використання; початок капіталізації відсотків за кредитами на створення основних засобів за умови одночасного понесення витрат як за кредитом, так і на створення основних засобів тощо. Тобто, у зазначених ситуаціях сценарій облікових рішень єдино можливий. Укладачі фінансової звітності не можуть відхилитися від єдиного сценарію, прямо передбаченого МСФЗ. Будь-який інший сценарій призведе до невідповідності фінансової звітності вимогам МСФЗ. Безальтернативні облікові рішення характеризуються високим рівнем об'єктивності.

Альтернативні облікові рішення – це бухгалтерські рішення, які за МСФЗ можуть бути здійснені за двома або більше сценаріями, що безпосередньо передбачені МСФЗ. Саме альтернативні облікові рішення і є підґрунтям облікової політики компанії. Прикладами альтернативних облікових рішень можуть бути: модель обліку основних засобів і нематеріальних активів (за первісною чи переоціненою вартістю); подання звіту про рух грошових коштів (прямий чи непрямий); визначення стадії завершеності операцій з надання послуг (метод актування, натурального обсягу чи співвідношення витрат) тощо. У зазначених ситуаціях МСФЗ пропонують два або більше сценаріїв прийняття професійного судження. Укладачі фінансової звітності можуть зробити вибір між сценаріями, але в межах, запропонованих МСФЗ. Будь-який інший сценарій, не передбачений МСФЗ, призведе до невідповідності фінансової звітності їх вимогам. Альтернативні облікові рішення характеризуються середнім рівнем об'єктивності.

Самостійні облікові рішення – це бухгалтерські рішення, що чітко не вимагаються МСФЗ і можуть бути здійснені за будь-яким сценарієм, якщо такий сценарій не суперечить Концептуальній основі фінансової звіт-

ності [5]. Прикладами самостійних облікових рішень можуть бути: виділення класів основних засобів та встановлення термінів їх корисної експлуатації; класифікація витрат за їх функціями; визначення критеріїв суттєвості; вибір методу створення резерву сумнівних боргів тощо. У зазначених ситуаціях МСФЗ не пропонують жодного конкретного сценарію прийняття професійного судження. Укладачі фінансової звітності повинні самостійно, спираючись на вимоги п. 10 МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» [8], розробити власну облікову політику та сценарії прийняття професійного судження. Такі сценарії не повинні суперечити МСФЗ для того, щоб їх застосування забезпечувало відповідність фінансової звітності вимогам МСФЗ. Самостійні облікові рішення характеризуються низьким рівнем об'єктивності.

Будь-яке облікове рішення супроводжується певним ризиком, але ступінь ризику для різних облікових рішень варіюється. Йдеться про інформаційний ризик користувача фінансової звітності, який полягає у прийнятті помилкового рішення на її підставі. Так, найменший ступінь інформаційного ризику притаманний безальтернативним обліковими рішенням, найбільший – самостійним обліковим рішенням.

Наведене дозволяє аргументувати, що логічна конструкція «від об'єктивного до суб'єктивного» підтверджується як з точки зору альтернативності облікових рішень, так і з точки зору рівня інформаційного ризику цих облікових рішень (рис. 1).

Відтак, використання в моделі архітекtonіки Приміток до фінансової МСФЗ-звітності логічної конструкції «від об'єктивного до суб'єктивного» ґрунтуватиметься на альтернативності облікових рішень та рівні інформаційного ризику інформації.

Подальші дослідження доречно спрямувати саме на ідентифікацію безальтернативних, альтернативних і самостійних облікових рішень, наслідком яких є розкриття інформації у Примітках до фінансової МСФЗ-звітності.

На вимогу п. 112а МСБО 1 «Подання фінансової звітності» [7] у Примітках слід розкривати інформацію про основу складання фінансової звітності, тобто зазна-

чається Концептуальна основа фінансової звітності. Це є найбільш об'єктивнішою заявою, яка дає користувачам розуміння базису фінансової звітності, загальних підходів до визнання, оцінки, представлення та розкриття її елементів, що покладені в основу фінансової звітності. Об'єктивність заяви про концептуальну основу ґрунтується на тому, що дотримання безальтернативних вимог МСФЗ, безумовно, якщо воно підтверджено аудитором, не залежить від професійного судження або власної думки укладачів фінансової звітності. Це гарантує користувачу, що, дотримуючись безальтернативних вимог МСФЗ, підприємство знаходиться в такому ж положенні, як і інші укладачі фінансової звітності, що знижує інформаційний ризик користувачів. Такий підхід відповідає дотриманню однієї з якісних характеристик фінансової звітності – зіставності. Зробивши заяву про концептуальну основу фінансової звітності, її укладачі гарантують відповідність фінансової звітності МСФЗ.

На другому щаблі за ступенем об'єктивності, після концептуальної основи, йде облікова політика, яка містить альтернативні облікові рішення, дозволені МСФЗ, і вимагається до розкриття пп. 117–124 Концептуальної основи фінансової звітності [5]. Нижчий рівень об'єктивності облікової політики в порівнянні із заявою про концептуальну основу пояснюється застосуванням професійного судження при виборі альтернативних облікових рішень, що додає певну частку суб'єктивізму до інформації, що розкривається у Примітках до фінансової МСФЗ-звітності. Вибір альтернативних облікових рішень призводить до деякого зниження зіставності фінансової звітності різних компаній, незважаючи на те, що для таких компаній концептуальна основа є ідентичною. Користувач, запевнений у дотриманні безальтернативних вимог МСФЗ через заяву про концептуальну основу, на другому щаблі має змогу визначитися з тими обліковими рішеннями, які вибрали і закріпили в обліковій політиці укладачі фінансової звітності. Розкриття облікової політики дозволяє певною мірою нівелювати зниження зіставності фінансової звітності, викликане застосуванням різних облікових політик.

Третій щабель з точки зору користувача є менш об'єктивним, ніж облікова політика, і його посідає розкриття суджень, припущень і основ для оцінок. Відповід-

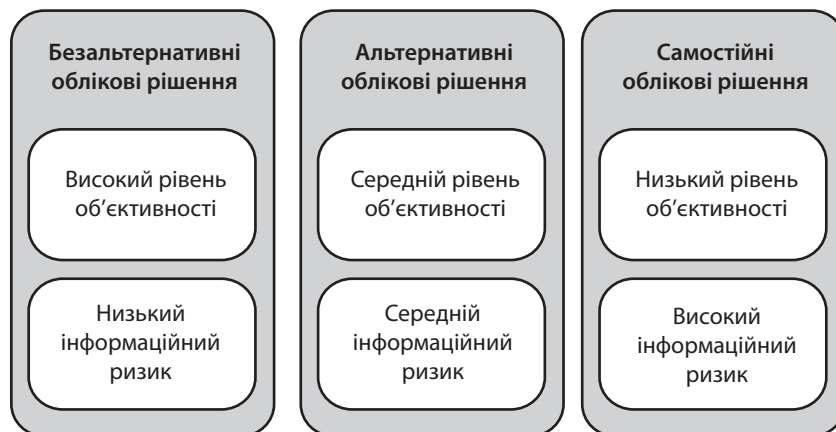

Рис. 1. Зв'язок облікових рішень з рівнями об'єктивності та інформаційного ризику

Джерело: розроблено автором.

но до вимог пп. 125–133 Концептуальної основи фінансової звітності [5] компанія повинна розкривати припущення, що стосуються майбутнього, та інші основні джерела невизначеності оцінки на кінець звітного періоду. МСФЗ хоча і є сукупністю вимог до фінансової звітності, вони не є всеохоплюючими. Якими би довершеними не були МСФЗ, вони не можуть передбачити «рецепти» на всі випадки господарського життя і бізнес-середовища. Тому від укладачів фінансової звітності вимагається вносити професійні судження, робити припущення і здійснювати оцінки. Якщо при формуванні облікової політики вибір здійснюється із запропонованих самими МСФЗ альтернативними варіантами, то судження, припущення та оцінки віддзеркалюють суб'єктивне бачення укладачів фінансової звітності. Розкриття суджень, припущень і основ для оцінок дозволяє акцентувати увагу користувача саме на тих ключових питаннях, в яких укладачі фінансової звітності застосували власну суб'єктивну думку. Зазначені розкриття також сприяють нівелюванню зниження зіставності фінансової звітності, викликане застосуванням суб'єктивних самостійних облікових рішень.

Четвертий щабель розкриття інформації пов'язаний із суб'єктивним рішенням компанії про застосування (або не застосування) нових МСФЗ до їх ефективною дати. Під ефективною датою розуміється дата, з якої застосування МСФЗ стає обов'язковим для всіх укладачів фінансової МСФЗ-звітності. Розкриття інформації про нові стандарти вимагається п. 30 МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» [8]. Відомо, що після прийняття нового МСФЗ (або змін та поправок до них) укладачам фінансової звітності завжди надається часовий «лаг» для вивчення вимог нових стандартів, розробки додаткових облікових регламентів і процедур для виконання їх вимог, адаптації обліково-аналітичних систем під вимоги нових стандартів. Традиційно в прийнятих нових МСФЗ дозволяється їх дострокове застосування, яке можливе за умови прийняття самостійних облікових рішень, що характеризується достатньо високим рівнем суб'єктивізму винесення відповідного професійного судження. Розкриття переліку нових стандартів, змін до них, суті основних вимог, ефективною дати, дозволеності дострокового застосування, використання (або невикористання) у фінансовій звітності та впливу поправок дозволяє акцентувати увагу користувача на можливих відмінностях фінансової звітності компанії від фінансової звітності інших компаній, які прийняли (або не прийняли) дострокове застосування нових стандартів. Таке рішення є суб'єктивним по відношенню до компанії. Особливо корисним розкриттям у цьому контексті є визначення впливу нових стандартів та поправок до них на фінансову звітність. Практичний досвід автора свідчить, що такі розкриття доречно формалізувати таким чином:

- ✦ Стандарт МСФЗ «Х» (поправка) прийнятий до уваги, але не впливає на фінансову звітність за рік, що закінчився 201X р.;
- ✦ Стандарт МСФЗ «Х» (поправка) прийнятий до уваги і суттєво впливає на фінансову звітність за рік, що закінчився 201X р. (прим. XX....);

- ✦ Стандарт МСФЗ «Х» (поправка) не застосований, оскільки підприємство ...;
- ✦ керівництво оцінює характер і масштаб впливу Стандарту МСФЗ «Х» (поправка) на фінансову звітність;
- ✦ Стандарт МСФЗ «Х» (поправка) не застосований, оскільки підприємство не здійснює Стандарт може бути застосований і вплинути на звітність майбутніх періодів, якщо підприємство здійснюватиме ...;
- ✦ керівництво розглядає можливість потенційного впливу Стандарту МСФЗ «Х» (поправки) на основні показники, що характеризують результати діяльності, а також способи інформування аналітиків та інших користувачів фінансової звітності про вплив цих змін на компанію.

Зазначені розкриття сприятимуть нівелюванню зниження зіставності фінансової звітності, викликане застосуванням суб'єктивних облікових рішень щодо дострокового застосування МСФЗ та змін до них.

П'ятий щабель розкриття інформації пов'язаний із розкриттям внесених коригувань до фінансової звітності в порівнянні з попередніми періодами, а також з виправленням помилок у фінансовій звітності. Розкриття інформації про ретроспективні коригування фінансової звітності вимагається п. 29 і п. 49 МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» [8]. Коригування до фінансової звітності вносяться у разі змін облікової політики та/або рекласифікації статей фінансової звітності, що є суто суб'єктивним рішенням компанії. Користувачу така інформація вкрай важлива для розуміння зіставності фінансової звітності за звітний період з фінансовою звітністю за попередні періоди. Крім того, такі коригування мають високий рівень інформаційного ризику, тобто за умови їх нерозкриття в користувачів може скластися помилкова думка про фінансовий стан, результати діяльності та грошові потоки компанії.

Тільки після розкриття наведеної інформації (з першого по п'ятий щабель) користувач «готовий» читати розкриття інформації, що регламентується п. 122б МСБО 1 «Подання фінансової звітності» [7], тобто інформації, яка вимагається МСФЗ і яку не подано у фінансовій звітності. Кожний МСФЗ містить розділ «Розкриття інформації», що обумовлює необхідність її подання у Примітках. Саме такі дані, на авторську думку, є шостим щаблем розкриття інформації у Примітках до фінансової МСФЗ-звітності. Це є найбільш змістовно навантаженим та інформативним розділом Приміток до фінансової МСФЗ-звітності. Розділ Приміток до фінансової МСФЗ-звітності, в якому деталізується інформація, наведена у звітах, характеризується високим рівнем суб'єктивізму, оскільки подання інформації ґрунтується на професійному судженні, що знаходиться в межах вимог МСФЗ. Високий рівень суб'єктивізму обумовлює і високий рівень інформаційного ризику користувачів цієї інформації.

Останній (сьомий) щабель розкриття інформації у Примітках до фінансової МСФЗ-звітності регламентується п. 112в МСБО 1 «Подання фінансової звітності» [7], згідно з яким слід розкривати інформацію, яку не

подано у фінансовій звітності, але яка є доречною для її розуміння. До такої інформації справедливо віднести цілі, політику та процеси у сфері управління капіталом, розкриття операцій з пов'язаними сторонами, інформацію про персонал та оплату праці, умовні зобов'язання та невизнані контрактні зобов'язання, ризики, події після дати фінансової звітності, додаткові розкриття тощо. Така інформація характеризується максимальним рівнем суб'єктивності та інформаційного ризику, що обумовлює її розкриття в останню чергу.

Узагальнюючи вищенаведене, запропоновану ієрархічну модель архітектури Приміток до фінансової МСФЗ-звітності справедливо представити таким чином (рис. 2).

Запропонована ієрархічна модель архітектури Приміток до фінансової МСФЗ-звітності ґрунтується виключно на систематизованих і впорядкованих автором вимогах МСФЗ і не передбачає додаткового навантаження на укладачів МСФЗ-звітності.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження обґрунтовано доречність побудови ієрархічної моделі архітектури Приміток до фінансової МСФЗ-звітності, що ґрунтується на логічній конструкції «від об'єктивного до суб'єктивного» з урахуванням рівня інформаційного ризику для користувачів. Запропоновано всі облікові рішення класифікувати на безальтернативні, альтернативні та самостійні, розкрито їх зв'язок з рівнем інформаційного ризику для користувачів, який полягає у прийнятті помилкового рішення на підставі даних фінансової звітності. Контекстний аналіз Концептуальної основи фінансової звітності та МСФЗ дозволив систематизувати вимоги до розкриття інформації у Примітках до фінансової МСФЗ-звітності. Розроблена ієрархічна модель архітектури Приміток до фінансової МСФЗ-звітності включає сім компонентів, ранжованих за рівнями об'єктивності облікових рішень (професійного судження) та інформаційного ризику, і ґрунтується виключно на

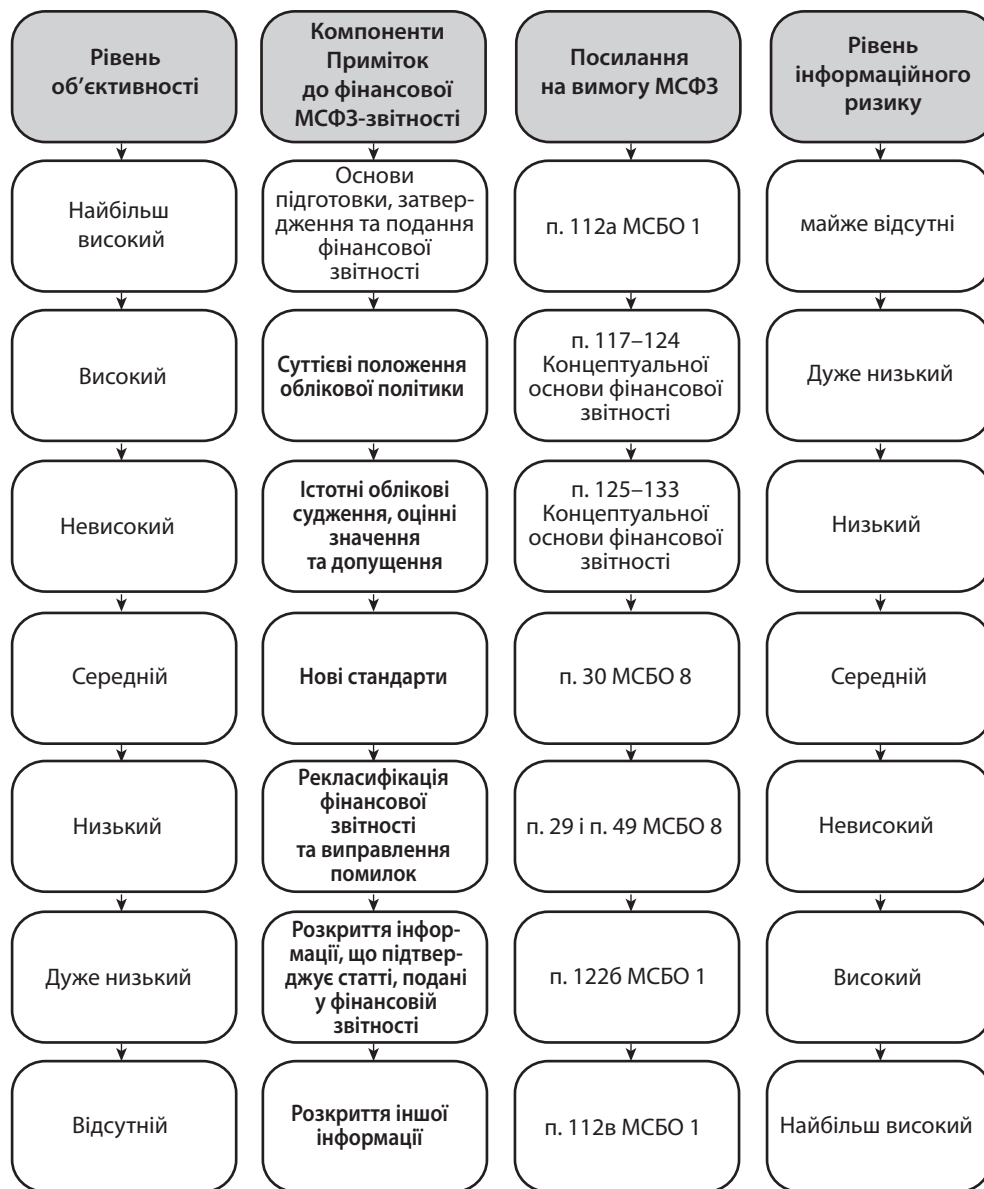

Рис. 2. Ієрархічна модель архітектури Приміток до фінансової МСФЗ-звітності

Джерело: розроблено автором.

систематизованих і впорядкованих автором вимогах МСФЗ, а також не передбачає додаткового навантаження на укладачів МСФЗ-звітності. Практичне застосування запропонованої ієрархічної моделі архітектури Приміток до фінансової МСФЗ-звітності сприятиме уніфікації МСФЗ-звітності, підвищенню її зіставності й якості, удосконаленню методологічного інструментарію підготовки МСФЗ-звітності.

Визначившись із класифікацією безальтернативних, альтернативних і самостійних облікових рішень і взявши за основу запропоновану ієрархічну модель архітектури Приміток до фінансової МСФЗ-звітності, логічним представляється подальші дослідження фокусувати на ідентифікації облікових рішень, оцінці рівня їх інформаційного ризику та встановленні їх місця серед компонентів Приміток до фінансової МСФЗ-звітності. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Брадул О. М. Основи облікової політики в розрізі приміток до фінансової звітності за МСФЗ / О. М. Брадул, М. О. Юнацький // Облік. Економіка. Менеджмент : наукові нотатки // Міжнародний збірник наукових праць. – Вип. 4. – Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2014. – 488 с. – С. 52 – 57.

2. Гончаренко О. О. Оцінка якості фінансової звітності / О. О. Гончаренко, О. В. Лук'янець // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 3. – С. 266 – 270.

3. Івахів Ю. Концепція розкриття інформації у Примітках до фінансової звітності / Я. Крупка, Ю. Івахів // Наука молода : зб. наук. праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – № 14. – С. 219 – 224.

4. Івахів Ю. Фінансове звітування як система розкриття інформації / Ю. Івахів // Схід : аналітично-інформаційний журнал. – 2011. – № 5 (112). – С. 37 – 42.

5. Концептуальна основа фінансової звітності від 01.09.2010 р. // Сайт Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/929_009/ed20120101 (Дата звернення – 31.07.2015).

6. Крупка Я. Д. Про масштаби та способи розкриття інформації у примітках до фінансової звітності / Я. Д. Крупка // Науковий вісник ВНУ ім. Л. Українки. – 2009. – № 7. – С. 144 – 149.

7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 (МСБО 1) «Подання фінансової звітності» // Сайт Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/929_013/print1408362848942127 (Дата звернення – 31.07.2015).

8. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 (МСБО 8) «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» // Сайт Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_020 (Дата звернення – 31.07.2015).

9. Наказ Міністерства фінансів України «Про Примітки до річної фінансової звітності» № 302 від 29.11.2000 р. // Сайт Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0904-00> (Дата звернення – 31.07.2015).

10. Озеран А. В. Обґрунтування фінансової звітності як джерела фінансової інформації / А. В. Озеран // Фінанси, облік і аудит. – 2012. – Вип. 20. – С. 340 – 346 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Foa_2012_20_43.pdf

11. Озеран А. В. Роль та змістове наповнення приміток до фінансової звітності / А. В. Озеран // Сборники научных трудов SWorld. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer27/538.pdf>

12. Озеран А. В. Суттєвість та її вплив на доречність і достовірність фінансової звітності / А. В. Озеран // Фінанси, облік і аудит. – 2011. – Вип. 17. – С. 309 – 316 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Foa_2011_17_42.pdf

REFERENCES

Bradul, O. M., and Yunatskyi, M. O. "Osnovy oblikovoi polityky v rozrizi prymitok do finansovoi zvitnosti za MSFZ" [Basis of accounting policy in the context of the notes to the financial statements under IFRS]. *Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats*, no. 4 (2014): 52-57.

Honcharenko, O. O., and Lukianets, O. V. "Otsinka iakosti finansovoi zvitnosti" [Evaluation of the quality of financial reporting]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 3 (2013): 266-270.

Ivakhiv, Yu. "Finsanove zvituvannya iak systema rozkryttia informatsii" [The financial reporting system as disclosure]. *Skhid*, no. 5 (112) (2011): 37-42.

Krupka, Ya., and Ivakhiv, Yu. "Kontseptsiia rozkryttia informatsii u Prymitkakh do finansovoi zvitnosti" [The concept of disclosure in the notes to the financial statements]. *Nauka moloda*, no. 14 (2010): 219-224.

"Kontseptualna osnova finansovoi zvitnosti vid 01.09.2010r." [Financial reporting framework on 01. 09. 2010]. Verkhovna Rady Ukrainy. http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/929_009/ed20120101

Krupka, Ya. D. "Pro masshtaby ta sposoby rozkryttia informatsii u prymitkakh do finansovoi zvitnosti" [The scale and methods of disclosures in the notes to the financial statements]. *Naukovyi visnyk VNU im. L. Ukrainki*, no. 7 (2009): 144-149.

[Legal Act of Ukraine] (2000). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0904-00>

"Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 8 (MSBO 8) «Oblikovi polityky, zminy v oblikovykh otsinkakh ta pomylky»" [International Accounting Standard 8 (FRS 8) "Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors"]. Verkhovna Rada Ukrainy. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_020

"Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 1 (MSBO 1) «Podannia finansovoi zvitnosti»" [International Accounting Standard 1 (IAS 1) "Presentation of Financial Statements"]. Verkhovna Rada Ukrainy. http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/929_013/print1408362848942127

Ozeran, A. V. "Obgruntuvannya finansovoi zvitnosti iak dzherela finansovoi informatsii" [Justification financial reporting as a source of financial information]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Foa_2012_20_43.pdf

Ozeran, A. V. "Rol ta zmistovne napovnennia prymitok do finansovoi zvitnosti" [The role and content of the notes to the financial statements]. <http://www.sworld.com.ua/konfer27/538.pdf>

Ozeran, A. V. "Suttievist ta ii vplyv na dorechnist i dostovirnist finansovoi zvitnosti" [Materiality and its impact on the relevance and reliability of financial reporting]. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Foa_2011_17_42.pdf

ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА ЩОДО ВИТРАТ І ДОХОДІВ

© 2015 ГУРІНА Н. В.

УДК 657.44:674

Гуріна Н. В. Формування облікової політики підприємства щодо витрат і доходів

Метою статті є визначення особливостей формування документа про облікову політику, який обумовлює організацію обліково-аналітичної системи та включає питання управлінського обліку підприємства, враховуючи специфіку його діяльності. Доведено, що на малих (а в деяких випадках і на середніх) підприємствах оформлення облікової політики слід здійснювати у вигляді наказу керівника або розпорядження власника. А для великих підприємств запропоновано розробляти «Положення про облікову політику, організацію бухгалтерського обліку й аналізу» із виділенням документа, який визначає організацію управлінського обліку – «Положення про внутрішньогосподарський (управлінський) облік». З метою надання повної, достовірної та своєчасної інформації для потреб управління й оптимізації процесу підготовки документа про облікову політику пропонується його формування здійснювати за етапами: організаційно-технічним, методичним і підсумковим. Це забезпечить єдиний підхід до організації та методики ведення бухгалтерського обліку витрат і доходів; надання своєчасної, достовірної та повної інформації про них персоналу всіх рівнів для прийняття ефективних управлінських рішень.

Ключові слова: витрати, доходи, облікова політика, документ про облікову політику.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 10.

Гуріна Наталія Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, Національний університет державної податкової служби України (вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201, Україна)

E-mail: G-Nataliya@ukr.net

УДК 657.44:674

Гуріна Н. В. Формирование учетной политики предприятия о расходах и доходах

Целью статьи является определение особенностей формирования документа об учетной политике, который обуславливает организацию учетно-аналитической системы и включает вопрос управленческого учета предприятия, учитывая специфику его деятельности. Доказано, что на малых (а в некоторых случаях и на средних) предприятиях оформление учетной политики следует осуществлять в виде приказа руководителя или распоряжения владельца. А для больших предприятий предложено использовать разработанное «Положение об учетной политике, организацию бухгалтерского учета и анализа» с выделением документа, определяющим организацию управленческого учета – «Положение о внутрихозяйственном (управленческом) учете». С целью предоставления полной, достоверной и своевременной информации для потребностей управления и оптимизации процесса подготовки документа об учетной политике предлагается его формирование осуществлять по этапам: организационно-техническому, методическому и итоговому. Это обеспечит единый подход к организации и методике ведения бухгалтерского учета расходов и доходов; предоставление своевременной, достоверной и полной информации о них персоналу всех уровней для принятия эффективных управленческих решений.

Ключевые слова: расходы, доходы, учетная политика, документ об учетной политике

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Гуріна Наталья Валерьевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета, Национальный университет государственной налоговой службы Украины (ул. Университетская, 31, г. Ирпень, Киевская обл., 08201, Украина)

E-mail: G-Nataliya@ukr.net

UDC 657.44:674

Gurina N. V. Formation of Accounting Policy of Enterprise on the Expenditure and Revenue

The article is aimed to define the features of formation of the document on accounting policy, which determines organization of an accounting-analytical system and includes the issue of managerial accounting of enterprise, given the nature of its activities. It has been proven that small (and in some cases medium-size, too) enterprises need to establish accounting policy on the base of an order by director or a disposal by the owner. As for large enterprises, it has been suggested to use the elaborated «Regulation on accounting policy, organization of both accounting and analysis» together with selection of the document defining the organization of managerial accounting – «Regulation on internal (managerial) accounting». With a view to providing full, reliable and timely information for management needs as well as optimizing the process of preparing a document on accounting policy, the author has proposed that its formation is carried out through the following phases: organizational-technical, methodological and summarizing. This will ensure a uniform approach to organization and methodology for accounting of expenditure and revenue, providing the timely, accurate and complete information about them to the staff on all levels and to make effective management decisions.

Key words: expenditure, revenue, accounting policy, accounting policy document.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Gurina Nataliya V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Accounting, National University of State Tax Service of Ukraine (vul. Karla Marksa, 31, Irpin, Kyivska obl., 08201, Ukraine)

E-mail: G-Nataliya@ukr.net

Пошук резервів економії, зростання прибутку та рентабельності підприємства зумовлює розробку чітко налагодженого організаційно-методичного забезпечення обліку витрат і доходів, які є інформаційною базою в системі управління. Оскільки інформація про витрати і доходи суб'єкта господарювання є багатогранною та охоплює усі сфери його діяльності, тому чітко визначена облікова політика щодо них

сприятиме досягненню високих фінансових результатів і забезпечуватиме формування повної, об'єктивної та достовірної облікової інформації.

Вагомий внесок у дослідження проблем формування облікової політики зробили відомі вітчизняні науковці: Барановська Т. В. [1], Белоусова І. А., Василевич І. П., Верига Ю. А., Лебедзевич Я. В., Сторожук Т. М. Не применшуючи значення напрацювань названих науковців, слід зазначити, що проблеми взаємозв'язку облікової політики та управлінського обліку залишаються вирішеними не повною мірою.

Робота виконана в межах кафедральної науково-дослідної теми «Розвиток бухгалтерського обліку в умовах інтеграційних процесів» (державний реєстраційний № 0111U007515).

Метою статті є визначення особливостей формування документа про облікову політику, який обумовлює організацію обліково-аналітичної системи та включає питання управлінського обліку підприємства, враховуючи специфіку його діяльності.

Основною метою діяльності будь-якого підприємства є досягнення високих фінансово-економічних результатів, а чітко визначена облікова політика лише сприяє цьому. З метою отримання достовірної та повної інформації нормативне регулювання бухгалтерського обліку здійснюється на різних рівнях: на державному та на рівні підприємства (рис. 1).

Частково формування організаційно-технічної та методичної складових облікової політики закріплено законодавством на державному рівні. Проте держава регулює лише деякі аспекти обліку витрат і доходів, залишаючи за власником вибір елементів облікової політики, враховуючи специфіку діяльності підприємства.

Згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [9] облікова політика підприємства – це сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності.

- Основним призначенням облікової політики є:
- ✦ упорядкування облікового процесу на підприємстві;
 - ✦ надання бухгалтерському обліку плановірності та цілеспрямованості;
 - ✦ забезпечення ефективності обліку.

Але потрібно пам'ятати про те, що норми облікової політики підприємства не повинні суперечити Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та діючим стандартам бухгалтерського обліку.

Облікова політика є одним із найважливіших питань організації бухгалтерського обліку, тому документ про облікову політику є своєрідним внутрішнім нормативним актом для підприємства. Основним використовуваним документом, в якому розкривається облікова політика, є Наказ про облікову політику. Він повинен розроблятися відповідно до принципів бухгалтерського обліку: обачності, повного висвітлення, автономності, послідовності, превалювання сутності над формою, історичної (фактичної) собівартості, безперервності, нарахування і відповідності доходів і витрат, єдиного грошового вимірника та періодичності.

До цього часу на багатьох підприємствах немає чітко розробленого документа про облікову політику,

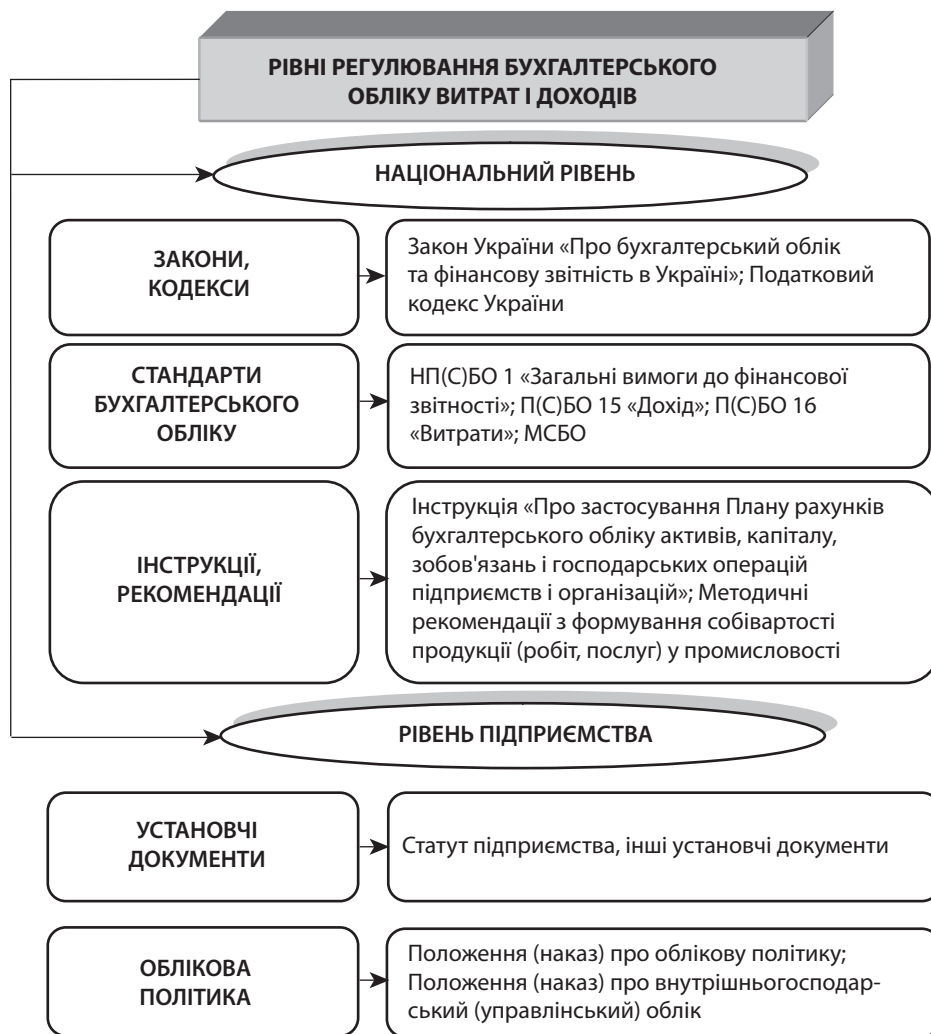

Рис. 1. Рівні нормативного регулювання бухгалтерського обліку витрат і доходів

Джерело: узагальнено автором на основі [4, 6, 7, 8, 9].

що негативно впливає на ведення обліку та формування інформації для прийняття ефективних рішень щодо діяльності суб'єкта господарювання. Важливість розробки даного документа зумовлена й тим, що користувачами інформації є не тільки керівник та головний бухгалтер підприємства, але й інспектори із податкової інспекції та контрольно-ревізійного управління, оскільки від принципів, викладених у документі про облікову політику, залежить порядок визначення об'єкта оподаткування.

Житним П. Є. [3, с. 5, 6] запропоновано розглянути в ролі основного довгострокового розпорядчого документа Положення або стандарт підприємства про облікову політику. Сторожук Т. М. [10, с. 47] пропонує використовувати для регламентації облікової політики Положення про облікову політику та зазначає, що на підприємстві доцільно використовувати окремо документ на облікову політику підприємства та документ, що визначає організацію управлінського (внутрішньогосподарського) обліку.

Визначальним фактором при виборі типу документа для оформлення облікової політики [10, с. 48] є величина підприємства. Так, на малих (у деяких випадках і на середніх) підприємствах оформлення облікової політики слід здійснювати у вигляді наказу керівника або розпорядження власника. Дослідивши думки щодо документа про облікову політику, пропонуємо для великих підприємств розробляти «Положення про облікову політику, організацію бухгалтерського обліку й аналізу» із виокремленням документа, який визначає організацію управлінського обліку – «Положення про внутрішньогосподарський (управлінський) облік». Метою даного Положення є визначення єдиних на підприємстві організаційних і методичних підходів до внутрішньогосподарського (управлінського) обліку в частині централізації управління з визначенням центрів відповідальності, центрів витрат і доходів, розподілу відповідальності й обов'язків щодо його організації та ведення; формування документації, складання та подання звітності для задоволення інформаційних потреб внутрішніх користувачів [10, с. 47]. Як документи управлінського обліку доречно застосовувати облікові реєстри та форми внутрішньогосподарської звітності, які розроблені з урахуванням організаційно-технологічних особливостей підприємства (табл. 1).

Таким чином, підприємство, використовуючи «Положення про внутрішньогосподарський (управлінський) облік», регламентує ведення внутрішнього обліку, але при цьому не порушує умови конфіденційності його інформації.

Управління підприємством потребує належної організації обліку в усіх структурних підрозділах підприємства, тому дуже важливо визначитися з етапами формування облікової політики. Житний П. Є. [3] деталізує кроки формування облікової політики, виокремлюючи сім етапів: організаційний, підготовчий, визначення зовнішніх умов і процесів, формування чинників внутрішнього середовища, вибору елементів облікової політики за об'єктами, інформаційного забезпечення та заключний етап. Городянська Л. В. [2, с. 140–146] пропонує здійснювати формування облікової політики за трьома етапами: організаційним, технологічним та заключним. З метою надання повної, достовірної та своєчасної інформації для потреб управління й оптимізації процесу підготовки документа про облікову політику пропонується його формування здійснювати за такими етапами: організаційно-технічним, методичним і підсумковим (рис. 2).

У розрізі кожного з етапів визначаються елементи облікової політики з урахуванням специфіки діяльності підприємства. Таке формування аспектів облікової політики забезпечить єдиний підхід до організації та методику ведення бухгалтерського обліку витрат і доходів; надання своєчасної, достовірної та повної інформації про них персоналу усіх рівнів для прийняття ефективних управлінських рішень.

Облік витрат, доходів та фінансових результатів має свої особливості та певні відмінності в різних галузях підприємницької діяльності, незважаючи на те, що базується на одних і тих самих стандартах [10, с. 295]. Саме тому вибір елементів облікової політики в контексті запропонованих етапів її формування – прерогатива підприємства залежно від його величини та специфіки діяльності.

На деревообробних підприємствах при розробці документа, який регламентує облікову політику на організаційно-технічному етапі, необхідно визначитися з:

- ✦ формою ведення бухгалтерського обліку;
- ✦ організаційною побудовою бухгалтерської служби підприємства;

Таблиця 1

Запропоновані форми облікових реєстрів і внутрішньогосподарської звітності

Назва форм облікових реєстрів і внутрішньогосподарської звітності	Використання отриманої інформації
Відомість обліку доходів	Застосування інформації запропонованої відомості сприятиме здійсненню контролю й аналізу доходів і надасть можливість визначити рентабельні види продукції
Відомість обліку витрат за центрами відповідальності в розрізі центрів і місць виникнення витрат (зведена)	Застосування запропонованої відомості надає можливість відображати загальну величину витрат, питому вагу кожного структурного підрозділу в загальному обсязі витрат і порівнювати фактичну величину витрат із плановою або з аналогічними даними попереднього звітного періоду, проаналізувати та виявити резерви зменшення величини витрат у розрізі окремого структурного підрозділу
Відомість аналітичного обліку відходів	Дані форми дозволяють отримувати інформацію за видами, шляхами надходження та напрямками використання відходів
Звіт про рух відходів	

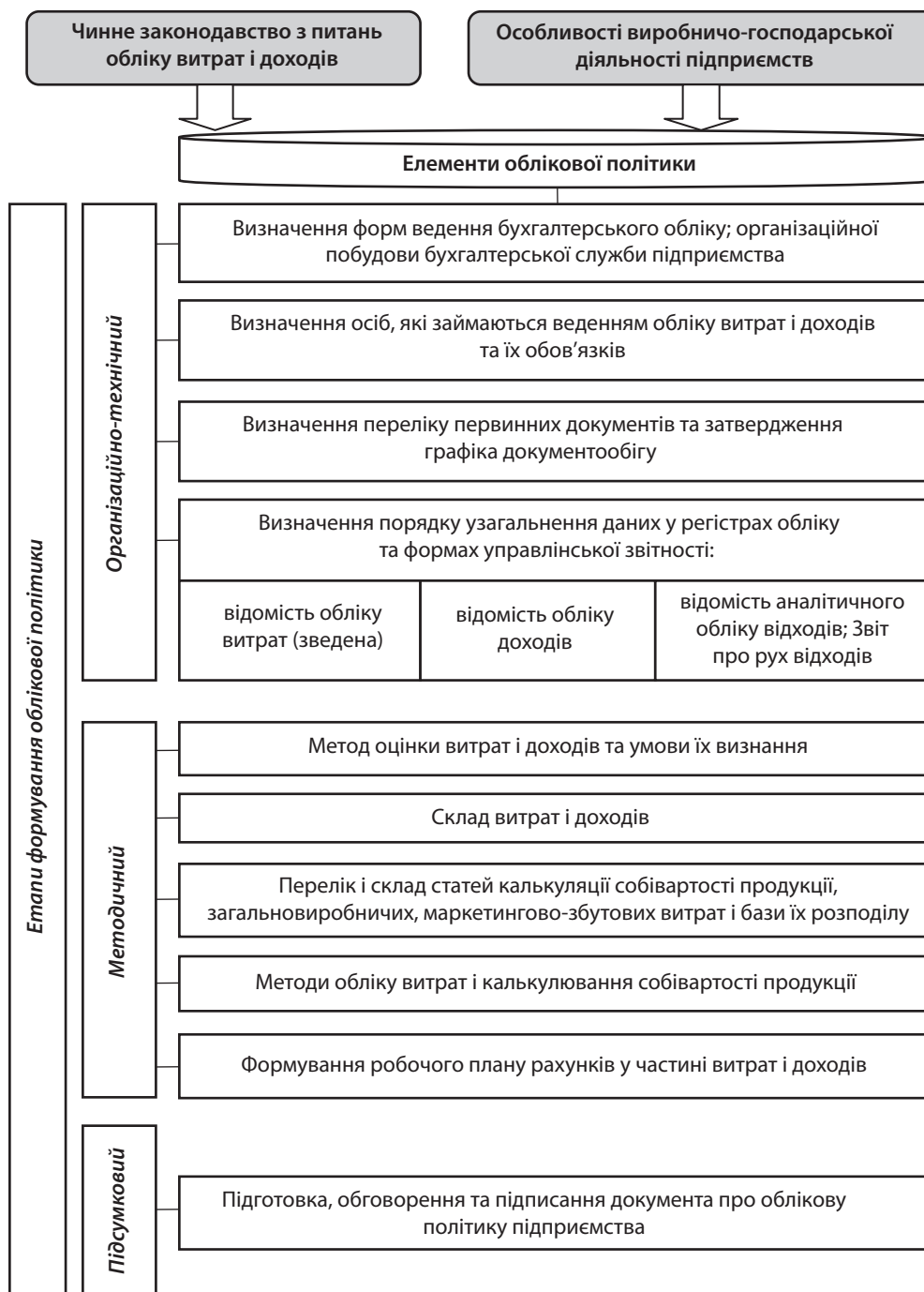

Рис. 2. Організаційна схема відображення в обліковій політиці витрат і доходів підприємств

Джерело: узагальнено автором на основі [2, 3, 10].

- ✦ особами, які займаються веденням обліку витрат і доходів та їх обов'язків;
- ✦ переліком первинних документів та графіком документообігу;
- ✦ порядком узагальнення даних у регістрах обліку та формах управлінської звітності.

При формуванні елементів облікової політики методичного етапу доречно вказати:

- ✦ *методи оцінки витрат і доходів*. Ураховуючи специфіку діяльності деревообробних підприємств, при виборі елементів облікової політики стосовно витрат і доходів доцільно дотримуватися вимог П(С)БО 15 «Доходи» [7] та П(С)БО 16

«Витрати» [8]. Зокрема, доходи оцінюються за справедливою вартістю отриманих активів у результаті їх надходження чи збільшення їхньої вартості. Оцінка витрат проводиться в сумі справедливої вартості активів, визначеної при їх вибутті або зменшенні вартості з урахуванням нормативів, оптимальних методів обліку витрат і калькулювання собівартості продукції; *умови визнання витрат і доходів*. Зокрема, витратами визнається зменшення економічних вигод за рахунок: вибуття активів, зменшення вартості активів у результаті їх знецінення, зменшення корисності тощо та збільшення зобов'язань.

А доходами визнається збільшення економічних вигод унаслідок надходження активів, збільшення їх вартості та зменшення зобов'язань;

- ✦ *перелік і склад статей калькуляції собівартості продукції, маркетингово-збутових та загальновиробничих витрат і базою їх розподілу.* Так, до маркетингових витрат слід відносити: витрати, пов'язані з проведенням маркетингових досліджень та вивченням ринку збуту; витрати на рекламу; заробітну плату торгових представників; утримання місць продажу; торгові знижки тощо.

Витрати на збут формуються за рахунок: вартості пакувальних матеріалів; витрат на ремонт тари; оплати праці та комісійних винагород продавцям, агентам і робітникам підрозділів, які забезпечують збут; витрат на утримання основних засобів, інших матеріальних необоротних активів, пов'язаних зі збутом продукції; витрат на транспортування продукції між складами підрозділів (філій, представництв) підприємства;

- ✦ *методи обліку витрат.* Враховуючи особливості технологічного процесу деревообробного підприємства, доцільним є застосування змішаного (попередільно-нормативного) методу обліку витрат і напівфабрикатного методу калькулювання собівартості продукції. При індивідуальному та дрібносерійному виробництві доцільним є використання позамовного методу, що надає можливість здійснювати нормування витрат для кожного виду продукції та своєчасно виявляти й аналізувати відхилення фактичних витрат від планових у розрізі місць виникнення витрат, причин і винуватців невинуватаних витрат. Це забезпечить отримання повної та достовірної облікової інформації про витрати на кожному етапі виготовлення продукції;
- ✦ *основні принципи формування робочого плану рахунків у частині витрат і доходів підприємства.*

Підсумковий етап передбачає підготовку, обговорення та підписання документа про облікову політику підприємства.

У нормативних актах хоч і наводяться вимоги до основних аспектів облікової політики та конкретного їх застосування, проте не враховуються організаційно-технологічні особливості діяльності підприємств. Це пояснює важливість розробки такого документа про облікову політику, який дозволить забезпечити надання повної, своєчасної та достовірної інформації про витрати і доходи.

ВИСНОВКИ

З метою надання повної, достовірної та своєчасної інформації для потреб управління й оптимізації процесу підготовки документа про облікову політику запропоновано його формування здійснювати за такими етапами: організаційно-технічним, методичним і підсумковим. У розрізі кожного з них визначаються елементи облікової політики з урахуванням специфіки діяльності підприємства. Таке формування аспектів облікової по-

літики забезпечить: єдиний підхід до організації та методики ведення бухгалтерського обліку витрат і доходів; надання своєчасної, достовірної та повної інформації про них персоналу всіх рівнів для прийняття ефективних управлінських рішень.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з визначенням впливу моделей обліку на фінансові результати та інші показники діяльності суб'єктів господарювання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Барановська Т. В.** Облікова політика підприємства в Україні: теорія і практика : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.04 / Т. В. Барановська / Нац. аграрний ун-т. – К., 2005. – 21 с.
2. **Городянська Л. В.** Наказ про облікову політику – основа організації обліково-аналітичної системи на підприємстві / Л. В. Городянська // Вісник ТНЕУ. – 2007. – № 3. – С. 140 – 146.
3. **Житний П. Є.** Організаційно-методологічні засади формування облікової політики підприємства / П. Є. Житний // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – № 3. – С. 3 – 10.
4. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_013
5. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства № 635 від 27 червня 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dtk.com.ua/show/2cid010244.html>
6. Податковий кодекс України // Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід», затверджене наказом Міністерства фінансів від 31 березня 1999 р. № 87 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kodeksy.com.ua/buh/psbo/15.htm>
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів від 31 березня 1999 р. № 87 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kodeksy.com.ua/buh/psbo/16.htm>
9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
10. **Сторожук Т. М.** Теоретико-методологічні аспекти формування облікової політики підприємств : монографія / Т. М. Сторожук. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2011. – 460 с.

REFERENCES

- Baranovska, T. V. "Oblikova polityka pidpriemstva v Ukraini: teoriia i praktyka" [Accounting policies of enterprises in Ukraine: Theory and Practice]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.04, 2005.*
- Horodianska, L. V. "Nakaz pro oblikovu polityku – osnova orhanizatsii oblikovo-analitychnoi systemy na pidpriemstvi" [Order on accounting policies – the basis of the organization of accounting and analytical systems in the enterprise]. *Visnyk TNEU*, no. 3 (2007): 140-146.
- [Legal Act of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
- [Legal Act of Ukraine] (1999). <http://kodeksy.com.ua/buh/psbo/15.htm>
- [Legal Act of Ukraine] (1999). <http://kodeksy.com.ua/buh/psbo/16.htm>
- [Legal Act of Ukraine] (1999). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>

“Mizhnarodni standarty bukhhalterskoho obliku” [International Accounting Standards]. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_013

“Metodychni rekomendatsii shchodo oblikovoi polityky pidpriemstva № 635 vid 27 chervnia 2013 r.” [Guidelines for accounting policy number 635 of June 27, 2013]. <http://dtk.com.ua/show/2cid010244.html>

Storozhuk, T. M. *Teoretyko-metodolohichni aspekty formuvannia oblikovoi polityky pidpriemstv* [Theoretical and methodological aspects of accounting policy]. Irpin: Natsionalnyi universytet DPS Ukrainy, 2011.

Zhytnyi, P. Ye. “Orhanizatsiino-metodolohichni zasady formuvannia oblikovoi polityky pidpriemstva” [Organizational and methodological principles of formation of accounting policy]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, no. 3 (2006): 3-10.

УДК 657.1

РОЗРОБКА МЕХАНІЗМУ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ВИЗНАННЯ ВІДХОДІВ У БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

© 2015 ГРИЦИШЕН Д. О.

УДК 657.1

Грицишен Д. О. Розробка механізму ідентифікації та визнання відходів у бухгалтерському обліку

Мета статті полягає в обґрунтуванні та розробці нового механізму ідентифікації та визнання відходів у бухгалтерському обліку, який враховує би їх економічні та фізичні властивості, що дозволить сформувати інформаційне поле управління економіко-екологічною безпекою промислових підприємств. Застосування загальнонаукових методів пізнання (аналіз і синтез, групування та теоретичного узагальнення) дозволило визначити місце відходів у системі управління господарською діяльністю промислових підприємств та ідентифікувати їх окремі види в розрізі бізнес-процесів, а також визначити їх місце в міжгосподарських процесах у контексті взаємовідносин промислового підприємства – підприємство-переробник/утилізатор. Метод моделювання використано для розробки механізму ідентифікації та визнання відходів у бухгалтерському обліку як складової управління економіко-екологічною безпекою. Розроблений механізм ідентифікації та визнання відходів у бухгалтерському обліку є основою формування інформації про вплив підприємства на навколишнє середовище та його економічні наслідки як складової економіко-екологічної безпеки. Наукова новизна полягає в тому, що запропонований механізм ідентифікації та визнання відходів промислових підприємств враховує їх економічні та фізичні властивості, що в комплексі дозволяє управляти економіко-екологічними наслідками господарської діяльності промислових підприємств.

Ключові слова: відходи, бухгалтерський облік, активи, вторинні ресурси, економіко-екологічна безпека.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 10.

Грицишен Дмитрій Олександрович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Житомирський державний технологічний університет (вул. Черняхівського, 103, Житомир, 10005, Україна)

E-mail: grytsishen-do@mail.ru

УДК 657.1

Грицишен Д. А. Разработка механизма идентификации и признания отходов в бухгалтерском учете

Цель статьи заключается в обосновании и разработке нового механизма идентификации и признания отходов в бухгалтерском учете, который учел бы их экономические и физические свойства, что позволит сформировать информационное поле управления экономико-экологической безопасностью промышленных предприятий. Применение общенаучных методов познания (анализ и синтез, группировки и теоретического обобщения) позволило определить место отходов в системе управления хозяйственной деятельностью промышленных предприятий и идентифицировать их отдельные виды в разрезе бизнес-процессов, а также определить их место в межхозяйственных процессах в контексте взаимоотношений промышленное предприятие – предприятие-переработчик/утилизатор. Метод моделирования использован для разработки механизма идентификации и признания отходов в бухгалтерском учете как составляющей управления экономико-экологической безопасностью. Разработанный механизм идентификации и признания отходов в бухгалтерском учете является основой формирования информации о влиянии предприятия на окружающую среду и его экономические последствия как составляющей экономико-экологической безопасности. Научная новизна заключается в том, что предложенный механизм идентификации и признания отходов промышленных предприятий учитывает их экономические и физические свойства, что в комплексе позволяет управлять экономико-экологическими последствиями хозяйственной деятельности промышленных предприятий.

Ключевые слова: отходы, бухгалтерский учет, активи, вторичные ресурсы, экономико-экологическая безопасность.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Библ.:** 10.

Грицишен Дмитрій Олександрович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учета и аудита, Житомирский государственный технологический университет (ул. Черняховского, 103, Житомир, 10005, Украина)

E-mail: grytsishen-do@mail.ru

UDC 657.1

Grytsyshen D. O. Development of a Mechanism for the Identification and Recognition of Waste in Accounting

The article is aimed at substantiation and elaboration of a new mechanism for the identification and recognition of waste in accounting, which could take into account their economic and physical properties, thus allowing to create an information field for control over the economic-ecological security of industrial enterprises. Usage of interdisciplinary methods of knowledge (analysis and synthesis, grouping and theoretical generalization) made it possible to determine the place of waste in the system of economic management of industrial enterprises and identify their individual kinds in terms of business processes, as well as to determine their place in the inter-household processes in the context of the relationship industrial enterprise – company-recycler / utilizer. Method of modeling was used to develop a mechanism for identifying and recognizing of waste in accounting as part of the management of economic-environmental security. The mechanism for identification and recognition of waste in accounting is the basis for generating information on the influence of enterprise on the environment and its economic impacts as a constituent part of the economic-environmental security. A scientific novelty lies therein that the proposed mechanism for identification and recognition of waste of industrial enterprises takes into account their both economic and physical properties, all this allows to manage the economic-environmental consequences of the economic activity of industrial enterprises.

Key words: waste, accounting, assets, secondary resources, economic-environmental security.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Bibl.:** 10.

Grytsyshen Dymytrii O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, Zhytomyr State Technological University (vul. Chernyakhovskogo, 103, Zhytomyr, 10005, Ukraine)

E-mail: grytsishen-do@mail.ru

“Mizhnarodni standarty bukhhalterskoho obliku” [International Accounting Standards]. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_013

“Metodychni rekomendatsii shchodo oblikovoi polityky pidpriemstva № 635 vid 27 chervnia 2013 r.” [Guidelines for accounting policy number 635 of June 27, 2013]. <http://dtk.com.ua/show/2cid010244.html>

Storozhuk, T. M. *Teoretyko-metodolohichni aspekty formuvannia oblikovoi polityky pidpriemstv* [Theoretical and methodological aspects of accounting policy]. Irpin: Natsionalnyi universytet DPS Ukrainy, 2011.

Zhytnyi, P. Ye. “Orhanizatsiino-metodolohichni zasady formuvannia oblikovoi polityky pidpriemstva” [Organizational and methodological principles of formation of accounting policy]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, no. 3 (2006): 3-10.

УДК 657.1

РОЗРОБКА МЕХАНІЗМУ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ВИЗНАННЯ ВІДХОДІВ У БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

© 2015 ГРИЦИШЕН Д. О.

УДК 657.1

Грицишен Д. О. Розробка механізму ідентифікації та визнання відходів у бухгалтерському обліку

Мета статті полягає в обґрунтуванні та розробці нового механізму ідентифікації та визнання відходів у бухгалтерському обліку, який враховує би їх економічні та фізичні властивості, що дозволить сформувати інформаційне поле управління економіко-екологічною безпекою промислових підприємств. Застосування загальнонаукових методів пізнання (аналіз і синтез, групування та теоретичного узагальнення) дозволило визначити місце відходів у системі управління господарською діяльністю промислових підприємств та ідентифікувати їх окремі види в розрізі бізнес-процесів, а також визначити їх місце в міжгосподарських процесах у контексті взаємовідносин промислового підприємства – підприємство-переробник/утилізатор. Метод моделювання використано для розробки механізму ідентифікації та визнання відходів у бухгалтерському обліку як складової управління економіко-екологічною безпекою. Розроблений механізм ідентифікації та визнання відходів у бухгалтерському обліку є основою формування інформації про вплив підприємства на навколишнє середовище та його економічні наслідки як складової економіко-екологічної безпеки. Наукова новизна полягає в тому, що запропонований механізм ідентифікації та визнання відходів промислових підприємств враховує їх економічні та фізичні властивості, що в комплексі дозволяє управляти економіко-екологічними наслідками господарської діяльності промислових підприємств.

Ключові слова: відходи, бухгалтерський облік, активи, вторинні ресурси, економіко-екологічна безпека.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 10.

Грицишен Дмитрій Олександрович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Житомирський державний технологічний університет (вул. Черняхівського, 103, Житомир, 10005, Україна)

E-mail: grytsishen-do@mail.ru

УДК 657.1

Грицишен Д. А. Разработка механизма идентификации и признания отходов в бухгалтерском учете

Цель статьи заключается в обосновании и разработке нового механизма идентификации и признания отходов в бухгалтерском учете, который учел бы их экономические и физические свойства, что позволит сформировать информационное поле управления экономико-экологической безопасностью промышленных предприятий. Применение общенаучных методов познания (анализ и синтез, группировки и теоретического обобщения) позволило определить место отходов в системе управления хозяйственной деятельностью промышленных предприятий и идентифицировать их отдельные виды в разрезе бизнес-процессов, а также определить их место в межхозяйственных процессах в контексте взаимоотношений промышленное предприятие – предприятие-переработчик/утилизатор. Метод моделирования использован для разработки механизма идентификации и признания отходов в бухгалтерском учете как составляющей управления экономико-экологической безопасностью. Разработанный механизм идентификации и признания отходов в бухгалтерском учете является основой формирования информации о влиянии предприятия на окружающую среду и его экономические последствия как составляющей экономико-экологической безопасности. Научная новизна заключается в том, что предложенный механизм идентификации и признания отходов промышленных предприятий учитывает их экономические и физические свойства, что в комплексе позволяет управлять экономико-экологическими последствиями хозяйственной деятельности промышленных предприятий.

Ключевые слова: отходы, бухгалтерский учет, активи, вторичные ресурсы, экономико-экологическая безопасность.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Библ.:** 10.

Грицишен Дмитрій Олександрович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учета и аудита, Житомирский государственный технологический университет (ул. Черняховского, 103, Житомир, 10005, Украина)

E-mail: grytsishen-do@mail.ru

UDC 657.1

Grytsyshen D. O. Development of a Mechanism for the Identification and Recognition of Waste in Accounting

The article is aimed at substantiation and elaboration of a new mechanism for the identification and recognition of waste in accounting, which could take into account their economic and physical properties, thus allowing to create an information field for control over the economic-ecological security of industrial enterprises. Usage of interdisciplinary methods of knowledge (analysis and synthesis, grouping and theoretical generalization) made it possible to determine the place of waste in the system of economic management of industrial enterprises and identify their individual kinds in terms of business processes, as well as to determine their place in the inter-household processes in the context of the relationship industrial enterprise – company-recycler / utilizer. Method of modeling was used to develop a mechanism for identifying and recognizing of waste in accounting as part of the management of economic-environmental security. The mechanism for identification and recognition of waste in accounting is the basis for generating information on the influence of enterprise on the environment and its economic impacts as a constituent part of the economic-environmental security. A scientific novelty lies therein that the proposed mechanism for identification and recognition of waste of industrial enterprises takes into account their both economic and physical properties, all this allows to manage the economic-environmental consequences of the economic activity of industrial enterprises.

Key words: waste, accounting, assets, secondary resources, economic-environmental security.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Bibl.:** 10.

Grytsyshen Dymytrii O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, Zhytomyr State Technological University (vul. Chernyakhovskogo, 103, Zhytomyr, 10005, Ukraine)

E-mail: grytsishen-do@mail.ru

Сучасні тенденції формування сталого розвитку економіки країни та окремих суб'єктів господарювання лежать в площині раціонального використання природних ресурсів та поводження з відходами. Це значно активізує природоохоронну діяльність, спрямовану на забезпечення економіко-екологічної безпеки промислових підприємств. Довга Т. М. зазначає, що «нині в Україні повний комплекс стандартів у сфері поводження з відходами відсутній. Залишені у спадок від колишнього ЄС нормативні документи регламентують окремі вимоги і правила, які базуються на принципах міжгалузевого розподілу об'єктів стандартизації та не відповідають чинному законодавству. Вирішення проблеми може забезпечити сукупність стандартів у сфері поводження з відходами (у т. ч. із твердими побутовими), які будуть основною частиною системи стандартів охорони природи і спрямовуватимуться на скорочення обсягів утворення відходів, їх утилізацію, безпечне зберігання, рециклінг чи захоронення. Потреба в розробці комплексу стандартів і його гармонізація з новими міжнародними підходами у сфері поводження з відходами обумовлюється тим, що на відміну від розвинених країн Європейського Союзу (де політика та механізм управління відходами вже давно розвивається як частина ринкових взаємовідносин в умовах конкуренції), в Україні на структуру утворення і накопичення відходів зберігається принципово відмінна думка» [1]. Вирішення проблеми управління відходами на промислових підприємствах України є особливо актуальним в умовах європейської інтеграції. Адже Європейський Союз висуває ряд вимог до поводження з відходами, що змусить суб'єктів господарювання трансформувати систему управління ними.

Особливості управління відходами на різних рівнях розвитку економічних систем стали об'єктом дисертаційного дослідження вітчизняних вчених: Берлінг Р.З. [2], Ігнатенко О. П. [3], Самойлік М. С. [4], Шевченко Т. І. [5], Повний С. М. [6], Шафоростова М. М. [7], Беляєва С. С. [8] та ін.

Основною проблемою в підвищенні ефективності управління відходами є формування інформаційного простору прийняття управлінських рішень, що значною мірою залежить від організаційно-методологічних положень бухгалтерського обліку операцій поводження з відходами. Так, на сьогоднішній день відсутні чіткі рекомендації щодо облікового відображення відходів та операцій поводження з ними на державному рівні, а також не приділяється значна увага зазначеним проблемам на рівні окремих промислових підприємств.

Зазначені проблеми обумовлюють необхідність розробки цілісної системи облікового відображення відходів та операцій з ними в напрямі формування інформаційного простору управління економіко-екологічної безпеки промислових підприємств.

Перш за все слід зазначити, що система облікового відображення відходів та операцій з ними має бути побудована таким чином: *по-перше*, обґрунтування механізму ідентифікації відходів та визнання відходів у бухгалтерського обліку на різних етапах господарської діяльності промислових підприємств; *по-друге*, визначення

організаційно-методологічних засад облікового відображення операцій поводження з відходами, які пов'язані як з технологічними процесами на підприємстві, так і з міжгосподарськими відносинами між підприємством-виробником і підприємством-утилізатором.

Для визначення всіх складових формування обліково-аналітичного забезпечення управління відходами в забезпеченні економіко-екологічної безпеки промислового підприємства визначимося власне із місцем відходів у системі управління господарською діяльністю промислового підприємства. Для цього визначимося з: місцем відходів у всіх видах діяльності промислового підприємства, сукупністю господарських процесів, джерелами виникнення, напрямками поводження, отримання економічних вигід та екологічного ефекту. На *рис. 1* представлено місце відходів у системі управління господарською діяльністю промислового підприємства, що дозволяє ідентифікувати напрями розвитку системи економіко-екологічної безпеки.

Таким чином, на *рис. 1* подано комплексну систему господарської діяльності промислового підприємства з позиції управління відходами. Комплексність полягає у визначенні місця відходів та операцій з їх поводження в усіх видах діяльності, господарських процесах та умовах функціонування підприємства.

Місце відходів у системі управління видами діяльності промислового підприємства полягає в такому:

- ✦ *відходи та операції поводження з ними в системі управління основною діяльністю промислового підприємства*: промислові підприємства є виробничими та матеріаломісткими, у результаті чого утворюється значна кількість відходів: як залишків сировини, так і новоутворених токсичних речовин, управління якими повинно забезпечити економічні вигоди для підприємства та екологічний ефект, що полягає у зменшенні негативного впливу господарської діяльності на навколишнє середовище;
- ✦ *відходи та операції поводження з ними в системі управління інвестиційною діяльністю промислового підприємства*: вкладення коштів в розробку енергозберігаючих технологій та модернізацію господарських процесів, спрямованих на впровадження системи рециклінгу та зменшення відходів у результаті виробничих процесів, що дозволить знизити їх негативний вплив на навколишнє середовище та отримати економічні вигоди від їх повторного використання або реалізацію на сторону;
- ✦ *відходи та операції поводження з ними в системі управління фінансовою діяльністю промислового підприємства*: фінансова діяльність промислового підприємства повинна забезпечити джерела фінансування проектів капітального інвестування в господарську діяльність підприємства та страхування економіко-екологічних ризиків, які можуть виникнути в результаті поводження з відходами.

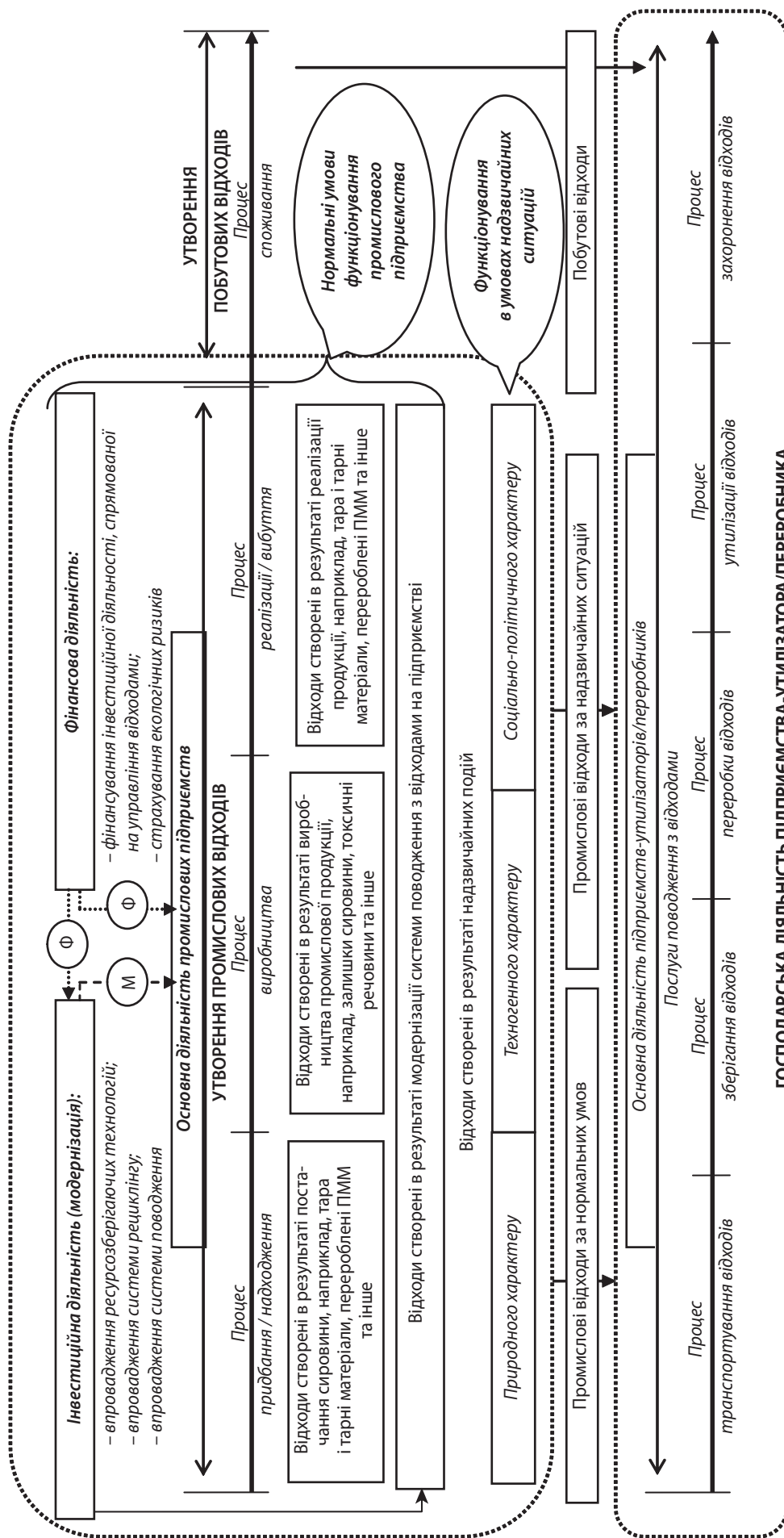

Рис. 1. Місце відходів у системі управління господарською діяльністю промислових підприємств

Отже, система утворення відходів та поводження з ними на промисловому підприємстві полягає в русі як матеріальних, так і фінансових потоків, що в цілому пов'язано з усіма видами господарської діяльності за нормальних умов функціонування.

Основним місцем утворення відходів на промисловому підприємстві є операційна діяльність, адже саме виробничо-технологічні процеси є найбільш матеріалоемними. Відходи в системі управління основною діяльністю промислового підприємства необхідно характеризувати з точки зору господарських процесів, зокрема придбання/надходження матеріальних активів, виробництво промислової продукції та реалізація/вибуття матеріальних активів. Промислові відходи утворюються на всіх зазначених господарських процесах, а систему управління ними та їх місце в бухгалтерському обліку можна охарактеризувати таким чином:

- ✦ *процес придбання / надходження матеріальних ресурсів*: по-перше, утворюються відходи матеріальних ресурсів, які в результаті транспортування могли втратити свої властивості та не можуть бути використані за призначенням, але можуть/не можуть бути використані іншим чином; по-друге, для належного транспортування матеріальних ресурсів могли використовуватися матеріали, які можна використати повторно або ж утилізувати; по-третє, у результаті використання транспортних засобів для поставки сировини утворюються переробленні пально-мастильні матеріали;
- ✦ *процес виробництва готової продукції*: по-перше, утворюються відходи сировини, які можуть бути використані повторно, наприклад: лом чорних металів; по-друге, у результаті виробництва можуть утворитися небезпечні речовини, які підлягають утилізації; по-третє, у результаті технічних збоїв може утворитися брак виробництва, який ідентифікується як відходи, за умов неможливості його виправлення;
- ✦ *процес реалізації промислової продукції/вибуття матеріальних активів*: по-перше, у процесі реалізації промислової продукції або вибуття оборотних активів утворюються відходи ідентичні, що й при процесі постачання матеріальних ресурсів; по-друге, у процесі вибуття необоротних активів, у результаті їх ліквідації утворюються матеріальні цінності, які можуть бути визнані відходами; по-третє, у результаті продажу необоротних активів виникають відходи ідентичні з тими, що утворюються при реалізації промислової продукції.

Крім зазначених джерел утворення відходів на промислових підприємствах, варто виділити відходи адміністративного характеру, тобто такі, що утворилися у відділах управління підприємством, зокрема бухгалтерській, планово-фінансовій службі, маркетинговій службах та ін. Управління даними відходами не має вагомого значення в забезпеченні економіко-екологічної

безпеки промислового підприємства. Проте може мати економічний ефект, спрямований на економію адміністративних витрат.

Варто зазначити, що вагоме значення при управлінні господарською діяльністю промислового підприємства мають нештатні ситуації, як можуть виникнути у зв'язку з нестабільністю зовнішнього середовища. Такими нештатними ситуаціями є надзвичайні події, до яких відносимо: надзвичайні події природного характеру, пов'язані з наслідками природних явищ; надзвичайні події техногенного характеру, до яких призводять збої в господарській діяльності промислового підприємства як на внутрішньому рівні, так і на міжгосподарському; надзвичайні події соціально-політичного характеру, які обумовлені нестабільністю політичної ситуації в країні.

Система управління відходами промислових підприємств проявляється як на внутрішньому рівні, так і на рівні економічних відносин між суб'єктами господарювання, зокрема між промисловим підприємством та підприємством-утилізатором. Так, основною діяльністю підприємства-утилізатора є послуги поводження з відходами, які включають: транспортування, зберігання, переробку, утилізацію та захоронення відходів. Взаємодія між даними суб'єктами господарювання приводить як до матеріальних (рух відходів), так і фінансових (розрахунки за послуги з утилізації) потоків.

Таким чином, визначено місце відходів у системі управління господарською діяльністю промислового підприємства шляхом обґрунтування джерел їх утворення за всіма видами діяльності підприємства, господарськими процесами, умовами функціонування та взаємодії з підприємствами-утилізаторами. Зазначене є порядком виникнення відходів на промислових підприємствах, що визначає особливості організаційно-методологічних положень облікового відображення відходів та операцій поводження з ними. Зокрема, обґрунтований порядок виникнення відходів є основою ідентифікації за місцями їх виникнення з ціллю побудови інформаційного простору управління ними. Механізм ідентифікації відходів залежить від системи управління підприємством, зокрема в частині організації виробництва та діючих підходів до бухгалтерського обліку витрат і системи калькулювання промислової продукції.

Організація виробництва та технологічний процес визначає види відходів за фізичними властивостями, місцями їх виникнення на кожному технологічному переділі. Обсяги виробництва впливають на обсяги відходів. Вибір методу обліку витрат та методу калькулювання впливає на ідентифікацію місця виникнення відходів та їх відображення в обліку, що в сукупності визначає механізм їх ідентифікації та визнання об'єктами бухгалтерського обліку.

Визначення особливостей бухгалтерського обліку витрат і калькулювання собівартості на промислових підприємствах здійснено шляхом дослідження системи внутрішньої регламентації бухгалтерського обліку. Результати даного дослідження представлено в *табл. 1*.

Методи обліку витрат та калькулювання собівартості на промислових підприємствах

№ з/п	Промислове підприємство	Регламентційний документ	Метод обліку витрат	Метод калькулювання
1	ПАТ «Старокраматорський машинобудівний завод»	– Наказ про облікову політику; – положення про калькулювання собівартості	Нормативний	Позамовно-попередільний
2	ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод»	– Наказ про облікову політику; – методичні матеріали по формуванню статей доходів та витрат	Нормативний	Позамовно-попередільний
3	ПАТ «Енергомашпецсталь»	– Наказ про облікову політику; – положення про калькулювання собівартості	Фактичної собівартості	Позамовний
4	ПАТ «Горлівський машинобудівний завод»	– Наказ про облікову політику; – методичні матеріали по формуванню статей доходів та витрат	Нормативний	Позамовно-попередільний
5	ПАТ «Дружківський машинобудівний завод»	– Наказ про облікову політику; – положення про калькулювання собівартості	Фактичної собівартості	Позамовний
6	ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря»»	Наказ про облікову політику	Фактичної собівартості	Попередільний
7	ПАТ «Коростенський машинобудівний завод»	Наказ про облікову політику	Фактичної собівартості	Попередільний
8	ПАТ «Бердичівський машинобудівний завод»	Наказ про облікову політику	Фактичної собівартості	Попередільний
9	ПАТ «Верхньодніпровський машинобудівний завод»	Наказ про облікову політику	Нормативний	Попередільний
10	ПАТ «Київський експериментальний машинобудівний завод «Стенд»	Наказ про облікову політику	Нормативний	Позамовний

Проведений аналіз дав змогу встановити, що методами обліку витрат та калькулювання собівартості промислової продукції, які застосовуються на промислових підприємствах машинобудівної галузі, є:

- ✦ *методи обліку витрат:* фактичної собівартості (витрати обліковуються за фактичними даними, отриманими з первинних документів) і нормативний метод (витрати обліковуються відповідно до встановлених норм передбачених планами/бюджетами з подальшим відображенням відхилень відповідно до отриманих первинних документів про фактично понесені витрати);
- ✦ *методи калькулювання собівартості:* попередільний (при використанні попередільного методу підприємствами машинобудівної галузі, їх технологічний процес складається з переділів. Позитивними моментами в застосуванні цього методу є те, що збір інформації про витрати є менш трудомістким порівняно з позамовним методом. Крім того, інформація, відображена на рахунках бухгалтерського обліку, є більш прозорою. Розподілення накладних витрат по цехах проводиться більш точно. Відповідно недоліки полягають у неможливості згрупувати витрати за видами продукції, значному обся-

зі облікових записів та відсутності інформації про причини відхилень фактичних витрат від нормативних [9]); позамовний (позамовний метод обліку собівартості – один з основних методів обчислення собівартості на підприємствах важкого машинобудування, де виробничі витрати враховуються за окремими або за спеціальними замовленнями. Він передбачає розгляд кожного замовлення як окремої облікової одиниці, для якої розраховуються прямі матеріальні та трудові витрати, а також накладні витрати. На вітчизняних машинобудівних підприємствах застосовують позамовний метод з напівфабрикатним зведенням витрат ливарного виробництва. За позамовним методом, унаслідок балансового визначення собівартості готової продукції, якщо втрати незавершеного виробництва не задокументовані, вони автоматично включаються до собівартості готової продукції підприємства, що призводить до одночасної недостовірності результатів і калькулювання собівартості продукції та контролю витрат [10]), і попередільно-позамовний (інтегрований метод відповідно до якого калькулювання здійснюється за окремим замовленням, у межах якого визначаються переділи).

Таким чином, залежно від обраного методу обліку витрат і калькулювання собівартості продукції промислових підприємств визначається порядок їх ідентифікації та визнання в бухгалтерському обліку. Так, при використанні попередільного методу калькулювання відходи ідентифікуватимуться з місцями їх виникнення, що дозволить управляти окремими технологічними циклами в напрямі зменшення їх обсягів та безпечного поводження з ними. Позамовний метод калькулювання дозволяє визначити джерело – промислова продукція, виробництво, якої призводить до виникнення відходів. Використання нормативного методу обліку витрат дозволяє управляти відходами з позиції дотримання нормативів їх виникнення.

Зважаючи на складність технологічних процесів на промислових підприємствах, вважаємо за доцільне за кожним переділом виділяти калькуляційні ділянки в межах окремих цехів, які виступають переділами. Калькуляційні ділянки є умовним поділом технологічного процесу певного цеху на окремі підпроцеси, які можна виділити, виходячи із сукупності технологічних особливостей, і результатом якого є певний напівфабрикат. Відходи виникають у цехах (переділах) як основного, так і допоміжного виробництва. З метою ефективного управління відходами в забезпеченні економіко-екологічної безпеки промислових підприємств варто ідентифікувати відходи обох видів виробництва. Адже переділи основного виробництва характеризують лише процес виробництва, у свою чергу, процес придбання/надходження матеріальних активів та процес реалізації/вибуття матеріальних активів забезпечуються цехами допоміжного виробництва.

З метою формування механізму ідентифікації та визнання відходів у бухгалтерському обліку зокрема, та ефективної системи управління господарською діяльністю загалом пропонуємо на промислових підприємствах затверджувати внутрішні регламентаційні документи: 1) перелік переділів (цехів) у цілому по підприємству та за окремими замовленнями зокрема; 2) перелік калькуляційних ділянок за переділами (цехами) основного та допоміжного виробництва; 3) класифікатор замовлень виробництва промислової продукції.

Перший та другий напрями є основою використання попередільного методу калькулювання промислової продукції, що визначає місце виникнення відходів, а третій – позамовного, який визначає джерело виникнення відходів. Для ефективного управління відходами в забезпеченні економіко-екологічною безпекою промислових підприємств у частині операцій поводження з відходами та налагодження ефективного організаційно-методичного забезпечення їх облікового відображен-

ня пропонуємо ввести до складу бухгалтерського понятійного апарату термін «місце утворення відходів», під яким варто розуміти цех або ділянку виробничих або невиробничих процесів на підприємстві, які мають особливі технічні та технологічні особливості, у результаті функціонування яких утворюються відходи. Дане поняття пропонуємо затвердити на рівні нормативно-правового регулювання шляхом внесення відповідних доповнень до Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку запасів, які затверджені наказом Мінфіну від 10.01.2007 р. № 2 і до Методичних рекомендацій з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості. На внутрішньому рівні є необхідність урахування місць виникнення відходів при формуванні положень облікової політики в частині відходів та операцій поводження з відходами.

Джерела та місця утворення відходів є лише однією зі складових ідентифікації та визнання відходів на промислових підприємствах. Пропонуємо затвердження відходів у вигляді класифікатора відходів, який передбачає їх поділ не лише за класифікаційними ознаками, але й за місцями виникнення, тобто переділами та калькуляційними ділянками. За кожним видом відходів пропонуємо визначати шифр, що в умовах комп'ютеризації дозволить автоматизувати управління ними. Для формування класифікатора відходів доцільно використовувати класифікаційну матрицю (табл. 2).

Отже, побудований таким чином класифікатор відходів є основою їх ідентифікації та визнання об'єктом бухгалтерського обліку. Механізм ідентифікації враховує вид відходів, місця та джерела виникнення, що дозволить сформувати інформаційний простір як основу прийняття управлінських рішень у сфері економіко-екологічної безпеки промислових підприємств.

На основі вищесказаного пропонуємо механізм ідентифікації та визнання відходів пов'язати з операціями поводження з ними, що дозволить в комплексі підійти до управління відходами в забезпеченні економіко-екологічної безпеки промислового підприємства. На рис. 2 представлено власний підхід до ідентифікації та визнання відходів на всіх етапах господарських процесів промислового підприємства, а також за економічними та фізичними властивостями, що дозволить виявити комплекс можливих операцій поводження з відходами в забезпеченні економіко-екологічної безпеки промислових підприємств.

Запропонований механізм ідентифікації та визнання відходів являє собою алгоритм, який дозволяє визначити відходи за місцями їх виникнення в розрізі гос-

Таблиця 2

Матриця класифікації відходів для цілей ідентифікації та визнання

Місця виникнення відходів		Класифікаційна ознака 1		Класифікаційна ознака N	
Переділ	Ділянка				
Цех А	Ділянка А.1	Вид 1.1	Вид 1.N	Вид N.1	Вид N.N
Цех X	Ділянка X.1	...	...	...	...

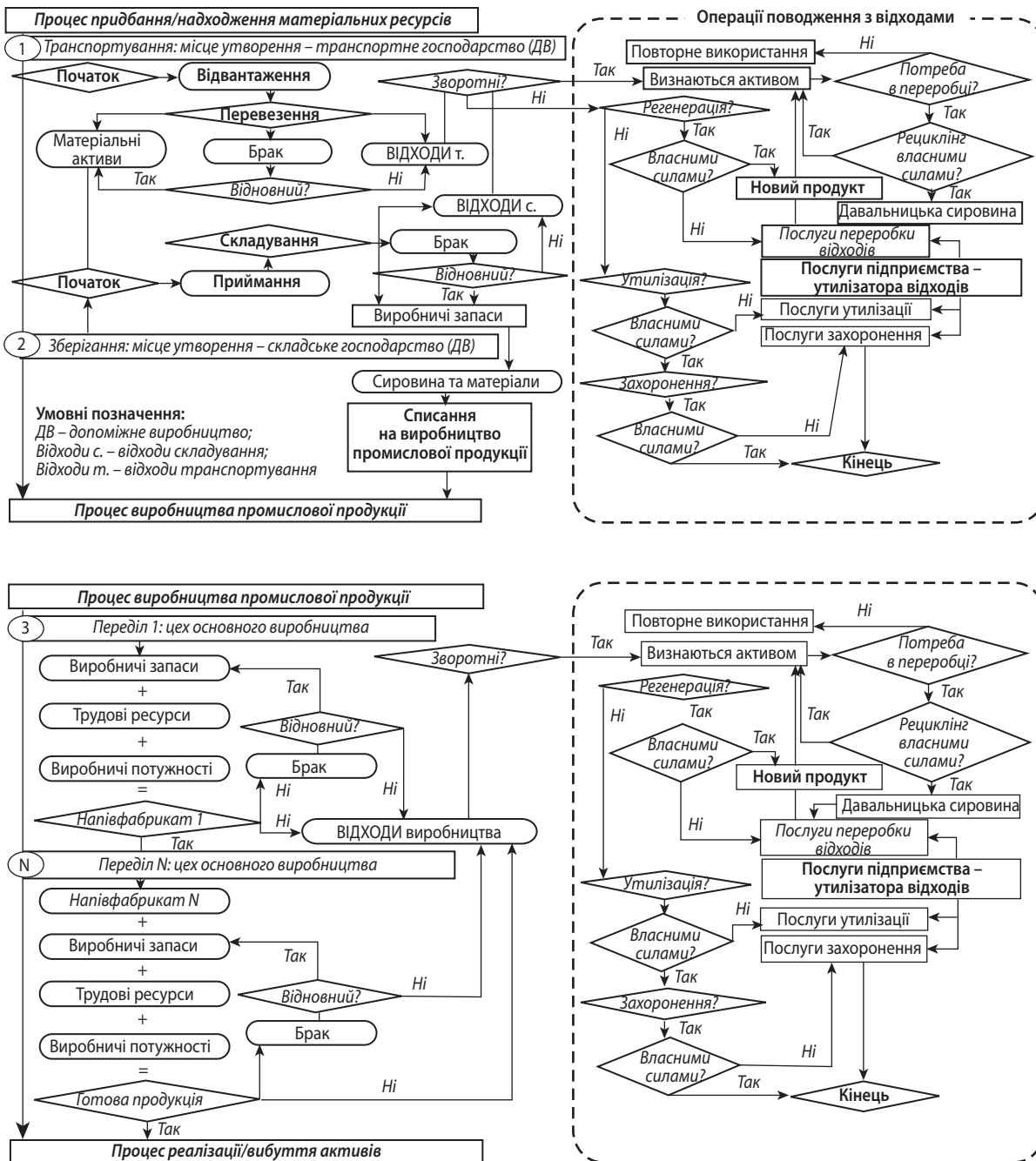

Рис. 2. Механізм ідентифікації та визнання відходів промислових підприємств

подарських процесів, напрямів визнання їх об'єктами бухгалтерського обліку та місцем у складі об'єктів бухгалтерського обліку операцій поводження з відходами. Для ефективного управління відходами в забезпеченні економіко-екологічної безпеки промислового підприємства необхідно затверджувати перелік місць виникнення з відповідальним за їх утворення в межах норм. Формування такого переліку пропонуємо здійснювати в такий спосіб:

- ✦ *по-перше*, ідентифікація всіх можливих місць виникнення відходів на промисловому підприємстві, з одночасним затвердженням їх переліку відповідно до класифікатора. Такими місцями виступають калькуляційні ділянки переділів (цехів) основного та допоміжного виробництв;

- ✦ *по-друге*, затвердження відповідальних за місцями виникнення відходів, в основні обов'язки яких входить контроль за дотриманням норм утворення відходів на підприємстві. Затвердження відповідальних осіб здійснюється внесенням відповідних положень до посадових інструкцій начальників цехів або відповідальних за калькуляційну ділянку;
- ✦ *по-третє*, затвердження норм утворення відходів за кожним місцем виникнення відходів із порядком їх перегляду відповідно до обсягів виробництва та діючих замовлень;
- ✦ *по-четверте*, розробка механізму виявлення відхилень утворення відходів та їх затвердження.

Основною складовою запропонованого механізму ідентифікації та визнання відходів є формування напрямів поводження з ними залежно від їх виду, передбаченого класифікатором. Адже це дозволяє сформуванню комплекс заходів з їх управління, спрямованих на забезпечення економіко-екологічної безпеки промислового підприємства. Дані напрями пов'язані з операціями поводженням з відходами, які здійснюються як власними силами промислового підприємства, так і з використанням послуг підприємств-переробників/утилізаторів відходів, що визначає сукупність господарських операцій, які підлягають відображенню в бухгалтерському обліку.

Таким чином, запропонований механізм дозволить виявити комплекс об'єктів бухгалтерського обліку, формування інформації про які є основою формування інформаційного простору управління економіко-екологічною безпекою підприємства.

ВИСНОВКИ

Отже, порядок визнання відходів та операцій поводження з ними в бухгалтерському обліку промислового підприємства є складним процесом, що, у свою чергу, впливає на систему управління ними в забезпеченні економіко-екологічної безпеки. Проте виникають відходи, які є незворотними й не відповідають жодному із зазначених критеріїв, але управління ними потребує відповідного інформаційного забезпечення, адже більшість таких відходів є небезпечними для зовнішнього середовища. Поводження з такими відходами пов'язане з використанням значних обсягів матеріальних ресурсів (оборотні та необоротні активи), трудових ресурсів (оплата праці працівників) та фінансових (здійснення розрахунків з третіми особами – підприємствами-переробниками/утилізаторами). Тому дані види відходів пропонуємо відображати на рахунках позабалансового обліку в розрізі їх видів та кількісному вираженні їх обсягів.

За результатами проведеного дослідження нами отримано наукові результати, які носять теоретичний і практичний характер та є основою розробки організаційно-методологічних положень бухгалтерського обліку операцій поводження з відходами, зокрема:

– *по-перше*, обґрунтовано місце відходів у системі управління економіко-екологічною безпекою на основі визначення порядку їх виникнення на всіх етапах господарської діяльності промислового підприємства та напрямів поводження з ними як на внутрішньому, так і на міжгосподарському рівні;

– *по-друге*, розроблено механізм ідентифікації та визнання відходів у бухгалтерському обліку промислового підприємства, який включає всі можливі варіанти їх утворення та напрями управління ними, що визначає залежність облікового відображення відходів від методів калькулювання собівартості та обліку витрат;

– *по-третьє*, визначено місце відходів та операцій поводження з ними в системі об'єктів бухгалтерського обліку. Результати дослідження можуть бути впроваджені в практику обліку не лише на внутрішньому рівні промислових підприємств, але й на нормативно-правовому, шляхом внесення змін до відповідних нормативно-правових документів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Довга Т. М. Класифікація побутових відходів як передумова ефективності їх рециклінгу в Україні / Т. М. Довга // Економічний часопис – XXI. – 2011. – № 5-6. – С. 50–53.
2. Берлінг Р. З. Державне управління поводженням з твердими відходами: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / Р. З. Берлінг; Нац. ун-т «Львів. Політехніка». – Л., 2004. – 20 с.
3. Ігнатенко О. П. Економіко-екологічні аспекти поводження з твердими побутовими відходами в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.08.01 / О. П. Ігнатенко; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2004. – 19 с.
4. Самойлік М. С. Економічний механізм управління сферою поводження з твердими побутовими відходами на регіональному рівні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05 / М. С. Самойлік; Полтав. нац. техн. ун-т ім. Ю. Кондратюка. – Полтава, 2010. – 20 с.
5. Шевченко Т. І. Організаційно-економічні засади формування еколого-орієнтованої системи управління вторинними ресурсами: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06 / Т. І. Шевченко; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2011. – 20 с.
6. Повний С. М. Підвищення ефективності роботи енергетичних підприємств за рахунок використання відходів вуглебагачування: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / С. М. Повний; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 1998. – 24 с.
7. Шафоростова М. М. Удосконалення державного управління поводженням з відходами на основі розвитку функцій екологічного аудита: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / М. М. Шафоростова; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2006. – 20 с.
8. Беляєва С. С. Удосконалення організаційно-економічного механізму у сфері поводження з промисловими відходами (на прикладі Черкаської області): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.08.01 / С. С. Беляєва; НАН України. Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – О., 2003. – 21 с.
9. Король Г. О. Обґрунтування методу обліку витрат / О. Г. Король, А. В. Туркоман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67752.doc.htm
10. Сопко В. В. Облік витрат і калькуляція собівартості продукції у промисловості / В. В. Сопко, О. М. Петрик. – К.: Техніка, 2006. – 112 с.

REFERENCES

- Berlinh, R. Z. "Derzhavne upravlinnia povodzhenniam z tverdymy vidkhodamy" [State management of municipal solid waste]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.02.03*, 2004.
- Bieliiaieva, S. S. "Udoskonalennia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu u sferi povodzhennia z promyslovymy vidkhodamy (na prykladi Cherkaskoi oblasti)" [Improving organizational and economic mechanism in the treatment of industrial waste (for example, Cherkasy region)]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.08.01*, 2003.
- Dovha, T. M. "Klasyfikatsiia pobutovykh vidkhodiv iak peredumova efektyvnosti ikh retsyklinhu v Ukraini" [The classification of waste as a precondition for the effectiveness of their recycling in Ukraine]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*, no. 5-6 (2011): 50-53.
- Ihnatenko, O. P. "Ekonomiko-ekolohichni aspekty povodzhennia z tverdymy pobutovymy vidkhodamy v Ukraini" [Economic and environmental aspects of solid waste management in Ukraine]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.08.01*, 2004.
- Korol, O. H., and Turkoman, A. V. "Obgruntuvannia metodu obliku vytrat" [Justification cost accounting method]. http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67752.doc.htm
- Povnyi, S. M. "Pidvyshchennia efektyvnosti roboty enerhetichnykh pidpriemstv za rakhunok vykorystannia vidkhodiv vuh-

lezbahachuvannya" [Improving the energy efficiency of the plant using waste coal]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.01, 1998.*

Shaforostova, M. M. "Udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia povodzhenniam z vidkhodamy na osnovi rozvytku funktsii ekolohichnoho audyta" [Improving governance waste management through the development of environmental audit functions]. *Avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02, 2006.*

Samoilik, M. S. "Ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia sferoiu povodzhennia z tverdymy pobutovymy vidkhodamy na rehionalnomu rivni" [The economic mechanism of the treatment

of solid waste management at the regional level]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05, 2010.*

Shevchenko, T. I. "Orhanizatsiino-ekonomichni zasady formuvannia ekoloho-orientovanoi systemy upravlinnia vtorynnymy resursamy" [Organizational-economic bases of formation of ecology-oriented system of secondary resources]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.06, 2011.*

Sopko, V. V., and Petryk, O. M. *Oblik vytrat i kalkuliatsiia sobivartosti produktsii u promyslovosti* [Cost accounting and calculation of production costs in the industry]. Kyiv: Tekhnika, 2006.

УДК336.27:336.5

БОРГОВИЙ МЕХАНІЗМ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИТРАТ

© 2015 КУЧЕР Г. В.

УДК336.27:336.5

Кучер Г. В. Борговий механізм фінансування державних витрат

Розкрито теоретичні та практичні аспекти функціонування боргового механізму фінансування державних витрат. Запропоновано теоретичне узагальнення його сутності, структури та визначено особливості функціонування в Україні. Деталізовано специфіку реалізації боргової політики держави через борговий механізм фінансування державних витрат. Визначено особливості дотримання принципів кредитування в системі державного кредиту. Акцентовано увагу на доцільність застосування боргового механізму фінансування державних витрат на розвиток і комплексного підходу до фінансування державних проектів. Визначено важливість урахування специфіки ризик-менеджменту державного боргу, який у сукупності з плануванням та прогнозуванням тенденцій державного боргу та структури боргового портфеля забезпечує своєчасність та повноту фінансування бюджетних витрат, мінімізацію вартості запозичення коштів та підвищення ефективності управління державним боргом. Розкрито тенденції фінансування дефіциту державного бюджету, кількісні та якісні параметри його впливу на накопичення державного боргу.

Ключові слова: боргова політика, державний борг, дефіцит бюджету, державний кредит, управління державним боргом, борговий механізм фінансування державних витрат, економічний розвиток, бюджетні витрати.

Рис.: 3. **Бібл.:** 15.

Кучер Галина Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: galinakucher@bigmir.net

УДК 336.27:336.5

Кучер Г. В. Долговой механизм финансирования государственных расходов

Раскрыты теоретические и практические аспекты функционирования долгового механизма финансирования государственных расходов. Предложено теоретическое обобщение сущности, структуры и определены особенности его функционирования в Украине. Детализована специфика реализации долговой политики государства через долговой механизм финансирования государственных расходов. Определены особенности реализации принципов кредитования в системе государственного кредита. Акцентировано внимание на целесообразность применения долгового механизма финансирования государственных расходов на развитие и комплексного подхода к финансированию государственных проектов. Определена важность учета специфики риск-менеджмента государственного долга, который, в совокупности с планированием и прогнозированием тенденций государственного долга и структуры долгового портфеля, обеспечивает своевременность и полноту финансирования бюджетных расходов, минимизацию стоимости заимствования средств и повышение эффективности управления государственным долгом. Раскрыты тенденции финансирования дефицита бюджета, количественные и качественные параметры его влияния на накопление государственного долга.

Ключевые слова: долговая политика, государственный долг, дефицит бюджета, государственный кредит, управление государственным долгом, долговой механизм финансирования государственных расходов, экономическое развитие, бюджетные расходы.

Рис.: 3. **Библ.:** 15.

Кучер Галина Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Кіото, 19, Киев, 02156, Україна)

E-mail: galinakucher@bigmir.net

UDC 336.27:336.5

Kucher G. V. The Debt Mechanism for Financing Public Expenditures

Theoretical and practical aspects of functioning of the debt mechanism for financing public expenditures have been disclosed. A theoretical generalization of its essence and structure has been suggested, features of its functioning in Ukraine have been determined. Specificity of implementation of the State debt policy through the debt mechanism for financing public expenditure has been detailed. Characteristics of the implementing principles of crediting in the system of public credit have been defined. Special attention is paid to the expediency of implementing the debt mechanism for financing public expenditures on development and the integrated approach to financing of public projects. Importance of taking into account the specificity of risk management of public debt has been determined, which, in conjunction with the planning and forecasting of trends of public debt as well as the structure of the debt portfolio, ensures the timeliness and completeness of financing the budgetary expenditures, minimizing cost of the means borrowing and to improve efficiency of the management of public debt. Trends of financing a budgetary deficit, quantitative and qualitative parameters of its effect on the accumulation of public debt have been disclosed.

Key words: debt policy, national debt, budget deficit, public credit, national debt management, debt mechanism for financing public expenditures, economic development, budgetary expenditures.

Pic.: 3. **Bibl.:** 15.

Kucher Galina V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Кіото, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: galinakucher@bigmir.net

lezbahachuvannya" [Improving the energy efficiency of the plant using waste coal]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.01, 1998.*

Shaforostova, M. M. "Udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia povodzhenniam z vidkhodamy na osnovi rozvytku funktsii ekolohichnoho audyta" [Improving governance waste management through the development of environmental audit functions]. *Avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02, 2006.*

Samoilik, M. S. "Ekonomichnyi mekhanizm upravlinnia sferoiu povodzhennia z tverdymy pobutovymy vidkhodamy na rehionalnomu rivni" [The economic mechanism of the treatment

of solid waste management at the regional level]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.05, 2010.*

Shevchenko, T. I. "Orhanizatsiino-ekonomichni zasady formuvannia ekoloho-orientovanoi systemy upravlinnia vtorynnymy resursamy" [Organizational-economic bases of formation of ecology-oriented system of secondary resources]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.06, 2011.*

Sopko, V. V., and Petryk, O. M. *Oblik vytrat i kalkuliatsiia sobivartosti produktsii u promyslovosti* [Cost accounting and calculation of production costs in the industry]. Kyiv: Tekhnika, 2006.

УДК336.27:336.5

БОРГОВИЙ МЕХАНІЗМ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИТРАТ

© 2015 КУЧЕР Г. В.

УДК336.27:336.5

Кучер Г. В. Борговий механізм фінансування державних витрат

Розкрито теоретичні та практичні аспекти функціонування боргового механізму фінансування державних витрат. Запропоновано теоретичне узагальнення його сутності, структури та визначено особливості функціонування в Україні. Деталізовано специфіку реалізації боргової політики держави через борговий механізм фінансування державних витрат. Визначено особливості дотримання принципів кредитування в системі державного кредиту. Акцентовано увагу на доцільність застосування боргового механізму фінансування державних витрат на розвиток і комплексного підходу до фінансування державних проектів. Визначено важливість урахування специфіки ризик-менеджменту державного боргу, який у сукупності з плануванням та прогнозуванням тенденцій державного боргу та структури боргового портфеля забезпечує своєчасність та повноту фінансування бюджетних витрат, мінімізацію вартості запозичення коштів та підвищення ефективності управління державним боргом. Розкрито тенденції фінансування дефіциту державного бюджету, кількісні та якісні параметри його впливу на накопичення державного боргу.

Ключові слова: боргова політика, державний борг, дефіцит бюджету, державний кредит, управління державним боргом, борговий механізм фінансування державних витрат, економічний розвиток, бюджетні витрати.

Рис.: 3. **Бібл.:** 15.

Кучер Галина Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Киото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: galinakucher@bigmir.net

УДК 336.27:336.5

Кучер Г. В. Долговой механизм финансирования государственных расходов

Раскрыты теоретические и практические аспекты функционирования долгового механизма финансирования государственных расходов. Предложено теоретическое обобщение сущности, структуры и определены особенности его функционирования в Украине. Детализована специфика реализации долговой политики государства через долговой механизм финансирования государственных расходов. Определены особенности реализации принципов кредитования в системе государственного кредита. Акцентировано внимание на целесообразность применения долгового механизма финансирования государственных расходов на развитие и комплексного подхода к финансированию государственных проектов. Определена важность учета специфики риск-менеджмента государственного долга, который, в совокупности с планированием и прогнозированием тенденций государственного долга и структуры долгового портфеля, обеспечивает своевременность и полноту финансирования бюджетных расходов, минимизацию стоимости заимствования средств и повышение эффективности управления государственным долгом. Раскрыты тенденции финансирования дефицита бюджета, количественные и качественные параметры его влияния на накопление государственного долга.

Ключевые слова: долговая политика, государственный долг, дефицит бюджета, государственный кредит, управление государственным долгом, долговой механизм финансирования государственных расходов, экономическое развитие, бюджетные расходы.

Рис.: 3. **Библ.:** 15.

Кучер Галина Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: galinakucher@bigmir.net

UDC 336.27:336.5

Kucher G. V. The Debt Mechanism for Financing Public Expenditures

Theoretical and practical aspects of functioning of the debt mechanism for financing public expenditures have been disclosed. A theoretical generalization of its essence and structure has been suggested, features of its functioning in Ukraine have been determined. Specificity of implementation of the State debt policy through the debt mechanism for financing public expenditure has been detailed. Characteristics of the implementing principles of crediting in the system of public credit have been defined. Special attention is paid to the expediency of implementing the debt mechanism for financing public expenditures on development and the integrated approach to financing of public projects. Importance of taking into account the specificity of risk management of public debt has been determined, which, in conjunction with the planning and forecasting of trends of public debt as well as the structure of the debt portfolio, ensures the timeliness and completeness of financing the budgetary expenditures, minimizing cost of the means borrowing and to improve efficiency of the management of public debt. Trends of financing a budgetary deficit, quantitative and qualitative parameters of its effect on the accumulation of public debt have been disclosed.

Key words: debt policy, national debt, budget deficit, public credit, national debt management, debt mechanism for financing public expenditures, economic development, budgetary expenditures.

Pic.: 3. **Bibl.:** 15.

Kucher Galina V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: galinakucher@bigmir.net

Фінансування економіки за допомогою запозичень має особливості та наслідки, що залежать від боргової політики держави та ефективності боргового механізму, сукупності інших внутрішніх і зовнішніх чинників, які визначають джерела, умови, заходи, напрями боргового фінансування. Воно відбувається в контексті реалізації пріоритетних напрямів фінансової політики держави та потребує врахування інтересів, потреб реальних і потенційних можливостей учасників кредитних відносин, що впливає на функціонування системи державного кредиту, формування дієвого та результативного механізму боргового фінансування державних витрат.

Актуальним є питання використання державних запозичень як інструменту стимулювання соціально-економічного зростання через механізм боргового фінансування та державного кредиту в цілому, що дозволяє не лише забезпечувати стабільність функціонування фінансової та грошово-кредитної сфер, але й спрямовувати кредитно-інвестиційні ресурси на фінансування пріоритетних цілей, завдань, галузей і секторів економіки. Питання боргового фінансування державних витрат широко обговорюються науковцями, розкриваються окремі його особливості й напрями, методи та інструменти. Важливим є систематизація та узагальнення підходів до формування та функціонування боргового механізму фінансування державних витрат.

Теоретичні засади фінансування бюджетного дефіциту знайшли своє відбиття в працях зарубіжних економістів, серед яких: М. Афанасьєв, Ш. Бланкарт, Дж. Б'юкенен, А. Вагнер, Дж. Кейнс, А. Лернер, Р. Масгрейв, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, В. Танзі, М. Фрідмен та інші. Питанням державного боргу та боргового фінансування державних витрат у контексті реалізації фінансової політики держави присвячено роботи таких українських вчених, як: О. І. Барановський, Т. П. Вахненко, І. О. Лютий, І. О. Луніна, В. М. Федосов, І. Я. Чугунов та інших.

Забезпечення результативності боргової політики за умов стійкого нарощування державних боргів і, відповідно, боргового навантаження потребує забезпечення системного підходу до механізму її реалізації, що і визначило *мету* даної роботи – розкриття складових і особливостей боргового механізму фінансування державних витрат і визначення напрямів його вдосконалення в Україні.

Боргова політика має відображати не лише інтенси держави, особливості та потреби національної економіки, але й міжнародні тенденції та пріоритети світової спільноти для забезпечення сталого розвитку. Шляхом розробки й реалізації боргової політики держава може забезпечити захист національної економічної, фінансової та банківської систем, формувати превентивні заходи щодо уникнення та подолання негативних наслідків ризиків, що періодично виникають на фінансовому ринку.

Державна боргова політика має враховувати державний борг не лише як зобов'язання, але й як інструмент фінансування відновлення та розвитку економіки та суспільства, а це можливо за умов формування ефективного боргового механізму держави. Останній забезпечує реалізацію фінансово-кредитної політики в по-

точному періоді та на перспективу з урахуванням пріоритетів стратегічного розвитку держави [2]. Відповідно до державної боргової політики уповноважені органи фінансового та грошово-кредитного регулювання планують, узгоджують та затверджують умови залучення та перерозподілу фінансових активів із урахуванням їхньої строковості, визначеного нормами права інструментарію, джерел і валют формування та напрямів і результативності використання. При цьому можуть застосовуватися методи й важелі стимулюючого та стримуючого характеру, відповідно до ситуації, стратегічних пріоритетів та норм національного права.

Фінансування розвитку через борговий механізм дозволяє не лише використати державні інститути та важелі для акумулювання ресурсів дрібних інвесторів, перерозподіляти ВВП і ресурси із зовнішніх джерел, але й стимулювати співпрацю різних учасників ринку для реалізації стратегічних цілей та завдань держави.

Враховуючи важливість, складність, наслідки боргового фінансування та відповідальність держави перед сучасними та майбутніми поколіннями щодо формування боргового тягаря, управління державним боргом, його механізм має органічно поєднуватися та узгоджуватися з управлінням усією фінансово-кредитною системою держави.

Борговий механізм фінансування державних витрат відображає сукупність економіко-організаційних і правових форм, методів, важелів і інструментів управління державним боргом, спрямованих на задоволення потреб у додаткових фінансових ресурсах та ефективне, результативне використання залучених коштів шляхом фінансування державних програм, забезпечення своєчасного, у повному обсязі обслуговування й погашення державного боргу, регулювання боргового навантаження та мінімізації відповідних ризиків (*рис. 1*) [4, 5, 9, 10].

Борговий механізм фінансування державних витрат необхідно розглядати як складову фінансово-бюджетного механізму держави, що має специфічні елементи та причинно-наслідкові зв'язки взаємодії. Він характеризується кількісними та якісними параметрами функціонування [9, 10]. Якісні параметри – відображають умови, порядок, терміни та вартість залучення, використання, обслуговування кредитних ресурсів, структуру державного боргу та боргового портфеля, особливості фінансування витрат з обслуговування й погашення державного та гарантованого державою боргу; сформовані та потенційні ризики (фінансові, кредитні, валютні, боргові тощо); боргове навантаження держави та індикатори, що його визначають; можливості застосування методів активного управління державним боргом та таких, що впливають на його скорочення; ефективність та результативність боргового фінансування державних витрат тощо.

Формування дієвого та ефективного боргового механізму потребує затвердження узгодженої й прогнозованої боргової політики держави та передбачає використання загальносвітових надбань з даних питань і національних особливостей з метою забезпечення багатоваріантності використання різних джерел, методів,

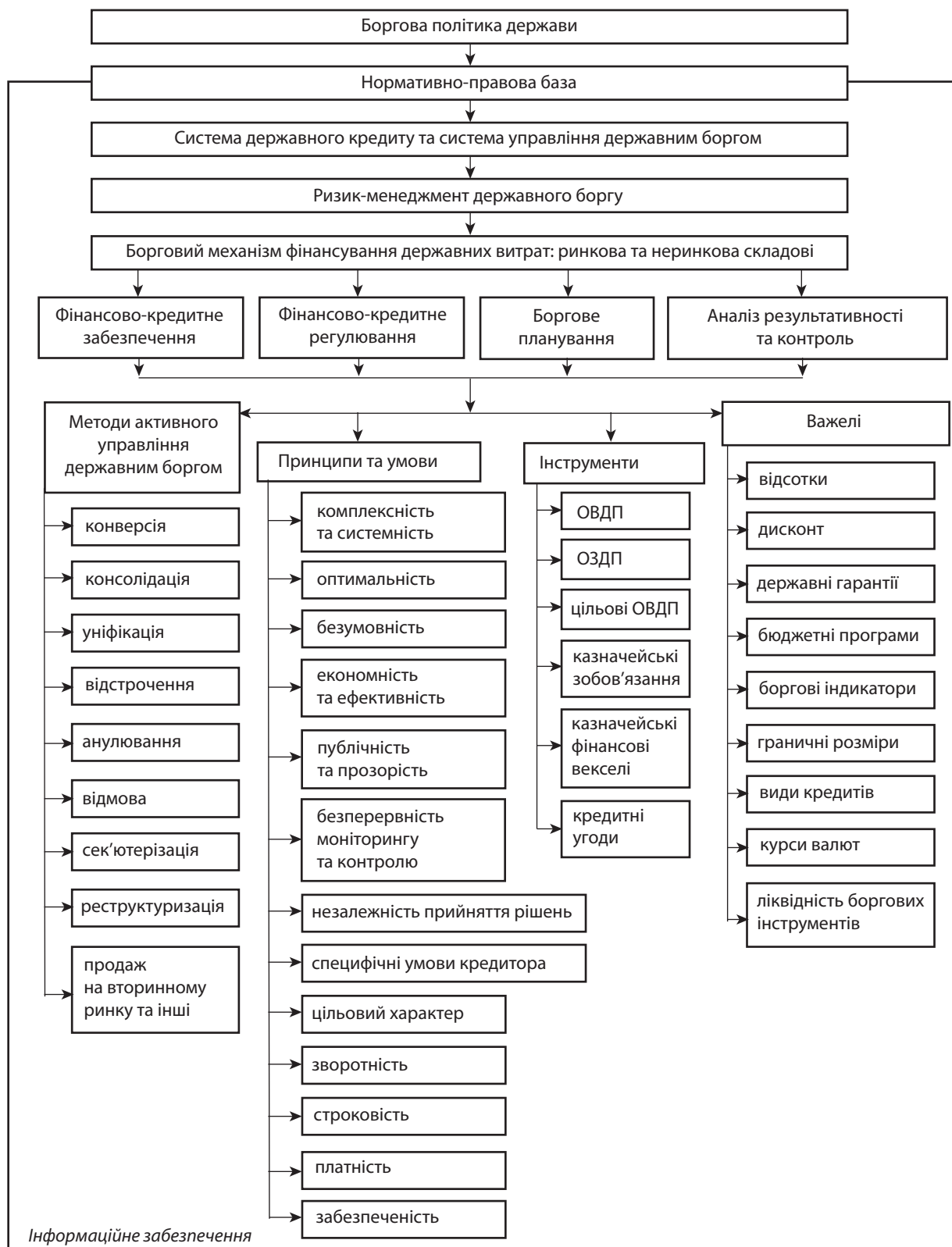

Рис. 1. Борговий механізм фінансування державних витрат

інструментів тощо. Системний та комплексний підхід до формування боргового механізму потребує врахування науково обґрунтованих концепцій управління фінансово-кредитною системою в цілому, державним кредитом і державним боргом зокрема, загальних і специфічних факторів, що відображають тенденції розвитку економіки (як національної, так і світової), а також

потребують застосування відповідних методів, форм та інструментів [9].

Особливості формування та реалізації проектів, що фінансуються через систему державного кредиту, впливають на методи, форми, інструменти, важелі та засоби перерозподілу кредитних ресурсів, що використовуються в межах існуючого правового поля.

Нормативно-правова база забезпечує формування відповідних умов, повноважень, приписів, можливостей та засад функціонування системи державного кредиту та управління державним боргом відповідно до боргової та фінансово-кредитної політики держави. Вона формується в межах різних рівнів правового поля: національного, міжнародного чи правового поля конкретної країни, відповідно до сформованих домовленостей між позичальником (або гарантом таких кредитів) і кредитором (інвестором).

Державні запозичення на внутрішньому та зовнішніх ринках надаються, обслуговуються та погашаються відповідно до укладених угод чи випущених боргових зобов'язань у національній валюті чи валюті країни-кредитора, чи третьої (іншої) країни, а також міжнародних розрахункових одиницях. Запозичення на внутрішньому ринку в іноземних валютах (якщо це дозволяється законодавством країни) у сукупності впливають на боргові ризики, валютну структуру державного боргового портфеля та визначають необхідність накопичення достатніх обсягів валютних резервів відповідно до валютної структури боргу.

Використання державних боргових інструментів дозволяє активно впливати на формування та функціонування ринків внутрішніх та зовнішніх державних позик. Через механізм дії цих ринків забезпечується рух позикових та інвестиційних капіталів. Особливе значення набуває результативність функціонування боргового механізму в умовах подорожчання та дефіциту тимчасово вільних фінансових ресурсів на внутрішньому фінансовому ринку. Уряд держави для запозичення ресурсів може використовувати ринковий, неринковий механізми та механізм публічно-приватного партнерства, що дозволяє комплексно враховувати потреби, можливості, напрями та умови залучення, використання й повернення ресурсів. Їх використання передбачає формування й відповідних наслідків: державного чи гарантованого державою боргів як боргів центрального уряду, місцевих боргів як боргів місцевих органів влади, публічних боргів місцевих громад або приватних боргів суб'єктів господарювання різних форм власності.

Важливим для підвищення результативності та ефективності боргового механізму в умовах світової глобалізації є врахування специфіки ризик-менеджменту державного боргу [15]. Ризик, пов'язаний із державним боргом (борговий ризик), – це можливість настання події (обставини) імовірного характеру, що призведе до [12]: збільшення витрат державного бюджету, пов'язаних зі збільшенням сум погашення та обслуговування державного боргу, або зменшення можливостей фінансування державного бюджету за рахунок боргових джерел. Ризик-менеджмент забезпечує мінімізацію виникнення непередбачуваних ситуацій, дозволяє їх враховувати на етапі планування та прогнозування тенденцій державного боргу та структури боргового портфеля та сприяє підвищенню ефективності боргового механізму фінансування державних витрат.

Визначальними засадами забезпечення результативності функціонування боргового механізму виступа-

ють: дотримання загальних і специфічних принципів й умов кредитування; формування узгоджених кредитних програм, обов'язків та механізмів реалізації кредитних відносин. Види, форми та механізм руху кредитних ресурсів безпосередньо залежать від відносин між кредитором і позичальником і впливають на наслідки та результативність державного кредиту. Окремі з принципів кредитування, що розглядаються як принципи управління державним боргом, було визначено наказом Міністерства фінансів України № 461 від 16.06.2010 р., яким було затверджено «Положення про управління ризиками, пов'язаними з державним боргом» (на даний час цей наказ втратив силу). Це стосується принципів економності й ефективності діяльності, незалежності прийняття рішень, безперервності моніторингу та контролю, публічності та прозорості, системності, достатності та достовірності інформаційного забезпечення, оперативності, диверсифікації інструментів. Важливим є дотримання також загальних принципів кредитування: строковості, зворотності, платності, забезпеченості та цільового характеру фінансування.

Розвиток державного кредиту в Україні засвідчив певні особливості реалізації принципів кредитування: окремі з них дотримуються умовно, що залежить від кредитно-правових відносин між учасниками, конкретних умов надання ресурсів та застосування інструментів залучення коштів, методів управління державним боргом тощо. Відома практика, коли кредитні ресурси надаються на пільгових умовах або без чітко визначеної дати погашення зобов'язань (так звані безстрокові папери), або ресурси надаються із наявністю «грант-елементу», що певним чином може знімати питання платності та/або зворотності, або застосовуються методи активного управління державним боргом, що впливає на повноту дотримання зазначених принципів. На міждержавному рівні при наданні таких кредитів іноді враховуються політичні та геополітичні інтереси, тому вони можуть розглядатися як політичне рішення кредитора (кредиторів), що певним чином впливає на борговий механізм їх реалізації.

Для забезпечення результативності боргового механізму фінансування державних витрат варто узгоджувати джерела, структуру та строковість надходження позикових ресурсів, оскільки це впливає на визначення інструментів запозичення, напрями та ефективність використання ресурсів і управління державним боргом в цілому.

Забезпечення ефективності боргового механізму потребує дієвого фінансового контролю та моніторингу. Контрольні заходи мають здійснюватися всіма суб'єктами кредитних відносин у межах їхніх повноважень, завдань та функцій. Контроль забезпечує своєчасність та повноту виплат, розрахунків за борговими зобов'язаннями та результативність фінансової політики держави [9, 10].

Комплексний підхід до функціонування боргового механізму фінансування державних витрат дозволяє забезпечити реалізацію окремих напрямів співробітництва [4] у контексті пріоритетів, визначених Міжнародною конференцією ООН по фінансуванню розвитку 2002 р. [11], зокрема забезпечення відповідальності на-

ціональних урядів за фінансування розвитку та забезпечення партнерських взаємовідносин з усіма зацікавленими сторонами (зокрема держави, приватного сектора та громадськості), врахування їх проблем та особливостей при розробці й реалізації стратегій, програм і проєктів, що дозволяє не лише сформувати загальні умови для отримання допомоги, але й «полегшити навантаження на країни-отримувачі, зокрема на малі країни».

Економічні реалії свідчать, що державне фінансування інвестицій в Україні скоротилося з 9,2% у 2010 р. до 5,1% ВВП у 2013 р. У 2014 р. даний показник ще більше скоротився і становив 6788 млн грн, що менше 0,5% ВВП і становив лише 3,3% від усіх капітальних інвестицій. Ресурси іноземних інвесторів займають незначну частку, яка змінювалася та становила 2,1% у 2010 р., 1,8% у 2013 р. і 2,7% у 2014 р. [7]. Ураховуючи ситуацію та потреби у фінансуванні видатків розвитку, варто активізувати роль держави в даному напрямі, забезпечити координацію й зацікавленість потенційних інвесторів.

Розвиток системи державного кредиту дозволяє подолати вади бюджетного боргового фінансування, що мали місце в попередні періоди та пов'язані з так званим «ефектом витіснення». Залучаючи вільні позичкові кошти на фінансування державного бюджету, держава вилучає з ринку ресурси, які могли б бути інвестовані у виробництво. Боргове фінансування поточних витрат бюджету призводить до зростання відсоткових ставок на ринку державних цінних паперів. Це зумовлює підвищення ставок у інших сегментах фінансового ринку, у тому числі й кредитному. Кредитні ресурси стають менш доступними для позичальників, і рівень інвестиційної активності знижується. Внаслідок скорочення інвестицій в основні виробничі фонди державне запозичення в довгостроковій перспективі скорочує рівень споживання.

Боргове фінансування поточних витрат бюджету не забезпечує зростання економіки, а, навпаки, призводить до зростання боргового навантаження бюджету, що є проявом негативних наслідків використання державного кредиту. В Україні вагомий вплив на зростання державного боргу справляють: бюджетний дефіцит, дефіцит платіжного балансу, потреби у фінансуванні військових витрат, у збільшенні валютних резервів, залежність від імпорту енергоносіїв тощо.

Тенденції та взаємозв'язок бюджетного дефіциту та державного запозичення для фінансування дефіциту бюджету відображено на *рис. 2*. Наведені данні свідчать, про те, що з 2009 р. обсяги державних запозичень мають тенденцію до зростання (при цьому ми маємо враховувати перевищення фактичних показників державного запозичення в порівнянні із запланованими), а також про зміну співвідношення обсягів запозичення коштів та обсягів витрат на погашення державного боргу.

У 2009 р. було запозичено для фінансування державного бюджету 120961,74 млн грн, а в 2014 р. – 322653,44 млн грн, тобто в 2,67 разу більше, ніж у 2009 р. За зазначений період до державного бюджету в цілому було залучено 919220,40 млн грн. Сукупні витрати на обслуговування державного боргу в цей період становили 157308,26 млн грн, а витрати на погашення боргу – 372347,24 млн грн. Таким чином, так зване «чисте залучення» коштів за даний період становило 389564,9 млн грн. Ми вважаємо, що ці кошти варто розглядати як джерело фінансування економічного розвитку країни. У зазначений період з даного джерела щорічно держава залучала коштів у розмірі 5,04% середньорічного показника ВВП за 2009–2014 рр. У практиці управління державним боргом наявність «чистого залучення» коштів свідчить про поточну результативність управління державним боргом. Але для забезпечення результативності та ефективності функціонування боргового механізму фінансування державних витрат необхідно підвищити якість боргового планування й прогнозування, враховувати віддачу та скорочувати непродуктивне використання позикових ресурсів, а також тенденції боргового навантаження.

Системний підхід до формування боргового механізму забезпечує результативність застосовуваних стратегій і методів, засади для виявлення відхилень, упущень та помилок, шляхів їхнього усунення, а також для внесення коректив до заходів із реалізації боргової політики. Оперативна оцінка стану та структури державного боргу, результативності управління державним боргом дозволяє вдосконалити процес управління державним боргом, не допускати формування «пиків» боргових виплат, що призводять до дефолту.

Боргове планування (та прогнозування) є важливими складовими боргового механізму та забезпечують розробку перспективних моделей стану державного бор-

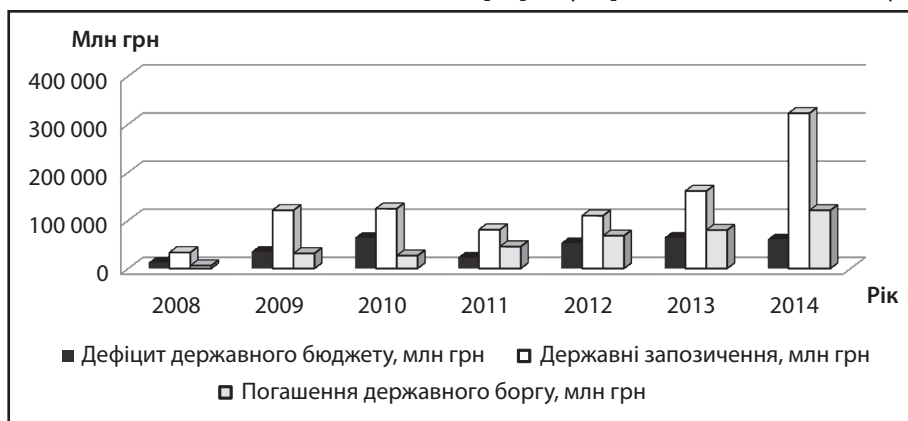

Рис. 2. Показники дефіциту Державного бюджету України та державних запозичень для його фінансування у 2009–2014 рр. [[1]]

гу відповідно до прогнозних параметрів соціально-економічного розвитку, визначення обсягів та джерел запозичення коштів для фінансування державних потреб [9, 10]. Від їх якості залежать своєчасність та повнота бюджетного фінансування, вартість запозичення коштів та ефективність управління державним боргом у цілому, результативність боргового механізму фінансування державних витрат.

Боргове прогнозування надає можливість для передбачення як наслідків реалізації впроваджуваної фінансово-кредитної політики, так і тенденцій розвитку національної економічної системи, визначення перспектив і ризиків боргового фінансування державних програм і проектів за рахунок внутрішніх та зовнішніх запозичень.

Важливе значення для оцінки результативності боргового механізму фінансування державних витрат мають не лише джерела залучення кредитних ресурсів, але й умови та особливості залучення і повернення кредитних ресурсів, що конкретизують відповідальність отримувача (платника) ресурсів та гаранта виконання боргових зобов'язань. Зазначене впливає на структуру державного та гарантованого державою боргу, зобов'язання щодо його обслуговування та погашення, а також формує боргове навантаження держави як позичальника та гаранта.

У 2008–2014 рр. (рис. 3) має місце тенденція нарощування державного та гарантованого державою боргу, що впливає на показники боргового навантаження України за останні роки [1]. Загальна сума державного та гарантованого державою боргу за даний період зростає в 5,8 рази, а частка державного боргу – з 13,79% ВВП на 31.12.2008 р. до 60,43% ВВП на кінець 2014 р. Тим самим було перевищено визначений Бюджетним кодексом України граничний рівень показника боргового навантаження.

Найбільше зростання розмірів державного боргу відбулося у 2014 р. Враховуючи, що приріст ВВП за 2014 р. становив 6,93%, а державного та гарантованого державою боргу – 88,19%, маємо загрозові темпи зростання боргів, що без відповідної економічної віддачі від вкладання кредитних ресурсів призведе до боргової кризи. За такої ситуації надзвичайно гостро стоїть питання ефективності функціонування боргового механізму фінансування економіки та бюджетних витрат.

Стрімке зростання державного та гарантованого державою боргу України обумовлено не лише потребами у фінансуванні бюджетних програм, але й кризовими явищами у світовій та національній економіці, необхідністю забезпечення обороноздатності та економічного відновлення, у тому числі за допомогою надання державних гарантій. За таких умов необхідним є не лише проведення виваженої боргової політики, але й забезпечення ефективності й результативності використання кредитних ресурсів та спрямування частини запозичених коштів у фінансування проектів розвитку економіки.

Частка зовнішнього державного та гарантованого державою боргу на кінець 2008 р. становила 75,36% загальної суми державного та гарантованого державою боргу, а на кінець 2014 р. – 55,58%, тобто очевидні структурні зсуви щодо скорочення частки даної складової при зростанні її абсолютних розмірів у 2008–2014 рр. у 4,28 рази.

Надходження від зовнішніх державних запозичень мають тенденцію, що пов'язана не лише з особливостями боргової політики держави, але й із співпрацею з міжнародними фінансово-кредитними організаціями, тенденціями на національному та міжнародних боргових ринках. Кошти від МВФ та інших міжнародних організацій економічного розвитку з 2008 р. по теперішній час відіграють вирішальну роль. Станом на 31.12.2014 р.

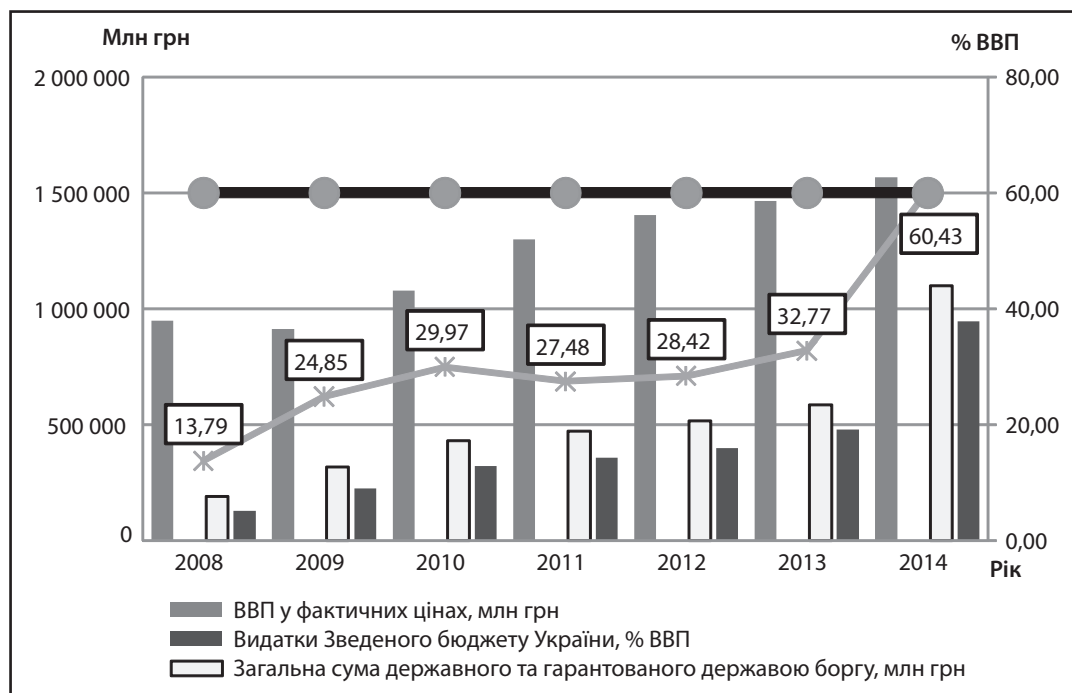

Рис. 3. Показники державного та гарантованого державою боргу України у 2008–2014 рр. [1]

21,53% державного та гарантованого державою боргу припадає на заборгованість перед міжнародними фінансово-кредитними організаціями, у тому числі перед МВФ 5,67%, або 5549,02 млн дол. США. Надходження від зовнішніх зовнішніх запозичень у 2014 р. становили 95,6 млрд грн., що на 43,1 млрд грн, або в 1,8 рази більше, ніж у 2013 р. [6].

Використання зовнішніх державних запозичень має багатогранний вплив на економіку та суспільний розвиток держави як позичальника та гаранта. Тісний зв'язок прослідковується, з одного боку, у формуванні додаткових ресурсів понад ВВП країни-позичальника (додатково залучено коштів, що дорівнюють 10,97% сукупного ВВП України за 2008–2014 рр.) та, з іншого, впливає на стан грошового та валютного ринків, золотовалютні резерви суверенного позичальника, структуру боргового портфеля держави та залежність бюджетних видатків від курсу національної валюти по відношенню до валюти виплати боргу.

Борговий механізм дозволяє впливати на структуру боргового портфеля держави в розрізі валют боргу, які свідчать про залежність позичальника від конкретних валют, що займають найбільшу питому вагу у структурі державного боргу. Найбільші частки боргового портфеля України станом на 31.12.2014 р. припадають на долар США – 44,89%, українську гривню – 38,32%, ЄВРО – 10,90%.

Важливим завданням функціонування боргового механізму є своєчасність та повнота виплат з обслуговування та погашення боргу. Витрати з обслуговування та погашення боргів здійснюються у термінах, обсягах та валютах, визначених умовами випуску, обігу й погашення боргових паперів чи відповідно до умов кредитування. Статті бюджетних витрат з обслуговування та погашення державного боргу в Україні є захищеними, а витрати здійснюються відповідно до сформованих боргових зобов'язань, а також нормативно-правових актів, за якими виникають державні боргові зобов'язання, незалежно від обсягу коштів, визначеного на таку мету законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) [3].

Протягом 2008–2014 рр. спостерігається постійне зростання витрат державного бюджету на обслуговування державного боргу країни (за виключенням 2011 р.). Основними причинами цього вважаємо зростання обсягів самих запозичень держави, які здійснюються як із внутрішніх, так із зовнішніх джерел, нестабільність курсу національної валюти. У 2014 р. порівняно з 2008 р. частка витрат на обслуговування державного боргу з бюджету зросла у 12,7 рази, зокрема витрати з обслуговування державного боргу у 2014 р. зросли у порівнянні з 2013 р. на 16,3 млрд грн (на 51,5%) [6].

Складність функціонування боргового механізму виявляється (на що вже зверталася увага) у взаємообумовленості різних факторів та умов, які формують прямий (безпосередній) та непрямий (опосередкований) вплив на державний бюджет і національну економіку. Так, скорочення золотовалютних резервів держави, нестабільність грошового та валютного ринків та інші

чинники призвели до коливань валютного курсу української гривні, формування додаткових потреб у державних запозиченнях, що, у свою чергу, вплинули на бюджетні витрати з обслуговування й погашення державного боргу.

Активне використання боргового механізму фінансування економіки в останні роки формує довгострокові боргові зобов'язання уряду. При позитивному сальдо «чистого залучення» коштів варто враховувати існування таких зобов'язань до 2040-го і подальших років з урахуванням новостворених боргів. Тому надзвичайно важливим є не лише використання такого дієвого методу фінансування відновлення та розвитку, але й забезпечення фективності функціонування системи управління сформованим державним боргом [8].

Окремий спектр боргового механізму фінансування розвитку держави займає надання державою гарантій суб'єктам господарювання при залученні кредитних ресурсів. Використання таких гарантій має відігравати стимулюючу роль для розвитку економіки, територіальних громад, підприємницької активності тощо. Враховуючи український досвід накопичення, обслуговування та погашення таких боргів, вважаємо що механізм управління гарантованим боргом потребує вдосконалення методичних, інституційних, організаційних і нормативно-правових засад. Його недосконалість призводить до нарощування гарантованих державою боргів, формування простроченої заборгованості суб'єктів господарювання перед державним бюджетом за кредитами (позиками), залученими під державні гарантії, відсутність механізмів ефективного управління ними та значних бюджетних витрат щодо обслуговування таких боргів.

Станом на 01 січня 2015 р. гарантований державою борг становить 153802,25 млн грн, при цьому прострочена заборгованість суб'єктів господарювання перед державою за кредитами (позиками), залученими під державні гарантії, становить 30095,25 млн грн, а платежі з державного бюджету для виконання державою гарантійних зобов'язань за 2014 р. становили 1882,14 млн грн [6]. Заборгованість позичальників, по яким існує державна реєстрація припинення діяльності юридичної особи в результаті її ліквідації, на 01 січня 2015 р. становила 3706,1 млн грн, тобто – 12,3% від усієї простроченої заборгованості перед Державним бюджетом України.

Намагання уряду скоротити, компенсувати, відшкодувати державні витрати на виконання обов'язків гаранта не завжди досягають успіху, що відображає недосконалість механізму управління гарантованим державою боргом. Так, у 2000 р. було проведено відкриті аукціони з продажу права вимоги за простроченою заборгованістю понад 2 роки, а у 2006 і 2008 рр. – заборгованості понад 3 роки. Реалізація прав вимоги здійснювалася з дисконтом 50%, що передбачало списання суми дисконту з позичальників. Основою списання був продаж з дисконтом векселів Міністерством фінансів, переданих йому боржниками [2, 13, 14]. Такі дії призвели до втрати державним бюджетом половини фінансових ресурсів від суми такої заборгованості.

Зазначене свідчить про важливість, складність та багатовекторність шляхів удосконалення боргового механізму фінансування державних витрат у контексті фінансування економічного розвитку держави.

ВИСНОВКИ

Використання боргового механізму фінансування державних витрат дозволяє формувати додаткові фінансові ресурси в розпорядженні уряду з внутрішніх і зовнішніх джерел, забезпечувати регулювання економічного розвитку територіальних громад і регіонів, а також стимулювання підприємницької активності шляхом перерозподілу фінансових ресурсів через систему державного кредиту, у тому числі шляхом надання урядових гарантій. Важливим є забезпечення результативності та ефективності використання позикових ресурсів.

Удосконалення боргового механізму фінансування державних витрат має відбуватися комплексно, враховуючи потреби методичних, інституційних, організаційних і нормативно-правових новацій, а також забезпечуючи його ефективність та результативність з урахуванням світового досвіду. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджет України 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014: статистичні збірники / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/>
2. Бюджетна система : підруч. / За наук. ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К. : Центр навч. літератури ; Тернопіль : Екон. думка, 2012. – С. 640 – 687.
3. Бюджетний кодекс України : від 08.07.2010 р. № 2456-17 зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
4. Державне фінансове регулювання економічних перетворень : монографія / І. Я. Чугунов, А. В. Павелко, Т. В. Канєва та ін. ; за заг. ред. А. А. Мазараки. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. – С. 222 – 249.
5. Драчук Ю. В. Державний борг у фінансовій політиці України / Ю. В. Драчук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 10 (53). – С. 3 – 8.
6. Звіт про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=414127&cat_id=413628
7. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Кучер Г. В. Ефективність системи управління державним боргом в Україні / Г. В. Кучер // Фінанси України. – 2012. – № 6. – С. 44 – 57.
9. Кучер Г. В. Управління державним боргом : опорний конспект лекцій / Г. В. Кучер. – К. : Київський національний торговельно-економічний університет, 2013. – 86 с.
10. Кучер Г. В. Управління державним боргом : підручник. – Київ : КНТЕУ, 2002. – 342 с.
11. Міжнародна конференція ООН по фінансуванню розвитку 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/295/19/PDF/N0229519.pdf?OpenElement>
12. Про затвердження положення про управління ризиками, пов'язаними з державним боргом : Наказ Міністерства фінансів України від 16.06.2010 № 461 [Електронний ресурс]. –

Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=255474

13. Про затвердження Порядку взаємодії Державної податкової адміністрації України, Міністерства фінансів України та Державного казначейства України про відшкодування сум податку на додану вартість у рахунок погашення простроченої заборгованості за кредитами, залученими державою або під державні гарантії, бюджетними позичками та фінансовою допомогою на зворотній основі : Наказ Державної податкової адміністрації України, Міністерства фінансів України, Державного казначейства України від 14.12.2006 р., № 68/168/46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/>

14. Про порядок продажу у 2008 році прав вимоги погашення простроченої понад три роки заборгованості перед державою за кредитами, залученими державою або під державні гарантії, бюджетними позичками та фінансовою допомогою, наданою на поворотній основі: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.04.2008 р., № 299 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/>

15. Global Risks 2012 Seventh Edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reports.weforum.org/global-risks-2012/>

REFERENCES

- "Biudzhety Ukrainy 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014" [Budget Ukraine 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014]. Ministerstvo finansiv Ukrainy. <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/>
- Biudzhetna sistema* [The budget system]. Kyiv; Ternopil: Tsentr uchbovoi literatury; Ekonomichna dumka, 2012.
- Chuhunov, I. Ya. et al. *Derzhavne finansove rehuliuвання ekonomichnykh peretvoren* [State financial regulation of economic reforms]. Kyiv: KNTEU, 2015.
- Drachuk, Yu. V. "Derzhavnyi borh u finansovii politytsii Ukrainy" [Public debt in the financial policy of Ukraine]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 10 (53) (2005): 3-8.
- "Global Risks 2012 Seventh Edition". <http://reports.weforum.org/global-risks-2012/>
- "Kapitalni investytsii za dzherelamy finansuvannia" [Capital investments by source of funding]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Kucher, H. V. "Efektyvnist systemy upravlinnia derzhavnym borhom v Ukraini" [The efficiency of public debt management in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 6 (2012): 44-57.
- Kucher, H. V. *Upravlinnia derzhavnym borhom* [Public debt management]. Kyiv: KNTEU, 2013.
- Kucher, H. V. *Upravlinnia derzhavnym borhom* [Public debt management]. Kyiv: KNTEU, 2002.
- [Legal Act of Ukraine] (2010). http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=255474
- [Legal Act of Ukraine] (2006). <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/>
- [Legal Act of Ukraine] (2008). <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/>
- [Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
- "Mizhnarodna konferentsiia OON po finansuvanniu rozvytku 2002 r." [UN International Conference on Financing for Development in 2002]. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/295/19/PDF/N0229519.pdf?OpenElement>
- "Zvit pro vykonannia Zakonu Ukrainy "Pro Derzhavnyi biudzhety Ukrainy na 2014 rik"" [Report on the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2014"]. Ministerstvo finansiv Ukrainy. http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=414127&cat_id=413628

ПРОЦЕСНА ФОРМА ВІДТВОРЕННЯ СУКУПНОГО ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

© 2015 ПОРТНА О. В.

УДК 336.13.051

Портна О. В. Процесна форма відтворення сукупного фінансового потенціалу України

Стабілізація економіки України великою мірою залежить не тільки від ресурсних можливостей, але й від їхньої реалізації. Метою статті є розкриття сутності процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу країни. Доведено, що відновлення належної уваги до поєднання процесів економічного відтворення та відтворення сукупного фінансового потенціалу країни є необхідною умовою розширеного суспільного відтворення, стабільного функціонування національної економіки та фінансів України. Основою розширеного відтворення сукупного фінансового потенціалу України є його орієнтація на реальний сектор економіки, повнішого задіяння у створенні доданої вартості, доходу, ВВП. Запропоновано досліджувати процесну форму відтворення сукупного фінансового потенціалу України через показники послідовного та взаємопов'язаного опису найважливіших процесів і явищ економіки: виробництва, доходів, споживання, нагромадження капіталу та фінансів. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є опрацювання результативної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу України.

Ключові слова: сукупний фінансовий потенціал країни, відтворення, процесна форма.

Табл.: 4. **Бібл.:** 11.

Портна Оксана Валентинівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри економічної теорії та економічних методів управління, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: portna@biquir.net

УДК 336.13.051

UDC 336.13.051

Портная О. В. Процессная форма воспроизводства совокупного финансового потенциала Украины

Стабилизация экономики Украины в значительной мере зависит не только от ресурсных возможностей, но и от их реализации. Целью статьи является рассмотрение сущности процессной формы воспроизводства совокупного финансового потенциала страны. Доказано, что возобновление соответствующего внимания к объединению процессов экономического воспроизводства и воспроизводства совокупного финансового потенциала страны является необходимым условием расширенного общественного воспроизводства, стабильного функционирования национальной экономики и финансов Украины. Основой расширенного воспроизводства совокупного финансового потенциала Украины является его ориентация на реальный сектор экономики, более полное задействование в создании добавочной стоимости, дохода, ВВП. Предложено исследовать процессную форму воспроизводства совокупного финансового потенциала Украины через показатели последовательного и взаимосвязанного описания важнейших процессов и явлений экономики: производства, доходов, потребления, накопления капитала и финансов. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является рассмотрение результативной формы воспроизводства совокупного финансового потенциала Украины.

Ключевые слова: совокупный финансовый потенциал страны, воспроизводство, процессная форма.

Табл.: 4. **Библ.:** 11.

Портная Оксана Валентиновна – кандидат экономических наук, доцент, докторант кафедры экономической теории и экономических методов управления, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: portna@biquir.net

Portna O. V. Process Form of Reproduction of the Aggregate Financial Potential of Ukraine

Stabilization of the economy of Ukraine largely depends not only on the resource capabilities, but also on their materialization. The article is aimed to examine the essence of process form of reproduction of the aggregate financial potential of country. It has been proven that resumption of an appropriate attention to unification of the processes of economic reproduction and the reproduction of aggregate financial potential of country is a prerequisite for enhanced social reproduction, stable functioning of the national economy and finance. The basis for an expanded reproduction of the aggregate financial potential of Ukraine is its orientation towards the real sector of economy, fuller involvement in creating added value, income, GDP. It has been proposed to explore the process form of reproduction of the aggregate financial potential of Ukraine through indicators of the consistent and interlinked description of crucial processes and phenomena of economy: production, income, consumption, capital accumulation and finance. Prospect of further research in this direction is consideration of an effective form of reproduction of the aggregate financial potential of Ukraine.

Key words: aggregate financial potential of country, reproduction, process form.

Tabl.: 4. **Bibl.:** 11.

Portna Oksana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree of the Department of Economic Theory and Economic Methods of Management, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: portna@biquir.net

У нинішніх економічних умовах України, поглиблених як світовими кризовими явищами загалом, так і внутрішніми фінансово-економічними, однією з актуальних потреб залишається розширене відтворення сукупного фінансового потенціалу України. За умов, коли відтворювальний процес національної економіки характеризується нестабільністю, втрачені важелі впливу на розвиток, регулювання формування та реалізації сукупного фінансового потенціалу країни ще не сформувався як цілісна система, втрачаються оптимальні пріоритети фінансово-економічної сфери країни, загострюється проблема фінансово-економічної безпеки держави. Стабілізація економіки України великою

мірою залежить не тільки від ресурсних можливостей, а й від реалізації таких можливостей, тобто сукупного фінансового потенціалу країни. Враховуючи обмеження, що стосуються економіки країни у залученні фінансових ресурсів, іноземних інвестицій та фінансових можливостей підприємств, можна відмітити, що економічна стабілізація в Україні буде значною мірою залежати як від ефективної мобілізації фінансових ресурсів, так і від ефективності процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу країни.

Значний внесок у розробку теорії та практики формування, реалізації та відтворення фінансових ресурсів, дослідження окремих складових сукупного фі-

нансового потенціалу країни внесли праці О. Барановського, О. Василика, В. Гейця, В. Глуценка, А. Гриценка, Л. Дробозіної, О. Заруби, І. Зятковського, О. Кириленка, А. Шеремета, І. Чугунова та багатьох інших. Водночас аналіз публікацій науковців демонструє, що цілісного дослідження, здійснюваного через призму сукупного фінансового потенціалу країни, розгляду такої форми його відтворення, як процес, практично не існує. Отже, особливої актуальності набуває потреба дослідження даного аспекту в Україні.

Відсутність цілісних робіт, присвячених вивченню процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу України як окремо взятого проблемного об'єкта дослідження з можливістю реалізації одержаних обґрунтованих положень у функціонуванні національної економіки, засвідчує, що проблема залишається маловивченою. Проте її значущість для теорії та практики розширеного відтворення сукупного фінансового потенціалу України безсумнівна, що зумовлює актуальність подальшого наукового пошуку.

Метою статті є розкриття сутності процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу країни.

Постійно зростаюча роль фінансів у економічних відносинах викликає необхідність розширення та зміцнення фінансової бази національної економіки, вирішення низки проблем, пов'язаних з удосконаленням використання фінансових ресурсів. Важливе місце в системі фінансового забезпечення країни займає сукупний фінансовий потенціал України. Проблема постає у зростанні цільової спрямованості процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу України на розширене фінансово-економічне відтворення. Розглядаючи процесну форму відтворення сукупного фінансового потенціалу України, апелюємо до наукових надбань В. Глуценка, який вважав, що фінансовий потенціал є результатом процесів відтворення на мікроекономічному, а також на макроекономічному рівнях. Фінансовий потенціал є також результатом взаємодії механізмів формування та реалізації потенціалу. Взаємозв'язок фінансового потенціалу і механізмів, форм і методів його формування не треба розглядати однобічно. Всі вони дійсно впливають на фінансовий потенціал, однак і фінансовий потенціал, у свою чергу, впливає на механізми його формування, перетворює їх на результат використання самого фінансового потенціалу. Визнання єдності процесів формування і реалізації фінансового потенціалу та зворотного впливу останнього на перші приводить до визнання вторинності механізмів формування потенціалу з ознаками господарського механізму та відтворювальних процесів. Як відомо, розширене відтворення передбачає накопичення капіталу, яке відволікає частину засобів від споживання. Тому для подальшого розвитку (на базі розширеного відтворення) необхідно не тільки залучати все нові і нові ресурси, але й краще використовувати фінансові ресурси, що вже мають місце у суспільстві. В умовах обмеження ресурсів економіки, а значить і фінансів, постає проблема детального аналізу всіх видів ресурсів, їх

оптимального розподілу, а також розмежування процесів їх формування та використання, або реалізації. Сам по собі великий обсяг накопичених ресурсів зовсім не гарантує їх автоматичної трансформації в потенціал та реальні інвестиції. З'ясувалося, що, *по-перше*, важлива не кількість ресурсів, а якість та напрями використання (на це впливає велика кількість факторів економіки, починаючи з типу діючого господарського механізму); *по-друге*, не тільки обсяг ресурсів та їх накопичення, але і здатність самої економіки і господарського механізму та окремих суб'єктів використати ресурси дає можливість реалізувати власний потенціал свого розвитку, показати власні можливості та здатності [3, с. 10–11]. Тож, розглядаючи зазначене в контексті відтворення сукупного фінансового потенціалу країни, слід зазначити, що як формування (ресурси), так і функціонування (процеси) є його найважливішими економічними характеристиками. Безумовно, вони відображають послідовні форми руху сукупного фінансового потенціалу країни від формування до функціонування, отже, у процесі свого відтворення. Але не можна обмежитися баченням тільки такого зовнішнього, поверхового зв'язку. Є і більш глибокі взаємозалежності. При більш детальному розгляді виявляється, що процесна форма відтворення сукупного фінансового потенціалу країни через його реалізацію стає внутрішнім моментом його формування. Адаже у формуванні сукупного фінансового потенціалу країни беруть участь фінансові ресурси, що функціонують. З іншого боку, функціонування сукупного фінансового потенціалу країни, відтворюючи фінансові ресурси останнього та його складових, формує сукупний фінансовий потенціал країни. Таким чином, не тільки функціонування сукупного фінансового потенціалу включає його формування, а й формування – функціонування. Це внутрішні зв'язки таких форм відтворення сукупного фінансового потенціалу країни, як ресурси та процеси, але існують також зовнішні взаємозалежності. Ресурсна форма сукупного фінансового потенціалу країни впливає на процесну форму його відтворення: 1) надаючи певний обсяг фінансових ресурсів; 2) визначаючи спосіб і напрями процесів; 3) збуджуючи потребу в сукупному фінансовому потенціалі країни в його користувачів.

Отже, процесна форма відтворення сукупного фінансового потенціалу країни впливає на його ресурсну форму тим, що, *по-перше*, використовує сформований сукупний фінансовий потенціал країни та надає цим завершеність процесу його формування; *по-друге*, створює потребу в новому акті формування. Функціонування перед тим, як стати функціонуванням сукупного фінансового потенціалу країни, є формуванням, що замкнено у функціонуванні. Це замкнене у функціонуванні формування є визначальним по відношенню до функціонування.

Тож сутність процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу країни полягає в тому, що фінансові ресурси не є «замороженими», а здійснюють постійний рух, реалізуються на цілі свого відновлення та відтворення. Процесну форму відтворення сукупного фінансового потенціалу країни визначаємо як су-

купність процесів, що забезпечують ефективну його реалізацію з метою досягнення розширеного фінансово-економічного відтворення. У процесній формі свого відтворення сукупний фінансовий потенціал країни через послідовність форм (ресурси, процеси, результати) перетворює ресурси в результати, причому реалізація повинна виражатися тенденцією до зростання. Таким чином, відтворення сукупного фінансового потенціалу країни залежить не тільки від його спроможності формуватись, а й від процесу ефективної реалізації фінансових ресурсів. На підтвердження апелюємо до думки К. Васківської [2, с. 105–106], що процесна форма відтворення сукупного фінансового потенціалу країни відповідає за ефективне забезпечення руху грошових потоків від одних господарюючих суб'єктів до інших. Основною метою реалізації сукупного фінансового потенціалу країни у процесі відтворення є оптимізація фінансових потоків.

На перший погляд може здаватися, що відтворення сукупного фінансового потенціалу країни – це суто фінансове явище. Але відомі вітчизняні дослідники додержуються інших думок. Як вважає А. Гриценко [5, с. 192], реальний процес створення і збільшення нової вартості має свою фінансову складову, взаємодіє з нею, але не зводиться до неї. Такий недолік майже не був відчутним і не мав негативних проявів у докризовий період у розвинених країнах унаслідок збалансованості їх економік. Проте криза виявила принципальну залежність фінансових процесів від реальної економіки і неможливість довгострокового відриву розвитку фінансових від реальних економічних процесів. У країнах з перехідною економікою такий недолік спричиняє зміщення акцентів на фінансові процеси без відповідного розвитку реальної економіки, що призводить до різноманітних деформацій в економічному і соціальному розвитку. Саме невідповідність фінансових і реальних економічних процесів стала важливим фактором небаченого раніше перерозподілу багатства, накопичення великих капіталів у надзвичайно короткі терміни, соціального розшарування суспільства, різних фінансових афер тощо. Щодо диспропорцій у співвідношенні фінансових і економічних процесів, то вони є важливою складовою сучасної кризи. Інші українські вчені, аналізуючи чинники, особливості та наслідки фінансової кризи в Україні, деталізували її причини. На думку І. Радіонової, «за всіх відмінностей обставин, у яких формувалися фінансові кризи, вони певним чином пов'язані з порушеннями у русі кредиту й зі спекулятивними операціями на ринку цінних паперів» [9, с. 19]. Зазначений автор вважає, що до основних причин кризи на макроекономічному рівні є підстави віднести макроекономічні цілі та інструменти, важливі з огляду на зв'язки фінансового сектора з реальним сектором економіки, котрі були поза увагою урядів, які формували макроекономічну політику [9, с. 21]. У своєму дослідженні М. Сивульський [10] ще більше конкретизував національні особливості фінансової кризи. Він аргументував, що фінансова криза в Україні відбулася завдяки: банківському кредитуванню, яке опиралося не на реальні потреби, а на спекулятивний попит [10, с. 6]; у період 2005–2008 років НБУ забезпечував

не виробничу, а споживацьку спрямованість розвитку економіки України [10, с. 8]; проникнення й діяльність іноземних банків на територію України, наслідком чого стало стрімке кредитування фізичних осіб, що істотно збільшило платоспроможний попит, а кредитні кошти в організацію виробництва майже не вкладалися [10, с. 10]; масове входження іноземного капіталу до українського банківського сектора стало основним фактором, що обумовив стрімке зростання валового зовнішнього боргу України [10, с. 11]. Дослідження Т. Єфименко доводять, що темпи зростання фінансового сектора значно випередили динаміку відповідних процесів у реальних секторах національних економік. Частка фінансового сектора у валовій доданій вартості набагато менша за його частку в сукупних активах. «Фінансіалізація» перетворилася на роздування глобальних фінансових бульбашок, розрив яких загрожує економікам країн вибухом нової великої депресії [7, с. 12].

Спираючись на наведені аргументи, можна констатувати, що врахування наслідків і уроків кризи дозволяє виділити стадії процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу України. На сьогодні коректним підходом як до теоретичної розробленості процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу України, так і до практичної реалізації теоретичних положень щодо ефективного використання та розширеного відтворення сукупного фінансового потенціалу України стає його взаємозв'язок й орієнтація на реальний сектор економіки країни, на використання сукупного фінансового потенціалу країни, на створення доданої вартості, утворення доходу, ВВП. Адже, як визнають С. Львовчкін, В. Опарін, В. Федосов «...аспект взаємозв'язку економіки й фінансів розглядається в контексті забезпечення потреб суспільного відтворення. Своєрідною аксіомою є те, що фінанси призначені для обслуговування потреб економіки, а не економіка для фінансів» [8, с. 6]. Зазначені науковці багаторазово підкреслюють, що фінанси існують не самі по собі, а заради забезпечення потреб громадян, підприємств і держави. «Будь-яка фінансова операція так чи інакше, у даний момент чи в перспективі має бути пов'язана із суспільним відтворенням» [8, с. 7]. Тому відновлення належної уваги до поєднання економічного відтворення з відтворенням сукупного фінансового потенціалу країни є необхідною умовою стабільного функціонування національної економіки України. На підтвердження наведемо думку В. Глуценка [3, с. 10], що формування фінансового потенціалу має загальноекономічну природу, протікає у межах певної системи господарських зв'язків, саме ці зв'язки можуть або стримувати процеси, або сприяти їх подальшому розвитку.

Резюмуючи все вищенаведене, можна запропонувати досліджувати процесну форму відтворення сукупного фінансового потенціалу країни через показники послідовного та взаємопов'язаного опису найважливіших процесів і явищ економіки: виробництва, доходів, споживання, нагромадження капіталу та фінансів. Запропонований нами підхід до сутності процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу України

дозволяє також вирішити низку аналітичних проблем. У своєму дослідженні фінансового потенціалу України С. Шумська зазначає, що, аналізуючи кількісну оцінку фінансового потенціалу України та його структуру, важливо відмітити, що розрахунки зроблено незалежно від того, на які цілі ці ресурси можуть бути використані – просте чи розширене відтворення, споживчі потреби чи витрати на розвиток (економічне зростання). В останньому випадку має йтися про розрахунки фінансового потенціалу розвитку, який цікавіший для аналізу з точки зору забезпечення стійких темпів зростання економіки [11, с. 62]. А застосування зазначеного нами підходу, з одного боку, розмежує ресурси, процеси та результати, а з іншого – аналітично пов'яже взаємообумовлені послідовні форми відтворення сукупного фінансового потенціалу України.

Розглянемо процесну форму відтворення сукупного фінансового потенціалу України у практичній площині. Для цього дамо оцінку сукупного фінансового потенціалу України, що спрямовується у виробництво (табл. 1).

Аналізуючи табл. 1, можна зробити висновок, що, незважаючи на значну фінансову спроможність України, як ресурси на економічне зростання щорічно використовується приблизно до 40% сукупного фінансового потенціалу країни. Як зазначала С. Шумська, аналізуючи фінансовий потенціал України за 2001–2005 рр., (що також підтверджують наші розрахунки), «...за відсутності механізмів залучення коштів або низької ефективності існуючих інструментів та механізмів більшість вільних ресурсів залишається незадіяними і не бере участі у створенні суспільного продукту» [11, с. 62]. Україна має достатній обсяг сукупного фінансового потенціалу країни, але частка його залучення є невисокою. А світові тен-

денції, навпаки, свідчать, що «за різними даними, тільки 2-3% всіх фінансових операцій у світі якимось чином пов'язані з реальним сектором, решта – лише між собою або з обслуговуванням фінансового сектора» [1, с. 43; 4]. Але треба визнати, що для економіки країни важливі всі види фінансових потоків, їх кількісні та якісні характеристики, які взаємозумовлені та лише в сукупності дозволяють охарактеризувати процесну форму відтворення сукупного фінансового потенціалу України.

Аналізуючи процесну форму відтворення сукупного фінансового потенціалу України та деталізуючи обсяги його використання у процесі виробництва, розглянемо структуру ресурсів інституційних секторів економіки України, що задіяні у виробництві (табл. 2).

Дані табл. 2 показують, що за аналізований період незначно, але підвищується роль сектора загального державного управління у структурі ресурсів інституційних секторів економіки України, що задіяні у виробництві, також зростають обсяги ресурсів домашніх господарств. Усе це відбувається за рахунок зменшення ролі нефінансових корпорацій. Продовжуючи аналізувати процесну форму відтворення сукупного фінансового потенціалу України, розглянемо структуру чистої доданої вартості (табл. 3).

За даними табл. 3 у структурі чистої доданої вартості питома вага нефінансових корпорацій значно зменшується за рахунок зростання частки інших інституційних секторів економіки (значного збільшення частки домашніх господарств та сектора загального державного управління). Для поглиблення аналізу процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу України розглянемо структуру утворення доходу (табл. 4).

Таблиця 1

Основні макроекономічні характеристики використання сукупного фінансового потенціалу України за 2009–2013 рр.

Показник	Рік				
	2009	2010	2011	2012	2013
СФПУ, млн грн	5421839,7	6262996,0	7003785,8	7965914,0	8182539,9
Рахунок виробництва всієї економіки, млн грн	1955685	2388289	2895283	3150653	3189558
Відсоток використання ресурсів СФПУ на виробництво, %	36,07	38,13	41,34	39,55	38,98

Джерело: розраховано автором за даними [6].

Таблиця 2

Структура ресурсів інституційних секторів економіки України, що задіяні у виробництві за 2012–2013 рр., %

Складова	Рік	
	2012	2013
Нефінансові корпорації	74,00	72,09
Фінансові корпорації	3,12	3,29
Сектор загального державного управління	9,23	9,54
Домашні господарства	13,36	14,73
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	0,29	0,35
Уся економіка	100	100

Джерело: розраховано автором за даними [6].

Таблиця 3

Структура чистої доданої вартості в економіці України, %

Складова	Рік	
	2012	2013
Нефінансові корпорації	54,59	53,05
Фінансові корпорації	5,25	5,43
Сектор загального державного управління	16,78	17,13
Домашні господарства	22,87	23,83
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	0,51	0,56
Уся економіка	100	100

Джерело: розраховано автором за даними [6].

Таблиця 4

Структура утворення доходу в економіці України, %

Складова	Рік	
	2012	2013
Нефінансові корпорації	56,74	55,45
Фінансові корпорації	4,84	4,97
Сектор загального державного управління	16,21	16,50
Домашні господарства	21,71	22,52
Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства	0,50	0,56
Уся економіка	100	100

Джерело: розраховано автором за даними [6].

Дані табл. 4 показують, що у структурі утворення доходу зберігаються майже однакові тенденції інституційних секторів економіки України, як і у структурі чистої доданої вартості.

На нашу думку, запропонована нами теоретична й практична цілісність розгляду процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу дає можливість як розширити розуміння відомих істин, так і розглянути їх сутність відповідно до потреб практичної реалізації процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу України.

ВИСНОВКИ

Узагальнення отриманих результатів дослідження процесної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу України дає змогу зробити певні висновки. Нарощування обсягів сукупного фінансового потенціалу країни повинно підтримувати адекватні зміни й темпів приросту ВВП. Обсяг сукупного фінансового потенціалу України як ресурсу значно перевищує потреби національної економіки, що свідчить про значні внутрішні резерви. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є опрацювання результативної форми відтворення сукупного фінансового потенціалу України. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бобров Є. А. Аналіз причин виникнення світової фінансової кризи та її вплив на економіку України / Є. А. Бобров // *Фінанси України*. – 2008. – № 12. – С. 33 – 43.

2. Васківська К. В. Управління фінансовим потенціалом у системі фінансової безпеки підприємств / К. В. Васківська, В. Б. Прокопишак, С. В. Ярмольський // *Вісник Львівської державної фінансової академії* / Голов. ред. Буряк П. Ю. – Львів : ЛДФА, 2013. – № 24. – С. 104 – 109.

3. Глуценко В. В. Фінансовий потенціал суб'єктів господарювання: загрози та напрями зміцнення / В. В. Глуценко // *Розвиток фінансового потенціалу суб'єктів господарювання як основа досягнення фінансово-економічної безпеки: колективна монографія* / Кол. авт.; за ред. В. В. Глуценка. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 7 – 25.

4. Гринберг Р. Мировой финансовый кризис затронет реальную экономику в разных странах по-разному // *RosInvest. Com*. – 2008. – 9 нояб. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rosinvest.com/news/452814>

5. Гриценко А. А. Капіталізація та соціалізація економіки в ретроспективі та перспективі / А. А. Гриценко // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. праць* / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – 2009. – Вип. 15. – С. 191 – 196.

6. Державна служба статистики України : офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

7. Єфименко Т. І. Антикризове податкове регулювання фінансового сектору / Т. І. Єфименко // *Фінанси України*. – 2011. – № 11. – С. 3 – 21.

8. Львовчкін С. В. Суперечності фінансової теорії і практики в контексті циклічності економічного розвитку / С. В. Львовчкін, В. М. Опарін, В. М. Федосов // *Фінанси України*. – 2011. – № 5. – С. 3 – 13.

9. Радіонова І. Ф. Фінансова природа економічних коливань: зміст і моделювання / І. Ф. Радіонова // *Фінанси України*. – 2011. – № 3. – С. 19 – 34.

10. Сивульський М. І. Національні особливості фінансової кризи / М. І. Сивульський // *Фінанси України*. – 2009. – № 7. – С. 3 – 19.

11. Шумська С. С. Фінансовий потенціал України: методологія визначення та оцінки / С. С. Шумська // *Фінанси України*. – 2007. – № 5. – С. 55 – 64.

REFERENCES

Bobrov, Ye. A. "Analiz prychnyn vynyknennia svitovoi finansovoi kryzy ta ii vplyv na ekonomiku Ukrainy" [Analysis of the causes of the global financial crisis and its impact on the economy of Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 12 (2008): 33-43.

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy : ofitsiyni veb-sait. <http://www.ukrstat.gov.ua>

Grinberg, R. "Mirovoy finansovyy krizis zatronet realnuiu ekonomiku v raznykh stranakh po-raznomu" [The global financial crisis will affect the real economy in different countries in different ways]. <http://www.rosinvest.com/news/452814>

Hlushchenko, V. V. "Finansovyi potentsial sub'iektiv hospodariuvannia: zahrozy ta napriamy zmitsnennia" [Financial potential businesses: threats and trends strengthening]. In *Rozvytok finansovoho potentsialu sub'iektiv hospodariuvannia iak osnova dosiahnennia finansovo-ekonomichnoi bezpeky*, 7-25. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2013.

Hrytsenko, A. A. "Kapitalizatsiia ta sotsializatsiia ekonomiky v retrospektyvi ta perspektyvi" [Capitalization and socialization of the economy in retrospect and prospect]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva*, no. 15 (2009): 191-196.

Lyovochkin, S. V., Oparin, V. M., and Fedosov, V. M. "Super-echnosti finansovoi teorii i praktyky v konteksti tsykhlichnosti eko-

nomichnoho rozvytku" [The contradictions of financial theory and practice in the context of cyclical economic development]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2011): 3-13.

Radionova, I. F. "Finansova pryroda ekonomichnykh kolyvan: zmist i modeliuvannya" [The financial nature of economic fluctuations: the content and design]. *Finansy Ukrainy*, no. 3 (2011): 19-34.

Syvul'skyi, M. I. "Natsionalni osoblyvosti finansovoi kryzy" [National characteristics of the financial crisis]. *Finansy Ukrainy*, no. 7 (2009): 3-19.

Shumska, S. S. "Finansovyi potentsial Ukrainy: metodolohiia vyznachennia ta otsinky" [The financial potential of

Ukraine: methodology and evaluation]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2007): 55-64.

Vaskivska, K. V., Prokopyshak, V. B., and Yarmol'skyi, S. V. "Upravlinnia finansovym potentsialom u systemi finansovoi bezpeky pidpriemstv" [Managing financial potential in the system of financial security companies]. *Visnyk Lvivskoi derzhavnoi finansovoi akademii*, no. 24 (2013): 104-109.

Yefymenko, T. I. "Antykryzove podatkovе rehuliuвання finansovoho sektoru" [Crisis tax regulations in the financial sector]. *Finansy Ukrainy*, no. 11 (2011): 3-21.

УДК 330.131.5:[336.743:330.342.173]

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВАЛЮТНЫХ ИНТЕРВЕНЦИЙ: КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ И РЕЗУЛЬТАТЫ АНАЛИЗА ИНТЕРВЕНЦИЙ НБУ НА ВНУТРЕННЕМ ВАЛЮТНОМ РЫНКЕ

© 2015 ШЕЛУДЬКО С. А.

УДК 330.131.5:[336.743:330.342.173]

Шелудько С. А. Эффективность валютных интервенций: критерии оценки и результаты анализа интервенций НБУ на внутреннем валютном рынке

Целью статьи является изучение теоретико-методологической базы оценки эффективности валютных интервенций центрального банка и проведение анализа эффективности интервенций Национального банка Украины. Основой исследования являются научные публикации как украинских, так и зарубежных авторов (прежде всего, специалистов Международного Валютного Фонда и Всемирного Банка). Результаты критического обзора специализированной литературы свидетельствуют о применении в мировой практике трех основных критериев эффективности валютных интервенций центрального банка: «направления», «сглаживания» та «разворота». Автором был предложен дополнительный критерий «компенсации», исправляющий недостатки прочих. На основании этого критерия был осуществлен анализ результативности валютных интервенций на валютном рынке Украины, что позволило сделать вывод о низком уровне эффективности таковых. Цели дальнейших исследований лежат в области поиска и реализации путей усовершенствования механизма проведения Национальным банком Украины валютных интервенций на внутреннем валютном рынке страны. Практическое значение работы обусловлено необходимостью научного обоснования осуществления валютных интервенций в условиях перехода к рыночному валютному курсу. Научная ценность проведенного исследования заключается в обосновании и апробации предложенного автором критерия эффективности валютных интервенций.

Ключевые слова: валютная интервенция, валютный курс, валютный рынок, волатильность валютного курса, критерии эффективности валютных интервенций, Национальный банк Украины.

Рис.: 2. **Формул.:** 6. **Библ.:** 9.

Шелудько Сергей Андреевич – аспирант кафедры банковского дела, Одесский национальный экономический университет (ул. Преображенская, 8, Одесса, 65082, Украина)

E-mail: s.szeludko@gmail.com

УДК 330.131.5:[336.743:330.342.173]

Шелудько С. А. Ефективність валютних інтервенцій: критерії оцінки та результати аналізу інтервенцій НБУ на внутрішньому валютному ринку

Метою статті є вивчення теоретико-методологічної бази оцінки ефективності валютних інтервенцій центрального банку та проведення аналізу ефективності інтервенцій Національного банку України. Основою дослідження є наукові публікації як українських, так і зарубіжних авторів (перш за все, спеціалістів Міжнародного Валютного Фонду та Світового Банку). Результати критичного огляду фахової літератури свідчать про використання у світовій практиці трьох основних критеріїв ефективності валютних інтервенцій центрального банку: «напряму», «згладжування» та «розвороту». Автором було запропоновано додатковий критерій «компенсація», який виправляє недоліки інших. Керуючись цим критерієм, було здійснено аналіз результативності валютних інтервенцій на валютному ринку України, що дозволило зробити висновки про низький рівень їх ефективності. Цілі подальших досліджень полягають у сфері пошуку та реалізації шляхів удосконалення механізму проведення Національним банком України валютних інтервенцій на внутрішньому ринку країни. Практичне значення роботи обумовлене необхідністю наукового обґрунтування здійснення валютних інтервенцій в умовах переходу до ринкового валютного курсу. Наукова цінність проведенного дослідження полягає в обґрунтуванні та апробації запропонованого автором критерію ефективності валютних інтервенцій.

Ключові слова: валютна інтервенція, валютний курс, валютний ринок, волатильність валютного курсу, критерії ефективності валютних інтервенцій, Національний банк України.

Рис.: 2. **Формул.:** 6. **Библ.:** 9.

Шелудько Сергій Андрійович – аспірант кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет (вул. Преображенська, 8, Одеса, 65082, Україна)

E-mail: s.szeludko@gmail.com

UDC 330.131.5:[336.743:330.342.173]

Sheludko S. A. Efficiency of Currency Interventions: Estimation Criteria and the Results of Analysis of the NBU Interventions in the Internal Currency Market

The article is aimed to study the theoretical-methodological framework for estimation of efficiency of currency interventions by the Central Bank and analyze the efficiency of interventions by the National Bank of Ukraine. Basis of the study are the scientific publications by both Ukrainian and foreign authors (first and foremost by specialists of the International Monetary Fund as well as the World Bank). Results of a critical review of the specialized literature suggest applying in the world practice three basic criteria of efficiency of currency interventions by the Central Bank: «direction», «smoothing» and «reversal». The author was offered an additional criterion of «compensation» in order to improve the shortcomings of the other criteria. Based on this criterion, an analysis of effectiveness of currency interventions in the foreign exchange market of Ukraine has been conducted, which led to the conclusion of a low level of efficiency of such activities. The purposes of the future researches are found in the area of finding and implementing ways to improve the mechanism for implementing by the National Bank of Ukraine currency interventions at the internal currency market of the country. The practical value of this research work is determined by the need of a scientific substantiation of currency interventions during the transition to a market-based exchange rate. The scientific value of the research consists in validation and testing of the criterion of efficiency of currency interventions, proposed by the author.

Key words: currency intervention, exchange rate, currency market, exchange rate volatility, criteria of efficiency for currency interventions, National Bank of Ukraine.

Pic.: 2. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 9.

Sheludko Sergii A. – Postgraduate Student of the Department of Banking, Odessa National Economic University (vul. Preobrazhenska, 8, Odessa, 65082, Ukraine)

E-mail: s.szeludko@gmail.com

nomichnoho rozvytku" [The contradictions of financial theory and practice in the context of cyclical economic development]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2011): 3-13.

Radionova, I. F. "Finansova pryroda ekonomichnykh kolyvan: zmist i modeliuvannya" [The financial nature of economic fluctuations: the content and design]. *Finansy Ukrainy*, no. 3 (2011): 19-34.

Syvul'skyi, M. I. "Natsionalni osoblyvosti finansovoi kryzy" [National characteristics of the financial crisis]. *Finansy Ukrainy*, no. 7 (2009): 3-19.

Shumska, S. S. "Finansovyi potentsial Ukrainy: metodolohiia vyznachennia ta otsinky" [The financial potential of

Ukraine: methodology and evaluation]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2007): 55-64.

Vaskivska, K. V., Prokopyshak, V. B., and Yarmol'skyi, S. V. "Upravlinnia finansovym potentsialom u systemi finansovoi bezpeky pidpriemstv" [Managing financial potential in the system of financial security companies]. *Visnyk Lvivskoi derzhavnoi finansovoi akademii*, no. 24 (2013): 104-109.

Yefymenko, T. I. "Antykryzove podatkovye rehuliuвання finansovoho sektoru" [Crisis tax regulations in the financial sector]. *Finansy Ukrainy*, no. 11 (2011): 3-21.

УДК 330.131.5:[336.743:330.342.173]

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВАЛЮТНЫХ ИНТЕРВЕНЦИЙ: КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ И РЕЗУЛЬТАТЫ АНАЛИЗА ИНТЕРВЕНЦИЙ НБУ НА ВНУТРЕННЕМ ВАЛЮТНОМ РЫНКЕ

© 2015 ШЕЛУДЬКО С. А.

УДК 330.131.5:[336.743:330.342.173]

Шелудько С. А. Эффективность валютных интервенций: критерии оценки и результаты анализа интервенций НБУ на внутреннем валютном рынке

Целью статьи является изучение теоретико-методологической базы оценки эффективности валютных интервенций центрального банка и проведение анализа эффективности интервенций Национального банка Украины. Основой исследования являются научные публикации как украинских, так и зарубежных авторов (прежде всего, специалистов Международного Валютного Фонда и Всемирного Банка). Результаты критического обзора специализированной литературы свидетельствуют о применении в мировой практике трех основных критериев эффективности валютных интервенций центрального банка: «направления», «сглаживания» та «разворота». Автором был предложен дополнительный критерий «компенсации», исправляющий недостатки прочих. На основании этого критерия был осуществлен анализ результативности валютных интервенций на валютном рынке Украины, что позволило сделать вывод о низком уровне эффективности таковых. Цели дальнейших исследований лежат в области поиска и реализации путей усовершенствования механизма проведения Национальным банком Украины валютных интервенций на внутреннем валютном рынке страны. Практическое значение работы обусловлено необходимостью научного обоснования осуществления валютных интервенций в условиях перехода к рыночному валютному курсу. Научная ценность проведенного исследования заключается в обосновании и апробации предложенного автором критерия эффективности валютных интервенций.

Ключевые слова: валютная интервенция, валютный курс, валютный рынок, волатильность валютного курса, критерии эффективности валютных интервенций, Национальный банк Украины.

Рис.: 2. **Формул.:** 6. **Библ.:** 9.

Шелудько Сергей Андреевич – аспирант кафедры банковского дела, Одесский национальный экономический университет (ул. Преображенская, 8, Одесса, 65082, Украина)

E-mail: s.szeludko@gmail.com

УДК 330.131.5:[336.743:330.342.173]

Шелудько С. А. Эффективность валютных интервенций: критерии оценки та результаты анализа интервенций НБУ на внутреннем валютном рынке

Метою статті є вивчення теоретико-методологічної бази оцінки ефективності валютних інтервенцій центрального банку та проведення аналізу ефективності інтервенцій Національного банку України. Основою дослідження є наукові публікації як українських, так і зарубіжних авторів (перш за все, спеціалістів Міжнародного Валютного Фонду та Світового Банку). Результати критичного огляду фахової літератури свідчать про використання у світовій практиці трьох основних критеріїв ефективності валютних інтервенцій центрального банку: «напряму», «згладжування» та «розвороту». Автором було запропоновано додатковий критерій «компенсація», який виправляє недоліки інших. Керуючись цим критерієм, було здійснено аналіз результативності валютних інтервенцій на валютному ринку України, що дозволило зробити висновки про низький рівень їх ефективності. Цілі подальших досліджень полягають у сфері пошуку та реалізації шляхів удосконалення механізму проведення Національним банком України валютних інтервенцій на внутрішньому ринку країни. Практичне значення роботи обумовлене необхідністю наукового обґрунтування здійснення валютних інтервенцій в умовах переходу до ринкового валютного курсу. Наукова цінність проведенного дослідження полягає в обґрунтуванні та апробації запропонованого автором критерію ефективності валютних інтервенцій.

Ключові слова: валютна інтервенція, валютний курс, валютний ринок, волатильність валютного курсу, критерії ефективності валютних інтервенцій, Національний банк України.

Рис.: 2. **Формул.:** 6. **Библ.:** 9.

Шелудько Сергій Андрійович – аспірант кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет (вул. Преображенська, 8, Одеса, 65082, Україна)

E-mail: s.szeludko@gmail.com

UDC 330.131.5:[336.743:330.342.173]

Sheludko S. A. Efficiency of Currency Interventions: Estimation Criteria and the Results of Analysis of the NBU Interventions in the Internal Currency Market

The article is aimed to study the theoretical-methodological framework for estimation of efficiency of currency interventions by the Central Bank and analyze the efficiency of interventions by the National Bank of Ukraine. Basis of the study are the scientific publications by both Ukrainian and foreign authors (first and foremost by specialists of the International Monetary Fund as well as the World Bank). Results of a critical review of the specialized literature suggest applying in the world practice three basic criteria of efficiency of currency interventions by the Central Bank: «direction», «smoothing» and «reversal». The author was offered an additional criterion of «compensation» in order to improve the shortcomings of the other criteria. Based on this criterion, an analysis of effectiveness of currency interventions in the foreign exchange market of Ukraine has been conducted, which led to the conclusion of a low level of efficiency of such activities. The purposes of the future researches are found in the area of finding and implementing ways to improve the mechanism for implementing by the National Bank of Ukraine currency interventions at the internal currency market of the country. The practical value of this research work is determined by the need of a scientific substantiation of currency interventions during the transition to a market-based exchange rate. The scientific value of the research consists in validation and testing of the criterion of efficiency of currency interventions, proposed by the author.

Key words: currency intervention, exchange rate, currency market, exchange rate volatility, criteria of efficiency for currency interventions, National Bank of Ukraine.

Pic.: 2. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 9.

Sheludko Sergii A. – Postgraduate Student of the Department of Banking, Odessa National Economic University (vul. Preobrazhenska, 8, Odessa, 65082, Ukraine)
E-mail: s.szeludko@gmail.com

В условиях нестабильности на валютных рынках европейских стран (в т. ч. и Украины), которая сказывается, главным образом, на валютных курсах (далее – ВК) в виде их хаотических скачков, особую актуальность приобретают исследования, направленные на формирование эффективного и действенного способа нивелирования курсовых колебаний. Одним из таких способов, широко используемых монетарными властями во всем мире, являются валютные интервенции. Исходя из того, что механизм их проведения уже изучен, внимание ученых-экономистов сегодня направлено на оценку эффективности этих интервенций, по результатам которой можно утверждать, являются ли валютные интервенции действенным методом валютного регулирования в конкретной стране, и что необходимо изменить в порядке их осуществления для получения необходимых результатов.

Исследованию сущности, форм проведения, каналов влияния и видов валютных интервенций посвящены труды зарубежных и украинских ученых, таких как К. Басу, Е. И. Береславская [4], Н. Э. Бодрова, А. Вародакис, Ф. А. Журавка, Х. Каналес-Криленко, П. Кенен, О. Манденг, В. И. Мищенко, С. Р. Моисеев, К. Нили, Н. Тамириса, Р. Фатум, Дж. Френкель, О. Хампейдж, Ф. Хюфнер и многие другие.

Несмотря на существующий методологический базис анализа эффективности валютных интервенций, практические шаги в этом направлении до сих пор не выходили за пределы оценки соответствия результатов интервенций трем общепринятым критериям («направление», «сглаживание» и «разворот») [5, с. 46–47; 8, с. 167–168]. Однако, исходя из того, что эти критерии были разработаны и апробированы на эмпирических данных о функционировании экономик развитых стран, они не всегда адекватно отражают уровень эффективности валютных интервенций в странах с недостаточно развитым валютным рынком и экономикой переходного типа. Таким образом, целесообразным является разработка особого критерия оценки результатов интервенций центральных банков (далее – ЦБ) постсоветских стран, в т. ч. и Украины.

Целью данной статьи является рассмотрение существующих критериев оценки эффективности валютных интервенций и анализ интервенций, проводимых Национальным банком Украины (далее – НБУ) с целью выявления их результативности.

В соответствии с методологией Международного Валютного Фонда (далее – МВФ) единственной целью валютных интервенций является снижение волатильности ВК [6, с. 162]. Волатильностью называют меру изменчивости показателя во времени. Различают волатильность историческую, ожидаемую и ожидаемую историческую. Измеряют волатильность, как правило, посредством вычисления стандартного отклонения или дисперсии. Волатильность ВК обусловлена рядом экономических и неэкономических (в т. ч. политических) причин. Наиболее существенными из них сегодня эксперты называют «перекос» спроса и предложения на основные резервные валюты (вследствие несогласованности монетарной политики ЦБ стран – эмитентов этих

валют), падение мировых цен на сырье (в первую очередь, на углеводороды) и отказ от привязки ВК одной валюты к другой (например, ВК швейцарского франка к евро) [3].

Рассмотрим существующие критерии оценки эффективности валютных интервенций. Автором первого из них – «направление» – является Джейкоб Френкель (США). Этот критерий гласит о том, что валютные интервенции эффективны в том случае, если изменение ВК национальной валюты после их проведения соответствует направлению интервенций. Иными словами, продажа национальной валюты должна сопровождаться падением ее ВК, а покупка – ростом:

$$FXI_t > 0 \Rightarrow \Delta XR_t > 0; FXI_t < 0 \Rightarrow \Delta XR_t < 0, \quad (1)$$

где FXI_t – сальдо валютных интервенций (разница между продажей и покупкой иностранной валюты) за текущий период t ;

ΔXR_t – изменение ВК национальной валюты за текущий период t .

Критерий «сглаживание», предложенный О. Хампейджем (США), основан на предыдущем критерии и предполагает, что эффективность валютных интервенций определяется их способностью замедлять (сглаживать) динамику изменения ВК национальной валюты. Таким образом, ревальвационные интервенции эффективны, когда замедляют падение курса национальной валюты, а девальвационные – когда тормозят его рост:

$$\begin{aligned} FXI_t > 0 &\Rightarrow \Delta XR_{t+1} < \Delta XR_t; \\ FXI_t < 0 &\Rightarrow \Delta XR_{t+1} > \Delta XR_t, \end{aligned} \quad (2)$$

где ΔXR_{t+1} – изменение ВК национальной валюты в следующем периоде $t+1$.

На критерии «направление» основан предложенный Р. Фатумом (ЕС) подход, получивший название «разворот». Его основной тезис гласит, что эффективны те интервенции, результатом которых является одновременное выполнение первого критерия и нивелирование изменений курса за предыдущий период («разворот» тренда):

$$\begin{aligned} FXI_t > 0 &\Rightarrow XR_{t+1} > XR_t \text{ и } \Delta XR_{t+1} \geq 0; \\ FXI_t < 0 &\Rightarrow XR_{t+1} < XR_t \text{ и } \Delta XR_{t+1} \leq 0, \end{aligned} \quad (3)$$

где XR_{t+1} – ВК национальной валюты в следующем периоде $t+1$;

XR_t – ВК национальной валюты в текущем периоде t .

Перечисленные критерии используются для оценки эффективности валютных интервенций ЦБ ведущих стран мира, например, ФРС США, Риксбанком Швеции, Банком Канады, Банком Японии, Национальным банком Австрии [5, с. 47].

Стоит, однако, заметить, что эти критерии являются, на наш взгляд, оценкой скорее эффекта (как абсолютного показателя), нежели эффективности интервенций (как показателя относительного), о чем красноречиво свидетельствуют условия их выполнения. Поэтому измерение эффективности валютных интервенций при помощи этих критериев едва ли возможно. Кроме того,

представленные критерии построены без учета методологии МВФ (о чем уже шла речь выше), т. к. они сосредоточены на оценке направления динамики ВК, в то время как волатильность является показателем меры рассеивания (вариации) ВК около своих средних значений в анализируемом периоде.

Приведенные выше аргументы послужили основой для формирования автором нового критерия эффективности валютных интервенций, который, по аналогии с уже существующими критериями, можно назвать «компенсация». Его смысл состоит в том, что интервенции могут считаться эффективными, если удовлетворяют трем условиям:

$$\begin{aligned} \Delta XR_t < 0 &\Rightarrow FXI_{t+1} > 0 \text{ и } V_{t+1} < V_t, k_{IE} \rightarrow \infty; \\ \Delta XR_t > 0 &\Rightarrow FXI_{t+1} < 0 \text{ и } V_{t+1} < V_t, k_{IE} \rightarrow \infty, \end{aligned} \quad (4)$$

где V_{t+1} – волатильность ВК за следующий период $t+1$;
 V_t – волатильность ВК за текущий период t ;
 k_{IE} – коэффициент эффективности интервенций:

$$k_{IE} = \frac{-(V_{t+1} - V_t)}{|FXI_{t+1}|} = \frac{-\Delta V_{t+1}}{|FXI_{t+1}|}, \quad (5)$$

где ΔV_t – изменение волатильности ВК.

Следовательно, эффективные валютные интервенции должны, во-первых, проводиться в направлении, противоположном динамике ВК национальной валюты в предыдущем периоде, во-вторых, сокращать волатильность ВК на конец текущего периода (в идеале – привести значение этого показателя к нулю), а, в-третьих, расходовать как можно меньше валютных ценностей.

Экономический смысл коэффициента эффективности интервенций (5) состоит в том, что он является отношением изменения волатильности ВК национальной к конкретной иностранной валюте за определенный период (чаще всего, за месяц) к салдо валютных интервенций в этой иностранной валюте за тот же период. Следовательно, эффективность валютных интервенций находится в прямой зависимости от изменения волатильности и в обратной – от объемов интервенций, повлекших такое изменение.

Поскольку салдо валютных интервенций может принимать как положительное, так и отрицательное значение, при расчете коэффициента знак стоит опустить, так как направление интервенций интересует нас лишь в части выполнения первого условия критерия (4), но не при определении величины коэффициента (ведь сокращение волатильности может быть достигнуто, в зависимости от направления динамики ВК, и девальвационными, и ревальвационными интервенциями). В то же время, весьма существенным является направление изменения волатильности ВК, а так как эффективными валютные интервенции могут быть только в случае, если она сокращается, это нашло отражение в прибавлении минуса к числителю. При нулевом салдо (если интервенции не проводились или были взаимно скомпенсированы), коэффициент теряет как математический, так и экономический смысл из-за отсутствия самого предмета оценки эффективности.

Таким образом, эффективными можно признать интервенции в случае, если значение коэффициента больше нуля. Если расчеты дали отрицательный результат, проводимые интервенции не просто неэффективны, но даже являются дестабилизирующим фактором для ВК национальных денег. Волатильность ВК в разрезе нашего исследования целесообразно вычислять как стандартное отклонение ВК, скорректированное на количество банковских дней в месяце:

$$V_n = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (XR_i - \overline{XR})^2} \cdot \sqrt{n}, \quad (6)$$

где V_n – волатильность ВК за n дней;
 n – количество банковских дней в периоде наблюдения;

XR_i – ВК на i -день;
 \overline{XR} – средний ВК за n дней.

Предлагаемый коэффициент целесообразно исчислять отдельно по каждой валюте интервенций (и соответствующему курсу национальной валюты к этой валюте). Исходя из того, что НБУ начал предоставлять сведения о проводимых интервенциях в разрезе валют лишь с сентября 2010 г. [7], проведенный анализ имеет ограниченную ретроспективу.

Проанализируем направление валютных интервенций НБУ и динамику средневзвешенного ВК гривны к доллару США на валютном рынке Украины (рис. 1).

На рис. 1 видно, что в анализируемом периоде НБУ осуществлялись преимущественно ревальвационные интервенции, причем вплоть до ноября 2013 г. эти меры давали определенный эффект, т. к. ВК возрастал незначительными и планомерными темпами. Однако с декабря 2013 г. до марта 2014 г. произошел стремительный скачок курса. До конца 2014 г. ВК гривны к доллару США, по сравнению с уровнем октября 2010 г., возрос вдвое, а к февралю 2015 г. – втрое (до 24,98 грн за 1 долл. США).

Эмпирический анализ приведенных данных позволил отметить низкую корреляцию между направлением и объемами валютных интервенций НБУ и курсом гривны к доллару США, что едва ли свидетельствует об эффективности этих интервенций.

Тем не менее, для осуществления исчерпывающей оценки рассчитаем предложенный в этой статье коэффициент эффективности и проанализируем его динамику (рис. 2).

Как видно на рис. 2, эффективность валютных интервенций НБУ на протяжении практически всего анализируемого периода находилась на крайне низком уровне, а в 2014 г. – I полугодии 2015 г. их проведение нередко приносило отрицательный эффект. Так, наиболее негативно интервенции сказывались на волатильности курса гривны к доллару США в августе 2014 г. (–3,65%), в ноябре 2014 г. (–0,84%) и в феврале 2015 г. (–4,53%), что соответствует резкому росту ВК гривны (см. рис. 1). В то же время, в течение марта – мая 2015 г. валютные интервенции НБУ характеризовались относительно высоким уровнем эффективности (от 1,04% до 6,02%), и именно в это время курс гривны к доллару США начал падать.

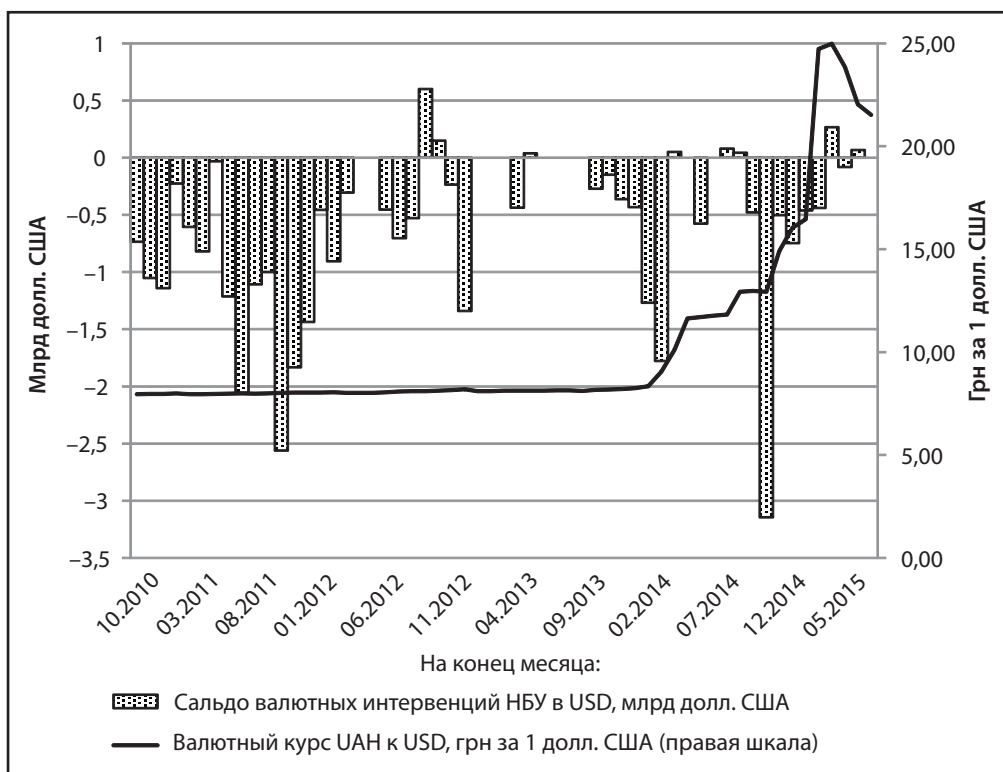

Рис. 1. Динамика сальдо валютных интервенций НБУ в долларах США и средневзвешенного ВК гривны к доллару США на валютном рынке в IV кв. 2010 г. – II кв. 2015 г.

Источник: рассчитано и построено автором на основе данных [7; 9].

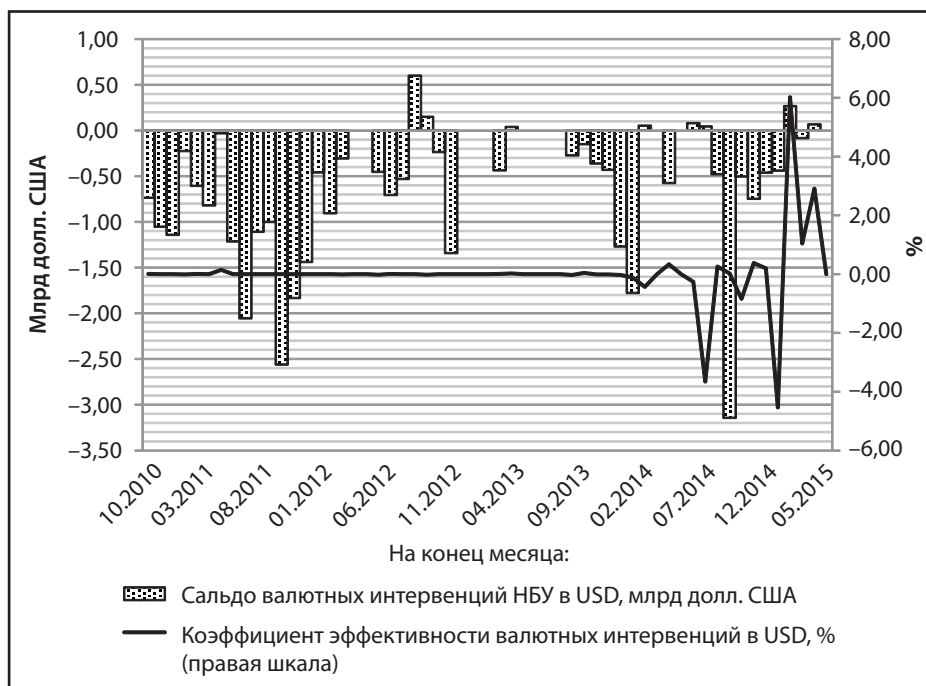

Рис. 2. Динамика коэффициента эффективности и сальдо валютных интервенций НБУ в долларах США в IV кв. 2010 г. – II кв. 2015 г.

Источник: рассчитано и построено автором на основе данных [7; 9].

На наш взгляд, возможные пути повышения эффективности валютных интервенций НБУ стоит искать в двух направлениях: с одной стороны, в обосновании достаточных объемов интервенций, а с другой – в определении оптимальной частоты их проведения. Прове-

денный специалистами МВФ анализ опыта валютных интервенций стран Латинской Америки свидетельствует о том, что чем выше уровень долларизации в стране, тем более масштабными должны быть интервенции ЦБ [1, с. 7]. Однако поскольку основным их источником

являются золотовалютные резервы (далее – ЗВР), центрального банка, необходим достаточный уровень последних, что сегодня является практически невыполнимым заданием, в частности, для НБУ [3, с. 28].

Иным способом повышения результативности валютных интервенций является их проведение по некоему утвержденному «графику», что, по словам экспертов Всемирного Банка, позволяет достигнуть целевых показателей валютной политики при минимальных затратах ЗВР [2, с. 22]. Этот подход к проведению интервенций получил название «теории стратегических валютных интервенций», и его механизм состоит в том, что в условиях низколиквидного валютного рынка интервенции будут эффективны только в том случае, если осуществляются по заранее обнародованному графику, включающему сведения о примерных объемах и направлении торгов [2, с. 19, 22]. Эта методика, на наш взгляд, является одним из наиболее эффективных сегодня способов повышения эффективности валютных интервенций НБУ.

ВЫВОДЫ

Проведенный анализ свидетельствует о низкой результативности интервенций НБУ в IV кв. 2010 г. – II кв. 2015 гг. Данное исследование позволило сделать вывод о том, что используемые сегодня критерии эффективности валютных интервенций способны измерить лишь эффект от интервенций, а их применение не целесообразно без учета методологии МВФ. Поэтому в статье был предложен новый критерий эффективности – «компенсация», реализуемый с помощью коэффициента эффективности интервенций (k_{IE}). По мнению автора, повышение эффективности валютных интервенций возможно посредством применения положений «теории стратегических валютных интервенций». ■

ЛИТЕРАТУРА

- Adler G.** Foreign Exchange Intervention: A Shield against Appreciation Winds? / G. Adler, C. E. Tovar // *International Monetary Fund Working Paper*. – 2011. – No 165. – 29 p.
- Basu K.** How to Move the Exchange Rate if You Must: the Diverse Practice of Foreign Exchange Intervention by Central Banks and a Proposal for Doing It Better / K. Basu, A. Varoudakis // *The World Bank Policy Research Working Paper*. – 2013. – No 6460. – 25 p.
- Why currency volatility has got worse : The Economist** (an electronic edition) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2015/02/economist-explains-2>
- Береславська О. І.** Девальвація гривні та спричинені нею виклики для України / О. І. Береславська // *Вісник НБУ*. – 2015. – № 2. – С. 26 – 33.
- Бодрова Н. Е.** Теоретичні аспекти управління валютними інтервенціями центральним банком / Н. Е. Бодрова // *Фінансовий простір*. – 2015. – № 1(17). – С. 43 – 47.
- Журавка Ф. А.** Валютные интервенции НБУ как метод регулирования обменного курса гривны / Ф. А. Журавка // *Бизнес Информ*. – 2007. – № 12(2). – С. 162 – 165.
- Основні тенденції валютного ринку.** Статистика: Оперативні дані: Офіційне інтернет-представництво НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58039

8. Перехрест Л. М. Валютна інтервенція як метод регулювання валютного ринку в умовах вітчизняної економіки / Л. М. Перехрест, Р. Ю. Баранюк // *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. – 2014. – № 1. – С. 162 – 171.

9. Щоденна інформація. Статистика: Оперативні дані : Офіційне інтернет-представництво НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/control/uk/allinfo>

Научный руководитель – Рябинина Л. Н., доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры банковского дела Одесского национального экономического университета

REFERENCES

- Adler, G., and Tovar, C. E. "Foreign Exchange Intervention: A Shield against Appreciation Winds?". *International Monetary Fund Working Paper*, no. 165 (2011).
- Basu, K., and Varoudakis, A. "How to Move the Exchange Rate if You Must: the Diverse Practice of Foreign Exchange Intervention by Central Banks and a Proposal for Doing It Better". *The World Bank Policy Research Working Paper*, no. 6460 (2013).
- Bereslavska, O. I. "Devalvatsiia hryvni ta sprychyneni neiu vyklyky dlia Ukrainy" [Hryvnia devaluation and consequent challenges for Ukraine]. *Visnyk NBU*, no. 2 (2015): 26-33.
- Bodrova, N. E. "Teoretychni aspekty upravlinnia valiutnymi interventsiiamy tsentralnym bankom" [Theoretical aspects of currency interventions by the central bank]. *Finansovyi prostir*, no. 1 (17) (2015): 43-47.
- "Osnovni tendentsii valiutnoho rynku. Statystyka: Operatyvni dani" [Major trends in the currency market. Statistics: Operational data]. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo NBU*. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58039
- Perekhrest, L. M., and Baraniuk, R. Yu. "Valiutna interventsiiia iak metod rehuliuвання valiutnoho rynku v umovakh vitchyznianoї ekonomiky" [Currency intervention as a method of regulating the foreign exchange market in terms of the domestic economy]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoї sluzhby Ukrainy*, no. 1 (2014): 162-171.
- "Shchodenna informatsiia. Statystyka: Operatyvni dani" [Daily information. Statistics: Operational data]. *Ofitsiine internet-predstavnytstvo NBU*. <http://www.bank.gov.ua/control/uk/allinfo>
- "Why currency volatility has got worse". *The Economist*. <http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2015/02/economist-explains-2>
- Zhuravka, F. A. "Valiutnye interventsii NBU kak metod regulirovaniia obmennogo kursa hryvny" [NBU currency intervention as a method of regulating the exchange rate of the hryvnia]. *Biznes Inform*, no. 12 (2) (2007): 162-165.

СТАН РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ І М. СЕВАСТОПОЛЬ У НОВИХ УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ

© 2015 БАЧО Р. Й.

УДК 336.76:339.72(447.75)

Бачо Р. Й. Стан ринку страхових послуг Автономної Республіки Крим і м. Севастополь у нових умовах функціонування

У статті проведено оцінку стану функціонування ринку небанківських фінансових послуг АР Крим в умовах його анексії. Відображено основні тенденції, що відбулися на страхових ринках АР Крим та м. Севастополь. Узагальнено інформацію про функціонування даного ринку як зі звітних даних Нацкомфінпослуг України, так і даних ЦБ Росії і зроблено висновок про скорочення страхового ринку у 2014 р. порівняно з попереднім майже наполовину. Основна причина такого скорочення вбачається в істотному звуженні аналізованого ринку внаслідок виходу з нього усіх вітчизняних учасників, а також у відсутності мотивації світових брендів у виході на страховий ринок півострова внаслідок дії санкцій світової спільноти. Зроблено висновок про неможливість швидкої адаптації до нових реалій інших учасників ринку небанківських фінансових послуг (ломбардів, кредитних спілок та фінансових компаній), що свідчить про обмеженість доступу споживачів до небанківських фінансових послуг.

Ключові слова: АР Крим і м. Севастополь, ринок небанківських фінансових послуг, анексія, санкції.

Табл.: 3. **Бібл.:** 11.

Бачо Роберт Йосипович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (пл. Кошута, 6, Берегово, Закарпаття, 90200, Україна)

E-mail: escanor@yandex.ru

УДК 336.76:339.72(447.75)

UDC 336.76:339.72(447.75)

Бачо Р. И. Состояние рынка страховых услуг Автономной Республики Крым и г. Севастополь в новых условиях функционирования

В статье проведена оценка состояния функционирования рынка небанковских финансовых услуг АР Крым в условиях его аннексии. Отображены основные тенденции, состоявшие на страховых рынках АР Крым и г. Севастополь. Обобщена информация о функционировании данного рынка как по отчетным данным Нацкомфинуслуг Украины, так и по данным ЦБ России и сделан вывод о сокращении страхового рынка в 2014 г. по сравнению с предыдущим почти в два раза. Основная причина такого сокращения усматривается в существенном сужении анализируемого рынка вследствие выхода из него всех отечественных участников, а также в отсутствии мотивации мировых брендов в выходе на страховой рынок полуострова вследствие действия санкций мирового сообщества. Сделан вывод о невозможности быстрой адаптации к новым реалиям других участников рынка небанковских финансовых услуг (ломбардов, кредитных союзов и финансовых компаний), что свидетельствует об ограниченности доступа потребителей к небанковским финансовым услугам.

Ключевые слова: АР Крым и г. Севастополь, рынок небанковских финансовых услуг, аннексия, санкции.

Табл.: 3. **Библ.:** 11.

Бачо Роберт Иосифович – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономики, Закарпатский венгерский институт имени Ференца Ракоци II (пл. Кошута, 6, Берегово, Закарпатье, 90200, Украина)

E-mail: escanor@yandex.ru

Bacho R. J. Condition of the Market of Insurance Services of the Autonomous Republic of Crimea and the Sevastopol in the New Conditions of Operation

The article provides an estimation of condition of functioning of the non-bank financial services market of the Autonomous Republic of Crimea under the annexation of the latter. The main trends in the insurance markets of the AR of Crimea and the Sevastopol have been displayed. Information about functioning of this market, as for reportable data from the National Commission on Financial Services Markets of Ukraine and according to the Central Bank of Russia, has been summarized to be concluded that the reduction of the insurance market in 2014 makes up almost two times compared to the previous years. The main reason for this reduction is seen in a substantial narrowing of the analyzed market because of withdrawal of all domestic participants, as well as the lack of motivation for worldwide brands in entering the insurance market of the peninsula because of the sanctions by the International Community. It has been concluded about impossibility of quick adaptation to the new realities of other non-bank financial services market participants (pawnshops, credit unions and finance companies), indicating limited consumer access to non-bank financial services.

Key words: Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol, non-bank financial services market, annexation, sanctions.

Tabl.: 3. **Bibl.:** 11.

Bacho Robert J. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Economics, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute (pl. Koshuta, 6, Beregovo, Zakarpattia, 90200, Ukraine)

E-mail: escanor@yandex.ru

Аналіз розвитку регіональних ринків страхових послуг в Україні набуває особливої актуальності, адже регіони стають системоформуючими чинниками економічного зростання держави. Особливої уваги потребують ті регіони, які були примусово відібрані в Україні в заперечення норм міжнародного права, та функціонування небанківського фінансового ринку, який у період перед анексією динамічно зростав. На даний час важливо визначити, які ж зміни відбулися на цьому ринку за рік перебування півострова Крим під юрисдикцією Російської Федерації (РФ).

Дослідженню розвитку регіональних ринків присвячені наукові праці М. Долішнього, О. Комеліної, В. Мікловди, М. Лендела, А. Мокія, С. Писаренко, З. Вар-

налія та ін. Особливості розвитку регіональних страхових ринків розглядалися у працях Н. Внукової [9], М. Тимчак [8], Н. Пойди-Носик [7; 8], О. Залетова та ін. У цілому, проблематикою розвитку ринку небанківських фінансових послуг займаються Н. Внукова, В. Левченко, О. Жихор, О. Вовчак, О. Барановський та ін. Аналіз робіт наведених вище авторів дозволяє зробити висновок про достатню глибину дослідження, присвяченого оцінці регіонального ринку страхових послуг, особливо акцентуючи увагу на сучасний стан його функціонування в АР Крим і м. Севастополь.

Метою статті є оцінка та аналіз функціонування страхового ринку АР Крим як складової небанківського фінансового ринку регіону в умовах перебування під

юрисдикцією РФ. Об'єктом дослідження є регіональний ринок страхових послуг у АР Крим і м. Севастополь. *Завдання*, що ставиться в роботі, полягає в порівнянні основних показників функціонування даного ринку небанківських фінансових послуг АР Крим і м. Севастополь в період до та після анексії та у визначенні особливості його функціонування.

Новітні умови, в яких опинилося населення АР Крим і м. Севастополь, а також суб'єкти господарювання, суттєво впливають на подальший розвиток небанківського фінансового ринку півострова. Станом на початок 2014 р. на території АР Крим було внесено до Державного реєстру фінансових установ України 43 фінансові установи та 323 їх відокремлені підрозділи (табл. 1).

У м. Севастополь було зареєстровано 29 фінансових установ та 61 їх структурний підрозділ. Таким чином, на території АР Крим і м. Севастополь у доокупаційний період було зареєстровано 72 фінансові установи та 384 структурних підрозділів небанківських фінансових установ. Дані наведеної табл. 1 свідчать про те, що на території АР Крим до моменту анексії було зареєстровано 3,4% небанківських фінансових установ України та 4,9% всіх структурних підрозділів.

Одними з найбільших учасників ринку небанківських фінансових послуг півострова були страхові компанії, серед яких на початок 2014 р. налічувалося 7 ризикових СК («Ангарант», «Адміралтейська», «Європейський вибір», «Кримська страхова компанія», «Крим-Афес», «Кримський страховий альянс» і «Юпітер-М»), активи регіональних СК становили 204 млн грн, ними було зібрано 50,5 млн грн страхових премій і здійснено страхових відшкодувань на суму 4,9 млн грн [6]. Окрім регіональних страхових компаній, на території АР Крим і м. Севастополь діяли страховики з інших регіонів України через широко розгалужену мережу структурних підрозділів, яких налічувалося 89 од. Через ці структурні підрозділи ними було зібрано 152,2 млн грн премій та виплачено 48,5 млн грн відшкодувань. Таким чином, на території АРК страховими компаніями в цілому було зібрано 202,7 млн грн страхових премій та виплачено 53,1 млн грн страхових відшкодувань.

На території АР Крим виник дуалізм нормативно-правового забезпечення діяльності фінансово-кредитних установ: з одного боку, на всіх учасників поширюється законодавство України, з іншого боку, в примусовому порядку імплементується законодавство РФ.

Вітчизняний законодавець доречно наголошує, що новітні умови функціонування регіональної економіки півострова порушують умови функціонування фінансових установ, що, у свою чергу, призводить до виникнення загрози інтересам учасників ринку фінансових послуг. Неможливість виконання зазначеними фінустановами законодавства України сприятиме розбалансуванню єдності ринкового механізму.

Ураховуючи новітні виклики функціонування ринку небанківських фінансових установ на території АР Крим і м. Севастополь та з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг, недопущення порушень

фінансовими установами та/або відокремленими підрозділами фінансових установ, що розташовані та/або здійснюють свою діяльність на цій території, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, прийняла рішення про припинення діяльності небанківських фінансових установ на території півострова [4; 6]. Фінансовим установам та їх структурним підрозділам було надано можливість змінити місцезнаходження та материковій частині України. Якщо ж вони не змінюють своє місцезнаходження, то фінансові установи повинні звернутися до Нацкомфінпослуг із заявою про виключення інформації про фінансову установу та/або відокремлений підрозділ фінансової установи з Державного реєстру фінансових установ у зв'язку з припиненням надання фінансових послуг і заявою про анулювання ліцензії.

Таке рішення Нацкомфінпослуг було реакцією на прийняття в РФ федерального закону «Про особливості функціонування фінансової системи Республіки Крим та міста федерального значення Севастополь на перехідний період» [1], в якому були зазначені основні вимоги для функціонування цих установ на період до 2015 р.

Так, небанківські фінансові установи, які мають українську ліцензію або дозвіл, що діяли на 16 березня 2014 р. і місцем знаходження яких є територія Криму або Севастополя, а також організації, що мали таку ліцензію, але діяли в Криму і Севастополі через філії або відділення, могли продовжувати роботу до 1 січня 2015 р. без отримання російської ліцензії, включення до держреєстру або вступу до саморегульованих організацій, дотримуючись відповідних умов. Водночас, ці організації повинні були розміщувати отримані кошти та майно тільки в російських фінансово-кредитних установах.

Щодо проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВВТЗ) необхідно відмітити, що автотранспортні засоби, що мають номерні знаки, видані МРЕО (в Україні), застраховані вітчизняними страховими компаніями. Водночас, при перереєстрації таких автотранспортних засобів, згідно із законодавством РФ, вони отримують номерні знаки Росії. Таким чином, виникає парадоксальна ситуація – якщо ТЗ отримує номерні знаки в РФ без відповідного зняття його з обліку в Україні, такий ТЗ вважатиметься викраденим і при спробі перетину кордону з Україною буди примусово вилучений. Задля запобігання таких ексцесів власники ТЗ, що попередньо були зареєстровані в Україні, а в подальшому зареєструвалися згідно із законодавством РФ, можуть використати такі механізми. Перший полягає в тому, що при перетині кордону з Україною на стороні митного контролю в РФ автомобілі реєструються на виїзд з номерними знаками РФ, а при підході до митного контролю з Україною власники таких ТЗ змінюють номерні знаки на вітчизняні. Ця процедура повторюється і у зворотньому напрямі. Таким чином, при цьому механізмі власники ТЗ можуть подорожувати і за межі України без будь-яких санкцій. Водночас, для таких подорожей власник ТЗ повинен придбати страховий поліс ОСЦПВВТЗ як у вітчизняного

Таблиця 1

Показники, що характеризують ринок страхових послуг АР Крим і м. Севастополь у 2013–2014 рр. *

Вид установи	2013 р.				2014 р.				Зміна за період 2013–2014 рр.**						
	АР Крим	м. Севастополь	Усього АРК	Україна	Частка АРК**	АР Крим	м. Севастополь	Усього АРК	Україна	Частка АРК**	АР Крим	м. Севастополь	Усього АРК	Україна	Частка АРК**
Страхових компаній, од.	6	1	7	407	1,7	6	1	7	374	1,9	0	0	0	-33	0,2
Сума зібраних страхових премій страховиками, млн грн	35,9	14,6	50,5	28662	0,2	9,9	13	22,9	26767	0,1	-26	-1,6	-27,6	-1895	-0,1
Структурних підрозділів страховиків, од., у т. ч.:															
філій	69	20	89	2332	3,8	23	7	30	2140	1,4	-46	-13	-59	-192	-2,4
дирекцій	29	7	36	1029	3,5	13	3	16	925	1,7	-16	-4	-20	-104	-1,8
відділень	12	3	15	244	6,1	8	2	10	277	3,6	-4	-1	-5	33	-2,5
представництв	13	7	20	855	2,3	1	2	3	782	0,4	-12	-5	-17	-73	-2,0
	15	3	18	204	8,8	1	0	1	156	0,6	-14	-3	-17	-48	-8,2
Сума зібраних страхових премій структурними підрозділами страховиків, млн грн	124,5	27,7	152	5090,2	3,0	21,2	4,6	25,8	4672,6	0,6	-103	-23,1	-126	-417,6	-2,4
Усього фінансових установ, од.	43	29	72	2113	3,4	57	31	88	2204	4,0	14	2	16	91	0,6
Усього структурних підрозділів фінустанов, од.	323	61	384	7831	4,9	215	49	264	7895	3,3	-108	-12	-120	64	-1,6
Ринок НПФ, млн грн	248,8	98,2	347,0	37494	0,9	31,1	17,6	48,7	34424	0,1	-218	-80,6	-298	-3069	-0,8

* Складено на основі даних Нацкомфінпослуг [2; 3].

** Розраховано автором.

ЕКОНОМІКА

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

страховика (для можливості перебування на території материкової України з вітчизняними номерними знаками), так і у некредитної установи РФ (для перебування на території півострова чи РФ).

Зміст другого механізму полягав у знятті ТЗ з обліку в Україні та реєструванні його згідно із законодавством РФ, причому такі власники повинні укласти договір ОСЦПВВТЗ з некредитною установою РФ для можливості перебування на території півострова та РФ, а також придбати поліс «Зеленої картки» для можливості використання ТЗ на території України. Використання другого механізму є набагато дорожчим для власника ТЗ і, як вказує статистика придбання «Зеленої картки» на території півострова в СК-резидентів РФ, нульовий рівень збору премій за цим видом страхування не свідчить про використання цього способу жителями Криму.

Третій спосіб використання ТЗ України на території РФ не передбачає реєстрації ТЗ згідно із законами РФ. Так, власник ТЗ України повинен придбати поліс «Зеленої картки», що діє виключно та території Росії, Білорусії та Молдови (цей тип полісу є дешевшим від звичайного) і на основі нього проходить митний контроль при в'їзді на територію півострова. Недоліком цього механізму є обмеження перебування такого ТЗ на території півострова (чи всієї території РФ) не більше 90 днів.

Для укладення договору ОСЦРППТЗ жителі Криму і Севастополя в сучасних умовах можуть звернутися в небанківську організацію, яка виконує всі необхідні вимоги, або до російського страховика, або у Всеросійський союз страховиків (ВСС).

Всеросійський союз страховиків прогнозував, що приєднання Криму до Росії збільшить сукупний обсяг премій російських страховиків на 1% (близько 9 млрд руб. (еквівалент 2,7 млрд грн), з огляду на істотну різницю в тарифах між українськими й російськими страховиками, а також залучення понад 2 млн нових клієнтів [10]. Така методика оцінки надходжень страхових премій спеціалістами РФ є незрозумілою, адже у 2013 р. на півострові було зібрано, як вже було зазначено, 202,7 млн грн премій, що в кілька разів менше прогнозованого російськими експертами.

Такі планові показники не могли бути досягнуті, і фактичні дані про роботу страхових компаній на території півострова засвідчили хибність та невідповідність прогнозів реаліям сьогодення. Загальний розмір зібраних страхових премій на півострові за 2014 р. склав 175 млн руб. [11], що становить близько 55 млн грн). Можна констатувати чотириохразове скорочення страхового ринку АР Крим і м. Севастополь у 2014 р.

Важливим фактором, що впливає на подальший розвиток страхового ринку регіону, є існування суттєвої різниці між українськими та російськими страховими тарифами. Встановлений базовий коефіцієнт ОСЦПВВТЗ для водіїв у Криму – найнижчий в усій РФ – 0,6, враховуючи невисокий рівень зарплат у Криму й Севастополі. Низький рівень доходів населення одночасно означає такий самий низький попит на інші добровільні послуги страхування. Тому, з 2015 р. кримські автомобі-

лісти не матимуть можливості вибору страховика, адже страховикам не вигідно продавати поліси через найнижчий в країні коефіцієнт. Причому страхове покриття є однаковим з іншими регіонами РФ.

Основним учасником ринку ОСЦПВВТЗ Криму й Севастополя був Російський Союз Автостраховиків (РСА), що почав свою роботу на півострові з 5 травня 2014 р., відкривши представництво. На початок 2015 р. він присутній у 16 містах півострова через офіси продажів страхових полісів ОСЦПВВТЗ [10].

Застосування санкцій світової спільноти щодо тих СК, які проводитимуть діяльність на території АР Крим і м. Севастополь, стало стримуючим фактором для виходу на цей ринок провідних страхових компаній. У 2014 р. почали фактично проводити страхову діяльність на території АР Крим 14 страховиків (з них 1 компанія зі страхування життя), а на території м. Севастополь – 8 (1 СК зі страхування життя). Найбільша частина премій – 44,2% валових премій – зібрана СК «Північна скарбниця», однак успішність діяльності останньої піддається сумніву внаслідок введення ЦБ РФ у кінці 2014 р. тимчасової адміністрації через проблеми в її діяльності. Інші СК, що діють на території півострова, займають несуттєві позиції. Так, на страховому ринку АР Крим діють 17 СК, окрім «Північної скарбниці» (займає 46,8% регіонального страхового ринку): «Московія» (17,2%), «РСТК» (15,2%), «Кримська перша страхова компанія» (8%), Центральне страхове товариство» (7,2%), інші 12 страховиків займають тільки 5,6% страхового ринку, у середньому по 0,5%. Це є свідченням їх номінальної присутності на ринку Автономної Республіки.

На регіональному страховому ринку м. Севастополь найбільшим учасником є СК «Московія», яка займає 43,3% ринку, «Північна казна» – 26,7%, «Громадянський страховий дім» – 16,6% регіонального ринку. На інші 9 СК припадає 86,6% ринку.

У цілому, на території півострова Крим на даний час діє 2 страхові компанії зі страхування життя – СК «НСГ страхування життя» в АР Крим і «Ренесанс життя» в м. Севастополь, 18 ризикових компаній.

Великі страховики зі світовим ім'ям, що працюють із міжнародними партнерами й перестраховувальниками, у Криму працювати відмовилися, навіть маючи в українських дочірніх компаніях сформовану клієнтську базу.

Основними напрямками діяльності РСА на території півострова стало здійснення компенсаційних виплат, забезпечення нових клієнтів бланками полісів ОСЦПВВТЗ і контроль у сфері технічного огляду.

За 2014 р. власники ТЗ на півострові уклали 56,1 тис. договорів ОСЦПВВТЗ. Усього РСА здійснив більше 1000 виплат кримським автовласникам за зобов'язаннями українських страховиків на загальну суму 60,4 млн руб [10].

Щодо структури зібраних премій в Криму і м. Севастополь, то слід зазначити, що у 2014 р. найбільша частка зібраних премій припадає на ОСЦПВВТЗ – 108,6 млн руб. (71,8% страхових премій) (табл. 2).

Основні показники, що характеризують страховий ринок АР Крим та м. Севастополь у 2014 р. в розрізі основних видів страхування згідно даних ЦБ РФ [11]

Показники/ Регіони	Фактичні показники за 2014 р. за видами страхування									
	Життя		Особисте		Майнове		ОСЦПВВТЗ		Усього	
	Абс.	Частка, %*	Абс.	Частка, %*	Абс.	Частка, %*	Абс.	Частка, %*	Абс.	Частка, %*
Страхові премії, млн руб.										
АР Крим	0,4	0,3	14,1	9,3	33,3	22,0	93,9	62,1	151,2	100
м. Севастополь	0,3	1,2	1,3	5,3	7,9	32,0	14,8	59,9	24,7	100
Усього	0,7	0,4	15,4	8,8	41,2	23,4	108,7	61,8	175,9	100
Кількість укладених договорів, од.										
АР Крим	40	0,2	22683	30,3	2077	2,8	49003	65,5	74776	100
м. Севастополь	73	3,7	1960	20,5	190	2,0	7108	74,3	9561	100
Усього	113,0	0,5	24643	29,2	2267	2,7	56111	66,5	84337	100
Середня вартість полісу, руб.										
АР Крим*	10000,0	-	621,6	-	16032,7	-	1916,2	-	2022,0	-
м. Севастополь*	4109,6	-	663,3	-	41578,9	-	2082,2	-	2583,4	-
Усього*	6194,7	-	624,9	-	18173,8	-	1937,2	-	2085,7	-
Середня вартість полісу, грн										
АР Крим*	3333,3	-	207,2	-	5344,2	-	638,7	-	674,0	-
м. Севастополь*	1369,9	-	221,1	-	13859,6	-	694,1	-	861,1	-
Усього*	2064,9	-	208,3	-	6057,9	-	645,7	-	695,2	-
Страхові виплати, млн руб.										
АР Крим	0	-	0	-	0,8	22,9	3,5	72,9	4,4	100
м. Севастополь	0	-	0	-	0,2	15,4	1,3	27,1	1,5	100
Усього	0	-	0	-	1	16,9	4,8	81,4	5,9	100
Рівень виплат, %										
АР Крим	-	-	-	-	2,4	-	3,7	-	2,9	-
м. Севастополь	-	-	-	-	2,5	-	8,8	-	6,1	-
Усього	-	-	-	-	2,4	-	4,4	-	3,4	-

* Розраховано автором.

На ОСЦПВВТЗ припадає 62,1% усіх зібраних премій на півострові, причому в м. Севастополь цей показник складає 61,8%, а у АР Крим – 59,9%. Таким чином, на території півострова, як і до анексії, преважують обов'язкові види страхування. Серед добровільних видів найбільшу частину складає майнове страхування, частка якого у м. Севастополь складає майже 32%, а в АР Крим – 22%. На даний час констатується надзвичайно низький розвиток ринку довгострокового страхування – частка премій зі страхування життя в м. Севастополь складає 1,2%, а в АР Крим – 0,3%. Середня вартість полісу ОСЦПВВТЗ у АР Крим відповідає середньоукраїнському показнику.

Сума страхових виплат, здійснених російськими страховиками, складала 5,9 млн грн, що становило тільки 3,4% усіх зібраних ними премій.

Для повної об'єктивності оцінки страхового ринку АР Крим і м. Севастополь в умовах окупації РФ, окрім даних про діяльність російських СК на півострові, слід врахувати звітні дані Нацкомфінпослуг про діяльність страхових компаній та їх структурних підрозділів на території півострова. Згідно зі сформованими Регулятором даних, зареєстровані в АРК СК проводили страхову діяльність до кінця 3 кв. 2014 р. Починаючи з 4 кв. 2014 р., повністю припинені будь-які дії СК на півострові. Таким чином, з даних табл. 1 та табл. 2 можна визначити загальну суму зібраних премій та здійснених страхових відшкодувань кримськими СК і структурними підрозділами іноREGIONАЛЬНИХ страховиків. У 2014 р. вітчизняними СК було зібрано 48,7 млн грн страхових премій та виплачено 22,7 млн грн, рівень виплат складав 46,6% (табл. 3).

У цілому, об'єднуючи інформацію ЦБ РФ і Нацкомфінпослуг про функціонування страхового ринку АРК і м. Севастополь у 2014 р., можна стверджувати, що загальна сума зібраних премій страховиками на півострові складає 107,3 млн грн, більшість з яких (54,6%) зібрана у м. Севастополь. Сума страхових відшкодувань, здійснених страховальникам півострова Крим, складає 33,5 млн грн, причому тільки 5,9% яких здійснені страховальникам м. Севастополь. Загальний рівень виплат складає 31,2%.

У 2014 р. надходження страхових премій на півострові вітчизняними страховиками складає 45,4%, а російськими – 54,6%, причому роль вітчизняних на страховому ринку м. Севастополь є відчутнішою, адже їх частка становить 68,1% ринку регіону. На регіональному страховому ринку АР Крим спостерігається зворотна ситуація – частка російських СК становить 61,8% ринку.

Враховуючи проведений вище аналіз функціонування страхового ринку півострова Крим, можна констатувати зменшення обсягу наданих страхових послуг у 2014 р. на 47,1% (складає 107,3 млн грн).

ВИСНОВКИ

Таким чином, ринок небанківських фінансових послуг півострова Крим, у т. ч. і страховий ринок, унаслідок анексії зазнав катастрофічних змін, що обумовилося припиненням роботи всіх без винятку вітчизняних фінансових установ і необхідністю ліцензування діяльності нових відповідно до чинного законодавства РФ. Унаслідок того, що у 2014 р. усі вітчизняні банківські та небанківські фінансові установи покинули півострів, а за цей достатньо короткий час на півострові почали проваджувати свою діяльність тільки страхові компанії та банківські установи РФ, фінансовий ринок характеризується тотальним скороченням надаваних послуг. Підтвердженням катастрофічного звуження ринку є суттєве скорочення кількості зібраних премій та укладених договорів страхування у 2014 р., унаслідок неможливості швидкої адаптації до нових реалій на півострові відсутні ломбарди, кредитні спілки та фінансові компанії. Навіть функціонування пунктів обміну валют було зупинено. Фактично, на даний час єдиними фінансовими установами півострова є страховики та банківські установи, що свідчить про обмеженість доступу споживачів до небанківських фінансових послуг. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон РФ «Про особливості функціонування фінансової системи Республіки Крим та міста федерального значення

Таблиця 3

Узагальнені дані про діяльність вітчизняних та російських страховиків на страховому ринку АР Крим і м. Севастополь у 2014 р. [5; 11]

Показники	м.Севастополь			АР Крим			Усього АРК і м. Севастополь*		
	Вітчизняні СК	Російські СК	Усього	Вітчизняні СК	Російські СК	Усього	Вітчизняні СК	Російські СК	Усього
Зібрані страхові премії, млн грн	31,1	50,4	81,5	17,6	8,2	25,8	48,7	58,6	107,3
Частка у зібраних преміях, %*	38,2	61,8	100,0	68,1	31,9	100,0	45,4	54,6	100,0
Страхові виплати, млн грн	21,5	1,5	23,0	10,0	0,5	10,5	31,5	2,0	33,5
Частка у страхових виплатах, %*	93,6	6,4	100,0	95,2	4,8	100,0	94,1	5,9	100,0
Рівень виплат, %*	69,1	2,9	28,2	56,8	6,1	40,6	64,7	3,4	31,2

* Розраховано автором.

Севастополь на перехідний період» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbnews.com.ua/ua/news/117396/>

2. Звіт про роботу Нацкомфінпослуг за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/files/docs/zvit/D097D0B2D196D182202013.pdf>

3. Звіт про роботу Нацкомфінпослуг за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/files/sekto/D097D0B2D196D18220D09DD0B0D186D0BAD0BED0BCD184D196D0BDD0BFD0BED181D0BBD183D0B320201420D180D0B5D0B4.doc>

4. Інформаційне повідомлення для споживачів фінансових послуг, у зв'язку із ситуацією, що склалася на території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/news/623.html>

5. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/content/strahoviy-rinok.html>

6. Особливості роботи фінансових установ під час анексії АР Крим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nfp.gov.ua/news/517.html?PrintVersion>

7. **Пойда-Носик Н. Н.** Страхове підприємництво регіону: сучасний стан і перспективи розвитку : монографія / Н. Н. Пойда-Носик, Р. Й. Бачо. – Ужгород : Мистецька Лінія, 2010. – 232 с.

8. **Пойда-Носик Н. Н.** Регулювання та безпека розвитку страхового підприємництва в регіоні : монографія / Н. Н. Пойда-Носик, Р. Й. Бачо, М. В. Тимчак. – Ужгород : Мистецька Лінія, 2012. – 256 с.

9. Розвиток ринків фінансових послуг в умовах європейської інтеграції : монографія / Наук. ред. та кер. кол. авт. – д-р екон. наук., проф. Н. М. Внукова. – Харків : ТО Ексклюзив, 2014. – 218 с.

10. Российские страховщики так и не решились идти в Крым из-за опасения санкций [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://forinsurer.com/hotnews/15/01/15/32005>

11. Статданные страхования за 2014 г. Центральный Банк России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cbr.ru/sbrfr/contributors/insurance_industry/statistics/2014/2014_4.rar

REFERENCES

“Informatsiine povidomlennia dlia spozhyvachiv finansovykh posluh, u zv'iazku iz sytuatsiieiu, shcho sklalasia na terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym i mista Sevastopolia” [Announcement for consumers of financial services, in connection with the situation in the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol]. <http://nfp.gov.ua/news/623.html>

[Legal Act of Russia]. <http://nbnews.com.ua/ua/news/117396/>

“Natsionalna komisiia, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh Ukrainy” [The National Commission for State Regulation of Financial Services Markets of Ukraine]. <http://nfp.gov.ua/content/strahoviy-rinok.html>

“Osoblyvosti roboty finansovykh ustanov pid chas aneksii AR Krym” [Features of financial institutions during the annexation of the Crimea]. <http://nfp.gov.ua/news/517.html?PrintVersion>

Poida-Nosyk, N. N., and Bacho, R. I. *Strakhove pidpriemnytstvo rehionu: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku* [The insurance business in the region: current situation and prospects]. Uzhhorod: Mystetska Liniia, 2010.

Poida-Nosyk, N. N., Bacho, R. I., and Tymchak, M. V. *Rehuliuвання ta bezpeka rozvytku strakhovoho pidpriemnytstva v rehionii* [Regulation and safety of the insurance business in the region]. Uzhhorod: Mystetska Liniia, 2012.

Rozvytok rynkiv finansovykh posluh v umovakh ievropeiskoi intehratsii [The development of financial services markets in terms of European integration]. Kharkiv: TO Ekskliuzyv, 2014.

“Rossiyskie strakhovshchiki tak i ne reshilis idti v Krym iz-za opaseniia sanktsiy” [Russian insurers did not dare to go to the

Crimea because of the fear of sanctions]. <http://forinsurer.com/hotnews/15/01/15/32005>

“Statdannye strakhovaniia za 2014 g. Tsentralnyy Bank Rossii” [Statistical data of insurance for 2014 the Central Bank of Russia]. http://www.cbr.ru/sbrfr/contributors/insurance_industry/statistics/2014/2014_4.rar

“Zvit pro robotu Natskomfinsposluh za 2013 rik” [Report on Natskomfinsposluh by 2013]. <http://nfp.gov.ua/files/docs/zvit/D097D0B2D196D182202013.pdf>

“Zvit pro robotu Natskomfinsposluh za 2014 rik” [Report on Natskomfinsposluh by 2014]. <http://nfp.gov.ua/files/sekto/D097D0B2D196D18220D09DD0B0D186D0BAD0BED0BCD184D196D0BDD0BFD0BED181D0BBD183D0B320201420D180D0B5D0B4.doc>

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА СТІЙКОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

© 2015 БІЛОУС Н. М.

УДК 330. 87

Білоус Н. М. Інтегральна оцінка стійкості страхових компаній на регіональному рівні

У статті розглянуто особливості інтегральної оцінки діяльності страхових компаній зі страхування життя. Для вдосконалення процесу оцінки стійкості необхідно дослідити різні методи розрахунку інтегрального показника, виявити їх переваги та недоліки. У центрі уваги дослідження – формування стійкості страхових компаній зі страхування життя на регіональному рівні. Страхування життя є однією з галузей, що динамічно розвивається в нашій країні, але значний дисбаланс, який спостерігається в регіональному розрізі, перешкоджає його повноцінному розвитку та знижує стійкість. Інтегральна оцінка стану підприємства розширює економічну суть поняття стійкості та дозволяє застосовувати його для характеристики здатності компаній повертатися до стану своєї рівноваги, зберігати параметри та переходити на новий етап розвитку на регіональному рівні в умовах випадкових змін зовнішнього та внутрішнього середовища оцінки ринку страхування життя.

Ключові слова: страхові компанії, сучасний регіональний ринок, рейтингова оцінка, рейтингування регіонів, сукупний ранг, інтегральна оцінка.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 12.

Білоус Ніна Михайлівна – старший викладач кафедри фінансів та економіки природокористування, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: Nina1995@list.ru

УДК 330. 87

UDC 330. 87

Билоус Н. М. Интегральная оценка устойчивости страховых компаний на региональном уровне

В статье рассмотрены особенности интегральной оценки деятельности страховых компаний по страхованию жизни. Чтобы улучшить процесс оценки устойчивости, необходимо изучить различные методы расчета интегрального индекса, обнаружить их преимущества и недостатки. В центре внимания исследования – формирование стабильности страховых компаний по страхованию жизни на региональном уровне. Страхование жизни является одной из динамично развивающихся отраслей в нашей стране, но значительный дисбаланс, который наблюдается в региональном контексте, препятствует полному развитию и уменьшает устойчивость компаний. Интегральная оценка состояния компании расширяет экономическую сущность понятия устойчивости и позволяет использовать его для характеристики способности компаний возвращаться в состояние равновесия, сохранять параметры и переходить на новый этап развития на региональном уровне в условиях случайных изменений во внешней и внутренней среде оценки рынка страхования жизни.

Ключевые слова: страховые компании, современный региональный рынок, рейтинговая оценка, рейтинг регионов, совокупный ранг, интегральная оценка.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Формул.:** 2. **Библ.:** 12.

Билоус Ніна Михайлівна – старший преподаватель кафедры финансов и экономики природопользования, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (ул. Соборная, 11, Ровно, 33028, Украина)

E-mail: Nina1995@list.ru

Bilous N. M. Integrated Score for Sustainability of Insurance Companies at the Regional Level

The article considers features of integrated assessment of life insurance activities by insurance companies. To improve the process of sustainability assessment, it is necessary to examine various methods for calculating the integral index, disclose their advantages and disadvantages. The research is focused on formation of sustainability of insurance companies providing life insurance services at the regional level. Life insurance is one of the fastest growing economic branches in our country, but a significant imbalance, which is seen in the regional context, prevents the full development and reduces the sustainability of companies. Integrated assessment of company status extends the economic substance of the concept of sustainability and can be used to characterize the ability of companies to return to equilibrium, preserve their settings, and move on to a new stage of development at the regional level, in the context of random changes in the external and internal environment when assessing the life insurance market.

Key words: insurance companies, current regional market, ranking score, rating of regions, cumulative rank, integrated score.

Pic.: 2. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 12.

Bilous Nina M. – Senior Lecturer of the Department of Finance and Environmental Economics, National University of Water Management and Natural Resources Use (vul. Soborna, 11, Rivne, 33028, Ukraine)

E-mail: Nina1995@list.ru

Розвиток і зміцнення ринку страхування життя України неможливе без глибокого аналізу сучасного стану як усієї галузі, так і її регіональних особливостей. У сучасних реаліях економіки України особливо гостро стоїть питання розробки певного інструменту оцінки стану страхових компаній зі страхування життя, у тому числі й на регіональному рівні.

Вагомий внесок у дослідження страхових компаній на регіональному рівні проводили у своїх наукових працях такі вчені: Р. Бачо [1], Н. Бударіна [2], М. Кизим [3], Н. Ковтун [4], О. Козьменко [5], В. Огліх [6], Н. Пойда-Носик [8], Л. Рибальченко [9], О. Рядно [10], Н. Феоктистова [11].

Сучасний регіональний ринок страхування життя є важливим елементом економічної інфраструктури регіону, і саме в цьому контексті його ефективне функ-

ціонування може стати важливим чинником та дієвим інструментом соціально-економічного розвитку регіону. Проте на сьогодні в більшості регіонів України не створено достатньо умов для ефективного розвитку страхового ринку. Зазвичай дослідники підходять до вивчення ринку страхування життя з позицій його стану, ймовірності банкрутства, конкурентоспроможності страхових компаній [2, 9].

У деяких дослідженнях розглядаються проблеми становлення ринку страхування життя, але без оцінки впливу на економіку регіону в цілому. Комплексних досліджень теоретико-методичних основ і прикладних аспектів стану та розвитку ринку страхування життя на рівні регіонів майже немає. Тому офіційної рейтингової оцінки розвитку ринку страхування життя в регіонах України на даний момент не існує.

Таким чином, у сучасних умовах страхування може бути одним із головних факторів сталого розвитку всіх підсистем регіону та каталізатором розвитку певних напрямів діяльності. При дослідженні ринку страхування життя в окремому регіоні обов'язково слід враховувати, що страхування не розвивається само по собі, а супроводжується економічним зростанням як у державі в цілому, так і розвитком певного регіону. Тому досягнення та недоліки в діяльності страхової сфери в регіоні багато в чому залежать як від макроекономічної, так і мікроекономічної ситуації.

У дослідженнях учених О. Рядно [6] та А. Рибальченка [9] для оцінки регіонального розвитку ринку страхування пропонується використовувати систему таких показників:

- ✦ загальна кількість страхових компаній;
- ✦ середньодушові обсяги надходжень страхових платежів зі страхування життя та перестраховування (грн);
- ✦ середньодушові обсяги виплат страхових сум і страхових відшкодувань зі страхування життя та перестраховування (грн);
- ✦ частка страхових виплат у страхових платежах (%);
- ✦ частка страхових платежів, що передана в перестраховування (%).

Зокрема, ці показники можна застосувати і для вивчення регіональних ринків страхування життя. Більш широкий перелік показників для вивчення регіональних ринків страхування запропонував Бачо Р. Й. [1]. Дослідник вважає, що при проведенні рейтингування регіонів за рівнем розвитку страхового ринку можна використовувати та скористатися одним із двох стратегічних підходів. Оцінка за першим підходом враховує юридичне заснування (юридичну адресу), тобто реєстрацію страховика в певному регіоні. Другий підхід враховує фактор фактичної присутності суб'єкта страхового підприємства в регіоні через структурний підрозділ.

За першим підходом, враховуючи обсяги офіційно опублікованої інформації про діяльність страхових компаній, пропонується визначити загальний рейтинг регіонів на основі ранжування за такими критеріями:

- ✦ кількість зареєстрованих страхових компаній у регіоні;
- ✦ розмір страхових надходжень (зібраних премій);
- ✦ розмір здійснених страхових виплат і страхових відшкодувань;
- ✦ рівень виплат (співвідношення здійснених виплат до зібраних премій);
- ✦ розмір сплаченого податку на прибуток від надзвичайних подій;
- ✦ рівень перестраховування;
- ✦ середній розмір зібраних премій, що припадає на одну зареєстровану в регіоні компанію;
- ✦ середній розмір страхових виплат, що припадає на одну зареєстровану в регіоні компанію;
- ✦ середній розмір зібраних премій, що припадає на одного жителя регіону;
- ✦ середній розмір страхових виплат, що припадає на одного жителя регіону;

- ✦ частка зібраних страхових премій у валовому регіональному продукті (ВРП) регіону;
- ✦ частка здійснених страхових виплат у валовому регіональному продукті (ВРП) регіону.

Слід зазначити, що юридичне заснування страховика в регіоні ще не може говорити нам про проведення такого роду діяльності у відповідному регіоні. Адже зареєстрований у відповідному регіоні страховик отримує премії зі всієї території країни (де він має свої структурні підрозділи), причому найменша їх частина може надходити саме з того регіону, в якому він є зареєстрованим. Якби Держфінпослуг наполягав на фактичному розмежуванні зібраних премій (здійснених виплат) відповідно до регіону походження (спрямування), то реальна картина регіонального зрізу страхового ринку України виглядала б зовсім інакше.

Більш точні дані можна отримати, застосувавши другий підхід – оцінивши показники по фактичній присутності структурних підрозділів страховика в регіонах. При використанні другого підходу запропоновану вище систему показників Бачо Р. Й. пропонує доповнити такими:

- ✦ кількість структурних підрозділів по регіонах;
- ✦ кількість представлених у регіоні страхових компаній;
- ✦ рівень конкуренції страхових компаній у певному регіоні на базі розрахованого індексу Герфіндаля;
- ✦ кількість структурних підрозділів у регіоні, що припадають на 100 тисяч жителів;
- ✦ розмір страхових премій, що припадають на діючий у регіоні структурний підрозділ страхових компаній [1].

Визначення критеріїв оцінки є актуальними для ризикового страхування, а при дослідженні ринку страхування життя потребують коригування. Тому подальші дослідження в даному напрямку повинні привести до відбору найбільш важливих критеріїв оцінки розвитку суб'єктів страхування життя у регіонах.

У нашому дослідженні проведено оцінку розвитку діяльності зі страхування життя з точки зору місцезнаходження страховиків, оскільки в офіційних джерелах відсутня статистична інформація по суб'єктах страхування життя з точки зору фактичного їх місця проведення. Тому й проаналізуємо просторово-часовий розподіл цих показників, де валові надходження страхових платежів (премій, внесків) за період з 2009 по 2013 рр. мали тенденцію до зростання і на кінець періоду становили 2476682,6 тис. грн. Проте таке підвищення зумовлене лише збільшенням даного показника по компаніях, зареєстрованих у м. Києві, у інших регіонах обсяг валових премій мав тенденцію до зниження. Таким чином, найбільші обсяги валових надходжень страхових премій генерують страхові компанії, що зареєстровані у Києві. На них у 2013 р. припадало 98 % валових надходжень. Значно менші за обсягами величини страхових премій зібрані компаніями Львівської, Харківської та Одеської областей. У 16 областях України немає офіційно зареєстрованих суб'єктів страхування життя, що і пояснює відсутність страхових платежів по них.

У процесі виконання своїх зобов'язань страховик здійснює страхові виплати та страхові відшкодування. Найбільше виплат відбулося у 2009–2013 рр. у компаніях, що зареєстровані у м. Києві, Запорізькій та Харківській областях. Найбільше виплат здійснено в 2009 р. на користь фізичних осіб. У 2009 р. питома вага виплат фізичним особам становила 83,3%. У 2013 р. на такі виплати припадало менше 80%. Найбільше страхових виплат здійснюється компаніями м. Києва, Запорізької, Донецької, Одеської та Харківської областей. Що стосується виплат юридичним особам (крім перестраховальників), то на них припадає у 2013 р. близько 19,6%. Слід відмітити м. Київ та Одеську область, у яких питома вага виплат юридичним особам у складі всіх страхових виплат найвища, відповідно 20% та 34,5% (12).

У випадку дострокового розірвання договору страхування застрахована особа має право претендувати на повернення викупної суми. Виплати викупних сум були найбільшими у 2009 р., що пояснюється посткризовою реакцією застрахованих осіб до припинення обслуговування страхового договору. У 2013 р., з новою хвилею економічної нестабільності, виплати викупних сум знову зростають. Логічно, що найбільшими ці показники є в тих областях, компанії яких уклали найбільшу кількість договорів страхування. Кількість договорів страхування, укладених за рік, з кожним роком зростає. У 2013 р. порівняно з 2009 р. договорів було укладено більше, ніж у 10 разів. Проте 99% з них було укладено компаніями м. Києва. Кількість фізичних осіб, застрахованих впродовж звітного періоду, щороку була нижчою від кількості укладених договорів. Це свідчить про те, що на одну особу оформлялось кілька договорів. Зокрема, за даними по компаніях м. Києва, на кожного застрахованого припадає два договори. У Харківській області – у середньому 1,7 договору. Таким чином, найбільшу частку ринку страхування життя як у 2009 р., так і в 2013 р. утримують компанії м. Києва, які у 2013 р. обслуговували 71,8% застрахованих фізичних осіб України. Хоча у 2009 р. цей показник був ще вищим – 93,2%. Але у 2013 р. на ринку страхування життя збільшили свою присутність компанії Черкаської області, які обслуговують 25% застрахованих фізичних осіб в Україні.

Для рейтингової оцінки регіонів за показниками діяльності зі страхування життя обрані такі показники:

1. Індекс інституціональної насиченості регіону:

$$I_p = (K / N) / I_y, \quad (1)$$

де I_p – індекс інституціональної насиченості ринку страхування життя регіону; K – кількість страхових компаній у регіоні; N – середньорічна чисельність наявного населення; I_y – середнє по Україні значення індексу інституціональної насиченості ринку страхування життя.

2. Валові надходження страхових платежів (премій, внесків), у тому числі від страхувальників – фізичних осіб та страхувальників – юридичних осіб (крім перестраховальників); від перестраховальників.
3. Питома вага страхових платежів (премій, внесків), що сплачуються перестраховиком.
4. Питома вага страхових платежів (премій, внесків), що сплачуються юридичним особам.

5. Середній розмір зібраних страхових платежів (премій, внесків), що припадає на одного жителя регіону.
6. Частка зібраних страхових премій у валовому регіональному продукті (ВРП) регіону.
7. Резерви зі страхування життя на кінець звітного періоду.
8. Інвестиційний дохід, що отримується від розміщення коштів резервів із страхування життя, у тому числі спрямований на збільшення резервів із страхування життя.
9. Питома вага перестраховиків у резервах із страхування життя на кінець звітного періоду.
10. Страхові виплати, у тому числі фізичним особам, юридичним особам (крім перестраховальників); перестраховальникам.
11. Питома вага виплат фізичним особам у структурі всіх виплат.
12. Рівень виплат (співвідношення здійснених виплат до зібраних премій).
13. Частка здійснених страхових виплат у валовому регіональному продукті (ВРП) регіону.
14. Виплати викупних сум.
15. Кількість договорів страхування, укладених протягом звітного періоду.
16. Кількість фізичних осіб, застрахованих упродовж звітного періоду.
17. Кількість фізичних осіб, застрахованих на кінець звітного періоду.
18. Питома вага фізичних осіб, застрахованих на кінець звітного періоду, у населенні всього регіону.

За даним переліком показників було здійснено рейтингування регіонів і виведено сукупний ранг регіону за даними 2009 і 2013 рр. На основі 18 критеріїв встановлено середнє значення рангів. В остаточному результаті регіону присвоювався сукупний ранг у рейтингу згідно з формулою:

$$R'_j = \frac{\sum_{i=1}^n R'_{ij}}{n}, \quad (2)$$

де R'_j – сукупний ранг j -го регіону; R'_{ij} – ранг по i -тому показнику j -того регіону; n – кількість показників (у нашому випадку – 18); i – номер показника; j – порядковий номер регіону.

Чим нижчим є значення сукупного рангу, тим вищим є регіон у рейтингу й навпаки. У оцінюванні включено інформацію лише по 9 областях України та м. Києву, оскільки в решті регіонів відсутні юридично зареєстровані суб'єкти страхування життя.

Результати рейтингової оцінки представлено в (табл. 1 і на рис. 1, рис. 2). Лідерами за розвитком діяльності зі страхування життя є страхові компанії, що зареєстровані у м. Києві. За 14 з 18 досліджуваних показників м. Київ займає перші позиції у рейтингу регіонів України.

На другому та третьому місцях утримуються в рейтингу Харківська та Одеська області відповідно. Найменші показники сукупного рангу демонструють впродовж п'яти років Черкаська, Рівненська, Київська області. За

Сукупний ранг регіонів за показниками діяльності зі страхування життя

Регіон	Сукупні ранги регіонів		Місця регіонів у рейтингу		Зміна сукупних рангів регіонів за 2009–2013 рр.
	2009 р.	2013 р.	2009 р.	2013 р.	
Дніпропетровська область	5,83	7,22	6	9	1,39
Донецька область	4,78	4,78	5	5	0
Запорізька область	4,11	4,67	3	4	0,56
м. Київ	1,94	1,94	1	1	0
Київська область	6,06	5,94	7	7	-0,12
Львівська область	8,06	5,89	9	6	-2,17
Одеська область	4,11	4,17	3	3	0,06
Рівненська область	6,22	7,11	8	8	0,89
Харківська область	2,78	2,78	2	2	0
Черкаська область	8,72	7,39	10	10	-1,33

Джерело: розроблено автором на основі [7].

Рис. 1. Модель розвитку регіонів за показниками діяльності зі страхування життя у 2009 р.

Джерело: розроблено автором за звітністю компаній [12].

Рис. 2. Модель розвитку регіонів за показниками діяльності зі страхування життя у 2013 р.

Джерело: розроблено автором за звітністю компаній [12].

п'ять років погіршилися показники сукупного рангу для таких областей України, як Дніпропетровська, Рівненська, Запорізька, а покращилися показники у Львівській, Київській та Черкаській областях. Таким чином, можна виокремити групи областей з низьким, середнім та високим рівнями розвитку діяльності зі страхування життя (див. рис. 1, рис. 2).

Асиметричність регіонів за різними показниками оцінимо за коефіцієнтом варіації Уільямсона та за коефіцієнтом регіональної асиметрії. Обчислені показники свідчать про наявність в Україні дуже суттєвих диспропорцій регіонального розвитку страхування життя та про укріплення цієї нерівномірності в регіональному розрізі з роками. Як коефіцієнти регіональної асиметрії,

так і коефіцієнти Уільямсона по більшості показників зросли, що засвідчує зростання територіальних диспропорцій та підвищення рівня концентрації діяльності зі страхування життя в м. Києві та кількох регіональних центрах, незважаючи на розширення філіальної мережі страхових компаній.

За коефіцієнтом регіональної асиметрії найбільші територіальні відмінності спостерігаються за показниками індексу інституціонального насичення регіону суб'єктами страхування життя. А ці відмінності, у свою чергу, породжують значну диференціацію регіонів за валовими надходженнями страхових платежів (премій, внесків), страховими виплатами, кількістю договорів страхування, укладених протягом звітного періоду, та кількістю застрахованих впродовж року фізичних осіб. Усі ці показники безпосередньо залежать від рівня розвитку мережі страхових компаній у регіоні.

Також доволі високі значення регіональної асиметрії зафіксовані за питомою вагою страхових платежів

(премій, внесків), що сплачуються перестраховикам, а також за величиною виплат викупних сум. Пояснити відмінності між регіонами за цими параметрами можна різницею соціально-демографічних характеристик по регіонах та особливостями співпраці з перестраховиками в різних страхових компаніях. Найбільш рівномірними на регіональному рівні є показники зібраних страхових премій та здійснених страхових виплат по відношенню до валового регіонального продукту (ВРП) регіону. Коефіцієнти диспропорцій розвитку регіонів за показниками діяльності зі страхування життя представлено в *табл. 2*.

У середньому по Україні страхові премії зі страхування життя становлять 0,25 % від ВРП, а страхові виплати – 0,01 % від ВРП. По регіонах цей показник є суттєво меншим, за винятком лише м. Києва (відповідно 0,87 % і 0,05 %). Однак обнадійливим є той факт, що поступово стираються відмінності між регіонами України за кількістю фізичних осіб, охоплених

Таблиця 2

Коефіцієнти диспропорцій розвитку регіонів за показниками діяльності зі страхування життя

Показник	Коефіцієнт регіональної асиметрії		Коефіцієнт Уільямсона	
	2009 р.	2013 р.	2009 р.	2013 р.
Індекс інституціонального насичення регіону суб'єктами страхування життя	4,95	4,94	2,78	2,87
Валові надходження страхових платежів (премій, внесків)	4,52	4,80	4,31	6,21
Питома вага страхових платежів (премій, внесків), що сплачуються перестраховикам	-1,04	4,83	0,92	6,98
Питома вага платежів від юридичних осіб	0,25	3,05	1,14	5,86
Середній розмір зібраних страхових платежів (премій, внесків), що припадає на одного жителя регіону, грн/особу	4,34	4,30	3,76	3,78
Частка зібраних страхових премій у валовому регіональному продукті (ВРП) регіону	0,94	0,89	1,38	1,40
Резерви зі страхування життя на кінець звітного періоду	4,79	4,52	5,99	4,39
Інвестиційний дохід, що отримується від розміщення коштів резервів зі страхування життя	4,80	4,53	6,04	4,47
Питома вага перестраховиків у резервах зі страхування життя на кінець звітного періоду	2,72	-1,05	1,71	0,90
Страхові виплати	4,52	4,80	4,29	6,15
Питома вага виплат фізичним особам у всіх випалатах	-1,15	-1,12	0,77	0,82
Рівень виплат (співвідношення здійснених виплат до зібраних премій)	4,52	4,03	4,63	4,02
Частка здійснених страхових виплат у валовому регіональному продукті (ВРП) регіону	0,93	0,88	1,37	1,39
Виплати викупних сум	4,54	4,79	4,50	5,99
Кількість договорів страхування, укладених протягом звітного періоду	4,54	4,80	4,45	6,33
Кількість фізичних осіб, застрахованих упродовж звітного періоду	4,53	4,80	4,40	6,30
Кількість фізичних осіб, застрахованих на кінець звітного періоду	4,50	4,13	4,20	4,61
Питома вага фізичних осіб, застрахованих на кінець звітного періоду, у населенні всього регіону	4,32	3,02	3,67	3,08

Джерело: складено на основі даних [7].

страхуванням життя. Саме за цим показником спостерігається найбільше зниження коефіцієнта регіональної асиметрії. Це пов'язане зі зростанням кількості укладених договорів щодо страхування життя: на кінець 2009 р. такі договори мали лише 6,8% населення України, а на кінець 2013 р. – 13,66%.

ВИСНОВКИ

Актуальною на сьогодні у стратегічному управлінні є розробка моделей стійкості страхових компаній зі страхування життя на регіональному ринку, що є одним із найважливіших чинників соціально-економічного розвитку регіону. Отже, за коефіцієнтом варіації Уільямсона спостерігаються аналогічні тенденції у зміні територіальних диспропорцій за показниками страхування життя, що і відзначено нами при дослідженні коефіцієнта регіональної асиметрії. Проте зазначимо, що коефіцієнт варіації Уільямсона більш чутливо, ніж коефіцієнт регіональної асиметрії, відреагував на зміни в регіональних відмінностях за показниками питомої ваги страхових платежів (премій, внесків), що сплачуються перестраховикам, а також за питомою вагою платежів від юридичних осіб. На нашу думку, суттєві різниці між цими показниками по різних регіонах обумовлені значною відмінністю рівня соціально-економічного розвитку різних регіонів, і зокрема – ділового клімату в регіонах. До того ж, ці відмінності за 2009–2013 рр. посилювалися. Зокрема, у 2009 р. співвідношення між максимальним (м. Київ) і мінімальним (Чернівецька обл.) показником валового регіонального продукту в розрахунку на особу становило 6,5, а у 2013 р. – понад 7. За показником ділової активності, який визначається як кількість суб'єктів ЄДРПОУ на 1000 населення, відмінності у 2013 р. ще вищі: найбільший показник по м. Києву (99 суб'єктів на 1 тис. населення) і найнижчий – по Закарпатській області (17 суб'єктів на 1 тис. населення) різняться між собою у 6 разів. Тоді як у 2009 р. ця різниця становила лише 5 разів. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Бачо Р. Й.** Сучасна методика оцінки ефективності діяльності страхового підприємства регіону / Р. Й. Бачо // Вісник Ужгородського університету. – Серія Економіка. – 2008. – Випуск 26. – С. 79–82.
- 2. Бударіна Н.** Розвиток страхового ринку в східному регіоні / Н. Бударіна, С. Ісютін // Економіст. – 2005. – № 6. – С. 77–79.
- 3. Кизим Н. А.** Неравномерность регионального развития в Украине: теоретические основы, инструментальный диагностики : монография / Н. А. Кизим, Е. В. Раевнева, А. Ю. Бобкова. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2011. – 224 с.
- 4. Ковтун Н.** Статистична оцінка діяльності страхових компаній в Україні: макроекономічний і регіональний аспект / Н. Ковтун // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Серія «Економіка». – 2007. – № 94-95. – С. 25–30
- 5. Козьменко О. В.** Страховий ринок України у контексті сталого розвитку : монографія / О. В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.
- 6. Огліх В. В.** Регіональний аспект розвитку страхових ринків в Україні / В. В. Огліх // Бізнес Інформ. – 2012. – № 5. – С. 194–198.
- 7. Огляд ринків фінансових послуг та підсумки діяльності небанківських фінансових установ за 2008–2013 роки / Додаток**

до розпорядження Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/files/file00425.pdf>

8. Пойда-Носик Н. Н. Страхове підприємство регіону: сучасний стан і перспективи розвитку : монографія / Н. Н. Пойда-Носик, Р. Й. Бачо. – Ужгород : Мистецька Лінія, 2010. – 232 с.

9. Рибальченко Л. В. Перспективи розвитку страхового ринку в регіонах України / О. А. Рядно, О. В. Піскунова, Л. В. Рибальченко // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – Серія «Економіка». – 2007. – № 97. – С. 50–53.

10. Рядно О. А. Розвиток страхового ринку в регіонах України // О. А. Рядно, Л. В. Рибальченко // Вісник економічної науки України. – 2012. – № 1. – С. 146–149.

11. Феоктистова Н. А. Формирование системы методов диагностики региональных страховых рынков : автореф. дисс. ... канд. экон. наук / Н. А. Феоктистова. – Хабаровская государственная академия экономики и права, 2005.

12. Фориншурер / Интернет-журнал о страховании [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.forinsurer.com/ratings/life>

Науковий керівник – Сазонець І. Л., доктор економічних наук, професор Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне)

REFERENCES

Bacho, R. I. "Suchasna metodyka otsinky efektyvnosti diialnosti strakhovoho pidpriemnytstva rehionu" [Modern methods of evaluating the performance of the insurance business in the region]. *Visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii "Ekonomika"*, no. 26 (2008): 79-82.

Budarina, N., and Isyutin, S. "Rozvytok strakhovoho rynku v skhidnomu rehioni" [The development of the insurance market in the eastern region]. *Ekonomist*, no. 6 (2005): 77-79.

Feoktistova, N. A. "Formirovanie systemy metodov diagnostiki regionalnykh strakhovykh rynkov" [Formation of methods of diagnosis of regional insurance markets]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk*, 2005.

"Forinsurer: Internet-zhurnal o strakhovanii" [Forinsurer: Internet magazine about insurance]. <http://www.forinsurer.com/ratings/life>

Kozmenko, O. V. *Strakhovyi rynek Ukrainy u konteksti staloho rozvytku* [The insurance market in Ukraine in the context of sustainable development]. Sumy: UABS NBU, 2008.

Kizim, N. A., Raevneva, E. V., and Bobkova, A. Yu. *Neravnomernost regionalnogo razvitiia v Ukraine: teoreticheskie osnovy, instrumentariy diagnostiki* [Uneven regional development in Ukraine: the theoretical foundations of diagnosis tools]. Kharkiv: INZhEK, 2011.

Kovtun, N. "Statystychna otsinka diialnosti strakhovykh kompanii v Ukraini: makroekonomichni i rehionalnyi aspekt" [Statistical evaluation of insurance companies in Ukraine: macroeconomic and regional dimension]. *Visnyk KNU im. T. Shevchenka. Serii "Ekonomika"*, no. 94-95 (2007): 25-30.

Ohlikh, V. V. "Rehionalnyi aspekt rozvytku strakhovykh rynkiv v Ukraini" [The regional aspect of the insurance market in Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 5 (2012): 194-198.

"Ohliad rynkiv finansovykh posluh ta pidsumky diialnosti nebankivskykh finansovykh ustanov za 2008 – 2013 roky" [Overview of Financial Markets and results of non-banking financial institutions for 2008 – 2013 years]. <http://forinsurer.com/files/file00425.pdf>

Poida-Nosyk, N. N., and Bacho, R. I. *Strakhove pidpriemnytstvo rehionu: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku* [The insurance business in the region: current situation and prospects]. Uzhhorod: Mystetska Linia, 2010.

Riadno, L. V. Rybalchenko, O. A. "Rozvytok strakhovoho rynku v rehionakh Ukrainy" [The development of the insurance market in Ukraine's regions]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 1 (2012): 146-149.

Riadno, O. A., Piskunova, O. V., and Rybalchenko, L. V. "Perspektyvy rozvytku strakhovoho rynku v rehionakh Ukrainy" [The prospects of the insurance market in Ukraine's regions]. *Visnyk KNU im. T. Shevchenka. Serii "Ekonomika"*, no. 97 (2007): 50-53.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛІНГУ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

© 2015 МАТВІЄНКО-БІЛЯЄВА Г. Л.

УДК 330.65

Матвієнко-Біляєва Г. Л. Методичні рекомендації проведення контролінгу логістичної діяльності на машинобудівних підприємствах

Метою даної статті є розробка методичних рекомендацій проведення контролінгу логістичної діяльності на машинобудівних підприємствах. Досліджено теоретичні визначення понять «логістика» та «контролінг», розглянуто їх основні цілі, проаналізовано та розкрито сутність основних етапів проведення контролінгу логістичної діяльності машинобудівних підприємств. Обґрунтовано актуальність застосування методичних рекомендацій проведення контролінгу логістичної діяльності на машинобудівних підприємствах. Запропоновано основний перелік етапів проведення контролінгу логістичної діяльності на машинобудівних підприємствах.

Ключові слова: логістика, контролінг, контролінг логістичної діяльності, збалансована система показників, потоки, машинобудівні підприємства.
Бібл.: 8.

Матвієнко-Біляєва Галина Леонідівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: galya2005m@mail.ru

УДК 330.65

Матвиенко-Беляева Г. Л. Методические рекомендации проведения контроллинга логистической деятельности на машиностроительных предприятиях

Целью данной статьи является разработка методических рекомендаций проведения контроллинга логистической деятельности на машиностроительных предприятиях. Исследованы теоретические определения понятий «логистика» и «контроллинг», рассмотрены их основные цели, проанализирована и раскрыта сущность основных этапов проведения контроллинга логистической деятельности машиностроительных предприятий. Обоснована актуальность применения методических рекомендаций проведения контроллинга логистической деятельности на машиностроительных предприятиях. Предложен основной перечень этапов проведения контроллинга логистической деятельности на машиностроительных предприятиях.

Ключевые слова: логистика, контроллинг, контроллинг логистической деятельности, сбалансированная система показателей, потоки, машиностроительные предприятия.
Библ.: 8.

Матвиенко-Беляева Галина Леонидовна – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятия и менеджмента, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: galya2005m@mail.ru

UDC 330.65

Matviienko-Biliaieva G. L. Methodical Recommendations for Controlling Logistic Activities at the Machine-Building Enterprises

The article is aimed to develop methodological recommendations for controlling logistic activities at the machine-building enterprises. Theoretical definitions of concepts of «logistics» and «controlling» have been studied, their main objectives has been considered, essence of the main phases of the controlling logistic activities at the machine-building enterprises have been analyzed and disclosed. Relevance of application of the methodical recommendations for controlling logistic activities at the machine-building enterprises has been substantiated. A master list of controlling phases as to logistic activities at the machine-building enterprises has been proposed.

Key words: logistics, controlling, controlling the logistic activities, balanced scorecard, flows, machine-building enterprises.

Bibl.: 8.

Matviienko-Biliaieva Galina L. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Business Economy and Management, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: galya2005m@mail.ru

Спрямованість на модернізацію економіки, реалізація промислової політики в Україні актуалізують потребу формування нових моделей, розробки інструментів і механізмів управління промисловими підприємствами. Динаміка зовнішнього і внутрішнього середовища перетворює сучасні підприємства в усе більш складні системи. Для забезпечення керованості таких систем необхідні нові методи управління, удосконалення функцій управління. Останнім часом новим у вітчизняному управлінні була поява контролінгу як функціонально відокремленого елемента системи управління на підприємстві.

Також незмінно ускладнюються самі сфери діяльності підприємства, відбувається їх інтеграція. Так, дуже швидко поширюється у підприємницькому середовищі логістична діяльність. Забезпечення узгодженості видів логістичної діяльності, контроль оптимальності матеріальних потоків, удосконалення інформаційного забезпечення – усе це може виконувати контролінг.

Необхідно підкреслити, що в Україні та країнах ближнього зарубіжжя фахівці більше уваги приділяють дослідженню окремо проблем логістики та окремо проблем контролінгу на підприємствах, а питання їх методичного забезпечення та впровадження в діяльність сучасних підприємств відсутні. Тому саме проблема методичного забезпечення проведення контролінгу логістичної діяльності набуває актуальності [1].

Логістика в Україні є досить новою сферою діяльності підприємства, тому вона має цілком з'ясовні потреби як у кваліфікованих спеціалістах, складських приміщеннях та якісних транспортних перевозок, так і дієвих методичних рекомендацій щодо організації.

Експерти прогнозують, що динаміка розвитку логістики в Україні зберігатиметься і в наступні кілька років.

Таким чином, основними стимулюючими факторами розвитку ринку логістичних послуг в Україні на сьогодні виступають такі:

- ✦ вигідне географічне положення України;
- ✦ розвиток торгівлі;
- ✦ перевищення попиту над пропозицією;
- ✦ плани міжнародних логістичних операторів стосовно виходу на ринок України;
- ✦ короткий (по відношенню до Заходу) термін окупності об'єктів;
- ✦ низькі витрати (по відношенню до інших об'єктів нерухомості) будівництва;
- ✦ висока рентабельність бізнесу;
- ✦ велика ємність ринку;
- ✦ відсутність на ринку активної конкуренції, що обумовлено перевищенням попиту над пропозицією;
- ✦ розвиток в Україні потреби на логістичні послуги (усе більше учасників ринку вирішують віддавати питання доставки товарів у руки професійних логістів, ніж самостійно займатися доставкою товарів);
- ✦ вихід на ринок України міжнародних торгових операторів, що звикли користуватися логістичними послугами.

У попередніх публікаціях [2] зазначалось основне призначення логістики на підприємстві – мінімізувати витрати й оптимізувати діяльність підприємства. На сучасних підприємствах існує поділ функціональних обов'язків за відповідними підрозділами (закупівель, маркетингу, фінансів, продажів). При цьому цілі окремих підрозділів найчастіше не збігаються з цілями інших відділів. Логістичний підхід передбачає управління всіма діями та операціями наскрізно, як єдиною діяльністю. Для цього на підприємствах слід створити службу логістики, що поєднує всі самостійні відділи й стає координуючим центром.

Отже, логістична діяльність підприємства передбачає управління потоковими процесами для виявлення та реалізації резервів у вигляді додаткових доходів і прибутку. Контролінг, у свою чергу, дає можливість оцінити відхилення фактичних показників від запланованих з метою коригування управлінських рішень з урахуванням змін внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства. Контролінг повинен забезпечити керівництво підприємства інформацією, необхідною для прийняття рішень у логістичній діяльності, а також здійснити узгодження й оптимізацію матеріальних потоків з іншими процесами, що протікають на підприємстві [3].

На основі взаємозв'язку цілей контролінгу та логістики на підприємстві відбувається їх інтеграція у систему контролінга логістичної діяльності підприємства.

Цілі логістики: прогнозування та визначення потреб у матеріальних ресурсах; планування закупок; постачання запасів, розвантаження, приймання вантажів на складі; складування та зберігання вантажів; створення та зберігання запасів; скорочення терміну поставок; забезпечення ритмічної, узгодженої роботи на виробництві; забезпечення максимальної неперервності процесів виробництва; організація розподілу виробленої продукції; організація вчасних доставок продукції; за-

безпечення транспортування матеріальних елементів у кожному з видів логістичної діяльності та транспортного зв'язку із зовнішнім середовищем; забезпечення актуальною і точною інформацією кожного з видів логістичної діяльності [4].

Цілі контролінгу: координація планування і прогнозування показників логістичної діяльності; аналіз відхилень значень показників від планових і нормативних на основі порівнянь; оцінка стану виконання плану; контролювання відповідності організаційних структур та якісних зрушень на підприємстві; дотримання раціональності та оптимальності, узгодженості у зв'язках між елементами; формування інформаційного забезпечення на основі систематизації та добування нових знань з даних, що описують стан підприємства; дослідження процесів реалізації планів, включаючи контроль, ревізію, використання ресурсів; формування інформації для розроблення та ухвалення управлінського рішення [5, 6].

Таким чином, організація контролінгу логістичної діяльності на підприємствах повинна базуватися на відповідних методичних рекомендаціях щодо його проведення. Контролінг логістичної діяльності підприємства необхідно здійснювати в рамках загального контролінгу підприємства, його цілі та завдання повинні узгоджуватись із загальними цілями та завданнями, а оцінка результатів контролінгу розглядатиметься як основа для формування управлінських рішень. З цієї метою в роботі розроблено комплексну методику проведення контролінгу логістичної діяльності підприємства, яка складається з таких етапів [7]:

1. Проведення загального аналізу діяльності підприємства, де передбачається:

1.1. Аналіз зовнішнього середовища підприємства.

При цьому слід враховувати, що зовнішнє середовище підприємства характеризується підвищеною складністю та являє собою складну багаторівневу структуру, що включає:

- ✦ зовнішнє середовище на рівні місії підприємства (соціальних цілей, норм, цінностей) охоплює постачальників, споживачів, потенційних інвесторів;
- ✦ зовнішнє середовище на рівні галузі – це релевантний ринок або галузь, в якій суб'єкт бізнесу веде конкурентну боротьбу. Ідентифікація основних характеристик релевантного ринку, знання глибинних джерел конкуренції на ньому є найважливішими умовами успішного позиціонування підприємства на ринку – знаходження сегментів, де підприємство здатне найкраще захиститися від впливу негативних чинників або повернути їх вплив на свою користь шляхом формування ключових активів і топ-характеристик;
- ✦ значуще зовнішнє середовище визначає ключові цінності конкуруючих товарів в очах споживачів та ті ключові активи і топ-характеристики, використання яких забезпечує формування конкурентних переваг підприємства. В аналізі значущого зовнішнього середовища найважливішими параметрами (характеристиками) є: міст-

кість ринку, рівень концентрації ринку, рівень диверсифікації конкурентних фірм, імпортна залежність ринку, рівень вхідного бар'єра та купівельна спроможність суб'єктів ринку;

- ✦ макросередовище підприємства включає політичний, соціокультурний, інституціональний та економічний сегменти.

1.2. Аналіз внутрішнього середовища підприємства за характеристиками: рівень технологічного, інноваційного розвитку, фінансової стійкості, організаційної структури, системи управління, які виражаються показниками: стан і структура активів підприємства; оцінка інформаційно-інтелектуального рівня активів підприємства; оцінка техніко-технологічного рівня активів підприємства; оцінка рівня організаційно-управлінської діяльності підприємства.

Аналіз наведених показників дозволить оцінити внутрішні можливості підприємства, співставити їх з вимогами зовнішнього середовища. Прийняття рішень у цьому напрямі має здійснюватися з урахуванням:

- ✦ стадії розвитку підприємства;
- ✦ привабливості інвестування бізнес-програм, пов'язаних з виходом на ринки.

1.3. Аналіз стану логістичної діяльності підприємства проводиться в розрізі:

- ✦ аналізу логістичних витрат;
- ✦ аналізу прибутку від логістичної діяльності;
- ✦ аналізу рентабельності логістичної діяльності підприємства.

2. Установлення ступеню значущості логістики для досягнення місії та цілей підприємства з метою організації оптимальної логістичної діяльності з урахуванням специфіки підприємств.

2.1. Визначення стратегічних цілей та стратегії підприємства передбачає, що формування його стратегічних цілей повинно здійснюватися при умові чіткої взаємодії корпоративного рівня управління, оскільки саме на ньому концентрується інформація щодо результатів стратегічного спостереження, і функціонального рівня управління службами та операційними підрозділами підприємства.

Логістична стратегія є функціональною стратегією, яка в сукупності з товарною, інноваційною та збутовою стратегіями формують бізнес-стратегію підприємства.

Сьогодні можна виділити чотири основні напрямки логістичної стратегії [8]: мінімальні загальні логістичні витрати; максимальний рівень обслуговування споживачів готової продукції; максимізація прибутків підприємства; максимальні конкурентні переваги підприємства.

2.2. Аналіз значущості логістичної діяльності в досягненні цілей та стратегії підприємства.

2.3. Аналіз логістичної діяльності щодо її видів на підприємстві, а саме: закупівельної, транспортної, логістики складування, виробничої, дистрибуційної та інформаційної.

Уточнення видів логістичної діяльності на кожному окремому підприємстві, залежно від його сфер функціонування.

3. Розробка оцінювальної системи логістичної діяльності підприємства для її контролінгу.

3.1. Теоретико-логічний аналіз показників, у розрізі видів логістичної діяльності. Проведенню контролінгу логістичної діяльності підприємства повинна передувати її оцінка, яка здійснюється з використанням системи показників відповідно до специфіки та масштабів діяльності підприємства. Для формування такої системи доцільно встановити критерії, які характеризують кожен з видів логістичної діяльності, та встановити шкали, за допомогою яких буде оцінюватись кожен з видів логістичної діяльності.

Рекомендовано використовувати сучасний інструмент контролінгу – збалансовану систему показників (ЗСП).

4. Проведення порівняльного аналізу видів логістичної діяльності.

5. Виконання діагностики та аналізу загального стану логістичної діяльності підприємства.

5.1. Діагностика загального стану логістичної діяльності пропонується проводити за такими складовими: аналіз загального стану логістичної діяльності у розрізі визначення ключових проблем (факторів успіху) підприємства. Для цього доцільно використати метод SWOT-аналізу, який дає можливість чітко визначити сильні, слабкі сторони підприємства, загрози та можливості його діяльності.

5.2. Визначення ключових проблем, на які перш за все потрібно звернути увагу. Результати SWOT-аналізу досліджуваних підприємств дозволяють визначити основні проблеми розвитку їх логістичної діяльності.

6. Розробка прогностичних значень у збалансованій системі показників видів логістичної діяльності.

6.1. Розробка прогностичних моделей ознак видів логістичної діяльності підприємства. Рекомендуються криві зростання для прогнозування значення підконтрольних показників логістичної діяльності підприємства.

7. Оптимізація витрат за видами логістичної діяльності.

7.1. Розробка оптимізаційної моделі з функцією цілі мінімуму витрат за видами логістичної діяльності на підприємстві. Встановлено, що вирішення оптимізаційних задач з позиції окремих критеріїв видів логістичної діяльності підприємств дає результати, які не узгоджуються між собою. Рекомендовано для мінімізації логістичних витрат у цілому на підприємстві оптимізувати їх поелементно згідно з видами витрат з урахуванням статей калькуляції.

8. Ухвалення управлінських рішень в логістичній діяльності.

8.1. Розробка діаграми причинно-наслідкових взаємозв'язків у логістичній діяльності підприємств (діаграми Ішкави) для генерування альтернативних варіантів управлінських рішень складається з таких етапів: виявлення та аналіз проблемної ситуації в логістичній діяльності; дослідження ресурсних можливостей логістичної діяльності для вирішення проблемної ситуації; розробка управлінського рішення в альтернативних варіантах логістичної діяльності; оптимізація управлінського рішення логістичної діяльності; прийняття управлінського рішення.

ня логістичної діяльності; контролінг результативності управлінського рішення логістичної діяльності за умови його реалізації; реалізація управлінського рішення логістичної діяльності на підприємстві. Усі перелічені вище етапи дають змогу зменшити ймовірність прийняття нерационального управлінського рішення в логістичній діяльності завдяки формуванню множини альтернатив.

8.2. Вибір основних варіантів управлінських дій та розробка сценаріїв розвитку ситуації в кожному виді логістичної діяльності. Отже, вибір із допустимої множини альтернатив (етапів) – завершальний крок етапу ідентифікації та розробки альтернативних варіантів рішень з управління логістичною діяльністю. Технологія його виконання ґрунтується на ранжуванні допустимих альтернатив за обраними критеріями та складанні ідентифікаційної карти їх оцінювання. У межах складеної карти оцінювання перше місце віддається альтернативі з мінімальним (з точки зору витрат на її реалізацію) або ж із максимальним (з точки зору результатів її реалізації) балом. Обирається та альтернатива, кумулятивний ефект від реалізації якої більше, ніж цільовий ефект, який має бути забезпечений новою стратегією.

8.3. Розробка плану дій та контроль за реалізацією плану, тобто визначення вибору має бути доповнено планом управлінських дій, необхідних для реалізації виявленого в перебігу генерації, оцінки та ранжування найбільш рационального варіанта ухвалення управлінських рішень у кожному виді логістичної діяльності. Цей процес забезпечує зворотний зв'язок між процесом досягнення цілей і цілями логістичної діяльності підприємства.

8.4. Аналіз розвитку ситуації у кожному з видів логістичної діяльності після управлінського впливу: організаційний механізм логістичного управління пов'язаний із досягненням достатнього рівня інтеграції за допомогою виявлення причинно-наслідкових зв'язків у логістичній діяльності шляхом використання діаграми Ішикави, яка дозволяє чітко визначити причини неефективної логістичної діяльності та обґрунтувати її наслідки.

9. Контроль виконання управлінських рішень.

9.1. Розробка комплексу робіт щодо впровадження управлінського рішення у відповідний вид логістичної діяльності підприємства, які мінімізують відхилення ключових логістичних показників.

Отже, основні задачі контролю такі: визначення критеріїв і показників оцінки ефективності логістичної діяльності підприємства в цілому та за її складовими; з'ясування причин відхилень, якщо такі розкриваються в результаті проведеної оцінки; розробка комплексу робіт щодо ефективного впровадження управлінського рішення у відповідний вид логістичної діяльності підприємства.

9.2. Перевірка виконання функціональних обов'язків працівників відділу логістики, тобто відповідність рівня їх компетенції прописаним посадовим інструкціям підприємства.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на основі запропонованої методики забезпечується науково-аналітичне обґрунтування управлінського рішення щодо комплексу дій, які спря-

мовані на підтримку чинників ефективного функціонування машинобудівних підприємств.

Крім того, впровадження комплексної методики проведення контролінгу логістичної діяльності дозволяє підприємствам поліпшити логістичну діяльність, забезпечити високу конкурентоспроможність підприємств, знизити витрати на логістичну діяльність, розширити ринки дистрибуції, оптимізувати логістичну діяльність у цілому, прискорити рух інформаційних потоків, а також підвищити якість готової продукції та надання якісних логістичних послуг.

Це, у свою чергу, забезпечить підприємству отримання додаткового прибутку, який можна спрямувати на подальший розвиток як логістичної діяльності зокрема, так і підприємства в цілому. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Матвієнко-Біляєва Г. Л. Основи методики проведення контролінгу логістичної діяльності на машинобудівних підприємствах / Г. Л. Матвієнко-Біляєва // Управління розвитком : зб. наук. ст. – Харків : ХНЕУ, 2009. – № 1. – С. 102–103.

2. Малярець Л. М. Моделі кривих росту в аналітичному супроводі контролінгу логістичної діяльності підприємства / Л. М. Малярець, Г. Л. Матвієнко-Біляєва // Економіка : проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. в 9 т. Т. VI. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. – Вип. 250. – С. 1505–1512.

3. Матвієнко-Біляєва Г. Л. Основи методики проведення контролінгу логістичної діяльності на машинобудівних підприємствах / Г. Л. Матвієнко-Біляєва // Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми обліку, аналізу і фінансового контролю в Україні» (м. Харків, 10–11 лютого 2009 р.) // Управління розвитком : зб. наук. статей. – Харків : ХНЕУ, 2009. – № 1. – С. 102–103.

4. Сергеев В. И. Логистическая интеграция и координация – путь к оптимизации ресурсов компании / В. И. Сергеев // Логистика и управление цепями поставок. – 2009. – № 1. – С. 10–22.

5. Валуев Б. Контроллинг: некоторые спорные положения концепции / Б. Валуев // Економіст. – 2009. – № 7. – С. 56–60.

6. Гусева И. Менеджмент и контроллинг в системе управления предприятием / И. Гусева // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 3. – С. 88–91.

7. Формалізація задач контролінгу логістичної діяльності підприємства : монографія / Л. М. Малярець, Г. Л. Матвієнко-Біляєва. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2010. – 228 с.

8. Кольцова Л. Н. Логистика производственной компании сегодня / Л. Н. Кольцова // Логистика сегодня. – 2009. – № 3. – С. 150–154.

REFERENCES

Guseva, I. "Menedzhment i kontrolling v sisteme upravleniia predpriatiem" [Management and controlling system of enterprise management]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 3 (2009): 88-91.

Koltsova, L. N. "Logistika proizvodstvennoy kompanii segodnia" [Logistics Manufacturing today]. *Logistika segodnia*, no. 3 (2009): 150-154.

Matviienko-Biliaieva, H. L. "Osnovy metodyky provedennia kontrolinhu lohistychnoi diialnosti na mashynobudivnykh pidpriemstvakh" [Fundamentals of methods of controlling the logistics of the machine-building enterprises]. *Aktualni problemy obliku, analizu i finansovoho kontroliu v Ukraini*. Kharkiv: KhNEU, 2009. 102-103.

Matviienko-Biliaieva, H. L. "Osnovy metodyky provedennia kontrolinhu lohistychnoi diialnosti na mashynobudivnykh pidpri-

emstvakh" [Fundamentals of methods of controlling the logistics of the machine-building enterprises]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 1 (2009): 102-103.

Maliarets, L. M., and Matviienko-Biliaieva, H. L. *Formalizatsiia zadach kontrolinhu lohystichnoi diialnosti pidpriemstva* [Formalizing problems controlling the logistics of the company]. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU, 2010.

Maliarets, L. M., and Matviienko-Biliaieva, H. L. "Modeli kryvykh rostu v analitychnomu suprovodi kontrolinhu lohystichnoi diialnosti pidpriemstva" [Models of growth curves in the analyti-

cal accompanied controlling the logistics of the company]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, vol. 6, no. 250 (2009): 1505-1512.

Sergeev, V. I. "Logisticheskaia integratsiia i koordinatsiia – put k optimizatsii resursov kompanii" [Logistics integration and coordination – the way to optimize the company's resources]. *Logistika i upravlenie tsepiami postavok*, no. 1 (2009): 10-22.

Valuev, B. "Kontrolling: nekotoryye spornyye polozeniya kontseptsii" [Controlling: some controversial provisions of the concept]. *Ekonomist*, no. 7 (2009): 56-60.

УДК005.21:005.935:339.564

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО СТРАТЕГІЧНОГО КОНТРОЛІНГУ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

© 2015 МОРГУН Г. В.

УДК005.21:005.935:339.564

Моргун Г. В. Методичний підхід до стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства

У статті викладено методичний підхід до стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства, що ґрунтується на науковій основі та враховує особливості сучасних економічних умов функціонування підприємств. Обґрунтовано, що реалізовувати стратегічний контролінг доцільно за такими етапами: 1) здійснити аналіз зовнішнього середовища підприємства; 2) провести аналіз внутрішнього середовища підприємства, що веде експортно-імпорتنу діяльність; 3) визначити місце експортно-імпоротної діяльності в господарській діяльності підприємства; 4) провести аналіз особливостей методів стратегічного управління експортно-імпоротною діяльністю на підприємстві; 5) обґрунтувати стратегічний контролінг на підприємстві як підсистему стратегічного управління; 6) сформувати систему показників стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства; 7) здійснити вибір інструментів та аналітичних процедур стратегічного контролінгу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства; 8) провести аналіз ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства для її стратегічного контролінгу; 9) реалізувати процедуру «цілі – оптимізація – прогноз – факт – відхилення»; 10) розробити управлінське рішення щодо вибору пріоритетних напрямів стратегії розвитку експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі результатів її стратегічного контролінгу; 11) проконтролювати виконання управлінських рішень. Такий методичний підхід дозволяє технологічно впровадити стратегічний контролінг експортно-імпоротної діяльності на підприємстві.

Ключові слова: стратегічний контролінг, експортно-імпортна діяльність, методичний підхід, етапи реалізації, завдання етапів.

Табл.: 1. **Бібл.:** 17.

Моргун Ганна Вікторівна – аспірантка кафедри економіки та оцінки майна підприємства, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: morgun9anna@mail.ru

УДК 005.21:005.935:339.564

Моргун А. В. Методический подход к стратегическому контроллингу экспортно-импортной деятельности предприятия

В статье изложен методический подход к стратегическому контроллингу экспортно-импортной деятельности предприятия, который базируется на научной основе и учитывает особенности современных экономических условий функционирования предприятий. Обосновано, что реализовать стратегический контроллинг следует согласно следующим этапам: 1) осуществить анализ внешней среды предприятия; 2) провести анализ внутренней среды предприятия, ведущего экспортно-импортную деятельность; 3) определить место экспортно-импортной деятельности на предприятии; 4) провести анализ особенностей методов стратегического управления экспортно-импортной деятельностью на предприятии; 5) обосновать стратегический контроллинг на предприятии как подсистему стратегического управления; 6) сформировать систему показателей стратегического контроллинга экспортно-импортной деятельности предприятия; 7) осуществить выбор инструментов и аналитических процедур стратегического контроллинга экспортно-импортной деятельностью предприятия; 8) провести анализ эффективности экспортно-импортной деятельности предприятия для ее стратегического контроллинга; 9) реализовать процедуру «цели – оптимизация – прогноз – факт – отклонение»; 10) разработать управленческие решения относительно выбора приоритетных направлений стратегии развития экспортно-импортной деятельности предприятия на основе результатов ее стратегического контроллинга; 11) проконтролировать выполнение управленческих решений. Такой методический подход позволяет технологически внедрять стратегический контроллинг экспортно-импортной деятельности на предприятии.

Ключевые слова: стратегический контроллинг, экспортно-импортная деятельность, методический подход, этапы реализации, задание этапов.

Табл.: 1. **Библ.:** 17.

Моргун Анна Викторовна – аспірантка кафедри економіки та оцінки майна підприємства, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: morgun9anna@mail.ru

UDC 005.21:005.935:339.564

Morghun H. V. A Methodical Approach to Strategic Controlling of the Export-Import Activity of Enterprise

The article expounds a methodical approach to strategic controlling of the export-import activity of enterprise, which is scientifically based and takes into account peculiarities of the current economic conditions of enterprises' functioning. It has been proved that strategic controlling should be implemented according to the following stages: 1) to conduct an analysis of the external environment of enterprise; 2) to conduct an analysis of the internal environment of enterprise, which carries out export-import activities; 3) to determine the place of export-import activities within the economic activity; 4) to conduct an analysis of the characteristics of methods of strategic management of the export-import activity of enterprise; 5) to substantiate strategic controlling at the enterprise as a subsystem of strategic management; 6) to form a system of strategic controlling of the export-import activity of enterprise; 7) select both tools and analytical procedures for strategic controlling of the export-import activity of enterprise; 8) to conduct an analysis of efficiency of the export-import activity of enterprise for the purposes of its strategic controlling; 9) to implement the procedure of «purposes – optimization – forecast – fact – deviation»; 10) to develop management decisions regarding the selection of the priority directions of development strategy of the export-import activity of enterprise on the basis of the results of its strategic controlling; 11) to oversee fulfillment of the managerial decisions. This methodical approach provides to technologically implement strategic controlling of export-import activity at the enterprise.

Key words: strategic controlling, export-import activity, methodical approach, implementation stages, setting the stages.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 17.

Morghun Hanna V. – Postgraduate Student of the Department of Economics and Business property valuation, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: morgun9anna@mail.ru

emstvakh" [Fundamentals of methods of controlling the logistics of the machine-building enterprises]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 1 (2009): 102-103.

Maliarets, L. M., and Matviienko-Biliaieva, H. L. *Formalizatsiia zadach kontrolinhu lohystychnoi diialnosti pidpriemstva* [Formalizing problems controlling the logistics of the company]. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU, 2010.

Maliarets, L. M., and Matviienko-Biliaieva, H. L. "Modeli kryvykh rostu v analitychnomu suprovodi kontrolinhu lohystychnoi diialnosti pidpriemstva" [Models of growth curves in the analyti-

cal accompanied controlling the logistics of the company]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, vol. 6, no. 250 (2009): 1505-1512.

Sergeev, V. I. "Logisticheskaia integratsiia i koordinatsiia – put k optimizatsii resursov kompanii" [Logistics integration and coordination – the way to optimize the company's resources]. *Logistika i upravlenie tsepiami postavok*, no. 1 (2009): 10-22.

Valuev, B. "Kontrolling: nekotoryye spornyye polozeniya kontseptsii" [Controlling: some controversial provisions of the concept]. *Ekonomist*, no. 7 (2009): 56-60.

УДК005.21:005.935:339.564

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО СТРАТЕГІЧНОГО КОНТРОЛІНГУ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

© 2015 МОРГУН Г. В.

УДК005.21:005.935:339.564

Моргун Г. В. Методичний підхід до стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства

У статті викладено методичний підхід до стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства, що ґрунтується на науковій основі та враховує особливості сучасних економічних умов функціонування підприємств. Обґрунтовано, що реалізовувати стратегічний контролінг доцільно за такими етапами: 1) здійснити аналіз зовнішнього середовища підприємства; 2) провести аналіз внутрішнього середовища підприємства, що веде експортно-імпорتنу діяльність; 3) визначити місце експортно-імпоротної діяльності в господарській діяльності підприємства; 4) провести аналіз особливостей методів стратегічного управління експортно-імпоротною діяльністю на підприємстві; 5) обґрунтувати стратегічний контролінг на підприємстві як підсистему стратегічного управління; 6) сформувати систему показників стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства; 7) здійснити вибір інструментів та аналітичних процедур стратегічного контролінгу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства; 8) провести аналіз ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства для її стратегічного контролінгу; 9) реалізувати процедуру «цілі – оптимізація – прогноз – факт – відхилення»; 10) розробити управлінське рішення щодо вибору пріоритетних напрямів стратегії розвитку експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі результатів її стратегічного контролінгу; 11) проконтролювати виконання управлінських рішень. Такий методичний підхід дозволяє технологічно впровадити стратегічний контролінг експортно-імпоротної діяльності на підприємстві.

Ключові слова: стратегічний контролінг, експортно-імпортна діяльність, методичний підхід, етапи реалізації, завдання етапів.

Табл.: 1. **Бібл.:** 17.

Моргун Ганна Вікторівна – аспірантка кафедри економіки та оцінки майна підприємства, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: morgun9anna@mail.ru

УДК 005.21:005.935:339.564

Моргун А. В. Методический подход к стратегическому контроллингу экспортно-импортной деятельности предприятия

В статье изложен методический подход к стратегическому контроллингу экспортно-импортной деятельности предприятия, который базируется на научной основе и учитывает особенности современных экономических условий функционирования предприятий. Обосновано, что реализовать стратегический контроллинг следует согласно следующим этапам: 1) осуществить анализ внешней среды предприятия; 2) провести анализ внутренней среды предприятия, ведущего экспортно-импортную деятельность; 3) определить место экспортно-импортной деятельности в хозяйственной деятельности; 4) провести анализ особенностей методов стратегического управления экспортно-импортной деятельностью на предприятии; 5) обосновать стратегический контроллинг на предприятии как подсистему стратегического управления; 6) сформировать систему показателей стратегического контроллинга экспортно-импортной деятельности предприятия; 7) осуществить выбор инструментов и аналитических процедур стратегического контроллинга экспортно-импортной деятельностью предприятия; 8) провести анализ эффективности экспортно-импортной деятельности предприятия для ее стратегического контроллинга; 9) реализовать процедуру «цели – оптимизация – прогноз – факт – отклонение»; 10) разработать управленческие решения относительно выбора приоритетных направлений стратегии развития экспортно-импортной деятельности предприятия на основе результатов ее стратегического контроллинга; 11) проконтролировать выполнение управленческих решений. Такой методический подход позволяет технологически внедрять стратегический контроллинг экспортно-импортной деятельности на предприятии.

Ключевые слова: стратегический контроллинг, экспортно-импортная деятельность, методический подход, этапы реализации, задание этапов.

Табл.: 1. **Библ.:** 17.

Моргун Анна Викторовна – аспірантка кафедри економіки та оцінки імушества підприємства, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: morgun9anna@mail.ru

UDC 005.21:005.935:339.564

Morghun H. V. A Methodical Approach to Strategic Controlling of the Export-Import Activity of Enterprise

The article expounds a methodical approach to strategic controlling of the export-import activity of enterprise, which is scientifically based and takes into account peculiarities of the current economic conditions of enterprises' functioning. It has been proved that strategic controlling should be implemented according to the following stages: 1) to conduct an analysis of the external environment of enterprise; 2) to conduct an analysis of the internal environment of enterprise, which carries out export-import activities; 3) to determine the place of export-import activities within the economic activity; 4) to conduct an analysis of the characteristics of methods of strategic management of the export-import activity of enterprise; 5) to substantiate strategic controlling at the enterprise as a subsystem of strategic management; 6) to form a system of strategic controlling of the export-import activity of enterprise; 7) select both tools and analytical procedures for strategic controlling of the export-import activity of enterprise; 8) to conduct an analysis of efficiency of the export-import activity of enterprise for the purposes of its strategic controlling; 9) to implement the procedure of «purposes – optimization – forecast – fact – deviation»; 10) to develop management decisions regarding the selection of the priority directions of development strategy of the export-import activity of enterprise on the basis of the results of its strategic controlling; 11) to oversee fulfillment of the managerial decisions. This methodical approach provides to technologically implement strategic controlling of export-import activity at the enterprise.

Key words: strategic controlling, export-import activity, methodical approach, implementation stages, setting the stages.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 17.

Morghun Hanna V. – Postgraduate Student of the Department of Economics and Business property valuation, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: morgun9anna@mail.ru

Аналіз розвитку експортно-імпоротної діяльності в Україні виявив її негативні тенденції, які посилюються у зв'язку з ускладненням загальних економічних умов в країні. Відомо, що продукція вітчизняного машинобудування лише на 67% задовольняє потреби внутрішнього ринку, і більше половини продукції машинобудівних підприємств йде на експорт. Ускладненням є недиверсифікованість експорту продукції машинобудівних підприємств, при цьому переважна більшість продукції орієнтована на російський ринок. Від'ємне сальдо товарного зовнішньо-торговельного балансу, сировинна структура товарного експорту, залежність загальної торгової динаміки від коливань динаміки експорту недорогоцінних металів, недостатній рівень фінансового стану вітчизняних підприємств – усе це сьогодні гальмує розвиток експортно-імпоротної діяльності машинобудівних підприємств. До того ж, не-ефективний імпорт відповідає несприятливим умовам заощадження, типовим ситуаціям, за якими фінансові кошти прямують на задоволення споживчих потреб, а не на інвестиції та не на модернізацію виробництва. Тому в таких складних економічних умовах, в яких опинились більшість машинобудівних підприємств, які мають експортно-імпорتنу діяльність, нагальною потребою стало формування та впровадження в систему управління стратегічного контролінгу. Для того, щоб цей процес був науково обґрунтованим та дієвим, необхідно дотримуватись методичного підходу до стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства.

Метою статті є розроблення методичного підходу до стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності машинобудівних підприємств.

Відповідно до визначеної мети були вирішені такі завдання:

- ✦ визначити теоретичний розріз проблем стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності вітчизняних машинобудівних підприємств;
- ✦ визначити існуючі можливості впровадження стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності на вітчизняних машинобудівних підприємствах;
- ✦ обґрунтувати етапи методичного підходу до формування та впровадження стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності на машинобудівних підприємствах.

Аналіз робіт провідних фахівців, які вирішували проблеми стратегічного управління експортно-імпоротною діяльністю підприємства та її стратегічного контролінгу, показав, що досліджувалися лише окремі аспекти. Для більшості існуючих науково-практичних і методичних підходів до стратегічного контролінгу експортно-імпоротною діяльністю підприємств характерним є відсутність комплексності та системності [1 – 13].

При розробленні методичного підходу до контролінгу експортно-імпоротною діяльністю підприємств важливо враховувати як основні існуючі проблеми та вимоги, що висуваються до системи стратегічного контролінгу, а також фактори, що можуть обмежувати та гальмувати реалізацію контролінгу в умовах конкретного підприємства. Тут слід сказати, що результати про-

веденого аналізу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємств Харківського регіону, а саме: Харківського заводу транспортного машинобудування ім. Малишева (П1), ВАТ «Світло шахтаря» (П2), ВАТ «Турбоатом» (П3), ПАТ «Укрелектромаш» (П4), ПАТ «Автрамат» (П5), ВАТ «Завод ім. Фрунзе» (П6), Харківського державного авіаційного виробничого підприємства (П7), ВАТ «Харківський підшипниковий завод» (П8), Державного підприємства «Харківський машинобудівний завод «ФЕД» (П9) показав, що склалися негативні передумови, що вимагають негайного впровадження системи стратегічного контролінгу на машинобудівних підприємствах, а саме:

- ✦ тенденції зниження динаміки показників, що характеризують експортну та імпорتنу діяльності, збитковість експортних та імпорتنих операцій;
- ✦ неузгодженість стратегії експортно-імпоротної діяльності підприємств і завдань щодо її реалізації сучасним економічним умовам;
- ✦ недосконалість методик обліку та аналізу, оцінювання експортно-імпоротної діяльності машинобудівних підприємств, що призводить до нестачі або обмеженості аналітичної інформації при прийнятті управлінських рішень;
- ✦ недосконалість існуючих інформаційних систем управління на машинобудівних підприємствах, що обумовлює незадовільну координацію їх структурних підрозділів.

Очевидний факт, що формування та впровадження системи контролінгу, у тому числі стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності на машинобудівних підприємствах, є складним процесом, який потребує, перш за все, матеріальних витрат. Тому цей процес має бути обґрунтованим і враховувати наявність економічних та управлінських проблем, доказ ефективності, доречності та своєчасності впровадження контролінгу та наявність у підприємства, що веде зовнішньоекономічну діяльність, достатніх фінансових, виробничих і людських ресурсів [14].

Отже, існуючі напрацювання щодо формування та впровадження контролінгу зовнішньоекономічної діяльності, експортної та імпоротної діяльності машинобудівних підприємств, результати проведеного дослідження на дев'яти машинобудівних підприємствах Харківського регіону свідчать про сприятливість більшості зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на розвиток даних видів діяльності, незважаючи на складність існуючих економічних умов в країні. Але при цьому слід керуватися методами, підходами та розробляти заходи, які б комплексно, повномасштабно, програмно забезпечували організацію формування та здійснення стратегічного контролінгу експортно-імпоротною діяльністю підприємств.

Узагальнення результатів проведених досліджень дозволяють рекомендувати методичний підхід до стратегічного контролінгу експортно-імпоротною діяльністю машинобудівних підприємств, який реалізується за такими етапами.

1. Здійснити аналіз зовнішнього середовища підприємства. За цим аналізом передбачається аналіз впливу зовнішніх факторів на розвиток експортно-імпоротної діяльності машинобудівних підприємств і аналіз конкурентних позицій підприємства на ринках.

1.1. Виконати аналіз впливу зовнішніх факторів на розвиток експортно-імпоротної діяльності машинобудівних підприємств. Учені, що вивчали проблеми впливу зовнішніх факторів на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств, радять розділяти їх на політичні, економічні, законодавчо-правові, адміністративні, природно-кліматичні, неформальні обмеження, часу та простору, інформаційні, історичні, соціальні, міжнародні стандарти [15].

1.2. Провести аналіз конкурентних позицій підприємства на ринках. Цей аналіз передбачає розроблення моделі GE/McKinsey, яка ґрунтується на майбутньому прибутку або майбутній рентабельності інвестованих коштів, по осях У та Х відкладаються рівні інтегральні оцінки привабливості ринку (або галузі) та відносної переваги підприємства на відповідному ринку. На практиці найчастіше застосовують різні модифікації та вдосконалення моделі GE/McKinsey, характерною особливістю яких є врахування великої кількості факторів та отримання великої кількості варіантів стратегічних рішень для кожної позиції [15, с. 172–179].

Так, для ВАТ «Харківський підшипниковий завод» найбільшою серйозною перешкодою для розвитку підприємства є експансія на вітчизняний ринок дешевих підшипників виробництва КНР. У даний момент метою підприємства є підвищення репутації бренду й вихід у сегмент більш якісних підшипників, а також аутсорсинг компонентів для провідних світових виробників підшипників. Основними конкурентами на міжнародному ринку є такі транснаціональні компанії, як SKF, FAG, Timken. На українському й російському ринках відсоток продажів цих компаній нижче через високу вартість їх продукції. На пострадянському просторі лідерами по продажах є виробники більш дешевих підшипників. Експансія дешевих китайських підшипників призвела до збільшення їх продажу в нижньому сегменті ринку, проте більша частина цих підшипників має дуже низьку якість.

2. Провести аналіз внутрішнього середовища підприємства, що веде експортно-імпорتنу діяльність. Даний аналіз передбачає визначення та аналіз внутрішніх факторів, виявлення сильних і слабких сторін підприємства. При цьому рекомендується аналізувати такі сфери діяльності підприємства, як маркетинг, виробництво, фінанси, організацію та кадри.

3. Визначити місце експортно-імпоротної діяльності в господарській діяльності підприємства. При цьому виявляється вплив змін експортно-імпоротної діяльності на результативність діяльності підприємства в цілому.

Так, ВАТ «Харківський підшипниковий завод» є одним з головних виробників підшипників серед підшипникових підприємств СНД і постачає свої вироби на більшість підприємств України, Росії, Білорусії, Італії, Єгипту. Основні споживачі: VLF Somma Bearings Spa (Італія), GORMINA MARKETING (Єгипет), ВАТ

«Мінський тракторний завод» (Білорусь), ВАТ «Гомсельмаш» (Білорусь), ВАТ «Бобруйськагромаш» (Білорусь), ТОВ «Компоненты машиностроения» (РФ), ТОВ «Интерснаб» (РФ). ВАТ «Бобруйськагромаш» (Білорусь), контракт № 8 від 11.04.2013 р., 37435,2 тис. руб. РФ, у 2014 р. отримано 3024,7 тис. руб. РФ – ВАТ «Гомсельмаш» (Білорусь), контракт № 17 від 01.02.2013 р., 4113,9 тис. дол. США, у 2014 р. отримано 860,8 тис. дол. США – ВАТ «Мінський тракторний завод» (Білорусь), контракт № 7 від 07.12.2010 р., 312546,9 тис. руб. РФ, у 2014 р. отримано 1486,2 тис. руб. РФ і контракт № 8 від 12.05.2014 р., 7613,3 тис. дол. США, у 2014 р. отримано 750,4 тис. дол. США – ТОВ «Компоненты машиностроения» (РФ), контракт № 42 від 22.08.2012 р., 550000,00 тис. руб. РФ, у 2014 р. отримано 60796,8 тис. руб. РФ – ТОВ «Компоненты машиностроения» (РФ), контракт № 43 від 22.08.2012 р., 550000,00 тис. руб. РФ, у 2014 р. отримано 231929,9 тис. руб. РФ – ТОВ «Интерснаб» (РФ), контракт № 44 від 24.02.2014 р., 550000,00 тис. руб. РФ, у 2014 р. отримано 2735,2 тис. руб. РФ – VLF Somma Bearings Spa (Італія), контракт № 1 від 05.09.2013 р., 5,2 тис. євро, у 2014 р. отримано 0,0 – GORMINA MARKETING (Єгипет), контракт № 6/14 від 28.04.2014 р., 1000,0 тис. дол. США, у 2014 р. отримано 226,9 тис. дол. США.

Отже, залежність рентабельності господарської діяльності від змін експортно-імпоротної діяльності надзвичайно велика.

4. Провести аналіз особливостей методів стратегічного управління експортно-імпоротною діяльністю на підприємстві. На даному етапі здійснюється уточнення концепції стратегічного управління експортно-імпоротною діяльністю підприємства на основі врахування принципів управління (науковості; системності; взаємовигідності; єдності; принцип участі; принцип безперервності та гнучкості; принцип точності), визначення стратегічних цілей (стратегічних цілей експортної діяльності, стратегічних цілей імпоротної діяльності), формування стратегії експортно-імпоротної діяльності та ступеня їх реалізації. Формування стратегії експортно-імпоротної діяльності підприємства рекомендується здійснювати за етапами: 1) визначення профілю міжнародної спеціалізації – визначення пріоритетів розвитку експортного комплексу підприємства і долі ринку товарів, яка може бути сформована за рахунок імпорту; 2) визначення перспективних напрямів використання зовнішньоекономічних чинників; 3) формування територіально-географічних пріоритетів діяльності; 4) розроблення механізму управління експортно-імпоротною діяльністю; 5) розроблення альтернативних варіантів стратегії експортно-імпоротної діяльності підприємства; 6) вибір стратегії експортно-імпоротної діяльності підприємства.

5. Обґрунтувати стратегічний контролінг на підприємстві як підсистему стратегічного управління. Цілями стратегічного контролінгу є забезпечення довгострокового, ефективного функціонування підприємства в динамічному, нестабільному зовнішньому середовищі: реалізація глобальних і локальних стратегій підприємства в довгостроковій перспективі, збереження стабільності та успішний розвиток підприємства, координація систем обліку, планування, аналізу, контролю та

інформаційного забезпечення. До складу завдань стратегічного контролінгу входять: 1) участь у встановленні кількісних та якісних стратегічних цілей; 2) розроблення альтернативних стратегій; 3) визначення критичних зовнішніх та внутрішніх стратегічних позицій; 4) контроль основних індикаторів відповідності стратегічним цілям; 5) контроль виконання стратегічних рішень; 6) стратегічний аналіз ефективності діяльності підприємства. Рекомендується як функції стратегічного контролінгу розглядати: 1) контроль процесу реалізації стратегії; 2) становлення та розвиток системи інформаційного забезпечення стратегічного управління; 3) інформаційне забезпечення стратегічного планування та прогнозування; 4) моніторинг рівнів значень підконтрольних показників; 5) інформаційна підтримка детального та загального стратегічного аналізу; 6) координація етапів стратегічного управління.

6. Сформуванати систему показників стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства. На основі теоретико-логічного аналізу робіт провідних фахівців з проблем аналізу та управління зовнішньоекономічною діяльністю, зокрема експортно-імпоротною діяльністю, була встановлена доцільність структурувати систему показників стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства за трьома складовими ефективності даної діяльності таким чином: зовнішньоторговельна ефективність (експортна квота, імпортерна квота, експортна щільність підприємства на зовнішньому ринку, вигідність експорту, частка внутрішнього ринку), науково-технічна ефективність (рентабельність виробництва, продуктивність праці (виробіток на 1 працюючого), фондовіддача, матеріаломісткість продукції), економічна ефективність (економічна ефективність експорту, економічна ефективність імпорту, прибутковість експортних операцій, рентабельність імпорту), структурна ефективність (темп змін поставок на експорт, темп змін імпорту, рівень продуктової диверсифікації експорту), можливості розвитку експортно-імпоротної діяльності (ефективність використання активів, темп змін обсягу продаж, рентабельність основної діяльності, коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами, запаси матеріальних ресурсів, витрати на збут, коефіцієнт плинності персоналу, заохочувальні та компенсаційні виплати, індекс споживчих цін (індекс інфляції)). Саме ці показники комплексно та повномасштабно спроможні здійснити стратегічний контролінг експортно-імпоротної діяльності підприємства на сучасному етапі.

7. Здійснити вибір інструментів та аналітичних процедур стратегічного контролінгу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. Оскільки у стратегічному аналізі використовуються багато методів і прийомів, інструментів та процедур, що застосовуються й для стратегічного контролінгу (загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, спостереження, порівняння, моделювання, абстрагування, конкретизація, системний аналіз, оцінка, класифікація та інші), то залежно від завдань останнього слід відповідно здійснювати вибір інструментів і процедур. Стратегічний контролінг ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства ґрунтується на результатах

стратегічного аналізу ефективності даної діяльності. У свою чергу, змістовна сутність та форма відображення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства передбачає окремий перелік видів стратегічного аналізу та відповідних методичних проїомів аналізу. Для здійснення процедури прогнозування ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства рекомендується використати моделі кривих зростання [17]. У процедурі прогнозування на основі кривих зростання виділяють такі етапи: вибір однієї або декількох кривих, форма яких відповідає характеру зміни часового ряду; оцінка параметрів обраних кривих; перевірка адекватності обраних кривих прогнозованого процесу чи явища, оцінка точності моделей і остаточний вибір кривої зростання; розрахунок точкового та інтервального прогнозів.

Для продовження процедур стратегічного аналізу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства слід виконати порівняльний аналіз «цілі – план – факт – оптимізація – відхилення» та «цілі – прогноз – факт – оптимізація – відхилення». Прогнозні значення показників доцільно використати при визначенні оптимальних рівнів показників ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства, які, у свою чергу, можна розглядати як бажані значення для стратегічного контролінгу. Таким чином, слід сформуванати та розв'язати оптимізаційні задачі. Функціями цілі раціонально взяти результативні показники ефективності експортної та імпоротної діяльності підприємства, які статистично залежать від частинних показників, що їх характеризують, і сформуванати систему обмежень, що складаються з інтервалів змін значень показників з урахуванням їх числових характеристик і прогнозних значень. На основі економічного аналізу стану ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємств, що досліджувалися, згідно з рейтингом найбільш впливових показників цільовим показником доцільно взяти показники економічної ефективності експорту та економічної ефективності імпорту [17].

Отже, запропонований набір інструментів стратегічного аналізу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства дозволяє провести його на науковій основі та використати для стратегічного контролінгу.

8. Провести аналіз ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства для її стратегічного контролінгу. Від об'єктивності аналізу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства залежить дієвість ухваленого управлінського рішення.

9. Реалізувати процедуру «цілі – оптимізація – прогноз – оптимізація – факт – відхилення». Згідно з даною процедурою передбачається поставити та розв'язати оптимізаційні задачі та розробити моделі прогнозування показників діяльності. Для стратегічного контролінгу ефективності експортно-імпоротної діяльності важливо знайти оптимальні значення її показників, розв'язавши відповідні оптимізаційні задачі. Рекомендується цільові функції завдань обчислювати як багатofакторні лінійні залежності показників економічної ефективності експорту та економічної ефективності імпорту від значимих, впливових ознак, що характеризують ефективність експортно-імпоротної діяльності. Обмеження в оптимі-

заційних задачах складаються на основі застосування інструментів описової статистики та побудованих законів розподілу значень частинних показників. Якщо підприємство буде дотримуватись визначених оптимальних рівнів значимих показників, що є факторами впливу, то рівні ефективності як експортної, так і імпоротної діяльності будуть високими. Для стратегічного контролінгу важливий контроль з позицій майбутніх періодів діяльності з урахуванням можливостей досягнення завдань діючої стратегії, тому необхідною є процедура прогнозування ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. Рекомендується визначити прогноз значень частинних показників експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі кривих зростання. Статистична якість обчислених моделей перевіряється за критеріями Фішера, Стюдента, Дарбіна – Уотсона. Обчислені прогнозні значення доцільно використовувати в розробці рішень щодо планування стратегічних змін на підприємстві та використовувати в системі обмежень оптимізаційної задачі для визначення оптимальних значень та відхилень досягнутих значень від оптимальних [17].

10. Розробити управлінське рішення щодо вибору пріоритетних напрямів стратегії розвитку експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі результатів її стратегічного контролінгу. Такий вибір слід методично здійснювати, застосовуючи також аналіз стратегічних розривів (GAP-аналіз) за показниками стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності. Відмінність даної процедури складається в застосуванні аналізу стратегічних розривів за поточними та оптимальними й прогнозними значеннями показників стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності як очікуваних, що дозволяє, по-перше, перетворити стратегію у форму конкретних об'єктивних значень показників з метою налагодження зворотного зв'язку для оцінки результатів експортно-імпоротної діяльності та розроблення своєчасних заходів реагування на виявлені стратегічні розриви; по-друге, застосування матричного інструменту ринкового (конкурентного) профілю дозволяє наочно відобразити виявлені стратегічні резерви та стратегічні розриви і визначити майбутню ефективність стратегічних альтернатив щодо розвитку експортно-імпоротної діяльності підприємства.

11. Проконтролювати виконання управлінських рішень. На даному етапі вирішуються завдання щодо формування комплексу робіт щодо впровадження управлінських рішень в експортно-імпорتنу діяльність підприємства й перевірки виконання функціональних обов'язків контролера або економіста, що здійснює контролінг на підприємстві. Для підвищення ефективності здійснення стратегічного контролінгу на підприємстві слід виділити фахівця з економічного відділу для того, щоб чітко розмежовувати управлінські функції у відповідності до цілей та завдань, які стоять перед кожним структурним підрозділом, і підвищити ступінь компетентності прийняття управлінських рішень [14]. До повноважень, що здійснює контролер, входить: установлення перспективних цілей і завдань експортно-імпоротної діяльності підприємства; узгодженість експортно-імпоротної діяльності з іншими видами діяльності підприємства; установлення цілей і

обмежень з управління ресурсами експортно-імпоротної діяльності підприємства; визначення рівня інвестицій в систему контролю й управління експортно-імпоротною діяльністю підприємства; моніторинг інформаційних потоків експортно-імпоротної діяльності в інформаційній системі підприємства; взяття участі у розробці стратегічного плану, визначення необхідних фінансових ресурсів та бюджету стратегічного плану; контролінг експортно-імпоротної діяльності: облік, контроль і аналіз показників експорту і імпорту на підприємстві. На підприємстві має бути розроблена посадова інструкція контролера, який здійснює стратегічний контролінг [14]. Вимоги посадової інструкції є обов'язковими для співробітника з моменту його ознайомлення з інструкцією під розписку й до переміщення на іншу посаду або звільнення. Погоджену і затверджену інструкцію нумерують, шнурують, завіряють печаткою підприємства й зберігають у відділі кадрів підприємства відповідно до порядку діловодства.

Отже, зміст методичного підходу до стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства реалізується в етапах, завданнях кожного етапу, методах виконання завдання та результатах їх вирішення, що представлено в *табл. 1*.

Таким чином, на основі запропонованого методичного підходу до стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства забезпечується управління, що відрізняється чіткою координацією всіх його функцій з урахуванням цілепокладення, планування та коригування стратегії, контролю функціонування всього підприємства, а також при цьому задається, розвивається та контролюється підсистема стратегічного інформаційного забезпечення. Завдяки даному методичному підходу до стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства надається можливість технологічного його здійснення, враховуючи особливості конкретного підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Гребельник О. П.** Основи зовнішньоекономічної діяльності : підруч. / О. П. Гребельник. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 432 с.
- 2. Мазаракі А. А.** Регуляторна політика у сфері зовнішньої торгівлі : монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник. – К. : КНТЕУ, 2010. – 470 с.
- 3. Савельєв Є. В.** Міжнародна економіка: теорія міжнародної торгівлі і фінансів : підруч. / Є. В. Савельєв. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 504 с.
- 4. Шкурупій О. В.** Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посіб. / О. В. Шкурупій, В. В. Гончаренко, І. А. Артеменко [та ін.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2012. – 248 с.
- 5. Піддубна Л. І.** Конкуренцеспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління : монографія / Л. І. Піддубна. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 368 с.
- 6. Піддубна Л. І.** Міжнародна конкурентоспроможність підприємства: теорія та механізм забезпечення : монографія / Л. І. Піддубна. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2011. – 400 с.
- 7. Пономаренко В. С.** Проблеми та виклики трансформації механізмів міжнародної конкуренції та конкурентоспроможності / В. С. Пономаренко, Л. І. Піддубна // Конкуренцеспроможність: проблеми науки та практики : монографія. – Х. : ФОП Павленко О. Г.; ВД «ІНЖЕК», 2011. – С. 54–70.

Зміст методичного підходу до стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності машинобудівних підприємств

Завдання	Методи виконання завдання	Результати вирішення завдання
1	2	3
1. Здійснити аналіз зовнішнього середовища підприємства		
1.1. Аналіз впливу зовнішніх факторів на функціонування та розвиток експортно-імпоротної діяльності машинобудівного підприємства. 1.2. Аналіз конкурентних позицій підприємства на ринках	Теоретико-логічний аналіз, економічний аналіз; статистичний аналіз, аналіз конкуренції, портфельний аналіз	1.1. Визначення зовнішніх факторів, що впливають на функціонування та розвиток експортно-імпоротної діяльності машинобудівного підприємства. 1.2. Визначення конкурентних позицій підприємства на ринках
2. Провести аналіз внутрішнього середовища підприємства, що веде експортно-імпорту діяльність		
Аналіз внутрішніх факторів та виявлення сильних і слабких сторін підприємства	Теоретико-логічний аналіз, економічний аналіз; статистичний аналіз	Визначення внутрішніх факторів, сильних і слабких сторін підприємства
3. Визначити місце експортно-імпоротної діяльності в господарській діяльності підприємства		
Аналіз впливу експортно-імпоротної діяльності на господарську діяльність підприємства в цілому	Аналіз бухгалтерської, оперативної та статистичної звітності підприємства ЗЕД, економічний аналіз	Визначення місця експортно-імпоротної діяльності в господарській діяльності підприємства
4. Провести аналіз особливостей методів стратегічного управління експортно-імпортою діяльністю на підприємстві		
Уточнення концепції стратегічного управління експортно-імпортою діяльністю підприємства на основі врахування особливостей реалізації принципів управління в ньому	Економічний та стратегічний аналіз, бенчмаркінг	Опис особливостей існуючих методів стратегічного управління експортно-імпортою діяльністю на підприємстві
5. Обґрунтувати стратегічний контролінг на підприємстві як підсистему стратегічного управління.		
Налаштування теоретичного забезпечення стратегічного контролінгу експортно-імпортою діяльністю на підприємстві як підсистеми стратегічного управління	Теоретико-логічний аналіз законодавчих актів, регулюючих ЕІД	Теоретичне забезпечення формування стратегічного контролінгу на підприємстві як підсистеми стратегічного управління
6. Сформулювати систему показників стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Систематизація показників стратегічного контролінгу за складовими експортно-імпоротної діяльності підприємства	Методи аналізу та синтезу; теоретико-логічний аналіз	Системи показників стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності підприємства
7. Здійснити вибір інструментів та аналітичних процедур стратегічного контролінгу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Аналіз інструментів та аналітичних процедур стратегічного аналізу та стратегічного контролінгу	Теоретико-логічний аналіз	Перелік інструментів та аналітичних процедур стратегічного контролінгу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства
8. Провести аналіз ефективності експортно-імпоротної діяльності машинобудівного підприємства для її стратегічного контролінгу		
Аналіз ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства для її стратегічного контролінгу	Математичні методи визначення взаємозв'язків між складовими ефективності експортно-імпоротної діяльності	Визначення рейтингу найбільш впливових показників ефективності експортно-імпоротної діяльності та встановлення тенденцій змін найбільш впливових показників ефективності експортно-імпоротної діяльності
9. Реалізувати процедуру «цілі – оптимізація – прогноз – факт – відхилення»		
9.1. Визначення оптимальних значень підконтрольних показників експортно-імпоротної діяльності машинобудівного підприємства. 9.2. Визначення прогнозних значень підконтрольних показників експортно-імпоротної діяльності машинобудівного підприємства	Методи лінійної оптимізації, моделі прогнозу – криві зростання	9.1. Набір оптимальних значень підконтрольних показників експортно-імпоротної діяльності машинобудівного підприємства. 9.2. Набір прогнозних значень підконтрольних показників експортно-імпоротної діяльності машинобудівного підприємства

1	2	3
10. Розробити управлінські рішення щодо вибору пріоритетних напрямів стратегії розвитку експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі результатів її стратегічного контролінгу		
Вибір пріоритетних напрямів стратегії розвитку експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі результатів її стратегічного контролінгу	Аналіз стратегічних розривів	Опис ринкового профілю підприємства
11. Проконтролювати виконання управлінських рішень		
11.1. Формування комплексу робіт щодо впровадження управлінських рішень в експортно-імпорتنу діяльність підприємства. 11.2. Перевірка виконання функціональних обов'язків контролера або економіста, що здійснює контролінг на підприємстві	Організаційні методи виконання управлінських рішень	11.1. Обізнаність кожного учасника процесу стратегічного контролінгу відносно необхідних дій, які забезпечують виконання даних управлінських рішень

8. Кандиба А. М. Зовнішньоекономічна діяльність : навч. посіб. / А. М. Кандиба. – К. : Аграрна наука, 2001. – 263 с.

9. Конкурентные позиции бизнеса: монография / Э. М. Коротков, Ю. Т. Шестопал, В. Д. Дорофеев. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 261 с.

10. Цикличность развития экономики и управления конкурентными преимуществами : монография / Под ред. Градова А. П. – СПб. : Изд-во «Полторак», 2011. – 1150 с.

11. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление / Д. Аакер / Пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. – СПб. : Питер, 2007. – 496 с.

12. Пушкар А. И. Стратегические группы предприятий: концепция, методология, управление : монография / А. И. Пушкар, Ю. Е. Жуков, А. А. Пилипенко. – Х. : Изд-во «Кроссруд», 2006. – 440 с.

13. Стратегія посткризового розвитку зовнішньоекономічного сектора України: монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, В. В. Юхименко [та ін.]; за заг. ред. : А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – 660 с.

14. Малярець Л. М. Контролінг зовнішньоекономічної діяльності підприємства: аналітичний підхід : монографія / Л. М. Малярець, Н. В. Проскурніна. – Х. : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 228 с.

15. Гордієнко П. Л. Стратегічний аналіз : навч. посіб. / П. Л. Гордієнко, Л. Г. Дідковська, Н. В. Яшкіна. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Алєрта, 2011. – 520 с.

16. Пономаренко В. С. Механізм управління підприємством: стратегічний аспект / В. С. Пономаренко, Е. Н. Ястремская, В. М. Луцковский [и др.]. – Х. : Изд. ХНЭУ, 2002. – 252 с.

17. Малярець Л. М. Аналітичні процедури стратегічного контролінгу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства / Л. М. Малярець, Г. В. Моргун // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – № 10. – С. 67–71.

Науковий керівник – Малярець Л. М., доктор економічних наук, професор, зав. кафедри вищої математики та економіко-математичних методів ХНЕУ ім. С. Кузнеця (м. Харків)

REFERENCES

Aaker, D. *Strategicheskoe rynochnoe upravlenie* [Strategic market management]. St. Petersburg: Piter, 2007.

Hrebelynyk, O. P. *Osnovy zovnishnyoeconomichnoi diialnosti* [Bases of foreign trade]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury, 2008.

Hordiienko, P. L., Didkovska, L. H., and Yashkina, N. V. *Stratehichnyi analiz* [Strategic analysis]. Kyiv: Alerta, 2011.

Kandyba, A. M. *Zovnishnyoeconomichna diialnist* [Foreign economic activity]. Kyiv: Ahrarna nauka, 2001.

Korotkov, E. M., Shestopal, Yu. T., and Dorofeev, V. D. *Konkurentnye pozitsii biznesa* [The competitive position of business]. Moscow: INFRA-M, 2003.

Mazaraki, A. A., and Melnyk, T. M. *Rehuliatorna polityka u sferi zovnishnyoi torhivli* [Regulatory policy in foreign trade]. Kyiv: KNTEU, 2010.

Mazaraki, A. A. et al. *Strategiia postkryzysnogo razvitiia vneshneekonomicheskogo sektora Ukrainy* [Strategy for the post-crisis development of the external sector of Ukraine]. Kyiv: KNTEU, 2014.

Maliarets, L. M., and Proskurnina, N. V. *Kontrolinh zovnishnyoeconomichnoi diialnosti pidpriemstva: analitychnyi pidkhid* [Controlling International Business: analytical approach]. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU, 2014.

Maliarets, L. M., and Morhun, H. V. "Analytichni protsedury stratehichnoho kontrolinhu efektyvnosti eksportno-importnoi diialnosti pidpriemstva" [Analytical procedures strategic controlling efficiency of export-import company]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Serii «Economichni nauky»*, no. 10 (2015): 67-71.

Piddubna, L. I. *Mizhnarodna konkurentospromozhnist pidpriemstva: teoriia ta mekhanizm zabezpechennia* [International competitiveness: theory and mechanism support]. Kharkiv: INZhEK, 2011.

Pushkar, A. I., Zhukov, Yu. E., and Pilipenko, A. A. *Strategicheskie grupy predpriatiy: kontseptsii, metodologiya, upravlenie* [Strategic group of companies: concept, methodology, management]. Kharkiv: Krossrud, 2006.

Ponomarenko, V. S., and Piddubna, L. I. "Problemy ta vyklyky transformatsii mekhanizmiv mizhnarodnoi konkurentsii ta konkurentospromozhnosti" [Problems and challenges of transformation mechanisms of international competition and competitiveness]. In *Konkurentospromozhnist: problemy nauky ta praktyky*, 54-70. Kharkiv: FOP Pavlenko O. H.; INZhEK, 2011.

Ponomarenko, V. S. et al. *Mekhanizm upravleniia predpriatiem: strategicheskii aspekt* [The mechanism of enterprise management: strategic aspect]. Kharkiv: Izd-vo KhNEU, 2002.

Piddubna, L. I. *Konkurentospromozhnist ekonomichnykh sistem: teoriia, mekhanizm rehuliuвання ta upravlinnia* [The competitiveness of economic systems: theory, mechanism of regulation and management]. Kharkiv: INZhEK, 2007.

Saveliev, Ye. V. *Mizhnarodna ekonomika: teoriia mizhnarodnoi torhivli i finansiv* [International Economics: Theory of international trade and finance]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 2002.

Shkurupii, O. V. et al. *Zovnishnyoeconomichna diialnist pidpriemstva* [Foreign trade enterprises]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury, 2012.

Tsiklichnost razvitiia ekonomiki i upravleniia konkurentnymi preimushchestvami [Cyclical economic development and management of competitive advantages]. St. Petersburg: Poltorak, 2011.

SOCIAL RESERVES OF DEVELOPMENT OF THE COLLECTIVE TOTAL LABOR POTENTIAL. ROLE CONTEXT

© 2015 DORONINA M. S., GOLUBIEV S. M.

UDC 331.101.262

Doronina M. S., Golubiev S. M. Social Reserves of Development of the Collective Total Labor Potential. Role Context

The rate, heterogeneous character of the changes in the internal and external environment of business entities go beyond their ability to make effective decisions in critical situations timely. Only the collective mind of the creative collective laborer allows to effectively respond to the unique challenges at work now. For the formation of such a laborer in modern conditions it is necessary to use social reserves of the collective development, as they provide an additional growth of its total labor potential due to organization of emotionally positive interaction between employees. The article considers the labor collective as a social control object. There argued a possibility of transforming it into the team due to diagnostic and development of the total labor potential within the role structure. The successful combination of the functional labor and social roles in a team gives a birth to synergistic effect, which is manifested in its mechanical and organic solidarity. The created on this basis collective laborer is a new productive force of the cooperative labor, exceeding the amount of the abilities of separate individual employees.

Key words: collective, collective mind, labor potential, collective laborer, social reserves, social and labor roles, solidarity, synergistic effect.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 19.

Doronina Maya S. – Doctor of Science (Economics), Professor, Professor of the Department of Sociology and Management Psychology, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: doroninams@mail.ru

Golubiev Stanislav M. – Lecturer of the Department of Sociology and Psychology of Management, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: stasgolubev@yandex.ru

УДК 331.101.262

УДК 331.101.262

Дороніна М. С., Голубев С. М. Соціальні резерви розвитку сукупного трудового потенціалу колективу. Рольовий контекст

Швидкість, різноякісність змін внутрішнього й зовнішнього середовища суб'єктів господарювання перевищують їхні можливості вчасно ухвалювати ефективні рішення в критичних ситуаціях. Тільки колективний розум творчого сукупного працівника зараз дозволяє результативно реагувати на унікальні проблеми в роботі. Для формування такого працівника в сучасних умовах необхідно використовувати соціальні резерви розвитку колективу, оскільки вони забезпечують додатковий приріст його сукупного трудового потенціалу за рахунок організації емоційно позитивної взаємодії співробітників. У статті трудовий колектив розглядається як соціальний об'єкт управління. Аргументується можливість перетворення його в команду за рахунок діагностики й розвитку сукупного трудового потенціалу в координатах рольової структури. Вдала комбінація функціонально-трудова і соціальних ролей у колективі забезпечує народження синергетичного ефекту, який проявляється в його механічній та органічній солідарності. Створений на цій основі сукупний працівник є новою продуктивною силою кооперованого праці, що перевищує суму здатностей відособлених індивідуальних працівників.

Ключові слова: колектив, колективний розум, трудовий потенціал, сукупний працівник, соціальні резерви, соціально-трудова ролі, солідарність, синергетичний ефект.

Табл.: 2. **Бібл.:** 19.

Дороніна Майя Степанівна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології управління, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: doroninams@mail.ru

Голубев Станіслав Миколайович – викладач кафедри соціології та психології управління, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: stasgolubev@yandex.ru

Доронина М. С., Голубев С. Н. Социальные резервы совокупного трудового потенциала коллектива. Рольовый контекст

Скорость, разнокачественность изменений внутренней и внешней среды субъектов хозяйствования превышают их возможности своевременно принимать эффективные решения в критических ситуациях. Только коллективный разум творческого совокупного работника сейчас позволяет результативно реагировать на уникальные проблемы в работе. Для формирования такого работника в современных условиях необходимо использовать социальные резервы развития коллектива, поскольку они обеспечивают дополнительный прирост его совокупного трудового потенциала за счет организации эмоционально позитивного взаимодействия сотрудников. В статье трудовой коллектив рассматривается как социальный объект управления. Аргументируется возможность превращения его в команду за счет диагностики и развития совокупного трудового потенциала в координатах рольовой структуры. Удачное сочетание функционально-трудова и социальных ролей в коллективе обеспечивает рождение синергетического эффекта, который проявляется в его механической и органической солидарности. Созданный на этой основе совокупный работник является новой производительной силой кооперированного труда, превышающей сумму способностей обособленных индивидуальных работников.

Ключевые слова: коллектив, коллективный разум, трудовой потенциал, совокупный работник, социальные резервы, социально-трудова роли, солидарность, синергетический эффект.

Табл.: 2. **Библ.:** 19.

Доронина Майя Степановна – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры социологии и психологии управления, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: doroninams@mail.ru

Голубев Станислав Николаевич – преподаватель, кафедра социологии и психологии управления, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: stasgolubev@yandex.ru

Social and economic reforms in Ukraine have not achieved the desired results, there occurred a significant deterioration in the conditions of functioning and development of its economic system. This stimulated new research into the problem of recovery of its labor potential.

The special attention is focused on the main element of the productive forces — the collective laborer, who previously in the economic context was formed through the system of central planning and in the social one — through the work of the Party, Komsomol organizations and trade unions. As the

old models of the collective laborer stopped working, there emerged a necessity to build a new one and develop technologies for its practical application. The problem solving is still continued by representatives not only of economics but also related scientific disciplines studying human behavior: social philosophy, sociology, social psychology, and others. At the same time some scientists have focused their attention on updating, specification of theoretical and methodological aspects of studying the position and role of a human in the economic system, the others — on the ways and technologies of development of his or her competitiveness on the labor market due to formation of the ability to permanently increase his or her employment potential through education. On the background of this research there gradually emerged and develops interest in social reserves to form the total labor potential of collectives engaged mainly into intellectual work.

Among the scientists, whose research results form the foundation for further studying of these collectives there can be noted M. Gellert and K. Novak, who identified the problem of an ambiguous result of the leader's delegating the authorities to subordinates and the obtained synergistic effect [1], A. Hulin, who paid attention to the general principles of team building [2], O. Mazur, who investigated the problems of the collective laborer reproduction in contemporary Russia and ways of their solving [3], B. Palchuk, who analyzed the relationship between the essence and content of the concepts and categories of the research field [4], V. Gorbunova, who successfully complemented the area of team building by technologies developed in psychology [5], the authors, who paid attention to the evolution of functional and team roles in the process of the collective development from the group level to that of the team [6]. In modern collectives there stopped operating the previously well-proven technologies ensuring their success in quite stable situations of work. The rate, heterogeneous character of the changes in the internal and external environment of business entities went beyond their ability to collect necessary information to make timely effective decisions. Experience has shown that only the collective mind of the collective laborer allows to effectively respond to unique situations at work now. His or her potential is formed and developed through socialization of the processes of streamlining collaboration, on the basis of which the theory of building the collective role structure started its development.

Presently it has accumulated quite constructive recommendations and suggestions. For example, attention should be paid to research of O. Golentovskaja, which provides a detailed analysis of different classifications of collective roles, beginning from those set in works by J. Stewart, I. Sandstrom, R. Belbin, to those represented in works by contemporary authors [7]. In search of the social reserves of the labor collective development it is advisable to use the typology of collaboration proposed in the works by T. Bazarov and L. Umanskij [8, 9], ways of combining the activity and creativity approach with mutually creative approach highlighted in the monograph by V. Gorbunova [5].

The analysis of the stated above ideas stipulated choosing the topic of this article and offering its *aim* – substantiating the expediency of diagnosing the social reserves

for development of the total labor potential of the collective, based on the analysis of its role structure.

The labor collective has been repeatedly considered in works of sociologists, social psychologists as a special social object (for example, [8, 10, 11, 12]). According to the theory of E. Durkheim the potential of such object is ensured by the level of mechanical and organic solidarity. In this context, the labor collective on the one hand acts as an organizational unit (a subdivision of an enterprise with well-defined functions), and on the other – as a social one (congregation of people on value perception of the life in the labor collective). In modern conditions the value of the social reserves of the collective increases, for it is them that due to the effective collective role structure and emotionally positive interaction of employees ensure the development of its solidarity, which contributes to the growth of its total potential.

The theme of solidarity has gained special urgency in the conditions of a revolutionary transformation of society. It is emphasized by the authors of a recently published monograph devoted to the problems of consolidation of the Russian society. Social solidarity in their opinion performs a vital function – reproduction of the social system at any of its hierarchical levels – from groups of primary social practices to the society as a whole. “Society is possible and valid only under condition of a certain level of achieved in it social solidarity determining the degree of viability of the given public formation” [13, p. 26]. Using the role theory in practice of collective management will allow to find new social reserves for developing its solidarity. By its nature, the social role of a collective member is a program of his or her actions in certain circumstances developed by the organization he or she works for. That is, similarly to the functional and labor, the social role of the employee exists only in the system of relations in the collective. On the one hand it presupposes observing by the employee certain rules of conduct adopted by it, on the other — serves both a means and field to meet the social need of a person in self-expression, self-esteem [14]).

The successful combination of the functional and labor role with social roles in the collective ensures the birth of synergistic effect, which is manifested in its mechanical and organic solidarity. The created on this basis collective laborer is a new productive force of the collaboration, able to solve problems exceeding the total abilities of separate individual employees.

The role determining people's behavior in the group is a subject of attention for scientists representing various scientific fields. Sociologists study it as an element of the social structure and culture regulated on the basis of common behavior values. Experts in the field of social psychology (J. Mead and J. L. Moreno) analyze the role in the context of social interaction between individuals, the individual and the group, where the role is a set of common values, without which communication is impossible. Though these scientists share a common goal — preparing a creatively developing community, their studies have differences. For example, J. L. Moreno is oriented to active position of the acting person, while J. Mead examines the role from the position of the “philosopher-observer” [15, 16]. Most often modern

researchers of the collective role structure find their basic ideas in works of social psychologist M. Belbin, who distinguished 9 variants within the structure and presented their classification on the character features of the person's behavior in the team and directions of his or her activity [17].

However, the Belbin theory can not be accepted as the only one for studying the reserves of the team social development, because it overshadows the active, creative manifestation of the personality, it does not take into account such individual determinants of behavior as motivation and personality traits. In this regard, it makes sense to pay attention to such theoretical concepts as "personality model", actively studied by economic theory, organizational psychology and recently by the experts working with tasks of streamlining the labor behavior of the personnel in the collective. For example, the version of the role classification by M. Belbin on the patterns of the person's behavior in the team got further development by A. Doronina, A. Polubedova. In the study by A. Doronin [18] there presented the evolution of the personality model and associated with it evolution of the organizational model, where it is possible to find an analogy of the evolution of the personality role and characteristic features of the collective. The author explains their development by informatization and intellectualization of labor. A. Polubedova presents substantiation for connection of the collective models as the collective (complex) laborer with a behavioral component of labor activity, the role of which is enhanced under the influence of increasing the share of non-standard labor operations requiring individual and collective creativity [19].

At improving the role structure of the labor collective attention should be paid to the fact that M. Belbin suggests distinguishing the team and functional roles. The team role characterizes the features of the person's behavior and interaction in the collective, and the functional one is associated with the duties fixed in the job description, which he or she has to perform having the knowledge and experience required to do the work [17, p. 38]. The practice of using the ideas of M. Belbin proved his warning that the behavior of employees sometimes does not correspond exactly to the functions of the role delegated to them. This unstable

behavior is caused by the person's ability to perform several team roles. Most often it is manifested with the employee having high intellectual abilities, allowing him or her flexibility to choose the role coordinating it with the purposes and goals of interaction with colleagues [17, p. 48].

The distribution, analysis and monitoring of the team (social) and functional roles can be considered appropriate if the collective performs a wide range of unique tasks (for example, in the project team). If in the team there observed tendencies to intellectualization and informatization of work, its leader should pay attention to combination of the team and labor (functional) role. Their synthesis can be defined as the social and labor role (*Tab. 1*).

To test in practice the list of social and labor roles presented in Table 1 there was made their conceptualization and operationalization, gathered and analyzed information on the collectives of management subsystem of seven enterprises. The data were collected by means of questionnaire survey using the 5-interval qualitative and quantitative point scale. The most sophisticated role received the assessment of 5 points and the least sophisticated — 1 point. The questionnaires included the respondents' assessment of the actual and the desired state of the role type. *Table 2* presents the results of diagnosing the collective role structure of three subdivisions of control system at one of the enterprises under study (M – marketing department, A – accounting department, HRM – Human Resource Management Department).

As can be seen from the table, presently the distribution of roles in the analyzed labor collectives is paid insufficient attention. The actual estimates of the functions of implementation roles are higher than those of the functions of interaction and creativity. As to the wants of the personnel of the enterprise subdivisions under study, in all departments they are clearly oriented to qualitative development of all roles and functions. It can be assumed with a high degree of certainty that distribution by the collective leaders of work on the basis of diagnosing the subordinate roles and streamlining their labor behavior will not meet resistance.

Table 1

Roles of the labor collective members

Belbin role types	Main characteristic	Functions of social and labor roles
Specialist	Discipline, reliability, effectiveness, conservatism, practicality	Performance of standard practical actions
Monitor/ evaluator	Professionalism in a restricted field of knowledge	
Implementer	Carefulness, ability of correcting errors, omissions, ability to control	
Co-ordinator	Flexibility, communicative skills	Organization of interaction between the collective members
Team worker	Sobriety, perception, strategic thinking	
Shaper	Ability to listen, diplomatic skills, ability to find a compromise	
Plant	Having exuberant imagination, ability to solve difficult problems	Generating unorthodox ideas, intellectual activity
Completer finisher	Maturity, confidence, clearness in formulating goals, promoting decision-making, delegating authorities	
Resource investigator	Dynamism, ability to challenge, drive	

Table 2

Estimates of the actual and desired state of performing the roles

Characteristics of social and labor roles	Actual state			Desired state		
	M	A	HRM	M	A	HRM
Implementation	3,9	3,9	3,8	4,4	4,4	4,5
Interaction	3,6	3,5	3,2	4,4	4,3	4,2
Creativity	3,5	3,6	3,5	4,9	4,8	4,7

CONCLUSIONS

The labor collective of an enterprise is a special social object of control. On the one hand it can be represented as an organizational system (subdivision), and on the other – as a social one (community of people). Under present conditions, the role of the social reserves of the collective development increases as they provide additional growth of its total labor potential due to organizing effective interaction between the employees. Using the role theory allows for the appropriate distributing of the social and labor functions among the collective members. In real labor collectives its recommendations are used extremely rarely. Diagnostic of actual and preferred social and labor roles of the employees will allow heads of the collectives qualitatively delegating to them various types of work, contributing to developing their solidarity, and increasing the total labor potential. It is advisable to continue the study in the direction of a search for harmonious combination of social and labor roles with using the standard of “golden section”. ■

LITERATURE

1. Геллерт М. Все о командообразовании: руководство для тренеров / Пер. с нем. / Манфред Геллерт, Клаус Новак. – Москва : Вершина, 2006. – 352 с.

2. Халина А. А. Командообразование как процесс и технология в организационном управлении : автореф. дис. ... канд. соц. наук. / А. А. Халина. – М. : Моск. пед. гос. ун-т, 2011. – 33 с.

3. Мазур О. А. Воспроизводство совокупного работника современной России : автореф. дис. ... д-ра экон. наук / О. А. Мазур. – Санкт-Петербург : ФГБОУ ВПО «Санкт-Петербургский государственный университет», 2012. – 37 с.

4. Пальчук В. В. Сущность категорий «рабочая сила», «трудовые ресурсы», «трудовой потенциал» и их взаимосвязь / В. В. Пальчук // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 73. – С. 271 – 275.

5. Горбунова В. В. Психология командоупорядочения: ціннісно-рольовий підхід до формування та розвитку команд : монографія / В. В. Горбунова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. – 380 с.

6. Підбуцька Н. В. Функціональні й командні ролі учасника малої групи: аналіз досліджень / Н. В. Підбуцька, М. С. Вінніченко // Сборники научных работ НТУ «ХПИ»: Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – 2011. – № 29. – С. 261–267.

7. Голентовська О. С. Рольова структура команди: місце у системі заходів підвищення ефективності командної діяльності / О. С. Голентовська // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць. – Том 7. Екологічна психологія. – 2014. – Вип. 36. – С. 145–154.

8. Базаров Т. Ю. Игра как средство командообразования / Т. Ю. Базаров // В кн.: Психология сегодня. Ежегодник. – Т. 2. Выпуск 2. – М., 1996.

9. Уманский Л. И. Методы экспериментального исследования социально- психологических феноменов / Л. И. Уманский // В кн. : Методология и методы социальной психологии. – М., 1979.

10. Лукашевич М. П. Економічна соціологія чи соціологія економіки? : дискурс щодо структури системи соціологічних знань / М. П. Лукашевич, Ю. І. Яковенко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць. – Х. : Видавничий центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2004. – С. 115 – 118.

11. Управление трудовым коллективом (социально-психологические факторы оптимизации) / К. К. Грищенко, А. А. Ручка, Н. А. Сакада и др. ; отв. ред. К. К. Грищенко, Н. А. Сакада ; АН УССР. Ин-т философии. – Киев : Наук. думка, 1988. – 240 с.

12. Куртиков Н. А. Социальный объект управления – коллектив / Н. А. Куртиков. – М. : Моск. Рабочий, 1974. – 192 с.

13. Кармадонов О. А. Консолидация российского общества: потоки и преграды : монография / О. А. Кармадонов, М. К. Зверев. – Иркутск : Изд-во ИГУ, 2012. – 223 с.

14. Громов И. А. Западная социология / И. А. Громов, И. А. Мацкевич, В. А. Семёнов. – СПб. : ООО «Издательство ДНК», 2003. – 537 с.

15. Mead, G. N. (1934). Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist / G. N. Mead (Edited by Charles W. Morris). – Chicago : University of Chicago. – 400 p.

16. Moreno, J. L. (1951). Sociometry, Experimental Method and the Science of Society / J. L. Moreno // An Approach to a New Political Orientation. Beacon House, Beacon, New York, p. 220.

17. Belbin, R. M. (1993). Teams roles at work Butterworth-Heinemann / R. M. Belbin. – Oxford, 162 p.

18. Доронін А. В. Еволюція моделей людини і їх відтворення в теорії організацій / А. В. Доронін // Економіка розвитку. – 2007. – № 3 (43). – С. 90–97.

19. Полубєдова А. О. Формування управлінського впливу на трудову поведінку персоналу : автореферат дис. ... канд. экон. наук / А. О. Полубєдова. – Х. : ХНЕУ, 2013. – 21 с.

REFERENCES

Bazarov, T. Yu. "Igra kak sredstvo komandobrazovaniia" [Play as a team building tool]. In *Psikhologiya segodnia*. Moscow, 1996.

Belbin, R. M. *Teams roles at work Butterworth-Heinemann*. Oxford, 1993.

Doronin, A. V. "Evolutsiia modelei liudyny i ikh vidtvorennia v teorii orhanizatsii" [Human Evolution models and their reproduction in the theory of organizations]. *Ekonomika rozvytku*, no. 3 (43) (2007): 90-97.

Gellert, M., and Novak, K. *Vse o komandobrazovanii : rukovodstvo dlia trenerov* [All of teambuilding: a guide for trainers]. Moscow: Vershina, 2006.

Grishchenko, K. K. et al. *Upravlenie trudovym kollektivom (sotsialno-psikhologicheskie faktory optimizatsii)* [Managing the workforce (social and psychological factors optimization)]. Kyiv: Naukova dumka, 1988.

Gromov, I. A., Matskevich, I. A., and Semenov, V. A. *Zapadnaia sotsiologiya* [Western sociology]. St. Petersburg: Izd-vo DNK, 2003.

Holentovska, O. S. "Rolyova struktura komandy mistse u systemi zakhodiv pidvyshchennia efektyvnosti komandnoi diialnosti" [Role structure team place in the management efficiency of the team]. *Aktualni problemy psikhologii*, vol. 7, no. 36 (2014): 145-154.

Horbunova, V. V. *Psikhologhiia komandoutvorennya: Tsinnisno-rolyovyi pidkhid do formuvannya ta rozvytku komand* [Psychology of team-building: value-role approach to formation and development teams]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2014.

Kurtikov, N. A. *Sotsialnyy obekt upravleniia – kollektiv* [The social object of management - team]. Moscow: Moskovskiy Rabochiy, 1974.

Karmadonov, O. A., and Zverev, M. K. *Konsolidatsiia rossiyskogo obshchestva: potoki i pregrady* [The consolidation of the Russian society: flows and barriers]. Irkutsk: Izd-vo IGU, 2012.

Khalina, A. A. "Komandobrazovanie kak protsess i tekhnologhiia v organizatsionnom upravlenii" [Team building as a process and technology in organizational management]. *Avtores. dis. ... kand. sots. nauk*, 2011.

Lukashevych, M. P., and Yakovenko, Yu. I. "Ekonomichna sotsiologhiia chy sotsiologhiia ekonomiky? Dyskurs shchodo struktury systemy sotsiologichnykh znan" [Economic sociology, sociology or economics? Discourse on the structure of sociological knowledge].

Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva (2004): 115-118.

Mead, G. H. *Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago, 1934.

Moreno, J. L. *Sociometry, Experimental Method and the Science of Society. An Approach to a New Political Orientation*. Beacon; New York: Beacon House, 1951.

Mazur, O. A. "Vosproizvodstvo sovokupnogo rabotnika sovremennoy Rossii" [The reproduction of the collective worker of modern Russia]. *Avtoref. dis. ... dokt. ekon. nauk*, 2012.

Pidbutska, N. V., and Vinnichenko, M. S. "Funktsionalni i komandni roli uchasnyka maloi hrupy: analiz doslidzhen" [Functional and commanding role by a small group: an analysis of research]. *Vestnyk NTU*

"KhPY". *Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity*, no. 29 (2011): 261-267.

Palchuk, V. V. "Sushchnost kategoriy "rabochoia sila", "trudovoye resursy", "trudovoye potentsial" i ikh vzaimosviaz" [The essence of the categories of "labor", "human resources", "employment potential" and their relationship]. *Kultura narodov Prichernomoria*, no. 73 (2005): 271-275.

Polubiedova, A. O. "Formuvannia upravlinskoho vplyvu na trudu povedinku personalu" [Formation of managerial influence on the behavior of labor staff]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*, 2013.

Umanskiy, L. I. "Metody eksperimentalnogo issledovaniia sotsialno-psikhologicheskikh fenomenov" [Methods of experimental study of the socio-psychological phenomena]. In *Metodolohiia i metody sotsialnoy psikhologii*. Moscow, 1979.

УДК 338.48

ВПЛИВ СТИЛЮ ЛІДЕРСТВА НА ХАРАКТЕРИСТИЧНІ РИСИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2015 КРУПСЬКИЙ О. П.

УДК 338.48

Крупський О. П. Вплив стилю лідерства на характеристичні риси організаційної культури туристичних підприємств

Мета статті полягає у виявленні впливу стилю лідерства на характеристичні риси організаційної культури туристичних підприємств. Проведено детальний аналіз наукової літератури щодо стилів лідерства, виявлено деякі особливості їх імплементації на туристичних підприємствах України. З урахуванням сучасних соціально-економічних умов доповнено інтегроване визначення лідерства. Доведено роль стилю лідерства як детермінанти типу організаційної культури. Особливу увагу приділено руйнівному (невротичному) стилю і стилю невтручання, які не були охоплені українськими дослідниками, але, тим не менш, є значущими для розуміння особливостей формування та управління організаційними культурами підприємств туризму та гостинності. У процесі дослідження були застосовані такі методи наукового пошуку: ідеографічні; формальні; контент-аналіз; аналіз і синтез; кореляційний аналіз. Отримані результати можуть бути використані практикуючими менеджерами для вибору стилю управління, адекватного сформованій організаційній культурі чи культурі, яка тільки створюється на підприємстві.

Ключові слова: стиль лідерства, деструктивне лідерство, невротичне лідерство, Laissez-Faire лідерство, організаційна культура, туристичне підприємство.

Табл.: 2. Бібл.: 25.

Крупський Олександр Петрович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

E-mail: scavr@ua.fm

УДК 338.48

Крупский А. П. Влияние стиля лидерства на характеристические особенности организационной культуры туристических предприятий. Цель статьи заключается в выявлении влияния стиля лидерства на характеристические черты организационной культуры туристических предприятий. Проведен детальный анализ научной литературы касательно стилей лидерства, выявлены некоторые особенности их имплементации на туристических предприятиях Украины. С учетом современных социально-экономических условий дополнено интегрированное определение лидерства. Доказана роль стиля лидерства как детерминанты типа организационной культуры. Особое внимание уделено разрушительному (невротическому) стилю и стилю невмешательства, которые не были охвачены украинскими исследователями, но, тем не менее, являются значимыми для понимания особенностей формирования и управления организационной культурой предприятий туризма и гостеприимства. В процессе исследования были применены следующие методы научного поиска: идеографические; формальные; контент-анализ; анализ и синтез; корреляционный анализ. Полученные результаты могут быть использованы практикующими менеджерами для выбора стиля управления, адекватного сложившейся или формирующейся на предприятии организационной культуре.

Ключевые слова: стиль лидерства, деструктивное лидерство, невротическое лидерство, Laissez-Faire лидерство, организационная культура, туристическое предприятие.

Табл.: 2. Библ.: 25.

Крупский Александр Петрович – кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента и туристического бизнеса, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

E-mail: scavr@ua.fm

UDC 338.48

Krups'kyi O. P. Influence of Style of Leadership onto the Characteristic Features of the Organizational Culture of Tourism Enterprises

The article is aimed to identify the influence of style of leadership onto the characteristic features of the organizational culture of tourism enterprises. A detailed analysis of the scientific literature about leadership styles has been conducted, wherein some peculiarities of their implementation in the tourism enterprises of Ukraine has been disclosed. The integrated definition of leadership has been updated in view of the current socio-economic conditions. Role of style of leadership as a determinant for type of organizational culture has been proven. Particular attention is paid to the devastating (neurotic) style and the style of non-intervention, which are still not covered by Ukrainian researchers, however, they are relevant for understanding peculiarities of formation and management of the organizational culture related to the tourism and hospitality enterprises. In course of the study the following methods of scientific research have been used: ideographic; formal; content analysis; analysis and synthesis; correlation analysis. The results obtained can be used by practicing managers for selection of a management style, suitable for the established or emerging organizational culture at the enterprise.

Key words: style of leadership, destructive leadership, neurotic leadership, laissez-faire leadership, organizational culture, tourism enterprise.

Tabl.: 2. Bibl.: 25.

Krups'kyi Oleksandr P. – Candidate of Sciences (Psychology), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Tourism Business, Dnipropetrovsk National University named after O. Honchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

E-mail: scavr@ua.fm

Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva (2004): 115-118.

Mead, G. H. *Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago, 1934.

Moreno, J. L. *Sociometry, Experimental Method and the Science of Society. An Approach to a New Political Orientation*. Beacon; New York: Beacon House, 1951.

Mazur, O. A. "Vosproizvodstvo sovokupnogo rabotnika sovremennoy Rossii" [The reproduction of the collective worker of modern Russia]. *Avtoref. dis. ... dokt. ekon. nauk*, 2012.

Pidbutska, N. V., and Vinnichenko, M. S. "Funktsionalni i komandni roli uchasnyka maloi hrupy: analiz doslidzhen" [Functional and commanding role by a small group: an analysis of research]. *Vestnyk NTU*

"KhPY". *Problemy ta perspektyvy formuvannya natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity*, no. 29 (2011): 261-267.

Palchuk, V. V. "Sushchnost kategoriy "rabochoia sila", "trudovoye resursy", "trudovoye potentsial" i ikh vzaimosviaz" [The essence of the categories of "labor", "human resources", "employment potential" and their relationship]. *Kultura narodov Prichernomoria*, no. 73 (2005): 271-275.

Polubiedova, A. O. "Formuvannya upravlynskoho vplyvu na trudu povedinku personalu" [Formation of managerial influence on the behavior of labor staff]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*, 2013.

Umanskiy, L. I. "Metody eksperimentalnogo issledovaniia sotsialno-psikhologicheskikh fenomenov" [Methods of experimental study of the socio-psychological phenomena]. In *Metodolohiia i metody sotsialnoy psikhologii*. Moscow, 1979.

УДК 338.48

ВПЛИВ СТИЛЮ ЛІДЕРСТВА НА ХАРАКТЕРИСТИЧНІ РИСИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2015 КРУПСЬКИЙ О. П.

УДК 338.48

Крупський О. П. Вплив стилю лідерства на характеристичні риси організаційної культури туристичних підприємств

Мета статті полягає у виявленні впливу стилю лідерства на характеристичні риси організаційної культури туристичних підприємств. Проведено детальний аналіз наукової літератури щодо стилів лідерства, виявлено деякі особливості їх імплементації на туристичних підприємствах України. З урахуванням сучасних соціально-економічних умов доповнено інтегроване визначення лідерства. Доведено роль стилю лідерства як детермінанти типу організаційної культури. Особливу увагу приділено руйнівному (невротичному) стилю і стилю невтручання, які не були охоплені українськими дослідниками, але, тим не менш, є значущими для розуміння особливостей формування та управління організаційними культурами підприємств туризму та гостинності. У процесі дослідження були застосовані такі методи наукового пошуку: ідеографічні; формальні; контент-аналіз; аналіз і синтез; кореляційний аналіз. Отримані результати можуть бути використані практикуючими менеджерами для вибору стилю управління, адекватного сформованій організаційній культурі чи культурі, яка тільки створюється на підприємстві.

Ключові слова: стиль лідерства, деструктивне лідерство, невротичне лідерство, Laissez-Faire лідерство, організаційна культура, туристичне підприємство.

Табл.: 2. Бібл.: 25.

Крупський Олександр Петрович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

E-mail: scavr@ua.fm

УДК 338.48

Крупский А. П. Влияние стиля лидерства на характеристические особенности организационной культуры туристических предприятий. Цель статьи заключается в выявлении влияния стиля лидерства на характеристические черты организационной культуры туристических предприятий. Проведен детальный анализ научной литературы касательно стилей лидерства, выявлены некоторые особенности их имплементации на туристических предприятиях Украины. С учетом современных социально-экономических условий дополнено интегрированное определение лидерства. Доказана роль стиля лидерства как детерминанты типа организационной культуры. Особое внимание уделено разрушительному (невротическому) стилю и стилю невмешательства, которые не были охвачены украинскими исследователями, но, тем не менее, являются значимыми для понимания особенностей формирования и управления организационной культурой предприятий туризма и гостеприимства. В процессе исследования были применены следующие методы научного поиска: идеографические; формальные; контент-анализ; анализ и синтез; корреляционный анализ. Полученные результаты могут быть использованы практикующими менеджерами для выбора стиля управления, адекватного сложившейся или формирующейся на предприятии организационной культуре.

Ключевые слова: стиль лидерства, деструктивное лидерство, невротическое лидерство, Laissez-Faire лидерство, организационная культура, туристическое предприятие.

Табл.: 2. Библ.: 25.

Крупский Александр Петрович – кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента и туристического бизнеса, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

E-mail: scavr@ua.fm

UDC 338.48

Krups'kyi O. P. Influence of Style of Leadership onto the Characteristic Features of the Organizational Culture of Tourism Enterprises

The article is aimed to identify the influence of style of leadership onto the characteristic features of the organizational culture of tourism enterprises. A detailed analysis of the scientific literature about leadership styles has been conducted, wherein some peculiarities of their implementation in the tourism enterprises of Ukraine has been disclosed. The integrated definition of leadership has been updated in view of the current socio-economic conditions. Role of style of leadership as a determinant for type of organizational culture has been proven. Particular attention is paid to the devastating (neurotic) style and the style of non-intervention, which are still not covered by Ukrainian researchers, however, they are relevant for understanding peculiarities of formation and management of the organizational culture related to the tourism and hospitality enterprises. In course of the study the following methods of scientific research have been used: ideographic; formal; content analysis; analysis and synthesis; correlation analysis. The results obtained can be used by practicing managers for selection of a management style, suitable for the established or emerging organizational culture at the enterprise.

Key words: style of leadership, destructive leadership, neurotic leadership, laissez-faire leadership, organizational culture, tourism enterprise.

Tabl.: 2. Bibl.: 25.

Krups'kyi Oleksandr P. – Candidate of Sciences (Psychology), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Tourism Business, Dnipropetrovsk National University named after O. Honchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

E-mail: scavr@ua.fm

Важливість дослідження лідерства як економічного феномена важко переоцінити, оскільки воно є невід'ємною, у окремих випадках, визначальною складовою організаційної культури (ОК). Саме лідер окреслює цінності, на яких базуватиметься діяльність компанії, цілі й показники, яких вона намагатиметься досягти; відповідає за генерацію бачення й місії; у випадку реалізації ефективного підходу (на жаль, в Україні з останнім все ще існують суттєві проблеми) – контролює хід імплементації в життя відповідних положень. Як наслідок, у тому числі, за рахунок зміцнення командного духу, зростає успішність управління окремими проектами, діяльністю підприємства в цілому; отримуються й зміцнюються в динаміці конкурентні переваги.

Однак, на жаль, у лідерства існує й інший бік, що часто замовчується фахівцями й не визнається (або припускається зс значними уточненнями) безпосередньо учасниками процесу. За досягнення визначених позицій, одержання влади особа починає відчувати страх їх втратити, заздрість, самотність, депресію, у тому числі, з причини розгубленості щодо подальших дій. Хронічний стрес відбивається на самому лідері, колективі, який на нього покладається [1, с. 3–4]; руйнує ОК, на побудування й вдосконалення якої могли піти роки важкої кропіткої праці.

Вивчення літератури в галузі організаційної культури та лідерства довело, що ці дві сфери тісно, навіть нерозривно, пов'язані з ефективністю підприємницької діяльності. Зокрема, був досліджений внесок стиля лідерства [2] й організаційної культури в підвищення продуктивності праці [3; 4; 5]. Крім того, завдяки висновкам західних фахівців, доведена роль лідерства, а також його окремих видів безпосередньо у створенні культури в організації [6]. Проте, для України й власне проблема розмаїття лідерської поведінки, й її впливу на діяльність співробітників як команди є відносно новою, ґрунтовний науковий базис не накопичений, що актуалізує необхідність закриття прогалини, яка утворилася.

Це і зумовило *мету* статті, яка полягає у виявленні впливу стиля лідерства на характеристичні риси організаційної культури туристичних підприємств.

Загалом поняття лідерства ні для економіки, ні для соціології з політикою не є чимось абсолютно новим. Б. Уїнстон і К. Паттерсон (*B. E. Winston, K. Patterson*), проаналізувавши понад 160 наукових статей і праць, в яких містилося визначення поняття «лідерство», запропонували власний інтегрований погляд, згідно з яким *лідер* є особою, що:

- ✦ вибирає, озброює, навчає й впливає на поведінку одного або кількох послідовників, у різному ступені обдарованих, таких, що володіють визначеними вміннями й навичками;
- ✦ фокусує діяльність колег відповідно до місії й цілей підприємства; у відповідь на добровільній основі отримує витрати духовної, емоційної, розумової фізичної енергії, узгоджені скоординовані зусилля для блага організації;
- ✦ чітко формулює бачення майбутнього в доступний для підлеглого спосіб, завдяки цінностям і переконанням, що поділяються. Для цього ви-

користує здатності до критичного мислення, розуміння, інтуїції, переконливої риторики та міжособистісного спілкування, включаючи як активне слухання, так і позитивний дискурс, переконання, запобігання двозначності з урахуванням інтересів кожного;

- ✦ не зупиняється на досягнутому, прагне особистісного зростання, оновлення, зміцнення власного психічного, фізичного, емоційного й духовного стану шляхом, зокрема, взаємодії з усіма виробничими ланками [7, с. 7–8].

Зогляду на ситуацію, що склалася в Україні, це деталізоване визначення вважається за доцільне доповнити авторським уточненням: *лідер, за нестійкого зовнішнього середовища, бере на себе відповідальність за розробку стратегії адаптації підприємства до нових умов, підтримку на високому рівні командного духу (за можливості – виробничих показників і конкурентоспроможності підприємства на бажаному рівні)*. Подібна здатність залежить як від особистісних рис «ведучого», так і від стилю, який він обрав для скеровування дій працівників у визначеному напрямку.

У загальному сенсі під стилем лідерства (СЛ) розуміється спосіб, в який лідер здійснює свій вплив на членів організації з метою реалізації поставлених перед нею цілей [8, с. 2]. Автор пропонує поділити їх (стили) на дві групи: *функціональні*, які є позитивними з точки зору розвитку підприємства, і *деструктивні*, що загрожують організації створенням токсичної атмосфери, втратою позицій на ринку щільно до банкрутства. Представники останньої категорії мають визначені спільні риси, у тому числі: прояви схильності до диктаторства; оточення себе особами, які демонструють відданість (навіть у випадку їхньої невідповідності посаді й кваліфікації, що вимагається); відсутність зв'язку між власними досягненнями й винагородою, із персоналом і споживачем; неефективне використання ресурсів, невміння забезпечити високий рівень дисципліни, підкріплений ентузіазмом, рівномірний розподіл завдань, подолати пусті балачки й нездорову конкуренцію між робітниками й підрозділами; нехтування інтенсивними методами розвитку, у тому числі, стратегічного; націленість не на стійке інноваційне зростання, а на подолання постійної кризи; ревнощі до успіху інших команд [9, с. 2].

СЛ, що призводить до подібних наслідків, отримав назву «*невротичний*» і підрозділяється на такі види:

- ✦ *нарцисист*. Розслаблений і холоднокровний, здатний на визначені речі на користь команди, проте, виключно з власних соціальних і економічних інтересів і бажання отримати схвалення й захоплення оточуючих; таким лідерам притаманна самозакоханість, схильність використовувати інших лише як знаряддя в жорсткій конкурентній боротьбі й приховувати слабкість за бравадою. За стилем поведінки їх можна поділити на два види: *конструктивний*, якому пощастило мати «наглядача», що не дозволяє зариватися, піддаватися паніці й опікується знаходженням розумного балансу між само-

оцінкою лідера та його позитивно спрямованими діями, і *реактивний*, пов'язаний із сильним тиском з боку оточуючих, відповідно, відчуттям неадекватності й деривації;

- ✦ *вибухонебезпечний*, що знаходиться під неконтрольованим впливом власних емоцій. За звичайних умов скромна й добре вихована, така особа стає непередбачуваною, агресивною, нездатною приймати рішення в стані стресу;
- ✦ *імпульсивний, або пасивно-агресивний*, не схильний до демонстрації почуттів, такий, що надає перевагу мусуванню образи, ігноруванню підлеглих, конфронтації й запобіганню відкритих конфліктів;
- ✦ *абразивний*, який вважає себе позбавленим недоліків, вищим за інших, «неадекватних», таких, що не заслуговують на довіру; прагне до досконалості й ґрунтовності з метою підвищення продуктивності праці, перекладає вину за випадкові помилки на підлеглих;
- ✦ *спокошений*, завжди очікує на гірше. Він завжди в обороні, спостерігає за невербальними сигналами, близький до параної й антагонізму; не гребує жорстким покаранням тих, хто став причиною проблем; йому не до творчості й розвитку;
- ✦ *компульсивний*, який концентрується на деталях, володіє тунельним баченням; його модель поведінки передбачувана й повторювана; не припускає здатності до стратегічного мислення й формування раціонального підходу до управління;
- ✦ *імпульсивний*, створює плутанину за незвичайних обставин, неготовий до швидких дій у нестандартних умовах, орієнтується на отримання досвіду заради нього самого, а не блага організації; сприймається підлеглими як легковажний і/або безсилий [1, с. 4, 9; 10].

Опитування, що проводилося автором серед підприємств туризму та гостинності, підтвердило, на жаль, низьку обізнаність персоналу стосовно лідерства та його ролі на підприємстві. Значним виявився кореляційний зв'язок деструктивного стилю лідерства («самодур», за визначенням респондентів, 93% яких становили жінки) з плінністю кадрів ($r = 0,82$); невдоволеністю роботою ($r = 0,75$); бажанням змінити її на іншу за першої цікавої пропозиції ($r = 0,71$).

Щодо *функціонального* лідерства, залежно від критеріїв, які застосовуються, науковці й менеджери-практики застосовують різні класифікації. Однією з найбільш популярних на даний момент є концепція *харизматичного лідерства* (ХЛ), що в останні роки заперечує необхідність наявності у «ватажка» особливих рис; за достатню умову визнає сприйняття послідовниками на віру ідеї, що бажані якості притаманні визначеній людині. Більше того, порівняння дозволило виявити певні закономірності, етапи становлення такого лідера:

1) оцінка статус-кво, приділення значної уваги потребам підлеглих і правилам організації;

2) формулювання бачення, місії, виявлення потреб і сподівань підлеглих, їхнє задоволення;

3) мотивація, перш за все персоналу, діяльність якого не відповідає баченню;

4) стає прикладом, у тому числі, стосовно результатів, самопожертви й нетрадиційного досвіду [11]. Таким чином, «харизматики» володіють визначеними якостями, що дозволяють їм не тільки сформулювати своє бачення, але й перетворити на відданих своїх прихильників членів підпорядкованої групи; здатні знехтувати власними інтересами у гонитві за організаційними перевагами.

Відносно новим видом для менеджменту як науки можна вважати *символічне лідерство*, пов'язане з розвитком і підтримкою сильної організаційної культури (жорстке дотримання правил, субординації, підзвітності, зв'язку) [11]; *глобальне*, що передбачає стратегічне мислення й глибоке розуміння соціально-економічних та політичних умов країни, в яких компанія здійснює свою діяльність [11]; здатність швидко адаптуватися до них як фізично, так і психологічно; *Laissez-Faire-лідерство*, що отримало свою назву від французького «laissezfaire», терміа, який в епоху меркантилізму описував політику невтручання уряду в «природний економічний порядок». За аналогією, у разі використання такої політики роль лідера зводиться до висування завдань; висококваліфікований, відповідальний, мотивований, здатний до самостійної роботи персонал отримує змогу їх реалізувати, обираючи шлях на власний розсуд. Практика підтвердила право подібної концепції на життя за виконання згаданих умов [12, с. 822].

Основна різниця між *традиційною* та *трансформаційною* моделями, яким також приділяється значна увага з боку фахівців, полягає в обов'язках лідера й вимог до його якостей. У першому випадку він отримує відповідний статус у результаті взаємодії та обміну між членами колективу в процесі виробництва й виконує роль посередника на перемовинах щодо завдань і наслідків їхнього виконання; основним його інструментом є компроміс. У другому передбачається необхідність швидкої адаптації ведучої особи до змін і нестабільності, вміння стимулювати, підтримувати й спрямовувати дії послідовників у необхідному напрямку за рахунок пошуку резервів у собі, задоволення від особистісного зростання, самореалізації й самосвідомості, ототожнення себе із групою, що поділяє спільні довгострокові цілі [13].

Транзакційну модель застосовують два основні види інструментів, згідно з якими й класифікуються:

- ✦ *можливість винагороди* (відповідно до прикладених зусиль і досягнутої продуктивності);
- ✦ *втручання у разі необхідності* (лише в разі негараздів або порушення стандартів) [11].

Трансформаційна модель охоплює:

- ✦ *ідеалізований вплив* (гордість, повага, довіра й оптимізм колективу щодо лідера);
- ✦ *натхнення* (здатність «ватажка» виступати взірцем);
- ✦ *індивідуальний підхід* (допомога в досягненні максимального потенціалу, сприяння психоло-

- гічному розвитку працівника; це досягається за рахунок наставництва, коучингу тощо);
- * *інтелектуальна стимуляція* (заохочення генерації ідей з метою переосмислення недоліків і вдосконалення мислення) [11].

Доволі цікавими є результати розгляду обох підходів під кутом гендера. Зокрема, в ході опитування 7280 керівників Дж. Зенгер і Дж. Фолкман (*J. Zenger, J. Folkman*) прийшли до дещо суперечливих висновків. З одного боку, як і очікувалось, переважну більшість лідерів становили чоловіки (для вищої ланки менеджменту – 78% проти 22% у жінок; середньої – 67 і 32 відсотки відповідно). З іншого боку, за 15 із 16 компетенцій, які порівнювалися, представниці «слабкої статі» виявилися «якіснішими» лідерами, поступившись лише здатністю до стратегічного мислення (2,79% відставання. При цьому найсуттєвішою різницею на користь жінок виявилася за критеріями ініціативності (11,58%), здатності до саморозвитку (9,45), інтегрованості й чесності (9,28%)) [14, с. 1, 3]. Стосовно ж безпосередньо СЛ, спостерігалася значніша їхня схильність до дій на основі рольового моделювання, чітких очікувань; демократії, емпатії активнішого співробітництва з метою підвищення самооцінки співробітників [15, с. 18–19]. Також було помічено, що жінки більш схильні мотивувати співробітників позитивним чином (шляхом винагороди. При цьому доведено, що найбільшого успіху досягали керівництвом, які застосовували андрогенний стиль управління); чоловіки ж надають перевагу збільшенню повноважень або застосуванню погроз (вочевидь, найменш ефективний метод стимулювання до праці) [16, с. 5].

Порівнюючи російський і американський СЛ, Д. Маккарти, С. Паффер і С. Дарда (*D. J. McCarthy, S. M. Puffer, S. V. Darda*) виокремили *відкритий* (за суттю, *трансформаційний*), *збалансований* (*ситуаційний*) і *контролюючий* (*транзакційний*) стилі. Перший, він же демократичний, характеризується помірним рівнем потреби у владі, кінцевому результаті, лояльності; при цьому спостерігається кореляційний зв'язок між особистісними рисами лідера (оптимізмом, харизмою й стійкістю) і бізнес-кліматом. Опитування підтвердили, що в подібному випадку заохочується творчість, саморозвиток, дружба, вільне волевиявлення, делегування повноважень; зміцнюється відповідальність [17, с. 55].

У свою чергу, підхід, орієнтований на контроль («радянський» варіант), застосовується приблизно 10% респондентів і базується на централізації прийняття рішень, військовій дисципліні, концентрації влади в руках вузького кола висококваліфікованих менеджерів, яким було надано більше свободи і переваг, ніж решті. Основними інструментами стимулювання виконання завдань служать винагорода й страх; власна думка не вітається. Однак, наприклад, у Росії [17, с. 59] транзакційний стиль показав себе більш дієвим на окремих підприємствах малого та середнього бізнесу.

Збалансований стиль (ЗС, 25%) є свого роду золоту серединою між двома, описаними вище; допускає і демократичні, і авторитарні методи, залежно від ситуації, що склалася; сприяє творчості за збереження суво-

рих правил і процедур; поєднує позитивну й негативну мотивацію. Думка робітників враховується, хоча більшість рішень приймаються ТОП-менеджерами. Як свідчать опитані, ступінь відкритості часто зростає по мірі розвитку підприємств і/або після з'ясування низької продуктивності контролюючого стилю [17, с. 60–61].

І все ж таки, переважна більшість дослідників сходяться на думці, що найбільш ефективними з погляду сприяння мотивації підлеглих, стимулювання інновацій й досягнення цілей організації виробництва виявилися саме трансформаційні лідери (ті, що застосовують інтелектуальну стимуляцію – лише на етапі до початку і після закінчення бізнес-проекту); при цьому харизматичні довели свою «підвищену боєздатність» в умовах невизначеності зовнішнього середовища [18]. Щодо збалансованого підходу, анкетування автора відбило дещо парадоксальний результат: 68% продемонстрували несприйняття його як такого, оскільки в умах підлеглих ЗС пов'язувався не з адаптацією до вимог середовища, а з нездатністю однозначно й адекватно реагувати на події, що відбуваються. Таку думку не можна ігнорувати, оскільки доведено, що дієвість заходів, які застосовують менеджери, значно підвищується, коли робітники підтримують, бажають і отримують можливість брати участь у процесі прийняття рішень. Відповідний стиль управління виникає, принаймні, двома способами. По-перше, за рахунок обрання (призначення, виявлення) лідера, що володіє емпатією; по-друге, шляхом створення організаційної культури, яка враховує побоювання працівників щодо дій, які можуть призвести до втрати репутації, їхні схильності й уподобання; використовує правильні слова й символи [19, с. 1300].

Одними з найбільш детальних (з 1994 р.) визнані результати оцінки трансформаційної та транзакційної моделей Т. Джоджа, Р. Пікколо (*T. A. Judge, R. F. Piccolo*), які: а) охопили мета-аналізом всі (не окремі) аспекти управління транзакціями, розглянули повну модель лідерства; б) обґрунтували невтручання керівництва. Як наслідок, з'ясувалася, зокрема, значна роль менеджменту, який тримається осторонь (*Laissez-Faire*); коефіцієнт детермінації виявився середнім за значенням для цього типу в цілому ($\hat{\rho} = -0,37$); суттєво підвищився щодо оцінки ефективності лідера ($\hat{\rho} = -0,54$) й задоволення послідовників його поведінкою ($\hat{\rho} = -0,58$).

Як і в попередніх дослідженнях, роль трансформаційної моделі виявилася значнішою, ніж моделі транзакційної, однак був особливо підкреслений взаємозв'язок підходів, щільно до неможливості виокремити один зі стилів. Проте, вперше було зауважено, що відсутність лідера може виявитися не менш важливою, ніж його наявність [20, с. 764–765]. Останнє дещо суперечить висновкам автора (принаймні, щодо туристичної галузі України: приблизно 65% з тих, хто заповнював анкети, поставили «лідерство» на останнє місце серед чинників розвитку організації, тобто не сприймали його як такий).

Дещо іншими критеріями класифікації скористувався під час свого дослідження Т. Далстром (*T. R. Dahlstrom*). Він визначає групи з орієнтацією на завдання (дотримання стандартів, термінів тощо) і на відносини (створення умов, за яких робота перетворювалася б на задоволення), не виключаючи при цьому можливості наявності в однієї особи і тих, й інших намірів. За умови, що обраний підхід підтримується підлеглими, він сприяє досягненню мети організації [21].

Цей підхід підтримали й деталізували П. Херсі та К. Бленчард (*P. Hersey, K. H. Blanchard*), які в рамках своєї ситуаційної моделі (вона з'явилася на противагу теорії *непередбачуваного лідерства* Ф. Фідлера (*F. E. Fiedler*), що виходить з неможливості змін СЛ і базується на можливих наслідках залежно від поточного стану речей) виділили чотири складові (*табл. 1*).

Застосувавши контент-аналізу до 64 статей, тез, абстрактів щодо лідерства в медичній галузі, група канадських вчених виокремила п'ять категорій: задоволення персоналу виконуваною роботою, ролі та оплата, стосунки в процесі праці, здоров'я й добробут, фактори оточення, продуктивності й ефективності. У результаті був виявлений чіткий зв'язок між СЛ, що орієнтуються на відносини, і виробничими показниками медсестер та лікарів. Наприклад, 24 огляди підтвердили, що стиль, сфокусований на людині, асоціюється з вищим рівнем задоволення роботою, у той час, як у 10 випадках було доведено негативне ставлення до концентрації на завданнях (для решти персоналу медичних закладів спостерігалася аналогічна тенденція) [22, с. 363].

Дуже близьким за змістом виявився розподіл К. Буш (*C. Bush*). Співчутливий стиль (СпЛ) авторка характеризує ступенем, в якому лідер проявляє турботу й повагу до послідовників, спостерігає за їхнім благополуччям, висловлює вдячність і підтримку. Цей підхід, орієнтований на людину (відносини). На противагу йому, ініціююче лідерство (ІЛ) спрямоване на чіткий розподіл ролей між «ватажком» і послідовниками, орієнтоване на досягнення мети, встановлення ефективних моделей поведінки й каналів зв'язку (*табл. 2*) [23].

Грунтовний порівняльний аналіз впливу цих стилів на ОК вперше був проведений на прикладі текстильної промисловості, що є однією з найпотужніших в Індії; частка ринку, яка на неї припадає, дорівнює 20 відсоткам від загального обсягу промислового виробництва (або 4 відсотки ВВП). З цієї причини саме вона була обрана для здійснення моніторингу щодо зв'язку лідерства й організаційної культури, який витікає хоча б зі складових і характеристик, які є спільними елементами для обох понять; відносини між ними нерозривні, порівняні із симбіотичними. Дослідження проводилося за восьма характеристиками ОК згідно з критеріями У. Парік (*U. C. Pareek*) (відкритість, експериментування, протистояння, довіра, аутентичність, проактивність, автономія, співпраця – ВЕПДАПАС). Зокрема, виявився значний зв'язок між ВЕПДАПАС і трьома СЛ (ініціюючим, співчутливим, харизматичним – $p = 0,01$). «Перші місця» в категорії ІЛ посіли проактивність ($r = 0,68$), відкритість ($r = 0,62$), автономія ($r = 0,59$); СпЛ – схильність до експерименту ($r = 0,67$), проактивність ($r = 0,62$), відкритість ($r = 0,55$); харизматичного лідерства – довіра і автономія ($r = 0,54$), проактивність ($r = 0,53$), експериментування ($r = 0,50$) [24, с. 97].

Аналогічні розрахунки було здійснено автором у туристичній галузі, загальний внесок якої в економіку країни у 2013 р. становив 8,6% ВВП, у зайнятість – 7,7% робочих місць [25, с. 1]. За всіма без виключення показниками спостерігалася зниження значень; змістилися й акценти. Так, ТОП-3 у випадку з ініціюючим лідерством склали співпраця ($r = 0,58$), автономія ($r = 0,55$), експериментування ($r = 0,52$); співчутливим – довіра ($r = 0,63$), відкритість ($r = 0,57$), аутентичність ($r = 0,49$); з харизматичним – відкритість ($r = 0,61$), довіра ($r = 0,54$), співпраця й експеримент ($r = 0,49$).

Цікавим виявився подальший аналіз, спрямований на встановлення впливу лідерства на характер організаційної культури відповідно до класифікації, розробленої автором. Зокрема, було доведено, що ІЛ у найбільшому ступені відповідають ОК *інноваційна* (відкрита для нових ідей, гнучка; заохочувальна щодо ризику; $r = 0,79$), *орієнтована на результат* (особистий вне-

Таблиця 1

Стили лідерства за Hersey P. і Blanchard K. H.

Стиль	Характеристика	Ступінь зв'язку з	
		завданням	відносинами
Делегування	Група бере на себе відповідальність за вирішення завдань	низький	низький
Участі	Поділ загальних ідей і спрямування зусиль за напрямками завдань	низький	високий
Інструментальний (орієнтований на продажі)	Лідер виходить з чіткого уявлення про очікування підлеглих; активно залучає їх до планування, координації, контролю	високий	високий
Ситуаційний	Лідер спрямовую поведінку персоналу, будучи її прикладом, на певному етапі даючи вказівки та інструкції. З часом стиль міняється згідно з новими умовами	високий	низький

Джерело: розроблено автором за [8, с. 3–4].

Порівняльна характеристика поведінкових особливостей співчутливого й ініціюючого лідера

Співчутливий	Ініціюючий
Доброзичливість і відкритість для бесіди	Донесення до співробітників «кодексу правил і процедур»
Перетворення відчуття приналежності до групи на задоволення	Націлення співробітників на дотримання цього кодексу
Застосування у виробничому процесі пропозицій робітників	Заохочення використання стандартизованих процедур
Відсутність дискримінації за будь-якою ознакою	Стимулювання інноваційних пропозицій
Попередження про зміни	Випробування ідеї в групі
Доступність для членів групи	Роз'яснення задумки решті членів
Орієнтація на благополуччя членів групи	Рішення стосовно того, що і яким чином повинно бути зроблено
Високий ступінь адаптивності	Чіткий розподіл завдань між членами групи
Пояснення дій	Переконання в сприйнятті колективом завдань
Обговорення з групою нововведень в виробничому процесі при внесенні змін	Складання плану роботи
Прийняття на себе відповідальності	Підтримка певних стандартів роботи
Високий ступінь довіри до підлеглих	Контроль і обрання методів мотивації за його наслідками

Джерело: [23, доповнено й узагальнено автором].

сок і показники визнаються пріоритетом; винагорода пов'язується з рівнем ефективності, а не лояльності або терміну робочого стажу) і *стабільна* (передбачувана, орієнтована на жорстке дотримання правил, збереження статус-кво; бюрократична; $r = 0,77$), *тверда* (не ставить за мету забезпечення добробуту персоналу; пріоритетом є робота, а не соціальні зобов'язання; санкції за невиконання завдань і помилки є жорсткими; винагорода – заслуженою й обов'язковою; $r = 0,71$); Спл – *спрямована на людину* (акцент робиться на правах, привілеях, комфорті, інтересах, повазі й гідності працівників з метою отримання їхньої прихильності; $r = 0,81$), *командна* (особлива увага приділяється співпраці, взаємозамінності, обміну знаннями й досвідом, готовності надати допомогу; $r = 0,72$), *м'яка* (мета – збереження дружніх відносин – або національна культура накладають певні обмеження на менеджмент стосовно роботи у визначений час, покарання тощо; $r = 0,66$); ХЛ – *командна* ($r = 0,76$), *неформальна* (матеріальні та нематеріальні, конкретні й нечіткі прояви загальних цінностей, вірувань і припущень; її елементи є присутні в кожній організації – артефакти, символи, церемонії, ритуали й історії; $r = 0,74$), *вільна* (характеризується плинністю переважно молодих кадрів, які в пошуках нових знань і відчуттів мандрують із компанії в компанію; $r = 0,63$).

Для деструктивного лідерства зв'язок виявився навіть значнішим. У випадку «невротичного» лідера мала місце або *дисфункціональна* культура, що характеризується нездоровою конкуренцією, пасивною поведінкою, агресивним ставленням до колег, нагнітанням страху, недовірою; відмовою від бажання мати й відстоювати власну думку, приймати рішення тощо; $r = 0,76$), або *агресивна* (досягнення конкурентоспроможності за будь-яких умов; питання соціальної відповідальності й етичності поведінки на ринку можуть взагалі не підійматися; $r = 0,69$). В організаціях такого СЛ виявилася високою й кількість респондентів, які відмовилися відповісти на питання, пов'язані з особистісними рисами керівництва.

ВИСНОВКИ

Отже, можна стверджувати, що на підприємствах туризму України виявлено безпосередній вплив стилю лідерства, який існує або створюється на підприємстві, на визначення типу організаційної культури, що описується певним набором характеристик. Подальший науковий пошук автора буде присвячений встановленню зв'язку між СЛ, рівнем задоволення роботою й прихильності персоналу до туристичного підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Kets de Vries, M. F. R.** Dysfunctional Leadership INSEAD / M. F. R. Kets de Vries. – Working Paper Series, 2003. – 12 p. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.insead.edu/facultyresearch/research/doc.cfm?did=2219>
- Bycio, P.** Further Assessments of Bass's (1985) Conceptualization of Transactional and Transformational Leadership / P. Bycio, R. D. Hackett, J. S. Allen // Journal of Applied Psychology, 1995(80). – Pp. 468–478.
- Kotter, J. P.** Corporate Culture and Performance / J. P. Kotter, J. L. Heskett. – New York : Free Press, 1995. – 238 p.
- Rose R. C.** Organizational Culture as a Root of Performance Improvement: Research and Recommendations / R. C. Rose; N. Kumar; H. Abdullah; Goh Yeng Ling // Contemporary Management Research. – 2008. – Vol. 4, No. 1, March 2008. – Pp. 43–56 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.cmr-journal.org/article/viewFile/450/2048>
- Shahzad F.** Impact of Organizational Culture on Organizational Performance: An Overview / F. Shahzad, R. A. Luqma, A. R. Kha, L. Shabbir // Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business. Institute of Interdisciplinary Business Research, 2012. – Vol. 3, No 9, January, 2012. – Pp. 975–985 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.journal-archives14.webs.com/975-985.pdf>
- Schein, E. H.** Organizational culture and leadership / E. H. Schein. – 3-r ded. p. cm. – (The Jossey-Bass business & management series). – 437 p. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.slideshare.net/phamthaivinhang/organizational-culture-and-leadership-3rd-editionjosseybass2004isbn0787968455>

7. Winston, B. E. An Integrative Definition of Leadership / B. E. Winston; K. Patterson // *International Journal of Leadership Studies*, 2006. – Vol. 1, Iss. 2. – Pp. 6–66 [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.regent.edu/acad/global/publications/ijls/new/vol1iss2/winston_patterson.doc/winston_patterson.pdf

8. Manepatil, U. R. Situational Leadership Model / U. R. Manepatil // *Monthly Multidisciplinary Research Journal. Review of Research Journal*, 2013. – Vol II, Issue VI, March 2013. – 7 p. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ror.isrj.net/UploadedData/260.pdf>

9. Yones, M. Dysfunctional Leadership & Dysfunctional Organizations. The Politics of Failure: Watch Out for the Warning Signs of Bad Leadership / M. Yones // *International Institute of Management (IIM)*, January 3. – 2005. – 4 p. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.iim-edu.org/dysfunctionalleadershipdysfunctionalorganizations/DysfunctionalLeadershipDysfunctionalOrganizations.pdf>

10. Motamedi, K. Seven Neurotic Styles of Management / K. Motamedi // *Graziadio Business Review*, 2006. – Vol. 9, Iss. 4 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://gbr.pepperdine.edu/2010/08/seven-neurotic-styles-of-management/>

11. Gal, M. Leadership – Organizational Culture: Is There a Relationship? / M. Gal // *Annals of the University of Bucharest, Economic and Administrative Series 6* (2012): 89+. Academic One File. Web. 5 Dec. 2013 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA349609476&v=2.1&u=wash89460&it=r&p=AONE&sw=w&asid=d39936528556770312f0e937d1bc51f8>

12. Goodnight, R. Laissez-Faire Leadership. / R. Goodnight // *Encyclopedia of Leadership*, 2004. Sage Publication, Feb. 2011. – Pp. 820–823 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.sagepub.com/northouseintro2e/study/chapter/encyclopedia/encyclopedia3.2.pdf>

13. Ruggieri, S. Leadership Style, Self-Sacrifice, and Team Identification / S. Ruggieri, C. S. Abbate, // *Social Behavior and Personality: an International Journal* 41.7 (2013): 1171+. Academic One File. Web. 1 July 2014 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA346926120&v=2.1&u=wash89460&it=r&p=AONE&sw=w&asid=22e95fba7ad428dc42e71984621ad4ff>

14. Zenger, J. A Study in Leadership: Women Do it Better than Men / J. Zenger, J. Folkman // *Harvard Business Review*. – 2012. – 4 p. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.zfco.com/media/articles/ZFCo.WP.WomenBetterThanMen.033012.pdf>

15. Patel, G. Gender Differences in Leadership Styles and the Impact within Corporate Boards / G. Patel // Commissioned by the Commonwealth Secretariat, Social Transformation Programmes Division, June 2013. – 39 p. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.cpahq.org/cpahq/cpadocs/Genderdiffe.pdf>

16. Eagly, A. H. Women as Leaders: Leadership Style Versus Leaders' Values and Attitudes / A. H. Eagly // *Research Symposium. Northwestern University. President & Fellows of Harvard College*, 2013. – 7 p. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.hbs.edu/faculty/conferences/2013-w50-research-symposium/Documents/eagly.pdf>

17. McCarthy, D. J. Convergence in Entrepreneurial Leadership Style: Evidence from Russia / D. J. McCarthy, S. M. Puffer, S. V. Darda // *California Management Review*, 2010. – Vol. 52, No. 4. – Summer, 2010. – Pp. 48–72 [Electronic resource]. – Mode of access : http://content.ebscohost.com.vlib.interchange.at/pdf23_24/pdf/2010/CMW/01Aug10/52640437.pdf?T=P&P=AN&K=52640437&S=R&D=buh&EbscoContent=dGJyMNLr40Sepq84yOvqOLCmr0yepR5Rq64S7CWxWXS&ContentCustomer=dGJyMOzprlCvq7VRuePfgex44Dt6f1A

18. Chiau, W. L. Perceptions of the Impact of Chief Executive Leadership Style on Organizational Performance through Success-

ful Enterprise Resource Planning / W. L. Chiau, P. Hsu, Y.; C. M. Huang // *Social Behavior and Personality: an International Journal*, 39.7 (2011): 865+. Academic OneFile. Web. 1. – July 2014. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA266942939&v=2.1&u=wash89460&it=r&p=AONE&sw=w&asid=7ccd4442a9b55a68de5503a788315c9e>

19. Rotemberg, J. J. Leadership Style and Incentives / J. J. Rotemberg, G. Saloner // *Management Science*, 1993. – Vol. 39, No. 11, November 1993. – Pp. 1299–1318 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://content.ebscohost.com.vlib.interchange.at/pdf10/pdf/1993/MGS/01Nov93/4730996.pdf?T=P&P=AN&K=4730996&S=R&D=buh&EbscoContent=dGJyMNLr40Sepq84yOvqOLCmr0yepR5Rq64S7CWxWXS&ContentCustomer=dGJyMOzprlCvq7VRuePfgex44Dt6f1A>

20. Judge, T. A. Transformational and Transactional Leadership: A Meta-Analytic Test of Their Relative Validity / T. A. Judge, R. F. Piccolo // *Journal of Applied Psychology*, 2004. – Vol. 89, No. 5, University of Florida. – Pp. 755–768 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.timothy-judge.com/TA-TF%20Paper--JAP%20published.pdf>

21. Dahlstrom, T. R. Telecommuting and leadership style / T. R. Dahlstrom // *Public Personnel Management* Sept. – 2013: 438+. Academic OneFile. Web. – 1 July, 2014 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA343944941&v=2.1&u=wash89460&it=r&p=AONE&sw=w&asid=d58ec21d8126a2bcd491940eaa66825>

22. Cummings, G. G. Leadership Styles and Outcome Patterns for the Nursing Workforce and Work Environment: A Systematic Review / G. G. Cummings, T. MacGregor, M. Davey, H. Lee, C. A. Wong, E. Lo, M. Muise, E. Stafford // *Int J Nurs Stud*. – 2010: 47. – Pp. 363–385 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.pdfpedia.com/download/12654/leadership-styles-and-outcome-patterns-for-the-nursing-workforce--pdf.html>

23. Bush, C. Leadership Style: Initiating Structure and Consideration / C. Bush [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.chsbs.cmich.edu/leader_model/development/media/Targeted%20Lessons/leadership_style.htm

24. Sharma, S. K. Examining the Relationship between Organisational Culture and Leadership Styles / S. K. Sharma, A. Sharma // *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology* January 2010. – Vol. 36, No. 1. – Pp. 97–105 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://medind.nic.in/jak/t10/i1/jakt10i1p97.pdf>

25. Travel & Tourism Economic Impact, 2014. Ukraine. The Authority on World Travel & Tourism. – 24 p. [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/ukraine2014.pdf

REFERENCES

Bycio, P., Hackett, R. D., and Allen, J. S. "Conceptualization of Transactional and Transformational Leadership". *Journal of Applied Psychology*, no. 80 (1985): 468–478.

Bush, C. "Leadership Style: Initiating Structure and Consideration". http://www.chsbs.cmich.edu/leader_model/development/media/Targeted%20Lessons/leadership_style.htm

Chiau, W. L., Hsu, P. Y., and Huang, C. M. "Perceptions of the Impact of Chief Executive Leadership Style on Organizational Performance through Successful Enterprise Resource Planning". <http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA266942939&v=2.1&u=wash89460&it=r&p=AONE&sw=w&asid=7ccd4442a9b55a68de5503a788315c9e>

Cummings, G. G. "Leadership Styles and Outcome Patterns for the Nursing Workforce and Work Environment: A Systematic Review". <http://www.pdfpedia.com/download/12654/leadership-styles-and-outcome-patterns-for-the-nursing-workforce--pdf.html>

Dahlstrom, T. R. "Telecommuting and leadership style". <http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA343944941&v=2.1&u=wash89460&it=>r&p=AONE&sw=w&asid=d58ec21d8126a2bcd491940eaa66825>

Eagly, A. H. "Women as Leaders: Leadership Style Versus Leaders' Values and Attitudes". <http://www.hbs.edu/faculty/conferences/2013-w50-research-symposium/Documents/eagly.pdf>

Gal, M. "Leadership - Organizational Culture: Is There a Relationship?". <http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA349609476&v=2.1&u=wash89460&it=r&p=AONE&sw=w&asid=d39936528556770312f0e937d1bc51f8>

Goodnight, R. "Laissez-Faire Leadership". <http://www.sagepub.com/northouseintro2e/study/chapter/encyclopedia/encyclopedia3.2.pdf>

Judge, T. A., and Piccolo, R. F. "Transformational and Transactional Leadership: A Meta-Analytic Test of Their Relative Validity". <http://www.timothy-judge.com/TA-TF%20Paper--JAP%20published.pdf>

Kotter, J. P., and Heskett, J. L. *Corporate Culture and Performance*. New York: Free Press, 1995.

Kets de Vries, M. F. R. "Dysfunctional Leadership INSEAD". <http://www.insead.edu/facultyresearch/research/doc.cfm?did=2219>

Manepatil, U. R. "Situational Leadership Model". <http://www.ror.isrj.net/UploadedData/260.pdf>

McCarthy, D. J., Puffer, S. M., and Darda, S. V. "Convergence in Entrepreneurial Leadership Style: Evidence from Russia". http://content.ebscohost.com.vlib.interchange.at/pdf23_24/pdf/2010/CMW/>01Aug10/52640437.pdf?T=P&P=AN&K=52640437&S=R&D=buh&EbscoContent=dGJyMNLr40Sepq84yOvqOLCmr0yepRsrq6457CWxWXS&ContentCustomer=dGJyMOzprlCvq7VRuePfgex44Dt6fIA

Motamedi, K. "Seven Neurotic Styles of Management". <http://gbr.pepperdine.edu/2010/08/seven-neurotic-styles-of-management/>

Patel, G. "Gender Differences in Leadership Styles and the Impact within Corporate Boards". <http://www.cpahq.org/cpahq/cpadocs/Genderdiffe.pdf>

Ruggieri, S., and Abbate, C. S. "Leadership Style, Self-Sacrifice, and Team Identification". <http://go.galegroup.com/ps/i.do?id=GALE%7CA346926120&v=2.1&u=wash89460&it=r&p=AONE&sw=w&asid=22e95fba7ad428dc42e71984621ad4ff>

Rotemberg, J. J., and Saloner, G. "Leadership Style and Incentives". <http://content.ebscohost.com.vlib.interchange.at/pdf10/pdf/1993/MGS/01Nov93/4730996.pdf?T=P&P=AN&K=4730996&S=R&D=buh&EbscoContent=dGJyMNLr40Sepq84yOvqOLCmr0yepRsrq%2B4TLCWxWXS&ContentCustomer=dGJyMOzprlCvq7VRuePfgex44Dt6fIA>

Rose, R. C. et al. "Organizational Culture as a Root of Performance Improvement: Research and Recommendations". <http://www.cmr-journal.org/article/viewFile/450/2048>

Schein, E. H. "Organizational culture and leadership". <http://www.slideshare.net/phamthaivinhhang/organizational-culture-and-leadership-3rd-edition-josseybass2004isbn0787968455>

Shahzad, F. et al. "Impact of Organizational Culture on Organizational Performance: An Overview". <http://www.journal-achievers14.webs.com/975-985.pdf>

Sharma, S. K., and Sharma, A. "Examining the Relationship between Organisational Culture and Leadership Styles". <http://medind.nic.in/jak/t10/i1/jakt10i1p97.pdf>

"Travel & Tourism Economic Impact, 2014. Ukraine. The Authority on World Travel & Tourism". http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/ukraine2014.pdf

Winston B. E., and Patterson, K. "An Integrative Definition of Leadership". http://www.regent.edu/acad/global/publications/ijls/new/vol1iss2/winston_patterson.doc/winston_patterson.pdf

Yones, M. "Dysfunctional Leadership & Dysfunctional Organizations. The Politics of Failure: Watch Out for the Warning Signs of Bad Leadership". <http://www.iim-edu.org/dysfunctionalleadershipdysfunctionalorganizations/DysfunctionalLeadershipDysfunctionalOrganizations.pdf>

Zenger, J., and Folkman, J. "A Study in Leadership: Women Do it Better than Men". <http://www.zfco.com/media/articles/ZFco.WP.WomenBetterThanMen.033012.pdf>

ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ В HR-МЕНЕДЖМЕНТІ

© 2015 САВЧЕНКО С. О.

УДК 658.336.8

Савченко С. О. Гендерний аналіз в HR-менеджменті

Метою статті є дослідження конкурентоспроможності управлінського персоналу на основі особистісних і ділових якостей. Розглянуто теоретичні та методичні положення, а також практичні рекомендації з оцінки конкурентоспроможності управлінського персоналу на основі психодіагностичного аналізу особистісних характеристик. Результати досліджень аналізуються з позицій гендерних відмінностей чоловіків і жінок у менеджменті. Основними завданнями досліджень були вибір особистісних якостей, які характеризують успішного лідера-управлінця, визначення їх вагових коефіцієнтів і проведення психодіагностичного аналізу. Зроблено статистичну обробку результатів. Проведено тестування щодо інтелектуальних здібностей чоловіків і жінок з використанням двох тестів. По першому тесту визначали кмітливість індивідуума, а по другому – логіку, швидкість і системність мислення. Представлені результати досліджень дозволять комплектувати управлінський персонал сучасних підприємств незалежно від психологічних, фізіологічних і біологічних гендерних відмінностей індивідуумів. Подальше накопичення емпіричного матеріалу дозволить уточнювати представлені результати та вносити корективи в оцінку конкурентоспроможності управлінського персоналу з урахуванням статевих відмінностей та інших гендерних форм.

Ключові слова: конкурентоспроможність, персонал, менеджер, особистісна характеристика, ваговий коефіцієнт, психодіагностичне тестування, гендерна відмінність.

Рис.: 3. **Формул:** 5. **Бібл.:** 9.

Савченко Сергій Олегович – доктор економічних наук, доцент, проректор з науково-дослідної роботи Східноєвропейського університету економіки і менеджменту (вул. Нечуя-Левицького, 16, Черкаси, 18000, Україна)

E-mail: prorector-ndr@cim.uch.net

УДК 658.336.8

Савченко С. О. Гендерний аналіз в HR-менеджменті

Целью статьи является исследование конкурентоспособности управленческого персонала на основе личностных и деловых качеств. Рассмотрены теоретические и методические положения, а также практические рекомендации по оценке конкурентоспособности управленческого персонала на основе психодиагностического анализа личностных характеристик. Результаты исследований анализируются с позиций гендерных различий мужчин и женщин в менеджменте. Основными задачами исследований были выбор личностных качеств, которые характеризуют успешного лидера-управленца, определение их весовых коэффициентов и проведение психодиагностического анализа. Сделана статистическая обработка результатов. Проведено тестирование в отношении интеллектуальных способностей мужчин и женщин с использованием двух тестов. По первому тесту определяли сообразительность индивида, а по второму – логику, скорость и системность мышления. Представленные результаты исследований позволят комплектовать управленческий персонал современных предприятий независимо от психологических, физиологических и биологических гендерных отличий индивидов. Дальнейшее накопление эмпирического материала позволит уточнять представленные результаты и вносить коррективы в оценку конкурентоспособности управленческого персонала с учетом половых различий и других гендерных форм.

Ключевые слова: конкурентоспособность, персонал, менеджер, личностная характеристика, весовой коэффициент, психодиагностическое тестирование, гендерное различие.

Рис.: 3. **Формул:** 5. **Библ.:** 9.

Савченко Сергей Олегович – доктор экономических наук, доцент, проректор по научно-исследовательской работе Восточноевропейского университета экономики и менеджмента (ул. Нечуя-Левицького, 16, Черкасы, 18000, Украина)

E-mail: prorector-ndr@cim.uch.net

UDC 658.336.8

Savchenko S. O. Gender Analysis in HR Management

The article is aimed at studying competitiveness of managerial staff on the basis of personal and business qualities. Theoretical and methodical provisions, as well as practical recommendations on the estimation of competitiveness of managerial staff on the basis of psychological diagnostic analysis of personal characteristics were considered. Results of the study were analyzed from the perspective of gender differences between men and women in management. The main objectives of the studying were choice of personal qualities that characterize a successful leader-manager, determination of their weighing coefficients and conducting a psychological diagnostic analysis. A statistical processing of the results has been accomplished. Tests were carried out targeting intellectual abilities of men and women while using two tests. The first test served to determine individual's mental agility, the second test examined logic, mental processing, consistency of thinking. The presented results of research will allow to staff the contemporary enterprises with managerial personnel regardless of the psychological, physiological and biological gender differences of individuals. Further accumulation of empirical material will refine the results and make adjustments to assessment of competitiveness of managerial staff, taking into consideration gender differences and other gender forms.

Key words: competitiveness, staff, manager, personal characteristic, weighing coefficient, psychological diagnostic testing, gender difference.

Fig.: 3. **Formulae:** 5. **Bibl.:** 9.

Savchenko Sergii O. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Pro-rector on scientific work of the East European University of Economics and Management (vul. Nechuya-Levytskogo, 16, Cherkasy, 18000, Ukraine)
E-mail: prorector-ndr@cim.uch.net

Проблемам формування кадрового потенціалу та його ролі в суспільстві присвячено багато праць як вітчизняних, так і закордонних учених. Зокрема, цю тему досліджували Федонін О. С., Головка Л. С., Падурець Г. І., Макрінова Є. І., Ратнікова Т. А., Сакевич В. І. та інші. Проте нині значення кадрового потенціалу більше розглядається в теорії, ніж на практиці.

Кожна організація розв'язує проблему формування управлінської еліти за власною методикою. Однак

існує декілька принципів оцінки та підбору персоналу, які притаманні будь-якій компанії. Одним з таких принципів є визначення конкурентоспроможності персоналу на основі особистісних і ділових якостей. Тому серед кандидатів на вакантні посади варто обирати таких працівників, у яких рівень знань умінь і навичок вищий, ніж у інших претендентів. Проте запропоновані методики оцінки конкурентоспроможності [1–3] є громіздкими, складними і незручними в застосуванні на практиці,

тому формування управлінських команд відбувається переважно суб'єктивно. Це призводить до того, що керівні посади, завдяки сформованим стереотипам, здебільшого займають чоловіки. Наприклад, в Україні, де жінки складають більше 50% населення, вони займають всього 5% посад керівників вищого рівня. Середня частка жінок у радах директорів найбільших фірм Євразії складала 17,8% (за даними на жовтень 2013 р.).

Згідно з інтегральним показником індексу гендерної нерівності (ІГН), який відображає нерівність у можливостях досягнень між чоловіками і жінками, Україна посідає 61 місце у світі [4]. Український показник ІГН становить 0,326. Інакше кажучи, втрати потенційного рівня людського розвитку складають 30%.

Останнім часом зросла кількість наукових праць щодо статевих відмінностей в стилі управління [5, 6]. Виявлено закономірність між ступенем стабільності роботи в однопрофільних організаціях і статтю керівника. Організації на чолі з жінками відрізняються стабільністю, а компанії під керівництвом чоловіків частіше опиняються в кризових ситуаціях. Французькі фірми, якими керують жінки, заробляють більше грошей, ніж ті, які очолюють чоловіки. Аналогічна ситуація спостерігається у Великобританії та інших країнах Європи [4]. На думку деяких авторів, це викликано своєрідним стилем управління жінок-менеджерів. Проте в Україні склався стереотип негативного ставлення до жінки-керівника [5], який можна пояснити наслідком історично запізненого процесу залучення жінок у суспільне виробництво.

Одним із варіантів розв'язання проблеми, пов'язаної з оцінкою конкурентоспроможності управлінського персоналу, а також ступеня його відповідності вимогам ринку праці з урахуванням гендерних відмінностей, є *визначення конкурентоспроможності на основі психодіагностичного тестування*.

Основними завданнями досліджень були вибір особистісних характеристик, які описують успішного лідера-управлінця, визначення їх вагових коефіцієнтів і проведення психодіагностичного аналізу. У Східноєвропейському університеті економіки і менеджменту проведені дослідження з визначення менеджерської компетентності чоловіків і жінок, які займають керівні посади різних рівнів.

Багато дослідників розглядають ефективність роботи керівників переважно як сукупність особистісних, професійних та ділових якостей. Причому набір цих характеристик може досягати цифри 45 [7]. Основним фактором, який дозволив визначити мінімальний набір особистісних характеристик менеджера, стала наявність тих чи інших стандартних психодіагностичних тестів, зручних для застосування у виробничих умовах. Це дозволило визначити такі десять характеристик, якими повинен володіти менеджер, що працює в успішній команді.

1. Організованість – вміння планувати і чітко регламентувати діяльність; здатність працювати ефективно та контролювати велику кількість справ, вчасно реагувати на відхилення; коротко і ясно викладати думку, писати ділові листи, а також уміння створювати корпоративний колектив.

2. Інтелект – глобальна здатність діяти розумно, раціонально мислити і вдало справлятися з життєвими обставинами; здатність миттєво схоплювати суть питання і використовувати нові ділові можливості.

3. Корпоративність мислення – націленість на загальний результат фірми; готовність виконувати будь-яку роботу за межами посадових обов'язків; здатність створювати комфортний клімат і дружні відносини; відданість фірмі.

4. Креативність мислення – здатність до виявлення і постановки проблем; генерування великої кількості ідей; оригінальність і нестандартність мислення, включаючи і фантастичні думки; слухова і зорова пам'ять; віра в себе, амбітність.

5. Етичність – у конфліктних ситуаціях залишатися на принципових позиціях; зауваження щодо недоліків у роботі робити під час їх виявлення і незалежно від особистих симпатій; вимагаючи виконання будь-яких правил або норм, суворо дотримуватися їх самому; не користуватися сумнівними джерелами інформації про співробітників; вчасно відмовлятися від своїх невірних рішень, відкрито визнавати свої помилки; ніколи не повторювати критичних зауважень на адресу людини, яка виправила помилку; пильно ставитися до людей, які тебе хвалять.

6. Наполегливість – здатність досягти поставленої мети; приймати рішення з питань будь-якої складності самостійно і компетентно; із розумінням ставитися до вчинків, яких ви не поділяєте.

7. Здоров'я – хороший фізичний, психічний і духовний стан; вміння відволікатися від неприємних думок, знімати нервову напругу; відсутність шкідливих звичок.

8. Здатність до ризику – вміння мислити і діяти незалежно, підриваючи логіку здорового глузду, виглядаючи іноді безрозсудним; присутність суворого розрахунку, що не заважає натхненню; схильність до експерименту.

9. Комунікабельність – здатність легко встановлювати необхідні контакти, координувати дію людей, погоджувати їхні інтереси; прислухатися до думки колег і надавати їм необхідну допомогу; вміння слухати і чути співрозмовника; вміння сказати «ні».

10. Почуття гумору – вміння сміятися самому і дозволяти сміятися іншим над собою.

Визначення коефіцієнтів вагомості визначених характеристик здійснювали за експертним методом у декілька етапів. Експертами виступили 25 провідних менеджерів і керівників наукових, виробничих і науково-виробничих об'єднань Черкаського регіону.

Перший етап передбачав обчислення числа переваг за методом парних порівнянь P_{ij} , які давав кожен j -й експерт i -й характеристиці. На другому етапі проводили статистичну обробку результатів ранжирування, яка дозволила виявити так званих «некомпетентних» експертів за допомогою коефіцієнта кореляції Спірміна (1):

$$\rho_j = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^n (\sum_{j=1}^l P_{ij} - l \cdot P_{ij})^2}{l^2 (n^3 - n)}, \quad (1)$$

де n – кількість особистісних характеристик;

$l = 25$ – кількість експертів.

«Некомпетентних» експертів визначали за критерієм Діксона (2):

$$D_j = \frac{\rho_j - \rho_{\min}}{\rho_{\max} - \rho_{\min}}, \quad (2)$$

де ρ_{\max}, ρ_{\min} – максимальне і мінімальне значення коефіцієнтів кореляції Спірмена у групі експертів.

При цьому експерти, для яких $D_i > 0,637$, вважалися «компетентними», а для яких $D_i \leq 0,637$ – «некомпетентними», і їхні результати виключалися з подальших розрахунків. Таких «некомпетентних» експертів у нашому випадку виявилось два.

На третьому етапі визначався ступень узгодженості експертних оцінок за допомогою коефіцієнта конкордації (3):

$$W = \frac{12 \sum_{i=1}^n (\sum_{j=1}^{l_1} \Pi_{ij} - \sum_{j=1}^{l_1} \Pi_{ij})^2}{l_1^2 (n^5 - n^3)}, \quad (3)$$

де $l_1 = 23$ – кількість «компетентних» експертів.

Якщо коефіцієнт конкордації $W > 0,5$, то узгодженість оцінок експертів можна вважати задовільною. У разі, коли $W \leq 0,5$, думки експертів не узгоджені, і потрібно проводити оцінку з іншою групою експертів або уточнювати завдання оцінки. У нашому випадку $W = 0,66$.

Останній етап передбачав розрахунок коефіцієнта вагомості кожної особистісної характеристики за формулою (4):

$$m_i = \frac{\sum_{j=1}^{l_1} \Pi_{ij}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^{l_1} \Pi_{ij}}. \quad (4)$$

За допомогою статистичної обробки результатів експертної оцінки особистісних характеристик визначено такі коефіцієнти вагомості:

- а) організованість – 0,25;
- б) інтелект – 0,20;
- в) корпоративність мислення – 0,16;
- г) креативність мислення – 0,10;
- д) етичність – 0,09;
- е) наполегливість – 0,08;
- є) здоров'я – 0,05;
- ж) здатність до ризику – 0,04;
- з) комунікабельність – 0,02;
- і) почуття гумору – 0,01.

Надалі ці результати використовували для оцінки конкурентоспроможності менеджерів (чоловіків і жінок) через комплексний показник, який визначали таким чином (5):

$$k = \sum_{i=1}^n m_i \cdot \psi_i, \quad (5)$$

де ψ_i – чисельне значення i -тої характеристики, яке визначається в результаті психодіагностичного тестування за п'ятибальною шкалою.

Психодіагностичному тестуванню були піддані 86 менеджерів і фахівців, з яких 54 жінки та 32 чоловіки. Підсумкові результати досліджень представлені на *рис. 1*, де на осі ординат відкладено усереднені значення відповідної особистісної характеристики.

Аналіз отриманих результатів показує наявність таких тенденцій в особистісних характеристиках. Жінки-менеджери перевершують своїх колег-чоловіків, принаймні, по двох з дев'яти характеристик. Проте чоловіки перевершують жінок за п'ятьма параметрами. Останні значення характеристик приблизно однакові й знаходяться в межах похибки досліджень $\Delta = \pm 0,05$ за довірчій ймовірності 70%.

Те, що ділові жінки відрізняються підвищеним почуттям відповідальності, організованості, обґрунтованим підходом до організації власної справи, підтверджують й інші дослідники [3, 8]. Підвищена організованість викликана, насамперед, тим, що «business woman» сферу своєї діяльності, здебільшого, обирають більш ретельно, відповідно до своєї спеціальності та освіти. Водночас через такі риси жіночого характеру, як скромність і обережність у вчинках [9], їм не вистачає достатньої сміливості та впевненості у своїх силах. Це підтверджується нашими дослідженнями такої характеристики, як здатність до ризику ($\psi_8 = 2,13$ у жінок і $\psi_8 = 2,77$ у чоловіків). Тут необхідно зазначити, що це єдина характеристика, чисельне значення якої знаходиться нижче середнього рівня за п'ятибальною шкали. Тільки у 19% опитаних жінок здатність до ризику перевищувала середній рівень. Водночас чоловіки більш схильні до ризику (71% опитаних). Це відповідь на питання, чому переважно чоловіки очолюють організації, оскільки висока здатність до ризику в сучасній конкурентній боротьбі є необхідною якістю для загального успіху.

Стосовно значної переваги жінок за такою характеристикою, як почуття гумору, то це, вочевидь, пов'язано з тим, що наявні тести недостатньо визначають вміння дозволяти сміятися іншим над собою. На запитання, яке ставили жінкам: «У вас є недоліки, над якими можна посміятися?» практично всі опитані відповідали: «У мене немає недоліків». Чоловіки на аналогічне питання відповідали: «Треба подумати».

Перевага чоловіків щодо корпоративності мислення обумовлена, передусім, своєю раціональністю, надійністю, послідовністю і відданістю фірмі, на відміну від стереотипу жіночого характеру, який орієнтований на свій внутрішній світ і коло близьких більше, ніж на благо суспільства [9].

Аналізуючи результати тестування з характеристики здоров'я, варто відзначити, що у 68% чоловіків є шкідливі звички (куріння, алкоголь тощо), а у жінок ця цифра дорівнює 84%.

Незважаючи на наявні відмінності в окремих характеристиках чоловіків і жінок, які, безсумнівно, треба враховувати під час підбору і створення управлінських команд, комплексна оцінка з урахуванням вагових коефіцієнтів показує, що практично жодна зі сторін не має переваги в конкурентоспроможності. Комплексний показник конкурентоспроможності для опитаних чолові-

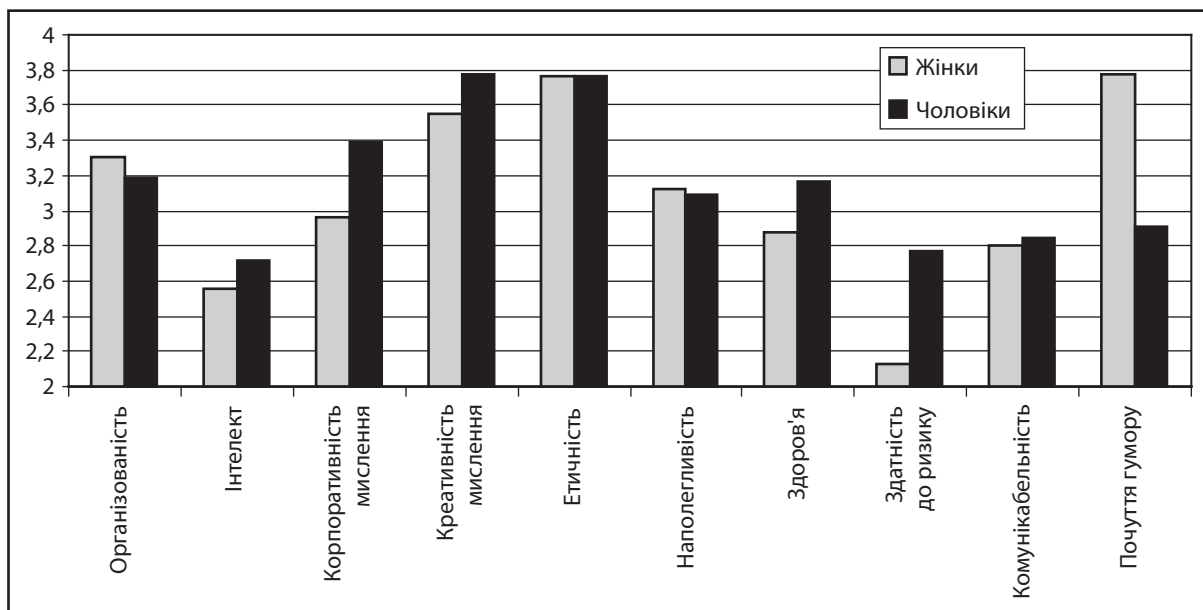

Рис. 1. Результати тестування менеджерів

ків дорівнює $K = 3,20$, для жінок $K = 3,08$. Це ще раз підтверджує гендерну рівність індивідуумів в менеджменті.

Більш детальні дослідження були проведені відносно інтелектуальних здібностей чоловіків і жінок з використанням двох тестів. За першим визначали кміт-

ливість індивідуума (рис. 2), а за другим – логіку, швидкість і системність мислення (рис. 3). Психодіагностичні дослідження проводили серед студентів університету. У тестуванні брало участь 326 студентів, з них 192 – жінки, 134 – чоловіки.

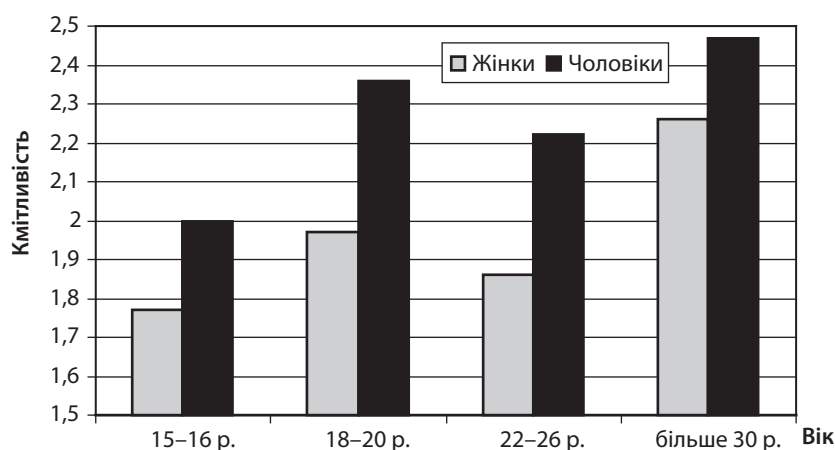

Рис. 2. Результати тестування з тесту на кмітливність

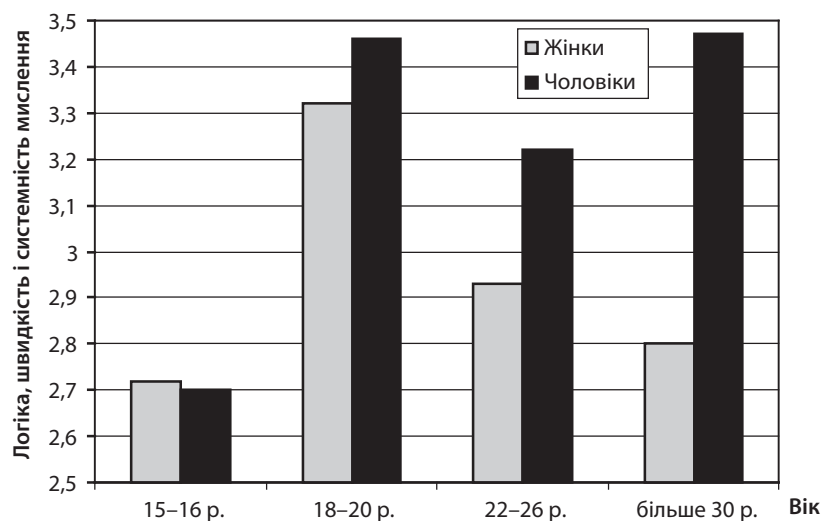

Рис. 3. Результати тестування з тесту на логіку, швидкість і системність мислення

Аналіз підсумкових результатів із визначення інтелектуальних здібностей студентів показує перевагу чоловіків над жінками за всіма віковими категоріями. Невелика перевага жінок над чоловіками у віковій категорії 15–16 років викликана, мабуть, недостатньою вибіркою (46 осіб), а також впливом регіональних факторів у цьому конкретному соціумі.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене, можна сказати, що представлені результати досліджень дають змогу комплектувати управлінський персонал сучасних підприємств незалежно від психологічних, фізіологічних і біологічних гендерних відмінностей індивідуумів. Подальше накопичення емпіричного матеріалу дозволяє уточнювати представлені результати і вносити корективи до оцінки конкурентоспроможності управлінського персоналу з урахуванням статевих відмінностей та інших гендерних форм. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посіб. / О. С. Федонін, І. М. Рєпіна, О. І. Олексюк // К. : КНЕУ, 2005. – 261 с.

2. Головкова Л. С. Методи оцінки ефективності використання кадрового потенціалу підприємства / Л. С. Головкова, О. О. Лукашов // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – Запоріжжя, 2008. – № 6. – С. 70–76.

3. Макринова Е. И. Методика комплексной оценки управленческого персонала в организациях потребительской кооперации / Е. И. Макринова, М. Г. Мухина // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 3. – С. 696–701.

4. United Nations Development Programme. Human Development Reports [Electronic resource]. – Mode of access : <http://hdr.undp.org/en/content/table-4-gender-inequality-index/>

5. Падурець Г. І. Конкурентоспроможність чоловіків та жінок у менеджменті / Г. І. Падурець, Д. Ю. Криворотко // Тези доповідей міжнародної наукової конференції «Сучасний менеджмент у виробництві та гуманітарній діяльності» (9–10 квітня 2009 р.) – Черкаси : Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2009. – С. 52–54.

6. Ратникова Т. А. Женская доля: исследование нефинансовых аспектов эффективности западноевропейских компаний / Т. А. Ратникова, Д. Д. Гаврилов // Экономический журнал Высшей школы экономики. – 2014. – Т. 18, № 3. – С. 387–428.

7. Щур С. (Цимбалюк С.) Методика оцінки конкурентоспроможності управлінського персоналу / С. Щур (С. Цимбалюк) // Україна: аспекти праці. – К. : Фірма «Праця». – 1999. – № 7. – С. 34–37.

8. Сакевич В. И. Есть ли в мире страны, преодолевшие гендерное неравенство? / В. И. Сакевич // Демоскоп Weekly. – 2013. – № 563 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://demoscope.ru/weekly/2013/0563/reprod01.php>

9. Овчаров А. А. Мужские и женские характеры / А. А. Овчаров // Менеджмент и кадры. – 2004. – № 2. – С. 42–45.

REFERENCES

Fedonin, O. S., Riepina, I. M., and Oleksiuk, O. I. *Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsinka* [The potential of the company: development and evaluation]. Kyiv: KNEU, 2005.

Holovkova, L. S., and Lukashov, O. O. "Metody otsinky efektyvnosti vykorystannia kadrovoho potentsialu pidpriemstva"

[Methods for assessing the efficiency potential of the company]. *Derzhava ta rehiony. Seriiia "Ekonomika ta pidpriemnytstvo"*, no. 6 (2008): 70-76.

Makrinova, E. I., and Mukhina, M. G. "Metodika kompleksnoy otsenki upravlencheskogo personala v organizatsiiakh potrebitel'skoy kooperatsii" [Methods of integrated assessment of managerial staff in the organizations of consumer cooperatives]. *Fundamentalnye issledovaniia*, no. 3 (2012): 696-701.

Ovcharov, A. A. "Muzhskie i zhenskie kharaktery" [Male and female characters]. *Menedzhment i kadry*, no. 2 (2004): 42-45.

Padurets, H. I., and Kryvorotko, D. Yu. "Konkurentospromozhnist cholovikiv ta zhinok u menedzhmenti" [Competitiveness of men and women in management]. *Suchasnyi menedzhment u vyrobnytstvi ta humanitarnii diialnosti*. Cherkasy: Skhidnoevropeyskyi universytet ekonomiky i menedzhmentu, 2009.52-54.

Ratnikova, T. A., and Gavrillov, D. D. "Zhenskaia dolia: issledovanie nefinansovykh aspektov effektivnosti zapadnoevropeyskikh kompaniy" [Women's share of: the study of non-financial aspects of the effectiveness of Western European companies]. *Ekonomicheskiy zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki*, vol. 18, no. 3 (2014): 387-428.

Shchur, S. (Tsybaliuk S.) "Metodyka otsinky konkurentospromozhnosti upravlinskoho personalu" [Methods of assessing competitiveness managers]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 7 (1999): 34-37.

Savevich, V. I. "Est li v mire strany, preodolevshie gendernoe neravenstvo?" [Is there any country in the world, overcome gender inequality?]. *Demoskop Weekly*. <http://demoscope.ru/weekly/2013/0563/reprod01.php>

"United Nations Development Programme. Human Development Reports". <http://hdr.undp.org/en/content/table-4-gender-inequality-index/>

ВИЗНАЧЕННЯ ІНДИКАТОРІВ КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ В СКЛАДІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

© 2015 МОМОТ Т. В., ЧЖАН Х. Ю.

УДК 005.334:005.95

Момот Т. В., Чжан Х. Ю. Визначення індикаторів кадрової безпеки в складі фінансово-економічної безпеки

Мета статті полягає у визначенні індикаторів кадрової безпеки в складі фінансово-економічної безпеки. При аналізі, систематизації та узагальненні наукових праць багатьох учених було розроблено методуку діагностики кадрової безпеки, систематизовано погляди дослідників на визначення поняття «лояльність персоналу». Обґрунтовано показники для проведення оцінки стану кадрової безпеки підприємства машинобудівного сектора економіки. Цей процес обґрунтування досить складний і вміщує потенційну можливість систематизації та узагальнення теоретичних положень, рекомендацій та пропозицій фахівців, учених, світовий досвід, у т. ч. розвинених країн, і власні напрацювання, проведені дослідження, законодавчо-нормативну базу. На підставі зазначеного вище була розроблена послідовність формування системи показників для оцінки стану кадрової безпеки. Розроблено послідовність оцінювання стану кадрової безпеки підприємства. Вона дозволить сформувати систему показників, що передбачає інтеграцію зв'язків між основними напрямками стратегії розвитку підприємства, що, у свою чергу, дозволяє більш усвідомлено підходити до вибору індикаторів кадрової безпеки та на їх основі визначати інтегральний показник стану кадрової безпеки на підприємстві.

Ключові слова: кадрова безпека, індикатори, лояльність, оцінка, система показників, розвиток підприємства.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 8.

Момот Тетяна Валеріївна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: tvmomot@gmail.com

Чжан Хао Юй – аспірант, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

УДК 005.334:005.95

UDC 005.334:005.95

Момот Т. В., Чжан Х. Ю. Определение индикаторов кадровой безопасности в составе финансово-экономической безопасности

Цель статьи заключается в определении индикаторов кадровой безопасности в составе финансово-экономической безопасности. При анализе, систематизации и обобщении научных трудов многих ученых была разработана методика диагностики кадровой безопасности, систематизированы взгляды исследователей на определение понятия «лояльность персонала». Обоснованы показатели для проведения оценки состояния кадровой безопасности предприятия машиностроительного сектора экономики. Этот процесс обоснования довольно сложный и содержит потенциальную возможность систематизации и обобщения теоретических положений, рекомендаций и предложенный специалистов, ученых, мировой опыт, в т. ч. развитых стран, и собственные наработки, проведенные исследования, законодательно-нормативную базу. На основании вышесказанного была разработана последовательность формирования системы показателей для оценки состояния кадровой безопасности. Разработана последовательность оценки состояния кадровой безопасности предприятия. Она позволит сформировать систему показателей, которая предусматривает интеграцию связей между основными направлениями стратегии развития предприятия, что, в свою очередь, позволяет более осознанно подходить к выбору индикаторов кадровой безопасности и на их основе определять интегральный показатель состояния кадровой безопасности на предприятии.

Ключевые слова: кадровая безопасность, индикаторы, лояльность, оценка, система показателей, развитие предприятия.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Библ.:** 8.

Момот Татьяна Валериевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой финансово-экономической безопасности, учета и аудита, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: tvmomot@gmail.com

Чжан Хао Юй – аспирант, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

Momot T. V., Zhang Haoyu. Determining Indicators of Personnel Security as Constituent of Financial-Economic Security

The article is aimed to identify the personnel security indicators as constituent of financial and economic security. In analysis, systematization and generalization of scientific works by numerous scientists, a methodology for diagnosis of personnel security has been developed, views of researchers on the definition of «staff loyalty» have been systematized. The indicators for estimating the status of the personnel security of enterprise in the machine-building economy sector have been substantiated. This process of substantiation is quite complex and contains potential opportunity for systematization and generalization of theoretical positions, recommendations and suggestions by professionals, academics, international experience, including both developed countries and the native developments, carried out studies, legislative-normative base. Based on the above, a sequence of formation of a system of indicators to estimate the status of personnel security has been developed. A sequence of estimation of the status of personnel security of enterprise has been developed. It will enable to form a system of indicators, which provides for integration of the relations between the main directions of the enterprise's development strategy, which in turn allows to more consciously choose indicators of personnel security and to determine on their basis the integrated indicator of personnel security at the enterprise.

Key words: personnel security, indicators, loyalty, estimate, system of indicators, development of enterprise.

Pic.: 2. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 8.

Momot Tetyana V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Financial and Economic Security, Accounting and Auditing, Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: tvmomot@gmail.com

Zhang Haoyu – Postgraduate Student, Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketov (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Виявлення загроз кадрової безпеки та їх наслідків відбувається на основі моніторингу показників, тобто систематичного співставлення дійсного стану кадрової безпеки з бажаним. Безпосередній вибір показників (індикаторів) для моніторингу вимагає спеціального опрацювання. Для точного визначення стану кадрової безпеки, виявлення й усунення небезпечних тенденцій необхідна комплексна оцінка порогових значень всіх показників (індикаторів).

Теоретичні аспекти визначення лояльності персоналу та індикаторів кадрової безпеки розглядаються в роботах вітчизняних і зарубіжних авторів. Вагомий внесок у вивчення означених проблем зробили такі вчені, як: Алавердов А. Р. [1], Геєць В. М. [2], Іващенко Г. В., Кібанов О. Я., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Козаченко Г. В. [3], Петров М. І., Черняк О. І., Чумарін І. Г., Швець Н. К. [4] та інші.

Мета статті полягає у визначенні індикаторів кадрової безпеки в складі фінансово-економічної безпеки.

Головне питання, яке й досі потребує вдосконалення при розробці методики діагностики кадрової безпеки, – це побудова систем кількісних і якісних показників кадрової безпеки та встановлення їх порогових значень. Відбір конкретних показників, як індикаторів кадрової безпеки підприємства, можливий на базі двох підходів:

- ✦ на основі евристичних методів із залученням бригади експертів. У цьому випадку найбільш ефективним є метод «Дельфі»;
- ✦ на основі методів кореляційного аналізу, які дозволять автоматизувати процес відбору індикаторів залежно від зовнішнього і внутрішнього оточення підприємств. Відбір показників проводиться по максимізації значення коефіцієнта кореляції з урахуванням фактора мультиколінеарності.

Якщо використовувати подібну методику для побудови системи кількісних і якісних показників кадрової безпеки на рівні підприємства, то в неї необхідно включити такі індикатори, а також проранжувати значення показників на основні та другорядні:

- ✦ *показники кількісного і якісного складу персоналу підприємства та їхня динаміка* (середньооблікова чисельність персоналу підприємства, динаміка її зміни; плинність кадрів; відтік кадрів; віковий, соціальний і кваліфікаційний склад персоналу);
- ✦ *показники ефективності використання персоналу підприємства* (показники продуктивності та фондозабезпеченості праці та ін.);
- ✦ *показники якості мотиваційної системи на підприємстві* (відношення рівня заробітної плати співробітників підприємства до середньої по галузі, рівень заборгованості по заробітній платі);
- ✦ *показники рівня лояльності персоналу* (використання влади, фінансові махінації, розголошення комерційної таємниці, відносини в колективі, рівень соціально-психологічного клімату в колективі);
- ✦ *показники ефективності прийнятих заходів щодо забезпечення кадрової безпеки*, що роз-

раховуються на основі карти розрахунку ефективності прийнятих заходів щодо попередження збитків.

Лояльність у перекладі означає «відданість, вірність». Під лояльністю персоналу варто розуміти доброзичливе, коректне, щире, поважне відношення до керівництва, співробітників, інших осіб, їхніх дій, відносно компанії в цілому; усвідомлене виконання співробітником своєї роботи відповідно до мети і завдань компанії, а також дотримання норм, правил і зобов'язань, включаючи неформальні, відносно компанії, керівництва, співробітників й інших суб'єктів взаємодії [5, с. 251]. Також лояльність – це задоволеність співробітника умовами, винагородою, зростанням і перспективами, колективом, захистом від зовнішніх загроз [3, с. 120]. Лояльний співробітник завжди прагне бути чесним і щирим з компанією, щиро переживає й турбується за її успіхи, прагне виконати свою частину роботи щонайкраще переживаючи почуття гордості за її перемоги. Лояльні співробітники ретельно охороняють комерційні таємниці фірми. Вони контролюють можливі загрози й зупиняють їх. Для лояльного співробітника зрадництво інтересів фірми просто не можливе.

На сьогоднішній день недостатня розробленість питань оцінки стану кадрової безпеки підприємства ставить перед науковцями завдання розробити такі моделі оцінки, які б максимально забезпечували узгодженість стратегій розвитку та безпеки діяльності підприємства і були б гнучкими до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства.

У роботах Реверчук Н. Й. [8, с. 159] індикаторами стану кадрової безпеки є показники чисельного складу персоналу, показник продуктивності праці, показник рівня трудової дисципліни, коефіцієнт мотивації заробітної плати та коефіцієнт освітнього рівня працівників. Кльоба Л. Г. [6, с. 20] для оцінки стану кадрової безпеки до вищезазначених показників додає показники забезпеченості інформаційними ресурсами та захищеності інформації. Камішинова Е. В. [7, с. 77] для оцінки стану кадрової безпеки використовує показники руху кадрів, співвідношення темпів зростання продуктивності праці та заробітної плати, а також фондоозброєності, коефіцієнт економії від використання раціоналізаторських пропозицій.

Поглиблене дослідження існуючих вітчизняних і зарубіжних методик оцінки стану кадрової безпеки в даному дослідженні вказує, що ці методики в більшості випадків мають суттєві недоліки, серед яких:

- ✦ статичність критеріїв оцінки кадрової безпеки, тоді як безпека повинна розглядатися не лише як стан, але і як процес;
- ✦ зосередження уваги в основному на кількісних показниках, тоді як стан безпеки характеризується і низкою якісних показників;
- ✦ незбалансованість (або низька збалансованість) показників, що описують вплив внутрішніх та зовнішніх загроз кадровій безпеці підприємства;
- ✦ історичний характер інформації про стан кадрової безпеки, тоді як така інформація повинна бути гнучкою до змін стратегії розвитку.

Подолати зазначені проблеми можна шляхом запровадження методики збалансованої системи показників оцінки стану кадрової безпеки підприємств.

На основі аналізу та дослідження показників у роботах [6; 7; 8] із оцінки економічної безпеки та кадрової безпеки сучасними фахівцями, авторами обгрунтовано показники для проведення оцінки стану кадрової безпеки підприємства машинобудівного сектора економіки. Цей процес обгрунтування досить складний і вміщує потенційну можливість систематизації та узагальнення щодо теоретичних положень, рекомендацій та пропозицій фахівців, вчених, світовий і досвід розвинених країн й власні напрацювання, проведені дослідження, законодавчо-нормативну базу. На підставі зазначеного вище була розроблена послідовність формування системи показників для оцінки стану кадрової безпеки (рис. 1).

Виявлення основних факторів впливу на кадрову безпеку підприємства за складовими (1-й етап) ґрунтується на результатах дослідження науковців, експертно-опитуванні та авторських спостереженнях.

На основі аналізу інформаційних джерел і узагальнених точок зору фахівців та наявності потенційної можливості використання статистичних даних були визначені показники (2-й етап), які характеризують кадрову безпеку підприємства за функціональними складовими.

Третій етап – це аналіз та коригування показників, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з процесом управління кадровою безпекою підприємства.

На основі попереднього етапу формується система показників для проведення комплексної оцінки стану кадрової безпеки підприємства, що дозволить якісно дослідити її стан, проводити моніторинг та впроваджувати заходи з удосконалення.

Методичні принципи вибору індикаторів для формування системи показників оцінки кадрової безпеки підприємства наведено нижче:

- ✦ *принцип повноти (комплексності)*: набір індикаторів повинен достатньо повно характеризувати всі складові кадрової безпеки підприємства;
- ✦ *принцип ненадлишковості*: показники не повинні враховувати одні й ті самі характеристики кадрової безпеки, не мають функціонально залежати один від одного;
- ✦ *принцип інформаційної простоти*: показники повинні базуватися на існуючому обліку та звітності підприємства;
- ✦ *принцип нормалізації*: у кінцевому вигляді показники необхідно приводити до ізоморфного вигляду, тобто до однакової спрямованості та одиниць вимірювання.

Розроблену авторами послідовність оцінювання стану кадрової безпеки підприємства наведено на рис. 2.

Запропонована послідовність дозволить сформувати систему показників, що передбачає інтеграцію зв'язків між основними напрямками стратегії розвитку підприємства, що, у свою чергу, дозволяє більш усвідомлено підходити до вибору індикаторів кадрової безпеки та на їх основі визначати інтегральний показник стану кадрової безпеки на підприємстві.

Інформаційна база для аналізу показників ґрунтується на використанні таких звітів: «Звіт з праці» (річний і квартальний), «Звіт про кількість працівників, їхній якісний склад та професійне навчання», «Звіт про стан заборгованості із заробітної плати», тощо. Готують ці матеріали відповідні служби підприємства: відділ праці і зарплати, кадрів, планово-економічний, бухгалтерія тощо.

Для характеристики рівня окремих складових кадрової безпеки важливим є формування системи показників. Даний етап багато в чому визначає ефективність функціонування системи управління кадровою безпекою в цілому. Від того, наскільки повно та точно сформовано систему показників, залежить своєчасність

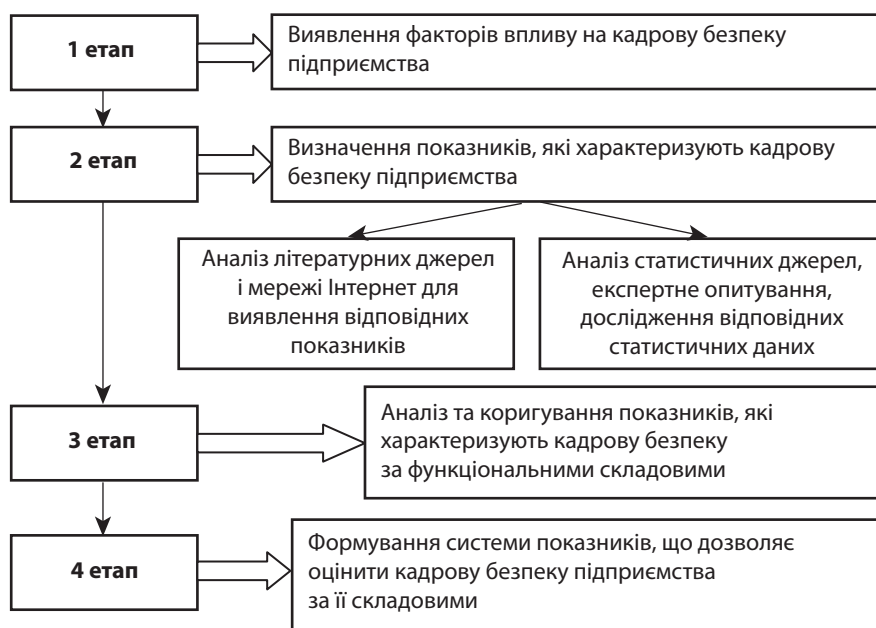

Рис. 1. Послідовність формування системи показників для оцінки стану кадрової безпеки на підприємстві

Рис. 2. Послідовність оцінювання стану кадрової безпеки

розпізнавання негативних тенденцій розвитку й можливість попередження кризових ситуацій. Розроблену си-

стему індикаторів для визначення рівня кожної зі складових кадрової безпеки наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Система індикаторів для визначення стану складових кадрової безпеки підприємства

Складова кадрової безпеки	Показник
1	2
Соціально-мотиваційна безпека	Коефіцієнт плинності кадрів ($K_{пл}$); Показник укомплектованості кадрами ($P_{ук}$); Співвідношення фактичного фонду робочого часу 1-го працівника та максимально можливого ($C_{фФРЧ/мФРЧ}$); Співвідношення фактичного значення продуктивності праці та оптимального рівня по галузі ($C_{фПП/опПП}$); Коефіцієнт вікової структури персоналу ($K_{вік.стп.}$); Коефіцієнт спеціалізації кадрів ($K_{спец.к.}$); Співвідношення середньомісячної заробітної плати на підприємстві та середньомісячної заробітної плати в галузі ($C_{фЗП/зП}$); Показник мотивації заробітної плати ($P_{мотзП}$); Частка працівників, які протягом року отримували мінімальну заробітну плату ($Ч_{мінзП}$); Співвідношення темпів зростання продуктивності праці та заробітної плати ($C_{ПП/зП}$); Коефіцієнт соціальної захищеності персоналу ($K_{соц.зах.}$)
Професійна безпека	Коефіцієнт освітнього рівня працівників ($K_{осв.р.}$); Коефіцієнт використання кваліфікації персоналу ($K_{вик.кв.}$); Коефіцієнт інтелектуального рівня та винахідництва ($K_{інт.р. і вин.}$); Коефіцієнт бездефектності праці персоналу ($K_{безд.пр.}$); Частка працівників, що пройшли навчання протягом року ($Ч_{навч.}$); Частка працівників, що підвищили кваліфікацію протягом року ($Ч_{підвищ.кв.}$); Коефіцієнт забезпеченості інформаційними ресурсами ($K_{заб.інф.}$); Коефіцієнт захищеності інформації ($K_{зах.інф.}$);
Антиконфліктна безпека	Рівень розвитку корпоративної культури ($P_{корп.к.}$); Рівень регламентації соціально-трудових відносин ($P_{реглам.ств.}$); Рівень ціннісно-орієнтаційної єдності колективу ($P_{цое}$); Ступінь задоволеності працівників стилем керівництва ($C_{зад.кер.}$); Ступінь задоволеності працівників роботою ($C_{зад.роб.}$);

1	2
	Ступінь задоволеності працівників роботою служби управління персоналом ($P_{\text{зад.роб.СУП}}$); Співвідношення рівня конфліктності на підприємстві із середньогалузевим рівнем ($C_{\text{ФРК/зРК}}$); Частка вирішених деструктивних конфліктів ($Ч_{\text{вир.конфл.}}$); Рівень лояльності персоналу ($P_{\text{лоя}}$)
Безпека життєдіяльності	Коефіцієнт трудової дисципліни ($K_{\text{тд}}$); Коефіцієнт скорочення кількості робочих місць, що не відповідають вимогам нормативних актів ($K_{\text{скор.РМ}}$); Коефіцієнт скорочення чисельності працівників, які працюють в умовах, що не відповідають вимогам санітарних норм ($K_{\text{скор.ч}}$); Коефіцієнт скорочення випадків професійної захворюваності та травматизму ($K_{\text{скор.проф.зП}}$)

Джерело: авторська розробка.

У табл. 2 визначені індикатори соціально-мотиваційної безпеки на досліджуваних підприємствах.

Якщо ж проранжувати підприємства за рівнем соціально-мотиваційної безпеки, то маємо такий рейтинг (табл. 3).

Таблиця 2

Визначення індикаторів соціально-мотиваційної безпеки на досліджуваних підприємствах

№ з/п	Індикатори соціально-мотиваційної безпеки	Найменування підприємств							
		ПАТ «Світло шахтаря»	ВАТ «Турбоатом»	ПАТ «Харківський підшипниковий завод»	ПрАТ «Харківський електроапаратний завод»	ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш»	ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе»	КП «ХКБД»	ПАТ «Автрамат»
1	Коефіцієнт плинності кадрів ($K_{\text{пл}}$)	0,045	0,037	0,068	0,703	0,122	0,019	0,132	0,328
2	Показник укомплектованості кадрами ($P_{\text{ук}}$)	0,823	0,928	0,852	0,482	0,738	0,784	0,881	0,626
3	Співвідношення фактичного фонду робочого часу 1-го працівника та максимально можливого ($C_{\text{ФФРЧ/мФРЧ}}$)	0,939	0,982	0,937	0,992	0,952	0,941	0,983	0,939
4	Співвідношення фактичного значення продуктивності праці та оптимального рівня по галузі ($C_{\text{ФПП/оЗПП}}$)	1,113	1,628	0,758	0,616	0,561	0,863	0,622	0,299
5	Коефіцієнт вікової структури персоналу ($K_{\text{вік.стр.}}$)	0,858	0,891	0,883	0,894	0,867	0,917	0,913	0,872
6	Коефіцієнт спеціалізації кадрів ($K_{\text{специ.к.}}$)	0,847	0,851	0,864	0,46	0,751	0,984	0,78	0,579
7	Співвідношення середньомісячної заробітної плати на підприємстві та оптимального рівня середньомісячної заробітної плати по галузі ($C_{\text{ФЗП/оЗЗП}}$)	0,953	1,324	0,869	0,618	0,691	0,834	0,706	0,84
8	Показник мотивації заробітної плати ($P_{\text{мот.ЗП}}$)	0,795	0,856	0,65	0,597	0,548	0,582	0,42	0,589
9	Частка працівників, які протягом року отримували мінімальну заробітну плату ($Ч_{\text{мін.ЗП}}$)	0,092	0,041	0,115	0,351	0,173	0,14	0,165	0,138
10	Співвідношення темпів зростання продуктивності праці та заробітної плати ($C_{\text{ПП/ЗП}}$)	0,853	1,067	0,677	1,235	0,754	0,771	1,044	0,55
11	Коефіцієнт соціальної захищеності персоналу ($K_{\text{соц.зах.}}$)	0,719	0,818	0,68	0,544	0,586	0,772	0,749	0,683
	Σ	7,763	9,267	6,987	5,384	6,153	7,289	6,801	5,511
	Рівень (середнє значення) соціально-мотиваційної безпеки	0,706	0,842	0,635	0,489	0,559	0,663	0,618	0,501

Таблиця 3

Рейтинг підприємств за рівнем соціально-мотиваційної безпеки

№ з/п	Найменування підприємств	Рівень соціально-мотиваційної безпеки на 2013 р.
1	ВАТ «Турбоатом»	0,842
2	ПАТ «Світло шахтаря»	0,706
3	ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе»	0,663
4	ПАТ «Харківський підшипниковий завод»	0,635
5	КП «ХКБД»	0,618
6	ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш»	0,559
7	ПАТ «Автрамат»	0,501
8	ПрАТ «Харківський електроапаратний завод»	0,489

Таким чином, у даному дослідженні додатково визначено індикатори професійної та антиконфліктної безпеки на підприємствах.

У результаті лідируючу позицію за рівнем професійної безпеки займає КП «ХКБД» з рівнем 0,687. За ним друге та третє місце вже посіли ВАТ «Турбоатом» (0,661) і ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе» (0,548). Останнє місце, як і за рівнем соціально-мотиваційної безпеки, займає ПрАТ «Харківський електроапаратний завод» з показником 0,425. Щодо індикаторів антиконфліктної безпеки на досліджуваних підприємствах, то вони були визначені методом анкетування.

Для оцінки рівня лояльності персоналу необхідно проводити дослідження на основі розроблення анкет і анонімно опитувати співробітників підприємств, які займають різні посади для більшої відвертості й адекватності оцінки. Результати опитування певним чином обробляти та робити конкретні висновки. На їх основі здійснювати інтегральну оцінку рівня лояльності персоналу підприємства.

Враховуючи широту спектра можливих індикаторів стану кадрової безпеки й великі розходження у потребах аналізу для підприємств різної спеціалізації та розмірів, конкретний склад запропонованих показників може бути скоригований. У випадку великої розмірності вихідної системи показників для побудови моделі фільтра можуть бути використані методи факторного аналізу, зокрема метод головних компонент, що дозволяє виділити латентні фактори, які впливають на кадрову безпеку підприємства, а потім здійснити ранжирування показників усередині виділених груп. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Алавердов А. Р. Конкуренция на внутрифирменном рынке труда: возможности и опасности для работодателя / А. Р. Алавердов // Современная конкуренция. – 2007. – № 1. – С. 51–57.
2. Геєць В. М. Модулювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін.]. – Х.: ВД «НЖЕК», 2006. – 240 с.

3. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.

4. Швець І. Б. Економічна безпека в управлінні персоналом / І. Б. Швець // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2009. – Вип. № 36-1. – С. 179–184.

5. Лященко О. Ю. Кадрова безпека як підсистема в системі економічної безпеки підприємства / О. Ю. Лященко. – Суми: Видавництво «Довкілля», 2003. – 326 с.

6. Кльоба Л. Г. Система збалансованих показників – нові можливості для ефективного управління процесом залучення інвестицій / Л. Г. Кльоба // Інвестиції: практика та досвід. – 2005. – № 18. – С. 20–21.

7. Камышников Э. В. Методика оценки уровня экономической безопасности металлургического предприятия / Э. В. Камышников // Актуальные проблемы экономики – 2009. – № 11 (101). – С. 77–82.

8. Реверчук Н. Й. Кадрова безпека та методологія управління нею / Н. Й. Реверчук // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2009. – № 1 (4). – С. 159–163.

REFERENCES

Alaverdov, A. R. "Konkurentsia na vnutfirmennom rynke truda: vozmozhnosti i opasnosti dlia rabotodatelia" [Competition in intra labor market: opportunities and risks for the employer]. *Sovremennaia konkurentsia*, no. 1 (2007): 51-57.

Heiets, V. M. et al. *Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo* [Simulation economic security: state, region, enterprise]. Kharkiv: INZhEK, 2006.

Kozachenko, H. V., Ponomaryov, V. P., and Liashenko, O. M. *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia* [The economic security of the enterprise: the nature and mechanism of security]. Kyiv: Libra, 2003.

Klyoba, L. H. "Systema zbalansovanykh pokaznykiv – novi mozhlyvosti dlia efektyvnoho upravlinnia protsesom zaluchennia investytsii" [Balanced Scorecard – new opportunities for effective management of the process of attracting investments]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 18 (2005): 20-21.

Kamyshnikova, E. V. "Metodika otsenki urovnya ekonomicheskoy bezopasnosti metallurgicheskogo predpriyatiya" [Methods of assessing the level of economic security of the steel plant]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 11 (101) (2009): 77-82.

Lashchenko, O. Yu. *Kadrova bezpeka iak pidsistema v systemi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva* [Personnel security as a subsystem in the system of economic security]. Sumy: Dovkillia, 2003.

Reverchuk, N. I. "Kadrova bezpeka ta metodolohiia upravlinnia neiu" [Personnel security and management methodology]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 1 (4) (2009): 159-163.

Shvets, I. B. "Ekonomichna bezpeka v upravlinni personalom" [Economic security in personnel management]. *Naukovi pratsi DonNTU. Serii ekonomichna*, no. 36-1 (2009): 179-184.

CVP-АНАЛІЗ: ТРАДИЦІЙНИЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ ПІДХОДИ

© 2015 БАБЯК Н. Д., ІВАНЮК К. Б.

УДК 658.155:005.915

Бабяк Н. Д., Іванюк К. Б. CVP-аналіз: традиційний та управлінський підходи

У статті досліджено один з методів управління прибутком – «CVP-аналіз». Основну увагу зосереджено на розробці теоретичних і практичних рекомендацій, що забезпечать полегшення практичного використання вітчизняними підприємствами інструментарію CVP-аналізу. Для цього розкрито особливості даного інструменту контролінгу витрат, визначено проблемні моменти його використання в практичній діяльності підприємств. Для подолання певних обмежень у використанні CVP-аналізу, покращення його ефективності пропонується застосовувати управлінський підхід до даного інструменту, який відрізняється від традиційного процесом розподілу постійних витрат на види продукції. Також, як альтернатива традиційному підходу до CVP-аналізу, у статті пропонується використання процесно-орієнтованого методу, який базується на використанні різних кост-драйверів для поділу витрат. У зв'язку з цим запропоновано модифіковану формулу для визначення точки беззбитковості за процесно-орієнтованим підходом до CVP-аналізу. Для сучасних науковців і практиків застосування даного інструменту має стати викликом і поштовхом для його подальших модифікацій з метою збільшення адаптивності методу та пристосування до економічних реалій.

Ключові слова: CVP-аналіз, точка беззбитковості, управлінський облік, контролінг витрат, прибуток, постійні витрати, традиційний підхід, управлінський підхід, процесно-орієнтований підхід.

Табл.: 4. **Бібл.:** 9.

Бабяк Наталія Дмитрівна – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри корпоративних фінансів і контролінгу, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: natali.babyak@gmail.com

Іванюк Катерина Богданівна – фінансовий менеджер, ПП «Даск» (вул. Солом'янська, 14, Київ, 03110, Україна)

E-mail: katelin@inbox.ru

УДК 658.155:005.915

UDC 658.155:005.915

Бабяк Н. Д., Иванюк Е. Б. CVP-анализ: традиционный и управленческий подходы

В статье исследован один из методов управления прибылью – «CVP-анализ». Основное внимание сосредоточено на разработке теоретических и практических рекомендаций, обеспечивающих облегчение практического использования отечественными предприятиями инструментария CVP-анализа. Для этого раскрыты особенности данного инструмента контроллинга затрат, определены проблемные моменты его использования в практической деятельности предприятий. Для преодоления определенных ограничений в использовании CVP-анализа, улучшения его эффективности предлагается применять управленческий подход к данному инструменту, который отличается от традиционного процессом распределения постоянных затрат на виды продукции. Также, как альтернатива традиционному подходу к CVP-анализу, в статье предлагается применение процессно-ориентированного метода, который базируется на использовании различных кост-драйверов для разнесения постоянных расходов. В связи с этим предложена модифицированная формула для определения точки безубыточности согласно процессно-ориентированному подходу к CVP-анализу. Для современных ученых и практиков применение данного инструмента должно стать вызовом и толчком для его дальнейших модификаций с целью увеличения адаптивности метода и приспособления к экономическим реалиям.

Ключевые слова: CVP-анализ, точка безубыточности, управленческий учет, контролинг затрат, прибыль, постоянные расходы, традиционный подход, управленческий подход, процессно-ориентированный подход.
Табл.: 4. **Библ.:** 9.

Бабяк Наталія Дмитрівна – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри корпоративних фінансів і контролінгу, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: natali.babyak@gmail.com

Іванюк Катерина Богданівна – фінансовий менеджер, ЧП «Даск» (вул. Соломенська, 14, Київ, 03110, Україна)

E-mail: katelin@inbox.ru

Babiak N. D., Ivaniuk K. B. CVP Analysis: Traditional and Managerial Approaches

The article researches one of the methods for profit management – «CVP analysis». The article mainly focuses on the development of theoretical and practical recommendations that provide lightening to the practical use of the CVP analysis tools by domestic enterprises. With this aim features of the indicated tool for costs controlling have been disclosed, issues for its use in practical activities of enterprises have been identified. In order to overcome certain limitations in using CVP analysis, as well as to improve its efficiency, has been proposed to apply the managerial approach to this tool, which differs from the traditional approach by the process of fixed costs allocation as for product kinds. Also, as an alternative to the traditional approach to CVP analysis, the article proposes the use of process-oriented method, which is based on using different cost drivers for the allocation of fixed costs. In connection with this a modified formula for determining the break-even point according to process-oriented approach to CVP analysis has been proposed. Use of this tool should be a challenge for the contemporary scholars and practitioners as well as an impetus for its further modifications to increase the adaptability of the method and its adaptivity to economic realities.

Key words: CVP analysis, break-even point, managerial accounting, costs controlling, profit, fixed costs, traditional approach, managerial approach, process-oriented approach.

Tabl.: 4. **Bibl.:** 9.

Babiak Nataliia D. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Corporate Finance and Controlling, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: natali.babyak@gmail.com

Ivaniuk Kateryna B. – Financial Manager, PE «Dusk» (vul. Solom'yanska, 14, Kyiv, 03110, Ukraine)

E-mail: katelin@inbox.ru

В умовах ринкової економіки менеджменту компанії доводиться приймати різні управлінські рішення, які стосуються, наприклад, ціни реалізації товарів, планування обсягів продажу, відкриття нових торгових точок, збільшення, чи навпаки, змен-

шення окремих видів витрат тощо. Для того, щоб зрозуміти та оцінити наслідки прийнятих управлінських рішень, необхідно здійснювати аналіз співвідношення витрат, обсягу і прибутку. Аналіз беззбитковості показує, що відбуватиметься з прибутком при зміні обсягів

реалізації, цін та основних параметрів витрат. Але якщо CVP-аналіз такий простий та ефективний, чому не всі менеджери користуються ним? Це означає, що даний інструмент має ряд недоліків, які перешкоджають його застосуванню при певних умовах діяльності компанії.

Спробуємо дослідити, які недоліки та обмеження має традиційний CVP-аналіз та яким чином можна їх обійти.

Питання управління ресурсами підприємства, його витратами та прибутком аналізують багато авторів. Інструмент аналізу «витрати – обсяг – прибуток» досліджується в роботах таких вітчизняних авторів: І. Є. Алфьорова [1], С. Ф. Голов [2], О. Золотарьова [3], О. Ю. Клементьєва [3], О. В. Невмержицька [5], А. Мицкевич [4], Ю. І. Мозгова [1], Т. М. Одинцова [5], А. Г. Паскалова [6], І. В. Чаус [3], О. О. Терещенко [7] та ін. Однак більшість наукових досліджень присвячено загальному механізму застосування CVP-аналізу, опису його переваг і недоліків, а не вирішенню питання щодо адаптації методу до практичного застосування, яке потребує подальшого вивчення.

Головною метою даної статті є розробка обґрунтованих теоретичних і практичних рекомендацій, що забезпечать полегшення практичного використання вітчизняними підприємствами інструментарію CVP-аналізу завдяки вдосконаленню традиційної методики розподілу постійних витрат на види продукції.

Основною метою діяльності компанії є отримання прибутку та збільшення вартості компанії в довгостроковій перспективі. Для цього підприємству необхідно здійснювати управління фінансовими результатами, на які впливають такі фактори першого порядку, як витрати діяльності, обсяги виробництва і реалізації та ціни. Досить простим методом аналізу взаємозв'язку між цими факторами, який дозволяє здійснювати управління прибутком компанії, є аналіз «витрати – обсяг – прибуток», або скорочено CVP-аналіз (*Cost – Volume – Profit*).

У процесі здійснення CVP-аналізу стає можливим розрахунок витрат для прийняття оперативних рішень. Даний метод часто називають «ВЕР-аналіз» (аналіз точки беззбитковості). Точка беззбитковості, поріг рентабельності – обсяг виручки, який дорівнює постійним та змінним витратам на виробництво і реалізацію продукції, тобто точка, в якій покриваються всі витрати, але не створюється прибутку. Вона дозволяє визначити, як зміняться фінансові результати в разі зміни обсягів виробництва (реалізації) продукції, цін, структури асортименту.

Насправді, визначення точки беззбитковості є лише складовою CVP-аналізу, який дає можливість визначити також такі показники, як [2; 3]:

- ✦ *коефіцієнт маржинального прибутку* – відношення суми покриття до чистої виручки від реалізації в розрізі окремих видів продукції;
- ✦ *середньозважений коефіцієнт маржинального прибутку* – розраховується в разі виробництва та реалізації декількох видів продукції. Обчислюється як відношення загального маржинального прибутку до чистої виручки;

- ✦ *маржа безпеки* – полягає у визначенні зміни фінансових результатів у разі, якщо зміниться один або декілька факторів, що впливають на обсяги реалізації чи витрат; показує, на скільки можна скоротити обсяги реалізації, не зазнаючи збитків;
- ✦ *операційний важіль* – дає змогу здійснити кількісну оцінку впливу зміни обсягів реалізації на величину прибутку (відношення суми покриття до прибутку);

Слід зазначити, що труднощі у практичному застосуванні методу CVP-аналізу випливають з припущень, на яких він базується, тобто виділення умов, при яких лише він може застосовуватись, а саме [1, с. 3; 6; 7, с. 361]:

- ✦ зв'язок між витратами та випуском продукції можна виразити лінійною залежністю;
- ✦ усі витрати можуть бути чітко розподілені на постійні та змінні;
- ✦ величина змінних витрат є прямопропорційною до обсягів виробництва та реалізації;
- ✦ у межах певного періоду постійні витрати суттєво не змінюються разом зі зміною обсягів виробництва;
- ✦ змінні витрати на одиницю продукції є постійними;
- ✦ ціни на продукцію, сировину та матеріали стабільні;
- ✦ продуктивність праці не змінюється;
- ✦ протягом аналізованого періоду залишки запасів готової продукції не змінюються: обсяг виробництва дорівнює обсягам реалізації продукції;
- ✦ структура асортименту продукції підприємства є незмінною.

Необхідно зауважити, що на зміну обсягів виробництва і реалізації продукції, її собівартість і фінансові результати компанії впливає багато факторів. Інколи дані чинники діють в протилежних напрямках. Таким чином, зв'язок «обсяг виробництва – виручка – собівартість – прибуток» у практиці господарської діяльності не абсолютний.

За такого переліку обмежувальних умов щодо застосування інструменту CVP-аналізу багато підприємств не можуть застосовувати його, зокрема використання методу стає недоцільним за умов значних коливань цін на ринку сировини, коли підприємство реалізує не всю вироблену продукцію за звітний період, при зростанні постійних витрат та ін.

Але найбільші проблеми при застосуванні методу CVP-аналізу виникають під час розподілу постійних витрат в умовах випуску декількох продуктів.

Зазвичай постійні витрати розподіляють за видами продукції пропорційно обсягам їх реалізації. Тобто передбачається, що товари, які краще реалізуються, покривають більше постійних витрат. Такий підхід досить часто не дає можливості об'єктивно оцінити внесок окремих видів продукції в загальний результат.

Альтернативою традиційного підходу до CVP-аналізу є управлінський підхід, який певною мірою знімає

обмеження першого. Його відмінність полягає в іншому підході до розподілу постійних витрат [5, с. 94].

Для порівняння проведемо розрахунок точки беззбитковості за двома підходами: традиційним та управлінським. Маємо такі вихідні умови (табл. 1).

Таблиця 1

Показники виробництва та реалізації продукції за звітний період

Показник	Продукція			Разом
	А	В	С	
Обсяг реалізації, грн	6700	3150	3600	13465
Змінні витрати на весь обсяг реалізації, грн	4480	1557	2034	8071
Постійні витрати, грн	4900	4900		
Прибуток, грн		494		

Отже, за результатами розрахунків традиційним підходом до CVP-аналізу (табл. 2) прибуток компанії принесла лише продукція В.

Водночас, за результатами обрахунку за допомогою управлінського підходу (табл. 3), усі три види продукції, що випускається підприємством, у звітному періоді забезпечили підприємству прибуток.

Така значна різниця отриманих результатів за двома підходами пояснюється дещо іншою методологією поділу постійних витрат при управлінському підході, а саме – він передбачає два етапи розподілу [5, с. 94]:

1) спочатку визначається частина постійних витрат, які точно можна виокремити і зарахувати на конкретний вид продукції;

2) решта витрат, що важко визначити, розподіляється пропорційно обсягам реалізації (традиційним методом).

При більш точному розподілі суми постійних витрат точка беззбитковості зміниться. Тобто управлінський підхід до CVP-аналізу є більш точним, показує реальнішу картину для прийняття управлінських рішень.

При застосуванні аналізу «витрати – обсяг – прибуток» досить часто показник точки беззбитковості використовують як критерій, який передбачає, що про

Таблиця 2

Розрахунок точки беззбитковості за традиційним методом

Показник	Продукція		
	А	В	С
1. Фактичний обсяг реалізації, од. за місяць	64	45	45
2. Ціна одиниці продукції, грн	104,7	70,1	80
3. Обсяг реалізації, грн за місяць	6700	3150	3600
4. Змінні середні витрати на одиницю, грн за місяць	70	34,6	45,2
5. Постійні витрати, грн за місяць	4900		
6. Питома вага обсягу реалізації кожного виду продукції в загальній виручці, %	49,8	23,4	26,7
7. Розподіл постійних витрат за видами продукції пропорційно обсягам реалізації (4900 грн · п. 6 / 100 %)	2440,2	1146,6	1308,3
8. Точка беззбитковості, од. (п. 7 / (п. 2 – п. 4))	70	32	38

Таблиця 3

Розрахунок точки беззбитковості за управлінським підходом

Показник	Продукція		
	А	В	С
1. Фактичний обсяг реалізації, од. за місяць	64	45	45
2. Ціна одиниці продукції, грн	104,7	70,1	80
3. Обсяг реалізації, грн за місяць	6700	3150	3600
4. Змінні середні витрати на одиницю, грн за місяць	70	34,6	45,2
5. Постійні витрати (лізингові платежі), грн/місяць	-	650	-
6. Постійні витрати (орендні платежі), грн/місяць	450	-	-
7. Постійні витрати, грн за місяць	3000		
8. Питома вага обсягу реалізації кожного виду продукції в загальній виручці, %	49,8	23,4	26,7
9. Розподіл постійних витрат за видами продукції пропорційно обсягам реалізації (4100 грн · п. 6 / 100 %)	1494	702	801
10. Точка беззбитковості, од. (п. 7 / (п. 2 – п. 4))	$(1494 + 450) / (104,7 - 70) = 56$	$(702 + 650) / (70,1 - 34,6) = 38$	23

успішне функціонування підприємства можна стверджувати, якщо його поріг рентабельності низький, а про погіршення стану підприємства, якщо відбувається зростання порогу рентабельності. Це дійсно так, але лише у випадку, коли не змінюються масштаби підприємства. А коли обсяг продажу зростає великими темпами, обов'язково відбувається і збільшення постійних витрат. Так, зі збільшенням обсягів виробництва зростуть витрати на ремонт і обслуговування обладнання. Розширення виробництва призведе до появи орендної плати за нові приміщення, залучення додаткового персоналу, зростання витрат на рекламу і просування товарів [4].

Отже, при збільшенні розмірів підприємства значення порогу рентабельності зростає, що не можна оцінювати в даному випадку негативно.

Слід зазначити, що складність розподілу постійних витрат грає дуже важливу роль для отримання ефективних результатів CVP-аналізу. Традиційно, даний інструмент передбачає, що постійні витрати незмінні та не залежать від обсягу виробництва і реалізації.

Тобто в традиційному CVP-аналізі усі витрати мають один кост-драйвер – обсяг виробництва. На практиці ж існують витрати, які мають інші кост-драйвери, ніж обсяг виробництва. У таких випадках краще застосовувати CVP-аналіз на основі процесних витрат, який зможе краще забезпечити менеджерів достовірною інформацією.

Цей метод концентрує увагу не на статтях витрат, а на процесах, які є об'єктом витрат, наприклад проектування продукту, доставка товарів тощо. Тобто визначається, скільки ресурсів «споживає» кожен вид процесів на підприємстві [9].

Таким чином, слід розуміти, що кост-драйвери, які ґрунтуються лише на обсягах, такі як кількість одиниць виробленої продукції, не є єдиними кост-драйверами, від яких залежить сума витрат. Іншими словами, деякі витрати, які приймаються як фіксовані у традиційній системі калькуляції, є змінними по відношенню до деяких інших кост-драйверів, таких як кількість партій продукції та кількість проектних специфікацій. Оскільки процесно-орієнтований CVP (ABC)

використовує різні кост-драйвери, його використання забезпечить кращу оцінку витрат.

Для цілей аналізу всі витрати за даним процесно-орієнтованим підходом розподіляються за рівнями [8, с. 233–234]:

1) *юніт-рівень* – це витрати, які необхідно здійснювати для виробництва кожної одиниці продукції (сировина, матеріали, витрати на електроенергію тощо);

2) *рівень партії виробництва*: витрати на оплату праці виробничого персоналу, витрати на налаштування обладнання для кожної партії, витрати на контроль кожної партії, витрати на транспортування кожної партії тощо;

3) *продуктовий рівень* – витрати на спецобладнання (лінію), інженерні витрати, витрати на моделювання продукту тощо;

4) *рівень об'єкта* – переважно це витрати на управління та координацію діяльності фірми.

Модифікована формула для визначення точки беззбитковості методом процесно-орієнтованого CVP-аналізу виглядає так [8, с. 240]:

$$Break\text{-}evenpoint = \frac{Facility\text{-}level\ fixed\ costs + [Batch\ cost \cdot Batch\ CDA + Product\ cost \cdot Product\ CDA]}{Unit\ contribution\ margin}$$

де *Facility-level fixed costs* – постійні витрати рівня об'єкта; *Batch cost ma product cost* – витрати на один процес рівня партії та продуктового рівня відповідно; *CDA* – кількість процесів відповідного рівня; *Unit contribution margin* – маржа рівня юніта (ціна одиниці – змінні витрати на одиницю).

Для порівняння методів проведемо розрахунок точки беззбитковості за умови, що підприємство планує збільшити обсяг виробництва (табл. 4).

За припущення, що ціна продукту – 150 грн, а змінні витрати на одиницю – 50 грн, точка беззбитковості буде становити:

- традиційний CVP-аналіз: $9500/100 = 95$ одиниць;
- процесно-орієнтований CVP-аналіз: $11400/100 = 114$ одиниць.

Таблиця 4

Постійні витрати підприємства, грн

Процес	Традиційний CVP-аналіз		Процесно-орієнтований CVP-аналіз	
	Поточний період	Прогнозний період	Поточний період	Прогнозний період
Витрати на процес зберігання	3000	3000	3000	3600
Витрати на процес внутрішнього переміщення сировини, подукції	1000	1000	1200	1200
Витрати на процес інжинірингу	2000	2000	2000	3000
Витрати на процес ремонту	500	500	500	600
Витрати на процес страхування	1500	1500	1500	1500
Оренда	1000	1000	1000	1000
Витрати на процес бухгалтерської обробки документів і складання звітності	500	500	500	500
Разом	9500	9500	9500	11400

Таким чином, другий підхід передбачає зміну постійних витрат, допускаючи, що є процеси на підприємстві, які «споживають» постійні витрати протягом довгострокового періоду, а є процеси, зміна кількості яких тягне збільшення витрат, у той час, як традиційний CVP-аналіз передбачає, що зміна кількості цих процесів не призводить до збільшення витрат.

Але слід також відмітити, що процесно-орієнтований аналіз досить складний, особливо для підприємств з великою кількістю різних процесів, хоча і більш точний.

ВИСНОВКИ

CVP-аналіз має ряд обмежень, які не дозволяють використовувати його за певних умов. Труднощі у проведеному аналізі беззбитковості можуть бути пов'язані з такими причинами:

- ✦ наявність оптових знижок великим покупцям та/або надмірна пропозиція на ринку, зазвичай, призводять до зниження цін на продукцію, що збільшує точку беззбитковості;
- ✦ зростання попиту на продукцію провокує збільшення відпускних цін, що зрушує точку беззбитковості вліво;
- ✦ вартість сировини і матеріалів на одиницю продукції може зменшитися при великих обсягах закупівель або збільшитися при перебоях з поставаннями;
- ✦ питомі витрати на заробітну плату виробничих робітників, ймовірно, можуть зменшитися при великому обсязі виробництва;
- ✦ як постійні, так і змінні витрати мають тенденцію збільшуватися з часом;
- ✦ витрати не завжди можна точно розділити на постійні та змінні, тощо.

Отже, в умовах мінливого ринкового середовища досить складно ігнорувати вищезазначені чинники.

Більш точний розрахунок дає використання управлінського підходу до аналізу «витрати – обсяг – прибуток». Він забезпечує більш об'єктивну оцінку результатів діяльності підприємства і дає можливість ефективно планувати, прогнозувати й управляти витратами та прибутком. Але слід зауважити, що проблема більш точного розподілу постійних витрат дещо ускладнює розрахунки. Тому при роботі з фактичними і прогнозними даними необхідно постійно балансувати між точністю і доцільністю отримуваної інформації, пам'ятаючи про вартість цих робіт.

У цілому, CVP-аналіз був і залишається одним з найпоширеніших інструментів управлінського обліку та контролінгу витрат. Тому для сучасних управлінців застосування даного методу повинно стати викликом і поштовхом для його модифікацій з метою збільшення адаптивності методу та пристосування до практичних реалій. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Алфьорова І. Є.** Оцінка переваг і недоліків систем управління витратами / І. Є. Алфьорова, Ю. І. Мозгова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=753222>

2. **Голов С. Ф.** Управленческий учет : учебник / С. Ф. Голов. – 3-е изд. – К.: Либра, 2006. – 704 с.

3. **Клементьева О.** Оперативний аналіз на підприємствах ресторанного господарства / О. Клементьева, О. Золотарьова // Економічний аналіз. – 2011. Вип. 9. – С. 227–232.

4. **Мицкевич А.** Различные способы анализа безубыточности / А. Мицкевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.cfin.ru/management/finance/cost/cvp_var.shtml

5. **Одінцова Т. М.** CVP-аналіз як інструмент управління фінансовими результатами підприємства / Т. М. Одінцова, О. В. Невмержицька, І. В. Чаус // Financial space. – 2013. – №1(9). – С. 90–95.

6. **Паскалова А. Г.** CVP-аналіз как инструмент оперативного контроллинга затрат / А. Г. Паскалова // Контроллинг на малых и средних предприятиях : сборник научных трудов IV межд. конгресса по контроллингу 25 апреля 2014 г. / Под науч. ред. проф. Фалько С. Г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://controlling.ru/files/56.pdf>

7. **Терещенко О. О.** Фінансовий контролінг : навч. посіб. / О. О. Терещенко, Н. Д. Бабяк. – К.: КНЕУ, 2013. – 407 с.

8. Activity-based cost-volume-profit analysis: another approach to break-even analysis / Dr. Ilhan DALCI, Associate Prof. Veyis Naci TANIŞ / Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, 2005, p. 227–244.

9. **Maurice L.** Advanced management accounting. Second edition / L. Maurice, Jr. Hirsch / Printed in Singapore by Seng Press. – 2006. – 438 p.

REFERENCES

Alfyorova, I. Ye., and Mozhova, Yu. I. "Otsinka perevah i nedolikhiv system upravlinnia vytratamy" [Assessment of the advantages and disadvantages of cost management]. <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=753222>

Dalci, I. "Activity-based cost-volume-profit analysis: another approach to break-even analysis". *Sosyal Bilimler Enstitusu Dergisi*, vol. 14, no. 2 (2005): 227–244.

Golov, S. F. *Upravlencheskiy uchet* [Management Accounting]. Kyiv: Libra, 2006.

Hirsch, M. L., Jr. *Advanced management accounting*: Singapore by Seng Press, 2006.

Klementieva, O., and Zolotaryova, O. "Operatsiyni analiz na pidpriyemstvakh restorannoho hospodarstva" [Operational Analysis for restaurants and catering enterprises]. *Ekonomichnyi analiz*, no. 9 (2011): 227–232.

Mitskevich, A. "Razlichnye sposoby analiza bezubytochnosti" [Different ways to break-even analysis]. http://www.cfin.ru/management/finance/cost/cvp_var.shtml

Odintsova, T. M., Nevmerzhytska, O. V., and Chaus, I. V. "SVP-analiz iak instrument upravlinnia finansovymy rezultatamy pidpriyemstva" [CVP-analiz as an instrument of financial results of the company]. *Financial space*, no. 1 (9) (2013): 90–95.

Paskalova, A. G. "CVP-analiz kak instrument operativnogo kontrollinga zatrat" [CVP-analysis as a tool for controlling operational costs]. <http://controlling.ru/files/56.pdf>

Tereshchenko, O. O., and Babiak, N. D. *Finansovyi kontrolinh* [Financial Controlling]. Kyiv: KNEU, 2013.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ РИЗИКІВ НА ОСНОВІ ЗБАЛАНСОВАНОЇ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ (BSC)

© 2015 СКАКАЛЬСЬКИЙ Ю. С.

УДК 005.21:005.52:005.334:336

Скакальський Ю. С. Стратегічне планування ризиків на основі збалансованої системи показників (BSC)

Метою статті є дослідження особливостей стратегічного управління ризиками підприємств у контексті первинної ідентифікації, планування та контролю. Проаналізовано основні підходи до класифікації ризиків та запропоновано авторський варіант поділу ризиків на фінансові та нефінансові, за принципом проекцій збалансованої системи показників. Наведено визначення основних видів фінансових ризиків. Обґрунтовано необхідність інтегрованого підходу до управління ризиками на підприємствах реального сектора економіки. Досліджено сучасні концепції планування ризиків на основі BSC, виділено їх сильні та слабкі сторони, а також наведено авторське бачення стратегічного планування ризиків на основі контролінгу. Запропоновано використання підходу BSCplus, де ключовим показником буде додана вартість, що розраховується з використанням середньозваженої вартості капіталу (WACC). Наголошено на необхідності врахування відсоткового ризику при плануванні середньозваженої вартості капіталу підприємства.

Ключові слова: ризик, збалансована система показників, стратегічне планування, контролінг ризиків, відсотковий ризик, середньозважена вартість капіталу.

Рис.: 1. Табл.: 2. Бібл.: 14.

Скакальський Юрій Сергійович – асистент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: skakain@ukr.net

УДК 005.21:005.52:005.334:336

Скакальський Ю. С. Стратегическое планирование рисков на основе сбалансированной системы показателей (BSC)

Целью статьи является исследование особенностей стратегического управления рисками предприятия в контексте первичной идентификации, планирования и контроля. Проанализированы основные классификации рисков и предложено разделить их на финансовые и нефинансовые по принципу проекций сбалансированной системы показателей. Предложено определение основных видов финансовых рисков. Обоснована необходимость интегрированного подхода к управлению рисками на предприятиях реального сектора экономики. Исследованы современные концепции планирования рисков на основе BSC, с выделением их сильных и слабых сторон, а также представлено авторское видение стратегического планирования рисков на основе контроллинга. Предложено использование подхода BSCplus, где ключевым показателем будет добавленная стоимость, рассчитанная с использованием средневзвешенной стоимости капитала (WACC). Подчеркнута целесообразность учета процентного риска при планировании средневзвешенной стоимости капитала предприятия.

Ключевые слова: риск, сбалансированная система показателей, стратегическое планирование, контролинг рисков, процентный риск, средневзвешенная стоимость капитала.

Рис.: 1. Табл.: 2. Библ.: 14.

Скакальський Юрій Сергеевич – асистент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: skakain@ukr.net

UDC 005.21:005.52:005.334:336

Skakalskyi Yu. S. Strategic Planning of Risks on the Basis of Balanced Scorecard (BSC)

The article is aimed to study the features of strategic risk management of enterprise in the context of primary identification, planning and monitoring. The main risk classifications were analyzed and then was proposed to divide them on the financial and the non-financial based on the principle of projections of a balanced scorecard. Definitions for the main types of financial risks have been suggested. The necessity of an integrated approach to risk management at the enterprises of the real sector of economy has been substantiated. The modern BSC-based concepts of risk planning were examined, with allocating their strengths and weaknesses, as well as the author's vision of the strategic risks planning on the basis of controlling has been submitted. Usage of BSCplus approach has been proposed, where the key indicator will be added value, calculated using the weighted average cost of capital (WACC). Expedience of considering the interest rate risk when planning a weighted average cost of capital of enterprise has been emphasized.

Key words: risk, balanced scorecard, strategic planning, risks controlling, interest rate risk, weighted average cost of capital.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 14.

Skakalskyi Yuri S. – Assistant, Department of Corporate Finance and Controlling, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: skakain@ukr.net

Бурхливий розвиток науково-технічного прогресу вивів світову економіку на межу постіндустріального суспільства, а, отже, й економіки. У таких умовах значно посилився вплив невизначеності на фінансово-господарську діяльність підприємств. Динамічність зовнішнього та внутрішнього середовища змушує суб'єктів господарювання ретельніше підходити до управління ризиками, підвищувати швидкість прийняття рішень та шукати нові підходи до своєчасного виявлення та обмеження впливу ризиків на основні показники діяльності підприємств. Особливо гостро проблема ефективного управління ризиками стоїть перед Україною, коли геополітичні та фінансові ризики на прямому загрожують суверенітету країни.

В умовах тісної взаємозалежності процесів, які забезпечують функціонування сучасної економіки, переходу до постіндустріального суспільства та загальної глобалізації економіки, бізнес стикається з величезною кількістю ризиків, які потрібно не лише вчасно виявити, але й вміти ефективно управляти ними. Класифікація таких подій, як збитки внаслідок неефективної організації виробництва, втрати від несприятливої зміни цін на сировину, недоотримання реального доходу через інфляцію, збільшення фінансових витрат унаслідок залучення нових позикових коштів тощо, значною мірою суб'єктивна. Залежно від мети аналізу різні економісти практикують поділ бізнес-ризиків на велику кількість видів, причому практично кожен економіст по-різному

бачить їх наповнення. Очевидно, що ефективність організації управління ризиками багато в чому визначається їх правильною класифікацією, а в умовах відсутності єдиного уніфікованого підходу до виявлення та групування бізнес-ризиків виникають серйозні проблеми в процесі їх первинної ідентифікації на практиці.

У вітчизняній економічній літературі можна знайти велику кількість різноманітних варіантів класифікації ризиків: І. О. Бланка [1, с. 22], В. В. Вітлінського [2, с. 100], О. О. Лобанова [3, с. 266], Я. І. Невмержицького [4, с. 330] тощо. Західні вчені, зазвичай, не акцентують свою увагу на деталізації класифікаційних ознак фінансових ризиків, вважаючи цей процес індивідуальним для кожного підприємства. Загальноживаними є дві класифікації: на основі стандарту Базель II та рекомендацій Товариства Актуаріїв майнового страхування (CAS) [5, с. 9].

На основі аналізу та узагальнення розглянутих підходів можна виділити ряд проблем:

- ✦ кількість видів ризиків залежить від складності організаційної структури підприємства, кількості його зовнішніх зв'язків та стану ринкового середовища;
- ✦ найбільш повні класифікації є громіздкими та незручними в користуванні;
- ✦ під однією назвою різні автори часто розуміють зовсім інші ризики, до того ж, розбіжності у поглядах є досить значними;
- ✦ більшість класифікаторів є штучно збільшені за рахунок суто теоретичних класифікаційних ознак, які неможливо використати в практичній роботі.

Більшість згаданих вище класифікацій є суто формальними і не мають під собою ґрунтовних зв'язків. Практика показує, що вже в процесі первинної ідентифікації виявляються ризики, які можна віднести одночасно до двох видів, або навпаки – до жодного. Крім того, багато видів ризиків, які зустрічаються в літературі, не піддаються коректній кількісній оцінці, оскільки вони є складовою частиною іншого ризику. Тому метою цієї статті є створення такої класифікації ризиків, яка б дозволила не лише розділити ризики на певні види, а й могла би використовуватися у процесі управління ризиками, починаючи від ідентифікації та закінчуючи їх стратегічним плануванням. А також вироблення рекомендації, щодо комплексного управління ризиками на основі такої класифікації.

У практиці ризик-менеджменту існує ряд базових класифікаційних ознак (табл. 1), які однаково можна застосовувати практично для всіх бізнес-ризиків.

Наведені класифікаційні ознаки є типовими, і тому серед науковців немає принципових розбіжностей щодо їх формулювання. До того ж, групування ризиків за цими ознаками жодним чином не призведе до конфлікту інтересів усередині компанії чи неврахування (повного або часткового) якогось важливого ризику.

Одним з найбільш дискусійних питань класифікації є розподіл ризиків за видами, адже це принципове питання стратегічного управління ризиками, від вирішення якого залежить ефективність функціонування системи

Таблиця 1

Класифікатор ризиків

Класифікаційна ознака	Види
1. За комплексністю	1.1. Прості 1.2. Складні
2. За рівнем реалізації	2.1. Макроекономічні 2.2. Мікроекономічні
3. За можливістю передбачення	3.1. Прогнозовані 3.2. Не прогнозовані
4. За характером	4.1. Динамічні 4.2. Статичні
5. За тривалістю дії	5.1. Короткострокові 5.2. Середньострокові 5.3. Довгострокові
6. За ступенем впливу на фінансово-господарський стан підприємства	6.1. Мінімальні 6.2. Незначні 6.3. Помірні 6.4. Критичні 6.5. Катастрофічні
7. За можливістю страхування	7.1. Такий, що можливо застрахувати 7.2. Такий, що неможливо застрахувати

Джерело: складено автором на основі [1–5].

ризик-менеджменту на підприємстві. Серед вітчизняних економістів немає спільної точки зору на розподіл ризиків за їх видами, більш того, дуже важко виокремити основні напрями дослідження, адже практично у кожного науковця свій погляд на це питання. Спостерігається велика різноманітність як в авторських назвах, так і в економічному змісті, що вкладається в кожен конкретний вид ризику. Багато розходжень виникає щодо розподілу ризиків на групи та підгрупи, їх підлеглості та деталізації. Бачимо, що йде активний процес теоретичного осмислення бізнес-ризиків, невід'ємною складовою частиною якого є намагання ряду дослідників створити єдину та всеохоплюючу класифікацію ризиків. Необхідність класифікації ризиків є настільки гострою, що жодне з питань, яке стосується кожного конкретного ризику, не може бути коректно розв'язаним без визначення його місця в загальній системі бізнес-ризиків, з ряду причин:

- ✦ у процесі ідентифікації ризиків дуже важливо створити їх повний каталог, який зазвичай складається за підходом «знизу догори», тобто кожен структурний підрозділ відокремлено формує свою частину загального каталогу, що, за відсутності чіткої класифікації, дуже часто призводить до подвійного обліку або недооцінки певних видів ризиків;
- ✦ нечіткий розподіл ризиків за видами призводить до викривлення їх кількісної оцінки, що, у свою чергу, впливає на збільшення витрат на їх утримання або недооцінку наслідків від цих ризиків;
- ✦ питання контролю в процесі управління кожним видом ризику повинно бути чітко регламентоване, щоб уникнути конфлікту інтересів;

- ✦ коректність розподілу ризиків за видами є дуже важливою при визначенні потенційних можливостей підприємства, якими найкраще може скористатися тільки той центр фінансової відповідальності, де виникає така можливість.

Основна проблема класифікації ризиків полягає в пошуку єдиного системного підходу, який дозволить би організувати виявлені ризики таким чином, щоб класифікація стала доступною для практичного використання. Такий підхід повинен бути розповсюдженим і мати широке практичне використання, тому ми пропонуємо класифікувати бізнес-ризиків на основі збалансованої системи показників (BSC), розробленої американськими вченими Р. Капланом і Д. Нортон у 1992 р., суть якої полягає в тому, що стратегічні цілі підприємства представлені визначеними показниками, що згруповані за чотирма напрямками: фінанси, клієнти, внутрішні процеси, навчання та зростання [6, с. 18].

Досвід провідних зарубіжних компаній показав, що BSC є ефективним інструментом управління стратегією. Так дослідження компанії Horvath&Partners показало, що компанії, які використовували збалансовану систему показників, мають більші значення показників прибутковості та зростання виручки порівняно з конкурентами [7, с. 43].

Збалансована система показників ефективно виконує функцію доведення до співробітників різних рівнів управління нових стратегічних планів та ініціатив компанії, виділяючи при цьому ключові процеси, які впливають на стратегію та оцінюючи їх ефективність [8, с. 23–24]. Так само і сучасні стандарти ризик-менеджменту [9] рекомендують повну та всеохоплюючу його інтеграцію в діяльність підприємства, що в першу чергу передбачає вивчення всіх потенційних зон виникнення ризику. Стратегічний фінансовий контролінг, інструментом якого, на думку ряду вітчизняних і зарубіжних фахівців [7, 10, 11], є збалансована система показників, включає в себе підсистему планування, координації, контролю та інформаційно-аналітичної підтримки ризик-менеджменту (конт-

ролінг ризиків), що вказує на наявність ряду спільних характеристик. Серед ключових спільних ознак BSC та контролінгу ризиків виділяємо такі:

- ✦ стратегічне спрямування;
- ✦ комплексність;
- ✦ наявність причинно-наслідкових зв'язків;
- ✦ циклічність;
- ✦ орієнтація на збільшення вартості підприємства;
- ✦ прагнення до інтеграції на всіх рівнях життєдіяльності компанії.

Враховуючи наведені спільні ознаки, пропонуємо використовувати чотири проекції збалансованої системи показників як базові блоки класифікації бізнес-ризиків (рис. 1).

Наведений поділ ризиків на фінансові та нефінансові є досить зручним з точки зору подальшої класифікації та планування ризиків. Він дає змогу чітко ідентифікувати можливі ризики, групувати та розмежовувати відповідальність за кожний вид ризику. Представлені на рис. 1 основні групи ризиків, що містяться в кожній проекції, у свою чергу, поділяються на підгрупи залежно від специфіки діяльності підприємства. Зупинимось детальніше на фінансових ризиках як таких, що краще піддаються кількісній оцінці та плануванню.

Ринкові ризики – систематичні ризики, що пов'язані з коливанням цін на товари (як сировину, так і кінцевий продукт) і зміною валютних курсів (характерні для підприємств, що мають зовнішньоекономічну діяльність). До групи ринкових ризиків можна віднести інфляційний, валютний, цінний ризик тощо.

Ризики фінансового стану – пов'язані з неможливістю виконання підприємством своїх зобов'язань, незбалансованістю та неконтрольованістю грошових потоків (найнебезпечніша група ризиків, що може призвести до банкрутства підприємства). Це загальна група ризиків, до якої входять ризики ліквідності, платоспроможності, кредитні, а, в окремих випадках, ризик банкрутства підприємства.

Відсоткові ризики – до цієї групи віднесемо ризики, що пов'язані з коливанням відсоткових ставок

Рис. 1. Класифікація ризиків на основі збалансованої системи показників

Джерело: розроблено автором.

на фінансовому ринку, та ризики, що безпосередньо пов'язані з визначенням середньозваженої вартості капіталу підприємства. На підприємствах реального сектора економіки цим ризикам не приділяють особливої уваги, хоча вони впливають на вартість підприємства та його основні вартісно-орієнтовані показники. Тому саме на відсоткові ризики потрібно орієнтуватися в процесі стратегічного планування фінансових ризиків.

Використання такої класифікації відкриває подальші можливості для врахування ризиків у збалансованій системі показників, що дає змогу своєчасно коригувати стратегію підприємства. Поєднання BSC і контролінгу ризиків створює ефект синергії, з одного боку, стратегічні цілі, що відображені в проекціях збалансованої системи показників, дозволяють системно підходити до виявлення ризиків, а з іншого – детальний аналіз ризиків дозволяє виявити потенційні можливості, що відкриваються перед підприємством. Таким чином, ефективний симбіоз збалансованої системи показників та контролінгу ризиків дозволяє не лише підвищити якість стратегічного планування, а й покращити процес управління ризиками на підприємстві.

Серед сучасних підходів до врахування впливу ризиків у збалансованій системі показників можна виділити чотири основні (табл. 2).

Автори підходів № 3 і № 4 серед основних переваг виділяють повну орієнтацію на вартість компанії, виражену через показники DCF, EVA та MVA. Очевидно, що такий підхід є актуальним, однак повна концентрація на одному показникові може викликати конфлікт інтересів у разі виникнення необхідності прийняття нестандартних стратегічно правильних рішень, які можуть негативно вплинути на планові показники найближчого періоду. На нашу думку, така безпелеяційна орієнтація на один показник є невиправданою, адже вартісноорієнтовні показники цілком можна позиціонувати як основні серед ряду інших у класичних варіаціях BSC, не ускладнюючи при цьому процес стратегічного планування. Замість цього ми пропонуємо використо-

вувати підхід BSCplus, де ключовим показником буде додана вартість, що розраховується з використанням середньозваженої вартості капіталу (WACC). У сучасній економічній науці під WACC розуміють дохідність, на яку очікують капіталодавці, вкладаючи кошти в підприємство [11, с. 399]. Середньозважена вартість капіталу є прогнозованим показником, тож піддається впливу невизначеності, а отже, може бути орієнтиром для планування стратегічного ризику в збалансованій системі показників, зорієнтованій на показники приросту вартості бізнесу. Враховуючи економічну сутність WACC, очевидно, що найбільший вплив на неї має відсотковий ризик, порогові значення якого обов'язково потрібно враховувати при стратегічному плануванні ризиків.

Важливість врахування впливу зовнішнього середовища також не викликає сумнівів, разом з тим, такі інструменти сучасного контролінгу ризиків, як *value-at-risk (VaR)* та його похідні (*CFaR, EaR, RaR* тощо) враховують вплив зовнішнього середовища на основні показники фінансової діяльності підприємства.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки, варто відзначити, що, незважаючи на велику кількість наукових публікацій, присвячених проблематиці управління ризиками, науковці й досі не мають чітких рекомендацій прикладного характеру в такому базовому питанні, як класифікація ризиків. Запропонований нами алгоритм поділу на фінансові та нефінансові ризики на основі проекцій збалансованої системи показників дозволяє не лише чітко ідентифікувати ризик, але й визначити відповідальний за нього підрозділ.

Світові стандарти з управління ризиками вказують на необхідність тотальної інтеграції ризик-менеджменту в кожний аспект діяльності підприємства, це саме є характерним і для ефективного стратегічного управління. Тому ідея інтеграції збалансованої системи показників та контролінгу ризиків є досить актуальною. Існуючі підходи до такої інтеграції є досить різноманітними, однак більшість з них є занадто складними для розуміння, дорогими в імплементації та більш орієнтованими на

Таблиця 2

Основні підходи до планування ризиків на основі збалансованої системи показників

№ з/п	Коротка характеристика підходу	Основні переваги	Основні недоліки
1	Введення ризикоорієнтованих показників (BSCplus)	– Простота впровадження; – доступність у сприйнятті	– Загроза неврахування деяких ризиків; – нечіткість розподілу відповідальності персоналу по споріднених ризиках
2	Доповнення класичної BSC перспективою «Ризики»	– Розширення спектра ризиків; – окреме позиціонування	– Порушення причинно-наслідкових зв'язків; – ускладнення процесу планування
3	Заміна проекцій на стратегічні фактори успіху (BCR-card)	– Розглядаються не тільки ризики, але й шанси; – виділено блок «Зовнішнє середовище»	– Значні затрати на впровадження; – відсутність чіткої відповідальності за ризики
4	Поєднання підходів № 2 і № 3	– Виділення ризиків в окрему BSC; – автоматизація причинно-наслідкових зв'язків	– Значні затрати на впровадження; – складність у розумінні

Джерело: складено автором на основі [12–14].

великі корпорації з уже існуючою системою стратегічного управління. Сучасні реалії вітчизняного бізнесу ставлять підприємства в умови, коли така інтеграція повинна бути гранично простою та порівняно не дорогою, тому рекомендуємо використовувати підхід BSCplus.

Застосування вартісно-орієнтованих показників в стратегічному плануванні – це об'єктивна необхідність, однак слід враховувати зростаючий вплив відсоткового ризику на їх ключову складову, тобто середньозважену вартість капіталу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бланк І. О.** Управління фінансовими ризиками / І. Бланк. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 599 с.
2. **Вітлінський В. В.** Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
3. **Энциклопедия финансового риск-менеджмента** / Под ред. А. А. Лобанова и А. В. Чугунова. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – 786 с.
4. **Фінансовий менеджмент : підручник** / Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – К. : КНЕУ, 2005. – 535 с.
5. **Overview of Enterprise Risk Management / Casualty Actuarial Society. Enterprise Risk Management Committee** [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.casact.org/area/erm/overview.pdf>
6. **Каплан Р. С.** Сбалансированная система показателей: от стратегии к действию / Роберт С. Каплан, Дейвид П. Нортон / Пер. с англ. М. Павловой. – М.: Олимп-Бизнес, 2008. – 320 с.
7. **Хорват П.** Внедрение сбалансированной системы показателей / Horvath&Partners. – М. : Альпина Бизнес Бук, 2005. – 478 с.
8. **Дмитрієва О.** Збалансована система показників у стратегічному управлінні підприємствами в Україні та Угорщині / О. Дмитрієва // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2007. – № 2. – С. 21–28.
9. **AS/NZSISO 31000:2009** // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sherq.org/31000.pdf>
10. **Кочнев А. Ф.** BSC, KPI и другие показатели [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://iteam.ru/publications/strategy/section_27/article_4114
11. **Терещенко О. О.** Фінансовий контролінг : навч. посіб. / О. О. Терещенко, Н. Д. Бабяк. – КНЕУ, 2013. – 407 с.
12. **Reichmann T.** Balanced Chance and Risk-Management / T. Reichmann, S. Form // Controlling. – 2000. – 12. Jn. – S. 189–198.
13. **Wurl H.-J.** Balanced Scorecards und industrielles Risikomanagement. Möglichkeiten zur Integration / H.-J. Wurl, J. H. Mayer

// Klingbeil N. Performance Measurement & Balanced Scorecard. München, 2001. – S. 179–213.

14. **Weber J.** Risk Tracking and Reporting / J. Weber, B. E. Weissenberger, A. Liekweg // Unternehmerisches Chancen- und Risikomanagement nach dem KonTraG. Vallendar, 1999.

Науковий керівник – Терещенко О. О., доктор економічних наук, професор, зав. кафедри корпоративних фінансів і контролінгу ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»

REFERENCES

- “AS/NZSISO 31000:2009” <http://sherq.org/31000.pdf>
- Blank, I. O. *Upravlinnia finansovymy ryzykamy* [Financial Risk Management]. Kyiv: Nika-Tsentr, 2005.
- Dmytriieva, O. “Zbalansovana systema pokaznykiv u stratehichnomu upravlinni pidpriemstvamy v Ukraini ta Uhorshchyni” [Balanced Scorecard strategic management of enterprises in Ukraine and Hungary]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, no. 2 (2007): 21–28.
- Entsiklopediia finansovogo risk-menedzhmenta* [Encyclopedia of financial risk management]. Moscow: Alpina Pablisher, 2003.
- Finansovyi menedzhment* [Financial management]. Kyiv: KNEU, 2005.
- Kaplan, R. S., and orton, D. P. *Sbalansirovannaia sistema pokazateley: ot strategii k deystviu* [Balanced Scorecard: from strategy to action]. Moscow: Olimp-Biznes, 2008.
- Khorvat, P. *Vnedrenie sbalansirovannoy systemy pokazateley* [The introduction of the Balanced Scorecard]. Moscow: Alpina Biznes Buk, 2005.
- Kochnev, A. F. “BSC, KPI i drugie pokazateli” [BSC, KPI and other indicators]. http://iteam.ru/publications/strategy/section_27/article_4114
- “Overview of Enterprise Risk Management”. <http://www.casact.org/area/erm/overview.pdf>
- Reichmann, T., and Form, S. “Balanced Chance and Risk-Management”. *Controlling*, no. 12 (2000): 189–198.
- Tereshchenko, O. O., and Babiak, N. D. *Finansovyi kontrolinh* [Financial Controlling]. Kyiv: KNEU, 2013.
- Vitlinskyi, V. V. *Ryzykolojiia v ekonomitsi ta pidpriemnystvii* [Ryzykolojiya in economics and business]. Kyiv: KNEU, 2004.
- Wurl, H.-J., and Mayer, J. H. “Balanced Scorecards und industrielles Risikomanagement. Möglichkeiten zur Integration” In *Performance Measurement & Balanced Scorecard*, 179–213. München, 2001.
- Weber, J., Weissenberger, B. E., and Liekweg, A. *Risk Tracking and Reporting*. Unternehmerisches Chancen- und Risikomanagement nach dem KonTraG. Vallendar, 1999.

ДІАГНОСТИКА ПІДПРИЄМСТВА У СФЕРАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ, ТРУДОВОЇ АКТИВНОСТІ ТА МОТИВАЦІЇ, ІННОВАЦІЙНОЇ ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

© 2015 СКРИНЬКОВСЬКИЙ Р. М., ХАРУК К. Б., МАКСИМЧУК Я. С.

УДК 65.01

Скриньковський Р. М., Харук К. Б., Максимчук Я. С. Діагностика підприємства у сферах професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку

У статті сформовано систему діагностики підприємства у сфері професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку з урахуванням відповідальності в менеджменті при його оптимальній стратегії. Установлено, що ключовими бізнес-індикаторами рівня професійної освіти персоналу підприємства є: 1) рівень кваліфікації персоналу; 2) рівень підготовки персоналу; 3) рівень професійних знань, умінь та навичок персоналу; 4) рівень мобільності персоналу. Інтегральний рівень діагностики підприємства у сфері трудової активності та мотивації потрібно визначати за: 1) індикаторами рівня активності персоналу; 2) індикаторами рівня мотиваційного комплексу підприємства; 3) індикаторами рівня розвитку та структури персоналу; 4) індикаторами рівня стимулювання персоналу; 5) індикаторами рівня оцінювання трудової діяльності персоналу; 6) індикаторами рівня економіко-виробничої оцінки персоналу. Діагностику підприємства у сфері інноваційної праці слід визначати за 23 показниками, представленими у статті. З'ясовано, що ключовими бізнес-індикаторами діагностики підприємства у сфері соціального розвитку є: 1) рівень соціальної активності персоналу; 2) рівень умов праці на підприємстві; 3) рівень творчого розвитку персоналу; 4) рівень мотивації персоналу; 5) рівень соціального захисту персоналу.

Ключові слова: підприємство, персонал, професійна освіта, мотивація, праця, соціальний розвиток, діагностика.

Рис.: 2. **Формул.:** 6. **Бібл.:** 20.

Скриньковський Руслан Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

E-mail: uan_lviv@ukr.net

Харук Катерина Богданівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри демографії, трудових відносин і соціальної політики, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

E-mail: kateryna.kharuk@meta.ua

Максимчук Ярослава Сергіївна – кандидат економічних наук, викладач кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

E-mail: yaroslava_maksimchuk@mail.ru

УДК 65.01

UDC 65.01

Скриньковський Р. М., Харук К. Б., Максимчук Я. С. Діагностика підприємства у сферах професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку

В статье сформирована система диагностики предприятия в сфере профессионального образования, трудовой активности и мотивации, инновационного труда и социального развития с учетом ответственности в менеджменте при его оптимальной стратегии. Установлено, что ключевыми бизнес-индикаторами уровня профессионального образования персонала предприятия являются: 1) уровень квалификации персонала; 2) уровень подготовки персонала; 3) уровень профессиональных знаний, умений и навыков персонала; 4) уровень мобильности персонала. Интегральный уровень диагностики предприятия в сфере трудовой активности и мотивации нужно определять по: 1) индикаторам уровня активности персонала; 2) индикаторам уровня мотивационного комплекса предприятия; 3) индикаторам уровня развития и структуры персонала; 4) индикаторам уровня стимулирования персонала; 5) индикаторам уровня оценки трудовой деятельности персонала; 6) индикаторам уровня экономико-производственной оценки персонала. Диагностику предприятия в сфере инновационной работы следует определять по 23 показателям, представленным в статье. Установлено, что ключевыми бизнес-индикаторами диагностики предприятия в сфере социального развития являются: 1) уровень социальной активности персонала; 2) уровень условий труда на предприятии; 3) уровень творческого развития персонала; 4) уровень мотивации персонала; 5) уровень социальной защиты персонала.

Ключевые слова: предприятие, персонал, профессиональное образование, мотивация, труд, социальное развитие, диагностика.

Рис.: 2. **Формул.:** 6. **Библ.:** 20.

Скриньковський Руслан Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

E-mail: uan_lviv@ukr.net

Харук Катерина Богданівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри демографії, трудових відносин і соціальної політики, Львівський університет бізнесу та права (вул. Кульпарківська, 99, Львів, 79021, Україна)

E-mail: kateryna.kharuk@meta.ua

Максимчук Ярослава Сергіївна – кандидат економічних наук, преподаватель кафедры экономики предприятий и информационных технологий, Львовский университет бизнеса и права (ул. Кульпарковская, 99, Львов, 79021, Украина)

E-mail: yaroslava_maksimchuk@mail.ru

Skrynkovskyy R. M., Kharuk K. B., Maksymchuk Ya. S. Diagnostics of Enterprise in the Areas of Vocational Education, Employment Activity and Motivation, Innovative Labor and Social Development

In the article a system of the enterprise's diagnostics in the areas of vocational education, employment activity and motivation, innovative labor and social development has been created, bearing in mind the responsibility of management when targeting the best strategy possible. It has been found that the key business indicators of the level of vocational training of the enterprise's staff are: 1) the skill level of staff; 2) the training level of staff; 3) the level of professional knowledge and skills of staff; 4) the mobility level of staff. The integrated level of enterprise's diagnostics in the area of employment activity and motivation should be determined by: 1) indicators of the activity level of staff; 2) indicators of the level of motivational complex of enterprise; 3) indicators of the level of development and structure of staff; 4) indicators of the staff incentive level; 5) indicators of the level of staff labor evaluation; 6) indicators of the level of economic-productive evaluation of staff. Diagnostics of enterprise in the area of innovation should be determined on the basis of 23 indicators, which are presented in the article. It has been found that the key business indicators of the enterprise's diagnostics in the area of social development are: 1) the level of social activity of staff; 2) the level of working conditions at enterprise; 3) the level of creative development of staff; 4) the level of staff motivation; 5) the level of social protection of staff.

Key words: enterprise, staff, vocational education, motivation, labor, social development, diagnostics.

Pic.: 2. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 20.

Skrynkovskyy Ruslan M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Business Economy and Information Technology, Lviv University of Business and Law (vul. Kulparkivska, 99, Lviv, 79021, Ukraine)

E-mail: uan_lviv@ukr.net

Kharuk Kateryna B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Demography, Labor Relations and Social Policy, Lviv University of Business and Law (vul. Kulparkivska, 99, Lviv, 79021, Ukraine)

E-mail: kateryna.kharuk@meta.ua

Maksymchuk Yaroslava S. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Business Economy and Information Technology, Lviv University of Business and Law (vul. Kulparkivska, 99, Lviv, 79021, Ukraine)

E-mail: yaroslava_maksimchuk@mail.ru

З а сучасних умов становлення ринкової економіки України більшість вітчизняних підприємств перебуває у стані невизначеності та нестабільності. Як свідчить практика сьогодення, розвиток персоналу підприємств перебуває на низькому рівні. Тому особливо нагальною виникає необхідність у проведенні діагностики соціальних аспектів підприємства. Це приведе до розроблення та прийняття ефективних і результативних управлінських рішень керівництвом будь-якого підприємства (формалізованих методів менеджменту), націлених (спрямованих) на досягнення конкретної мети та цілей.

Останніми роками проблемам діагностики соціальних аспектів підприємства (суб'єкта господарювання) значну увагу приділено в дослідженнях таких ечених-економістів: Амоші О. І., Антонюк В. П., Бойко О. В., Боровик М. В., Бунтовського С. Ю., Герасименко О. О., Глінкіної О. В. Гончаренка С. У., Горобець Н. М., Гребенюка Г. Є., Землянкін А. І., Іванової І. В., Квіти Г. М., Коваль Л. А., Лук'янченко Н. Д., Магопєць О. А., Михайлової Л. І., Міцкевич Н. В., Ничкало Н. Г., Осадчої З. І., Резніка С. Д., Турчіної С. Г., Янковської Л. А. та ін. [1 – 20].

Однак, визнаючи фундаментальний внесок наведених вище науковців у розвиток досліджень окресленої проблематики, слід зазначити, що в даний час не до кінця дослідженими залишаються проблеми діагностики підприємства у таких сферах, а саме:

- 1) професійної освіти;
- 2) трудової активності та мотивації;
- 3) інноваційної праці;
- 4) соціального розвитку.

Метою статті є розроблення системи діагностики підприємства у сфері професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку на основі сформованих бізнес-індикаторів.

У контексті окресленої проблематики встановлено, що діагностику підприємства у сфері професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку доцільно проводити з урахуванням відповідальності в менеджменті при його оптимальній стратегії.

З огляду на це, відповідальність у менеджменті підприємства (оскільки менеджмент – це процес управління підприємством) трактується як певний обов'язок керівництва підприємства, який воно несе за прийняті управлінські рішення.

Як свідчить аналіз наукових праць [1 – 4], у системі менеджменту підприємства виділяють такі ключові види відповідальності (рис. 1).

Діагностику підприємства, з точки зору вище окресленої проблематики, потрібно проводити, виходячи з оптимальної стратегії підприємства.

Так, проаналізувавши літературні джерела [1 – 4], встановлено, що оптимальна стратегія підприємства повинна відповідати його цілям та меті, забезпечувати ефективність діяльності, конкурентоспроможність, а також прямо корелювати з чинниками (факторами) як внутрішнього, так і зовнішнього середовища.

Результати узагальнення наукових праць з досліджуваної проблематики [5 – 18] засвідчують необхідність у представленні найбільш вдалих визначень сутності таких економічних категорій, як «професійна освіта», «трудова активність», «трудова мотивація», «інноваційна праця» та «соціальний розвиток».

Згідно з Українським педагогічним словником за ред. проф. Гончаренка С. У. [5], сутність поняття «професійна освіта» трактується як цілісний набір знань, умінь і навичок, що здобуті в процесі навчання та притаманні спеціалісту відповідної кваліфікації.

На думку проф. Гребенюка Г. Є., професійна освіта – це процес забезпечення майбутнього працівника його професійними здібностями, інтересами та бажаннями, а також підвищення його кваліфікації чи проведення перепідготовки [6].

У відповідності до цього, як свідчить аналіз наукової роботи проф. Ничкало Н. Г. [7] та проведеного дослідження [19], з'ясовано, що ключовими бізнес-індикаторами діагностики підприємства у сфері професійної освіти є [7; 19]:

- ✦ рівень кваліфікації персоналу (X_1);
- ✦ рівень підготовки персоналу (X_2);
- ✦ рівень професійних знань, умінь та навичок персоналу (X_3);
- ✦ рівень мобільності персоналу (X_4).

У контексті зазначеного вище інтегральний рівень професійної освіти персоналу підприємства (I_X) рекомендується визначати за формулою (1):

$$I_X = \sqrt[4]{X_1 \cdot X_2 \cdot X_3 \cdot X_4}. \quad (1)$$

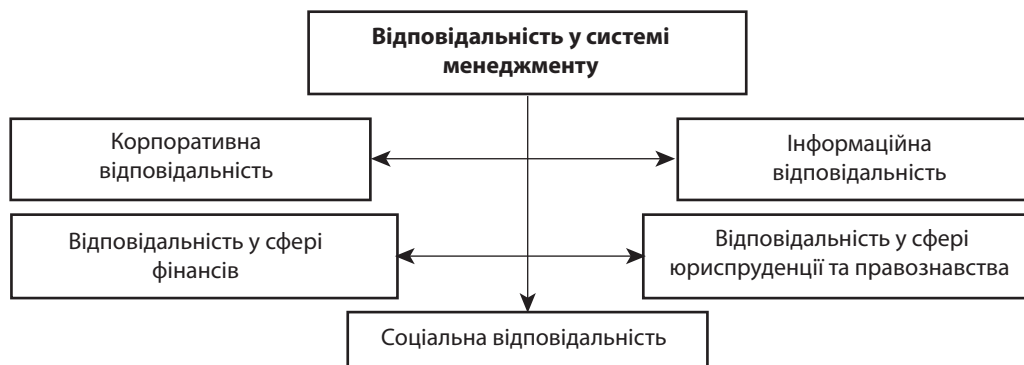

Рис. 1. Ключові види відповідальності у системі менеджменту

Джерело: побудовано на основі [1 – 4] (Харук К. Б., Максимчук Я. С.).

За результатами опрацювання наукових праць та вивчення практики функціонування вітчизняних підприємств встановлено, що IX доцільно інтерпретувати, виходячи із поданої нижче шкали:

- ✦ 0,7–1,0 – персонал підприємства є освіченим, оскільки рівень його професійної освіти – високий;
- ✦ 0,5–0,6 – персонал підприємства є недостатньо освіченим, оскільки рівень його професійної освіти – середній;
- ✦ 0,2–0,4 – рівень професійної освіти персоналу підприємства є нижчим за середній;
- ✦ 0,0–0,1 – персонал підприємства є неосвіченим – рівень його професійної освіти є низьким.

Що стосується трудової активності та трудової мотивації персоналу, то в результаті узагальнення результатів дослідження наукових праць [8 – 12; 19], під трудовою активністю персоналу слід розуміти рівень його залучення, тобто його участі в діяльності підприємства.

Натомість, трудова мотивація – це процес мотиваційної підготовки персоналу до трудової діяльності, його оволодіння предметами та засобами виробництва, а також розвиток конкурентоспроможності на ринку праці [8].

Так, у науковій праці [9] зазначено, що діагностику стану трудової активності доцільно проводити, виходячи із таких 4-х узагальнених підсистем:

1) *підсистема оцінки розвитку персоналу* (показник витрат на персонал, показник рівня задоволення потреб персоналу, показник частоти настання виробничого травматизму, показник витрат на навчання персоналу за професією);

2) *підсистема оцінки структури персоналу* (показник розподілу персоналу за категоріями, показник розподілу персоналу за освітою, показник розподілу персоналу за стажем, показник розподілу персоналу за віком, показник розподілу праці за статтю, показник розподілу персоналу за освітою);

3) *підсистема оцінки суспільної активності персоналу* (показник плинності персоналу, показник внутрішньої мобільності персоналу, показник трудової дисципліни, показник абсентеїзму);

4) *підсистема виробничо-економічної оцінки* (показник чистого прибутку підприємства, показник рентабельності продукції підприємства, показник середньої заробітної праці персоналу, частка фонду оплати праці в чистому прибутку підприємства, показник продуктивності праці).

Як вважає науковець Магопєць О. А. [10], трудова мотивація персоналу підприємства являє собою трикомпонентну систему, складовими якої є трудова діяльність, мотиви персоналу та стимулювання праці персоналу. У відповідності до вищевикладеного ключовими індикаторами трудової мотивації персоналу є [10, с. 19]:

- 1) рівень трудової діяльності персоналу, який відображає його активність чи пасивність;
- 2) рівень мотивування персоналу, який включає рівень матеріального мотивування персоналу та рівень морального мотивування персоналу;

3) рівень стимулювання праці персоналу, що містить матеріальне стимулювання грошового характеру, матеріальне стимулювання негрошового характеру та нематеріальне стимулювання персоналу.

Натомість науковцем Осадцю З. І. [11] запропоновано такі індикатори до оцінювання трудової мотивації персоналу, які в сукупності формують мотиваційний комплекс підприємства [11]:

- ✦ рівень мотиву матеріального придбання;
- ✦ рівень мотиву самореалізації;
- ✦ рівень мотиву спілкування;
- ✦ рівень мотиваційного впливу;
- ✦ рівень мотиву енергозбереження;
- ✦ рівень мотиваційної безпеки;
- ✦ рівень мотиваційної корисності.

Окрім того, у науковій праці [11] розроблено методику, яка передбачає дослідження рівня впливу мотивації трудової діяльності на продуктивність праці персоналу. Ключовими етапами розробленої методики є [11]:

- ✦ характеристика динаміки продуктивності праці за відповідний аналізований період;
- ✦ вибірка найбільш характерних ознак трудової мотивації, що становлять ваговий вплив на продуктивність праці;
- ✦ побудова структурно-логічної моделі впливу трудової мотивації на продуктивність праці;
- ✦ розроблення математичної моделі розрахунку продуктивності праці;
- ✦ інтерпретування результатів дослідження.

Водночас, у результаті узагальнення підходів до оцінювання трудової мотивації працівників підприємств, встановлено, що ключовими бізнес-індикаторами оцінювання є [12, с. 104]:

- 1) рівень мотиваційного потенціалу персоналу;
- 2) рівень виробничої активності персоналу;
- 3) рівень соціальної активності персоналу;
- 4) рівень творчої активності персоналу.

Ураховуючи інформацію у наукових працях [8 – 12; 19], ключові бізнес-індикатори діагностики підприємства у сфері трудової активності та мотивації представлені на *рис. 2*.

На підставі вищевикладеного діагностику підприємства у сфері трудової активності та мотивації (*IY*) слід проводити, виходячи з формули (2):

$$IY = \sqrt[6]{Y_1 \cdot Y_2 \cdot Y_3 \cdot Y_4 \cdot Y_5 \cdot Y_6}. \quad (2)$$

У процесі опрацювання наукових праць за проблемою встановлено, що *IY* інтерпретувати можна за шкалою оцінювання, яка представлена нижче:

- ✦ 0–0,4 – низький рівень мотивації на підприємстві, що знижує трудову активність персоналу;
- ✦ 0,5–0,7 – середній рівень мотивації на підприємстві, що підвищує ступінь трудової активності персоналу;
- ✦ 0,8–1,0 – високий рівень мотивації на підприємстві, за рахунок чого трудова активність персоналу є високою.

У контексті окресленої проблематики під інноваційною працею персоналу слід розуміти його трудову

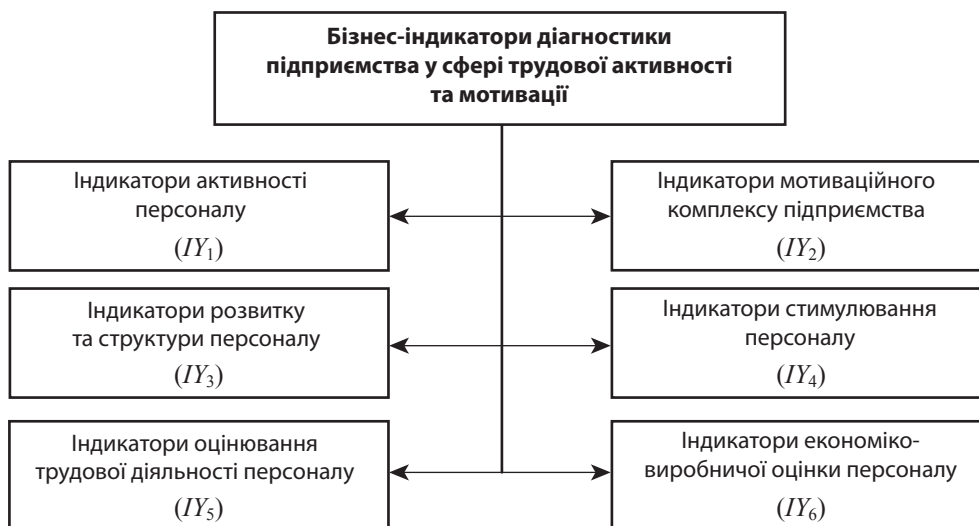

Рис. 2. Ключові бізнес-індикатори діагностики підприємства у сфері трудової активності та мотивації

Джерело: побудовано на основі [8 – 12; 19] (Скриньковський Р. М.)

діяльність з позицій творчого підходу, основною метою якої є застосування результатів наукових розробок і досліджень у діяльності підприємства, зокрема покращення якісних характеристик продукції, розширення її номенклатури, удосконалення технологічних процесів виробництва [13].

Натомість, на думку проф. Лук'яненко Н. Д. і науковця Бунтовського С. Ю. [5], інноваційна праця – це трудова діяльність, яка містить в собі значну частку таких компонент, як знання, інтелект, творчість і яка покликана задовольняти потреби суспільства, приносячи максимальний ефект від здійснення цієї діяльності [14, с. 31].

Діагностику підприємства у сфері інноваційної праці слід проводити, виходячи з характеристики суб'єктів інноваційної праці, тобто персоналу, який безпосередньо виконує інноваційну працю.

Так, акад. НАН України Амоша О. І. спільно з іншими науковцями [15] виділяє такі ключові риси персоналу, який здійснює інноваційну працю [15]:

- ✦ рівень професійної компетентності (Z_1);
- ✦ рівень світогляду (Z_2);
- ✦ рівень самостійності (Z_3);
- ✦ рівень культури (Z_4);
- ✦ рівень ініціативності (Z_5);
- ✦ рівень активності (Z_6);
- ✦ рівень підприємливості (Z_7);
- ✦ рівень правової компетентності (Z_8);
- ✦ рівень новаторства (Z_9);
- ✦ рівень творчості (Z_{10});
- ✦ рівень оригінальності у здійсненні праці (Z_{11});
- ✦ рівень спроможності втілити у реальність інноваційну ідею (Z_{12});
- ✦ вміння виконувати трудову діяльність згідно з міжнародними стандартами (Z_{13});
- ✦ досвід роботи (Z_{14});
- ✦ володіння іноземними мовами (Z_{15}). Для довідки: «Англійська мова – це величезний ресурс, немає зараз ні науки, ні освіти без англійської мови», – зазначив Міністр освіти та науки України, д. ф. н., проф. Могилянської школи жур-

налістики С. В. Квіт в інтерв'ю «РБК-Україна» (31.03.2015 р.);

- ✦ рівень оволодіння технікою (Z_{16});
- ✦ рівень професійної мобільності (Z_{17});
- ✦ рівень професійної підготовки (Z_{18});
- ✦ рівень адаптаційних можливостей (Z_{19}).

Натомість, на думку науковця Герасименко О. О. [16], ключовими рисами інноваційної праці є [16, с. 214]:

- ✦ рівень обізнаності персоналу в роботі технологічних процесів (Z_{20});
- ✦ рівень здатності персоналу до застосування складності засобів праці (Z_{21});
- ✦ рівень оволодіння персоналу багатоопераційним трудовим процесом (Z_{22});
- ✦ рівень необхідності прийняття самостійних рішень у трудовій діяльності (Z_{23}).

З огляду на вищевикладене, інтегральний рівень інноваційної праці персоналу (IZ) слід визначати за формулою (3):

$$IZ = \sqrt[23]{Z_1 \cdot Z_2 \cdot \dots \cdot Z_{23}}. \quad (3)$$

У результаті опрацювання літературних джерел за даною проблематикою, а також вивчення практики функціонування підприємств, встановлено, що інтерпретувати IZ можна за такою шкалою оцінювання:

- ✦ 0–0,5 – рівень інноваційної праці персоналу на підприємстві є низьким;
- ✦ 0,6–0,8 – рівень інноваційної праці персоналу на підприємстві є середнім;
- ✦ 0,9–1 – рівень інноваційної праці на підприємстві є високим.

Поряд з тим, варто наголосити увагу на тому, що соціальний розвиток персоналу підприємства – це процес, який передбачає удосконалення внутрішнього середовища на соціальних засадах та відображає здійснення трудової діяльності персоналу підприємства [17].

Ключовими показниками, що характеризують внутрішнє соціальне середовище підприємства, є [17]:

- ✦ рівень мотивування та стимулювання персоналу, що задіяний у діяльності підприємства;

- ✦ рівень організованості праці на підприємстві, а також порядок її оплати;
- ✦ рівень соціального захисту персоналу;
- ✦ рівень розвитку соціальної інфраструктури;
- ✦ здібності персоналу до кар'єрного і професійного зростання;
- ✦ рівень навчання персоналу;
- ✦ рівень охорони праці на підприємстві;
- ✦ рівень організаційної культури на підприємстві;
- ✦ рівень соціально-психологічного клімату, який наявний у колективі;
- ✦ умови використання часу, що є поза роботою на підприємстві.

У науковому дослідженні [18] окреслено такі фактори-показники, що впливають на соціальний розвиток персоналу підприємства:

- ✦ *рівень зростання соціальної активності персоналу* (рівень розвитку соціального партнерства, ступінь участі в управлінні підприємством, рівень зростання виробничої демократії, ступінь участі в суспільних організаціях);
- ✦ *рівень зростання матеріального благополуччя персоналу* (рівень зростання доходів, ступінь підвищення кваліфікації, ступінь підвищення освіти, рівень професійної орієнтації, рівень гарантування зайнятості, рівень соціального страхування та захисту, ступінь зростання вільного часу, ступінь розширення можливостей перебування у дозвіллі тощо);
- ✦ *рівень зростання економічної ефективності виробництва* (рівень підвищення продуктивності праці, рівень зростання технічної оснащеності праці, рівень підвищення якості продукції, рівень підвищення конкурентоспроможності, рівень удосконалення системи управління, рівень скорочення витрат робочого часу, рівень стабільності персоналу, рівень удосконалення підготовки персоналу тощо).

У контексті вищезазначеного, на думку автора [19], діагностику підприємства у сфері соціального розвитку доцільно проводити, виходячи з таких узагальнених індикаторів, як:

- ✦ рівень соціальної активності персоналу (S_1);
- ✦ рівень умов праці на підприємстві (S_2);
- ✦ рівень творчого розвитку персоналу (S_3);
- ✦ рівень мотивації персоналу (S_4);
- ✦ рівень соціального захисту персоналу (S_5).

Спираючись на це, оцінювання інтегрального рівня соціального розвитку доцільно проводити за формулою (4):

$$IS = \sqrt[5]{S_1 \cdot S_2 \cdot S_3 \cdot S_4 \cdot S_5}. \quad (4)$$

Якщо значення інтегрального рівня соціального розвитку перебуває від 0 до 0,5, то рівень розвитку є нижчим середнього, натомість, якщо знаходиться від 0,6 до 0,8, то соціальний розвиток підприємства є на рівні вище середнього. Водночас межі 0,9–1,0 свідчать про високий рівень соціального розвитку персоналу підприємства.

На основі аналізу наукових праць [1 – 20] та вивчення практики функціонування підприємств (ТЗОВ

«МЕТІНВЕСТ ХОЛДІНГ», ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», МК «Запоріжсталь», Корпорація «ІСД» та ін.), встановлено, що діагностику підприємства у сфері професійної освіти (IX), трудової активності та мотивації (IY), інноваційної праці (IZ) та соціального розвитку (IS) з урахуванням відповідальності у менеджменті (LM) при його оптимальній стратегії (OSE) слід проводити, виходячи з формули (6):

$$IIP = \sqrt[4]{IX \cdot IY \cdot IZ \cdot IS} \leftarrow LM \leftarrow OSE. \quad (6)$$

Межі знаходження інтегрального рівня діагностики підприємства IIP , за якими можна його інтерпретувати, відповідають таким критеріям:

- ✦ 1,0–0,8 – рівень розвитку персоналу підприємства у сфері професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку з урахуванням відповідальності в менеджменті при його оптимальній стратегії є високим;
- ✦ 0,7–0,6 – рівень розвитку персоналу підприємства у сфері професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку з урахуванням відповідальності в менеджменті при його оптимальній стратегії є середнім;
- ✦ 0,5–0,3 – рівень розвитку персоналу підприємства у сфері професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку з урахуванням відповідальності в менеджменті при його оптимальній стратегії є нижчим за середній;
- ✦ 0–0,2 – рівень розвитку персоналу підприємства у сфері професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку з урахуванням відповідальності в менеджменті при його оптимальній стратегії є низьким.

ВИСНОВКИ

У результаті узагальнення й опрацювання наукових праць [1–20], а також вивчення практики функціонування суб'єктів господарювання, встановлено, що ключовими бізнес-індикаторами системи діагностики підприємства у сфері професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального розвитку з урахуванням відповідальності в менеджменті при його оптимальній стратегії є:

- ✦ інтегральний рівень професійної освіти персоналу;
- ✦ інтегральний рівень трудової активності та мотивації персоналу;
- ✦ інтегральний рівень інноваційної праці персоналу;
- ✦ інтегральний рівень соціального розвитку персоналу.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у формуванні системи цілей діагностики діяльності підприємства з урахуванням: діагностики підприємства у сфері професійної освіти, трудової активності та мотивації, інноваційної праці та соціального

розвитку з урахуванням відповідальності в менеджменті при його оптимальній стратегії – як часткової діагностичної цілі. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Іванова І. В.** Професіоналізація менеджменту : монографія / І. В. Іванова. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 695 с.
- 2. Михайлова Л. І.** Кадровий менеджмент в сільськогосподарських підприємствах: монографія / Л. І. Михайлова, С. Г. Турчина. – Суми : Вид. «Козацький вал», Ват «СОД», 2009. – 240 с.
- 3. Резник С. Д.** Менеджмент. Книга 4. Управление человеческим потенциалом в социально-экономических системах : монографія / С. Д. Резник. – М. : НИЦ ИНФРА-М, 2014. – 319 с.
- 4. Глинкина О. В.** Менеджмент : монографія / О. В. Глинкина. – М. : ТехПолиграфЦентр, 2014. – 226 с.
- 5. Гончаренко С.** Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
- 6. Гребенюк Г. Є.** Загальна характеристика ступеневої системи професійної освіти України / Г. Є. Гребенюк // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія ; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Віпол, 2000. – С. 204–228.
- 7. Ничкало Н. Г.** Неперервна професійна освіта: міжнародний аспект / Н. Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія ; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Віпол, 2000. – С. 58–80.
- 8. Бойко О. В.** Організаційно-економічні аспекти мотивації трудової діяльності на підприємствах : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 – економіка, організація і управління підприємствами / О. В. Бойко ; Нац. авіац. ун-т. – Київ, 2005. – 19 с.
- 9. Квіта Г. М.** Механізм активізації персоналу промислових підприємств (на прикладі легкої промисловості) : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Г. М. Квіта ; Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. – Київ, 2011. – 19 с.
- 10. Магопєць О. А.** Теоретико-методологічні основи мотивації і стимулювання трудової діяльності / О. А. Магопєць // Наукові праці Кіровоградського нац. технічного ун-ту. Економічні науки. – 2011. – Вип. 20(2). – С. 15–21.
- 11. Осадца З. І.** Економічна оцінка мотивації трудової діяльності на підприємствах в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / З. І. Осадца ; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2007. – 20 с.
- 12. Горобець Н. М.** Підходи до оцінювання трудової мотивації сільськогосподарських підприємств / Н. М. Горобець // Наукові праці Полтавської держ. аграрної академії. Серія: Екон. науки. – 2012. – Том 2. – Вип. 4. – С. 99–104.
- 13. Коваль Л. А.** Соціально-економічні важелі активізації інноваційної праці на промислових підприємствах : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / Л. А. Коваль ; НАН України, Ін-т економіки. – Київ, 2002. – 20 с.
- 14. Лук'яненко Н. Д.** Управління розвитком інноваційної праці: теорія та практика : монографія / Н. Д. Лук'яненко, С. Ю. Бунтовський ; МОНМС України, Донец. нац. ун-т. – Донецьк : ДонУ, 2011. – 168 с.
- 15. Амоша О. І.** Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення : монографія / О. І. Амоша, В. П. Антонюк, А. І. Землянкін та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 328 с.
- 16. Герасименко О. О.** Інноваційна праця: особливості змісту та соціально-економічної форми / О. О. Герасименко // Економіка та підприємництво : зб. наук. праць молодих учених та аспірантів. – Київ : ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – 2008. – Вип. 20. – С. 210–219.

17. Боровик М. В. Управління соціальним розвитком промислових підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / М. В. Боровик ; Харк. нац. екон. ун-т. – Харків, 2005. – 20 с.

18. Міцкевич Н. В. Особливості управління соціальним розвитком трудових колективів підприємств / Н. В. Міцкевич // Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Екон. – 2012. – Т. 189. – Вип. 177. – С. 149–151.

19. Скриньковський Р. М. Освітньо-фаховий потенціал персоналу як фактор впливу на інвестиційну привабливість підприємства : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / Р. М. Скриньковський; Львівський ун-т бізнесу та права. – Львів, 2014. – 233 с.

20. Янковська Л. А. Взаємозв'язок соціальної сфери і рівня людського капіталу / Л. А. Янковська // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – Львів : СПОЛОМ, 2008. – № 2. – С. 6–14.

REFERENCES

- Amosha, O. I. et al. *Aktyvizatsiia innovatsiinoi diialnosti: orhanizatsiino-pravove ta sotsialno-ekonomichne zabezpechennia* [Enhancing innovation: the legal and socio-economic support]. Donetsk, 2007.
- Boiko, O. V. "Orhanizatsiino-ekonomichni aspekty motyvatsii trudovoi diialnosti na pidpriemstvakh" [Organizational and economic aspects of work motivation in the workplace]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.01*, 2005.
- Borovyk, M. V. "Upravlinnia sotsialnym rozvytkom promyslovykh pidpriemstv" [Managing social development industry]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.09.01*, 2005.
- Hlynkyna, O. V. *Menedzhment* [Management]. Moscow: TekhPolihrafTsentr, 2014.
- Honcharenko, S. *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian Pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid, 1997.
- Hrebeniuk, H. IE. "Zahalna kharakterystyka stupenevoi systemy profesiinoi osvity Ukrainy" [General characteristics of level of professional education Ukraine]. In *Neperervna profesiina osvita: problemy, poshuky, perspektyvy*, 204-228. Kyiv: Vipol, 2000.
- Horobets, N. M. "Pidkhody do otsiniuvannia trudovoi motyvatsii silskohospodarskykh pidpriemstv" [Approaches to the evaluation of motivation farms]. *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii. Seriia "Ekonomichni nauky"*, vol. 2, no. 4 (2012): 99-104.
- Herasymenko, O. O. "Innovatsiina pratsia: osoblyvosti zmistu ta sotsialno-ekonomichnoi formy" [The innovative work, especially the content and socio-economic form]. *Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, no. 20 (2008): 210-219.
- Ivanova, I. V. *Profesionalizatsiia menedzhmentu* [Professionalization of Management]. Kyiv: KNTEU, 2006.
- Koval, L. A. "Sotsialno-ekonomichni vazheli aktyvizatsii innovatsiinoi pratsi na promyslovykh pidpriemstvakh" [Socio-economic levers promotion of innovative work in the industry]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.09.01*, 2002.
- Kvita, H. M. "Mekhanizm aktyvizatsii personalu promyslovykh pidpriemstv (na prykladi lehkoj promyslovosti)" [Boosting the industrial enterprises personnel (for example, light industry)]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.04*, 2011.
- Lukianchenko, N. D., and Buntovskiy, S. Yu. *Upravlinnia rozvytkom innovatsiinoi pratsi: teoriia ta praktyka* [Managing the development of innovative work: Theory and Practice]. Donetsk: DonNU, 2011.
- Mahopets, O. A. "Teoretyko-metodolohichni osnovy motyvatsii i stymuliuвання trudovoi diialnosti" [Theoretical and methodological foundations of motivation and stimulation of work]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho uni-versytetu. Ekonomichni nauky*, no. 20 (2) (2011): 15-21.

Mykhailova, L. I., and Turchina, S. H. *Kadrovyy menedzhment v silskohospodarskykh pidpryemstvakh* [Personnel management in agricultural enterprises]. Sumy: Kozatskyi val; SOD, 2009.

Mitskevych, N. V. "Osoblyvosti upravlinnia sotsialnym rozvytkom trudovykh kolektyviv pidpryemstv" [Features of social development work collectives of enterprises]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu im. Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"*. Seriya ekonomichna, vol. 189, no. 177 (2012): 149-151.

Nychkalo, N. H. "Neperervna profesiina osvita: mizhnarodnyi aspekt" [Continuing professional education: an international dimension]. In *Neperervna profesiina osvita: problemy, poshuky, perspektyvy*, 58-80. Kyiv: Vipol, 2000.

Osadtsa, Z. I. "Ekonomichna otsinka motyvatsii trudovoi dialnosti na pidpryemstvakh v suchasnykh umovakh" [Economic

evaluation of motivation of labor in enterprises in modern conditions]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.07*, 2007.

Reznik, S. D. *Menedzhment. Upravlenie chelovecheskim potentsialom v sotsialno-ekonomicheskikh sistemakh* [Management. Management of human potential in the social and economic systems]. Moscow: NITs INFRA-M, 2014.

Skrinkovskiy, R. M. "Osvitnyo-fakhovyi potentsial personalu iak faktor vplyvu na investytsiynu pryvablyvist pidpryemstva" [Educational and professional staff as a factor of potential impact on the investment attractiveness of the company]. *Dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.07*, 2014.

Yankovska, L. A. "Vzaiemozv'язok sotsialnoi sfery i rivnia liudskoho kapitalu" [The relationship of social and human capital]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, no. 2 (2008): 6-14.

УДК 005.9

АНАЛІЗ ТА ВИБІР ІНСТРУМЕНТАРІЮ ОПЕРАТИВНОГО КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

© 2015 МОЧОНА Л. Г.

УДК 005.9

Мочона Л. Г. Аналіз та вибір інструментарію оперативного контролінгу на підприємстві

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних можливостей використання інструментів оперативного контролінгу на підприємстві задля прийняття вчасних та ефективних управлінських рішень у виробничо-господарській діяльності підприємства. Розглянуто теоретичні аспекти застосування інструментів оперативного контролінгу для виявлення відхилень фактичних підконтрольних показників від планових, економічного використання робочого часу, мотивації персоналу до продуктивної роботи, зниження рівня витрат на підприємстві. Визначено сутність та охарактеризовано основні завдання оперативного контролінгу, встановлено взаємозв'язок та відмінність між стратегічним та оперативним контролінгом. Крім того, розмежовано методи та інструменти оперативного контролінгу, визначено основні з них та окреслено їх переваги та недоліки. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є практичне використання інструментарію для здійснення оперативного контролінгу виробничо-господарської діяльності підприємства та аналіз отриманих результатів щодо дієвості впровадження конкретного інструментарію.

Ключові слова: оперативний контролінг, інструмент контролінгу, метод контролінгу, підконтрольні показники.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 24.

Мочона Людмила Григорівна – аспірантка кафедри економіки та оцінки майна підприємств, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: lud.mochona@gmail.com

УДК 005.9

Мочона Л. Г. Анализ и выбор инструментария оперативного контроллинга на предприятии

Целью статьи является исследование теоретических и практических возможностей использования инструментов оперативного контроллинга на предприятии для принятия своевременных и эффективных управленческих решений в производственно-хозяйственной деятельности предприятия. Рассмотрены теоретические аспекты применения инструментов оперативного контроллинга для идентификации отклонений фактических подконтрольных показателей от плановых, экономического использования рабочего времени, мотивации персонала к продуктивной работе, снижения уровня затрат на предприятии. Определена сущность и охарактеризованы основные задачи оперативного контроллинга, установлена взаимосвязь и различие между стратегическим и оперативным контроллингом. Кроме того, разграничены методы и инструменты оперативного контроллинга, определены основные из них и обозначены их преимущества и недостатки. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются практическое использование инструментария для осуществления оперативного контроллинга производственно-хозяйственной деятельности предприятия и осуществление детального анализа полученных результатов относительно действенности внедрения конкретного инструментария.

Ключевые слова: оперативный контроллинг, инструмент контроллинга, метод контроллинга, подконтрольные показатели.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Библ.:** 24.

Мочона Людмила Григорьевна – аспирантка кафедры экономики и оценки имущества предприятий, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: lud.mochona@gmail.com

UDC 005.9

Mochona L. G. Analysis and Selection of Operational Controlling Tools in the Enterprise

The article is aimed to study the theoretical and practical possibilities of using the operational controlling tools in the enterprise in order to make timely and effective management decisions in the industrial and economic activity of the enterprise. Theoretical aspects of using the operational controlling tools to identify deviations of the actual controlled indicators from the planned ones, as well as economical use of time, staff motivation to productive work, reducing the costs level of the enterprise have been considered. Essence of operational controlling has been defined and its main tasks have been characterized, interaction and distinction between the strategic and the operational controlling has been determined. In addition, operational controlling methods and tools have been delineated, along with identifying the major ones and specifying their advantages and disadvantages. Prospects for further research in this area will be practical use of the tools for implementation of operational controlling of the industrial and economic activity of enterprise as well as implementation of a detailed analysis of the results obtained regarding the effectiveness of implementation of specific tools.

Key words: operational controlling, tools for controlling, method of controlling, controlled indicators.

Pic.: 1. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 24.

Mochona Liudmyla G. – Postgraduate Student, Department of Economics and the Valuation of Property Companies, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: lud.mochona@gmail.com

Mykhailova, L. I., and Turchina, S. H. *Kadrovyy menedzhment v silskohospodarskykh pidpriemstvakh* [Personnel management in agricultural enterprises]. Sumy: Kozatskyi val; SOD, 2009.

Mitskevych, N. V. "Osoblyvosti upravlinnia sotsialnym rozvytkom trudovykh kolektyviv pidpriemstv" [Features of social development work collectives of enterprises]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu im. Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"*. Seriya ekonomichna, vol. 189, no. 177 (2012): 149-151.

Nychkalo, N. H. "Neperervna profesiina osvita: mizhnarodnyi aspekt" [Continuing professional education: an international dimension]. In *Neperervna profesiina osvita: problemy, poshuky, perspektivy*, 58-80. Kyiv: Vipol, 2000.

Osadtsa, Z. I. "Ekonomichna otsinka motyvatsii trudovoi dialnosti na pidpriemstvakh v suchasnykh umovakh" [Economic

evaluation of motivation of labor in enterprises in modern conditions]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.07*, 2007.

Reznik, S. D. *Menedzhment. Upravlenie chelovecheskim potentsialom v sotsialno-ekonomicheskikh sistemakh* [Management. Management of human potential in the social and economic systems]. Moscow: NITs INFRA-M, 2014.

Skrinkovskiy, R. M. "Osvitnyo-fakhovyi potentsial personalu iak faktor vplyvu na investytsiynu pryvablyvist pidpriemstva" [Educational and professional staff as a factor of potential impact on the investment attractiveness of the company]. *Dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.07*, 2014.

Yankovska, L. A. "Vzaiemozviazok sotsialnoi sfery i rivnia liudskoho kapitalu" [The relationship of social and human capital]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, no. 2 (2008): 6-14.

УДК 005.9

АНАЛІЗ ТА ВИБІР ІНСТРУМЕНТАРІЮ ОПЕРАТИВНОГО КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

© 2015 МОЧОНА Л. Г.

УДК 005.9

Мочона Л. Г. Аналіз та вибір інструментарію оперативного контролінгу на підприємстві

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних можливостей використання інструментів оперативного контролінгу на підприємстві задля прийняття вчасних та ефективних управлінських рішень у виробничо-господарській діяльності підприємства. Розглянуто теоретичні аспекти застосування інструментів оперативного контролінгу для виявлення відхилень фактичних підконтрольних показників від планових, економічного використання робочого часу, мотивації персоналу до продуктивної роботи, зниження рівня витрат на підприємстві. Визначено сутність та охарактеризовано основні завдання оперативного контролінгу, встановлено взаємозв'язок та відмінність між стратегічним та оперативним контролінгом. Крім того, розмежовано методи та інструменти оперативного контролінгу, визначено основні з них та окреслено їх переваги та недоліки. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є практичне використання інструментарію для здійснення оперативного контролінгу виробничо-господарської діяльності підприємства та аналіз отриманих результатів щодо дієвості впровадження конкретного інструментарію.

Ключові слова: оперативний контролінг, інструмент контролінгу, метод контролінгу, підконтрольні показники.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 24.

Мочона Людмила Григорівна – аспірантка кафедри економіки та оцінки майна підприємств, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: lud.mochona@gmail.com

УДК 005.9

Мочона Л. Г. Анализ и выбор инструментария оперативного контроллинга на предприятии

Целью статьи является исследование теоретических и практических возможностей использования инструментов оперативного контроллинга на предприятии для принятия своевременных и эффективных управленческих решений в производственно-хозяйственной деятельности предприятия. Рассмотрены теоретические аспекты применения инструментов оперативного контроллинга для идентификации отклонений фактических подконтрольных показателей от плановых, экономического использования рабочего времени, мотивации персонала к продуктивной работе, снижения уровня затрат на предприятии. Определена сущность и охарактеризованы основные задачи оперативного контроллинга, установлена взаимосвязь и различие между стратегическим и оперативным контроллингом. Кроме того, разграничены методы и инструменты оперативного контроллинга, определены основные из них и обозначены их преимущества и недостатки. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются практическое использование инструментария для осуществления оперативного контроллинга производственно-хозяйственной деятельности предприятия и осуществление детального анализа полученных результатов относительно действенности внедрения конкретного инструментария.

Ключевые слова: оперативный контроллинг, инструмент контроллинга, метод контроллинга, подконтрольные показатели.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Библ.:** 24.

Мочона Людмила Григорьевна – аспирантка кафедры экономики и оценки имущества предприятий, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: lud.mochona@gmail.com

UDC 005.9

Mochona L. G. Analysis and Selection of Operational Controlling Tools in the Enterprise

The article is aimed to study the theoretical and practical possibilities of using the operational controlling tools in the enterprise in order to make timely and effective management decisions in the industrial and economic activity of the enterprise. Theoretical aspects of using the operational controlling tools to identify deviations of the actual controlled indicators from the planned ones, as well as economical use of time, staff motivation to productive work, reducing the costs level of the enterprise have been considered. Essence of operational controlling has been defined and its main tasks have been characterized, interaction and distinction between the strategic and the operational controlling has been determined. In addition, operational controlling methods and tools have been delineated, along with identifying the major ones and specifying their advantages and disadvantages. Prospects for further research in this area will be practical use of the tools for implementation of operational controlling of the industrial and economic activity of enterprise as well as implementation of a detailed analysis of the results obtained regarding the effectiveness of implementation of specific tools.

Key words: operational controlling, tools for controlling, method of controlling, controlled indicators.

Pic.: 1. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 24.

Mochona Liudmyla G. – Postgraduate Student, Department of Economics and the Valuation of Property Companies, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: lud.mochona@gmail.com

Проблема ефективності оперативного управління на підприємстві є актуальним питанням теорії управління, адже на сьогодні спостерігається недостатня координованість та ефективність процесів оперативного планування і контролю та відсутність дієвих засобів оперативного регулювання діяльності підприємства.

Практичне використання контролінгу як нової концепції раціонального управління ґрунтується на використанні особливих засобів впливу на діяльність підприємства з метою виявлення перспективних напрямів розвитку, наявних можливостей та ризиків у рамках обраної попередньо стратегії.

Використання інструментів контролінгу забезпечує вчасне коригування та формування цілей діяльності підприємства, розрахунок фактичних відхилень від запланованих показників, обґрунтування потрібного рівня платоспроможності, ефективне використання наявних ресурсів.

Підприємства, що впровадили та успішно використовують інструменти контролінгу, отримують значний економічний ефект за рахунок спрощення процедур планування, прийняття зважених рішень та одержання своєчасної інформації про діяльність підприємства.

Розробкою теоретичних і практичних питань з даної проблеми займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, серед яких Фольмут Х. Й. [20], Аніскін Ю. П. [1], Давидовський С. В. [12], Долинська Р. Г. [2], Деменіна О. М. [7], Карцева В. В. [14], Князева О. А. [15], Русановська О. А. [18], Іванова В. Й. [3], Стефаненко М. М. [19], Чувашилова М. В. [21], Матвієнко Г. Л. [24] та ін. Проте більшість науковців, досліджуючи питання оперативного контролінгу, акцентують на головних методах контролінгу, але не приділяють достатньої уваги інструментам, якими оперує підприємство в ході діяльності, та їх функціональному призначенню в рамках нової концепції управління.

За умов наявності різних точок зору стосовно застосування інструментів контролінгу існує необхідність в аналізі та узагальненні інструментів оперативного контролінгу, що дозволить їх представити найбільш повно та виокремити проблеми щодо практичного впровадження в діяльність підприємства. Упорядкована сукупність інструментів оперативного контролінгу становить практичну цінність, адже дозволяє вдосконалити понятійний апарат у ході формування інструментарію контролінгу виробничо-господарської діяльності загалом.

Досягнення стратегічних цілей підприємством здійснюється через розробку і досягнення його оперативних цілей, що встановлюються у відповідності зі стратегією підприємства і досягнення яких відповідає за її успішну реалізацію. При цьому досить важливим є узгодження оперативних цілей підприємства з оперативними цілями окремих напрямів діяльності та підрозділів. Способи та швидкість досягнення оперативних цілей можуть бути різноманітними, натомість оптимальним вважається, якщо даний процес відбувається за умов найбільш ефективного використання наявних ресурсів підприємства.

Контролінг передбачає охоплення процесу управління від створення стратегії та розробки планів до ана-

лізу отриманих результатів, досягнення встановлених попередньо цілей, що потребує використання особливих інструментів та методів, які забезпечують ефективних результатів з найменшими затратами часу.

Саме завдяки контролінгу управлінці мають змогу поєднувати різноманітну інформацію в єдине ціле за умови раціонального підходу. Тому підприємство повинно зважено підходити до питання формування інструментарію контролінгу, що передбачає врахування галузевих особливостей діяльності, стадій життєвого циклу, наявних можливостей розвитку, потенційних загроз, конкуренцію, мотивацію персоналу та ін.

На думку деяких науковців, застосування системи контролінгу має місце бути лише на підприємствах, які знаходяться в стадії банкрутства. Натомість впровадження інструментарію контролінгу на всіх підприємствах дасть змогу проводити діагностику не лише небажаних процесів та явищ, а й дозволить їх уникнути в майбутньому.

Для успішного використання інструментарію контролінгу підприємство в ході своєї діяльності повинно приймати до уваги, що: 1) контролінг є підсистемою управління і забезпечує інструментальну та методичну основу прийняття управлінських рішень; 2) підприємство являє собою систему з окремими складовими та специфічним набором цілей; 3) діяльність підприємства передбачає досягнення рівня запланованих показників у рамках обраної стратегії [16, с. 89].

Формування інструментарію контролінгу на підприємстві повинно відбуватися з урахуванням його специфічних особливостей та напрямів діяльності, тому набір обраних інструментів має бути універсальним і відповідати потребам попередньо розробленої стратегії підприємства. При цьому варто передбачити гнучкість інструментарію для своєчасного реагування на будь-які зміни в зовнішньому середовищі, адже підприємство повинно бути завжди готовим до викликів сьогодення.

В економічній літературі існує поділ інструментів контролінгу залежно від рівня поставлених завдань на інструменти оперативного та стратегічного контролінгу, між якими існує тісний взаємозв'язок. При цьому головна ціль як оперативного, так і стратегічного контролінгу полягає в підвищенні рівня якості прийнятих рішень [21, с. 6].

Формування стратегії потребує визначення короткострокових перспектив діяльності підприємства, що потребує розмежування оперативного та стратегічного інструментарію контролінгу, адже без чіткого визначення інструментарію неможливе досягнення поставленої мети.

Взаємозв'язок між оперативним і стратегічним контролінгом забезпечується таким чином, що при вирішенні питань стратегічного рівня першочергово забезпечується вирішення оперативних питань і, навпаки, питання оперативного характеру можуть бути не вирішені належним чином за відсутності належної уваги до стратегії підприємства. Тобто оперативний контролінг виходить зі стратегічного та контролює процеси оперативного планування, контролю, обліку і звітності [7, с. 34].

З одного боку, стратегічний контролінг встановлює цілі, що є для оперативного контролінгу своєрідними орієнтирами, які вказують напрями діяльності, а з іншого – оперативний контролінг супроводжує підприємство в його русі від однієї до кожної цілі, фіксує швидкість руху та витрати ресурсів, тим самим перевіряючи стратегічні цілі на їх реалістичність та, за необхідності, пропонує управлінцям переглянути наявні цілі та шляхи їх досягнення.

Оперативний контролінг відрізняється від стратегічного тим, що перший орієнтований на тенденції сьогодення, а стратегічний – на невикористаний потенціал майбутнього. У зв'язку з цим різняться між собою їх цілі, методи та інструменти їх досягнення. Разом стратегічний та оперативний контролінг забезпечують цілісний погляд на діяльність підприємства в минулому, сьогоденні та майбутньому, комплексний підхід до виявлення і вирішення проблем, що виникають перед підприємством.

Оперативний контролінг фокусує свою дію на вирішення тактичних завдань на даний або ж найближчий момент часу. До його характерних ознак можна віднести такі: орієнтація на конкретний результат; співзвучність об'єктів планування і контролю; переважання контролю зі сторони (відділ контролінгу); використання величин, за які несуть відповідальність керівники відповідних підрозділів; концентрація на основних характеристиках внутрішніх виробничих процесів підприємства; прове-

дення аналізу відхилень між заданими та фактичними величинами, беручи за основу тенденції минулих періодів, що дозволяє вносити відповідні корегування [22, с. 182].

Ефективність оперативного контролінгу великою мірою базується на обліку витрат, тому вагому роль відіграє нагляд і контроль за використанням ресурсів і відповідно наявними витратами. Співставлення фактичних значень витрат з плановими дозволяє впливати на розмір майбутніх витрат. Для оптимального використання даного інструменту необхідна додаткова інформація стосовно поділу витрат за видами залежно від виробничих особливостей та цілей.

Оперативний контролінг ґрунтується на розробленій в межах стратегічного контролінгу стратегії, цільових орієнтирах, концептуальних заходах і ресурсах і ставить собі за мету управління прибутком підприємства. При цьому ключову увагу зосереджено на таких показниках: виручка від реалізації, постійна та змінні витрати, рентабельність капіталу тощо. Натомість регулювання виробничого процесу відбувається шляхом постійного співставлення планових показників з фактичними задля оперативного втручання, за необхідності, та усунення наявних відхилень [13, с. 49].

Щодо сутності оперативного контролінгу, то тут спостерігається різноманіття підходів відомих фахівців (табл. 1).

Таблиця 1

Розуміння сутності оперативного контролінгу провідними економістами

Представник	Сутність оперативного контролінгу
Матвієнко Г. Л. [24]	Оперативний контролінг як діяльність, що спрямована на досягнення короткотермінових цілей і оперує такими головними підконтрольними показниками, як продуктивність, рентабельність, ліквідність
Журавель Т. М. [23]	Оперативний контролінг – діяльність, що ... включає в себе бюджетування, оперативне планування, управлінські показники, головними серед яких варто вважати дохід, продуктивність, і спрямована на забезпечення ліквідності, ефективності, продуктивності та економічної ефективності підприємства
Шульга М. О. [22]	Оперативний контролінг – це інструмент другорядний, який полягає в адаптації процесу прийняття рішень, що є системою активного управління по досягненню поточних цілей підприємства, що означає визначення і усунення вузьких місць. Це ефективна, інтегрована схема прийняття вчасних рішень для оптимізації витрат і доходів
Аніскін Ю. П. [1]	Оперативний контролінг – це раціональне ведення господарської діяльності підприємством, установлення відповідності рівня витрат і прибутку на основі планування та управління результатами, обліку, аналізу, контролю, виявлення та усунення наявних на даний момент труднощів, підвищення мотивації персоналу з метою покращення діяльності підприємства
Барабаш Ю. О. [8]	Оперативний контролінг – система безперервної оцінки усіх сторін поточної діяльності підприємства з метою забезпечення його прибуткового та ліквідного функціонування за допомогою елементів планування, аналізу, регулювання, контролю та інформаційної підтримки
Пшинокова І. В. [17]	Оперативний контролінг – діяльність, спрямована на вирішення поточних завдань підприємства, що ставить собі за мету вирішення першочергових завдань виробництва та збуту високоякісної та конкурентоспроможної продукції чи надання послуг
Русановська О. А. [18]	Оперативний контролінг – це короткострокова діяльність, що спрямована на забезпечення поточної ефективності підприємства шляхом створення інформаційної системи для прийняття дієвих рішень управлінцями на основі аналізу таких показників, як продуктивність, рентабельність, ліквідність, прибутковість
Григораш І. О. [11]	Оперативний контролінг – система управління діяльністю підприємства, що зосереджена на досягненні кількісних цілей і зорієнтована на короткотерміновий результат
Долинська Р. Г. [2]	Оперативний контролінг – діяльність, що спрямована на вирішення тактичних завдань «робити справу правильно» в рамках попередньо розробленої стратегії на підприємстві

Таким чином, виходячи з наведених суджень щодо бачення оперативного контролінгу провідними фахівцями, визначимо, що оперативний контролінг – це складова системи управління досягненням поточних цілей підприємства, яка спрямована на вирішення першочергових завдань і прийняття вчасних та економічно обґрунтованих управлінських рішень, які мають забезпечити економічну ефективність та рентабельність виробництва за умови фактичного виконання запланованих показників діяльності підприємства.

Стосовно завдань, які виконує оперативний контролінг на промислових підприємствах, варто зазначити, що вони цілком спрямовані на вирішення тактичних проблем. У рамках функцій оперативного контролінгу мають вирішуватися першочергові завдання виробництва і збуту якісної та конкурентоспроможної продукції.

Систематизація завдань оперативного контролінгу дасть змогу створити на підприємстві ефективну систему управління, адже лише через правильне розуміння його функціонального призначення можливо підібрати дієві інструменти для вирішення тактичних завдань [17, с. 124].

На думку Задорожньої Р. П. [13, с. 49], до завдань оперативного контролінгу можна віднести такі: облік, аналіз, планування та управління результатами діяльності підприємства, проведення контролю, виявлення та коригування проблемних зон, підвищення мотивації для покращення результатів діяльності підприємства.

Іванова В. Й. [3, с. 15] до завдань оперативного контролінгу на підприємстві включає такі: управління плануванням і розробкою бюджетів, визначення «вузьких» місць для поточного управління, визначення сукупності підконтрольних показників, порівняння планових і фактичних показників діяльності, здійснення аналізу впливу відхилень на виконання поточних планів, мотивація управлінців на ефективність прийнятих рішень.

На думку Цьохли С. Ю. [6, с. 76], завдання оперативного контролінгу полягають у проведенні вартісного обліку, здійсненні оперативного планування та бюджетування, аналізі прибутковості та продуктивності, порівнянні результатів з плановими, формуванні звітів.

Проаналізувавши бачення фахівців стосовно завдань оперативного контролінгу, на нашу думку, доцільно виділити ті, що представлені в *табл. 2*.

Вивчення методів та інструментів контролінгу відіграє вагомую роль для забезпечення продуктивності його завдань [18, с. 147]. Аналіз літературних джерел говорить про наявність неоднозначних підходів щодо розмежування методів та інструментів оперативного контролінгу (*рис. 1*).

Сукупність інструментів контролінгу є досить різноманітною й охоплює практично всі сфери діяльності підприємства. Інструменти оперативного контролінгу спрямовані на забезпечення фактичного виконання запланованих показників діяльності, а їх результативність напряму залежить від можливості своєчасного виявлення змін різного роду для вчасного коригування обраної стратегії та планів [10, с. 174].

Оперативний контролінг та його інструменти є важливими складовими концепції контролінгу. Ці інструменти важливі перш за все для вирішення проблем, що виникають на самому підприємстві. Окрім того, у системі оперативного контролінгу розглядаються економічні процеси в межах одного року. Отже, якщо мова йде про короткостроковий період, то використання інструментів оперативного контролінгу буде забезпечувати першочерговий ефект від їх впровадження. До того ж, за рахунок різноманітності способів застосування інструментів оперативного контролінгу у вираші опиняються всі функціональні підрозділи.

Арсенал основних методів та інструментів оперативного контролінгу сильно відрізняється від стратегічного. Зокрема, на думку Цьохли С. Ю. [6, с. 78], інструментарій оперативного контролінгу являє собою сукупність двох блоків, перший з яких відповідає за отримання управлінської інформації, а другий – за здійснення аналітичних (фінансово-економічних) розрахунків. Тому автор до першого блоку відносить такі інструменти: бюджетування, регулювання, моделювання, ціноутворення, а до другого – використання методу «директ-кост» (сум

Таблиця 2

Завдання оперативного контролінгу виробничо-господарської діяльності підприємства

Завдання	Зміст завдання
Виявлення та усунення «вузьких місць»	Коригування діяльності підприємства, що полягає у виявленні та своєчасному усуненні проблемних зон і розкритті наявних резервів
Економне використання робочого часу управлінців	Забезпеченість підприємства необхідною інформацією дає змогу економити час на пошуці, обробці та аналізі інформації
Забезпечення прийняття ефективних управлінських рішень	Спрямованість управлінців на коригування наявних цілей та планів, за необхідності, підвищення їх компетентності
Мотивація персоналу до продуктивної роботи	Індивідуальний підхід до персоналу, при якому працівники відчувають себе частиною підприємства та його успіхів, що є великою мотивацією до роботи
Порівняння планових та фактичних підконтрольних показників, визначення відхилень	Виявлення відхилень фактичних показників від планових для коригування діяльності підприємства за необхідності
Зниження рівня витрат на підприємстві	Відображення реального стану справ стосовно собівартості на підприємстві завдяки визначенню рівня прямих і непрямих витрат
Визначення ключових підконтрольних показників	Розробка системи показників, на основі якої відбувається здійснення контролінгу управління для вчасної ідентифікації загроз

Рис. 1. Склад методів та інструментів оперативного контролінгу на основі використання підконтрольних показників

покриття), аналіз точки беззбитковості, аналіз результатів по відхиленнях, формування поточних підконтрольних показників, визначення взаємозв'язків і взаємозалежностей між показниками: обсяг виробництва, витрати, прибуток.

У свою чергу, Аніскін Ю. П. [1, с. 183] зазначає, що інструменти оперативного контролінгу виступають засобом активного управління прибутком, виявлення та усунення оперативних проблемних зон у сферах постачання, виробництва, реалізації та управління. Натомість центральне місце в системі оперативного контролю займає управління прибутком. У рамках даного бачення виділяють такі інструменти оперативного контролінгу: ABC-аналіз, управління запасами матеріалів, аналіз обсягу замовлень, аналіз величин у точці беззбитковості, метод розрахунку сум покриття, аналіз «вузьких» місць, аналіз відхилень.

Іванова В. Й. [3, с. 14] зазначає, що оперативний контролінг характеризується орієнтацією на економічну ефективність та рентабельність підприємства, його ліквідність, отже, ключовими його інструментами на підприємстві є управлінський облік та бюджетне управління.

Натомість Семенов Г. А. [4, с. 100] вважає, що інструментами оперативного контролінгу є ABC-аналіз, аналіз беззбитковості, метод розрахунку сум покриття,

функціонально-вартісний аналіз, тощо. Відповідно, автор зазначає, що головною метою оперативного контролінгу є забезпечення досягнення максимально можливого для наявних умов рівня прибутку, а оскільки прибуток є різницею між витратами та доходами підприємства, то контролінг являє собою систему регулювання витрат і результатів діяльності підприємства.

Цікавим є бачення інструментального набору оперативного контролінгу Долинською Р. Г. [2, с. 18], яка вважає, до інструментів контролінгу відносить управлінський облік та систему бюджетного управління. Натомість, якщо розглядати інструментарій оперативного контролінгу лише з даної точки зору, можна зробити висновок, що він виконує лише функцію регулювання, тоді як оперативний контролінг відповідає також за навчання і підготовку для прийняття рішень.

На думку Ужви А. М. [5, с. 78], основною метою функціонування оперативного контролінгу на підприємстві є забезпечення його прибутковості та ліквідності, за рахунок виявлення причинно-наслідкових зв'язків у ході порівняння виручки від реалізації та витрат. Тому до інструментів оперативного контролінгу він відносить такі: бюджетування, моделювання, регулювання, ціноутворення, аналітичні розрахунки. Автор вважає, що неодмінною умовою успішного здійснення опера-

тивного контролінгу на підприємстві є розроблення бюджетів.

До підконтрольних показників у рамках здійснення оперативного контролінгу на підприємстві автори рекомендують віднести такі: рентабельність продукції, рентабельність власного капіталу, рентабельність інвестованого капіталу, рентабельність продажів, рентабельність обороту фінансову потужність продуктивність, покриття витрат, рівень заборгованості, частка власних коштів, оборотність складських запасів, рентабельність закупівель, затратоємність продукції, співвідношення позикового і власного капіталу, коефіцієнт поточної ліквідності, ступінь покриття витрат.

Досягнення мети оперативного контролінгу можливе за допомогою формування основного інструментарію. Арсенал методів та основних інструментів оперативного контролінгу досить різноманітний.

Здійснивши ґрунтовний аналіз праць фахівців у даній сфері, ми дійшли висновку, що найбільш відомими є такі інструменти оперативного контролінгу: CVP-аналіз, бюджетування, управління запасами матеріалів, аналіз точки беззбитковості, «Стандарт-кост», ABC-аналіз, «Директ-кост», функціонально-вартісний аналіз, аналіз відхилень.

Бюджетний контроль забезпечує безперервне порівняння фактичних цифрових даних з плановими показниками, що відображені в бюджеті, та спрямований на: виявлення причини відхилень, інформування різних рівнів керівництва, здійснення коригуючих дій за необхідності, оцінку дій керівництва підрозділів, що вказані в бюджеті. Процес бюджетування на підприємстві проходить у декілька основних етапів: підготовка до формування системи бюджетів підприємства, складання бюджету підприємства, виконання бюджету підприємства, коригування бюджетів підприємства.

Управління запасами матеріалів полягає у плануванні запасів та прийнятті рішення щодо замовлення матеріалів. Даний процес характеризується динамічністю та потребує врахування умов на ринку збуту, а також ринку закупівель, що полягає у визначенні критичного рівня запасів, обсягу поповнення запасів, моменту подачі замовлення. Раціональність управління запасами полягає у встановленні економічної значущості деталей, матеріалів, їх виживаність.

Аналіз точки беззбитковості як інструмент оперативного контролінгу дозволяє управлінцям зробити висновки щодо доцільності виробництва продукції чи надання послуг, мінімально допустимих цін та обсягів реалізації, що є умовою беззбиткової діяльності підприємства. Відповідно, на основі використання даного інструменту оперативного контролінгу управлінці можуть розробити варіанти покращення прибутковості підприємства в ході його поточної діяльності.

Розрахунок сум покриття («директ-кост») ґрунтується на визначенні наявної ринкової ціни, з якої послідовно відраховуються витрати та формується сума покриття, що являє собою майбутній прибуток. Даний інструмент оперативного контролінгу відображає найточніші результати стосовно прибутковості чи збитко-

вості діяльності підприємства та найбільш підходить для впровадження суб'єктами малого підприємництва [13, с. 50].

ABC-аналіз як інструмент оперативного контролінгу базується на розподілі матеріалів та постачальників на три групи, що дає змогу зацентувати увагу керівництва на вирішальних і найбільш витратних ділянках. Даний метод дає змогу управлінцям оптимізувати витрати підприємства по відношенню до формування матеріальних запасів, найефективнішим чином використовувати час і зусилля працівників, що здійснюють управління матеріальними ресурсами.

Найбільш складним і водночас витратним у матеріальному сенсі інструментом здійснення оперативного контролінгу є функціонально-вартісний аналіз. У ході його проведення відбувається розклад процесу виробництва на складові елементи, кожний з яких піддається детальному вивченню та обґрунтуванню стосовно необхідності та доцільності всіх наявних витрат часу та сировини. Відповідно після здійснення даного аналізу управлінці здійснюють синтез попередньо вивчених елементів, тим самим формуючи абсолютно нову систему процесу виробництва, що дозволяє скоротити витрати підприємства.

За результатами аналізу відхилень від нормативних витрат визначають напрями і розробляють рекомендації щодо використання виявлених резервів. У цілому ж, аналіз відхилень витрат спрямований на постійне забезпечення адекватності системи управління витратами підприємства, проведення її перегляду й модернізації згідно зі змінами, що відбуваються у внутрішньому й зовнішньому середовищі підприємства. Використання аналізу відхилень як інструменту оперативного контролінгу уможливує запобігання витратам і дозволяє підвищити ефективність діяльності підприємства [5, с. 79].

Аналіз «вузьких» місць відбувається за рахунок ідентифікації місць обмежених можливостей підприємства: за часом, матеріалами. Для кожного виробу, послуги розраховують величину прибутковості та її відношення на одиницю «вузького» місця. Відповідно, за обмеженості можливостей підприємства, наявні можливості для здійснення виробничо-господарської діяльності потрібно використовувати максимально ефективно для отримання максимального доходу.

Використання інструменту оперативного контролінгу «директ-кост» дозволяє ефективно управляти витратами, знаходити оптимальне співвідношення між постійними і змінними витратами, ціною та обсягами виробництва продукції, ефективно прогнозувати та планувати прибуток підприємства. Усе це дає можливості підприємству в умовах реального ринкового господарювання збільшувати потенціал формування прибутку. Цей вид аналізу вважається одним із найбільш ефективних засобів планування і прогнозування діяльності підприємства [9, с. 8].

Нормальне функціонування підприємства залежить від аналізу обсягу замовлень. Розрахунок середнього обсягу замовлень дозволяє проводити регулярний контроль показника та здійснювати коригуючі дії

стосовно його покращення. Аналіз обсягу замовлень як інструмент оперативного контролінгу передбачає групування замовлень відповідно до певної шкали та встановлення кількості замовлень, їх обсягу для окремих діапазонів, що відображено у вартісному виразі. Відповідно, аналіз обсягу замовлень передбачає використання сукупності даних у межах року, але не виключно, що за незмінності обсягів у рамках року можна оперувати даними в рамках одного місяця.

Провівши детальний аналіз інструментів оперативного контролінгу, вважаємо за доцільне виділити їх переваги та недоліки для подальшого впровадження окремо взятих у виробничо-господарську діяльність підприємства (табл. 3).

Наведений перелік інструментів оперативного контролінгу не є вичерпним, адже значна їх кількість

не вивчалась і не впроваджувалася на українських підприємствах з огляду на галузеві особливості та рівень економічного розвитку країни. Тому доцільно охарактеризувати основний інструментарій оперативного контролінгу, що використовується як вітчизняними, так і зарубіжними підприємствами.

На нашу думку, оперативний контролінг виробничо-господарської підприємства доцільно здійснювати на основі розрахунку точки беззбитковості, що дає змогу визначити, наскільки успішно підприємство працює або ж наскільки глибокою є криза. Крім того, даний інструмент оперативного контролінгу дозволяє зробити висновок щодо доцільності виробництва окремих видів продукції, мінімальних цін, обсягів реалізації і розробити рекомендації щодо шляхів зменшення збитковості та збільшення прибутковості операційної діяльності підприємства.

Таблиця 3

Переваги та недоліки інструментів оперативного контролінгу

Інструмент	Переваги	Недоліки
1	2	3
Бюджетування	Контроль за реалізацією планів; управління доходами, видатками і ліквідністю підприємства; збалансування доходів та видатків; деталізація фінансових планів, забезпечення аналізу наявних і прогнозних фінансових показників; узгодження діяльності підрозділів підприємства та підпорядкування загальній стратегії	Висока трудомісткість; висока вартість; відсутність інформації управлінського обліку; невдало складених форм бюджетів; відсутність особи, що відповідає за процес бюджетування; складність збирання фактичної інформації; проблема «якості інформації»
Управління запасами матеріалів	Установлення часу, вдалого для закупівлі запасів; зведення загальної суми щорічних витрат на утримання запасів до мінімуму; забезпечення і підтримка нормальної кількості та типів фізичних ресурсів; установлення безперебійного процесу виробництва і реалізації продукції; мінімізація поточних витрат з обслуговування запасів	Складність встановлення справедливої ринкової та неринкової вартості запасів; низький рівень оперативності інформаційного забезпечення задля управління запасами; наявність додаткових фінансових витрат
Аналіз точки беззбитковості	Установлення планових обсягів виробництва; дозволяє приймати рішення щодо планового обсягу прибутку; дозволяє підвищити гнучкість фінансового планування; дає змогу враховувати зміни в ціні реалізації, обсязі постійних та змінних витрат щодо продукції чи послуг	Складність розподілу постійних витрат в умовах випуску декількох продуктів; необхідно постійно балансувати між точністю і доцільністю наявної інформації
«Стандарт-кост» (сум покриття)	Можливість попереднього визначення розміру очікуваних витрат на виробництво та реалізацію продукції; невисока складність ведення обліку; мінімізація облікових операцій з калькулюванням собівартості	Залежність від зовнішніх обставин; потреба в додаткових розрахунках; неврахування проблем покращення якості продукції та розширення асортименту; неможливість використання системи на всіх стадіях життєвого циклу продукції; неможливість встановлення норм за всіма видами витрат
ABC-аналіз	Точність та простота використання; дає змогу виявляти головні причини проблеми задля їхнього ефективного розв'язання; легко автоматизований	Не дозволяє оцінювати сезонні коливання продажів; не працює при щомісячному оновленні асортименту; може давати неправильні результати, якщо даних для аналізу недостатньо; непотрібний, якщо товарна номенклатура складається із занадто малого числа позицій
Функціонально-вартісний аналіз	Дозволяє знизити рівень витрат на експлуатацію продукції та її собівартості; сприяє підвищенню ефективності використання матеріальних і трудових ресурсів; оптимізує співвідношення між споживчими властивостями виробу та витратами	Невисока можливість повного виокремлення витрат підприємства в рамках основних процесів (постачання, виробництво, збут)

1	2	3
Аналіз відхилень	Дає змогу встановити відповідність фактичних показників нормативним; дозволяє оцінити організацію виробництва на підприємстві; забезпечує формування адекватного бачення стану справ на підприємстві на основі аналізу даних	Недостатньо глибокий аналіз діяльності підприємства; потребує значних витрат часу на збір та обробку даних
«Директ-кост»	Простота розрахунків; можливість управління обсягом виробництва товарів; швидкий доступ до даних; встановлює відповідності між витратами та обсягами виробництва	Складність застосування для довгострокового планування; не дозволяє визначити розмір середніх витрат на виробництво продукції; складність розподілу постійних та змінних витрат; не відображає накладні витрати

Таким чином, використання інструментів оперативного контролінгу забезпечує досягнення підприємством високих результатів у плануванні, прогнозуванні, інвестиційній привабливості, інноваційній діяльності, фінансових результатах, що є запорукою ефективної реалізації стратегії діяльності підприємства.

ВИСНОВКИ

Отже, досліджуючи теоретичні аспекти використання підприємством інструментарію оперативного контролінгу, нами було визначено його сутність та зміст ключових завдань. Натомість розмежування методів та інструментів оперативного контролінгу, аналіз інструментів з виділенням позитивних і негативних сторін та наведення підконтрольних показників у рамках використання інструментарію становить практичну значимість для подальшого здійснення контролінгу виробничо-господарської діяльності підприємства.

Використання раціонально підбраного інструментарію контролінгу дає змогу систематизувати весь обсяг інформації, що надходить з різних відділів підприємства, здійснюючи при цьому обґрунтований аналіз показників діяльності, та забезпечити своєчасне виявлення відхилень, що дозволяє керівництву прийняти дієві управлінські рішення щодо ліквідації наявних чи можливих проблем. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Анискин Ю. П.** Планирование и контроллинг : учебник / Ю. П. Анискин, А. М. Павлова. – М. : Омега, 2003. – 280 с.
2. **Долинская Р. Г.** Контроллинг в действии : учебное пособие / Р. Г. Долинская, В. А. Мищенко. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2008. – 472 с.
3. **Іванова В. Й.** Контролінг : навчальний посібник / В. Й. Іванова, К. В. Яковенко, В. В. Томах. – Х. : ВД «ИНЖЕК», 2011. – 136 с.
4. **Семенов Г. А.** Удосконалення управління промисловими підприємствами на засадах контролінгу : монографія / Г. А. Семенов, О. В. Козуб ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 215 с.
5. **Ужва А. М.** Контролінг : навчальний посібник / А. М. Ужва, А. Г. Костирко, І. О. Шаповалова, М. М. Бабич ; Держ. аграр. ун-т. – Миколаїв, 2011. – 293 с.
6. **Цьохла С. Ю.** Контролінг : навч. посіб. для студ. екон. напр. підгот. ден. та заоч. форм навч. ВНЗ / С. Ю. Цьохла, О. В. Плугарь, І. В. Абаєва ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь : АРІАЛ, 2013. – 69 с.
7. **Деменіна О. М.** Організаційно-економічний механізм оперативного контролінгу на промисловому підприємстві : ав-

тореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / О. М. Деменіна. – К., 2005. – 25 с.

8. **Барабаш Ю. О.** Методологія стратегічного та оперативного контролінгу / Ю. О. Барабаш // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2012. – Вип. 2. – С. 33–38.

9. **Баталов Д. А.** Методы и инструменты оперативного и стратегического контроллинга / Д. А. Баталов, М. С. Рыбязцева // Научный журнал КубГАУ. – 2011. – № 67(03). – С. 1–8.

10. **Вуйців М. М.** Застосування інструментів контролінгу в діяльності вітчизняного менеджменту / М. М. Вуйців // Бізнес Інформ. – 2012. – № 7. – С. 174–177.

11. **Григораш І. О.** Контролінг як сучасна система управління підприємством / І. О. Григораш // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 11 (113). – С. 96–107.

12. **Давыдовский С. В.** Оперативный контроллинг как способ управления инновационной деятельностью предпринимательских структур высокотехнологического сектора экономики / С. В. Давыдовский // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 6.

13. **Задорожна Р. П.** Контролінг як концепція управління фінансово-господарською діяльністю підприємства / Р. П. Задорожна // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2010. – № 1 (11). – С. 46–50.

14. **Карцева В. В.** Систематизація інструментарію контролінгу на підприємстві: теоретичний аспект / В. В. Карцева // Збірник наукових праць Національного університету державної підготовки служби України. – 2010. – № 1. – С. 118–127.

15. **Князева О. А.** Впровадження контролінгу в діяльність великих підприємств задля підвищення їх конкурентоспроможності / О. А. Князева // Бізнес Інформ. – 2014. – № 4. – С. 432–436.

16. **Осипчук Н. В.** Контроллинг и его место в системе менеджмента / Н. В. Осипчук // Вестник Брестского государственного технического университета. – 2013. – № 3. – С. 88–90.

17. **Пшинокова И. В.** Систематизация функций стратегического и оперативного контроллинга / И. В. Пшинокова, О. И. Игнатъева // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2013. – № 5 (154). – С. 122–125.

18. **Русановська О. А.** Систематизація методів та інструментів оперативного контролінгу на підприємстві / О. А. Русановська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2014. – № 789 : Логістика. – С. 142–151.

19. **Стефаненко М. М.** Застосування методологічного інструментарію контролінгу в фінансовому управлінні вітчизняних підприємств / М. М. Стефаненко // Фінанси України. – 2010. – № 5. – С. 144–151.

20. **Фольмут Х. Й.** Инструменты контроллинга / Х. Й. Фольмут / Пер. с нем. – М. : Омега, 2007. – 128 с.

21. **Чувашилова М. В.** Инструментарий контроллинга промышленного предприятия / М. В. Чувашилова // Современные исследования социальных проблем. – 2013. – № 1 (21).

22. Шульга М. О. Застосування методів оперативного контролю в системі управління підприємством / М. О. Шульга // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2011. – Вип. 7. – С. 85–89.

23. Журавель Т. М. Контролінг як метод забезпечення конкурентних переваг на підприємстві / Т. М. Журавель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2011_2/part1/18.pdf

24. Матвієнко Г. Л. Основний інструментарій контролінгу на українській підприємствах / Г. Л. Матвієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/2287/>

Науковий керівник – Малярець Л. М., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри вищої математики та економіко-математичних методів Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця

REFERENCES

Aniskin, Yu. P., and Pavlova, A. M. *Planirovanie i kontrolling* [Planning and controlling]. Moscow: Omega, 2003.

Barabash, Yu. O. "Metodolohiia stratehichnoho ta operatyvnoho kontrolinhu" [Methodology of strategic and operational controlling]. *Ekonomichniy visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, no. 2 (2012): 33-38.

Batalov, D. A., and Rybiantseva, M. S. "Metody i instrumenty operativnogo i strategicheskogo kontrollinga" [Methods and tools of operational and strategic controlling]. *Nauchnyy zhurnal KubGAU*, no. 67 (03) (2011): 1-8.

Chuvashilova, M. V. "Instrumentariy kontrollinga promyshlennogo predpriatiia" [Instrumentation controlling industrial enterprise]. *Sovremennye issledovaniia sotsialnykh problem*, no. 1 (21) (2013).

Demenina, O. M. "Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm operatyvnoho kontrolinhu na promyslovomu pidpriemstvi" [Organizational-economic mechanism operative controlling on industrial enterprise]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.01*, 2005.

Dolinskaia, R. G., and Mishchenko, V. A. *Kontrolling v deystvii* [Controlling in action]. Kharkiv: INZHEK, 2008.

Davydovskiy, S. V. "Operativnyy kontrolling kak sposob upravleniia innovatsionnoy deiatelnosti predprinimatelskikh struktur vysokotekhnologichnogo sektora ekonomiki" [Operating as a way of controlling innovation management of enterprise structures of high-tech sectors of the economy]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniia*, no. 6 (2012).

Folmut, Kh. Y. *Instrumenty kontrollinga* [Tools controlling]. Moscow: Omega, 2007.

Hryhorash, I. O. "Kontrolinh iak suchasna systema upravlinnia pidpriemstvom" [Controlling as modern enterprise management system]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 11 (113) (2010): 96-107.

Ivanova, V. I., Yakovenko, K. V., and Tomakh, V. V. *Kontrolinh* [Controlling]. Kharkiv: INZHEK, 2011.

Kartseva, V. V. "Systematyzatsiia instrumentarii kontrolinhu na pidpriemstvi: teoretichnyi aspekt" [Systematics controlling tools in the enterprise: theoretical aspect]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podtkovoi sluzhby Ukrainy*, no. 1 (2010): 118-127.

Kniazieva, O. A. "Vprovadzhennia kontrolinhu v diialnist velykykh pidpriemstv zadlia pidvyshchennia ikh konkurentospromozhnosti" [Implementation of controlling the activity of large enterprises to improve their competitiveness]. *Biznes Inform*, no. 4 (2014): 432-436.

Matviienko, H. L. "Osnovnyi instrumentarii kontrolinhu na ukrainskykh pidpriemstvakh" [The main instrument for controlling Ukrainian companies]. <http://eprints.kname.edu.ua/2287/>

Osipchuk, N. V. "Kontrolling i ego mesto v sisteme menedzhmenta" [Controlling and its place in the management system]. *Vestnik Brestskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*, no. 3 (2013): 88-90.

Pshinokova, I. V., and Ignatyeva, O. I. "Sistematzatsiia funktsii strategicheskogo i operativnogo kontrollinga" [Ordering of functions of strategic and operational controlling]. *Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta*, no. 5 (154) (2013): 122-125.

Rusanovska, O. A. "Systematyzatsiia metodiv ta instrumentiv operatyvnoho kontrolinhu na pidpriemstvi" [Organizing methods and tools of operative controlling in the enterprise]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*, no. 789: Lohistyka (2014): 142-151.

Stefanenko, M. M. "Zastosuvannia metodolohichnoho instrumentarii kontrolinhu v finansovomu upravlinni vitchyznianskykh pidpriemstv" [The use of methodological tools in controlling the financial management of domestic enterprises]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2010): 144-151.

Semenov, H. A., and Kozub, O. V. *Udoskonalennia upravlinnia promyslovymy pidpriemstvamy na zasadakh kontrolinhu* [Improvement of industrial enterprises on the basis of controlling]. Zaporizhzhia, 2011.

Shulha, M. O. "Zastosuvannia metodiv operatyvnoho kontrolinhu v systemi upravlinnia pidpriemstvom" [The application of the system of controlling operational management]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, no. 7 (2011): 85-89.

Tsyokhla, S. Yu., Pluhar, O. V., and Abaieva, I. V. *Kontrolinh* [Controlling]. Simferopol: ARIAL, 2013.

Uzhva, A. M. et al. *Kontrolinh* [Controlling]. Mykolaiv, 2011.

Vuitsiv, M. M. "Zastosuvannia instrumentiv kontrolinhu v diialnosti vitchyznianoho menedzhmentu" [The use of tools of controlling in the domestic management]. *Biznes Inform*, no. 7 (2012): 174-177.

Zhuravel, T. M. "Kontrolinh iak metod zabezpechennia konkurentnykh perevah na pidpriemstvi" [Controlling as a method of providing competitive advantages in the enterprise]. http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fkd/2011_2/part1/18.pdf

Zadorozhna, R. P. "Kontrolinh iak kontseptsiiia upravlinnia finansovo-hospodarskoii diialnistiu pidpriemstva" [Controlling the concept of management of financial and economic activity of the enterprise]. *Visnyk Kyivskoho instytutu biznesu ta tekhnolohii*, no. 1 (11) (2010): 46-50.

УДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТУВАННЯ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

© 2015 ЛЯХ О. О.

УДК 338.45

Лях О. О. Удосконалення бюджетування в системі фінансового контролінгу на підприємстві

Мета даної статті полягає в дослідженні бюджетування в системі контролінгу на підприємстві в умовах швидкозмінного середовища. На основі наукових праць провідних фахівців з управлінського обліку розглянуто еволюцію бюджетування та систематизовано основні переваги та недоліки використання його різних методів. Особлива увага приділяється бюджетуванню з нуля як ефективному інструменту контролінгу витрат на підприємстві. Проаналізовано та систематизовано основні погляди фахівців щодо даного методу. На основі досвіду консалтингових компаній проаналізовано використання бюджетування з нуля на практиці, наведені основні фактори успішності запровадження даного методу. Подальшого дослідження в даному напрямку потребує проблема інтеграції бюджетування з нуля в систему управління вартістю підприємства, що має привести до підвищення його вартості та конкурентоздатності.

Ключові слова: контролінг, консалтингові компанії, бюджетування з нуля.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 9.

Лях Олександр Олегович – аспірант кафедри корпоративних фінансів і контролінгу, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

УДК 338.45

Лях А. О. Усовершенствование бюджетирования в системе финансового контроллинга на предприятии

Цель данной статьи состоит в исследовании бюджетирования в системе контроллинга на предприятии в условиях быстроменяющейся среды. На основании научных работ специалистов по управленческому учету была рассмотрена эволюция бюджетирования и систематизированы главные преимущества и недостатки использования его разных методов. Основное внимание уделяется бюджетированию с нуля как эффективному инструменту контроллинга затрат на предприятии. Систематизированы основные подходы специалистов к данному методу. На основании опыта консалтинговых компаний рассмотрено использование бюджетирования с нуля на практике, приведены основные факторы, влияющие на успешность данного метода. Дальнейшее исследование необходимо в направлении интеграции бюджетирования с нуля в систему управления стоимостью предприятия, что может привести к повышению его стоимости и увеличению конкурентоспособности.

Ключевые слова: контроллинг, консалтинговые компании, бюджетирование с нуля.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 9.

Лях Александр Олегович – аспирант кафедры корпоративных финансов и контроллинга, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

UDC 338.45

Liakh O. O. Improving the Budgeting in Terms of the System of Financial Controlling in the Enterprise

The article is aimed to study the budgeting in terms of the enterprise's controlling system in a rapidly changing environment. Based on research works by numerous management accounting professionals, evolution of budgeting was considered and the main advantages and disadvantages of using various methods were systematized. The article focuses on the budgeting from scratch as an effective tool for controlling costs in the enterprise. The basic approaches of specialists to this method have been generalized. On the basis of experience of various consulting companies, the use of budgeting from scratch was considered in practice, the main factors influencing the success of this method were specified. A further research is needed in the direction of integration of the budgeting from scratch into the enterprise's cost management system that will be able to enhance its cost and increase competitiveness.

Key words: controlling, consulting companies, budgeting from scratch.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 9.

Liakh Oleksandr O. – Postgraduate Student, Department of Corporate Finance and Controlling, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

У сучасних кризових умовах в економіці країни підприємства змушені відповідати на нові виклики, пов'язані з посиленням невизначеності та ускладненням бізнес середовища. У результаті швидких змін умов ведення бізнесу та появи нових значущих компонентів зовнішнього середовища, які прямо чи опосередковано впливають на господарську діяльність, ефективність «традиційних» методів планування та прогнозування зменшилась. Так, суб'єкти господарювання в Україні опинилися в умовах падіння споживчого попиту, девальвації національної валюти та відсутності «дешевого» фінансування. Через неочікуваність розвитку негативного сценарію української економіки багато підприємств опинилися не пристосованими до нових умов господарювання, що поставило під загрозу не тільки прибутковість, але й можливість вижити в скрутних умовах. У даній публікації головна увага приділяється бюджетуванню в системі контролінгу за швидкозмінних умов зовнішнього середовища, розглядаються тео-

ретичні та практичні аспекти підвищення ефективності традиційного бюджетування за рахунок застосування сучасних методів бюджетування. Зроблена спроба розглянути основні чинники, які впливають на систему бюджетування на підприємстві.

Питання бюджетування у своїх роботах розглядали такі вчені, як Бланк І. А., Білик М. Д., Данілочкіна Н. Г., Друр К., Голов С. Ф., Терещенко О. О., Немировський І. Б., Хорнгрен І. Т. та інші. Попри велику кількість досліджень питання застосування бюджетування у кризових умовах залишаються відкритими.

Іншим невирішеним питанням продовжує бути застосування бюджетування з нуля – *Zero based Budgeting* (скорочено ZBB) як ефективного інструменту оптимізації витрат у системі контролінгу на підприємстві. Існує певний розрив між науковою базою та розумінням практиками суті бюджетування з нуля та місця його в управлінні підприємством. Ці розбіжності належить усунути.

Мета статті – висвітлити теоретичні та практичні аспекти бюджетування в умовах економічної кризи, дослідити доцільність використання різних підходів до системи бюджетування, надати практичні рекомендації щодо її модернізації в сучасних умовах з використанням техніки бюджетування з нуля.

Бюджетування є однією з найбільш досліджуваних тем в економіці і фінансах підприємств. Незважаючи на це залишається багато проблемних питань, відповіді на які цікавлять як теоретиків так і практиків. Бюджетування є багатофункціональним інструментом, який забезпечує не тільки функції планування та контролю, але й координацію всередині підприємства, розподіл ресурсів та мотивацію персоналу. Бюджетування є кількісно формалізованою стратегією, яка знаходить своє відображення у системі планів. Саме тому бюджетування широко використовують в управлінському обліку.

Незважаючи на багатофункціональність бюджетування та відомі всім його переваги, питання реалізації та ефективності застосування різних підходів до бюджетування залишається відкритим. До певної міри існує невизначеність щодо ефективності використання методів *Activity Based Budgeting*, *Beyond Budgeting* та бюджетування з нуля. З одного боку, в теоретичній площині переваги вдосконалених методів бюджетування є очевидними, проте практика управлінського обліку доводить, що переважна більшість підприємств використовує традиційні методи бюджетування (фіксовані річні бюджети, бюджетування на приріст) [4, с. 15]. Таким чином, питання оптимальності вибору системи бюджетування залишаються відкритими.

Бюджетування на початку своєї історії використовувалося виключно в державному секторі. З розвитком промисловості великі суб'єкти господарювання почали використовувати бюджетування не тільки як інструмент контролю для порівняння поточної та очікуваної результативності, але й як потужний інструмент координації відокремлених підрозділів у межах підприємства. Координаційна функція бюджетування виникла як відповідь на зростання масштабів виробництва промислових підприємств, ускладнення бізнес процесів, децентралізації організаційної структури.

Згодом традиційне бюджетування було доповнено «ковзким плануванням», що зробило його більш гнучким і пристосованим до мінливих умов. З початку 1950-х років бюджетування почали розглядати не тільки з економічної точки зору (раціональності), але й з поведінкових аспектів (обмеженої раціональності), що дало поштовх у розвитку бюджетування за участю виконавців. У 1960-х роках бюджетування досліджувалося з точки зору ситуативної теорії, вчені намагалися знайти його оптимальну модель для типових бізнес-середовищ. У результаті цих досліджень було виявлено, що такі фактори впливу, як динамічність (мінливість) зовнішнього середовища та складність бізнес-середовища найбільшою мірою впливають на бюджетування. Зі зростанням ваги даних факторів процес бюджетування ускладню-

ється, горизонт планування звужується, детальність бюджетів зменшується.

У період економічних криз бюджетування ускладнюється швидкоплинністю середовища, за яких підприємства опиняються в умовах, до яких їх системи управління не пристосовані. Тому підприємства починають пошуки альтернативних інструментів управління бізнесом, які є більш дієвими за нових умов. Через визначну роль бюджетування в системі контролінгу бюджету та сама система бюджетування на підприємстві зазнає перегляду, в першу чергу, у випадку раптової зміни бізнес-середовища. Відомо, що бюджетування є дієвим інструментом за умов стабільності, позитивний вплив його на результативність є очевидним. Проте критики зазначають, що у протилежних умовах бюджетування може призвести до втрат ресурсів підприємства.

По-перше, бюджетування відволікає багато часу, у деяких випадках цей процес може тривати понад рік. Вкладені зусилля в результаті не завжди створюють цінність для підприємства. Бюджети завжди будуються з урахуванням певних припущень, які носять суб'єктивний характер, тому завжди існує вірогідність помилки, спричиненої людським фактором. У багатьох випадках бюджетам бракує гнучкості, перегляд бюджетів відбувається недостатньо часто, що призводить до невідповідності фінансових планів підприємства до його фактичних потреб. Бюджети закріплюють вертикальну організаційну структуру, у якій рішення щодо розподілу ресурсів приймаються центральними службами підприємства. Таким чином, децентралізовані підрозділи, які краще можуть оцінити потребу в плануванні активностей і відповідних коштів для їх виконання, отримують бюджети «з гори», які часто не пристосовані до фактичних потреб.

Оскільки бюджети водночас використовуються для мотивації персоналу, шляхом закріплення індивідуальних планів за співробітниками (план продажів, наприклад), персонал може бути демотивованим через те, що дані плани є також суб'єктивними судженнями, можуть не відображати адекватно поточний стан справ. Іншою поширеною проблемою при використанні фіксованих бюджетів є «ігри» з бюджетами, при яких бюджетні показники коригуються з метою показати результативність у кращому вигляді, ніж є насправді.

У 1990-ті роки західною практикою було запропоновано *Activity Based Budgeting* як процесно орієнтований метод, відправною точкою в якому стало планування активностей, які необхідні для досягнення бажаного кінцевого результату. Дана практика успішно використовується у виробничих підприємствах і сервісних службах, де непрямі витрати займають значну частку у структурі операційних витрат. Проте така концепція використовується вкрай рідко, що пояснюється її складністю [4, с. 15].

Один з новітніх методів бюджетування – *Beyond Budgeting*, який став революційним у певному сенсі, пропонуючи перехід до «ковзкого» планування, закріплення системи ключових показників – *KPI*, яка інтегрується в систему збалансованих показників *BSC*, і мотивації персоналу на їх основі [8]. У теоретичній площині вважа-

ється, що даний метод особливо ефективно може бути використаний за мінливих умов, оскільки він не містить у собі статичних планів, а спрямований на процес постійного перегляду прогнозів-планів, використання нефінансових показників, застосування бенчмаркінгу та постійну орієнтацію на адаптацію до змін середовища.

Цікавим є той факт, що, незважаючи на недоліки традиційного бюджетування на приріст (*Incremental Budgeting*), 85% відсотків підприємств, які були анкетовані в дослідженні Інституту управлінського обліку – СІМА, використовують у своїй практиці саме фіксовані річні бюджети, які коригуються з року в рік методом приросту [4, с. 15]. *Activity Based Budgeting* і *Beyond Budgeting* не знаходять широкого використання на практиці, хоча вони мають досить вагоме наукове забезпечення (рис. 1).

Водночас консалтингові агентства стверджують про значну поширеність методу «бюджетування з нуля» на підприємствах і можливість покращення системи контролінгу за рахунок впровадження даної системи особливо в умовах економічних криз. У 2008 р. під час світової фінансової кризи, так само, як і у 2014 р., в Україні інтерес організацій до бюджетування з нуля значно підвищився. Так, бюджетування з нуля, яке майже ніколи не використовувалося за стабільного середовища, стало

головним завданням у фінансових службах у багатьох організацій.

Незважаючи на те, що даний метод існує понад 50 років, у теорії управління бюджетуванням з нуля приділяється мало уваги. Даний метод розглядається як альтернативний до традиційного бюджетування, який вимагає великих витрат ресурсів. З іншого боку, науковці стверджують, що цей метод більшою мірою стосується бюджетування в держаних установах [7, с. 112].

Даний метод передбачає алокацію фінансових ресурсів в організації в бік тих активностей, які найбільшою мірою впливають на досягнення її стратегічних цілей. Даний метод був запропонований П. Фіром, фінансовим контролером Texas Instruments, Dallas, USA у 70-ті роки минулого сторіччя. Саме тоді, коли у США почалась фінансова криза – стагфляція, і бізнес був змушений шукати нові методи управління. За таких умов кожен запланований витрати мають бути виправдані з точки зору доцільності. Пропонується не брати до уваги бюджети минулих періодів, а натомість для кожної статті витрат підготувати окремі програми, які аналізуються на основі цінності даних програм (корисність/витрати) [1].

П. Фір визначає бюджетування з нуля як «...оцінку всіх наявних альтернатив. Оцінка всіх альтернатив та їх результативності може привести до повного переосмислення структури витрат, їх співставності з цілями під-

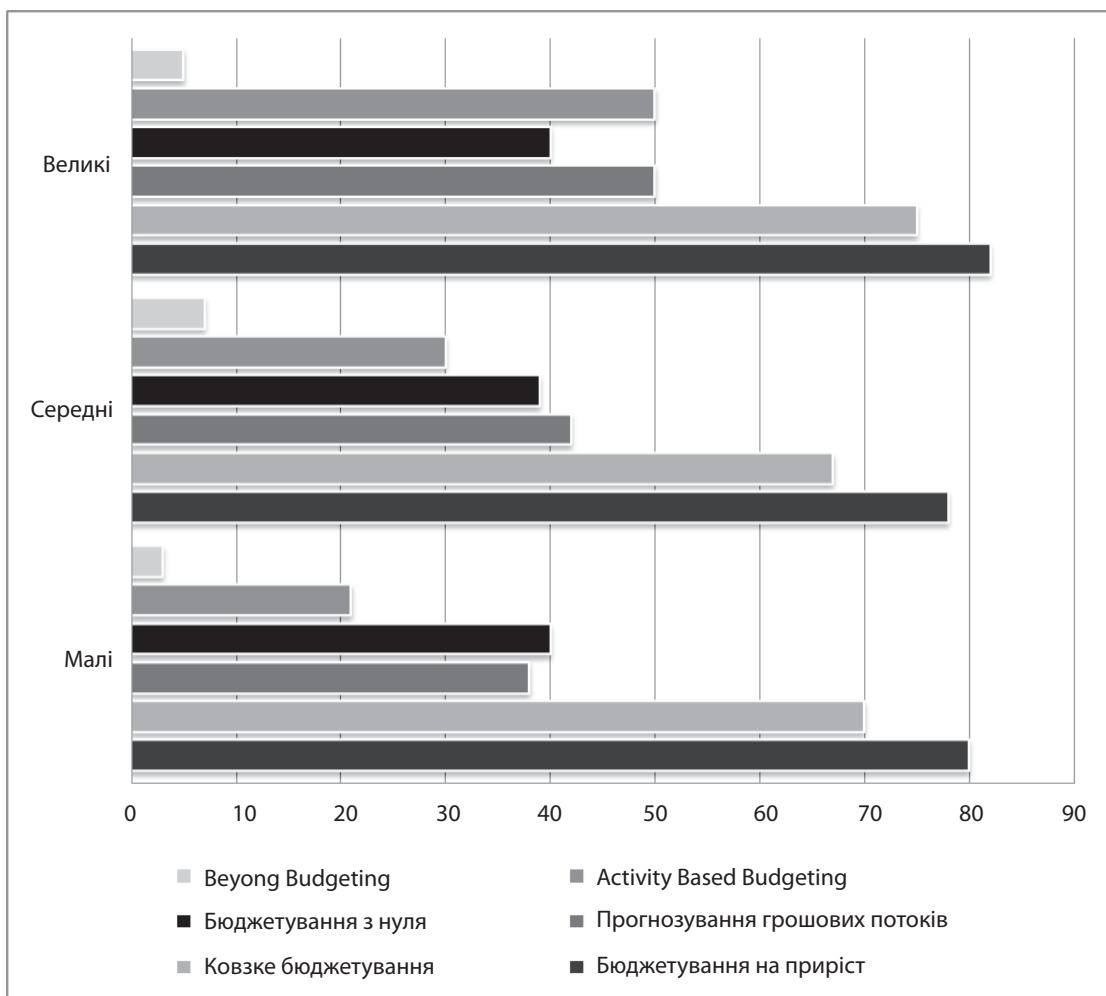

Рис. 1. Використання різних методів бюджетування залежно від розміру підприємства [4, с. 15]

приємства та спрямування ресурсів, під час чого повністю відкидається все і починається з початку» [1]. Велика кількість приватних компаній та державних установ у США використовують цей метод.

Даний метод розглядається як альтернативний до традиційного бюджетування, який вимагає великих витрат ресурсів. Автор *Zero Based Budgeting* запропонував даний метод як потужний інструмент оптимізації витрат, перегляду бюджетів, який є дієвим «особливо в умовах економічних криз, коли необхідно зменшити витрати чи перейти на новий технологічний процес, що вимагає повного перегляду структури витрат» [1].

П. Фір пропонує використовувати *bottom-up* підхід до бюджетування, за якого керівники відділів (центрів відповідальності) мають розробити окремі програми активностей, які обов'язково включають план дій, вартість виконання, оцінку ефективності реалізації такої програми, ризиків, які організація понесе в разі відхилення даної програми, та альтернативи, які можливі. Менеджмент розглядає подані програми, розташовує їх залежно від їх корисності та затверджує чи відхиляє. За П. Фіром, виділяються однорівневі та багаторівневі програми. Оскільки кожна активність може бути виконана в різному масштабі, програма має включати «базовий пакет», що означає мінімальний рівень, який необхідний для підтримки певної функції, та розширені пакети – в яких обсяг активності більший, ніж у базовому, зазначивши додатковий ефект від виконання. Менеджмент має змогу оцінити, у якому розмірі доцільно реалізувати ту чи іншу функцію.

На думку професора К. Друрі, фахівця у сфері контролінгу, «бюджетування з нуля» допомагає більш ефективно в порівнянні з традиційним бюджетуванням розподілити ресурси в організації з урахуванням фактичних потреб, критично переглядати існуючі статті витрат, з тим припущенням, що вони можуть не створювати цінність для компанії. Також К. Друрі визначає, що ZBB може бути застосований швидше для окремих елементів витрат, ніж для всього бюджету в цілому [3].

На думку Р. Скарлета, автора підручника з управлінського обліку, який використовується Інститутом управлінського обліку CIMA, бюджетування з нуля ZBB майже неможливе на практиці через потребу в значних ресурсах [2]. Він вважає, що даний метод можна ефективно використовувати для окремих елементів витрат, а не для всього підприємства. При «бюджетуванні з нуля» найскладніше вирішити два питання, перше з яких – питання вибору певних активностей з-поміж наявних альтернатив, через складність процесу рангування та суб'єктивність вибору, друге – зосередження на витратах окремих функціональних підрозділів, а не на певному бізнес процесі, який може бути проаналізований лише через крос-функціональні зв'язки між департаментами [2].

Водночас консалтингові компанії говорять про успішне використання даної техніки на практиці та зростаючу популярність даного методу [9, 1]. Так, консалтингова компанія Vain&Companу вважає, що бюджетування з нуля є потужною надбудою до системи бю-

джетування, яка допомагає критично оцінити існуючі бізнес-процеси та використовується при коригуванні бюджету відповідно до нової стратегії, що змінюється під дією зовнішнього середовища [5].

Керівництво підприємства має можливість зробити аналіз існуючого рівня витрат, знизити непрямі витрати. Так, «бюджетування з нуля» ефективно використовується при корпоративних поглинаннях, коли необхідна реорганізація допоміжних підрозділів підприємства. На основі аналізу ефективності витрат ресурси підприємства спрямовуються на ключові драйвери створення вартості та виключаються активності, що не створюють вартість. Тому ZBB може бути застосовний для використання в системі управління вартістю підприємства.

За оцінками Vain&Companу, приблизно 15% анкетованих компаній використовують ZBB, 80% з яких задоволені результативністю даного методу. Так, П. Чічокі, партнер компанії, стратегічний консультант, стверджує, що при застосуванні ZBB для аналізу структури витрат, у середньому 25% непрямих витрат можна знизити та спрямувати вивільнені ресурси в продуктивному напрямку. Підприємство перш, ніж переходити до оптимізації витрат, має проаналізувати, які активності є найбільш важливими для того, щоб бути конкурентними. Потім менеджмент визначає, які активності проводити, від яких треба відмовитися, які процеси треба передати на аутсорсинг, стандартизувати чи автоматизувати [5].

Таблиця 1

Порівняння процесу скорочення витрат і бюджетування з нуля

Скорочення витрат	Zero-Based-Budgeting
Обґрунтування витрат, які треба скоротити	Обґрунтування витрат, які треба залишити
Зосередження на операційних витратах	Аналіз операційних та капітальних витрат
Підвищення ефективності вже існуючих процесів	Визначення, які процеси треба виконувати та як саме
Зосередження на плануванні та прогнозуванні	Розробка деталізованого, документованого плану ініціатив та планування на їх основі

Інша провідна консалтингова компанія McKinsey &Companу, яка активно використовує «бюджетування з нуля» для своїх клієнтів, визначає дане поняття як інструмент підвищення прозорості та контролю над витратами [6]. Консультанти цієї компанії стверджують, що в сучасних реаліях для підтримання конкурентоздатності організації знаходяться в постійному пошуку можливостей реінжинірингу своїх процесів, оптимізації витрат. Отже контролінг витрат має визначальне місце у реалізації цього завдання.

Як свідчить практика, «бюджетування з нуля» є не просто процедурою складання бюджету з «чистого аркуша», а філософією контролінгу витрат, яка інтегрується в корпоративну систему бюджетування з метою підвищення результативності та спрямування вивільнених ресурсів підприємства у вигідні проекти, які забезпечать майбутнє зростання [6].

У своїй практиці McKinsey&Company стверджує, що застосування даного методу зменшує непрямі витрати на 25%, з подальшою можливістю спрямувати вивільнені ресурси на служби збуту підприємства, які працюють з клієнтами, підвищуючи рівень продажів. Інші компанії використовують додаткові вивільнені можливості на підвищення продуктивності (покращення технологій), які можуть знизити собівартість реалізованої продукції в довготривалій перспективі, отримуючи при цьому додаткові конкурентні переваги.

ВИСНОВКИ

Бюджетування є важливим інструментом контролінгу, який забезпечує координацію, планування, контроль і мотивацію всередині підприємства. Процес бюджетування ускладнюється зовнішніми факторами, кількістю і характером впливу яких постійно збільшується. Тому у відповідь на зміни підприємства шукають альтернативи традиційному бюджетуванню. В останнє десятиріччя з'явилися новітні методи бюджетування – *Activity Based Budgeting, Beyond Budgeting*. Проте, не-

Таблиця 2

Порівняння традиційного підходу до «бюджетування з нуля» та підходу МакКінзі [6]

Традиційний підхід до бюджетування з нуля	Підхід McKinsey & Company до бюджетування з нуля
Складання бюджетів «з чистого аркуша» з певною періодичністю	Постійний процес, спрямований на зміну та вдосконалення існуючих процесів
Головна мета – зменшення операційних витрат підприємства	Головна мета – зосередитись на реалізації програм, які спрямовані на виконання стратегічних цілей
Вимагає надмірних витрат часу всіх керівників департаментів при бюджетному процесі	Може проводитися міждепартаментними групами, іноді залучаючи представників певних департаментів
Зосереджується виключно на операційних витратах	Може бути задіяне до будь-якого виду витрат
Не застосовується для організацій, які мають стратегію зростання	Успішно використовується організаціями для спрямування ресурсів у продуктивні напрямки за будь-якої стратегії

Таким чином, практики свідчать, що «бюджетування з нуля» є постійним процесом, який спрямований на системне підвищення прозорості витрат, відповідальність керівників департаментів за витрати, підвищення розуміння цінності окремих витрат, їх співставність зі стратегічними цілями підприємства.

МакКінзі пропагують ідею того, що бюджетування витрат має виходити не з позиції їх зниження, а з позиції знаходження ключових драйверів зростання компанії, які необхідно фінансувати, при цьому знижуючи витрати на ті складові, які приносять менше корисності.

На практиці впровадження «бюджетування з нуля» проводиться робочою групою. До її складу входять представники фінансової та ІТ-служб, а за необхідності – і представники інших департаментів, які безпосередньо мають відношення до бюджетів.

Існують сумніви з приводу того, чи можна використовувати метод бюджетування з нуля для підприємств, що розвиваються. Насправді «бюджетування з нуля» при правильній реалізації є потужним важелем зростання за будь-якої стратегії тому, що даний метод спрямовує ресурси на активності, які ведуть до реалізації стратегії.

Інша критика «бюджетування з нуля» виходить з того, що даний метод придатний лише до бюджетів операційних витрат. Проте існують окремі особливості при використанні бюджетування капітальних витрат чи собівартості реалізованої продукції. Так, наприклад, для першого випадку необхідно коригувати бюджет відповідно до обсягів продажів. У випадку з капітальними інвестиціями при бюджетуванні враховується не окремі елементи витрат, а цілі проекти, які мають включати різні розміри реалізації – базовий пакет, розширений, максимальний.

зважаючи на велику кількість недоліків традиційного бюджетування, більшість підприємств користується саме ним. На практиці багато суб'єктів господарювання доповнили стандартне бюджетування інструментом бюджетування з нуля.

Незважаючи на певну незавершеність дослідження бюджетування з нуля, даний метод успішно використовується підприємствами в умовах нестабільності. Консалтингові компанії переосмислили оригінальну концепцію бюджетування з нуля та запропонували інтеграцію даного методу на постійній основі в систему контролінгу на підприємстві. Саме такий підхід допомагає зменшити рутинні витрати, корисна дія яких незначна, і спрямувати вивільнені ресурси на активності, які більшою мірою сприяють досягненню стратегічних цілей підприємства. Отже, бюджетування з нуля може бути інтегрованим у систему управління вартістю підприємства, систему збалансованих показників і використано для успішної реалізації стратегії підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Pyhrr, P. Zero-base Budgeting: A Practical Management Tool for Evaluating Expenses / P. Pyhrr // John Wiley & Sons. – 1973. – 73 p.
2. Scarlett, R. CIMA Official Learning System – Performance Operations / R. Scarlett // Elsevier. – 2009. – P. 260.
3. Druri, C. Management and Cost Accounting / C. Druri // Cengage Learning EMEA, 2007. – 368 p.
4. Chartered institute of Management Accountants, Management accounting tools for today and tomorrow / CIMA, 2009 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.cimaglobal.com>.

com/Documents/Thought_leadership_docs/CIMA%20Tools%20and%20Techniques%2030-11-09%20PDF.pdf

5. Cichocki, P. Radical redesign through zero-based budgeting / Cichocki P. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bain.com/publications/articles/radical-redesign-through-zero-based-budgeting.aspx>

6. Mignerey, C. Five myths (and realities) about Zero-based budgeting / Callaghan, Shaun; Hawke, K; Mignerey, C. [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.mckinsey.com/insights/corporate_finance/Five_myths_and_realities_about_zero_based_budgeting?cid=other-eml-alt-mip-mck-oth-1410

7. Anwar, S. Budgeting and Budgetary Institutions / S. Anwar // World Bank Publications. – 2007. – 122 p.

8. Rasmussen, N. H. Process Improvement for Effective Budgeting and Financial Reporting / Nils H. Rasmussen, Christopher J. Eichorn, Corey S. Barak // Wiley. – 2008. – 133 p.

9. Hopkins, M. Zero-Based Budgeting: Zero or Hero? / Hopkins M. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/process-and-operations/us-cons-zero-based-budgeting.pdf>

Науковий керівник – Островська О. А., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»

REFERENCES

Anwar, S. *Budgeting and Budgetary Institutions*: World Bank Publications, 2007.

“Chartered institute of Management Accountants, Management accounting tools for today and tomorrow”. http://www.cimaglobal.com/Documents/Thought_leadership_docs/CIMA%20Tools%20and%20Techniques%2030-11-09%20PDF.pdf

Cichocki, P. “Radical redesign through zero-based budgeting”. <http://www.bain.com/publications/articles/radical-redesign-through-zero-based-budgeting.aspx>

Callaghan, Sh., Hawke, K., and Mignerey, C. “Five myths (and realities) about Zero-based budgeting”. http://www.mckinsey.com/insights/corporate_finance/Five_myths_and_realities_about_zero_based_budgeting?cid=other-eml-alt-mip-mck-oth-1410

Druri, C. *Management and Cost Accounting*: Cengage Learning EMEA, 2007.

Hopkins, M. “Zero-Based Budgeting: Zero or Hero?”. <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/process-and-operations/us-cons-zero-based-budgeting.pdf>

Pyhrr, P. *Zero-base Budgeting: A Practical Management Tool for Evaluating Expenses*. John Wiley & Sons, 1973.

Rasmussen, N. H., Eichorn, Ch. J., and Barak, C. S. *Process Improvement for Effective Budgeting and Financial Reporting*: Wiley, 2008.

Scarlett, R. *CIMA Official Learning System – Performance Operations*. Elsevier, 2009.

ОЦІНКА СТАНУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

© 2015 РОМАНОВ А. Д.

УДК 005.32

Романов А. Д. Оцінка стану соціально-психологічного клімату на підприємстві

Мета даної статті полягає у наданні методичних рекомендацій щодо оцінки стану соціально-психологічного клімату колективу на підприємстві з урахуванням його ключових домінант з точки зору синергетичного підходу. У результаті проведеного дослідження доведено можливість розглядати систему соціально-психологічного клімату з точки зору синергетичного підходу за рахунок зіставлення базових принципів, сформовано методичні рекомендації стосовно оцінки стану соціально-психологічного клімату як складної динамічної системи з урахуванням точок біфуркації та аттракторів, сформульовано переваги та недоліки такого підходу, а також визначено ключові домінанти соціально-психологічного клімату (особистісну, групову та організаційну (корпоративну)), які мають пріоритетний вплив на його стан. Метою подальших досліджень є визначення впливу трьох складових (домінант) соціально-психологічного клімату колективу на його загальний рівень на підприємстві.

Ключові слова: управління персоналом, підприємство, соціально-психологічний клімат, домінанти, оцінка соціально-психологічного клімату.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 10.

Романов Артур Дмитрович – аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: romanova250570@mail.ru

УДК 005.32

Романов А. Д. Оценка состояния социально-психологического климата на предприятии

Цель данной статьи состоит в предоставлении методических рекомендаций относительно оценки состояния социально-психологического климата коллектива на предприятии с учетом его ключевых доминант с точки зрения синергетического подхода. В результате проведенного исследования доказана возможность рассматривать систему социально-психологического климата с точки зрения синергетического подхода за счет сопоставления базовых принципов, сформированы методические рекомендации относительно оценки состояния социально-психологического климата как сложной динамической системы с учетом точек бифуркации и аттракторов, сформулированы преимущества и недостатки такого подхода, а также определены ключевые доминанты социально-психологического климата (личностная, групповая и организационная (корпоративная)), которые имеют приоритетное влияние на его состояние. Целью дальнейших исследований является определение влияния трех составляющих (доминанта) социально-психологического климата коллектива на его общий уровень на предприятии.

Ключевые слова: управление персоналом, предприятие, социально-психологический климат, доминанты, оценка социально-психологического климата.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Формул.:** 2. **Библ.:** 10.

Романов Артур Дмитриевич – аспирант кафедры управления персоналом и экономики труда, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: romanova250570@mail.ru

UDC 005.32

Romanov A. D. Assessing the Status of Socio-Psychological Climate in the Enterprise

The article is aimed to provide methodical recommendations on assessing the status of socio-psychological climate of collective in the enterprise taking into account its key dominants from the standpoint of the synergistic approach. The study has proved the possibility of considering a system of socio-psychological climate in terms of the synergistic approach by means of comparing the basic principles, methodical recommendations for assessing the status of socio-psychological climate as a complex dynamic system with taking into consideration both bifurcation points and attractors have been proposed, the advantages and disadvantages of such an approach have been formulated, as well as the key dominants of the socio-psychological climate (personal, group and organization (corporate) dominants) that have priority impact on its status have been identified. The purpose of further research is determination of the influence of the three components (dominants) of socio-psychological climate of collective on its overall level at the enterprise.

Key words: management of staff, enterprise, socio-psychological climate, dominants, assessment of the socio-psychological climate.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 10.

Romanov Artur D. – Postgraduate Student, Department of Personnel Management and Labour Economics, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: romanova250570@mail.ru

Соціально-психологічний клімат являє собою складну динамічну систему, яка ніколи не знаходиться в стійкому рівноважному стані. Причиною цього є неможливість одночасного поєднання та балансу так званих «домінант» даної системи, що пов'язано з необхідністю вибору переважної за впливом на певний момент часу складової соціально-психологічного клімату (особистісної, групової або організаційної). У свою чергу, це пов'язано з тим, що система соціально-психологічного клімату (СПК) враховує у своєму мінливому існуванні такий найбільш складно організований та підпорядкований компонент, як людина, який не є лінійним з точки зору його функціонування. Іншими словами, результат зовнішнього керуючого впливу на нього ніколи не є однозначним і передбачуваним, коли відадача

від його дії прямо пропорційна зусиллям. У зв'язку з цим, доцільним та актуальним є оцінювання загального стану соціально-психологічного клімату колективу з точки зору синергетичної системи. Адже саме синергетика являє собою міждисциплінарний науковий напрямок, що вивчає зв'язки між елементами структури, які утворюються у відкритих системах завдяки інтенсивному обміну речовини та енергії з навколишнім середовищем у нерівноважних умовах, де спостерігається узгоджена поведінка підсистем, у результаті чого зростає ступінь їх впорядкованості (тобто зменшується ентропія) – відбувається самоорганізація системи [5].

Водночас слід відзначити незначну кількість публікацій та досліджень у даній сфері, спрямованих на використання принципів синергії в аналізі соціальних-трудова процесів [6, 7, 10].

Саме це обумовлює *мету* даної статті, яка полягає в наданні методичних рекомендацій щодо оцінки стану соціально-психологічного клімату колективу на підприємстві з урахуванням його ключових домінант.

Для реалізації поставленої мети визначимо можливість застосування синергетичного підходу до оцінки стану соціально-психологічного клімату. Для цього порівняємо принципи, які лежать в їх основі (рис. 1).

Спираючись на інформацію, наведену в табл. 1, динаміка розвитку СПК з точки зору синергетичного підходу може бути зображена таким чином (рис. 2).

Так, з точки зору життєвого циклу підприємства, на стадії виникнення була працевлаштована певна чисельність працівників. У цей момент усі ці люди є новачками, які не адаптовані як до нового робочого місця, так і до нового колективу (явище ентропії). Однак, водночас, процес адаптації починається з моменту прийняття на роботу та закріплення працівника за посадою або робочим місцем (з точки зору синергії – процес самоорганізації, тобто упорядкування елементів одного рівня в системі). Після закінчення процесу первинної адаптації соціально-психологічний клімат виходить на нормалізований ста-

більний рівень – до першого непорозуміння. Поява конфлікту викликає флуктуацію, знову підвищуючи рівень ентропії в розвитку СПК і перемістивши його в точку біфуркації (точку прийняття рішення – наприклад, звільнити чи залишити працівника [4]). Подальші дії характеризуються двома сценаріями (атракторами) – звільнення або пробачення працівника. Який би сценарій не був обраний, колектив вже ніколи не буде таким, як раніше. Після прийняття якогось управлінського рішення соціально-психологічний клімат знов приїде у стабільний стан.

Таким чином, використання синергетичного підходу відкриває нові грані соціально-психологічного клімату та дозволяє здійснити його загальну оцінку. Отже, подальший аналіз загального стану клімату буде проведено в контексті синергетичного підходу. Так, оцінювання СПК здійснюватиметься за допомогою тесту, у процесі розробки та аналізу результатів якого буде використано категоріальний апарат синергетики, а при розробці рекомендацій за результатами будуть, поперше, враховані особливості СПК з точки зору вищезазначеного підходу – постійна динамічність, відкритість, на-

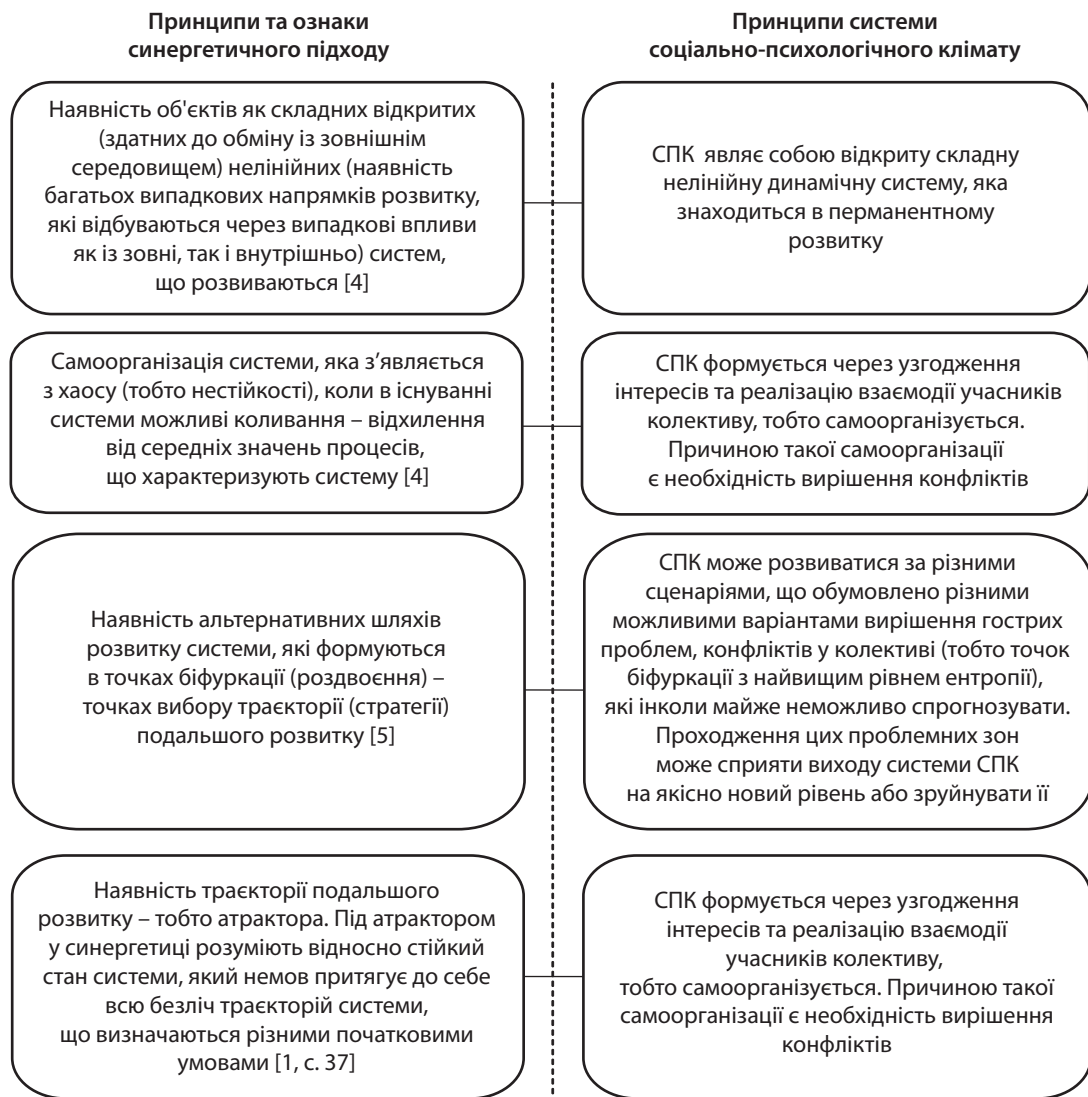

Рис. 1. Співставлення принципів синергетичного підходу та системи СПК

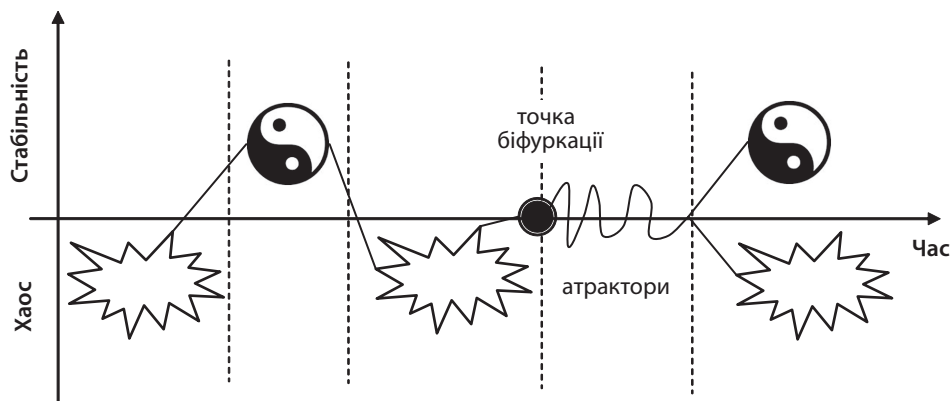

Рис. 2. Синергетична складова розвитку соціально-психологічного клімату на підприємстві

явність флуктуацій, що провокують ентропію, по-друге, буде розроблена можливість прогнозувати біфуркаційні точки, і, як наслідок, управляти атракторами тощо.

Концепція тесту оцінки соціально-психологічного клімату базується на тому, що СПК як динамічна система в кожній окремий момент знаходиться в певному стані, причому цей стан може бути як сприятливим, так і різко негативним. Що стосується проміжку часу, стан клімату може змінюватися залежно від того, які фактори впливали і впливають на нього. Причому, якщо ці фактори не носять кардинального характеру, то стан змінюється поступово, інколи надовго затримуючись в одній позиції. Зміни ці можуть мати позитивну (напруження в колективі поступово переростає в теплі відносини) або негативну (конфліктна ситуація призводить до поганих відносин) спрямованість.

Тест складається з двадцяти питань стосовно задоволеності працівників як роботою, так і один одним. Кожному з питань відповідає п'ять варіантів відповідей.

Порядок розташування варіантів такий, що емоційна їх направленість змінюється від надзвичайно теплої до крайньої холодної. Це зумовило назву методу – «градієнт станів» (рис. 3).

Згідно з даними, наведеними на рис. 2, значення 0, 20, 40, 60, 80 – це точки біфуркації, які означають, що респонденти відповідали на всі питання лише варіантом 1, 2, 3, 4, 5 відповідно. Кожне питання оцінюється в діапазоні від 0 до 4. Так, першому варіанту відповіді привласнюється 4 бали, а п'ятому – 0 балів.

Далі всі отримані від респондентів дані зводяться до таблиці, у якій визначається результуючий бал як середнє арифметичне значення суми балів за тестом усіх респондентів. Розраховане число відповідає певному стану соціально-психологічного клімату за градієнтною шкалою.

Якщо у відповідях респондентів переважає перший варіант, це означає, що весь колектив – друзі, які мають бажання спілкуватися навіть за межами офісу, конфліктів не буває, а керівник завжди досяжний і використовує лише демократичний стиль керівництва (80 – 60 балів). Цей варіант рідко зустрічається на практиці, адже люди – це не машини, вони мають свої проблеми, характер, амбіції, які відображаються у вигляді поведінкових реакцій. Якщо цей варіант все ж зустрічається, це говорить про переважання ейфорійних станів, тобто надмірного збудження, зниження критичності до своїх дій і

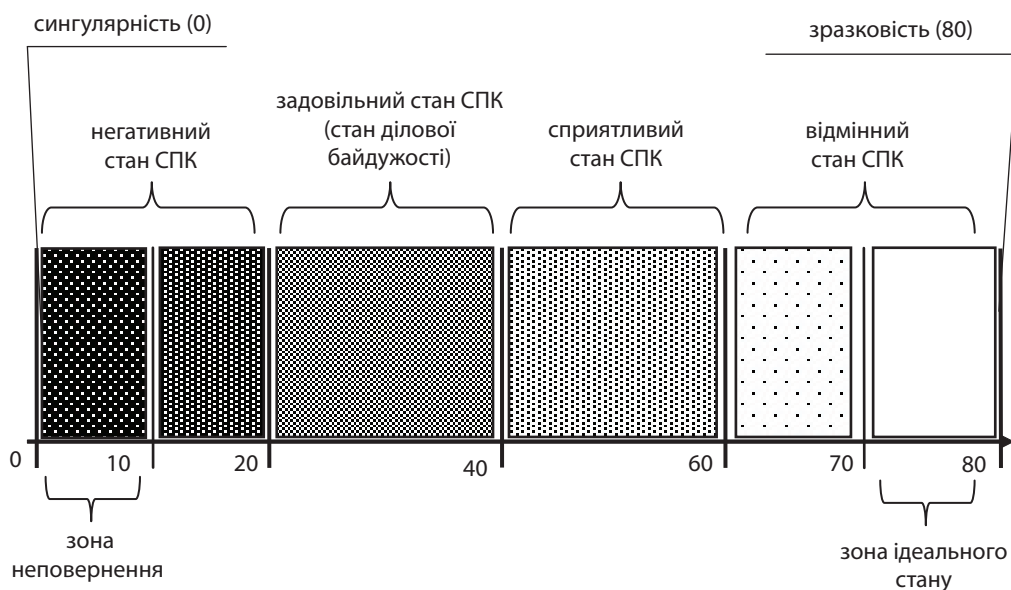

Рис. 3. «Градiєнт станів» соціально-психологічного клімату

можливостей, про послаблення уваги до індивідуальних станів кожного члену колективу. Особливо це стосується проміжку балів від 70 до 80 (зони ідеального стану).

Проміжок 60 – 80 балів має дві відповідні точки біфуркації (ТБ): 80 та 60.

ТБ₈₀ має лише один аттрактор – негативний (а⁻). Це пов'язано з тим, що якщо клімат виявляється настільки відмінним, що потрапляє в точку зразковості, йому нікуди вдосконалюватися, а, відповідно, він на деякий час залишиться незмінним або зверне в бік погіршення.

ТБ₆₀ має дві гілочки аттрактора – а⁻ (цим шляхом розвиток соціально-психологічного клімату йде в разі свого погіршення до сприятливого стану) та позитивну (а⁺) (у разі переходу стану СПК від сприятливого до відмінного). Потрапляння кількості балів у зону відмінного стану свідчить про те, що клімат не потребує нормалізації.

На даному етапі дослідження слід підкреслити важливість введення точок біфуркації в аналіз результатів оцінки СПК. Якщо стан соціально-психологічного клімату знаходиться у проміжку між цих точок (наприклад, кількість балів дорівнює 25, 48, 64 тощо), впровадження певних заходів з його нормалізації не завжди має кардинальні наслідки, адже, скоріш за все, воно спричинить коливання його рівня лише в межах якогось стану (наприклад, рівень зростає з позиції 25 до 29, з 48 до 51 тощо). Звичайно, покращення завжди доцільне, але іноді мета може не виправдовувати, наприклад, вкладені в її досягнення кошти. Якщо ж рівень соціально-психологічного клімату потрапив саме в точку біфуркації, це свідчить, що колектив «балансує» між двома станами, отже, керівник має можливість не дати клімату погіршитися, перейти до гіршого стану, а замість того покращити його (наприклад, якщо точка біфуркації дорівнює 40, керівник може збільшити рівень СПК до 43, тобто до сприятливого стану; навпаки, його бездіяльність або невірне управлінське рішення може призвести до зниження рівня клімату до 36, що свідчить про тотальну байдужість у колективі).

Другий варіант – «сприятливий стан соціально-психологічного клімату» – описує доброзичливий соціально-психологічний клімат (60 – 40 балів). Даний варіант є оптимальним. Працівники не володіють підвищеною збудженістю, об'єктивно оцінюють свої можливості, бачать перспективу. Це не суцільна група друзів, кожний працівник має оточення у складі 2-3 осіб, з якими спілкується ближче за інших. Але ніякої конфронтації між утвореними підгрупами немає. Таким чином, взаємодія між членами колективу будується в основному на професійній основі при відсутності конфліктів.

Цей варіант також має дві точки біфуркації: ТБ₄₀ і ТБ₆₀. Останню описано вище, а ТБ₄₀ інтерпретується аналогічно: є два аттрактори: а⁻ (цим шляхом розвиток соціально-психологічного клімату йде в разі свого погіршення до задовільного стану) та а⁺ (у разі переходу стану СПК від задовільного до сприятливого). Клімат такого рівня загалом також не потребує нормалізації. Слід лише підтримувати його на належному рівні, а якщо у відповідях є низькі бали, які не ідентифікувалися через перебиваючі їх високі, – звернути увагу на ці слабкі місця та ліквідувати їх з урахуванням незначної терміновості.

Третій варіант носить назву «задовільний стан соціально-психологічного клімату», або «стан ділової байдужості» (40 – 20 балів). Даний інтервал представляє собою найбільш неоднозначний індикатор тесту. У зв'язку з цим є декілька інтерпретацій даного результату. Перша пов'язана з цілковитою байдужістю, а саме – з тим, що членів колективу в цілому пов'язують лише ділові стосунки. Його навряд можна назвати дружнім. Особисті проблеми одного не хвилюють інших. Конфлікти не вирішуються конструктивно – вони просто «заминаються» керівником чи кимось з ініціаторів. Виникають вони досить рідко через взаємну байдужість один до одного. Це може бути наслідком серйозних конфліктів у минулому або завантаженістю працівників настільки, що в них не залишається часу на більш тісне спілкування.

Також тест може сигналізувати про цей стан, якщо усереднилися бали двох груп працівників: тих, що мають конфлікти один з одним, і тих, що таких не мають (тобто усереднення негативного та сприятливого станів).

«Задовільний стан соціально-психологічного клімату» також передбачає дві точки біфуркації: ТБ₂₀ і ТБ₄₀. Точка біфуркації ТБ₄₀ описана вище, а ТБ₂₀ інтерпретується аналогічно: є аттрактори а⁻ (цим шляхом розвиток соціально-психологічного клімату йде в разі свого погіршення до негативного стану) та а⁺ (у разі переходу стану СПК від негативного до задовільного). Клімат в колективі такого рівня потребує нормалізації, причому вона повинна здійснюватися з урахуванням середньої терміновості. Так, якщо має місце байдужість, можна скласти піврічний план розвитку персоналу в аспекті тих слабких місць, які були визначені за результатами тестування. Якщо ж має місце усереднення протилежних станів, потрібні подальші, більш детальні дослідження.

Четвертий варіант – це «негативний стан соціально-психологічного клімату», найнебезпечніший для колективу. Цей варіант характеризується проявами агресії один до одного, постійними конфліктами, втратою контролю над своїм станом. Критичною точкою на всьому градієнті станів є координата 10. Якщо тестування показало результат 10 і нижче, зробити щось на благо колективу найімовірно важко – майже неможливо. На рис. 3 цей відрізок названий «зоною неповернення» (за аналогією з точкою неповернення, або горизонтом подій «чорної діри» – після його перетину навіть світло ніколи не зможе вийти за межі горизонту [8]). Якщо рівень СПК потрапив у цю зону, надалі він буде тільки знижуватися, після чого, скоріш за все, потрапить у «сингулярність» (за аналогією з гравітаційною сингулярністю, що знаходиться під горизонтом подій «чорної діри» і в якій, напевно, зупиняється час [3, 9]) – єдину точку біфуркації (ТБ₀), яка не має аттракторів, адже означає повний крах СПК як системи. Очевидно, що тест сигналізує про сингулярність у випадку, якщо відповіді абсолютної всіх учасників на всі питання дорівнюють нулю. На щастя, така ситуація у великих колективах практично неможлива. Стосовно точок біфуркації, на відріжку «негативного стану соціально-психологічного клімату» їх також дві: ТБ₀ і ТБ₂₀. Обидві описані вище.

Також доцільним є впровадження в даній методиці оцінки соціально-психологічного клімату колективу так званого коефіцієнта соціальної ентропії ($K_{ен}$), який пропонується обчислити після підрахунку середнього значення балів:

$$K_{ен} = \frac{1}{\bar{m}}, \quad (1)$$

де \bar{m} – середня кількість балів усіх респондентів.

$$\bar{m} = \frac{\sum_{i=1}^n m}{n}, \quad (2)$$

де $\sum_{i=1}^n m$ – сума балів за всіма анкетами;

n – кількість респондентів.

Як видно з формули (1), коефіцієнт соціальної ентропії є обернено пропорційним показником середньої кількості набраних балів і показує рівень розколу, соціального хаосу у колективі. Очевидно, що, чим більше набрано балів (тобто чим соціально-психологічний клімат є сприятливішим), тим менше значення коефіцієнта. Так, мінімальне його значення дорівнює 0,0125

(1 ділимо на 80), отже, можна прийняти його рівним 0. У разі сингулярності він дорівнює ∞ (1 ділити на 0), тобто ентропія настільки велика та неперекорна, що стає основною ознакою даного рівня СПК.

У табл. 1 наведено основні характеристики та рекомендації керівникам відносно того, які заходи вживати в кожній точці біфуркації на лінії градієнта станів (точніше, як спровокувати хід подій у напрямку a^+).

Керівник може використовувати рекомендації відносно і до проміжних значень, якщо їх значення близькі до біфуркаційних.

Адже зрозуміло, що, наприклад, значення 41 хоч і знаходиться у «сприятливому» стані, вживати міри з нормалізації клімату у припущенні того, що в колективі все добре, некоректно. «41» свідчить про наближення до точки біфуркації, отже, скоро керівникові доведеться приймати управлінські рішення.

Враховуючи зазначене вище, доцільним є визначення переваг оцінки соціально-психологічного клімату колективу з використанням методу «градієнта станів»:

Таблиця 1

Загальні рекомендації щодо заходів стосовно поліпшення СПК в різних точках біфуркації

ТБ	$K_{ен}$	Рівень ентропії	Альтернативи подальшого розвитку (рух по атраторах a^- або a^+)	Загальні рекомендації керівникові	Терміновість втілення рекомендацій
80	0	Відсутній	Зниження до сприятливого (a^-)	Відсутні	–
60	0,02	Малий	1. Зниження до сприятливого (a^-). 2. Зростання до відмінного (a^+)	Мета – спрямування ситуації по атратору a^+ . Необхідно підтримувати його на даному рівні. Якщо у відповідях є низькі бали, які не ідентифікувалися через перекриваючі їх високі, – звернути увагу на ці слабкі місця та ліквідувати їх	Незначна, у разі необхідності
40	0,03	Середній	1. Зниження до задовільного (a^-). 2. Зростання до сприятливого (a^+)	Мета – підйом СПК до сприятливого рівня. По-перше, детально проаналізувати тести: у разі перекриття занадто низьких балів занадто високими дослідити причину незадоволення тих респондентів, чий бали відповідають низькому рівню. Для ліквідації причини рекомендовано дотримуватися таких методів управління, як співпраця чи компроміс, на крайній випадок – ухилення. У разі суцільної байдужості членів колективу один до одного розробити неофіційний план-графік заходів (тренінг з командоутворення, заходи стосовно нематеріальної мотивації тощо)	Середня, планова
20	0,05	Великий	1. Зниження до негативного (a^-). 2. Зростання до задовільного (a^+)	Мета – підйом СПК хоча б до задовільного рівня. Необхідно уважно проаналізувати причини негативного ставлення членів колективу один до одного. Доцільні методи управління – лише примус або поступка. У жодному разі не допускати зниження показника, особливо до точки 10. Якщо індикатор показує рівень 10 і нижче, можна очікувати плінність кадрів не менше, ніж 50%, але утримувати тих, хто звільняється, стане не вигідно – висунуті ними умови подальшої праці, скоріш за все, будуть недоцільні для підприємства	Оперативна, позапланова
0	∞	Неперекорний	Ймовірність краху відділу/підприємства	Повне оновлення складу працівників	–

- ✦ нестандартність підходу до предмету оцінки – СПК. Клімат оцінюється як складна нестатична система, зміни в якій досить складно передбачити;
- ✦ економія часу, яка досягається завдяки швидкості та простоті методу, який не потребує знання складного математичного апарату;
- ✦ можливість реалізації методу у програмному вигляді за принципом «введення параметрів – результат».
- ✦ здатність оцінки СПК не тільки в реальному часі, а й в динаміці, що дає можливість за допомогою точок біфуркації прогнозувати подальший розвиток системи та своєчасно розробити заходи стосовно спрямування її в оптимальне русло.

Втім, водночас є певні недоліки. Так, для соціальних систем і людей аттракторами, які визначають траєкторії розвитку, можуть бути обрані ними цілі. Однак нерідко виявляється, що прагнення до певної мети приводить до зовсім несподіваного результату [2]. Мова йде про так звані «дивні аттрактори» – шляхи проходження системи, які неможливо передбачити, незважаючи на жодний вплив на неї. Дійсно, керівник може зробити все можливе для нормалізації СПК і бути впевненим, що це подіє, але виявляється, що соціальна напруженість зростає ще більше. Тобто, еволюція СПК як нелінійної системи непередбачувана.

ВИСНОВКИ

Отже, методичні рекомендації стосовно оцінки стану соціально-психологічного клімату за допомогою методу «градієнта станів» дозволяють оцінити рівень СПК і визначити наявність або відсутність проблем. Однак даний підхід є методом швидкої діагностики, яка дозволяє визначити стан проблеми в цілому, а враховуючи складність та багатовимірність об'єкта дослідження – соціально-психологічного клімату, варто зазначити необхідність детального аналізу всіх його складових (домінант), серед яких виокремлено: задоволеність індивіда працею – як особистісна домінанта соціально-психологічного клімату; згуртованість колективу – як групова домінанта СПК; лояльність до підприємства – як організаційна (корпоративна) складова соціально-психологічного клімату.

Таким чином, метою подальших досліджень є визначення впливу даних складових (домінант) на загальний рівень соціально-психологічного клімату колективу на підприємстві. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Асланов Л. А.** Культура и власть. Философские заметки. Кн. 1 / Л. А. Асланов. – М. : ИТРК, 2001. – 496 с.
2. Аттракторы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ideationtriz.com/ZZLab/Nonlinear_phenomenon/Attractors.htm
3. Гравитационная сингулярность / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/Гравитационная_сингулярность
4. **Іушина В. Д.** Синергетичний підхід до розгляду сутності соціально-психологічного клімату на підприємстві / В. Д. Іу-

шина // Управління розвитком. – 2013. – № 14. – С. 6–9.

5. **Некрасов С. И.** Синергетический подход / С. И. Некрасов, Н. А. Некрасова // Философия науки и техники. – 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://terme.ru/dictionary/906/word/sinergeticheskii-podhod>

6. **Пригожин И.** Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : УРСС, 2003. – 310 с.

7. **Рогожин М. В.** Частная практика политического анализа / М. В. Рогожин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elephant13.com/book/>

8. Сфера Шварцшильда (физика) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Сфера_Шварцшильда_\(физика\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Сфера_Шварцшильда_(физика))

9. Теория струн и черные дыры [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ufo.kulichki.com/astromy_dn_059.htm

10. **Цырендоржиева Д. Ш.** Динамика общества: синергетический анализ / Д. Ш. Цырендоржиева // Известия Томского политехнического университета. – 2010. – № 6, Т. 316. – С. 79–82.

Науковий керівник – Назарова Г. В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця

REFERENCES

Aslanov, L. A. *Kultura i vlast. Filosofskie zametki* [Culture and power. Philosophical notes]. Moscow: ITRK, 2001.

"Attraktory" [Attractors]. http://www.ideationtriz.com/ZZLab/Nonlinear_phenomenon/Attractors.htm

"Gravitatsionnaia singularnost'" [The gravitational singularity]. http://ru.wikipedia.org/wiki/Гравитационная_сингулярность
lushyna, V. D. "Synerhetychnyi pidkhid do rozhljadu sutnosti sotsialno-psykhologichnoho klimatu na pidpriemstvi" [Synergetic approach to the essence of the socio-psychological climate in the enterprise]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 14 (2013): 6-9.

Nekrasov, S. I., and Nekrasova, N. A. "Sinergeticheskii podkhod" [Synergetic approach]. *Filosofia nauki i tekhniki*. <http://terme.ru/dictionary/906/word/sinergeticheskii-podhod>

Prigozhin, I., and Stengers, I. *Poriadok iz khaosa: Novyy dialog cheloveka s prirodoy* [Order out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature]. Moscow: URSS, 2003.

Rogozhin, M. V. "Chastnaia praktika politicheskogo analiza" [Private practice of political analysis]. <http://elephant13.com/book/>
"Sfera Shvartsshilda (fizika)" [Schwarzschild sphere (physics)]. [http://ru.wikipedia.org/wiki/Сфера_Шварцшильда_\(физика\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Сфера_Шварцшильда_(физика))

"Teoriia strun i chernye dyry" [String theory and black holes]. http://ufo.kulichki.com/astromy_dn_059.htm

Tsyrendorzhieva, D. Sh. "Dinamika obshchestva: sinergeticheskii analiz" [The dynamics of society synergy analysis]. *Izvestiia Tomskogo politekhnicheskogo universiteta*, vol. 316, no. 6 (2010): 79-82.